غەربىي يۇرت ئازسانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ تالانماشىئىرلىرى

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

ISBN 978-7-105-08952-9

9 787105 089529 >

定价：25.00元

غەربىي يۇرت ئازسانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ تالانماشئىرلىرى

تۈزگۈچىلەر: لىۋ جېڭمىن
شىڭ خەنشۇي

تەرجىمە قىلغۇچى: ئىمىن ئەھمەدى

مىللەتلەر نەشرىياتى
بېيجىڭ

تەكلىپلىك تەھرىر: ئابلىمىت سادىق
مەسئۇل مۇھەررىر : ئەركىن ئابدۇقادىر
مەسئۇل كوررېكتور: قەيىۇم تۇرسۇن

غەربىي يۇرت ئازسانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ تاللانما شېئىرلىرى

تەرجىمە قىلغۇچى: ئىمىن ئەخمەدى

نەشر قىلغۇچى : مىللەتلەر نەشرىياتى
ئادرېسى : بېيجىڭ شەھىرى خېپىڭلى شىمالىي كوچا 14- قورۇ
پوچتا نومۇرى: 100013، تېلېفون نومۇرى: 64290862 - 010
ساتقۇچى : جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى : بېيجىڭ دىشىن باسما زاۋۇتى
نەشرى : 2007 - يىل 10 - ئايدا 1 - قېتىم نەشر قىلىندى
بېسىلىشى : 2007 - يىل 10 - ئايدا بېيجىڭدا 1 - قېتىم بېسىلدى
ئۆلچىمى : 850 × 1168م م. 32 كەسلەم
باسما تاۋىقى : 14.875
سانى : 0001 - 2000
باھاسى : 25.00 يۈەن
978-7-105-08952-9/I.1869(维 272)

本书根据新疆人民出版社1988年4月第一版第一次印刷版本翻译出版。
بۇ كتاب شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1988 ـ يىلى 4 ـ ئايدا نەشر قىلغان 1 ـ نەشرى 1 ـ باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

特约编辑：阿布力米提·萨迪克
责任编辑：艾尔肯·阿布都卡德尔
责任校对：克尤木·图尔逊

图书在版编目(CIP)数据

西域少数民族诗选：维吾尔文/伊明·阿合买德译.
北京：民族出版社，2007.10
ISBN 978-7-105-08952-9

Ⅰ.西... Ⅱ.伊... Ⅲ.少数民族—古典诗歌—作品集—西域—维吾尔语（中国少数民族语言） Ⅳ.I222

中国版本图书馆CIP数据核字(2007)第160097号

出版发行：民族出版社 http://www.mzcbs.com.
社　　址：北京市和平里北街14号　　邮编：100013
电　　话：010-64290862（维文室）
印　　刷：北京迪鑫印刷厂
版　　次：2007年10月第1版
　　2007年10月北京第1次印刷
开　　本：850×1168毫米 32开
印　　张：14.875
印　　数：0001-2000册
定　　价：25.00元
978-7-105-08952-9/I.1869(维272)

كىرىش سۆز

گۇ باۋ

غەربىي يۇرت ئىنتايىن قەدىمىي سىياسىي - جۇغراپىيىلىك ئاتالغۇ. غەربىي خەن ھۆكۈمىتى مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 60 - يىللاردا غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنى قۇرغاندىن باشلاپ، تاكى 1884 - يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى شىنجاڭ- نى ئۆلكە قىلىپ قۇرغانغا قەدەر، ئىلىمىزدىكى تارىخىي سۇلالە ۋە تارىخىي دەۋرلەرنىڭ ھەممىسى ئىزچىل يوسۇندا غەربىي يۇرت دېگەن مۇشۇ ئاتالغۇنى قوللاندى. غەربىي يۇرت كەڭ ۋە تار دائىرىدە ئىككى خىل مەنىگە ئىگە: تار مەنىدىكى غەربىي يۇرت ئىلىمىز تارىخىدىكى ھەرقايسى دەۋرلەردە سىياسىي جەھەتتىن بىۋاستە باشقۇرۇلغان رايونلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كەڭ مەنە- دىكى غەربىي يۇرت غەربتىكى ۋە جەنۇبىي ئاسىيادىكى بىرمۇنچە دۆلەتلەرنى كۆزدە تۇتىدۇ. «خەننامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە جۇڭگونىڭ چەت ئەللەر بىلەن بولغان چېگرا سى ناھايىتى ئېنىق ئايرىلغان. غەربىي يۇرت قورۇقچىبەگ مەھكىمىسىنىڭ باشقۇرۇ- شىدىكى رايونلارنىڭ ھەممىسى جۇڭگو زېمىنى دەپ بەلگىلەنگەن. «سوغدىيانا، توخرىلار، ئەنشى قاتارلىقلار تولىمۇ يىراق جايدا بولغاچقا، بۇ دائىرىگە كىرگۈزۈلمىگەن، ئولپان تۆلەشكە توغرا كەلگەنىدىلا بېرىش - كېلىش قىلغان، لېكىن باش ۋالىي تۇرغۇزۇلمىغان.»

چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتى مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈر- گەندىن كېيىن تار مەنىدىكى غەربىي يۇرت بىلەن ئىلىمىزنىڭ يۇنىەن، گۈيجۇ، سىچۈەن ئۆلكىلىرىدىكى بەزى جايلارنى بىرلىك-

تە «شىنجاڭ» دەپ ئاتىغان. ئۇ چاغلاردا ھەتتا تار مەنىدىكى غەربىي يۇرت ئۇچۇن ئوخشاشمىغان بىرنەچچە ئاتالغۇ تەڭ ئىشلەتىلگەن. غەربىي يۇرت، غەربىي چېگرا، يېڭى چېگرا (شىنجاڭ) قاتارلىق ناملار ھۆكۈمەت ياكى شەخسلەر يازغان كىتابلاردا، ئالايلۇق: «غەربىي يۇرتنىڭ خەرىتىلىك تەزكىرىسى»، «غەربىي يۇرتنىڭ دەريا - ئېقىنلىرى ھەققىدە خاتىرە»، «غەربىي چېگرا ھەققىدە قىسقىچە مەلۇمات»، «شىنجاڭ ھەققىدە ئومۇمىي چۈشەنچە» دېگەن كىتابلاردا قوللىنىلغان. 1884 - يىلى شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن شىنجاڭ دېگەن ئىسىم تەدرىجىي ئومۇملاشقان. چىڭ سۇلالىسىدىكى ئۆلىما گۇڭ زىجىندىن كېيىن، زوزۇڭتاڭ چېگرا مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەش، چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرىغا تاقابىل تۇرۇشنى كۆزدە تۇتۇپ، شىنجاڭدا ئۆلكە تەسىس قىلىشنى بار كۈچى بىلەن تەشەببۇس قىلغان. ئۇنىڭ بۇ تەشەببۇسى ئاخىرى چىڭ ھۆكۈمىتى تەرىپىدىن قوللاشقا ئۇچرىشكەن. زوزۇڭتاڭ 1882 - يىلى چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمىتىگە يوللىغان مەكتۇپىدا «يات قەبىلىلەر سىرتتىن يوپۇرۇلۇپ كېلىۋاتقاندا، كونا جاينى يېڭىدىن ئۆزىمىزگە قايتۇرۇۋېلىشىمىز لازىم» دېگەن نۇقتىنىزەرنى ئوتتۇرىغا قويغان. («زوزۇڭتاڭ ھەزرەتلىرىنىڭ ئومۇمىي توپلىمى. مەكتۇپلار» 57 - جىلد). بۇ تولىمۇ چوڭقۇر ئەھمىيەتكە ئىگە بىر گەپ. بۇ يەردىكى «كونا جاي» خەن ۋە تاڭ سۇلالىلىرىدىن تارتىپلا ئەزەلدىن جۇڭگونىڭ زېمىنى بولۇپ كەلگەن جايلار. «يېڭىدىن ئۆزىمىزگە قايتۇرۇۋېلىش» دېگەن سۆز 1878 - يىلى ۋە 1882 - يىلى چارروسىيە تاجاۋۇزچىلىرىنىڭ چاڭگىلىدىن قايتۇرۇۋېلىنغان يەرلەرنى كۆزدە تۇتىدۇ. شۇڭا، ئېلىمىزدىكى ۋەتەنپەرۋەر ھەر مىللەت خەلقىنىڭ قەلبىدە «شىنجاڭ» دېگەن بۇ ئاتالغۇ ھەقىقەتەنمۇ ناھايىتى ياخشى بىر نام، تارىخىي خاتىرىلەش ئەھمىيىتى بولغان كاتتا ئابىدە، قولدىن كەتكەن جايلارنى قايتۇرۇۋېلىش، چەت ئەل تاجاۋۇزچىلىرى

رىنى قوغلاپ چىقىرىش مەنسىدىكى ياخشى ئىسىم.

ئۇلۇغ ۋەتەنسىز چىن ۋە خەن سۇلالىسىدىن تارتىپلا بىر-لىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت. ئېلىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى ۋەتەنسىزلىك بەرپا بولۇشىدا ئۆز تۆھپىلىرىنى تەقدىم قىلىپ كەلگەن. مۇشۇ مەنىدىن ئالغاندا، جۇڭگو مەدەنىيىتى جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ يىغىندىسى. ئۇ-زاق مەزگىللىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا، جۇڭگودىكى ھەر-قايسى مىللەتلەر سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردە ئۆزئارا زىچ ئالاقە ئورناتقان، مۇشۇ ئارقىلىق ئۆزئارا تايىنىش، ئۆزئارا تولۇقتەك بولۇش، ئورتاق راۋاجلىنىشتەك مىل-لىي مۇناسىۋەت بارلىققا كەلگەن. بىز بۇنى جۇڭگو مىللەتلەر مۇناسىۋەت تارىخىدىكى ئاساسىي ئېقىم دەپ قارايمىز. ئەلۋەتتە، شۇنى يوشۇرماسلىق كېرەككى، ئۇزاق تارىخىي جەريانلاردا يېزىپ تۇگەتكىلى بولمايدىغان مىللەت ماجىرالىرى، مىللىي ئېزىش ۋە مىللەتلەر ئارىسىدىكى جەڭگى ـ جېدەللەرمۇ يۈز بەرگەن. لې-كىن، ئۇلار پەقەت ئىككىنچى ئورۇندىلا تۇرىدىغان ئىشلار، ئېلە-مىز مىللەتلەر مۇناسىۋەت تارىخىدىكى تارماق ئېقىم، خالاس. ئۇزاق تارىخىي جەريانلاردىكى ئىقتىساد، مەدەنىيەت ئالماشتۇرۇش نەتىجىسىدە، ئېلىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ مىللىي مەدەنىيىتى ئە-ملىيەتتە مۇنداق ئۇچ تەرەپنى ئۆز ئىچىگە ئالغان: بىرسى، شۇ مىللەتنىڭ ئەزەلدىن بار بولغان مەدەنىيىتى، يەنى شۇ مىللەتنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئارتۇقچىلىقى؛ ئىككىنچىسى، دۆلەت ئىچى ۋە سىرتىدىكى باشقا مىللەتلەردىن قوبۇل قىلغان مەدەنىيەت؛ ئۇ-چىنچىسى، جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللەتلەرگە ئورتاق بولغان مەدەنىيەت، يەنى جۇڭخۇا مىللەتلىرىدىكى ئورتاقلىق. ھەرقانداق مىللەتنىڭ مەدەنىيىتىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا، بىرسىدە يەنە بىر-سىنىڭ مەدەنىيىتى بولغان بولىدۇ، ئاتالمىش مىللىي مەدەنىيەت-

تىكى ساپلىق دېگەن نەرسە مۇتلەق مەۋجۇت ئەمەس. ئۇ پەقەتلا بىر خىل پەرەز، ئۆزىدىكى كەمتۈكلۈكنى ساقلاپ قېلىشقا ئۇرۇ-نىدىغان بىر خىل پىسخىك ھالەت. باشقا مىللەتنىڭ ئارتۇقچىلى-قىنى ئۆگىنىش ئەزەلدىن تارتىپ ئۆز مىللىتىنىڭ مەدەنىيىتىنى تەرەققىي قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئىنتايىن زۆرۈر.

جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ مەدەنىيىتىنى جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللەتلەر ئورتاق يارالقان. مۇنداق قاراش ئۇنىڭ ئىككى تەرەپتە-كى ئىلغار رولىنى يەنى، بىر تەرەپتىن، جۇڭگودىكى ھەرقايسى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ جۇڭگونىڭ تارىخىي تەرەققىياتىنى تېز-لىتىشتىكى ئىلغار رولىنى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، خەنزۇلارنىڭ جۇڭگونىڭ تارىخىي تەرەققىياتىنى تېزلىتىشتىكى ئىلغار رولىنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ. خەنزۇلار تارىختىن بۇيان جۇڭگودىكى ئومۇ-مىي نوپۇسنىڭ 90 پىرسەنتىدىن كۆپرەكنى ئىگىلىگەن، ھېلە-مۇ ھەم 93.3%نى تەشكىل قىلغاچقا، شۇنداقلا ئۇلار ئاساسلىقى خۇاڭخې، چاڭجىياڭ ۋە جۇجىياڭ دېلتىسىدىن ئىبارەت ئۇچ رايون-نىڭ ئوتتۇرا ۋە تۆۋەن ئېقىنلىرىدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇشتا نىسبەتەن ئەۋزەل جۇغراپىيىلىك مۇھىتقا ۋە ئىقتىسادىي شارائىتقا ئىگە. مۇشۇلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، خەنزۇلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىيات سەۋىيىسى نىسبەتەن يۇقىرى، جۇڭگونىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىياتىدا يېتەكچىلىك رولىنى جارى قىلدۇرىدۇ. بۇ نۇقتىنىمۇ ئوخشاشلا ئوچۇق سۆزلەش زۆرۈر.

ئىلىمىز تارىخىدىكى ھونلار ھون ئىمپېرىيىسىنى قۇرغاندا خەنزۇ يېزىقىنى قوللانغان، سىيانپىلار شىمالىي ۋېي بەگلىكىنى قۇرغاندا خەنزۇ يېزىقىنى قوللانغان، قارا بەدۈيىلەر بىلەن ئاق بەدۈيىلەر نەنجاۋ بەگلىكىنى قۇرغان چاغدىمۇ خەنزۇ يېزىقىنى قوللانغان. يەرلىك ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن بىرىكىپ كەتكەن

چۈي جەمەتىدىكى قۇجۇ ئاھالىسىمۇ خەنزۇ يېزىقىنى قوللانغان. موڭغۇل مىللىتىنىڭ ئەسلىدە يېزىقى بولمىغان، ئۇلار دەسلەپكى چاغلاردا جەنۇبىي سۇڭ، قىتان (لياۋ)، جىن (جورجىت) لارغا ئالاقە يوللىغاندا پۈتۈنلەي دېگۈدەك خەنزۇ يېزىقىنى ئىشلەتكەن. ھازىرمۇ ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىكى تۇڭ، مەن، خۇي، مياۋ، تۇجيا، بەي، چياڭ، يۇ، جىڭ، دۇڭشياڭ، باۋ ئەن، سالا قاتارلىق مىللەتلەر خەنزۇ يېزىقىنى ئىشلىتىدۇ. تارىختا ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن چىققان بىرمۇنچە ئۆلىمالارنىڭ بىر قىسمى خەنزۇ يېزىقىدىن پايدىلىنىپ كۆپلىگەن ئەسەرلەرنى يېزىپ قالدۇرغان، بۇ ئەسەرلەر پەن - تېخنىكا، دوريگەرلىك، ئاستىرونومىيە، تارىخ، تىل - ئەدەبىيات قاتارلىق كۆپ تەرەپلەرگە چېتىلىدۇ، بۇلار ئېلىمىز مەدەنىيەت مىراسلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى.

ئازادلىقتىن كېيىن ئۇزۇن مەزگىل شىنجاڭدا خىزمەت قىلىش جەريانىدا، قەدىمكى دەۋردىكى شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەت ئەدەب - ئۆلىمالىرى خەنزۇ يېزىقىدا يېزىپ قالدۇرغان بەزى ئەسەرلەرنى كۆرۈشكە مۇيەسسەر بولدۇم ھەمدە ئۇلارنى تونۇشتۇرۇپ بىرنەچچە پارچە ماقالىمۇ يازدىم. بەزى قەدىمىي ئەسەرلەرنى تاپماقنىڭ تەسلىكىنى، بەزى شېئىر - نەزمىلەرنىڭ باشقا نۇرغۇن كىتابلاردا پارچە ھالەتتە ئۇچراپ قالىدىغانلىقىنى، ئۇلارنى ئىزدەشنىڭ قولايسىزلىقىنى ھېس قىلدىم. يېقىندا شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتىدىكى لىيۇ جېڭمىن، شۇڭ خەن، شۇي جىڭ ئۇچەيلەن بىرلىكتە تاللاپ ئىزاھلىغان «غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شېئىرلىرىدىن تاللانمىلار» نى مېنىڭ كۆرۈپ بېقىشىمغا ئېلىپ كېلىپ، بىر پارچە كىرىش سۆز يېزىپ بېرىشىمنى ئېيتتى. مەن بۇ كىتابنىڭ ئورىگىنالىنى تولىمۇ زور قىزىقىش ئىچىدە ئوقۇپ تۈگەتتىم ۋە بۇنىڭ بەكمۇ ئەھمىيەتلىك ئىش

بولغانلىقىنى جەزملەشتۇردۇم. بۇ كىتابنىڭ مۇھىم ئەھمىيىتى يالغۇز ئۇنىڭ ئوقۇرمەنلەرنى قەدىمكى دەۋردىكى شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى كۆرۈش ۋە ئۇنىڭ-دىن ھۇزۇرلىنىش، ئۇلارنى قۇلاي شارائىت بىلەن تەمىن ئېتىش بىلەنلا چەكلەنمەيدۇ. ئەلۋەتتە، بۇ كىتابنىڭ مۇشۇ جەھەتتە ئويـ-نىغان رولىنى ئالدى بىلەن مۇئەييەنلەشتۇرۇش لازىم.

شېئىرغا نىسبەتەن ئالغاندا، مەن ئۇنىڭ ئەھلى ئەمەس. بۇ كىتابقا كىرگۈزۈلگەن تۆت يۈز پارچىدىن ئارتۇق شېئىرنىڭ ئەدەبىيات جەھەتتىكى مۇۋەپپەقىيىتىگە باھا بېرىش مېنىڭ قو-لۇمدىن كەلمەيدۇ. لېكىن، مىللەت تەنقىقاتى سېپىدىكى بىر پىشقەدەم جەڭچى بولۇش سۈپىتىم بىلەن شۇنىڭغا ئىشىنىمەنكى، بۇ كىتابنىڭ نەشردىن چىقىشى مىللەتلەر ئېتنىپاقلىقىنى كۈچەيـ-تىشتە بەكمۇ پايدىلىق. شۇنداق ئېيتالايمەنكى، خەنزۇ يولداشلار بۇ كىتابنى ئوقۇسا، ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرىنىڭ جۇڭگو ئەدەبىيات تارىخىدىكى تۆھپىسى ۋە ئورنىغا قارىتا ئۆزىنىڭ چۈ-شەنچىسى ۋە تونۇشىنى چوڭقۇرلاشتۇرالايدۇ. ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇرمەنلىرى بۇ كىتابنى كۆرسە، ئۇلاردا مىللىي ئېپتىخارلىق پەيدا بولىدۇ، ئۆز مىللىتىنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىغا تەنقىدي ۋارىسلىق قىلىش جەھەتتە نەزەر دائىرىسى كېڭىيىدۇ. بۇ كىتاب خەنزۇلار بىلەن شىنجاڭ ئاز سانلىق مىللەتلىرى ئارىسىدىكى ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان يېقىن مۇناسىۋەتنى گۈۋاھچى سۈپىتىدە ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

ھەممە ئىشنىڭ باشلىنىشى تەس. بۇ بىر يېڭى كىتاب. ئۇنىڭدا بەزى نۇقسان ۋە يېتەرسىزلىكلەرنىڭ كۆزىمىزگە چېلىقـ-شى تۇرغانلا گەپ. بۇ ئۇنچە قورقۇپ كەتكۈدەك ئىش ئەمەس. نەشر قىلىنغاندىن كېيىن، كەڭ ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدي پە-كىرلىرى، كۆرسەتمىلىرى، شۇنداقلا مۇھەررىرلەرنىڭ داۋاملىق

تىرىشىشى ئارقىلىق، ئىزاھاتلىرىنى تېخىمۇ تۇجۇپىلەپ ۋە تو-
لۇقلاپ قايتا نەشر قىلىشقا بولىدۇ. كىشىلەرمۇ شۇنى ئۈمىد
قىلىدۇ.

1985 - يىل 1 - ئاۋغۇست
شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسى

مۇقەددىمە

ئېلىمىز قەدىمدىن تارتىپلا كۆپ مىللەتلىك دۆلەت. تارىخ-
تىكى ئۇزۇلمەي داۋاملاشقان ئۇزۇن مۇساپىسىدا مىللەتلەر ئارا-
سىدىكى دە تالاش، تالان - تاراج، بىر - بىرىنى قۇل قىلىش
قاتارلىق ئەھۋاللارمۇ ئۇزلۇكسىز يۈز بېرىپ تۇرغان. ئۆز ۋاقتى-
دا يەنە بۇ مىللەتلەر ئارىسىدا ئۆزئارا تاينىش، ھەمكارلىشىش،
قوبۇل قىلىش، بىرىكىش بارلىققا كەلگەن. بۇ ئىككى خىل
مۇناسىۋەتنىڭ ئىلگىرىلىشى بىزنىڭ بىرلىككە كەلگەن جۇڭخۇا
مىللەتىمىزنى تاۋلىغان. مىللەتلەر چوڭ ئائىلىسىنىڭ گۈلل-
ىنىپ روناق تېپىشىغا ھەرقايسى مىللەتلەر ئۆزلىرىنىڭ تېگىشلىك
تۆھپىسىنى تەقدىم قىلغان. بۇ مىللەتلەر چوڭ ئائىلىسىنىڭ
ئۇزۇن تارىخقا ئىگە شانۇ شەۋكەتلىك مەدەنىيەت - سەنئىتى
ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق ئىجادىيىتى بىلەن تەۋەللۇت بول-
غان. بۇ مول مەدەنىيەت - سەنئەت مىراسلىرى ئىچىدە، بەزى
ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆز مىللىتىنىڭ تىل - يېزىقىدا پۈتۈلگەن
ئەدەبىيات مىراسلىرىنى قالدۇرغاندىن سىرت، خەنزۇ يېزىقى
بىلەن يېزىلغان مەدەنىيەت مىراسلىرىنىمۇ قالدۇرغان. ئۇنىڭ
ئۈستىگە، ئۇلارنىڭ خەنزۇ يېزىقىدىكى ئىجادىيەتلىرى ئۆز مىلل-
ىتىنىڭ يېزىقىدىكى ئىجادىيەتتىن بالدۇر بولغان. بۇنىڭدىكى سە-
ۋەب، ئۇلار ئۆز مىللىتىنىڭ يېزىقى پەيدا بولۇشتىن بۇرۇنلا
خەنزۇ يېزىقىدا ئىجادىيەت ئېلىپ بېرىشقا كىرىشكەن. بىز ئاز
سانلىق مىللەتلەرنىڭ قەدىمكى ئەدەبىياتىنى تەتقىق قىلغان چېغ-
ىمىزدا، ئۇلارنىڭ خەنزۇ يېزىقىدىكى ئەسەرلىرىمۇ بۇ ئەدەبىيات-
تىكى سەل قاراشقا بولمايدىغان مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇشى

كېرەك.

ئېلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ خەنزۇ يېزىقىدا ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىش تارىخى تولىمۇ ئۇزۇن. «شېئىرنامە» دىمۇ شىمالدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ شېئىرلىرى بار. بىز بۇ يەردە ئوقۇرمەنلەرگە سۇنىدىغىنىمىز غەربىي يۇرت — بۇگۈنكى شىنجاڭ ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ هەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى شېئىر ئىجادىيىتىنىڭ ئومۇمىي ئەهۋالى ۋە بىر قىسىم ئەسەرلەردىن ئىبارەت. بىز بۇنىڭدىن بۇ بىر قىسىم ئەدەبىي مىراسلارنىڭ تەرەققىيات ئەهۋالىنى ۋە ئۇلارنىڭ سەۋىيىسىنى كۆرۈۋالالايمىز، شۇنداقلا بۇ ئارقىلىق غەربىي يۇرتتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئېلىمىز قەدىمكى ئەدەبىياتىغا قوشقان تۆھپىسىنى تەتقىق قىلىپ، ئۇلاردىن مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنىڭ تەرەققىياتىنى تەتقىق قىلىشتا ئۆرنەك ئورنىدا پايدىلىنالايمىز.

غەربىي يۇرتتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قاچاندىن باشلاپ خەنزۇ يېزىقىدا ئىجادىيەت ئېلىپ بارغانلىقىنى دەلىللەپ ئولتۇرمىدۇق. لېكىن، يېغىلىق يىللىرىدىن ئىلگىرىلا كىتاب بولۇپ پۈتۈلگەن «مۇتىەنزى تەزكىرىسى» دىكى قۇرىغارخان ئانىنىڭ قوشاقلىرىنى ئېلىمىز غەربىي يۇرت مىللەتلىرى ئەڭ بالدۇر خەنزۇ يېزىقى بىلەن يازغان شېئىر دېيىشكە بولىدۇ. قۇرىغارخان ئانا ئەپسانە ـ رىۋايەتلەردىكى شەخس، ئۇنىڭ راستلا تارىختا ئۆتكەن ئادەم بولۇشى ناتايىن. لېكىن، ئۇ قەدىمىي رىۋايەتلەردىكى غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ ۋەكىلى. ئۇنىڭ نامىدىكى قوشاقلارنىمۇ ئۇنىڭ ئۆزى يازغانلىقى توغرىسىدا بىر نەرسە دېمەك تەس. لېكىن، بۇ قوشاقلاردا غەربىي يۇرتتىكى مىللەتلەر بىلەن ئىچكى جايلاردىكى مىللەتلەرنىڭ تىنچ ـ دوستانە ئۆتۈش ئارزۇلىرى ئىپادىلەنگەن، شۇنداقلا بۇ قوشاقلار غەربىي يۇرت بىلەن ئىچكى جايلارنىڭ ئۆزئارا بېرىش ـ كېلىش قىلغانلىقى هەققىدە

كى ئەك بالدۇرقى ئۇچۇر. جۇمۇ ۋاك مىلادىيىدىن ئىلگىرىكى 10 ـ ئەسىرلەر ئەتراپىدا ياشىغان تارىخىي شەخس. ئۇنىڭ غەرـ بىي ئەللەرنى كۆزدىن كەچۈرۈشكە بارغاندا شۇ جايدىكى كىشىلەر بىلەن مۇشائىرە ئوقۇشقانلىقىنى يوقىلاك بىر ئىش دېگىلى بولـ مايدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن ئالغاندا، قۇرىغارخان ئانا قوشاقلىرىنىڭ خەنزۇ يېزىقىدىكى نۇسخىسىنىڭ، كىمنىڭ قولىدىن چىققانلىقىـ دىن قەتئىينەزەر، ئۆز زامانىسىدىكى غەربىي يۇرت مىللەتلىرىـ نىڭ قوشاقلىرى ئىكەنلىكىدىن گۇمانلىنىشقا بولمايدۇ.

ئىككى جىن (晉) بەگلىكىدىن كېيىن، بۇددا دىنى ئىچكى جايلاردا كەڭ كۆلەمدە تارقىلىشقا باشلىدى. غەربىي يۇرتنىڭ داڭلىق راھىبلىرى سوترا تارقىتىش، دارما سۆزلەش ئۈچۈن ئىچكى جايلارغا كۆپلەپ كەلدى. فوتوچېڭ، كاڭ زىگيۇەن، جىڭ تەنتى، كومىراجىۋا قاتارلىقلار خەنزۇچە شېئىر شەكلىنى قوللـ ىنىپ، دىنىي ئەقىدىلەرنى تەشۋىق قىلدى، ئەۋلىيالارنىڭ ئۇگۇت ـ نەسىھەتلىرىنى يەتكۈزدى ۋە بۇ ئارقىلىق ئېلىمىز ئەدەبىيات تارىـ خىدا غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت ئەدەب ـ ئۆلىمالىرىنى دەلىللەشكە بولىدىغان تۈنجى شېئىرىي ئىجادىيەت مەزگىلى شەـ كىللەندى. ئۇلار گەرچە مەقسەتلىك ھالدا ئەدەبىي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ غەرب بىلەن شەرق مەدەنىيىتى ئوتتۇرىسىدا ئالماشتۇرۇشنى يولغا قويغانلىقى غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ خەنزۇ يېزىقىدىن پايدـ لىنىپ شېئىر يېزىشى ئۈچۈن ئۆچمەيدىغان شانلىق تۆھپە بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئۆزلىرىمۇ يول ئاچقۇچىلارغا ئايلاندى. شىماـ لىي ۋېي بەگلىكى مەزگىلىدە بارلىققا كەلگەن «تۇرالار قوشىقى» بۇگۇنكى ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئېتنىك مەنبەسى بولغان تۇرالارنىڭ قوشىقى بولۇش سۈپىتىدە شۇ چاغدىلا خەنزۇچىگە تەرجىمە قىلىنـ دى ۋە بۇگۇنكى كۈنگە قەدەر يېتىپ كەلدى. بۇ قوشاق ئۆزىدىكى قىزغىنلىق، پاساھەت، مەردانىلىق، ئاددىي ـ سادىدا، تەبىئىي

ئۇسلۇب بىلەن ئەدەبىيات تارىخىدا غايەت زور تەسىر قوزغىدى. تۇرا تۇزلەڭلىكى گەرچە غەربىي يۇرتقا تەۋە بولمىسىمۇ، لېكىن تۇرالار سىجىل ئىلگىرىلەپ بۇگۈنكى ئۇيغۇرلارغا ئايلانغان ۋە ئاساسەن شىنجاڭدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، بىز غەربىي يۇرتتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ خەنزۇچە يازغان ئەسەرلىرى ھەققىدە گەپ قىلغاندا، ئەلۋەتتە بۇ شانلىق ئەسەرنى نەزەردىن ساقىت قىلمايمىز.

سۈي - تاڭ مەزگىلىگە كەلگەندە، غەربىي يۇرتتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن خېلى تونۇك ئالتە پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. ئۇ ھەم مۇزىكانت، ھەم ئالىم، ھەم شائىر ئىدى. ئۇنىڭ ئېلىمىز ئەدەبىيات - سەنئىتىگە قوشقان تۆھپىسىنى قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ. تاڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە يېزىلغان بىر پارچە قۇجۇ خەلق قوشقى بار. گەرچە ئۇنىڭ ئاپتورىنىڭ قايسى مىللەتتىن ئىكەنلىكىنى قىياس قىلغىلى بولمىسىمۇ، لېكىن ئۇنى ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن خەنزۇلار ئورتاق ئىجاد قىلغان دەپ قاراشقا بولىدۇ. چۈنكى، شۇ چاغدا قۇجۇدا ھوقۇق ئىگىلەپ تۇرغان خەنزۇلاردىن چۈي جەمەتى تاڭ سۇلالىسىغا ئاسىيلىق قىلغان بولغاچقا، ھەرقايسى مىللەت خەلقى ئۇلارغا لەنەت ئوقۇغان ۋە چۈي جەمەتىنى مەسخىرە قىلىدىغان بۇ قوشاقنى بىرلىكتە ئېيتقان.

تاڭ سۇلالىسىدىن كېيىن ئالەم قالايمىقانلاشتى. سۇڭ سۇلالىسى گەرچە ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكنى بىرلىككە كەلتۈرگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ جۇڭگو تارىخىدىكى ئەڭ ئاجىز ھاكىمىيەت بولۇپ قالدى. مۇشۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، تاڭ سۇلالىسىدىن كېيىنكى ئۇچ - تۆت يۈز يىل ئىچىدە مەركىزىي ھۆكۈمەت غەربىي شىمالدىكى چېگرا رايونلارغا بولغان كونترولىنى قولدىن بېرىپ قويدى، غەربىي يۇرتتىكى ھەرقايسى جايلارنىڭ ئىچكىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى ئازايدى، ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك

مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرى ئاجىزلاشتى. بۇ ئەھۋال سۇڭ سۇلالىسى مەزگىلىدىكى غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ خەنزۇ يېزىقىدا يېزىلغان شېئىرلىرىنىڭ تېپىلمىغانلىقىدىكى بىر سەۋەب. شۇنداقتىمۇ شىمالىي سۇڭ بىلەن قارىمۇقارشى ھالەتتىكى لياۋ سۇلالىسىدا ئىككى نەپەر ئۇيغۇر ئايال شائىر بارلىققا كەلدى. ئۇلار لياۋ پادىشاھى داۋزۇڭنىڭ خانىشى شياۋ گۇەنىيىن بىلەن تېەنزودىنىڭ مەلىكىسى شياۋ سىسى ئىدى. لياۋ سۇلالىسى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ئىككى يۈز يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئىچىدە، شۇلۇي جەمەتىدىن شياۋ فامىلىلىك ئون نەچچە نەپەر خانىش چىقتى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە مۇۋەققەت خان بولۇپ ھاكىمىيەت يۈرگۈزۈش سالاھىيىتىگە ئىگە نائىب خانلاردىن شياۋ خانىشمۇ بار ئىدى. شۇلۇي جەمەتى ئەسلىدە قەدىمكى ئۇيغۇرلار ئىچىدىكى خېلى كۆچلۈك قەبىلىلەرنىڭ بىرى ھېسابلىناتتى. «لياۋ تارىخى. ئانا جەمەت تۇغقانلار بايانى» دا «شۇلۇي ئۇيغۇرلاردىكى نوسنىڭ ئەۋلادى» دېيىلگەن. «لياۋ تارىخى. خانىشلار تەزكىرىسى» دىمۇ «پېشۋا قاغان چۇن چىننىڭ خانىشى شۇلۇي جەمەتىدىن. ئۇلارنىڭ ئەجدادى ئۇيغۇرلارنىڭ نوس قەبىلىسى» دەپ يېزىلغان. تاڭ سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن قىتانلارنىڭ خانلىق جەمەتىدىكى يالغۇز فامىلىلىكلەر ئۇيغۇرلارنىڭ شۇلۇي قەبىلىسىدىكىلەر بىلەن ئەۋلادمۇئەۋلاد قۇدىلىشىپ كەلگەن. نەتىجىدە، شۇلۇي قەبىلىسىدىكىلەر باشتىن ـ ئاياغ لياۋ سۇلالىسىنىڭ ھاكىمىيەت باشقۇرۇش ئىشلىرىغا قاتناشقان بولغاچقا، «شياۋخەن» دېگەن ئىسىمنى خەنزۇچىدىكى يەنە بىر «شياۋخەن» دېگەن خەتكە ئۆزگەرتكەندىن كېيىن، شۇلۇي قەبىلىسىدىكى جەمەتلەرنىڭ فامىلىسى شياۋ بولغان.

داۋزۇڭ يىدىنىڭ خانىشى شياۋ، ئىسمى گۇەنىيىن بولۇپ، تولىمۇ چىرايلىق، سۆزگە ئۇستا، مۇزىكىغا ئامراق، شېئىر يازالايدىغان ئايال بولغان. بولۇپمۇ باربىت چېلىشتا كامالەتكە

يەتكەن. تەيكاڭنىڭ بىرىنچى يىلى (1075 ـ يىلى) باشقىلار ئۇنىڭغا زىيانكەشلىك قىلىپ، ئوردا رەققاسى جاۋ ۋېيىي بىلەن باردى ـ كەلدىسى بار دەپ قارا چاپلىغان. داۋزۇڭ غەزەپلىنىپ، ئۇنى ئۆلۈۋېلىشقا بۇيرۇغاندا، ئۇ ئەمدىلا 36 ياشقا كىرگەنكەن. تەيەنزۇدىنىڭ خانىشىمۇ شياۋ فامىلىلىك بولۇپ، ئىسمى سى سى ئىدى. ئۇ تەيەنزودىنىڭ هاماقەتلىكى ۋە يولسىزلىقىغا چىداپ تۇرالماي، ئۆزىنىڭ سەممىي ساداقىتىنى ئىزهار قىلىپ ئىككي پارچە نەسىهەتنامە يازغان. لېكىن، تەيەنزودى ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك قىلىپ، شاهزادىلەر ئۆزئارا هاكىمىيەت هوقۇقىنى تالىشىۋاتقان پۇرسەتتە ئۇنى ئۆلۈمگە بۇيرۇغان. شياۋ فامىلىلىكلەردىن ئەدەبي ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغانلار يەنە بار، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىنى تېخىمۇ ئىلگىرىلەپ قېزىپ چىقىشقا توغرا كېلىدۇ.

شىمالدىكى موڭغۇللار گۇللەنگەندىن كېيىن، ئۇلارنىڭ ئاتالىق قوشۇنلىرى ياۋروپا ـ ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنى مۇجىزە خاراكتېرلىك سۈپۈرۈپ تاشلىدى. يۇەن سۇلالىسىنىڭ بوۋىسى چىڭگىزخان موڭغۇللارنى بىرلىككە كەلتۈرۈپ، غەربىي ئەللەرگە قوشۇن تارتقاندىن باشلاپ يۇەن سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى قۇبلايخان پۈتۈن مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرگەنگە قەدەر يەتمىش نەچچە يىل ئۆتتى؛ جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنى هالاك قىلىپ، يۇەن سۇلالىسى يىمىرىلگەنگە قەدەر يەنە توقسان نەچچە يىل ئۆتتى. بۇ 160 يىل ئېلىمىز تارىخىدىكى مىللەتلەر مەسلىسىز چوڭ ئۇرۇشلارنى قىلغان، چوڭ بىرىكىش هاسىل قىلغان، ئۆزئارا بىر ـ بىرىدىن قوبۇل قىلغان بىر دەۋر بولدى. موڭغۇللار، شۇنداقلا غەربىي يۇرتتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە كېلىپ ئولتۇراقلاشتى، ئىلغار ئوتتۇرا تۇزلەڭلىك مەدەنىيىتىنى تېز سۈرئەتتە قوبۇل قىلىپ، خەنزۇ يېزىقىدا تۈركۈم ـ تۈركۈم ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى. قانچىكى مەدهىيىلىسەك ئەرزىيدىغان بۇ ئالەمشۇمۇل نەتىجە غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت

لىرىنىڭ خەنزۇ يېزىقىدا قىلغان ئىجادىيەتلىرىنىڭ يۈكسەك مۇ-
ۋەپپەقىيىتىگە ۋەكىللىك قىلالايدۇ. يۇەن سۇلالىسىدىكى شېئىر -
نەزمىلەرنى تاڭ - سۇڭ دەۋرى بىلەن سېلىشتۇرۇشقا مۇمكىن
بولمىسىمۇ، لېكىن يۈز يىل ئەتراپىدىكى ۋاقىت ئىچىدە ئوتتۇز
مىڭ پارچىدىن ئارتۇق شېئىرنىڭ ساقلىنىپ قالغانلىقى، تاڭ
دەۋرىدىكى ئۇچ يۈز يىل ئىچىدە ساقلىنىپ قالغان ئەللىك مىڭ
پارچە شېئىر بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئاز گەپ ئەمەس. ئۇنىڭ
ئىچىدە ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرىلا ئىككى يۈزدىن ئاشى-
دۇ. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىمۇ تۆت مىڭ پارچىدىن ئوشۇق. غەربىي
يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ خەنزۇچە يېزىقتىكى شېئىرى
ئىجادىيىتى ئادەمنى ھەيران قالدۇرىدىغان دەرىجىدە رەڭدار، بە-
زى ئەسەرلەرنىڭ بەدئىي سەۋىيىسى شۇ دەۋرىدىكى خەنزۇ شائىر-
لىرىنىڭ ئەسەرلىرىدىن قېلىشمايدۇ. شۇ چاغدىكى غەربىي يۇرت
ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرى ئىچىدە نامى ھازىرغىچە يېتىپ
كەلگەنلىرى قىرىق - ئەللىكتىن ئاشىدۇ. ئۇلاردىن ئۇيغۇر دەپ
بېكىتكىلى بولىدىغانلىرى يىگىرمىدىن كۆپرەك. بۇلارنىڭ ئىچى-
دە شۇ دەۋرنىڭ شائىرلىرى دېيىشكە بولىدىغانلىرىدىن مازۇ-
چاڭ، گۈەن يۈنشى، شۆ ئاڭفۇ، سەيدۇللا، نەي شېەن، دىڭ
خېنيەن قاتارلىقلار بار. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرى كۆپ بولۇپ قال-
ماي، بەدئىي مۇۋەپپەقىيىتىمۇ نىسبەتەن گەۋدىلىك. ئۇلارنىڭ
شېئىرلىرىدا مەردانە، جاسارەتلىك يايلاق روھى ئوتتۇرا تۇزلەڭ-
لىكتىكى ئەنئەنىۋى مەدەنىيەت بىلەن بىرىكىپ كەتكەن. بۇ شې-
ئىرلار يالغۇز يۇەن سۇلالىسىنىڭ شېئىرىيەت مۇنبىرىدىلا يېڭى
سەھىپە ئېچىپ قالماي، ئېلىمىزنىڭ پۈتكۈل ئەدەبىيات تارىخىدا-
مۇ مىسلىسىز يېڭىلىق ھېسابلىنىدۇ. ئەلۋەتتە، يۇەن سۇلالىسى
ۋە كېيىنكى ھۆكۈمرانلارنىڭ يېتەرلىك ئەھمىيەت بەرمىگەنلىكى
تۈپەيلى، بىرمۇنچە ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرىنىڭ ئەسەرلە-
رى يوقىلىپ كەتكەن، بۇ بىزنى تولىمۇ ئەپسۇسلاندۇرىدۇ. لې-

كىن، ساقلىنىپ قالغان مۇشۇ شېئىرلارنىڭ ئۆزىگىلا قارايدىغان بولساق، ئۇنىڭدىكى شجائەتنىڭ ھەيۋەتلىكلىكى، پىكرىنىڭ مەنزىرىنىڭ سۈزۈكلۈكى، مۇزىكىلىق ئاھاڭلارنىڭ جارانلىقلىقى بىزنى ئاپىرىن دېگۈزمەي قالمايدۇ.

يۇەن سۇلالىسىنىڭ دەسلىپىدىكى ئاتاقلىق ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىدىن قىتانلاردىن بولغان ئاتا ـ بالا ياللۇغ چۈسەي بىلەن ياللۇغ جۇنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. يۇەن سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى قۇبلايخانىنىڭمۇ بىر پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. بۇنىڭدىن يۇەن سۇلالىسىنىڭ دەسلىپىدىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ ۋە بىلىم ئەھلىنىڭ خەنزۇ يېزىقىنى قوللىنىپ ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللىنىشقا كۆڭۈل بۆلگەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرى ئىچىدە يۇەن سۇلالىسىنىڭ قۇرۇلۇشى ئۈچۈن تۆھپە كۆرسەتكەن سەركەردىلەردىن شائىرلىق نامى بىلەن مەشھۇر بولغان بويان ۋە بوخۇم ئىككىيلەنى تىلغا ئېلىش كېرەك. ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدە قەھرىمانانە شجائەت ئىپادىلەنگەن، پائال ئىلگىرىلەش روھى ۋە دەۋرنىڭ ئوبرازى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. كېلىپ چىقىشى موڭغۇل بولغان بويان غەربىي يۇرتتا چوڭ بولغان، يۇەن سۇلالىسىنىڭ 11 ـ يىلى (1274 ـ يىلى) قارا دۇڭاندا سول قول ۋەزىرلىككە تەيىنلەنگەن، قوشۇن باشلاپ سۇڭ سۇلالىسىغا ھۇجۇم قىلىپ، يۇەن سۇلالىسىنىڭ 13 ـ يىلى لىئەنگە كىرگەن. تارىخىي خاتىرىلەردە بويان شېئىر يېزىشقا ماھىر ئىدى، دېيىلىدۇ. لېكىن، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىزگىچە يېتىپ كەلگەنلىرى ناھايىتى ئاز. بۇگۈنگىچە يېتىپ كەلگەن «پەرمانغا بىنائەن جىياڭنەننى ئالغىنىم» قاتارلىق ئۇچ پارچە شېئىرى بىلەن بىر پارچە چاچما ئۇدارلىق ئارىيە جەنۇبقا قوشۇن باشلاپ ماڭغان ھەربىي سەپەر ئۇستىدە يېزىلغان بولۇپ، بۇ شېئىرلاردا يۇەن قوشۇنلىرىنىڭ تاغنى تالقان قىلىدىغان ھەربىي جاسارىتى، شۇنداقلا چوڭ قوشۇنغا سەركەردە بولغان

ئاپتورنىڭ ئالەمنى مالەم قىلىۋېتىدىغان ئەلپازى بىلەن كەسكىن قوماندانلىق قىلىدىغان مىجەزى ئىپادىلەنگەن. «بۇ جاھان كىمگە قارام چىققاي قەلەمدىنلا ھۆكۈم، پەسلى كۆز شاھلار كۆزىدىن ئاقتۇرارمەن قانۇ ياش» («جۇڭلۇي. باھار شادلىقى») دېگەن مىسرالاردا ئۇنىڭ قەلەمنى شىلتىش بىلەنلا جاھاننى ئۇيان - بۇيان قىلالايدىغانلىقى نامايان بولىدۇ. مۇنداق شىجائەتنى ھەقىقەتەن سەل چاغلىغىلى بولمايدۇ. يۇەن سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى «سول قولۇم» دەپ تەرىپلىگەن بوخۇم قاڭقىل قەبىلىسىدىكى ئاقسۆڭەكلەر ئائىلىسىدىن كېلىپ چىققان. ئۇ تەقى - تۇرقىدىن باتۇرلۇق چىقىپ تۇرىدىغان، يۈرۈش - تۇرۇشى ئەدەپلىك يېگىت بولۇپ، كەمتەرلىك بىلەن خەنزۇ زىيالىيلىرىدىن تەلىم ئېلىپ نەچچە مىڭ خەتلىك كۇندىلىك خاتىرە يازغان. بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەسەرلىرى تولىمۇ ئاز، پەقەت بىر پارچە شېئىرى — چاچما ئۇدارلىق يۈرۇشلىرىشكەن كۇي نەزملىرىدىن «ئوردىدىن ئىستېپا سوراش» («شىيەنلۇي. دىيەن جياڭچۇن») لا ساقلىنىپ قالغان. بۇ ئەسەرلەر گەرچە بارماقتا سانغۇدەك بولسىمۇ، لېكىن خەنشۇيزى ئۇنىڭدىكى مەردانە، پاساھەتلىك، راۋان ۋە جەزبىدار مىسرالارنى ئۆزىنىڭ «نەزملەرگە مۇئالىئە» ناملىق كىتابىدا «تاغ باغرىدىن لەيلەپ چىقىۋاتقان لەرزان بۇلۇت» قا ئوخشاتقان. جۇڭ سىچېنىڭ ئۇنى گۈەن يۈنشى، سەيدۇللالار بىلەن تەڭ قاتاردا تىلغا ئالغان. ئۇ ئەركىن ئۇدارلىق يۈرۇشلەشكەن نەزمىدە ئون تۆت ئاھاڭدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭغا يەتتە يۈز خەتتىن ئارتۇق نەزمىنى سەپلىگەن. ئازادە ئۇسلۇب بىلەن يېزىلغان بۇ شېئىرىدا ئوردىدىن ئىستېپا بېرىپ، دەرۇش بولۇش مەزمۇنى تەكرار - تەكرار ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ ئەھۋال جەڭ ئاياغلاشقاندىن كېيىن بارلىققا كەلگەن يېڭى ئىدىيىۋى ھېسسىياتنى، ئالىي ھۆكۈمرانلارغا بولغان كۆچلۈك نارازىلىقنى ئەكس ئەتتۇرگەن. يۇەن سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىلىرىدىن بولغان بۇ ئىككى نەپەر تۆھپىكار-

نىڭ ئەسەرلىرىدىكى ئۇسلۇب بىر - بىرىگە ئانچە ئوخشاپ كەتمەسمۇ، لېكىن ئۇلارنىڭ كامالەتكە يەتكەن يېزىقچىلىق ماھارىتى غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ كېيىنكى مەزگىلدىكى شېئىرىي ئىجادىيىتىنىڭ يۇقىرى دولقۇنىنى بارلىققا كەلتۈرۈشتە باشلامچىلىق رول ئوينىدى.

يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرىلىرىغا كەلگەندە، دۆلەت قۇرغۇچى بەزى تۆھپىكارلارنىڭ ئەۋلادى ۋە ئارزۇ - ئارمانلىرى بەربات بولغان بەزى ئاز سانلىق مىللەت ئەدىبلىرىنىڭ ئەدەبىي تەربىيىلىنىشى زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلدى. ئەركىن ئۇدارلىق نەزم ئىجادىيىتىدە كۆزنى قاماشتۇرغۇدەك يارقىن مەنزىرە شەكىللەندى. گۇسلى «يۇەن شېئىرلىرىدىن تاللانمىلار» نىڭ سەيدۇللا ئۇچۇن يازغان بۆلۈكىدە «يۇەن سۇلالىسىنىڭ گۈللىنىشىدە غەربىي شىمالىلىق پەرزەنتلەر قولىدىن كېلىدىغان ئىشنىڭ ھەممىسىنى قىلدى. ئۇلار ياخشى تەربىيە كۆرگەن، تالانتى ئۆزگىچە كىشىلەر ئىدى. يۇنشى، خەيىيا، ما بەييۈك قاتارلىقلار رەڭدار، يېڭى ئۇسلۇب بىلەن ئالدىنئالا ئوتتۇرىغا چىقتى. ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن تيەنشى (سەيدۇللا) ئەگىشىپ ماڭدى. ئۇلار يەڭگىل يازدى، لېكىن تەنتەكلىك قىلمىدى؛ چىرايلىق يازدى، لېكىن سۆلەتۇازلىق قىلمىدى. ئۇلار ئىقتىدار ۋە قابىلىيەت جەھەتتە يۇەنجياۋ، جاۋ مېڭفۇ، يۇجى، ياڭ ۋېيجېنلەردىن سىرت، باشقىچە ئۇسلۇب يارىتقانلاردىن بولۇپ قالدى. نەتىجىدە، يا جېڭچىڭ، دا جيەنشيەن، نەي يىجى، يۇ تېڭشىن قاتارلىقلارمۇ ئۆز تالانتىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئادەمنى ھەيران قالدۇرغۇدەك نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى ھەمدە بىر مەھەل رونىق تاپقانلار دەپ ئاتالدى» دەپ يازدى. بۇ سۆزلەرنىڭ مەنىسى، يۇەن سۇلالىسى ۋايىغا يەتكەندىن كېيىن، غەربىي شىمالىلىق ئاز سانلىق مىللەت پەرزەنتلىرىدە ناھايىتى چوڭقۇر مەدەنىيەت تىندۇرمىسى پەيدا بولدى، بىر تۈركۈم پەۋقۇلئاددە تالانتلىق كىشىلەر يېتىشىپ چىق-

تى، گۈەن يۈنشى، مازۇچاڭ، سەيدۇللا قاتارلىق داڭلىق شەخسـ
لەر يېڭىدىن - يېڭى ئۇسلۇب ۋە ئېقىملارنى بارلىققا كەلتۈرۈپ،
ئەينى زامان ئەدەبىيات سەھنىسىدىكى ئاتاقلىق خەنزۇ شائىرلارـ
نىڭ سىرتىدا، ئۇلارغا ئوخشاشمايدىغان يېڭى بىر يولنى ئاچتى؛
يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا، كېيىنكى مەزگىللىرىگە كەلگەندە،
ياخۇ، تەي بۇقا، نەي شيەن، يۇ جۇ قاتارلىقلارمۇ ئۆز تالانتىنى
جارى قىلدۇرۇپ، بەس - بەستە ماھارەت كۆرسەتتى ۋە بىر
مەھەل گۈللەپ ياشنىدى، دېگەنلەردىن ئىبارەت ئىدى. گۈسلەـ
نىڭ باھاسى ئەمەلىيەتكە ئۇيغۇن ئىدى. كېلىپ چىقىشى ھۆكۈمـ
ران سىنىپلار قاتلىمىدىن بولغان بۇ شائىرلار ۋەتىنىمىزنىڭ
ئەنئەنىۋى مەدەنىيىتى بويىچە تەربىيىلەنگەن، ئەنئەنىۋى ئەدەبـ
يات شەكلىنى قوللىنىپ، ماھىرلىق بىلەن ئىجادىيەتكە كىرىشـ
كەنلەردىن ئىدى. شۇنداقلا، ئۇلار ئۆز ۋاقتىدىكى سىنىپىي زىدـ
دىيەت، مىللىي زىددىيەت ۋە ھۆكۈمرانلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى
زىددىيەتلەرنىڭ كەسكىنلىكىنى ئوخشاش بولمىغان دەرىجىدە
ھېس قىلغان، سىياسىي جەھەتتىكى قاراشلۇقنى كۆرەلىگەن
بولغاچقا، ئۆز ئەسەرلىرىدە رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈشكە، ئۆز
ھېسسىياتىنى ئاشكارىلاشقا جۈرئەت قىلدى. بەزىلىرى زامانىنىڭ
ئىللەتلىرىنى قامچىلىدى، ئەمگەكچى خەلقنىڭ قايغۇ - ئەلەمـ
لىرىدىن ئېچىندى؛ بەزىلىرى زامانىنىڭ قىلمىش - ئەتمىشلىرىدىن
زارلىنىپ، تاغ - دەريالارنى زىلزىلىگە كەلتۈرگۈدەك ناله قىلـ
دى، ھۆكۈمران سىنىپلارغا يانتاياق بولۇشتىن ۋاز كەچتى؛
بەزىلىرى ۋەتەننىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە بولغان چەكسىز مۇھەبـ
بىتىنى ئىپادىلەپ، ئەزىم دەريانىڭ جەنۇبىي ۋە شىمالىدىكى
تەبىئەت مەنزىرىسىنى قىزغىنلىق بىلەن مەدھىيىلىدى؛ بەزىلىرى
ئېگىز قىيالارغا چىقىپ ياش تۆكتى، قەدىم چاغلارنى يادىغا ئېلىپ
ئۆز قەلبىنى ئىزھار قىلدى. ئۇلار دەھشەتلىك مىللىي ئېزىلىشـ
نى باشتىن كەچۈرگەن ھەمـدە نىسبىي ھالـدا ھەققانىيـلىقنى

قوللايدىغانلاردىن بولغاچقا، سۆزلەشكە جۈرئەت قىلدى. بەزى خەنزۇ شائىرلارغا ئوخشاش، ۋەزىيەت ۋە سىياسىي مەسىلىلەر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالغاندا تىلى تۇتۇلۇپ كېكەچلەپ ئولتۇرمەدى. مۇشۇلاردىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردا ئىجتىمائىي رېئاللىقنى نىسبەتەن چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈپ بېرەلىگەنلەر دەل مۇشۇ غەربىي شىماللىق ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرى ئىدى.

مازۇچاڭنىڭ يەتتىنچى ئەۋلاد بوۋىسى لياۋ سۇلالىسى مەزگىلىدە غەربىي يۇرتتىن ئوتتۇرا تۇزلەڭلىككە كەلگەن. چوڭ بوۋىسى يۇھىنا يۇەن سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسىغا ئەگىشىپ سۇلالىسىغا قارشى جەڭگە قاتناشقان. دادىسى مارۇن قەلەمدىكى ماھارىتىگە تايىنىپ ئوردىغا كىرگەن ۋە گۇاڭجۇ ئايمىقىدا مۇھاپىزەتچى بولغان. مازۇچاڭ يۇەن سۇلالىسى رېنزۇڭ خانىنىڭ يەنيۇ 2 ـ (1315 ـ يىلى) يىلى تەشرىپدارلىققا ئۆسۈپ، پەرمان بويىچە ئەدەبىي ياساۋۇللۇققا تەيىنلەنگەن، ئارقىدىنلا باش مۇپەتتىش بولغان. چېن يۇەن ئەپەندى مازۇچاڭ ھەققىدە توختىلىپ، يۇەن سۇلالىسىدىكى غەربىي يۇرت نەسرچىلىرى ئىچىدە مازۇچاڭ ئالدىنقى ئورۇندا تۇرىدۇ، شېئىرىي ئىجادىيەتتە بولسا تېخىمۇ ياخشى. ئۇ يازغان نەسرلەرنىڭ قۇرۇلمىسى مۇكەممەل، جەزبىدارلىقى كۈچلۈك، ئەل ئىچىگە تارقالغانلىرى ناھايىتى كۆپ. ئۇ يەنە «شى تېەن توپلىمى» ناملىق بىر ئەسەر يازغان. شەرقىي جېجياڭنىڭ تەپتىش بېگى سۇ تېەنجۇ بۇ كىتابقا يازغان كىرىش سۆزىدە: «ئۇنىڭ شېئىرلىرى سۈي ـ تاڭغا يېقىن، تېخىمۇ يىراقتىن سۆزلىسەك خەن ۋە ۋېي سۇلالىسىغا ئوخشىدۇ. كېيىنكىلەرمۇ ئۇنىڭغا تەقلىد قىلغاچقا، يازغانلىرىدا ئۆزگىچە پۇراق بار» دەپ يازغان. «تۆت يۈرۈش كىتابلارنىڭ ئومۇمىي تىزىمى» دە ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھەققىدە «بۇ شېئىرلاردىن يوكسەك ئىقتىدار ۋە ساغلام كەيپىيات ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. ئاستانە

دەرۋازىسى» ، «قىران چاغلاردىكى سايامەت» ناملىق ئەسەرلىرى-
نىڭ ھەجمى چوڭ، كۆۋەجەپ ئېقىۋاتقان دەريالاردەك جۇشقۇن،
ھېچقانداق توسالغۇغا پەرۋا قىلماي ئىلگىرىلەيدىغان شىجائەت
بار. خۇددى تونۇشلارنىڭ نەزىلىرىنى بىر يەرگە مۇجەسسەم قىل-
غاندەك شۇنچىكى راۋان، ئوقۇغانلارغا بەكمۇ تاتلىق تۇيغۇ بېغىش-
لايدۇ» دەپ يېزىلغان. «ئاستانە دەرۋازىسىدىكى يۇز قاپىيە»
ناملىق شېئىر مىڭ خەتتىن ئاشىدۇ. «قىران چاغلاردىكى سايا-
ھەتتىن سەكسەن قاپىيە» ناملىق شېئىرمۇ سەككىز يۇز خەتكە
بارىدۇ. بۇ شېئىرلار دۇفۇ يازغان «شىمالغا يۇرۇش» (يەتتە يۇز
خەت) تىن ئۇزۇن. مازۇچاڭ مەنسەپ تۇتۇشتىن ئىلگىرى مەش-
ھۇر تاغ - دەريا ۋە پايانسىز دالالاردا خېلى بىر مەزگىل سايامەتتە
بولغان. مەنسەپ تۇتقاندىن كېيىنمۇ ناھايىتى كۆپ جايلارنى كۆر-
گەن. ھاياتىدا يېرىم جۇڭگونى ئايلانغان. بۇ ئەھۋال ئۇنىڭ
ئىجادىيىتىنى مول خام ماتېرىيال بىلەن تەمىنلىگەن. شۇنداقلا،
ئۇ ئاۋام پۇقرانىڭ دەرد - ئەلەملىرىنى چۈشەنگەن بولغاچقا،
ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا ئېزىلگۈچىلەرگە بولغان ھېسداشلىق ئەكس
ئەتتۈرۈلگەن، سىنىپىي زىددىيەتلەر يورۇتۇپ بېرىلگەن، مەنسەپ
مەيدانىدىكى قاراڭغۇلۇق ۋە زاماننىڭ ئىللەتلىرىگە بولغان نارازى-
لىق ئىپادىلەنگەن. «چىغرىق دەسسەپ سۇ چىقىرىش» ، «يىپەك
تارتقۇچىلار» قاتارلىق ۋەكىللىك خاراكتېرگە ئىگە شېئىرلىرىدا
ھۆكۈمەت ئورگانلىرى ۋە باي غوجاملارنىڭ ئاۋام پۇقرانى ئېكس-
پىلاتاتسىيە، تالان - تاراج قىلغانلىقى تۈپەيلى پەيدا بولغان
بالايىئاپەتلەر ئۈستىدىن شىكايەت قىلىنغان. يۈەن سۇلالىسىنىڭ
شىمالدىكى ھۆكۈمرانلىقى يۈز يىلغا يېقىن ۋاقىتنى باشتىن كە-
چۈرگەن بولسىمۇ، ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى مۇنبەت ئېتىزلار
تېرىلماي تاشلىنىپ قالغان، جىن ۋە ۋەي دەريالىرىنىڭ ئىككى
قاسنىقى چۆلدەرەپ ياۋا ئوت - چۆپلەر قاپلاپ كەتكەن. شۇنداقلا،
ئاۋام پۇقرا ئىشىك - دەرۋازىلىرىنى شوينا بىلەن باغلاپ قويۇپ،

ناھايىتى تەسلىكتە كۇن ئۆتكۈزىدىغان بولغاچقا، مازۇچاڭ «جىن بىلەن ۋەيي ئىككى دەريا قىرغىقىدا دەرد ـ ئەلەم، ئادەمىزات كۆپلۈكىدىن شويىنا باغلاپ ئىشىك باقار» («يەنلىنده جەنۇبتىن كەلگەن مېھمانىنى ئۇزىتىش») دەپ يازغان. بۇ مىسرالاردىن مازۇچاڭنىڭ قەلبىدىكى نارازىلىقى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇ بىر پارچە رەسىمگە يازغان بېغىشلىما شېئىرىدا: «تاش قىيا، بۇلۇتنىڭ قوينىدا دەرەخ، يامغۇرلۇق گۈگۈمدا كېمە ئائىلاج. رەسىمدىكى ئادەم بەلكى پەرىشتە، ئۇ يىلدىن بۇ يىلغا تۆلىمەيدۇ باج» («تاغ ـ دەريالار رەسىمىگە») دەپ يازىدۇ. سۆزلىرى ئاددىي، لېكىن مەزمۇنى چوڭقۇر بۇ شېئىر ئارقىلىق پەقەت رەسىمدىكى ئادەملا ئېغىر ئالۇۋان ـ ياساقتىن، باج ـ سېلىقتىن قۇتۇلۇپ قالغان دەيدۇ. بۇنىڭدىن كۆرۈشكە بولىدۇكى، بۇ شېئىر يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى خەلقنىڭ ئازابلىق تۇرمۇشىنى ئەكس ئەتتۈرىدۇ.

مۇشۇ مەزگىلدىكى ئۆز ئەسەرلىرى بۇگۈنگىچە تارقىلىپ كەلگەن غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىدىن يەنە گاۋكېگۈڭ، شىيە يۈلى، ياخۇ، نيەگۈبەي قاتارلىقلارنى تىلغا ئېلىش كېرەك. ئۇيغۇر شائىرى، رەسسام گاۋ كېگۈڭ «فاڭ-شەن» ناملىق توپلامنى يېزىپ قالدۇرغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى شۇنچىكى نەپىس، يەڭگىل ۋە ئىنچىكە بولۇپ، مىسرالارنىڭ ئىچكى ۋەزنى ئوقۇرمەندە روھىي ھاياجان قوزغايدۇ ۋە ئۇنى ئىلاھىي ماكانغا ئېلىپ كەتكەندەك بولىدۇ. شۇ چاغدىكى كىشىلەر گاۋكېگۈڭنىڭ شېئىرلىرىنى، بولۇپمۇ ئۇ يازغان پارچىلارنى ئالاھىدە ماختاپ، بۇنىڭدا تاڭ دەۋرىدىكىلەرنىڭ ئۇسلۇبى بار دەپ قارىغان. كېلىپ چىقىشى ئىركېئون قەبىلىسىدىن بولغان ياخۇ بىزگە «جېڭچىڭ توپلىمى»نى قالدۇرغان. ئۇنىڭ شېئىرلىرى تولىمۇ راۋان، ساغلام يېزىلغان بولۇپ، كۆپىنچىلىرىدىن خەلق ناخشىلىرىنىڭ پۇرىقى چىقىپ تۇرىدۇ. مەڭ سۇلالىسىدىكى ئە-

دىب خۇيىگلىنى ئۇنىڭ «بۇ سەپەر مېيىخۇا ئېچىلغان يول يېقىن تاغلاردا قار، بارسىگىز تاۋېيدە دولقۇنلار تىنچ، ئۆتمەك ئاسان» ، «بىر تۈمەن چاقىرىم شامالدا كېمىلەرنىڭ يەلكىنى، نەي ئۇنىدىن ئويغىنىپ كۆكتە تولۇن ئاي نۇر چاچار» دېگەن مىسرالىرىنى ئوقۇپ، بۇ شېئىرلارنىڭ قۇرۇلمىسى مۇنتىزىم، تىلى پاساھەتلىك، يىلدىزى دالى يىللىرىدىكى يۇەنجېغا، ئايىغى جىگدې يىلىرىدىكى جياجىگغا تۇتىشىدۇ، بەكمۇ قالتىس يېزىلغان، دەپ ماختىغان. بۇ مەزگىلدىكى يەنە بىرمۇنچە شائىرلارنىڭ ئەسەرلىرىدىن بىزگىچە يېتىپ كېلەلىگەنلىرى كۆپ ئەمەس. لېكىن، مەدەنىيەت ۋە بەدىئىيلىك جەھەتتە ئوبدانلا داڭقى بار شائىرلاردىن، ئالايلۇق، ئۇيغۇر شېئىر ۋېنفاڭ يازغان «قۇملۇق توپلىمى» بۇرۇنلا يوقىلىپ كەتكەن. ئۇنىڭ ئىككى پارچە شېئىرىلا ساقلىنىپ قالغان. ئۇ يەنە ئون جىلدلىق «تاڭ دەۋرىدىكى بەگزادىلەر تەزكىرىسى» نى يازغان. كېيىنكىلەر بۇ كىتابقا يۇقىرى باھا بەرگەن. ئۇيغۇر شائىرى جامالىدىن دانىشمەنلەر مەھكىمىسىدە چوڭ دورغاب بولغان، كالېندارچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان، «تۇمەن يىللىق كالېندار» نى تۈزگەن. يازغان شېئىرلىرىدىن ئاران بىر پارچىلا ساقلىنىپ قالغان. كۆسەنلىك شېئىر شىمىن قەلەمدە ماھىر، ئالتە ئەلنىڭ تىلىنى بىلىدىغان ئۆلىما بولۇپ، «خەتتاتلىق تەھسىلى» قاتارلىق كىتابلارنى يازغان. ئۇنىڭمۇ ئاران بىرلا شېئىرى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. بوخۇمنىڭ ئىككى ئوغلى خۇيخۇي بىلەن ناۋناۋ ئىلىمدە كامالەتكە يەتكەن، يېزىقچىلىقتا ماھىر، شېئىرنى ياخشى يازىدىغان، خەتتاتلىقتىمۇ ناھايىتى ئۇستا كىشىلەردىن بولغان.

مۇشۇ مەزگىلدىكى ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىدىن ياكى پۈتكۈل يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىدىن تۇھپىسى ئەڭ يۇكسەك، تەسىرى ئەڭ زور شائىر غەربىي يۇرتلۇق سەيدۇللادۇر. تارىخىي ماتېرىياللاردا سەيدۇللا غەربىي

يۇرتلۇق ئۇيغۇر، كېلىپ چىقىشى دانىشمەن (ئىسلام دىنى مۇ-
رتلىرى) دىن دەپ خاتىرىلەنگەن. چىڭ سۇلالىسىدىكى جىن يۇ
«تۆت يۇرۇش كىتابلارنىڭ ئومۇمىي تىزىمى» دا سەيدۇللانى موڭ-
غۇل دەپ يازغان بولغاچقا، باشقا بەزى كىشىلەرمۇ ئۇنى خۇيزۇ
ياكى موڭغۇل مىللىتىدىن بولسا كېرەك دەپ قالغان، لېكىن
ئۇلار پېتەرلىك دەلىل - ئىسپات كۆرسىتەلمىگەن. يۇەن سۇلالە-
سىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلەپكى چاغلىرىدا ياشى-
غان ئەدىب تاۋ زۇڭيى «كىتابلار مەجمۇئەسى» دە سەيدۇللانى
ئۇيغۇر دەپ ئىزاھلىغان. بىزمۇ سەيدۇللانى 13 - ئەسىرنىڭ
ئالدىدىلا ئىسلام دىنىنى قوبۇل قىلغان ئۇيغۇرلاردىن دەپ قارايى-
مىز. سەيدۇللا بىلەن دەۋرداش گەن ۋېنجۇەن «يەنمېن توپلىمى.
كىرىش سۆز» دە ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى «گۈركىرەپ سوققان بو-
راندەك، خۇددى لەھەڭ، ئەجدىھالار ئېتىلىپ چىققان دېگىز دول-
قۇنلىرىدەك ھەيۋەتلىك؛ تەيشەن ۋە خۇاڭشەن تاغلىرىدىن بۇلۇت-
لارنى يېرىپ كۆرۈنىدىغان قارىغايلاردەك دەبدەبىلىك؛ خۇددى
خۇەييىندىن ئاتلىنىپ چىقسا غەلىبە قىلماي قويمايدىغان لەشكە-
رىي قوشۇندەك مەردانە ۋە جانلىق ئىدى... ئۇ سۇڭ دەۋرىدىكى
يىگىلەپ قالغان خۇي - مىجەزىنى بىر يولى سۈپۈرۈپ تاشلىدى»
دەپ تەسۋىرلىگەن. مىڭ سۇلالىسىدىكى ماۋجىن «يەنمىن توپلە-
مى» غا يازغان ئاخىرقى سۆزدە «تىيەنشى (سەيدۇللا) شىمالدىكى
لەرنىڭ جۇڭخۇا ئېلىدىكى ئەۋلادى، ھەر كۈنى مويى قەلەمنى
ئوينىتىپ، جەنۇبىي دىيارىدىكى مەشھۇر شەخسلەردىن بولۇپ قال-
دى. بۇگۈنكى كۈندىمۇ ئۇنىڭ شېئىر - نەزملىرىدە ھەممە ئۇس-
لۇبنىڭ تەڭ ھازىر بولغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. مىسرالىرى
شۇنداق مەردانە، شۇنداق جەڭگىۋار، ئۇنىڭدىن ئالدىنقىلار ئىش-
لەتكەن بىرەر خەتنىمۇ تاپقىلى بولمايدۇ. بۇ ھەقتە ۋاڭ ئەنشى
سۆزلەپ كېلىپ: قارىماققا ئادەتتىكىچە يېزىلغاندەك تۇرغىنى
بىلەن، ئىچ - ئىچىدىن ئۆزگىچە پۇراق چىقىپ تۇرىدۇ. پۈتۈپ

چىقىشى ئوخايدەك تۇرغىنى بىلەن، ناھايىتى قېتىرقىنىپ يازغان-لىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. مەن تېخنىشگە قايىل دېگەنىدى» دەپ كۆرسەتكەن. نۇرغۇن ئەدىبلەر سەيدۇللانى تاك ۋە سۇك دەۋرىدە-كى ئەدىبلەر بىلەن سېلىشتۇرغان، ھەتتا ئۇنى سۇك دەۋرىدىكى-لەردىن يۇقىرى ئورۇنغا قويغان. سەيدۇللا ھايات چېغىدا ئۆزى-نىڭ شېئىرلىرىنى «يەنمىن توپلىمى» غا كىرگۈزگەن. بۇ ئارقى-لىق ئۇنىڭ 798 پارچە شېئىرى، ئون تۆت پارچە نەزمىسى، ئەركىن ئۇدارلىق يۇرۇشلەشكەن كۆيلەرگە كىرگۈزۈلگەن بىر تېكىستى ساقلىنىپ قالغان. سەيدۇللا ئادىللىقنى ياقلايدىغان شائىر. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە يۇمۇر سۇلالىسى دەۋرىدىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇش كەڭ دائىرىدە چوڭقۇر ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. زامانىنىڭ ئىشلىرىنى ئۇدۇلدىن - ئۇدۇل بايان قىلغان «تىلەمچى قىز قوشىقى»، «تاڭ سەھەردە خوڭخې بويىدا كۆرگەنلىرىم»، «جۇيىيۇڭ قوۋۇقىدىن ئۆتكەندە» قاتارلىق بەزى شېئىرلىرىدا ئىجتىمائىي زىددىيەت ۋە دەۋرنىڭ نۇقسانلىرىغا يېقىنلىشىپ، ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ھەشەمەتخورلۇقى ۋە چېرىكلىكىنى، ھەدىسىلا ئۇرۇش قوزغاپ، دۆلەتكە ۋە پۇقراغا زىيان سېلىۋاتقانلى-قىنى پاش قىلغان، خەلق ئاممىسىنىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرىگە ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن. ئۇ ئۆزىنىڭ ھاياتىدا جۇڭگونىڭ يېرىمىدىن كۆپرەك جايلىرىنى ئايلىنىپ، مەشھۇر تاغ - دەريالار-نى، قەدىمىي ئاسار ئەتىقىلەرنى كۆزدىن كەچۈرۈپ، ساياھەت ۋە تەبىئەت توغرىسىدا كۆپ شېئىرلارنى ئىجاد قىلغان، شىمالنىڭ ھەيۋەتلىك قىياپىتىنى، جەنۇبنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى قايتا نامايان قىلغان. ئۇنىڭ تاغ - دەريالار توغرىسىدىكى شېئىرلىرى-نى ئەڭ چىرايلىق رەسىم دەپ قاراشقا بولىدۇ. ئۇ ئەسلىدىمۇ ئۇستا خەتتات ۋە رەسسام، ئۇنىڭ «يەنلىندىكى بىلىق تۇتۇش راۋۇقى»، «گىلاسلىقتىكى قۇشقاچ» قاتارلىق ئەسەرلىرى ھېلە-ھەم خان سارىيىدىكى مۇزېيدا ساقلىنىۋاتىدۇ. سەيدۇللا ئوردا

نەزملىرى يېزىشتا مەشھۇر، شۇڭا ئىزچىل ھالدا ناھايىتى يۇقىرى باھاغا ئېرىشىپ كەلگەن. بىزدىن بۇرۇن ياشىغانلار سەيدۇللانىڭ شېئىرلىرىغا باھا بەرگەندە، بەزىلەر ئۇنىڭدا لى چاڭجىنىڭ ئالىيجانابلىقى بار دېسە، بەزىلەر ئۇنى لى يىشيەندىن ئۆگەنگەن دەپ قارىغان، يەنە بەزىلەر ئۇنى لى بەيدىن ئۆگەنگەن دەپ تەرىپلىگەن. يۇمەن دەۋرىدىكى شائىر ياڭ ژېيجىن «سەيدۇللانىڭ شېئىرلىرى راۋان ۋە جانلىق بولغاچقا، خانلىقتىكىلەر ئۇنى ئۆزلىرىگە ئۆرنەك قىلغان. ۋاڭ جيەن، جاڭجى قاتارلىقلارنىڭ ھېچقايسىسى سەيدۇللا يازغان ئوردا نەزملىرى ياكى «نېلۇپەر كۇيلىرى، دەك شېئىرلارنى يازمىغانىدى» دېگەن. خۇ يىڭلىن «شېئىر دۇردانىلىرى» ناملىق كىتابتا سەيدۇللانىڭ «ئۆزۈم تاغدا، كۆڭلۈم دوستلاردا» ناملىق شېئىرلىرىدىكى «ئولتۇراق ئۆينىڭ جەنۇبىي قار تامام. كالتە كۆڭلەك، شۇبرغان تەسكەي پەۋەس» دېگەن مىسرالارغا باھا بېرىپ «ئۇ شۇنداق ئاھاڭدار، شۇنداق مۇكەممەل يېزىلغانكى، دالى ۋە يۇمنخي يىللىرىدىمۇ مۇنداق چىرايلىق شېئىرلار بولغان ئەمەس» دەپ ئېيتقان. ئومۇمەن، مۇتەلەق كۆپ ساندىكى كىشىلەر سەيدۇللانى تاڭ دەۋرىدىكى مەشھۇر شائىرلارغا تەڭ قىلغان، شۇنداقلا ئۇنى مەيلى لى خېدىن ئۆگەنگەن بولسۇن، مەيلى لى شاڭيىڭدىن ئۆگەنگەن بولسۇن، مەيلى لى بەيدىن ئۆگەنگەن بولسۇن ياكى يازغانلىرى ۋاڭ جيەن، جاڭ جى قاتارلىقلاردىن ياخشى چىققان بولسۇن، ئۇ پەقەت بىرلا ئادەمنىڭ يولىنى تۇتماي، داڭلىقلارنىڭ ھەممىسىنىڭ ئارتۇقچىلىقىنى قوبۇل قىلىپ، ئۆز ئالدىغا يەككە بىر ئۇسلۇب يارىتقان دەپ جەزملەشتۇرگەن. سەيدۇللا يازغان نەزملەر ئاران بىرنەچچە بولسىمۇ، لېكىن جۇشقۇن، مۇنتىزىم يېزىلغان بولغاچقا، ئۆتكەن كۇنلەرنى ئەسلەپ رېئاللىقتىن ئازابلىنىدىغان ھېسسىيات بۇ نەزملەردە سەممىيلىك بىلەن يۇغۇرۇلغان. ئۇنىڭ «جىلىندىن ئۆتمۇشكە نەزەر»، «تاش قەلئە» قاتارلىق نەزملىرى ئوقۇرمەن-

لەرنىڭ قەلبىنى لەرزىگە سالماي قويمايدۇ. سەيدۇللا جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ مۇنەۋۋەر شائىرى بولۇشقا مۇناسىپ. ئۇ ئۆز دەۋرى- دىلا ھەر مىللەت خەلقىنىڭ يۈكسەك ئىززەت - ھۆرمىتىگە نائىل بولغانىدى.

ئېلىمىز ئەدەبىيات تارىخىدىكى شېئىر ئىجادىيىتىدە ئۆز- لۈكسىز رەۋىشتە يېڭىلىقلار بولۇپ تۇردى. يۇەن سۇلالىسى دەۋ- رىگە كەلگەندە شېئىرنىڭ يەنە بىر خىل شەكلى باش كۆتۈردى. ئۇ دەل تاڭ شېئىرلىرى ۋە سۇڭ نەزملىرى بىلەن تەڭ تىلغا ئېلىنىدىغان يۇەن كۇيلىرىدىن ئىبارەت. بەزى غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرى يالغۇز ئەنئەنىۋى شېئىر - نەزم ئىجادىيىتى بىلەنلا شۇغۇللىنىپ قالماي، ئەركىن ئۇدارلىق كۇي تېكىستلىرى ئىجادىيىتىدىمۇ قالتىس نەتىجىلەرنى ياراتتى. بۇ- لۇپمۇ يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئوتتۇرا ۋە ئاخىرقى مەزگىلىگە كەلگەن- دە، غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىدىن ئەركىن ئۇدارلىق كۇي تېكىستلىرىنى يازىدىغان بىرنەچچە داڭلىق شەخس بارلىققا كەلدى. ئۇلاردىن مۇۋەپپەقىيىتى ئەڭ گەۋدىلىك ھېساب- لىنىدىغان ئۇيغۇر شائىرى گۇەن يۇنشىنى ئالدى بىلەن تىلغا ئېلىشقا توغرا كېلىدۇ. گۇەن يۇنشى ھەر تەرەپلىمە بەدىئىي تالانتقا ئىگە، شېئىر، نەزم، تېكىست، نەسر قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسىدە ئوخشاشلا كامالەتكە يەتكەن، مۇزىكا، رەسىم، خەت- تاتلىقنى پىششىق بىلىدىغان ئۆلىما ئىدى. ئۇ ئۆز ئەسەرلىرىدىن بىزگە «تاڭسۇق توپلىمى» نى، شۇي زەيسى (تەخەللۇسى تاتلىق) بىلەن بىرلىكتە تۇزگەن «تاڭسۇق - تاتلىق توپلىمى» نى قالدۇ- رۇپ كەتتى. بىزگىچە يېتىپ كەلگەن بۇ ئەسەرلەر ئىچىدە ئۇنىڭ ئەركىن ئۇدارلىق كۇي تېكىستلىرى ھەممىدىن كۆپ. 79 پارچە نەغمە تېكىستى، سەككىز پارچە ئەركىن ئۇدارلىق كۇي تېكىستى ئىنتايىن لەرزان ۋە راۋان يېزىلغان، بولۇپمۇ لەرزانلىق جەھەتتە ھېچكىم ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيدۇ. گۇەن يۇنشى مەنسەپتىن

ئىستېپا بېرىپ، پىنھان تۇرمۇش كەچۈرۈشنى خالىغان بولغاچقا، ئۆزىنىڭ بۇ ئارزۇ - ئىستەكلىرىنى «قولۇڭ ئۇز، ئەرزىمەس مەنسەپ، ساڭا شادلىق ساداسى بار. كۈلۈپ يۇر، ئاي - دالالار-نىڭ ۋاپاسى بار. تېپىپ دىلكەش بۇرادەر تۆت كىشى بىرلە، قېنىپ ئىچسەڭ ئۇنىڭ قانداق خاتاسى بار. تۇرۇپ دەس ئويىنىساق ئۈسسۈل، كېلۈر تار يەر بىلەن ئاسمان، يۇرەكنىڭ شۇنچىلىك ئوتلۇق لاۋاسى بار». («قوش كۈي. چىڭ جياڭيىن») دەپ ئىپادىلە-گەن. ئۇ ھەتتا ئۆلۈمنىمۇ پىسەنتكە ئالمىغان بولغاچقا «جۈدا-لىق» ناملىق شېئىرىدا «تاغ - دالا، گۈللەر بىلەن دوستانە ئۆتتۈم بىر زامان، ئەمما قىرىق يىل يۈرمىدىم پاكىز ھامان. ئەمدى قالماق - كەتمىكىمدىن قىلچە يوقتۇر خورسىنىش، مەيلى ئاسمان يا دېڭىز، ئاي بىرلە بولغايمەن ئامان» دەپ يېزىپ، ئۆزىنىڭ ئۆلۈپ كېتىشىدىن ئۇنچە ئەنسىرەپ كەتمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن ۋە بۇ ئارقىلىق كۆكسى - قارنىنىڭ كەڭلىكىنى، بۇ دۇنيانى ئۇنچە چوڭ بىلىپ كەتمەيدىغانلىقىنى شەرھلىگەن. ئۇنىڭ شېئىرلىرىمۇ ئەركىن ئۇدارلىق كۈي تېكىستلىرىدەك ساغلام تۈيغۇلار بىلەن تولغان. «تۇن يېرىم، ناخشا ئۇنى قىرغاق-نى تەۋرەتتى مودام، بىر زېمىندا پەسلى كۆز قۇدرەت نامايان ئەيلىدى» («يۇەنياڭ راۋنقى») دىمۇ بىر خىل شىجائەت، پايان-سىزلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. «تۇمانلىق ئىككى قىرغاقتا ئۆلۈم خەۋپى، كېچە ناخشىسىغا جور بولۇپ يامغۇر ياغار ھارماي» («ئې-گىر»)، «جۈدالىق دەردى ساق ئون يىل تۇغۇلسام ئۈچ قېتىم شۇ دەرد، سەۋەب ئىقبال - نىيەت ئوخشاش ئىدى سەرسانە يۈرگەندە» («ئاستاندا يۈرۈپ دوستلارنى سېغىنىش») قاتارلىق شېئىرلار-نىڭ ھەممىسىدىن ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئىزچىل ئىجتىھاتنى كۆرۈ-ۋالغىلى بولىدۇ. ئۇنىڭ «قومۇش يوتقان» ناملىق شېئىرى ۋە شۇ شېئىرغا يېزىلغان كىرىش سۆزدە قومۇشتىن توقۇلغان يوتقان بىلەن بېلىقچى بوۋاينىڭ تۇرمۇشى مەدھىيىلەنگەن، ئالىيجاناب،

بىغۇبار، چاكىنىلىقتىن خالىي بىر ئەقىدە كۆيلەنگەن. بۇ شېئىر ئۆز ۋاقتىدىلا كىشى تارقىلىپ، ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ھەممە ئادەم ئېغىزىدىن چۈشۈرمەيدىغان مىسرالاردىن بولۇپ قالغان.

ئۇيغۇر شائىرى شۆ ئاڭقۇنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن ئەسەرلىرىدىمۇ ئەركىن ئۇدارلىق كۆي تېكىستلىرى ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ. ئۇنىڭ 65 پارچە كىچىك نەغمە تېكىستى، ئۇچ پارچە يۇرۇشلەشكەن كۆي تېكىستى ئىنتايىن نەپىس، راۋان، يېڭىل يېزىلغان. شۇڭا، شۆ ئاڭقۇ كۆي تېكىستلىرى جەھەتتە گۈەن يۇنشى بىلەن تەڭ ئىناۋەتكە ئىگە. غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرى ئىچىدە ئەركىن ئۇدارلىق كۆي تېكىستى يازىدىغانلاردىن يەنە ئاتا ـ بالا ئەلى قىيا بىلەن ئەلى شېيىڭ، يۇ يۈەندىڭ، لەن چۈفاڭ، مېڭ فاڭ قاتارلىقلارنى كۆرسىتىشكە بولىدۇ. يۈەن دەۋرىدىكى ئەركىن ئۇدارلىق كۆي تېكىستىدىن ئىبارەت بۇ شانلىق سەھىپىدە غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرى كۆزنى قاماشتۇرغۇدەك رەڭدار، جۇلالىق ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلدى ۋە يۈەن دەۋرىدىكى ئەدەبىياتىنىڭ گۈللىنىشى ئۈچۈن غايەت زور تۆھپە قوشتى.

يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىكى غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرىدىن شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغان ئاساسلىق شائىرلار قاتارىدا تەي بۇقا، نەي شىيەن، يۇ چۆ، بويان زىجۇڭ، دىڭ خېنىيەنلەرنى تىلغا ئالماي تۇرالمايمىز. تەي بۇقا غەربىي يۇرتلۇق ئۇيغۇر بولۇپ، ئۇنىڭ «شىمالغا نەزەر توپلىمى» دىكى شېئىرلار «يۈەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» ئارقىلىق بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئۇنىڭدا شائىرنىڭ يىگىرمە نەچچە پارچە شېئىرى بار. تەي بۇقا شېئىرلىرى تەبىئىي، سالماق، ئوبرازلىرى روشەن ۋە جانلىق بولغاچقا، خۇيىڭلىن ئۇ يازغان ئارىيەلەرنى تاڭ دەۋرىدىكىلەرنىڭ ئۇسلۇبى بىلەن سېلىشتۇرغان. يۇ چۆ تاڭغۇتلار جەمەتىدىن،

خېشى كارىدورىدا چوڭ بولغان، بوۋىسى غەربىي يۇرتلۇق، يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرلىرىدىكى بىر قېتىملىق جەڭدە مەغلۇپ بو-لۇپ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان. مىڭ سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى جۇ يۇەنجاڭ ئۇنىڭ يۇەن سۇلالىسىغا بولغان ساداقىتىدىن تەسىر-لىنىپ، ئۇنىڭ نامىدا ئىبادەتخانا سالدۇرغان ۋە يىلمۇيىل نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزگەن. ئۇنىڭ «چىڭياڭ توپلىمى» غا كىر-گۈزۈلگەن شېئىرلىرى ئاددىي - ساددا، تەبىئىي ۋە يېقىملىق بولغاچقا، «تۆت يۇرۇش كىتابلىرىنىڭ ئومۇمىي تىزىمى» دە «خەن سۇلالىسى ۋە ۋېي بەگلىكىدىكى شېئىرلارنى ئەينەك قىلغان بۇ نەزىلەردە ھەم جۇشقۇن، ھەم سالماق كەيپىيات بار. ئۇنى يۇەن دەۋرىدىكى ئۆزگىچە ئېقىم دېيىشكە بولىدۇ» دەپ باھا بېرىلگەن. بويان زىجۇڭ مىڭ سۇلالىسى خۇڭۋۇنىڭ 12 - يىلى (1379 - يىلى) ئالەمدىن ئۆتكەن. «زىجۇڭ توپلىمى» ۋە «يۇەن دەۋرىدە-كى شېئىرلاردىن تاللانما» قاتارلىقلاردا 14 پارچىلا شېئىرى ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، بۇ شېئىرلارنىڭ كۆپىنچىسىدە يۇەن سۇلالىسىنىڭ ھالاكىتىگە بولغان ئېچىنىش ئىپادىلەنگەن. نەي شىيەننىڭ يەنە بىر ئىسمى ناشىن، قارلۇقلاردىن. ئاستانىدا كۆپ قېتىم ساياھەتتە بولغان. ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرى ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا دەپتەردار بولۇپ ئىشلىگەن. نەي شىيەن شېئىر-لىرى بىلەن داڭلىق بولغاچقا، بىر پارچە ئەسىرى پۈتكەن ھامانلا بىلىم ئەھلى تالىشىپ تۇرۇپ ئوقۇيدىغان دەرىجىگە يەتكەن. ئۇ-قۇرمەنلەر بىلەن يۈز كۆرۈشكەن «جىن تەي توپلىمى» دا 240 تىن ئارتۇق شېئىرى بار. نەي شىيەن يۇەن سۇلالىسى گۈللىنىشتىن زاۋاللىققا يۈزلەنگەن، دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ بوران - چاپقۇنلە-رى ھەممە يەرنى قاپلاۋاتقان دەۋردە ياشىغان، شۇنداقلا ھەر خىل ئىجتىمائىي تۇرمۇش بىلەن كەڭ كۆلەمدە ئۇچرىشىپ، ئوردىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقى، مەنسەپدارلارنىڭ چىرىكلىكى، ئاۋام - پۇقرا-لارنىڭ قىيىنچىلىقى قاتارلىقلارنى ئەتراپلىق كۆزەتكەن ۋە چوڭ-

قۇر هېس قىلغان بولغاچقا، رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە زور بىر تۈركۈم ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلغان. «شىنشياڭلىق مومايى» دا ھۆكۈمەت يامۇللىرى ۋە باي - تۆرىلەرنىڭ نامرات دېھقانلارنى دەھشەتلىك ئېزىشلىرى ۋە ئېكسپىلاتاتسىيىسىنى شەپقەتسىزلىك بىلەن پاش قىلغان، شۇ چاغدىكى زۇلمەتلىك رېئاللىقنى ئۇجۇر - بۇجۇرىگىچە ئېچىپ تاشلىغان. مۇشۇ خىل ئەسەرلەردىن يەنە «يېڭى دامبا قوشقى»، «تۆز سانتۇچى ئايال» قاتارلىقلار بار. ئېگىز قىيالارغا چىقىپ ئۆتمۈشكە نەزەر سېلىش تېمىسىدا يېزىلغان بەزى شېئىرلىرىنىڭ مەنىسى ناھايىتى چوڭقۇر. «يۆ فېينىڭ قەبرىسىدە» ناملىق شېئىرىدا يۆ فېينىڭ ساداقەتسىگە ئىنتايىن يۇقىرى باھا بەرگەن، جەنۇبىي سۇڭ ھۆكۈمران دائىرىلىرىنىڭ ئۆزىگە ئۆزى كولاۋاتقانلىقىنى قاتتىق تەنقىد قىلغان. سېپىلىنىڭ ئىچى - تېشىدىكى تەبىئەت مەنزىرىسى ۋە ئادەملەرنىڭ ھېس - تۇيغۇسى ھەققىدە يېزىلغان شېئىرلىرى تولىمۇ سۈزۈك ۋە راۋان بولۇپ، ئۇلاردا قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە يەرلىك پۇراق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. جىياڭنەننىڭ تاغ - سۇلىرى ھەققىدە يېزىلغان شېئىرلىرى روشەن ئوبراز، تۇرمۇش ئادەتلىرى بىلەن تويۇنغان. نەي شېئىن يازغان شېئىرلار تېما، مەزمۇن ۋە ئىچكى ۋەزىن جەھەتتە دۇفۇنىڭ تەسىرىنى قوبۇل قىلغان، بەدىئىيلىكى نىسبەتەن يۇقىرى. ئوۋ ياڭشۇەن «جىن تەي توپلىمى» غا يازغان كىرىش سۆزدە نەيشەننىڭ شېئىرلىرىغا «سۈزۈك ۋە يېڭى، جۇشقۇن ۋە راۋان» دەپ باھا بەرگەن. گۈڭ شىتەي ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى «لەرزان ۋە رەڭدار» دەپ كېلىپ، بەش سۆزلۈك شېئىرلىرى «شىيەنياۋ، لىيۇخوي، جياڭ يەننىڭ شېئىرلىرىغا»، يەتتە سۆزلۈك شېئىرلىرى «جاڭ جى، ۋاڭ جىيەن، لىيۇيۇشىننىڭ شېئىرلىرىغا» ئوخشاپ كېتىدۇ، لېكىن «ئۇنىڭ نەزمىلىرى گۈزەللىكتە ئادەمنى زوقلاندۇرىدۇ. بۇلاردا شىي كاڭيۇ بىلەن بامبۇيۇەننىڭ ئۇسلۇبى بار» دەپ ماختىغان.

يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، مىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىنىدۇ. كى مۇھىم يازغۇچىلاردىن يەنە بىرى دىڭ خېنىيەن. دىڭ خېنىيەن غەربىي يۇرتلۇق ئۇيغۇر. ئۇ 33 ياشقا كىرگەن يىلى يۇەن سۇلالىسى ئاغدۇرۇلغان. مىڭ سۇلالىسى يۇڭلېنىڭ 22 - يىلى (1424 - يىلى) 90 يېشىدا ۋاپات بولغان. لەۋزىدە تۇرىدىغان، ئېتىقادى كۇچلۇك، ئۆمۈر بويى مەنسەپ تۇتمىغان بۇ ئادەم تولۇ. مۇ ئالىيجاناب پەزىلەت ئىگىسى ئىدى. شۇنداقلا، ئۇ تۇغما ئەقىلىلىق، شېئىرغا ماھىر، بولۇپمۇ تاڭ دەۋرىدىكى شېئىرلارنىڭ بەھرىگە ئۇستا شائىر ئىدى. ئۇنىڭ ئاۋام ئىچىدە تارقالغان ئەسەرلىرىدىن «ۋاپادار دىڭ خېنىيەن شېئىرلىرىدىن تاللانما» بىلەن «دىڭ خېنىيەن توپلىمى» بار بولۇپ، دەپ لىياڭ «خېنىيەننىڭ نەزمىلىرىگە كىرىش سۆز» دە ئۇنىڭ «قەدىمكى ئۇسلۇبتا يېزىلغان شېئىرلىرى ئادەمنى سۆيۈندۈرگۈدەك گۈزەل، ھالبۇكى پىكرى. نىڭ چوڭقۇرلۇقى، قەلەمنىڭ ئۆتكۈرلۈكى ئۇنىڭ بەش سۆزلۈك ۋە يەتتە سۆزلۈك شېئىرلىرىدا تېخىمۇ گەۋدىلىك. سۆز تىلىدىكى پاساھەت ۋە مەزمۇننىڭ تېرەنلىكىدە دۇفۇدىكى گۈزەللىكىنى كۆرگىلى بولىدۇ. بوغۇملارنىڭ ئاھاڭدارلىقىدا مۇشۇ دەۋردىكى پىشقەدەملەرنىڭ ئارتۇقچىلىقى بار. ئوقۇرمەنلەرنىڭ قەلبىگە ئىچكىرىلەپ كىرىشتە، ئوقۇرمەنلەرنى تەسىرلەندۈرۈشتە ھېچقانداق شائىر ئۇنىڭغا يېتەلمەيدۇ» دەپ يازغان. دەپ لىياڭ بىلەن دىڭ خېنىيەن يۇەن سۇلالىسىغا سادىق كىشىلەردىن، شۇنداقلا يېقىن ئاغىنىلەردىن بولغاچقا، دەپ لىياڭنىڭ سۆزلىرىدە ئارتۇقچە ماختاشمۇ بولۇشى مۇمكىن. لېكىن، ھازىرقى زامانداكى چېن يۇەن ئەپەندىمۇ دىڭ خېنىيەننى يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىكى تالانتلىق شائىر دەپ قارىغان. دىڭ خېنىيەننىڭ شېئىرلىرىدا كۆپرەك خانلىقنىڭ ھالاكىتىگە بولغان ئېچىنىش، مۇنقەرزلىك تۇيغۇسى بارلىققا كەلگەن خورسىنىش قاتارلىقلار يېزىلغان. بۇ ئەھۋال يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى ۋە

مىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىكى ئۇرۇش قالايمىقانچىلىقىنىڭ رې-
ئال كۆرۈنۈشلىرىنى ۋە يۇەن سۇلالىسىغا سادىق زىيالىيلارنىڭ
روھىي كەچۈرمىشلىرىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. ئۇنىڭ ئىككىنچى
ئاكىسى ئەيلىشا، جىيەن ئاكىسى زىياۋۇدۇن، نەۋرە ئاكىسى ۋۇ
ۋېيشىيەن قاتارلىقلارمۇ داڭلىق شائىرلاردىن بولغان.

يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللان-
غان غەربىي يۇرتلۇق ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرى يەنە بار،
لېكىن ئەسەرلىرى ساقلىنىپ قالغانلىرى كۆپ ئەمەس، بۇ يەردە
قايتا توختىلىپ ئولتۇرمايمىز. يۇەن سۇلالىسىنىڭ مەغلۇپ بولۇ-
شى تۇپەيلى، غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ
خەنزۇ يېزىقىدىكى شېئىر ئىجادىيىتى پەسكويغا چۈشۈپ قالدى.
مىڭ سۇلالىسى مەزگىلىدە ئىچكى جايلاردا ئولتۇراقلىشىپ قال-
غان غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن
شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن مەشغۇل بولغانلارنىڭ ئەھۋالى تارىخىي
ماتېرىياللاردا تەپسىلىي خاتىرىلەنمىگەن بولغاچقا، ئۇلار ھەققىدە
يەنىلا ئىزدىنىشكە توغرا كېلىدۇ. ئۇيغۇر شائىرلىرىدىن پەقەت
شېيې يۇلىنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان شېيې سۈننىڭ بەش سۆزلۈك بىر
پارچە شېئىرىلا تېپىلدى. شېئىرنىڭ بەدئىيلىكى خېلى يۇقە-
رى، مەزمۇنى چوڭقۇر، ئەپسۇسكى ئۇنىڭ باشقا ئەسەرلىرىنى
ئۇچرىتالمىدۇق. چىڭ دەۋرىگە كەلگەندە، غەربىي يۇرت ئاز
سانلىق مىللەتلىرىنىڭ ئەۋلادلىرىدىن ئوبدانلا مۇۋەپپەقىيەت قا-
زانغان بىرنەچچە شائىر بارلىققا كەلدى. ئالايلۇق، ئۇيغۇر شائە-
رى گەي چىنىڭ بىزگىچە يېتىپ كەلگەن شېئىرلىرى كۆپ
بولمىسىمۇ، لېكىن نەزملىرى ساقلىنىپ قالغان. «تاغدىكى
ھۇجرىدا يېزىلغان نەزمىلەر» دېگەن كىتابتا 150تىن ئارتۇق نەزم
بار. گەرچە تېما دائىرىسى ئۇنچە كەڭ بولمىسىمۇ، بىراق بەدە-
ئىيلىك جەھەتتە يارىملىق ئەسەرلىرى خېلى كۆپ. سەيدۇللانىڭ
ئەۋلادىدىن فۇجيەنلىك سا رۇڭ، سا يۇخېڭ، سا چالۇن، سا

لۇقتىيەن، سا دازى، سا داۋېن، سا دانىيەن قاتارلىقلار يازغان شېئىرلار، ئۇلارنىڭ توپلاملىرى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. «بەيـ خۇا راۋىقىدىكى تەرمىلەر» ناملىق كىتابتا سا يۇخېڭنىڭ 300 نەچچە پارچە شېئىرى بار. شۇ دەۋردىكىلەر بۇ شېئىرلارغا يۇقـ رى باھا بېرىپ «قارىماققا بۇ شېئىرلار ئۇنىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى يازغان «يەنمىن توپلىمى» دىن ئۈستۈن تۇرىدۇ» دېگەن، ھەتتا ئۇنى چىڭ دەۋرىدىكى ئاتاقلىق شائىرلاردىن ژۇ ژېيىي، جۇ يىزۇن قاتارلىقلار بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويغان. گەرچە بۇ سۆزلەر ئازراق ئېشىپ كەتكەندەك قىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ياخشى شېـ ئىرلارنى يازغانلىقىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ. سا يۇخېڭـ نىڭ ئىككى ئوغلى سا داۋېن بىلەن سا دانىيەننىڭ شېئىرلىرى «سايىلىق ھۇجرىدىكى تەرمىلەر» ناملىق كىتابقا كىرگۈزۈلگەن بولۇپ، بۇ شېئىرلاردا دۆلەتنىڭ تەقدىرى ۋە خەلقنىڭ قايغۇ ـ ئەلەملىرىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىكى ئىپادىلەنگەن. سا چالۇن لىن زېشۇي بىلەن قۇدا بولغان. «جاۋاھىراتلار توپلىمى» دا ئۇنىڭ 250 پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان بولۇپ، بۇ شېئىرلارنىڭ سەۋىبىسى نەۋرە ئاكىسى سا يۇخېڭ يازغان شېئىرلاردىن تۆۋەن ئەمەس. سا چالۇننىڭ ئوغلى سا دازى بىزگە «بۇلۇتلۇق ھۇجرىـ دىكى تەرمىلەر» نى قالدۇرغان. ئۇنىڭدا گەرچە ئون نەچچىلا شېئىر بولسىمۇ، لېكىن ناھايىتى مەردانىلىق بىلەن يېزىلغان، مۇقامى ئىنتايىن يۇقىرى. سەيدۇللانىڭ ئەۋلادلىرى ئىچىدە بەزىـ لەر ئەپسۇن ئۇرۇشىنىڭ ئالدى ـ كەينىدە ياشىغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئەسەرلىرىدە كۆچلۈك ۋەتەنپەرۋەرلىك ئەكس ئەتتۈرۈلـ گەن. بەزى ئەسەرلەردە جاپالىق تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان مېھنەتـ كەش ئاممىغا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىق ئىپادىلەنگەن. بۇنىڭـ دىن ئۇلارنىڭ سەيدۇللانىڭ ئىرادىسىگە بېۋاستە ۋارىسلىق قىلـ غانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بىز يۇقىرىدىكى تونۇشتۇرۇش ئارقىلىق، غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ خەنزۇچە يېزىقتا شېئىر ئىجادىيىتى بىلەن شۇغۇللانغانلىقى توغرىسىدىكى تەپسىلاتتىن ئاساسەن خەۋەردار بولغان بولىمىز. باشقا رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىنى، مەسىلەن، سىيانپىيلاردىن يۇەن خاۋۇېن، قىتانلاردىن ياللۇغ چۇسەي، مانجۇلاردىن نالەن شىڭدې قاتارلىقلارنى سۆزلەپ يۇرمىسەكمۇ، ئىككىلەنمەي تۇرۇپلا مۇنداق خۇلاسىگە كېلەلەيمىز: جۇڭخۇا مىللىتىنىڭ شانلىق قەدىمكى مەدەنىيىتى يالغۇز ئومۇمىي گەۋدە يېقىدىنلا ئەمەس، بەلكى خەنزۇچە يېزىقىنىڭ قەدىمكى كلاسسىك ئەسەرلەر، شېئىرىيەت خەزىنىسى قاتارلىقلارمۇ ھەر مىللەت خەلقى تەرىپىدىن بىرلىكتە يارىتىلغان دەپ ئېيتالايمىز.

بىزنىڭ بۈگۈنكى كۈندە ھەرقايسى تارىخىي دەۋرلەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ خەنزۇچە يېزىقتا يازغان شېئىر ئىجادىيىتىنى تەتقىق قىلىشىمىزدىكى مەقسەت قايسى مىللەتنىڭ يازغان ئەسەرلىرى كۆپ ياكى ئاز، قايسى مىللەتنىڭ مۇۋەپپەقىيىتى يۇقىرى ياكى تۆۋەن دېگەنلەرنى ھېسابلاپ چىقىش ئەمەس، بەلكى جۇڭخۇا مىللىتىمىزنىڭ مەدەنىيەت تارىخى بىلەن ئەدەبىيات تارىخىدا مۇناقىمۇ بىر تەرەپنىڭ بارلىقىنى، ئېلىمىزنىڭ ئەزەلدىن تارتىپلا كۆپ مىللەتلىك بىر دۆلەت ئىكەنلىكىنى، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ بۇ تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا ئۆز تۆھپىلىرىنى تەقدىم قىلغانلىقىنى ئىسپاتلاشتىن ئىبارەت. بۈگۈنكى كۈندە دۆلىتىمىزدىكى ھەرقايسى مىللەتلەر قان - قېرىنداش ئاكا - ئۇكىلاردىن بولۇپ قالدى، خەنزۇلار بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر بىر - بىرىسىدىن ئايرىلالمايدىغان قويۇق مۇناسىۋەت شەكىللەندى. سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيىتىمىزنى بىلەن ماددىي مەدەنىيىتىمىزنى ئورتاق قۇرۇپ چىقىشتا، بىز ئۆزىمىزگە تارىخىي مىراس-

لار قوينىدىن ئۆرنەك تاپالايمىز، بېشارەتكە ئىگە بولالايمىز، سوتسىيالىستىك يېڭى مەدەنىيەتنى بىرلىكتە يارىتالايمىز.

ئۇزۇندىن - ئۇزۇنغا سوزۇلغان تارىخىي ئىلگىرىلەش داۋامىدا مىللەتلەر ئارا قىسمەن رەۋىشتىكى بىرىكىشمۇ يۈز بەردى، بەزى ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇ مىللىتىگە سىڭىپ كىردى، بىر بۆلۈك خەنزۇلارمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىگە كىرىپ كەتتى. مۇشۇ سەۋەبلەرگە قارىغاندا، بەزى يازغۇچىلارنىڭ زادى قايسى ئاز سانلىق مىللەتكە تەۋە ئىكەنلىكى توغرىسىدا ئېنىق بىر نەرسە دېيىش قىيىن. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئەۋلادىغا باشقا بىر مىللەت ئايرىمىسىنى بەلگىلەپ بېرىشمۇ ھاجەتسىز. بىز بۇ كىتابقا تاللاپ كىرگۈزگەن غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت يازغۇچىلىرىدىن بەزىلىرى غەربىي يۇرتتا تۇغۇلغان، بەزىلىرى ئىچكى جايلاردا تۇغۇلغان. ئۇلار تۇغۇلغان يۇرتى، مىللەت ئايرىمىسى جەھەتتە تولۇق دەلىل - ئىسپاتقا ئىگە ئاز سانلىق مىللەت كىشىلىرى. ئالايلۇق، ئۇزۇن مەزگىلگىچە فۇجيەندە ئولتۇراقلاشقان سا يۈخېڭ قاتارلىقلار شەك - شۇبھىسىزكى غەربىي يۇرتلۇق سەيدۇللانىڭ ئەۋلادى. بۈگۈنكى كۈندە ئۇلارنىڭ قايسى مىللەتنى تاللىۋالغانلىقىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار يەنىلا سەيدۇللانىڭ ئەۋلادى بولىدۇ. بىزنىڭ ئۇلارنى غەربىي يۇرتلۇق ئاز سانلىق مىللەتلەر قاتارىغا قويۇشىمىز ئاساسسىز ئەمەس. ئەلۋەتتە، بىز سەيدۇللانىڭ بۈگۈنكى ئەۋلادلىرىنىڭ ئۆز تاللىشىغا ھەرگىز ئارىلاشمايمىز. بۇ ئەھۋال يۈەن خاۋۇبىنىڭ بۈگۈنكى ئەۋلادلىرىنىڭ مىللەت ئايرىمىسىنى سىيانپىي دەپ تولۇدۇرمىغىنىغا ئوخشاش. شۇڭا، بىز يازغۇچىلارنىڭ قىسقىچە تەرجىمھالىدا سەيدۇللانىڭ ئەۋلادلىرىنى مىللەت ئايرىمىسى بويىچە ئەمەس، بەلكى سەيدۇللانىڭ ئەۋلادى دېگەن قاراش بويىچە ئىزاھلىدۇق.

بۇنىڭدىن باشقا، مىللەت ئايرىمىسى ئېنىق بولمىغان يەرلەر يازغۇچىلارمۇ بار. ئۇلارنىڭ تارىخىي ماتېرىياللارغا ئاساسەن «غەربىي يۇرتلۇق»، «قاڭقىل» ياكى «كۆك كۆز ئادەملەر» دەپ ئېلىشقا توغرا كەلدى. بۇ ئارقىلىق ئۇلارنىڭ ئىچكى جايدىكىلەر-دىن ئەمەسلىكى ياكى باشقا رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئىكەنلىكى ئەسكەرتىلدى. يەنە «ئېركېئونلار» (مەسىلەن، يا-خۇ) دەپ ئېلىنغانلارمۇ بار. بۇ يۇەن دەۋرىدە جۇڭگوغا كىرگەن خرىستىئان دىنىنىڭ ئومۇمىي ئاتىلىشى، ھەرگىزمۇ مىللەت ئاي-رىمىسى ئەمەس. ھالبۇكى، مىللەت ئايرىمىسى ئېنىق بولمىغان ئەھۋالدا مۇشۇنداق ئاتاقنى قوللانماقتىن باشقىمۇ چارە يوق. يەنە بىر ئىش، ئومۇمەن قەدىمكى مىللەتلەر بىلەن بۇگۈنكى مىللەت-لەرنىڭ نامىدا ئۆزئارا مۇناسىپ كېلىدىغان باغلىنىش بارلىرى بۇگۈنكى نامى بىلەن ئېلىنىدى. مەسىلەن، خۇيخې (回纥)، خۇيگۇ (回鹘)، ۋېيۋۇ (畏吾) قاتارلىقلارنىڭ ھەممىسى ئۇيغۇر دېيىلدى. بۇگۈنكى نامى ئېنىق بولمىغانلارنىڭ قەدىمكى نامى ساقلاپ قېلىنىدى.

بۇ يەردىكى غەربىي يۇرت دېگەن ئۇقۇم تار مەنە بىلەن بۇگۈنكى شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ۋە ئۇنىڭ يېقىن ئەترا-پىدىكى جايلارنى كۆزدە تۇتىدۇ. كەڭ مەنىدىكى غەربىي يۇرتنىڭ دائىرىسى مەركىزىي ئاسىيا، جەنۇبىي ئاسىيادىكى ھەرقايسى را-يونلارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. كېلىپ چىقىشى شۇ رايونلاردىن بولغان يازغۇچىلار، ئالايلۇق، بەش دەۋرنىڭ ئالدىدىكى سىچۇەن-لىك نەزمچى لى شۇن ئىراندىن، مىڭ سۇلالىسى دەۋرىدىكى جىن داجۇن، جىن دايۇ ئاكا ـ ئۇكا ئىككىيلەننىڭ تۇغۇلغان يۇرتى ئەرەبىستاننىڭ مەككىدىن. بىز ئۇلارنىڭ شېئىرلىرىنى بۇ تاللان-مىغا كىرگۈزمىدۇق. موڭغۇل يازغۇچىلىرىدىن غەربىي يۇرتلۇق دەپ بېكىتكىلى بولمايدىغانلىرىنىڭ ئەسەرلىرىمۇ تاللانمىدى،

غەربىي يۇرتلۇق بولمىغانلاردىن غەربىي يۇرت تېمىسىدا يېزىلغان شېئىرلارمۇ بۇ توپلامغا ئېلىنمىدى.

قولىمىزدىكى بۇ كىتابقا كىرگۈزۈلىدىغان ئەسەرلەرنى تاللاش ۋە كىتاب تۈزۈش جەريانىدا باشتىن - ئاياغ دېگۈدەك گۇ باۋ ئەپەندىنىڭ قوللىشىغا ئېرىشتۇق. گۇ باۋ ئەپەندى ئەسلىدە شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيىسىنىڭ باشلىقى ئىدى، ھازىر لەنجۇ ئۇنىۋېرسىتېتىدا پروفېسسور. ئۇ يالغۇز ئەسەر تاللاش ۋە كىتاب تۈزۈش پىلانىغىلا تەكلىپ - پىكىرلىرىنى بېرىپ قالماي، داۋاملىق يوسۇندا بىزنى ماتېرىيال مەنبەلىرى بىلەن تەمىنلەپ تۇردى. كىتاب ئاساسەن قولدىن چىققاندىن كېيىن خەتمۇخەت تەكشۈردى، نۇقسانلىرىنى كۆرسەتتى، تۈزىتىش پىكىرلىرىنى ئوتتۇرىغا قويدى، شۇنداقلا كىرىش سۆز يېزىپ بېرىشنى خۇشال-لىق بىلەن قوبۇل قىلدى. گۇ باۋ ئەپەندىنىڭ غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قېزىش خىزمە-تىگە بولغان قىزغىنلىقى، ئەمدىلەتىن ئۆگىنىۋاتقانلارغا بولغان سەمىمىي قوللىشىغا مىننەتدارلىق بىلدۇرمەي تۇرالمايمىز. گۇ باۋ ئەپەندىگە مۇشۇ كىتاب ئارقىلىق رەھمىتىمىزنى ۋە ھۆرمىتە-مىزنى بايان قىلىمىز.

بىز بۇ كىتابنى تۈزۈش جەريانىدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى، بېيجىڭ كۇتۇپخانىسى، بېيجىڭ ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانىسى، بېيجىڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى كۇتۇپخانە-سى، شاڭخەي كۇتۇپخانىسى، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادې-مىيىسى ئەدەبىيات تەتقىقات ئورنىدىكى يولداش ياڭ لىيەن، خې-نەن ئۇنىۋېرسىتېتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى يولداش كاڭ باۋ-چېڭ، شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتىدىكى يولداش لىيۇ جيەنلوڭ قاتارلىقلارنىڭ ياردىمىگە ئېرىشتۇق. شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنى-ۋېرسىتېتىدىكى رەھبەرلەر ۋە ئەدەبىيات فاكۇلتېتىدىكى يولداش-

لار بىزنى يېقىندىن قوللىدى. بىز مۇشۇ پۇرسەتتە ئۇلارغا رەھمەتىمىزنى بىلدۈرىمىز.

بىلىمسىز چەكلىك، تاپقان ماتېرىياللىرىمىز نىسبەتەن ئاز بولغانلىقى سەۋەبلىك، بۇ كىتابنىڭ كەم قالغان جايلىرى، خاتا كەتكەن يەرلىرى بولۇشى مۇمكىن. تەنقىدىي پىكىر بېرىشىڭلارنى سەمىمىيلىك بىلەن ئۈتۈنىمىز.

تۇزگۇچىلەر

1985 - يىل 8 - ئاي، ئۇرۇمچى

مۇندەرىجە

كىرىش سۆز ..... گۈباۋ (1)
مۇقەددىمە ..... (1)
قۇرىغارخان ئانا
ئاق بۇلۇت قوشىقى ..... (2)
قۇرىغارخان ئانا نەزمىسى ..... (2)
بۇددا سىڭا
تەيۇ قەسىرىدىكى كۈي ..... (5)
جەندىلىك راھىبقا جاۋاب ..... (6)
كاك سىڭيۈەن
لاڭيا ۋىلايىتىنىك ئامبىلى ۋاك ماۋخۇڭنىك قاڭشارلىق،
ئورا كۆز دېگەن چاقچىقىغا جاۋاب ..... (8)
جاك جۇنزۇغا جاۋاب نەزم ..... (8)
جى تەنتى
چىراغقا مەدھىيە ..... (11)
كۈماراجىۋا
ئون ئىستىئارە ..... (14)
سىرامان فاخي راھىبقا ..... (15)
قەدىمكى ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى
تۇرا قوشىقى ..... (16)
قوغۇرسۇ فېڭيۆ
شېئىر ..... (19)
خي تو
ئىشىك ئالدىدا پوچتىكەش ..... (21)

قورۇلغا كىرىش ..... (22)
چاڭئەن يولى ..... (23)
مۇزىكا مۇراسىمخانىسىدا پەرمانغا بىنائەن قەدىمكى مۇزىكىلارنى رەتلەۋېتىپ يېزىلغان شېئىر ..... (24)
قۇجۇ خەلق قوشاقلىرى
قۇجۇ قوشىقى ..... (26)
شياۋ گۇەنيىن
فۇخۇلىندا پەرمانغا بىنائەن يېزىلغان شېئىر ..... (28)
ئۆتكەن كۈنلەر ..... (29)
رايىنى قايتۇرۇش ھۇجرىسى ..... (30)
جۇدالىشىش خېتى ..... (31)
شياۋ سىسى
ھەجۇبيات ..... (33)
تارىخقا مۇشائىرە ..... (34)
بويان
پەرمانغا بىنائەن جياڭنەننى ئالغىنىم ..... (36)
قامچام ..... (36)
مېيلىك دۆڭىدىن ئۆتكەندە ..... (37)
نەغمە تېكىستى [جۇڭلۇي] شى چۈنلەي ..... (37)
لىيەن شىشيەن
[شۇيدياۋگېتو] كىتاب ئوقۇش قىياسى ..... (40)
بوخۇم
ژۇما تېغىدىكى بۇلاققا مەدھىيە ..... (43)
يۇرۇشلەشكەن كۈيلەرگە تېكىست..... (44)
ئوردىغا ئىستېپا [شەنلۇي] دىيەنجياڭچۇن..... (44)
خاۋ تيەنتىك
خانلىق مۇئەككىلى لى داۋفۇغا ..... (52)
پەرىشتە قىز ماگۇنىك مېھرابىغا قەسىدە..... (53)

گاۋ كېگۈك
يۆياك راۋىقى ..... (55)
جۈڭبى راۋىقىدا سىزىلغان رەسىمگە ..... (55)
شىنجۇ ئايمىقىدىن ئۆتكەندە ..... (56)
گېياڭدىن ئۆتكەندە ..... (56)
جىڭكۇدىن ئۆتكەندە ..... (57)
مەنزىرە ..... (57)
قەيسەر راھىبقا ..... (58)
راھىب قورۇسىغا نەزىرە ..... (58)
قاڭلى بەيخوا
شيا يۈيۈ سىزغان «تۇمانلىق دەريادىكى قاتمۇقات تاغلار» نامىلىق رەسىمگە بېغىشلىما ..... (60)
لي جي
سونەن سىزغان «لاۋزىنىڭ قومۇشلۇقى» نامىلىق رەسىمگە بېغىشلىما ..... (63)
جاۋ شىيەن
خېڭشەن تېغىنىڭ جۇرۇڭ چوققىسىدا خانغا ۋاكالىتەن قىلىنغان دۇئا ـ تىلاۋەت ..... (66)
خۇاياك ئىبادەتخانىسىدىكى تاش شىپاك ..... (67)
جۇزىڭ سىزغان «كۇز پەسلىدىكى كۆل» نامىلىق رەسىمگە بېغىشلىما ..... (68)
ما زۇچاك
يۈەن بەيجاڭنى جېجياڭغا ئۇزاتقاندا ..... (70)
مەي ئىچكەن چاغلىرىم ..... (71)
كۆرگۈچى بىلەن تېرىغۇچىنىڭ سۆزلىرى ..... (73)
شاپتۇل ..... (74)
لىڭجۇ ئايمىقى ..... (74)
خۇاڭخې ۋە خۇاڭشۇي دەريالىرى بويىدا ..... (75)

پارچه ..... (76)
دۇڭ رېنپۇنى شيەنشى تەپـتـش مەھكىمـىـگە
ئۇزىتـش ..... (77)
تاش ئېتـزلـق كۆلىدە تۇرغان چاغلىرىم ..... (78)
چىغرىق دەسسەپ سۇ چىقىرىش ..... (80)
يىپەك تارتقۇچىلار ..... (81)
بىر ئايالنىڭ زارى ..... (82)
ئاستانە دەرۋازىسى ..... (83)
تەيدىكىنىڭ 4 ـ يىلى ئاستانىگە بارغاندا ..... (84)
ئاستانىدىكى دارىلئولۇمدا ئويلىغانلىرىم ..... (84)
يەنلىنىدە جەنۇبتىن كەلگەن مېھمانىنى ئۇزىتىش ..... (86)
كاتاۋۇل جى شۆ بىلەن بىرلىكتە دوستلارنى فۇجيەنگە
ئۇزاتقاندا ..... (86)
تۆت ئاقساقالغا بېغىشلىما ..... (87)
تاغ ـ دەريالار رەسىمىگە ..... (88)
خۇاڭخې دەرياسى ..... (88)
خانلىق ئېرىق بويىدا باھار ..... (89)
ما شىدې
لىڭچۇەنسى ئىبادەتخانىسىدىن ئۆتكەندە ..... (90)
يولۇاس دۆڭلۇكىگە بېغىشلىما ..... (91)
شىڭ ۋېنفاڭ
سۇ شياۋشياۋغا بىر غەزەل ..... (92)
چوكانتالدا ۋەزىر شىپاڭىدىكى سەيلە ..... (93)
گۈەن يۈنشى
تاشچى ناخشىسى ..... (96)
قومۇش يوتقان ۋە ئۇنىڭغا كىرىش سۆز ..... (97)
ئېگىر ..... (98)
ئاستانىدا يۇرۇپ دوستلارنى سېغىنىش ..... (98)

ئانامنى ئەسلەپ ..... (99)
چېن بېيشەننىڭ يەلپۈگۈچىگە بېغىشلىما ..... (100)
يۆيالماق راۋىقى ..... (101)
جياڭنەندىكى ئەنقا تاغ ئارامگاهى ..... (101)
لى چېڭ سىزغان «قەهرىتاندىكى قاغا» نامىلىق
رەسىمگە بېغىشلىما ..... (102)
جۇدالىق ..... (103)
[شۇي لۇڭيىن] ياڭجۇدىكى تولۇن ئاي راۋىقى ..... (103)
نەغمە تېكىستلىرى
[جېڭگۇڭ] شياۋ لياڭجۇ. باهار. ياز. كۈز. قىش ... (105)
[جېڭگۇڭ] سەي خۇڭچيۇ ..... (107)
[جۇڭلۇي] خۇڭ شيۇشيې ..... (108)
[شۇاڭدياۋ] چىڭ جياڭيىن ..... (109)
[شۇاڭدياۋ] دېەن چېەنخۇەن ..... (110)
يۇرۇشلەشكەن كۈي تېكىستلىرى
[داشىدياۋ] خاۋ گۇەنيىن. يار، سېنىڭ دەردىڭ ... (112)
[شۇاڭدياۋ] زۇي دۇڭفېڭ ..... (113)
ئەلى ياۋچىڭ
نەغمە تېكىستى
[جېڭگۇڭ] زۇي تەيپىڭ ..... (115)
ئەلى شىيىڭ
نەغمە تېكىستلىرى
[شاڭدياۋ] لياڭ تىڭلې. خورسىنىش ..... (117)
[شۇاڭدياۋ] دېەن چېەنخۇەن. هۇرۇنباغ ..... (118)
شې ۋېنجى قىيا
مەيخانا تېمىغا يېزىلغان شېئىر ..... (121)

لیەن پۇكۇي
خۇاچىڭ كۆلچىكى ..... (122)
ئىنەن قىيا
ۋۇيىشەن تېغى ..... (124)
دەرۋىش
ۋاڭۋۇشەن تېغى ..... (126)
نيې گۈبەي
جيۇخۇاشەن تېغى ..... (127)
تاش قازار تاغدىن ئۆتكەندە ..... (128)
مەسلىھەتچى گاۋ تۆرەمنىڭ قەھەتچىلىك يىللىرىدىكى
تۆھپىسىگە تىكلەنگەن ئابىدە تاشقا بېغىشلىما ..... (129)
پۇياڭ يولىدا ..... (130)
پەنيۇ يولىدا ..... (130)
باربىت ئايمىقى ..... (131)
شيې يۈلى
جىنشى دەرياسىغا ساياھەت ..... (132)
فەن ۋېنجېڭ ھەزرەتلىرى كۆچۈرۈپ يازغان «بويىغا
مەدھىيە» نىڭ ئاخىرىغا بېغىشلىما ..... (134)
چىڭيۈەن غارىغا ..... (135)
ئىلاھىي قەسىرگە زىيارەت ..... (135)
جىجۇ ئايمىقى يولىدا يېزىلغان ئۇچ شېئىر ..... (136)
تەڭرى راۋنقى ..... (137)
شيې جىدۇ
جاۋ چېەنىلى سىزغان «كېچىدىكى دولقۇن» غا
بېغىشلىما ..... (139)
شاڭ دېفۇ، لى زۇنداۋ سىزغان «بامبۇك دەرىخى»
رەسىمىگە بېغىشلىما ..... (140)

سەيدۇللا

چۈشياك بايرىمى مەزگىلىدە ياقا يۇرتلاردا يۇرۇپ
يېزىلغان ئىككى شېئىر ..... (144)
تاغدا يۇرۇپ دوستلارنى ئەسلەش ..... (145)
سۇن خۇچېن باغچىسىدىن ئۆتكەندە ..... (146)
سوغۇق كېچىدىكى بۇرغا ئاۋازى ..... (146)
تىلەمچى قىز قوشىقى ..... (147)
جياڭچېڭدىكى قار تاماشاسى ..... (150)
ئارىيە ..... (150)
بېيگودو راۋنقىدا تۇرۇپ جىشيۇ راھىبقا يېزىلغان
شېئىر ..... (151)
تۆت پەسىلگە يېزىلغان ئوردا نەزمىسى ..... (151)
كۇز ..... (153)
ئوردا نەزمىسى ..... (154)
ئوردا نەزمىسى ..... (154)
سۇمۇرغ راۋنقىدا ..... (155)
لىنشياۋ راۋنقىغا مۇشائىرە ..... (157)
جۇييۇك قوۋۇقىدىن ئۆتكەندە..... (158)
يايلاقتىكى ئاستانىغا بەش شېئىر ..... (159)
كېچىدە بەيماخۇ كۆلىدىن ئۆتۈش ..... (161)
يۆتەيدە ئۆتمۇشنى ئەسلەش..... (161)
شىشۇلىدىكى مېھمانخانىدا تۇرۇپ قارلىق تاغدىكى
مەنزىرىگە مۇشائىرە ..... (162)
كۇز پەسلىدىكى ئاي تاماشاسى ..... (164)
قەدىناس دوستۇم سانغۇن يۇنجۇك بىلەن بىللە بولغان
مىنۇتلار ..... (168)
خۇاڭخېدا قېيىقتا ئۆتكەن ئايدىك كېچە..... (172)

نېلۇپەر كۆيلىرى ..... (172)
گاۋتاڭ ئايمىقىدىن ئۆتكەندە ..... (173)
شۆ ئاڭغۇ بىلەن راۋاقتا چىققاندا ..... (174)
لۇگاڭ ئۆتكىدە تاڭسۇق شائىرغا مۇشائىرە ..... (174)
تاڭ سەھەردە خۇاڭخې بويىدا كۆرگەنلىرىم ..... (175)
[مەنجياڭخۇڭ] جىنلىنىدىن ئۆتمۇشكە نەزەر ..... (177)
[نيەننۇجياۋ] تاش قەلئە ..... (178)
خۇي خۇي
جياگۇڭ ھەزرەتلىرىگە ئىككى شېئىر ..... (182)
ناۋ ناۋ
چىڭغېڭ نەزمىسى ..... (184)
لى جىڭشەننىڭ يۇننەندىن قايتىپ كېلىپ، دېنسانڭشەن
تېغى ھەققىدە ئېيتقانلىرىغا بىر شېئىر ..... (184)
گاۋ تەپتىشنى نەتىجىدىن ئۇزىتىش ..... (185)
يا خۇ
جۇفاڭ سىزغان «پادىشاھ تاڭ مىڭخۇاڭنىڭ «سۇدا تۇ-
رۇپ بۇغا ئوۋلىشى» ناملىق رەسىمگە بېغىشلىما ... (186)
تەپتىش بېگى ژاڭ بوشۇننى ئۇزىتىش ..... (188)
ژاڭ جىشۇنىڭ جۇ بىڭخۇ سىزغان «توت ساھىبجامال»
ناملىق رەسىمگە يازغان بېغىشلىمىسىغا مۇشائىرە ... (188)
تاڭ ئوردىسىدىكى ياپراقتا يېزىلغان بېغىشلىما ... (189)
سۇي خۇي قىزنىڭ پورترېتى ..... (190)
لوشۇي دەريا سىدىكى ئىلاھە ..... (190)
چياۋ تۇرنىڭ ئىككى قىزى ..... (191)
تەپتىش بېگى سۇ بوشيۇنى جەنۇبقا ئۇزىتىش ..... (192)
جاۋ بىڭيىنى جياڭشيادىكى تويدىن كېيىن لىنچۇەنگە
ئۇزىتىش ..... (192)
ئاستانىدىكى پانۇس كېچىسى ..... (193)

ئۆلىما كەيلىباش بىلەن خوشلىشىش ..... (194)
لىيۇ ئامبالىنى شەنشىدىكى بەيدىگ ناھىيىسىگە
ئۇزىتىش ..... (194)
كەيلىباش
يۈەنفۇ تېغىدىكى تالىبلار ھۇجرىسى ..... (196)
چۈەنچىگ شىپىگى ..... (197)
جىشۇي راھىب كالانغا بېغىشلىما ..... (197)
شۆ ئاڭفۇ
راھىب كالانغا بىر شېئىر ..... (201)
چىەنتاڭدا ئۆتكەن ناخشىچى لوشىڭغا ..... (201)
[زۇي گاۋلۇ] ئاخىرقى باھار ..... (203)
[تەي چاڭىيىن] چاۋزۇگ شىپىڭدا مېگ بونى
تېزرەك قايتىپ كېلىشكە ئۈندەپ بىر نەزم ... (204)
نەغمە تېكىستلىرى
[جېڭگۈگ] سەي خۇڭچيۇ (ئۇچ شېئىر) ..... (205)
لى بەي ئىبادەتخانىسى ئالدىدىكى شي تۆرەمنىگ
كۆلچىكىدىن ئۆتكەندە ..... (206)
لىنشياۋ شىپىڭدىكى ئەسلىمە ..... (207)
[جۇڭلۇي] چاۋتىەنزى. تارىختىن نەزمىلەر ..... (208)
[جۇڭلۇي] شەنپويالگ ..... (211)
[جۇڭلۇي] شەنپويالگ. شىخۇ كۆلىدىكى ئەبجەش
نەزمىلەر ..... (212)
[شۇاڭدياۋ] جەن گۇڭچۇي. خورسىنش ..... (214)
[شۇاڭدياۋ] چىگ دۇڭيۈەن. ئۆزۈمگە مەسخىرە ... (215)
يۈرۇشلەشكەن كۇي تېكىستلىرى
[جېڭگۈگ] دۈەن جېڭخاۋ ..... (216)
ئالاۋۇدۇن
شۇن شىشيۇنى كۆرگەن چاغلار ..... (223)

نەغمە تېكىستى
〔جېڭگۇك〕 زۇي تەيپىك. سوغۇق يەم ..... (224)
〔يۆدياۋ〕 پىك لەنرېن. چىمىلدىقتىكى خاپىلىق ... (226)
يۇرۇشلەشكەن كۇي تېكىستلىرى
〔داشىدياۋ〕 نامە ئېلىپ كەلگەن تۇرنا ..... (227)
مېك فاك
نەغمە تېكىستى
〔يۆدياۋ〕 تيەنجىڭشيا. ئون ئىككى ئاي نەزمىلىرى... (231)
لەن چۇفاك
نەغمە تېكىستلىرى
〔نەنلۇي〕 سى كۇەييۇ. سۆيگۇ ..... (232)
〔شۇاڭدياۋ〕 چېنزۇي دۇڭفېك ..... (233)
〔شۇاڭدياۋ〕 جې گۇيلىك. سېغىنىش..... (233)
〔شۇاڭدياۋ〕 يەنئېرلو دې شېڭلىك. سېغىنىش..... (234)
〔نەنلۇي〕 ما يۇلاك، گەن خۇاڭئېن، سەي چياگېر.
چىمىلدىقتىكى دەرد ..... (235)
يۇرۇشلەشكەن كۇي تېكىستلىرى
〔خۇاك جۇك〕 يۇەن چېڭشۇاك ..... (237)
دادې يۆشى
يۇ خۇاتەي ..... (239)
چىن راھىب كالاننى چيەنتاڭغا ئۇزىتىش ..... (240)
لىۋ جەنشەن
يولۇاس دۆڭلۇكىگە بارغاندا لىۋ داۋچۇەنگە يېزىلغان
مۇشائىرە ..... (241)
جامالىدىن
چيەن يۇيتەن سىزغان «بامبۇكزارلىقىتىكى يەتتە
ئەۋلىيانىك رەسىمى» گە بېغىشلىما ..... (242)

شېك شىمىك
بۇتراجا تېغىغا زىيارەت ..... (244)
بىيېلىشا
شىخۇ كۆلى. جۇجىسى ..... (246)
جاك جىشا
شىخۇ كۆلى. جۇجىسى ..... (247)
جاك جىشا
شۇي لياڭفۇنىڭ كۇتۇپخانىسىغا ..... (248)
نەي شيەن
ئۇچ چوققىلىق تاغ ناخشىسى..... (251)
باھار پەسلى ژاك يۇەنجاڭغا مۇشائىرە ..... (253)
جۇجىسى: ئايدىڭكۆلدىكى سىمىك تېغىدا يۇجىجى
سىزغان رەسىمگە بېغىشلىما ..... (254)
كۇز پەسلى شۇي جۇڭيۇنى ئەسلەپ ..... (255)
ھىلال ئاي ..... (255)
شۇي يۇيىنى جەنۇبقا ئۇزىتىش ..... (256)
دۇەن جېنۇنىڭ باھار چاغى جياڭنەننى ئەسلىگىنىگە
بېغىشلىما ..... (257)
كۆيۇمچان راھىبنى شۆدۇ تېغىغا ئۇزاتقاندا ئەمىر-
لەشكەر ئولجايتۇغا مەرسىيە ..... (257)
شىنشياڭلىق مومياي ..... (259)
«نەشپۇتلۇك باغدىكى ئاقباش قۇش رەسىمى» گە
بېغىشلىما ..... (260)
رۇخې دەرياسى ..... (261)
ئاستانىدىن يولغا چىقىش ..... (262)
مۇشكۇل سەپەر ..... (264)
سېپىلنىڭ شىمالىدا يېزىلغان بەش شېئىر ..... (265)
خۇاڭجىن پەشتىقى ..... (267)

شىنخۇا كۆلچىكى ..... (268)
يېڭى دامبا قوشىقى ..... (269)
شاراب باشقۇرغۇچى جاۋ جانابنىڭ قەلئە شەرقىدىكى
زىياپىتىگە مۇشائىرە ..... (271)
جورجىت خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى پادىشاھ ۋۇيۇەننىڭ
شەرقىي لياۋنى تىنچىتىقانلىقىغا ئائىت مەڭگۇ
تاشنى ئوقۇپ ..... (272)
ۋاڭ شۇيىۋەننىڭ شېئىر توپلىمىنى ئوقۇپ ..... (273)
7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى كېچىدە دېڭىزدىكى ئاي
تاماشاسى..... (274)
يۆفېينىڭ قەبرىسىدە ..... (274)
ياساۋۇللار قىلمىشى ..... (276)
تۈزچى ئايال ..... (277)
سەپەردىن قايتقاندا ..... (279)

تەي بۇقا

دەم بىلەن تاقىلىدىغان ئىشكىنىڭ خۇشلۇقى..... (282)
سانغۇن ۋېي جېڭىنىڭ قاشتېشى تامغىسى ..... (283)
ئۈزىتىش ..... (284)
لەشكىرىي پىرقىدىكى جاڭ غوجامنى يولغا سالغاندا ... (285)
باھار چاغىدى شۇەنزېمىن دەرۋازىسىدا يۇ شاۋيەنگە
يېزىلغان بېغىشلىما ..... (286)
لىيۇ باسقاۋۇلنى جياڭنەنگە ئۈزىتىش ..... (286)
يېڭى تەشرىپدارنى سىچۇەنگە يولغا سېلىش ..... (287)
كې جېڭجۇڭ سىزغان بامبۇك رەسىمگە بېغىشلىما... (287)

بەدرىددىن

ئارامگاھ راۋىقى ..... (289)
لەيلىمە بۇلۇت ئىبادەتخانىسى ..... (290)

سول قول ژەزىر پەن شىجۇڭغا مەرسىيە ..... (291)
سول قول ژەزىر باۋگېغا مەرسىيە..... (291)
سەن باۋجۇ
كۆلىنىڭ شىمالىغا سايا‌ھەت ..... (294)
شىشىيەن تېغىدا ..... (294)
يۇ چۆ
لىيۇ بوۋىنىنى جيا‌ڭشىغا مۇپەتتىشلىككە ئۈزىتىش... (297)
چيۇشىڭ شىپىڭى ..... (298)
پەن شىجۇڭ بىلەن خوشلىشىش..... (299)
بامبۇك ئارال..... (299)
نەي شىيەن سىزغان «سىمىڭدىكى تاغ - دەريالار
رەسىمى» گە مۇشائىرە ..... (300)
تاغ ئىچىدىكى مۇغەننى راھىبقا ..... (301)
شەمشاد راۋىقى ..... (301)
جەنۇبقا قايتقاندا يېزىلغان ئىككى شېئىر ..... (302)
خورسىنىش..... (303)
يامغۇردا چاڭشا كۆلىدىن ئۆتۈش ..... (304)
مەنزىرە ..... (305)
بيەنلۇ
غەربىي كۆلگە مۇشائىرە..... (306)
شا بەن
ژۇيىشەن تېغى ..... (307)
ئەۋلىيالار ئىبادەتخانىسى..... (308)
مەي لۇي
تەسىراتىم ..... (309)
يې دەرۋىش سىزغان «قاردىكى يەلكەن» رەسىمگە
بېغىشلىما ..... (310)
قار..... (311)

باهار يامغۇرى ..... (311)
تەسىراتىم ..... (312)
دا دۇلۇي
ۋۇئەنجۇن ئىبادەتخانىسى..... (314)
تېگىن ساڭيا
خۇاڭشەن تېغىدا..... (316)
بويان زىجۇك
ۋۇشەن ئۆتىگى ..... (319)
يۇچۆگە مەرسىيە ..... (320)
شىنخۇا ئىبادەتخانىسى ..... (320)
باهار مەۋسۇمىغا ئارىيە ..... (321)
شىمالىي تاغ ..... (321)
دىك خېنيەن
«تۇۋرۇك تاغ» رەسىمگە بېغىشلىما..... (324)
تومۇزغىنىك رەسىمى ..... (325)
«تۇمەن يوللۇق چاڭجياك» رەسىمگە بېغىشلىما ... (325)
ئەنسىز يىللار..... (326)
تۆت ئاكامنى خاڭجۇغا ئۇزاتقاندىن كېيىن..... (327)
بېيگۇشەندىكى مەنزىرە راۋىقى ..... (328)
ۋۇچاڭدىكى نەخۇ كۆلىدە ياز ..... (328)
ئاخىرقى باهار ..... (329)
جيۇلىڭغا بېغىشلىما ..... (330)
چيەنتاڭدا ئۆتمۇشنى ەئەسلەش..... (331)
كەچكى باهار ..... (331)
رەسىمگە بېغىشلىما ..... (332)
ماۋ چۇجي سىزغان ئۇزۇم رەسىمگە بېغىشلىما ... (332)
مېيخۇا گۈللۈك يەلپۈگۈچ..... (333)
نەۋرە ئاكام سەي جىڭچۇغا..... (333)

ئىككى شېئىر ..... (334)
زىياۋۇدۇن
زوراغاللىق مەھكىمىسىدىكى دادىخاھ مەيلىگۈسىغا ... (335)
تېمىنتۇك ئىبادەتخانىسىدىكى چاۋىيۇەن راۋىقى ..... (336)
ئىنىم خېنىيەنگە ..... (337)
بامبۇك رەسىمى ئارقىلىق دۇك ۋېنجۇڭغا
مۇشائىرە ..... (337)
ئەلىشا
«جيۇلىڭنىڭ تاغدىكى كۆلبىسى» ناملىق رەسىمگە
بېغىشلىما ..... (339)
جۇڭشيۇ راۋىقىغا بېغىشلىما ..... (340)
ۋۇ ۋېيشەن
شەرقىي دېڭىز بويىدىكى مېھرىبان ئىنىم
خېنىيەنگە..... (341)
پەرىشتە سەيلىگاھى..... (342)
شيې سۇن
تاغ يامغۇرى ..... (343)
گەي چى
يامغۇرلۇق كۈن ..... (344)
كۆلدىن كەچ قايتىش..... (345)
«شى شياڭيۇننىڭ چۈغلۇق ئىچىدە مەست بولۇپ
ئۇخلىشى» ناملىق رەسىمدىن ئايلىمىغا چاقچاق ... (346)
〔زۇي تەيپىڭ〕 سۇڭدۇ ..... (346)
〔لاڭتاۋشا〕 خېڭتاڭ ..... (347)
〔چى تيەنلي〕 ..... (348)
〔ۋۇشەندە بۇلۇت〕 ..... (349)
〔جياڭچېڭزى〕 شىخۇ كۆلىدىكى كونا جاي..... (350)
〔لوفۇمېي〕 يېڭى تال..... (350)

[چاڭ شياڭسى] يۈسۈڭتاڭدا يامغۇر ..... (351)
[خۇجۇڭتيەن] ..... (352)
[ۋەن شىشا] خۇاڭپۇدىن كېمىدە ئۆتۈش ..... (353)
سارۇك
چېن جۇڭيى تۆرىگە مەرسىيە ..... (356)
سا يۈخېك
يۆفېينىك قەبرىگاھىدىن ئۆتكەندە ..... (359)
جېن نياڭنىك قەبرىسىگە ئىككى شېئىر ..... (360)
مۇجۇ ئايمىقىدا ..... (361)
بورانلىق يامغۇردا ياڭزىجياڭدىن ئۆتۈش ..... (361)
لىياڭغا بېرىپ تەيبەي مەيخانىسىغا چىقىش ..... (362)
باھار قارلىغىچى..... (363)
چىنخۇەيدىكى مېھمانسارايدا جۇيخۇا تاماشاسى..... (363)
ناغرا تاغدىكى ئەجەش نەزمىلەر ..... (364)
چۇيجياڭ دەرياسىغا ئۇچ شېئىر..... (365)
ساچالۇن
فرۇزە راۋىقى..... (368)
ئون ئىككى كېچە ياستۇقتا يالغۇز..... (368)
كونا گەپلەر ..... (369)
گۈل ..... (369)
جياڭ شۇيەننىڭ يېڭى يېشىغا مۇشائىرە ..... (370)
رەسىمگە بېغىشلىما ..... (371)
جىيەنىم جىڭچىۇ سىزغان «ئوتياش يىلتىزى»
رەسىمگە بېغىشلىما ..... (372)
لياڭ جىلىن ئۈچۈن «ۋۇيى تېغىدىكى سەيلىنامە» گە
بېغىشلىما ..... (372)
لياڭ جىلىن ئۈچۈن «ئۆڭكۈردىن چىقىقۇم يوق»
ناملىق رەسىمگە بېغىشلىما ..... (373)

زىندان پىرقىسىدىكى ئەمەلدار ياڭ شۆجاۋنىڭ
قەدىمنى ئەسلەش شېئىرىغا مۇشائىرە ..... (374)
گۈسۇ پەشتىقى ..... (374)
خۇاڭجىن پەشتىقى ..... (375)
سا لۈڭتىيەن
كېمىگە ئولتۇرۇپ پۈچىڭغا بارغاندا ئىنىم مېيشۇيگە
يېزىلغان شېئىر ..... (376)
ۋۇخۇدىن كېمە بىلەن ئۆتكەندە ياڭ شۆجاۋغا
بېغىشلانغان شېئىر ..... (377)
خۇاڭ دافۇ ئاكا - ئۇكا ئۈچەيلەن بىلەن جىڭخۇ
كۆلىدىكى ئاي تاماشاسى ..... (378)
يامغۇرلۇق ھۇجرىدىكى ئەبجەش نەزمىلەر ..... (379)
سا داۋىن
كەيپىلىكتىكى ناخشا ..... (381)
خەنجەر كۆلچىكى ..... (383)
دىدارلىشىش ئاخشىمى ..... (384)
لىن زېشۇي ھەزرەتكە مەرسىيە ..... (385)
سېغىنىش ..... (385)
خۇڭشەن كۆۋرۈكىدە ..... (386)
قەلئەدىكى جەنۇبىي راۋاقتا ..... (387)
ئوغلۇمغا ساۋاق ..... (387)
چاڭپىڭ مەلىكە قەبرىسىدە ..... (389)
ئۆرلەپ كەتكەن گۈرۈچ باھاسى ..... (390)
مىس ياماقلار ..... (391)
مەلىكە ۋاڭ جاۋجۇن ..... (393)
سا دانىيەن
لىن شياڭشى ئۇچۇن «قۇزغۇن ئېتىش رەسىمى» گە
بېغىشلىما ..... (394)

ئوتياش بىلەن ئۆتكەن كۈنلەر ..... (395)
جيەنياڭدىكى قونالغۇ ..... (396)
تۆت ئاقساقالنىڭ قەبرىسى ..... (397)
تەسىراتىم ..... (398)
فۇجيەندىن كەلگەن خەۋەر ..... (398)
قولۇاقتىكى قارا يامغۇر ..... (399)
سەي ژېنجىنىڭ خەن ئوردىسىغا قايتىشى ..... (400)

سا دازى

شياڭيۈنىڭ قەبرىسىدە ..... (401)
ئاي پانقاندا ..... (402)
قەبرى ئات ..... (402)
ژېن تيەنشياڭنىڭ چالغۇسى ..... (403)
ئۇيغۇسىزلىق ..... (405)
لى گاڭ ھەزرەتنىڭ قەبرىگاھىدا ..... (405)
قىزلارنى خارلىماڭلار ..... (406)
ئاچامنىڭ ئېرى لىن يۈچياۋنى ئۇزىتىش ..... (408)
ساداقەتمەن تۆرە لىن زېشۈي ھەزرەتلىرىگە
مەرسىيە ..... (408)
جيەنىم لىن خېشيۈنى ئىمتىھان قەغىزى تەكشۈرۈشكە
يولغا سېلىش ..... (409)
ئىمتىھاندىن شاللىنىپ قالغاندىن كېيىنكى
تەسىراتىم ..... (410)
تەرجىمانىنىڭ سۆزى ..... (411)

قۇرغارخان ئانا

قۇرغارخان ئانا «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» دىكى مۇھىم شەخس. «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» نىڭ ئاپتورى ئېنىق ئەمەس. ئۇ جىن بەگلىكى دەۋرىدە يېغىلىق يىللىرىدىكى ۋەي شاڭۋاڭنىڭ قەبرىسىدىن قېزىۋېلىنغان دەسلەپكى جىن مەزگىلىگە تەئەللۇق كىتابلارنىڭ بىرى بولۇپ، تارىخىي ۋە ئەپسانە ـ رىۋايەتلەر ئاساسىدا يېزىلغان. ئالتە جىلدلىق بۇ كىتابنىڭ ئالدىنقى بەش جىلدىدا مۇتيەنزىنىڭ غەربىي يۇرتقا سەپەر قىلغانلىقى تىلغا ئېلىنغانلىقى ئۈچۈن «جۇۋاڭنىڭ ساياھەت خاتىرىسى»، «جۇۋاڭ تەزكىرىسى» دەپمۇ ئاتىلىدۇ. تەخمىنەن مىلادىيىدىن ئون ئەسىر بۇرۇن ياشىغان مۇتيەنزى هايات چېغىدا سەيلە ـ ساياھەتكە ئامراق بولغاچقا، ئۇنىڭ غەربىي يۇرتقا قىلغان سەپىرىنى ئەمەلىي يۇزبەرگەن ئىش دېيىشكە بولىدۇ. تەزكىرىدە ئۇنىڭ سەككىز ئات قوشۇلغان مەپىنى هەيدەپ تۇمەن چاقىرىم يول يۇرگەنلىكى، شىمال تەرەپتە قۇملۇققا، غەربىي تەرەپتە قۇرۇم تاغلىرىغا يېتىپ بارغانلىقى، ياۋچى كۆلى بويىدا زىياپەت ئۇيۇشتۇرۇپ قۇرغارخان ئانىنى مېهمان قىلغانلىقى ۋە ئۆزئارا نەزم ئوقۇپ بىر ـ بىرىگە مىننەتدارلىق بىلدۈرگەنلىكى خاتىرىلەنگەن. قۇرغارخان ئانا ئەزەلدىن تارتىپ ئەپسانە تۇسىنى ئالغان شەخس دەپ تەرىپلىنىدۇ. «مۇتيەنزى تەزكىرىسى» دە بولسا مۇلايىم، ئەدەپلىك ئايال تەرىقىسىدە تەسۋىرلىنىدۇ. جۇمۇۋاڭنىڭ سەپەرگە چىققانلىقى، شۇنداقلا قۇرغارخان ئانا بىلەن بىرلىكتە تاماق يەپ، ئۆزئارا نەزم ئوقۇشقانلىقى ئەمىنىيە ۋە يېغىلىق يىللىرىدىكى ئادەملەرنىڭ بىرلىكىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ۋە مىللەتلەر ئارا دوستانە

بېرىش - كېلىش قىلىش ئارزۇسىدا بولغانلىقىنى ئىپادىلەپ بېرىدۇ. قۇرىغارخان ئانا گەرچە ئەپسانىۋى شەخس بولسىمۇ، لېكىن ئۇنى قەدىمكى دەۋر رىۋايەتلىرىدىكى غەربىي يۇرتلۇق قەبىلىلەرنىڭ ۋەكىلى، ئۇ ئوقۇغان نەزمىسىمۇ غەربىي يۇرتتىكى قەبىلىلەردە ئەڭ دەسلەپتە خەنزۇچە خاتىرىلەنگەن شېئىر دېمەي تۇرالمايمىز.

ئاق بۇلۇت قوشىقى

ئاق بۇلۇت ئاسمان يۈزىدە ئوينىشادۇر بەك راۋان،
تاغ - ئېدىرلار چوققىسى بوينىنى سوزغان شۇ تامان.
يول يىراق، مۇڭداش بولۇشقا قوزغىلىش مۇشكۇل ئەجەب،
ئارىمىزدا چۆل - جەزىرە، قاتمۇقات دەريا، داۋان.
بارمۇ ئىمكان قايتا بىر رەت بۇ تەرەپكە كەلگىلى،
كۆرۈشەرمىز بەلكى بىر چاغ بولسا تەندە جان ئامان.

قۇرىغارخان ئانا نەزمىسى

مەن مەغرىبكە كەلگەندىن بۇيان،
سۆيۈپ قالدىم دالا - يۇرتلارنى.
ئۇلپەت بولدۇم يولۇاسلار بىلەن،
ھەمراھ قىلىپ ئۇچار قۇشلارنى.

مەن تەڭرىنىڭ ئارزۇلۇق قىزى،
شۇڭا كۆچمەي ياشىدىم قوغداپ.
سىز ئۇياقتا ئاۋام ئەۋلادى،
كېتەي دەيسىز يۇرتنى ئۇلۇغلاپ.

مۇغەننىلەر چالدى بالىمان،
ئەزدى ئەلەم مىسكىن يۇرەكنى.
بىز ئەزەلدىن تەڭرىگە پەرزەنت،
سېغىنمايمىز كۆكتىن بۆلەكنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا جۇمۇڭاڭ بىلەن قۇربىغارخان ئانىنىڭ ئۆزئارا نەزم ئوقۇشقانلىقى، مېھمان بىلەن ساھىبخانىنىڭ خۇشاللىقى ئىپادىلىنىدۇ. جۇمۇڭاڭ ھەيۋەتلىك تاغ چوققىسىغا چىقىپ، ئۇ يەردىكى تاشقا «قۇربىغارخان ئانا تېغى» دېگەن خەتنى ئويىدۇ، خاتىرە ئورنىدا بىر تۇپ دەرەخنى تىكىدۇ. جۇمۇڭاڭ ماڭىدىغان چاغدا، قۇربىغارخان ئانا يۇقىرىدىكى نەزمنى ئوقۇپ، بۇ جۇدالىقىتىن تولىمۇ ئەپسۇسلىنىدىغانلىقىنى، قايتا كۆرۈشۈش ئارزۇسى بارلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

بۇددا سىڭا

بۇددا سىڭا (佛图澄 ، مىلادىيە 232 — 348 - يىللىرى) غەربىي جىن ۋە كېيىنكى جاۋ بەگلىكى دەۋرىدىكى راھىب كالان. ئەسلىي فامىلىسى بۇ، غەربىي يۇرتتىكى كۇسەنلىكمۇ دېيىلىدۇ. ئۆسمۈرلۈك چېغىدىلا راھىب بولۇپ كەشمىرگە بارغان ۋە ئۇ يەردىكى داڭلىق ئۇستازلاردىن تەلىم ئالغان. جىن بەگلىكى خۇەيدىنىڭ يۇڭجيا 4 - يىلى (مىلادىيە 310 - يىلى) بۇددا تەلىماتىنى روناق تاپقۇزۇش مەقسىتىدە لوياڭغا كەلگەن. شى لې دېگەن كىشى لوياڭغا ھۇجۇم قىلىپ ئادەملەرنى دەھشەتلىك قىرغىن قىلغاندا، بۇددا سىڭا بۇنىڭغا چىداپ تۇرالماي ئۇنى يولدىن قايتۇرۇش ئۈچۈن، بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان چوڭ سانغۇن گو خېيلۇ تەرەپكە ئۆتۈپ كەتكەن. «راھىب كالانلار تەزكىرىسى» دە سىڭانىڭ غەلىبە ياكى مەغلۇبىيەتنى ئالدىن بىلەلەيدىغانلىقى يېزىلغان بولغاچقا، شى لې ئۇنى ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەن. بۇددا سىڭا ئۆزىنىڭ ئەۋلىيالىق ھۇنىرى بىلەن شى لې، شى خۇ قاتارلىقلارنىڭ ئىشەنچىسىگە ئېرىشكەن، ھەربىي ۋە سىياسىي كېڭەشلەرگە قاتنىشىپ راھىب كالان دەپ نام ئالغان، شى جەمەتىكى ئەمەلدارلارنى «پەزىلەتلىك» بولۇشقا، «بىگۇناھ ئادەملەرگە زىيانكەشلىك قىلماسلىق» قا ئۇندىگەن، ئاۋام - پۇقرا ئىچىدە بۇددا تەلىماتىنى تەرغىب قىلغان، ئۆزى بارغان ئايماق - ناھىيىلەردە 893 يەرگە ئىبادەتخانا سالدۇرغان. يېنىدا تۇرۇپ ئوقۇيدىغان تالىپلار نەچچە يۈزگە، ئۇنىڭدىن ئىلىم تەھسىل قىلغانلار ئون نەچچە مىڭغا يەتكەن. ئەنەتكەك (ھىندىستان)، كانگىيە (سەمەرقەند) قاتارلىق جايلاردىن نەچچە ئون ئادەم كېلىپ ئۇنىڭ-

دىن تەلىم ئالغان. ئېلىمىزدىكى داڭلىق بۇددىستلاردىن شى داۋئەن، فايا، ناخې قاتارلىقلار تاغ ـ دەريالاردىن ئۆتۈپ ئۇنىڭ ئىلىم تەھسىلىگە ئىشتىراك قىلغان. ئۇ بويى ئېگىز، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان، مەنسى چوڭقۇر نوملارغا جايىدا تەپسىر ئېيتالايدىغان، جاھانىڭ ئىشلىرىنى ئوبدان چۈشىنىدىغان ئادەم بولۇپ، ئۆيىدىن ئايرىلغان 109 يىل ئىچىدە بىر تېمىم مەيگە ئېغىز تەگكۈزمىگەن، چۈشتىن كېيىن تاماق يېمەي، پەرھىزگە ئەمەل قىلىپ، تەمەخورلۇقتىن خالىي ھالدا تۇرمۇش كەچۈرگەن. شەرقىي جىن بەگلىكى مۇدىنىڭ يوڭخې 4 ـ يىلى، كېيىنكى جاۋ بەگلىكى شى خۇنىڭ جىيەنۇ 14 ـ يىلى (مىلادىيە 348 ـ يىلى) 12 ـ ئايدا يېگۈەن ئىبادەتخانىسىدا 117 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. بۇددا سىڭانىڭ ئەسەرلىرى بىزگىچە يېتىپ كەلمىگەن. مېھمانلارغا جاۋابەن ئوقۇغان نەزمىلىرى «راھىب كالان تەزكىرىسى» گە كىرگۈزۈلگەن.

تەيۇۋ قەسىرىدىكى كۈي

تەيۇۋچىيەندە كاتتا ساراي ـ ئايۋان بولدى،
ئەتراپىدا تىكەن ئۆسۈپ ئورمان بولدى.
بۇزۇقلارنىڭ چىقماقلىقى ئەمدى بىتەھقىق،
بىلىشمچە بەگلىك چوقۇم ۋەيران بولدى.

ئىزاھ:

«جىننامە» دە «شى جىلۇڭ (شى خۇ) ۋەزىر ـ ۋۇزرالارنى يېغىپ تەيۇۋچىيەن قەسىرىدە كاتتا زىياپەت بەردى. سىڭا نەزم ئوقۇدى. جىلۇڭ ئوردا مۇلازىمىنى پەلەمپەيدىن چۈشۈپ قاراپ بېقىشقا بۇيرۇدى. بۇ يەردە تىكەنلىك چاتقاللار ئۆسۈپ كەتكەنىدى» دەپ خاتىرىلەنگەن. سىڭانىڭ نەزمىسىدە كېيىنكى جاۋ

بەگلىكى چوقۇم رەن مىننىڭ قولدا ۋەيران بولىدۇ دەپ بېشارەت بېرىلگەن. مىلادىيە 349 - يىلى شى خۇ ئۆلگەندىن كېيىن، ئۇنىڭ 13 ئوغلىدىن سەككىزى ئىچكى نىزا - جاڭجال ئىچىدە ئالەمدىن ئۆتكەن. بەشى ئىلگىر - ئاخىر بولۇپ رەن مىن تەرىپىدىن ئۆلتۈرۈلگەن. كېيىنكى جاۋ بەگلىكى ۋەيران بولغان.

جەندىلىك راھىبقا جاۋاب

بۇ ئالەمنىڭ پەيمانى توشتى،
خەۋپ - خەتەرگە ئەمدى يوق ئامال.
ئەگەر رەن مىن چاتاق تېرىسا،
ھېچنېمەرسە قالمايدۇ ئامان.

بولغاندىمۇ جاھاندا ئاقىل،
ئاساسى بوش ئەلدە ھالاكەت.
شۇ ۋەجىدىن شۇنچە يىل ياشاپ،
كۆرمەپتىمەن تۈزۈك پاراغەت.
چىقىپ كېتەي ئەرشكە بىر يولى،
كۆرۈشەرمىز ئۇندا سالامەت.

ئىزاھ:
بۇددالارنىڭ ھېكمىتىگە ياكى ئەۋلىيالارنىڭ سۆزىگە ئوخشاپ كېتىدىغان بۇ مىسرالارنى رەسمىي شېئىر دېمىگەن تەقدىردىمۇ، ئۇنىڭدا يەنىلا شېئىرىي شەكىل بار. بۇ مىسرالاردا كېيىنكى جاۋ بەگلىكىنىڭ چوقۇم ھالاك بولىدىغانلىقى، ئۆزىنىڭمۇ بۇ دۇنيادىن كېتىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان.

كاڭ سىڭيۇەن

كاڭ سىڭيۇەن شەرقىي جىن بەگلىكىدىكى راھىب كالان. ئاتا - بوۋىلىرى غەربىي يۇرتتىن بولۇپ، ئۇزى چاڭئەندە تۇغۇلغان. «راھىب كالانلار تەزكىرىسى» دە كاڭ سىڭيۇەن تەقى - تۇرقى كېلىشكەن، ئەقىدىسى كۈچلۈك، بىلىمى چوڭقۇر ئادەم دەپ خاتىرىلەنگەن. شەرقىي جىن بەگلىكىدىكى چىڭدى (مىلادىيە 325 — 342 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) يىللىرى كاڭ فاچاڭ، جى مىندۇ قاتارلىقلار بىلەن جياڭنەنگە بارغان. كاڭ فاچاڭ، جى مىندۇ ئىككىيلەن داڭلىق راھىبلاردىن بولۇپ، كاڭ فاچاڭ «ئادەملەردىكى دىيانەت ھەققىدە مۇلاھىزە» ناملىق كىتابنى، جى مىندۇ «تەرجىمە قىلىنغان دەستۇرلار خاتىرىسى» ناملىق كىتابنى يازغان. كاڭ سىڭيۇەن پەزىلەت جەھەتتە ئۇلار-دىن ئۈستۈن، تەقۋادار بولۇپ، ئۆز كۈنىنى ئۆزى ئۆتكۈزگەن بولغاچقا، باشقىلار ئۇنى ئۇنچە تونۇپ كەتمىگەن. كېيىنچە چىن ئايمىقىدىكى ئىنانچىخان يىنخاۋ بىلەن كۆرۈشكەن. يىنخاۋ ئۇنىڭ-دىن بۇددا سۈترالىرىدىكى قائىدە - نىزاملارنى سۈرۈشتۇرگەن ۋە ئەتىگەندىن - كەچكىچە ئۆرە تۇرۇپ دەرس ئاڭلىغان. كاڭ سىڭيۇەن ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا يۇجاڭ (بۇگۈنكى جياڭ-شى ئۆلكىسىنىڭ نەنچاڭ دېگەن يېرىدە) دا ئولتۇراقلىشىپ، شۇ جايدىكى ئىبادەتخانىدا «براھماسۈترالىرىغا ئېتىقاد» تىن لېكسىيە سۆزلىگەن. نۇرغۇن راھىبلار ئۇ يەرگە كەلگەن. كاڭ سىڭيۇەن شۇ جايدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

لاخيا ۋىلايىتىنىڭ ئامبىلى ۋاڭ ماۋخۇڭنىڭ قاڭشارلىق، ئورا كۆز دېگەن چاقچىقىغا جاۋاب

يۈزلىرىم تۇزلەڭ، گويا تاغ قاڭشىرىم ئاسمان ئىرۇر،
كۆزلىرىم چوڭقۇر، ئۇنىڭ چوڭقۇرلۇقى قاينام ئىرۇر.
سۇ تېيىز بولسا سۇزۇك سۇدىن ئېغىز ئاچماق قىيىن،
تاغ ئېگىز، ئۇشبۇ ئېگىزلىك تاغدىكى ئىمان ئىرۇر.

ئىزاھ:

ۋاڭ ماۋخۇڭ (مىلادىيە 276 — 339 - يىللار) كاڭ سىڭ-يۈەنگە قاڭشىرىڭ ئېگىز، كۆزۈڭ ئورىغا ئوخشايدۇ، دەپ چاق-چاق قىلغاندا، كاڭ سىڭيۈەن ئۇنىڭغا جاۋابەن يۇقىرىدىكى شې-ئىرنى ئوقۇغان. شېئىرنىڭ قۇرۇلمىسى گەرچە خەلق قوشاقلى-رىغا يېقىن بولسىمۇ، لېكىن شۇ چاغدىكى كىشىلەر سەممىيلىك بىلەن ئوقۇلغان بۇ چاقچاقنى بەكمۇ جايىدا بېرىلگەن جاۋاب بول-دى، دەپ قارىغان.

جاڭ جۇنزۇغا جاۋاب نەزم

مۇقەددىمە

فايۇنگە بېغىشلاپ يازغان شېئىرىڭىزنى كۆرۈپ چىقتىم. بۇددا ئەھكاملىرى چوڭقۇر شەرھلەنگەن، ئادەمنىڭ مەستلىكى كەلگۈدەك چىرايلىق شېئىر بوپتۇ. گەرچە كۆڭلۈمدىكىنىڭ ھەم-مىسىنى دەپ بولالمىغاندەك تۇرىمەن دېگەن بولسىڭىزمۇ، مېنىڭ-چە دەيدىغانلىرىڭىزنى تەلتۆكۈس دەپ بولغاندەك قىلىسىز. شې-ئىر ئىدىيىنى، نىيەت - ئىقبالىنى سۆزلەيدۇ، مەنئىيەتتىكى پائالىيەتنى نامايان قىلىدۇ، نازۇك ۋە سىرلىق تەبىرلەرگە ئە-

گەشمەيدۇ، ئىچكى جەزبىدارلىقى راۋان بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. جانابىڭىز بۇددىنىڭ ئەقىدىلىرىنى چۈشىنىشتە زورۇقۇپ كەتمەپسىز. ئۇنداق بولمىغاندا تېگى - تەكتىگە يەتكىلى بولمايدىغان ئەھۋال كېلىپ چىققان بولاتتى. گەپ - سۆزنىڭىزدىن قارىغاندا، تۇتقان يولىڭىز بىزنىڭكى بىلەن ئوخشاپ كەتمىسىمۇ، لېكىن ئالەمدىكى شەيئىلەرنىڭ بىرلىكىنى ۋايىغا يەتكۈزۈپ، جايىدا ئىپادىلەپسىز. مۇشۇلارغا قاراپ، فايۇنگە ۋاكالىتەن سىزگە بىر جاۋاب نەزم يازغۇم كېلىپ قالدى. مۇكەممەل يېزىلمىغان بولسىمۇ مەيلى، ئادەمنىڭ ئويلىغانلىرى ھەر خىل بولىدۇ ئەمەسمۇ.

ئالەم تەكتى ماڭا بەش قولدەك ئايان،
چۈنكى شەيئىنىڭ شەكلى بار ھامان.
كۆرۈشكەندە بۇددا ئادەملەر بىلەن،
جاھاننىڭ ئىشلىرى تولۇق نامايان.
كونا جانلىقلاردىن يېڭىسى ھاسىل،
شان - شۆھرەتلەردىن بالدۇر پەيدا ئاڭ.
كىمكى يىلتىزىدىن چەتنىسە يىراق،
ئەقىل - تۇيغۇسى يەيدۇ پۇشايمان.
قانائەتسىزلىك غاپىلنىڭ ئىشى،
سەۋر - تاقەتكە ھاجەت ھەربىر جان.
بار بىلەن يوقلۇقنىڭ بىلىسىگە شەرھىنى،
قاسىراق تاشلاپ روھنى قىلىمىز ئامان.
ئەركىنلىك دۇنياسىغا ئالساق قەدەمنى،
بىزگە قاراڭغۇمۇ يورۇق ھەرقاچان.
تەبىئەتكە مايىل ياراتساق ئۆزلۇك،
بۇددامۇ بىزگە چوقۇم مېھرىبان.

ئۇجۇر - بۇجۇرىنى بىلدۇق ھاياتنىڭ،
لېكىن بىز ئىلاھتىن پەستە ھەر زامان.
پەقەت ئەۋلىيالار بېشارىتىدىن،
ئۆزىمىزگە تېپىپ ياشىدۇق ئىمكان.
پايانى يوق ئۇزۇن ئالەم بۇ،
لېكىن تېز تۈگەيدۇ، بىلمەسلىك يامان.

ئىزاھ:

بۇ فايۇنگە ژاكالىتەن جاڭ جۇنزۇغا يېزىلغان جاۋاب شېئىر. مۇقەددىمىدە بۇ شېئىرنى يېزىشتىكى مەقسەت - مۇددىئا ئوچۇق تىلغا ئېلىنىدۇ. شېئىرغا مۇناسىۋەتلىك كۆزقاراشلار ناھايىتى توغرا شەرھلەنگەن بولۇپ، ئېلىمىزدە قەدىمدىن تارتىپ شېئىر توغرىسىدا دېيىلىپ كەلگەن چۈشەنچىلەرگە ئۇيغۇن. جاڭ جۇنزۇ بۇددا راھىبى بولمىسىمۇ، لېكىن بۇددا ئەقىدىلىرىنى ئەتراپلىق ئىگىلىگەن. ئاپتورمۇ بۇ ھەقتە ئۆزئارا مۇڭدىشىش، ئوخشاش بولمىغان پىكىرلەرنى ئوتتۇرىغا قويۇش ئۈچۈن بۇ جاۋاب شېئىرىنى يېزىش نىيىتىگە كەلگەن. شېئىردا بۇددا ئەھكاملىرىنىڭ ھەممە نەرسىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقى، ئۇنىڭ ھەقىقەتكە يېقىن ۋە مۇقەددەس ئىكەنلىكى، بۇ يولغا كىرگەنلەرنىڭ ئەۋلىيا-لاردەك ئىش قىلالايدىغانلىقى قەيت قىلىنغان، شۇنداقلا ئاپتور-نىڭ بۇ جەھەتتە ئەمدىلىكتە بىر نەرسىلەرنى بىلىۋاتقانلىقى، بەزى مۇۋەپپەقىيەتلەرگە ئېرىشكەنلىكى، لېكىن ئۇزۇل - كېسىل ئوي-غانمىغانلىقى، تېخىچە باشقىلارنىڭ گېپىنى تەكرارلاپ يۈرگەنلە-كى سۆزلەنگەن. شېئىردا دىنىي ئەقىدىلەر كۆپ بولغاچقا، تازا ياخشى چۈشەنگىلى بولمايدۇ.

جى تەنتى

جى تەنتى (مىلادىيە 347 — 411 - يىللار) شەرقىي جىن بەگلىكىدىكى راھىب كالان. ئەسلىي فامىلىسى كاك، ئاتا - بوۋىلىرى كانگىيىدىن بولۇپ، شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئا-خىرقى يىللىرى ۋۇشىڭ ئايمىقىنىڭ ۋۇچىڭ (بۈگۈنكى جېجياڭ ئۆلكىسىنىڭ ۋۇشىڭ ناھىيىسى) گە كۆچۈپ كەلگەن. ئون يېشى-دىلا راھىب بولغان، دەرەخ - ئورمان، بۇلاق سۇلىرىغا ئامراق بولغاچقا، ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى چاغلىرىدا ۋۇشىڭ ئايمىقىدىكى كۈنشەندە يىگىرمە نەچچە يىل زاھىد بولۇپ ياشىغان، سۈترا - نوملارنى كۆپ ئوقۇغان، شېئىر ۋە نەسرىلەرنى يازغان. «سۈينا-مە. كىتابلار تەزكىرىسى» دە ئالتە جىلد ئەسىرى بار دەپ خاتىرە-لەنگەن. لېكىن، بۇ ئەسەرلەر بىزگىچە يېتىپ كەلمەي يوقىلىپ كەتكەن. پەقەت «لۇشەن نەزمىسى»، «پەرۋانە نەزمىسى»، «چىراغقا مەدھىيە»، «لىڭنياۋشەن ئابىدىلىرىگە كىرىش سۆز» قاتارلىق ئەسەرلىرى «كىتابلار مەجمۇئەسى» ۋە «تەيپىڭ شىڭگو يىللىرىدا خان يارلىقى بىلەن توزۇلگەن كىتابلار قامۇسى» دا خاتىرىلەنگەن.

چىراغقا مەدھىيە

يورۇقلۇقى ھەققە يېتىدۇ،
كەڭرىلىكى بۇددا غا يېقىن.
چاقناپ كەتسە ئەگەر ئۇ مىڭلاپ،
شاخلىرىدىن ئاقىدۇ ئېقىن.

ئىس ـ تۇتەكلەر ئۇچقان سوغ كېچە،
نۇر تارقايدۇ سۇنىڭ يۈزىدىن.
جىسمى بىلەن شەكلىگە قاراپ،
ئويغىنىمىز تەلىم ـ سۆزىدىن.

ئىزاھ:

بۇ ئۆز زامانىسىدىكى بۇددا تەلىماتلىرىنى ماختاپ يېزىلغان شېئىرلارنىڭ ئىچىدە نىسبەتەن راۋان يېزىلغان شېئىر بولۇپ، ئۇنىڭدا ئىبادەتخانىدىكى چىراغلارنىڭ بۇددا دىنىنى تەرغىب قىلىشتا ئوينىغان رولى تىلغا ئېلىنىدۇ.

كۈماراجىۋا

كۈماراجىۋا (مىلادىيە 344 — 413 - يىللار) كۈسەن (بۈگۈنكى كۇچا) دە تۇغۇلغان. دادىسى كۈماراتاان ئەنەتكەك (ھىندىستان) لىك، دۆلەت ۋەزىرى بولغان. كىچىنچە ئەمەلنى تاشلاپ راھىب بولغان ۋە مالىمانچىلىقتىن قېچىپ كۈسەنگە كەلگەن. كۈسەن خانى ئۇنىڭ نامىنى ئاڭلىغان بولغاچقا، قەلئە دەرۋازىسىدىن چىقىپ كۈتۈۋالغان ۋە سىڭلىسى جىۋانى ئۇنىڭغا ياتلىق قىلغان. كۈماراجىۋا يەتتە يېشىدا ئانىسى بىلەن بىرلىكتە راھىبلىق يولىغا ماڭغان، توققۇز يېشىدا كەشمىر قاتارلىق جايلارغا بېرىپ، ھىنايانا مەزھىپىدىن تەلىم ئالغان، ئون ئىككى يېشىدا كۈسەنگە قايتقان. بۇ جەريانداا ساكرائول (يەركەن) دە توختاپ، ماھايانا مەزھىپىدىكى راھىبلار بىلەن كۆرۈشكەن ۋە ماھايانا مەزھىپىدىن تەلىم ئالغان. يىگىرمە ياشقا كىرگەندە، كۈسەن خانى ئۇنى تەكلىپ بىلەن قايتۇرۇپ كەلگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي ئانىسى كۈسەن بىلەن خوشلىشىپ ھىندىستانغا كېتىدىغان بولغان ۋە يولغا چىقىش ئالدىدا كۈماراجىۋاغا: ئۆگەنگەنلىرىڭنى شەرقتىكى يۇرتلارغا تارقىتىشتا كۈچۈڭنى ئايىما، دەپ تاپىلىغان. كۈماراجىۋا: چوقۇم شۇنداق قىلىمەن، بۇ يولدا جاپا چەكسەممۇ پۇشايمان قىلمايمەن، دەپ جاۋاب بەرگەن. مىلادىيە 382 - يىلى، يەنى ئالدىنقى چىن بەگلىكى جيەنيۇەننىڭ 18 - يىلى، چىن بەگلىكىنىڭ خانى فۇجيەن چوڭ سانغۇن لۇي گۇاڭنى كۈسەنگە قوشۇن باشلاپ بېرىپ، كۈماراجىۋانى ئېچكىرى رايونلارغا ئېلىپ كېلىشكە ماڭدۇرغان. لۇي گۇاڭ قايتىپ كېتىش ئالدىدا فۇجيەنىڭ ئۆلۈم خەۋىرى يېتىپ كەلگەن. لۇي گۇاڭ ئۆزىنى كېيىنكى

لياڭ بەگلىكىگە خان دەپ ئېلان قىلغان. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، بىرلىككە كەلگەن شىمالىي جۇڭگو يەنە پارچىلىنىشقا يۈزلەنگەن. چىن بەگلىكىنىڭ خانى ياۋشىڭ كۇماراجىۋانى چاڭئەنگە كەلتۈرۈپ، دۆلەت ئۇستازى قاتارىدا مۇئامىلە قىلغان. كۇماراجىۋا ئۆز ئانا تىلىدىن باشقا، ئەنەتكەك (سانسكرىت) تىلى ۋە خەنزۇ تىلىنى پىششىق ئىگىلىگەن بولغاچقا، سەككىز يۈزدىن ئارتۇق شاگىرتقا بىرلا ۋاقىتتا لېكسىيە سۆزلەپ، بەش مىڭدىن ئارتۇق ئادەم تەربىيىلىگەن. 74 قىسىم، 384 جىلدتىن ئارتۇق ئەسەرنى ئەنەتكەك تىلىدىن خەنزۇ تىلىغا تەرجىمە قىلغان. جىندى، شۇەنزاڭ بىلەن بىللە جۇڭگودىكى ئۇچ چوڭ بۇددا تەرجىمىشۇناسىنىڭ بىرى بولۇپ قالغان. كۇماراجىۋانىڭ ئۆزىنىڭ ئەسەرلىرىدىن «ئون ئىستىئارە»، «سىرامان فاخي راهىبقا» ناملىق شېئىرلىرى بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

ئون ئىستىئارە

جىمى شەيئى تېگى پىنهان ئۇنىڭ تىمسالى پىنهاندۇر،
بىرەر پىنهان تەۋەللۇت گەر يەنە بىرسى ئۇڭا جاندۇر.
پەقەت پىنهان بىلەن مۇمكىن شۇ پىنهان مەنىسىن بىلمەك،
چۈشەنسەڭ سىرىنى پىنهانلىقى شۇئان نامايانداۇر.
كى سەن دەھرى يولىدىن ئايرىلىپ زاهىتقا تەلپۈنسەڭ،
ياشايسەن بار بىلەن يوقلۇق ئارا بۇ روهقا ئىمكاندۇر.
دېمەك، پىنهان ئۆزى يوقلۇق ئەمەل قىلساڭ مەگەر ئىزچىل،
تەبىئەت ئالىمى غايىب كەبى يوقلۇقتا قالغاندۇر.

ئىزاھ:

بۇددا ئەقىلىرىنى تەرغىب قىلىدىغان بۇ شېئىرنىڭ نېمە دېمەكچى بولغانلىقىنى چۈشەنمەك تەس. لېكىن، مىسرالاردىن

ئاپتورنىڭ قەدىمكى خەنزۇ تىلىدىكى شېئىر شەكىلىدىن ئۇستىلىق بىلەن پايدىلانغان ماھارىتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

سىرامان فاخې راھىبقا

نىيەت - ئىقبال سەمىمىي گەر ئەدەپ - ئەخلاق يېتىلگەيلەر،
ئۇنىڭ مەڭگۈلۈكى تىنماي ئېقىپ ئاخىرغا كەتكەيلەر.
تاپالماي جورا بىر ئەنقا قونۇپ توغراقتا سايرايدۇ،
نىدا قىلغان ئاۋازى يەتتە قات ئاسمانغا يەتكەيلەر.

ئىزاھ:

راھىب فاخېغا بېغىشلانغان بۇ شېئىردا فاخېنىڭ بۇددا نوملىرىنى تەرجىمە قىلىش خىزمىتىنىڭ ئەھمىيىتى، ئۇنىڭ گۈزەل ئەدەپ - ئەخلاقنى يېتىلدۈرىدىغان، دۇنيادا مەڭگۇ قالىدىغان ئۇلۇغ ئىش ئىكەنلىكى يېزىلغان. ئاپتور فاخېنىڭ تەرجىمە جەريانىدىكى روھىي ھالىتىنى يالغۇز توغراققا قونۇپ نىدا قىلغان ئەنقا بىلەن سېلىشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئاۋازى چوقۇم يەتتە قات ئاسمانغىچە يېتىپ بارىدۇ دەپ قارايدۇ.

قەدىمكى ئۇيغۇر خەلق قوشاقلىرى

تۇرا قوشقى

تۇرا ژادىسى پايانسىز تۇزلەڭ،
چوغاي ئېتىكى ئۇپۇق بىلەن تەڭ.
ئاسمان گويا چېدىرغا ئوخشاش،
ئاي - دالانى تۇگەل چۇمكىگەن.
ئۇستىمىزدە ياپيېشىل ئاسمان،
زېمىن ئۇستى كۆز يەتكۇسىز كەڭ.
پەسلىسە گەر سەلكىندە ئوت - چۆپ،
قوي - كالىلار تۇمەنمىڭ - تۇمەن.

ئىزاھ:

تۇرالاردا شىمالىي ژېي بەگلىكىدىكى مەزگىلدە بارلىققا كەلگەن بۇ قوشاق، مىلادىيە 5 — 6- ئەسىردىن باشلاپ ئېلىمىزنىڭ شىمالىغا تارقالغان بولۇپ، ھازىرغىچە 1500 يىلدەك ژاقىت ئۆتتى. تۇرالار ئۇزۇن مەزگىللىك ئۆزگىرىشلەردىن كېيىن، بۇگۈنكى كۈندە شىنجاڭدا ئولتۇراقلاشقان ئۇيغۇرلار بولۇپ شەكىللەندى. قەلەمدە كامالەتكە يەتكەن، ئۇسلۇبى ئاددىي بۇ قوشاق شۇنچىكى تەبىئى، ئۇنىڭدا زورمۇزور قوشۇپ قويغان ژەقە كۆرۈنمەيدۇ. قوشاقتا ئېلىمىزنىڭ شىمالىدىكى گۈزەل ژە پايانسىز يايلاقلارنىڭ سەلتەنەتلىك مەنزىرىسى قىزغىن مەدھىيىلەنگەن بولغاچقا، ئۇ ئېلىمىز ئەدەبىيات تارىخىدا مۇھىم ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى ژە يۇكسەك باھاغا نائىل بولدى. جىن سۇلالىسى بىلەن

يۇەن سۇلالىسى ئارىلىقىدا ياشىغان داڭلىق شائىر يۇەن خاۋزىنىڭ «شېئىر ھەققىدە» ناملىق كىتابىغا كىرگۈزۈلگەن

«بۇ شىجائەتلىك قوشاق تارقالدى، يوق بوپ كەتمىدى،
كۈيلىگەچ كۆكنى چېدىرغا ئوخشىتىپ، گەپ كەتمىدى.
ئوتتۇرا ئايماقتا باتۇرلۇق، ماتانەت بەك قەدىم،
شۆھرىتى زىنھار چوغاي، تۇرا يۇزىدىن كەتمىدى.»

دېگەن شېئىرى بۇنىڭغا دەلىل بولالايدۇ.

قوغۇرسۇ فېڭيۆ

قوغۇر سۇشيەن، تەخەللۇسى فېڭيۆ، تۇرا قەبىلىسىدىن. دادىسى قوغۇرسۇ ئالتۇن شىمالىي ژېي بەگلىكى دەۋرى (مىلادىيە 386 — 534 - يىللار) دە تۇرالارنىڭ ئاتامانى بولغان. كۇز پەسلىدە ئاستانە (لوياڭ) نى زىيارەت قىلىپ، ئەتىيازدا ئۆز قەبىلىسىگە قايتىدىغان بولغاچقا تورنا ۋەزىر دەپ نام ئالغان. شىمالىي ژېي بەگلىكى شياۋۋۇدى زامانىدا فېنجۇ ئايمىقىدا ئايماق بېگى بولغان ھەمدە تارخانلىققا ئۆستۇرۇلگەن، كېيىن ھوقۇقدار تۆرە گاۋخۇەنگە ئەگىشىپ جەڭدە خىزمەت كۆرسەتكەچكە ئەمىرلەشكەر-لىككە تەيىنلەنگەن ۋە شىچىڭ قەلئەسىدە ئىنانچىخان بولغان. گاۋخۇەن ئۆلگەندىن كېيىن، گاۋ ياڭ ھوقۇقنى تارتىۋېلىپ شىمالىي چى بەگلىكىنى قۇرغاندا قوغۇرسۇ ئالتۇننى شىەنياڭ ۋىلايىتىگە ئىنانچىخان قىلىپ ئەۋەتكەن. ئەمىلى خەلپەت بەگلىككە ئۆسۈپ، ئوڭ قول ۋەزىر بولغان. چوڭ ئوغلى قوغۇرسۇ گۇاڭ چوڭ سانغۇن، كىچىك ئوغلى فېڭيۆ مۇھاپىزەتچى چوڭ سانغۇن بولغان. ۋۇدى خان گاۋ جەننىڭ خېچېڭ 3 - يىلى پايتەختكە ھەربىي باشلىق، يۇجۇ ئايمىقىغا ئايماق بېگى بولغان ۋە قوشۇن باشلاپ تۇركلەرنىڭ يۇزمىڭ لەشكىرىنى مەغلۇپ قىلغان. يادىداشقا تۇركى خانى پايتەختكە ئولپان تاپشۇرۇشقا ئەلچى ئەۋەتكەن. تيەنتۇڭنىڭ 3 - يىلى (مىلادىيە 567 - يىلى) قوغۇرسۇ ئالتۇن ئالەمدىن ئۆتكەن. ئۇچ يىلدىن كېيىن قوغۇرسۇ گۇاڭ چېڭمچى ئەمەلدارنىڭ زىيانكەشلىك قىلىشى بىلەن ئۆلتۈرۈلگەن. قوغۇرسۇ فېڭيۆمۇ شۇ قېتىمقى ۋەقەدە قازا قىلغان. قوغۇرسۇ ئالتۇن ھايات ۋاقتىدا شىمالىي چى بەگلىكىنىڭ خانى

گاۋخوەنگە مەشھۇر «تۇرا قوشقى» نى ئېيتىپ بەرگەن. قوغۇرسۇ فېكىيۇمۇ گاۋخوەن ئۆتكۈزگەن بىر قېتىملىق زىياپەتتە نەزم ئوقۇپ، ئۇنىڭغا نەسىھەت قىلغان. «شىمالىي بەگلىكتىكى شېئىرلار» دېگەن كىتابتا ئۇنىڭ مۇشۇ بىر پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

شېئىر

ئەتىگەن كۆرسەكمۇ مەستلىك كەتمىگەن سەندىن تاراپ،
كەچتە كۆرسەكمۇ ئىچىپ مەستلىكتە ھالىڭ بەك خاراب.
كۇنلىرىڭ ئۆتمەكتە شۇنداق مەي تۇڭىغا غەرق بولۇپ،
ئەلدە تەرتىپ يوق، بىسات يوق، كۆز ئېچىپ قويغىن قاراپ.

ئىزاھ:

بۇ قوغۇرسۇ فېكىيۇ زىياپەت سورۇنىدا ئوقۇغان شېئىر بولۇپ، ئۇنىڭدا گاۋخوەنگە ئەلنىڭ يولدىن چىقىپ كېتىشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن ھەددىدىن زىيادە ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلمەسلىك ھەققىدە نەسىھەت قىلىنىدۇ. گاۋخوەن ئاپتونۇمىنىڭ گەپنى ئۇدۇل قىلىدىغان پەزىلىتىدىن خوش بولىدۇ. بۇنىڭدىن شېئىرنى فېكىيۇنىڭ ئۆزى يازغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

خې تو

خې تو غەربىي يۇرتلۇق. «شىمالىي سۇلالىلار تارىخى»، «سۇينامە» قاتارلىق كىتابلاردا غەربىي يۇرتلۇق دەپ خاتىرلەنگەن. «ئومۇمىي تەزكىرە» دىكى خې تونۇق تەرجىمھالىدىمۇ غەربىي يۇرتلۇق دېيىلگەن. خەن، ۋېي سۇلالىسى مەزگىلىدە بۇگۇنكى خوتەن رايونى غەربىي يۇرت دېيىلەتتى. مۇشۇلارغا ئاساسەن خې تونۇق ئاتا ـ بوۋىلىرىنى بۇگۇنكى شىنجاڭنىڭ خوتەن رايونىدىن دېيىشكە بولىدۇ.

خې تو كىچىكىدىنلا زېرەك بالا بولۇپ، سەككىز يېشىدا ئاقىللار دارىلئولومىغا ئوقۇشقا كىرگەن. يارداەمچى مۇدەررىس ئۇنىڭغا چاقچاق قىلىپ: «فامىلەڭ خې ئىكەن، بۇ نېلۇپەردىكى خې (荷) مۇ ياكى دەريادىكى خې (河)؟» دەپ سورىغاندا، خې تو ئەيمەنمەيلا «جانابىڭىزنىڭ فامىلىسى گۇ ئىكەن، بۇ قاراپ قويۇشتىكى گۇ (顾) مۇ ياكى كونىدىكى گۇ (故) مۇ دەپ سورىغان. ئەتراپتىكى جامائەت ھەيران قالغان. ئون يەتتە ياشقا كىرگەندە، ئۆزىنىڭ قابىلىيىتىگە تايىنىپ شياڭخۇڭ بېگىگە خىزمەتچى بولغان. شىمالىي جۇ سۇلالىسى دەۋرىدە دانىش ھەكەم مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن. سۇي سۇلالىسى دەۋرىدە ئاقىللار ھەكەمى مەرتىۋىسى بېرىلگەن ۋە «تۆرە» لىككە كۆتۈرۈلگەن. كېيىنچە ۋېندىنىڭ پەرمانىغا ئاساسەن مۇزىكا نوتىلىرىنى رەتلەشكە مەسئۇل بولۇپ، ئۇنىڭغا بەزى ئۆزگەرتىشلەرنى كىرگۈزگەن. مىجەزى چۈس، سۆزمەن بولغاچقا، ئەتراپىدىكىلەر بىلەن كېلىشەلمەگەن. كەيخۇانىڭ 6 ـ يىلى (مىلادىيە 586 ـ يىلى) لۇڭجۇ

ئايمىقىغا ئايماق بېگى بولۇپ تەينىلەنگەن. ئۇچ يىللىق ۋەزىپىسىنى تۈگىتىپ ئوردىغا قايتقاندىن كېيىن، باشقىلارنىڭ يەكلىشى تۈپەيلى يەنجۇ ئايمىقىغا ئايماق بېگى بولۇپ كەتكەن. خې تو مۇزىكىدا كامىل، بىلىملىك، قەلبى ئۆتكۈر ئادەم بولۇپ، ئۆز ئۆمرىدە ئون ئۇچ جىلدلىق «جۇ پالنامىسى» غا مەنىلىك شەرھى»، ئىككى جىلدلىق «ۋاپانامە» گە مەنىلىك شەرھى»، تۆت جىلدلىق «جۇاڭزى» غا مەنىلىك شەرھى»، بىر جىلدلىق «ئاسمان - زېمىن دەستۇرى»، بىر جىلدلىق «مۇسىقىنامە»، ئون جىلدلىق «ماقالەت توپلىمى» قاتارلىق كىتابلارنى يازغان. ئەپسۇسكى، بۇلارنىڭ ھەممىسى بىزگىچە يېتىپ كەلمىگەن. پەقەت «قورۇلغا كىرىش»، «چاڭئەن يولى» قاتارلىق ئالتە پارچە شېئىرى بىلەن «نوتىلار جەدۋىلىنى تۈرغۇزۇش» ناملىق كىتابى ساقلىنىپ قالغان.

ئىشىك ئالدىدا پوچتىكەش

ئىشكىتىن چىقسام، ئاتلىق مېھمان، كۆرۈشتۇم دەرھال،
مەلۇم قىلدى ئۆز - ئۆزىنى يۇرتتىن كەلدىم دەپ.
سۇندى ماڭا قېرىنداشلار يازغان نامەنى،
لىپاپىغا تامغا ئۇرغان مەھكەم پېچەتلەپ.
كۆز يۇگۈرتتۇم قۇرمۇقۇرغا، ئوقۇپ بولغۇچە،
چاپار ماڭا قاراپ كەتتى تونۇۋالغاندەك.
كۆزلىرىمدىن تارام - تارام ياشلار تۆكۈلدى،
ئۇرۇق - تۇغقان ئەھۋالىدىن ئېچىلغاندا گەپ.
ئەجەب ئۇزۇن ئايرىلدۇق دەپ يېزىپتۇ باشتا،
قايتىشىمنى كۈتىدىكەن كېچە - كۈندۈزلەپ.

ئېسسم كېتىپ ئەگەشكەندەك بولدۇم قۇشلارغا،
پەرۋاز قىلدىم گويا جەنۇب ياقتا لەپىلدەپ.

ئىزاھ:

بۇ مۇزىكا مەھكىمىسى (乐府) ئەسەرلىرى ئۈسلۇبىدا يېزىلغان شېئىر. «مۇزىكا مەھكىمىسى» ئەسەرلىرى ئوخشاش بولمىغان شەكىلدىكى نەغمىلەرگە يېزىلىدىغان شېئىرلارنى كۆزدە تۇتىدۇ. بۇ نەغمىلەر خەنۇۋدى دەۋرىدە ياشىغان مۇزىكانت لى يەننيەن تەرىپىدىن غەربىي يۇرت مۇزىكىلىرى ئاساسىدا ئۆزگەرتىلىپ ئىشلەنگەن. ئۇنىڭ كۈيلىرى تولىمۇ ھەيۋەتلىك. يۇقىرىدىكىسى دەل مۇشۇ تىپقا ياتىدىغان شېئىر بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ يۇرتىدىن خەت كەلگەنلىكى، خەتنى ئوقۇپ بولغىچە كۆڭلى بۇزۇلۇپ پوچتىكەش (چاپار) بىلەن مۇڭداشقانلىقى، ئائىلىسىدىكىلەرنىڭ ئۆزىگە ئىنتىزار ئىكەنلىكىنى بىلگەندىن كېيىن، خىيالىدا قۇشلارغا ئەگىشىپ يۇرتى تەرەپكە پەرۋاز قىلغانلىقى يېزىلغان. شېئىرنىڭ تىلى ئاددىي، ۋەقەلىكى چىن بولۇپ، شائىرنىڭ ئوردىدا تۇرۇپمۇ تۇغۇلغان يېرىنى سېغىنغان سەمىمىي ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن.

قورۇلغا كىرىش

يەتكىچە تاۋلىنىغا مىڭ يول خەۋپ - خەتەر،
ئات مىنىپ يول چارلىغانلار كۆپ بەتتەر.
سوردىم مەن نە سەۋەبتىن مۇنچە ئىش،
بولدى سانغۇن بىرسى دەپ كەپتۇ خەۋەر.
تۇغ - ئەلەملەر تولغىنۇر چاقماق كەبى،
ھارۋا خوددى ئاق بۇلۇت، كۆكتە سەپەر.

ئەجدىها يەڭلىغ ئەملىنى تۇتسا كىم،
باش - كۆزىدە مانا شۇنداق شان - زەپەر.

ئىزاھ:

بۇمۇ مۇزىكا مەھكىمىسى ئەسەرلىرى ئۈسلۇبىدا يېزىلغان شېئىر. ئۇنىڭدا قوشۇن تۇرغان قورۇلدىن ئوردىغا يانغان سەركەردىلەرنىڭ مەنسەپكە تەيىنلەنگەنلىكى، بۇ ئىشنىڭ قالتىس داغدۇغا پەيدا قىلىپ، ئاستانىنى زىلزىلىگە كەلتۈرگەنلىكى، شۇنداقلا تېخىمۇ يۇقىرى مەرتىۋىگە ئېرىشىش مۇمكىنچىلىكى بارلىقى يېزىلىپ، جۇ خانلىقى ۋە سۇي سۇلالىسى مەزگىللىدە جەڭگى - جېدەللەرنىڭ ئايىغى ئۈزۈلمىگەنلىكى، ھەربىي باشلىقلارنىڭ ئەتىۋارلانغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

چاڭئەن يولى

ۋادەرىخ! چاڭئەن يولى بەك ئەگرى - بۈگرى، شۇنچە تار،
توغرىسى ھەم ئۇزۇنغا تۆت تەرەپ كەتكەن قاتار.
ھارۋا چاقىغا بولۇپ ماس ئاڭلىنۇر ئەنقا ئۇنى،
ئوق سېلىنغان خالتا ئەڭنىدە لەھەڭنىڭ رەڭگى بار.
تۆرىلەرگە سەيلىگاھ بەش جايدا خانىنىڭ قەبرىسى،
ئات مىنىپ يۈرگەن چەۋەندازلار ئۇ يەرگە ئىنتىزار.
نەۋقىران ياشلاردا شۇنداق ياشىماق ئورتاق ھەۋەس،
تۆھپىكار سانغۇننى بۇ ئىقلىمدا كىم ئەسكە ئالار.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چاڭئەندىن ئىبارەت مۇنبەت رايوندىكى قاينام - تاشقىنلىق مەنزىرە ئارقىلىق، ئاقسۆڭەكلەر ئائىلىسىدىكى پەرزەنتلەرنىڭ بايۇەچچىلەرچە تۇرمۇشى ئىپادىلەنگەن.

مۇزىكا مۇراسىمخانىسىدا پەرمانغا بىنائەن قەدىمكى مۇزىكىلارنى رەتلەۋاتقان يېزىلغان شېئىر

مۇراسىم بەگلىرىدىن قوڭغۇراق مىراس،
مۇڭدىن ئۆزۈمنى ئۇنتۇيمەن ھەرئان.
قوپال ئادەتلىرىم بارغانچە يۇمشاپ،
روھىمنى پاكلايدۇ ئۇندىكى ئاھاڭ.
شېگۇ جىلغىسىدا قومۇش نەي تەنها،
قۇرۇم تاغ ئەنقادەك ئۇرىدۇ خەندان.
«بۇلۇتنىڭ لەيلىشى» ئۇسسۇلغا نەغمە،
پەرۋازدا «ئاپئاق قار» ناخشىلارغا نام.
«شېئىر» دا ئالەمنىڭ ئالتە مەزمۇنى،
ساق سەككىز تەرەپتىن سوقىدۇ شامال.
خانلارنىڭ نوپۇزى شۇنچە ھەيۋەتلىك،
دەريالار سۇزۇلسە تىنچلىق نامايان.
ئاسمان مەركىزىدە سىلكىنىدۇ تار،
لەشكەر مۇزىكىسى سالىدۇ چۇقان.
قەدىمىي بۇ كۈيلەر نەقەدەر گۈزەل،
ئاڭلىساڭ ئىچىدىن گۈللىنىش ئايان.
قوڭغۇراق ئاۋازى ياڭرايدۇ كۆككە،
ئۆكسۈك كىيىملەر قىلىدۇ جەۋلان.
پېقىر بۇ مىڭ يىللىق نەغمە ئىچىدىن،
تاپقاندەك بولۇرمەن ھاياتىمغا جان.
بەختىمگە ئوردىدا قاشتېشى تاقاپ،
قۇلىقىم تۇتمەن ئاھاڭلار تامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر ئاپتور تەرىپىدىن مۇزىكا مۇراسىمخانىسىدا قەدىمكى مۇزىكىلارنى رەتلەۋېتىپ يېزىلغان. ئۇنىڭدا مۇزىكىدىكى گۈزەللىك ۋە ئاڭلىغۇچىنى تەسىرلەندۈرىدىغان خىسلەت مەدھىيىلەنگەن. ئاخىرىدا ئاپتورنىڭ مىڭ يىلدىن بۇيانقى مۇزىكىلارنى تەتقىق قىلغانلىقى، تەلىيىگە يارىشا ئوردا ئەھلىدىن بولۇپ قالغانلىقى ۋە بۇ ۋەزىپىنى زىممىسىگە ئالغانلىقى، مېھرابتىكى مۇراسىملاردا سىستېمىلاشقان ئاھاڭلارنى ئاڭلاشقا مۇيەسسەر بولغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. ئاددىي ۋە چۈشىنىشلىك يېزىلغان بۇ شېئىر ئارقىلىق قەدىمكى مۇزىكىلارنىڭ تەرەققىياتى ۋە مۇزىكىنىڭ قەدىمكى سىياسىي تۇرمۇشتا ئوينىغان رولى ھەققىدە مۇئەييەن تونۇشقا ئىگە بولغىلى بولىدۇ.

قۇجۇ خەلق قوشاقلىرى

قۇجۇ قوشقى

ئەينى ئوخشايدۇ قىروغا بۇندا قۇجۇ لەشكىرى،
ئاي ۋە كۈننىڭ نۇرىدەكتۇر ئۇ تەرەپ تاڭ لەشكىرى.
كۆز ئېچىپ يۇمغان ئارادا توقۇمەمدۇ بۇ قىرو،
چۈشسە ئۈستىگە ئەگەر ئاي بۈركە كۈننىڭ نەشتىرى.

ئىزاھ:

تاڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا، قۇجۇغا خان بولۇپ تۇرغان چۇي ۋېنتەي (خەنزۇ) جېنگۇەننىڭ 4 - يىلى تاڭ سۇلالىسىغا ئەل بولىدۇ. تاڭ تەيزۇڭ ئۇنى نۇرغۇن سوۋغا - سالام بىلەن قۇتلۇقلايدۇ. چۇي ۋېنتەي ئۇزۇن ئۆتمەي غەربىي تۇركلەر بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ، غەربىي يۇرتتىكى ھەرقايسى بەگلىكلەردىن ئوردىغا ئولپان تاپشۇرۇشقا ماڭغان ئەلچىلەرنى بۇلايدۇ ھەمدە غەربىي تۇركلەر بىلەن بىرلىشىپ، تاڭ سۇلالىسىغا ئەل بولغان ئۇيغۇرغول (قۇمۇل)، قاراشەھەر قاتارلىق جايلارغا ھۇجۇم قىلىدۇ. تاڭ تەيزۇڭ چۇي ۋېنتەينى ئوردىغا كېلىشكە بۇيرۇغان بولسىمۇ، باھانە كۆرسىتىپ بارغىلى ئۇنىمايدۇ، تېخى يەنە چوڭ گەپ قىلىپ سېپىل سوقۇپ جەڭگە تەييارلىنىدۇ. 640 - يىلى تاڭ تەيزۇڭ خۇ جۇنجىنى يارغولغا باشبۇغ قىلىپ تەينىلەپ غەربىكە ئاتلاندۇرىدۇ. لەشكىرىي قوشۇن قۇجۇنىڭ چېگرا سىغا كەلگەندە، چۇي ۋېنتەي كېسىلى قوزغىلىپ ئۆلىدۇ. ئوغلى جىشىڭ

سىپىلدىن چىقىپ تەسلىم بولىدۇ. قۇجۇدىكى ھەر مىللەت خەلقى چۈي جەمەتىنىڭ زورلۇق - زومبۇلۇقىدىن نارازى بولۇپ، يۇقىرىدىكى قوشاقنى ئوقۇغاندا، چۈي ژېنتەي بۇ قوشاقنى ئېيتقانلارنى ئىزدەيدۇ، لېكىن ئۇلارنى تۇتالمايدۇ. قوشاقتا چۈي جەمەتىنىڭ ئوردا بىلەن قارشىلاشقانلىقى مەسخىرە قىلىنىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ بىر مۇشتقىمۇ يارىمايدىغانلىقى تىلغا ئېلىنىدۇ.

شياؤ گۇەنيىن

شياؤ گۇەنيىن (مىلادىيە 1039 — 1075 ـ يىللار) لياؤ سۇلالىسى ياللۇغ خۇجىنىڭ خانىشى، ئۇيغۇر. ئەسلىي شۇلۇي جەمەتىدىن. ئۇيغۇرلاردىكى نوسۇنىڭ ئەۋلادى. تەيزۇڭ ياللۇغ دېگۈاڭ (قىتان) شۇلۇي جەمەتىدىكىلەردىن خانىش تاللىغاندىن باشلاپ، لياؤ سۇلالىسىدىكى شياؤ فامىلىلىك ئون نەپەر خانىشـ نىڭ توققۇزى شۇلۇي جەمەتىدىن بولغان. شياؤ گۇەنيىن چىرايـ لىق، شېئىر يېزىشقا ماھىر، گەپ ـ سۆزى جايىدا، تېكىست يازالايدىغان، باربىت چېلىشقا ئۇستا ئايال بولغان. تەيكاڭنىڭ بىرىنچى يىلى (مىلادىيە 1075 ـ يىلى) باشقىلار ئۇنى ئوردىدىكى رەققاس جاۋ ۋېيىي بىلەن باردى ـ كەلدىسى بار دەپ قارا چاپلىغاذـ لىقتىن، ئۇلۇمگە مەھكۇم قىلىنغان. ئۇلۇۋالغان چېغىدا ئەمدىلا 36 ياشقا كىرگەن. ئۇنىڭدىن تۆت پارچە شېئىر، ئون پارچە تېكىست، بىر پارچە ماقالە بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

فۇخۇلىندا پەرمانغا بىنائەن يېزىلغان شېئىر

قۇدرىتىڭ تارقالدى ئون مىڭ يول جەنۇب ئەللەر تامان،
شەرققە بارساڭ يالۇجياڭمۇ قالمىدى جەڭدىن ئامان.
كۆللى ئالەم زىلزىلە ئىچرە بىراق بولدى بىھوش،
ۋەھشىي يولۋاس نەدە بار ئالدىڭدا تەسلىم بولمىغان.

ئىزاھ:
قەلەمدە كامالەتكە يەتكەن، شجائەت ئۇرغۇپ تۇرىدىغان،

تىلى پاساھەتلىك ۋە راۋان، كۆتۈرەڭگۈ، مەردانە يېزىلغان بۇ شېئىردا لياۋ سۇلالىسىدىكى خان جەمەتىنىڭ دۆلەت ئىشلىرىغا جانپىدالىق كۆرسەتكەن باتۇرانە ھېسسىياتى بايان قىلىنغان. ئاپتورنىڭ بۇ شېئىرنى پەرمانغا بىنائەن دەرھال يېزىپ چىققانلىقىدىن ئۇنىڭ سەزگۈر ۋە تالانتلىق، نىسبەتەن يۇقىرى ئەدەبىي تەربىيىلىنىشكە ئىگە ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. لېكىن، شۇنى كۆرسىتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئۆز ۋاقتىدىكى لياۋ سۇلالىسى سۇڭ خانىدانلىقىنى داۋاملىق بوزەك قىلغان. بىز بۇ شېئىرنىڭ بەدىئىي ئالاھىدىلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈش بىلەن بىرگە، ئۇنىڭ ئىدىيە - مەزمۇن جەھەتتىكى چەكلىمىلىكىنىمۇ نەزەردىن ساقىت قىلماسلىقىمىز لازىم.

ئۆتكەن كۈنلەر

قەسىر قوينىدا جاۋ فېيىيەن جىمىدىن ئەتىۋار بولغان،
ئۇنىڭ شۇم خۇلقىدىن پۈتمەس بالاغا قالدى چېكىدى خان.
تولۇن ئايلا خەۋەردار ھەممە ئىشتىن، چۈنكى ئۇ فېيىيەن —
كىرىپ جاۋياڭغا خان بىرلە تېپىشقانىنى كۆرۈپ قالغان.

ئىزاھ:

فېئودالىق جەمئىيەتتە، خانلارنىڭ شاللاقلىقى كۆپىنچە ھاللاردا توقال خانىشلاردىن دەپ قاراش ئادەتكە ئايلانغان. شياۋ گۇەنيىن خانىش بولغاچقا، ئۇمۇ مۇشۇنداق بىر تەرەپلىمە قاراشتىن خالىي بولالمىغان، شۇڭا خەن چېكىدىنىڭ ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلىشىغا توقال خانىش جاۋ فېيىيەن سەۋەبچى دەپ قارىغان. لېكىن، بۇ شېئىر ئەكسىچە ئۇنىڭ ئۆلۈمگە مەھكۇم قىلىنىشىدا پىلىك بولۇپ قالغان. دېدەك قىز شەن دېڭ بىلەن زوراغا يالۇغ يىشىڭ ئىككىسى بۇ شېئىردا (خەنزۇچىسىدە — تەرجىمان) رەققاس جاۋ ۋېيىينىڭ ئىسمى بار دەپ چېقىمخورلۇق قىلغان.

داۋزۇڭ قەھر ـ غەزەپكە كېلىپ، جاۋ ۋەيىنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلغان. شياۋ گۇەنيىننى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشقا بۇيرۇغان.

رايىنى قايتۇرۇش ھۇجرىسى

1

سۇپۇرۇپ يۇردۇم سارايىنى پاتمۇپات،
چىڭ تاقاق دەرۋازا، ئالتۇن ھالقا دات.
ھەممە يەرگە ئۆمۈچۈك تور باغلىغان، ئەخلەت ـ چاۋا،
نەچچە يىل ئوت ـ خەس پەلەمپەيلەرنى باسقان قاتمۇقات.
سۇپۇرۇپ يۇردۇم سارايىنى پاتمۇپات،
بىر كۈنى قىلغاي جاناب دەپ ئىلتىپات.

2

سازنى سازلايلى بۇ دەم ياپقۇچ ئېلىپ،
ياڭرىسا ساز قونغۇدەك بۇلبۇل كېلىپ.
ئۆيدىكى ئىشرەت كۈيىگە جور بولۇپ ئالسام خەۋەر،
تۇرسا روجەكتىن شامال ـ يامغۇر ساداسى ئاڭلىنىپ.
سازنى سازلايلى بۇ دەم ياپقۇچ ئېلىپ،
رايىڭىز قايتارمىكىن بەرسەم چېلىپ

ئىزاھ:

يۇقىرىدىكى ئىككى پارچە شېئىر شۇ ناملىق شېئىرلارنىڭ بىرىنچى ۋە ئونىنچىسى. لياۋ دەۋرىدىكى ۋاڭ دىڭ يازغان «مۇچ كۆيدۇرۇش خاتىرىسى» دېگەن كىتابتا داۋزۇڭنىڭ ئوقيا بىلەن شىكار قىلىشقا ئامراقلىقى، ئاستىدىكى يۇگۇرۈك ئاتنىڭ «چاقماق» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى، كۆز يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە نەچچە يۈز

چاقىرىم باسىدىغانلىقى، شىكار جەريانىدا ئۆزىنىڭ قونالغۇسىنى تاشلاپ، ئورمانلىقنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىدىغانلىقى، شىاۋ خا-نىشنىڭ ئۇنىڭغا نامە يوللاپ نەسىھەت قىلىدىغانلىقى يېزىلغان. داۋزۇڭ كۆرۈنۈشتە نەسىھەتنى قوبۇل قىلغاندەك بولسىمۇ، لې-كىن «كۆڭلى يېرىم بولۇپ، رايى يېنىپ كەتكەن». شۇڭا، شىاۋ خانىش «رايىنى قايتۇرۇش ھۇجرىسى» ناملىق ئون پارچە شېئىر يېزىپ، ئۇنى ناخشا قىلىپ ئېيتقان ۋە داۋزۇڭنىڭ كۆڭ-لىنى ئۇتۇۋالماقچى بولغان.

جۇدالىشىش خېتى

شور پېشانە ئىدىم، يەنە بەخت تاپتىم،
خانىش بولغىلى تاس قالدىم بىراق.
تېۋىنىپ تەڭرىنىڭ شاپائىتىگە،
تۇرغۇم كەلدى كۇن بىلەن ئايغا يېقىنراق.
يۇلتۇزۇم كۇلدى، بېكىدى ئورنۇم،
ئوغلۇمغىمۇ چىراي ئاچتى ئىستىقبال.
پىتنىدىن كۆزىڭىزگە سەت كۆرۈندۇم،
ھېچ ئىش يوق ئىدى مەندە يۇز كېتىدىغان.
يېنىڭىزدا پەرۋانە بولاي دېدىم،
ئۇچقۇم كەلدى نۇرىڭىزدىن كۆك تەرەپكە.
شەپىسىزلا يېتىپ كەلدى بالا ـ قازا،
قېشىڭىزدا يولۇقتۇم زىيانكەشلىككە.
يۇرىكىمنى يېرىپ كۆرسەتكۇم بار،
مەقسىتىم نىيىتىڭىزدىن ياندۇرۇش سىزنى.
ئاھانەتتىن سەھرالىق ئايال بولغۇم بار،
كۆتۇرەلمىگەچكە مۇنداق زەربىنى.
ئۇۋال بولدى ھەممىدىن پەرزەنتلىرىمگە،

ئەتراپىمدىكىلەرمۇ قالمىدى ئامان.
گويا پېتىۋاتقان شەپەق يەڭلىغ،
ئۆيدىن ئايرىلغىنىم بولدى بەك يامان.
تەڭرىگە ناله قىلمەن ئازابلىرىمدىن،
تۇغمەيدۇ ئۇنى سۆزلىسەم ئەبەد.
چوقۇم ئۆلۈشۈمنى بىلمەن بۇدەم،
تارتىشقۇدەك نەرسە قالمىدى پەقەت.

ئىزاھ:

بۇ بىر پارچە جۇدالىشىش نەزمىسىدە، ئاپتور يۇرەكنى ئېزىدىغان ھېسسىيات بىلەن ئۆزىنىڭ بەختسىزلىكى ۋە ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشقا مەجبۇر بولغان ئېچىنىشلىق ھاياتىنى بايان قىلغان، ئالىي تەبىقىدىكى بىر ئايالنىڭ بېشىغا چۈشكەن يامان كۈنلەردىن زارلانغان. شېئىر ئوقۇغان ئادەمنى ناھايىتى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. شېئىردىكى بەزى سۆزلەرنىڭ مەنىسى بەكمۇ تېرەن. بۇ ئاپتورنىڭ ھەقىقەتەن بىلىملىك ئىكەنلىكىنى كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

شياؤ سىسى

شياؤ سىسى (؟ — 1121) ، ئۇيغۇر. لياؤ سۇلالىسى تېمىنزۇخان ياللۇغ يەنشىنىڭ توقال خانىشى. بىر قىز، بىر ئوغۇل پەرزەنت كۆرگەن. ئەقىللىق، چوڭ سۇپەت، ھۆسنىخەت ۋە رەسىمدە كامالەتكە يەتكەن، شېئىرغا ماھىر ئايال بولغان. خانىنىڭ شىكارغا قىزىقىپ، دۆلەت ئىشلىرىنى تاشلاپ قويغانلىقى ۋە سادىق ئەمەلدارلارنى چەتكە قاققانلىقىغا چىداپ تۇرالماي «ھەجۋىيات» ۋە «تارىخقا مۇشائىرە» ناملىق شېئىرلارنى يېزىپ، خانىنىڭ غەزىپىنى قوزغاپ قويغان. بۇ دەل جورجىتلار كۆتۈرۈلۈپ، لياؤ سۇلالىسىنىڭ يېرىمىدىن كۆپرەك زېمىنى قولدىن كەتكەن چاغ بولغاچقا، تېمىنزۇ خان ئورنىنى بوشاتىپ، ئىستېپا بېرىش نىيىتىگە كەلگەن. ۋەلىئەھدىلەر ئىچىدە شياؤ سىسىدىن تۇغۇلغان ئاۋلۇۋۇ ئەقلى - ھوشى جايىدا بالا بولغاچقا، ئوردا ئەھلى ئۇنىڭغا بولغان مايىللىقىنى بىلدۈرگەن. بۇ ئەھۋال باش خانىشىنىڭ ئوغىسىنى قايناتقان ۋە جەنۇبىي قوشۇننىڭ باش بۇغى يۈدۇ بىلەن توقال خانىش ئاۋلۇۋۇنى تەخت ۋارىسى قىلىشقا سۇيىقەست پىلانلاۋاتىدۇ دەپ بوھتان چاپلىغان. باۋدانىڭ بىرىنچى يىلى (مىلادىيە 1121 - يىلى) شياؤ سىسى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋېلىشقا ھۆكۈم قىلىنغان.

ھەجۋىيات

ئاھ ئۇرۇپ يۈرمە، زامان تەكتىگە يەت،
ئەنسىرەپ ياتتىن دىلىڭغا قىلما دەرد.
بەتنىيەتلەرنىڭ يولىنى توس، ئەقىللىقا ئىشەن،
جان پىدا قىلغان يىگىتلەرنى بېشىڭغا سايە ئەت.

شۇندا بارغايسەن سەھەر قۇملۇق ئارا،
قاش قارايغاندا يەنە يەنيۇن تەرەپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شياۋ سىسىنىڭ تيەنزۇ خانغا تەپ تارتماستىن ئۇدۇلدىن ئۇدۇل قىلغان نەسىھىتى يېزىلغان. ئۇنىڭ پىكرى شۇ دەۋردىكى ئىللەتلەرنىڭ ئەجەللىك يېرىگە تەگكەن. شېئىردا سەممىيلىك، شياۋ سىسىنىڭ دۆلەتنىڭ ئىستىقبالىغا كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقى ۋە يۈكسەك سىياسىي قارىشى نامايان بولغان.

تارىخقا مۇشائىرە

ئوردىغا كىرگەن ۋەزىرنىڭ يېنىدا خەنجەر ھامان،
كۆزى پەستە قازى - قۇززاتلار پەقەت سۇرمەس زۇۋان.
چېگرىغا يەتكەن بالا - ئاپەت بىلەن ھېچ كارى يوق،
قالمىدى سادىق ئەمەلدارلار نەسىھەتتىن ئامان.
ھەممە بەگلىك باشىدا مەنسەپ تۇتار جەددى - جەمەت،
يان - يېنىدا ئاقسۆڭەكلەر لەشكىرى ئىتتىن يامان.
بولغۇلۇقنىڭ ھەممىسى بولدى ۋەلىئەھدى ئۈچۈن،
كەلسە دەيمەن ئوردا ئىچرە ھۆر، ئاسايىش بىر زامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چىن سۇلالىسى دەۋرىدىكى ۋەزىر جاۋ گاۋنىڭ ۋەلىئەھدى خۇيگە قىلغان زىيانكەشلىكىنى كۆرسىتىش ئارقىلىق، شۇ چاغدىكى زۇلمەتلىك سىياسىي ۋەزىيەت ئۈمۈمىيۈزلۈك پاش قىلىنغان ۋە تەنقىد قىلىنغان. تېمىدىكى خانىنىڭ تارىخىي ساۋاقىنى قوبۇل قىلىشى لازىملىقى، چىن سۇلالىسىنىڭ ھالاكەتلىك يولىدا مېڭىشقا بولمايدىغانلىقى ئەسكەرتىلگەن.

بويان

بويان (1237 — 1295 - يىللار)، موڭغۇل. دادىسى شو-كىتاي ھىلاكوغا ئەگىشىپ غەربىي يۇرتقا بېرىپ شۇ يەردە تۇر-غان. بويان غەربىي يۇرتتا تۇغۇلۇپ چوڭ بولغان. قۇبلايخاننىڭ جىيۇەن 1 - يىلى بۇيرۇقتا بىنائەن ئوردىغا كەلتۈرۈلگەن. قۇب-لايخان ئۇنىڭ تەقى - تۇرقىنىڭ قاۋۇللۇقىنى، گەپ - سۆزلىرى-نىڭ ئۆتكۈرلۈكىنى كۆرۈپ، ئۇنى ئوردىدا قالدۇرغان. 2 - يىلى قارا دۇاندا سول قول ۋەزىرلىككە تەيىنلەنگەن. جىيۇەننىڭ 7 - يىلى (1270 - يىلى) زوراغاللىق مەھكىمىسىگە يۆتكەل-گەن. 11 - يىلى قارا دۇاندىكى سول قول ۋەزىرلىك ۋەزىپىسى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن ۋە سۇڭ سۇلالىسىغا ھۇجۇم قىلىشقا باش بۇغ بولغان. ياندۇرقى يىلى ئاستانىگە قايتىپ، قارا دۇاندا ئوڭ قول ۋەزىر بولغان ۋە بۇيرۇقتا بىنائەن قوشۇننى قايتۇرۇپ كەل-گەن. جىيۇەننىڭ 13 - يىلى (1276 - يىلى) لىنئەن (خاڭجۇ) غا ھۇجۇم قىلغان. بويان جىمىكى جەڭلەردە زور تۆھپە يارانقان. ئىككى يۈزمىڭ كىشىلىك قوشۇنغا بىرلا ئادەمنى باشقۇرغاندەك قوماندانلىق قىلغان. جەڭنى تۈگىتىپ ئوردىغا قايتقاندا، يۈك - تاقلە-رى پەقەت يوتقان - كۆرپىدىنلا ئىبارەت بولغان. كۆرسەتكەن خىزمىتى ھەققىدە ئېغىز ئاچمىغان. جىيۇەننىڭ 26 - يىلى (1289 - يىلى) ئالتۇن جۇلالىق كېڭەش بېگى، زوراغاللىق مەھكىمىسىنىڭ باشلىقى، قۇرۇم تېغىدا باسقاق سانغۇن بولغان. چېڭزۇڭ خان تېمۇر تەختكە چىقىپ (1295 - يىلى) ئۇنىڭغا قوشۇمچە مۇراسىم بېگى، زور ھەربىي ئىشلارنى خاتىرىلىگۈچى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى يۈكلىگەن. شۇ يىلى 59 يېشىدا ئالەمدىن

ئۆتكەن. خانلىق ئۇنىڭغا «ساداقەتمەن خوجايىن خان» دەپ مەرتىۋە بەرگەن. تارىخىي ماتېرىياللاردا بويان شېئىرىدا كامىل ئىدى دېيىلگەن. لېكىن، ناھايىتى ئاز ئەسەرلىرىلا بىزگىچە يېتىپ كەلگەن.

پەرمانغا بىنائەن جىياڭنەننى ئالغىنىم

مەن قىلىچنى شىلتىسام تاغقا، يېرىلغاي تاغ شۇدەم،
گەر سۇغارسام ئاتنى چاڭجياڭدا قۇرۇر چاڭجياڭمۇ ھەم.
يۈز تۈمەنلەپ لەشكىرىم جياڭنەنگە ماڭدى سەپ تۈزۈپ،
نەيزە ـ توقماقتا بەھۇدە قان تۆكۈش يات مەن بىلەن.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ھەددىدىن زىيادە مۇبالىغە قىلىش ئۇسۇلى بىلەن، موڭغۇل قوشۇنلىرىنىڭ تاغنى تالقان قىلىۋېتىدىغان جاسارىتى، بارغانلا يېرىدە غەلىبە قىلماي قويمايدىغان شان ـ شەرىپى نامايان قىلىنغان. شۇنداقلا، ئاپتورنىڭ ئەمىر لەشكەر بولغان چاغدىكى بوراندەك ئەلپازى ۋە تەمتىرىمەي قوماندانلىق قىلىدىغان شىجائىتى ئىپادىلەنگەن. شېئىر ھەيۋەتلىك، راۋان، تەبىئىي يېزىلغان.

قامچام

گاھ ئۇزۇن گاھىدا قىسقا گاھ ئېگىز گاھىدا پەس،
ئات مىنىپ ئايدىڭدا يانغان چاغلىرىم بىر رەت ئەمەس.
گەرچە ئۆچ گەزلا ئاران، يوق بولسىمۇ ئۆتكۈر بىسى،
يۈز تۈمەن لەشكەر ئۇنىڭغا بويسۇنادۇر بەسمۇبەس.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردىمۇ ئالدىنقى شېئىردىكىگە ئوخشاش ئاپتور ئەمىر

لەشكەر بولۇپ ھەربىي ھوقۇقنى قولىدا تۇنقانلىقى، ئۇرغۇپ تۇرغان باتۇرانە شجائىتى ئىپادىلەنگەن.

مېيلىڭ دۆڭىدىن ئۆتكەندە

ئات بىلەن مېيلىڭ دۆڭىدىن ئۆيگە ياندىم بىمالال،
تىنچىتىپ خان لەشكىرى بارغان يېرىنى قىلدى لال.
ئەمما، جياڭنەندىن قۇرۇق ياندىم كۆتۈرمەي ھېچنېمە،
قىسۇالدىم مەن پەقەت مېيخۇا گۈلىدىن ئىككى تال.

بويان بۇ شېئىرنى جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنىڭ پايتەختى لىنئەننى ئالغاندىن كېيىن قوشۇننىڭ بېشىنى شىمالغا بۇراپ، جىنلىنىدىن ئۆتكەندە يازغان. ئۇنىڭدا موڭغۇل قوشۇنىنىڭ پۈتۈن مەملىكەتنى بىرلىككە كەلتۈرگەنلىكى مەدھىيىلەنگەن، ئۆزىنىڭ پاك ئىكەنلىكى، قۇرۇق قول قايتقانلىقى، پەقەت مېيخۇا گۈلىدىن ئىككى - ئۈچ تالنى ئۈزۈپ قىسۇالغان ئالىيجانابلىقى ئىپادىلەنگەن. شېئىرنىڭ تىلى ئاددىي بولسىمۇ، پىكىر چوڭقۇر، بەدئىيلىكى نىسبەتەن يۇقىرى.

نەغمە تېكىستى

[جۇڭلۇي] شى چۈنلەي

بەلۋېغىم ئالتۇن، تاۋار - دۇردۇن ئۇچامدا ئۇستىۋاش،
قارا رەڭ مەپەمدە شەلپەر تۇغ، ماڭا بەگلەر قاياش.
بۇ جاھان كىمگە قارام، چىققاي قەلەمدىنلا ھۆكۈم،
پەسلى كۈز شاھلار كۆزىدىن ئاقتۇرارمەن قانۇ ياش.

ئىزاھ:

نەغمە (小令) يۇەن دەۋرىدە بارلىققا كەلگەن ئەركىن ئۇدارلىق يېڭى شېئىر شەكلىنىڭ بىر خىلى. ئۇ ھەجمى كىچىك يەككە ئاھاڭ بولۇپ، ئەركىن ۋە جۇشقۇن ئورۇندىلىدۇ. يۇقىرىدىكى ئاددىي، جانلىق، مەردانە يېزىلغان نەغمىدە بىر ئەمىر لەشكەرنىڭ ئالەمگە باتۇرلۇق بىلەن نەزەر سېلىۋاتقان پەۋقۇلئاددە شىجائىتى ئىپادىلەنگەن.

لیەن شىشیەن

لیەن شىشیەن (1231 — 1280) ئۇیغۇر، دادىسى بۇرۇلـ قىيا يەننەندىكى ھەرقايسى جايلاردا تەپتىش بېگى بولغان. لیەن شىشیەن تارىخىي كىتابلارغا ئامراق، قولىدىن دەستۇر چۈشمەيدىـ غان بولغاچقا، قۇبلايخان ئۇنى مۇتەپەككۇر مېڭزىغا ئوخشىتىپ «لیەن مېڭزى» دەپ ئاتىغان. 1260 ـ يىلى جىڭجاۋ (بۇگۈنكى شىئەن) گە جارچى سىلاۋچى قىلىپ تەيىنلەنگەن. توپىلاڭچىلارنى باستۇرۇپ خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن قارا دۆاندا ۋەزىر بولغان. ئوردىغا كىرگەندىن كېيىن قارا دۆاندا دۆان ۋازارەت مۇئەككىلى بولغان. جىيۈەننىڭ 7 ـ يىلى ۋەزىرلىكتىن قالدۇـ رۇلغان، 11 ـ يىلى يارلىق ئارقىلىق ھېيجىڭ (بۇگۈنكى لياۋـ دۇڭ) دىكى ۋاقىتلىق ۋازارەتكە مۇئەككىلى قىلىپ تەيىنـ لەنگەن، 12 ـ يىلى جىڭنەندىكى ۋاقىتلىق ۋازارەتكە ئەۋەتىلـ گەن. جىڭنەندىكى چېغىدا خەلققە پايدىلىق ئىشلارنى قىلىپ، ئەسىرلەرنى ئۆلتۈرۈشنى چەكلىگەن، سودىنى يولغا قويغان، بوز يەر ئاچقان، مەكتەپ سالغان. 14 ـ يىلى كېسەللىك سەۋەبى بىلەن ئوردىغا قايتقان. شۇ چاغدا جياڭلىندىكى ئاۋام ـ پۇقرا ئۇنى كەتكۈزمەسلىك ئۈچۈن يىغا ـ زار قىلىشقان، رەسمىنى سىزىپ ئىبادەتخانا قۇرغان. لیەن شىشیەن جىيۈەننىڭ 17 ـ يىلى 50 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. دادىنىڭ 8 ـ يىلى دۆلەت ئەركانى دېگەن مەرتىۋە بېرىلگەن. لیەن شىشیەن ئۆز ھاياتىدا نۇرغۇن ئەسەرلەرنى يازغان بولسىمۇ، بىزگە پەقەت بىر پارچە شېئىرىلا يېتىپ كەلگەن.

شۇيدياۋ گېتو

كىتاب ئوقۇش قىياسى

شۇنچه ئۇز، شۇنچه گۈزەل دۇنياڭ يېرى،
ئەلمىساقتىن ئۆلمالارغا ماكان.
ئاق بۇلۇت كۆكنىڭ يۈزىگه بەش غېرىچ،
ياسداق شىپاڭ - راۋاقلار يانمۇيان.
دالىدا بەش مو يېرىم بار باغچىدەك،
ياپيېشىللىق باغرىدا يۇز گەز قىيا.
مەن ئۇچۇن پەيدا گويياكى بۇ جاهان،
ئىلمى - تەھسىلگه مۇناسىپ نامى بار،
تا ئەزەل ئىنسان سىرىدىن ئەرمىغان.

مەۋج ئۇرار ئەنقا كۆلى،
زەرگه ئوخشاش دەل - دەرەخ،
چايكا ئۇچقان شۇ تامان.
ياش كېتىش ياكى قېرىش مەيلىڭ ئەمەس،
هەرىنچان بايلىققا كۆڭلۇم دەرگۇمان.
ئويغىتاي دەيمەنكى جۇڭنەن روهىنى،
قىلىشىپ ئۆتكەنكى چاغلاردىن پاراڭ،
ئەسلىسەك كىم ئەۋلىيا، كىملەر يامان.
مەيلى ئۇ بەيلۇدىكى لۇشەن چۇشى،
كېرىمىز كۇز پەسلىگه قۇشتەك راۋان.

ئىزاھ:
بۇ بىر نىيەت - ئىقبال نەزمىسى بولۇپ، ئاپتور ئۇنىڭدا ئۆزىنىڭ ئىلىم تەھسىل قىلىدىغان خىلۇەت ماكانىنى تاريختىكى

هەشەمەتلىك گۈزەل جايلار بىلەن سېلىشتۇرغان. بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ كۆرۈنۈشتىكى راھەت - پاراغەتنى پىسەنت قىلمايدىغانلىقىنى، ئەجدادلار يارىتقان مەدەنىيەت بىلىملىرىنى ئىگىلەشكە بەل باغلىغانلىقىنى ھەمدە ئۇنىڭدىن پۇتمەس - تۈگىمەس خۇشاللىق تاپالايدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن. بۇنىڭدىن لېكسىيەنىڭ ياش چېغىدىلا ئىرادىلىك ئىكەنلىكىنى، جاپالىق ئۆگىنىدىغان، مىللىي ئايرىمچىلىق قىلمايدىغان ئېسىل پەزىلىتىنى كۆرەلەيمىز.

بوخۇم

بوخۇم (1255 — 1300) ، ئۇيغۇر، قاڭلى قەبىلىسىنىڭ ئاقسۆڭەكلەر جەمەتىدىن. يۇەن دەۋرىدە قاڭلىلار جۇجىخانغا سۈيۇرغال بولغان. دادىسى يەنجېن قۇبلايخانغا ئەگىشىپ نۇرغۇن جەڭلەرگە قاتناشقان ۋە خىزمەت كۆرسەتكەن، لېكىن بىرەر ۋەزىپىگە قويۇلماي تۇرۇپلا ئۆلۈپ كەتكەن. بوخۇم قەددى ـ قامەتلىك، يۈرۈش ـ تۇرۇشى قاملاشقان يىگىت بولغاچقا، قۇبلايخان ھەيران قېلىپ، ئۇنى شەرقىي سارايدا قېلىشقا بۇيرۇغان. بوخۇم بۇ جايدا ۋەلىئەھدى ۋە خانزادىلەرگە خىزمەت قىلىپ نەچچە مىڭ خەتلىك خاتىرە يازغان. جىيۇەننىڭ 14 ـ يىلى (1277 ـ يىلى) مۇپەتتىشلەرنى باشقۇرۇش ئىشىغا قويۇلغان. 15 ـ يىلى يەنىمۇ خېبېيدىكى زىندان ـ ئەدلىيە مەھكىمىسىگە مۇئاۋىن بەگ قىلىپ ئەۋەتىلگەن. 21 ـ يىلى قارا دۇۋان ۋازارىتىگە مەسلىھەتچى بولغان. مەنسەپدارلار، ھۈنەرۋەنلەر، سوراقچىلار توغرىسىدا ئوچۇق كىتاب يېزىشنى ئۈستىگە ئالغان بولسىمۇ، كېيىل بولۇپ قېلىپ ھۆددىسىدىن چىقالمىغاچقا ۋەزىپىدىن قالدۇرۇلغان. 27 ـ يىلى دانىشمەن ـ ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا پۈتۈكچى دورغاپ ۋە يارلىقچى بولغان، قوشۇمچە دۆلەت تارىخى يېزىشقا قويۇلغان. ۋەزىرلىككە تەينىلەنمەكچى بولغان بولسىمۇ، ئۆزى ماقۇل بولمىغاچقا دۇۋان ۋازارەت مۇئەككىلى بولغان. چىڭ زۇڭ تەختكە ئولتۇرغاندىن كېيىن مۇلكىي ئەمەلدارلار مەھكىمىسىدە باش مۇشاۋىر، ھەربىي ئىشلار ۋازارەت مۇئەككىلى بولغان. دادىنىڭ 2 ـ يىلى (1298 ـ يىلى) پەۋقۇلئاددە پەرمان بىلەن يارەمچى تەپ-

تىشلىككە، قوشۇمچە ياساۋۇللار مۇراسىم بەگلىكىگە تەيىنلەن-گەن. دادىنىڭ 4 - يىلى كېسەل بولۇپ قېلىپ 46 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. بوخۇم يۇقىرى مەنسەپلەردە بولغان بولسىمۇ، ئاددىي - ساددا، پاك ياشىغان. كۆپ ئەسەرلەرنى يازغان بولسىمۇ، پەقەت گۈسلى تۇزگەن «يۇەن شېئىرلىرىدىن تاللانما» دا «ۋۇما تېغىدىكى بۇلاققا مەدھىيە» ناملىق بىر پارچە شېئىرى، بىر پارچە يۇرۇشلەشكەن كۇي نەزمىسىلا ساقلىنىپ قالغان. جۇڭ سىچىڭ «ئەرۋاھلار خاتىرىسى» دېگەن كىتابىدا ئۇنى گۈەن يۇنشى، سەيدۇللا قاتارلىقلار بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويغان. بوخۇمنىڭ ئوغۇللىرىدىن خۇي خۇي، ناۋناۋلارمۇ داڭلىق شائىرلاردىن بولۇپ قالغان.

ۋۇما تېغىدىكى بۇلاققا مەدھىيە

قارشى قىرغاق تاغ بۇلاقنىڭ مەنبەسى ئەسلىي سۈزۈك،
توپا باسقان لېنتىلىق بۆكنى يۇيادۇر بىر جاناب.
خۇددى سەييياھ بىرلە مۇڭداشقان كەبى سۇنىڭ ئۇنى،
تۇگىسە بۇگۈنكى گەپ، ئۆتكەننى سۆزلەر شارقىراپ.

ئىزاھ:

ئاپتور ۋۇما تېغىدىن ئۆتۈۋېتىپ سۇپسۈزۈك بۇلاق سۈيىنى كۆرگەندىن كېيىن يازغان بۇ شېئىردا يۇەن سۇلالىسىنىڭ دەسلەپىدىكى مالىمانچىلىقنىڭ تۇگىگەنلىكى، ئالەمنىڭ تىنچىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان، شۇنداقلا بۇلاق سۈيىنىڭ كۆڭلىدىمۇ نۇرغۇن گەپلەرنىڭ بارلىقى، ئۇنىڭ ئالەمدىكى ئۆزگىرىشلەرنى بۇ يەرگە كەلگەنلەرگە قالدۇرماي سۆزلىگۈسى كېلىدىغانلىقى بايان قىلىنغان. شەيئىلەر ئارقىلىق ھېسسىياتنى ئىپادىلىگەن بۇ شېئىر ناھايىتى سۈزۈك ۋە راۋان يېزىلغان.

يۇرۇشلەشكەن كۆيلەرگە تېكىست

ئوردىغا ئىستېپا

〔شەنلۇي〕 دىيەنجياڭچۇن

مەيلى مەينەت دۆڭدە ياتسام بولسىمۇ ئاچچىق پۇراق،
باشقىلارنىڭ ئالقىنىدا تۇرغىنىمدىن تىنچ قۇلاق.
تېپىشىپ سىرداش بۇرادەر ھەمتاۋاق،
چىقىرىپ ئەستىن ئەلەمنى ئويىنساق،
بىز گويا زاھىت بۇدەم پىنھان ئورۇن ئورمان، بۇلاق.

〔خۇنجياڭلۇڭ〕

كەڭ ـ كۆشادە خام چاپان،
بەل ئېگىپ قول قوشتۇرۇش يوق ئەمدى بەگلەرگە تامام.
ئالدىمىزدا لىققىدە مەي بىرلە جام،
غەم ـ ئەلەم، ئەندىشە پۈتكەي ۋەسسالام.
ئويىنساق شاھماتنى، ئايدىڭ سۇ بويى، تاڭ ئاتقىچە،
ناخشا بىرلە كۆزگە يەتكەيمىز ئامان.
تاغ ئىچىدە نەقەدەر ئازادە جان،
دەل ـ دەرەخنىڭ سايىسى ئىزگۈ ماكان.
سۈپسۈزۈك سۇدا چۆمۈلسەك شادىمان،
جەننەتۈلمەئۋادا تۇرغاندەك ھامان.
بۇ تېتىقسىز پانىي ئالەم بىزگە بەش قولدەك ئايان.
گۈل ـ گىياھ نان بىزگە، ئوت ـ چۆپلەر كىيىم،
ئارغىماق ئاتتىنمۇ يەڭگىل قىيغىتارمىز ھەر تامان.

〔يوۋخۇلۇ〕

مال سۇغارمايمەن ئۆيۈم سۇنىڭ بويى ئەپلىك تۇرۇپ،
مەيلى كەتسەممۇ گادايلىقتا قۇرۇپ.
ئەسلىي ئەركىنلىك ئارام ئىنسان ئۇچۇن،
نە سەۋەب ماڭماق كېرەك مەنسەپ كويىدا قۇل بولۇپ.
كۆككە سۇنسام يەتكۈدەك پۇت - قوللىرىم بۇ دەم بىكار،
نەي چالۇر سۆزمەن لېۋىم مۇڭلۇق ھاۋانى تولدۇرۇپ.
دەرد - ئەلەمدە ۋۇ زىشۇي ئۆرنەك ماڭا،
ئۇسسىسام شۇي يۇنى ئەسلەيمەن يېگانە ئولتۇرۇپ.
ئاي - دالا كەڭرى تېپىلغاي تاغ ئىچىدىن سەيلىگاھ،
ۋە لېكىن ئىزدەپ ئەمەل يانغان كىشىنى كۆرمىدىم،
يول يېرىملاشقاندا قولىنى قوشتۇرۇپ.

〔تيەنشيالې〕

پادىشاھلار خىزمىتىن، ھەق گەپ، تۇگەتمەك بەكمۇ تەس،
بولدى قىلغىن، بولدى، بەس.
ئۇلگۇرەلمەيسەن تاسادىپ نەرسىگە،
ۋەج شۇ يەمچۇكنى ئىزدەيدۇ بېلىق،
تائەزەل قارماقنى ئۇ كۆرگەن ئەمەس.
شۆھرىتىڭ كەتكەي قولۇڭدىن بىر يولى،
سەن ئەگەر بولساڭ بىخەستە بىر نەپەس.
ۋاي ئىست دەپ قايرىلىپ باققان مەھەل،
كۇز كېلىپ چاچقا قىرو قونغان پەۋەس.

〔نا تولىك〕

كىم ئەگەر ئۇچقان چېچەكتەك تۇتسا ناكەس دوستۇ يار،
كىم ئەگەر ئىتتەك، مۇشۇكتەك، ئۆزئارا قىلسا ئازار،
پەش قېقىش ۋاقتى ئۇلارنىڭ كۆز يۇمۇپ - ئاچقۇنچە بار.
مەنپەئەت - نامغا ئېرىشكەن چاغلىرى
باغۇ بوستاندا ياشايدۇ بەختىيار.
ئاخىرىدا پىتىرىغان هايۋان كەبى،
هەممە نەرسە ئىز - دېرەكسىز يوق بولار.

〔چۆ تاجى〕

سۇ بويى شىپاڭغا كەلدىم مەست بولۇپ،
يېتىۋالدىم تاغ - ئېدىرلارغا تولۇپ.
ئاڭلىسام ساپلا قۇرۇق شۆهرەت گېپى،
نارەسىده يۈرت سورارمىش بەگ بولۇپ.
نە كېرەك مەنسەپ يولىدا جان بېرىش،
بەلۋېغىم هەم تونىنى كۆمدۇم قەبرىگە،
خەنجىرىمنى چاك - توزان ئىچرە قويۇپ.

〔جىشىڭساۋ〕

شۇنچىلىك يۈمران پىشىپتۇ قىرغاۋۇل،
جامدا ئوبدان ئېچىتىلغان مەي يانا،
ئۆرۈلۈپ تام ۋە قاشا سۇ باسسا ئۆينى نە غېمىم.
پەنجىرەمده ئاي نۇرى هۇجرامغا ئوت،
شال پالاڭنى سېلىپ قويدۇم، قېلىن سۇپام مانا.
سورىساڭ هالىمنى قورساق ئاچ شۇ دەم،

كىيىمىم كوناردى بەكمۇ، ئۇستىۋاشقا يوق پانا.
مەيپۇرۇش ھۆردىن ئىچەرمەن نەچچە تۈك،
ئۆلىمالار بەزمىسىدىن مۇشۇ تۇرمۇش خوپ ماڭا.

〔سۇنلى ياگۇ〕

تاشلىدىم قەسىر - سارايىنى بولسىمۇ توققۇز قەۋەت،
كۇللى ئالەم قوينىغا ئالدى ئەبەد.
تاپمىقىم يارۇ بۇرادەر، نەزمىكەش بىرقانچە دوست،
پانىي دۇنيا كۇندۇزىنى ئۆتكۈزەيلى بىرگە دەپ.
بۇغا، مايمۇن ئىككى ياندا ھەمرىيىم،
قۇدرىتىم بار ئەجدىھادىن بىرلا سەكرەپ ئۆتكۈدەك.
تاغ گۈزەل ئۇندىنمۇ ئۇز سۇنىك ئۇنى،
قاشتېشى جامنى قۇچاقلاپ مەي ئىچىش،
خوپ ئەمەسمۇ ئۆتكىنىمدىن تىزلىنىپ ھەم ئەنسىرەپ.

〔يۇەن خېلىك〕

قالدى ئەمدى مەن پېقىرغا تاغدا ئەركىنلىك ياراپ.
ئۇشبۇ ھال ياخشى ئېرۇر ئوردىدا بولغاندىن خاراب.
تاش قەسىر، كۆركەم راۋاق، ئالتۇن ئىشىكلەر سانى يوق،
ئۇنچە - مارجان پەردىلەرنى ئىلمىكى تۇرغان تاراپ.
خەستە كۆلبەمنىك تېشىدا تىلسىمات دۇنياسى بار،
يايرىغاي كۆڭلۇم پەرىشتىلەر ماكانىغا قاراپ.

〔شاك ماجياۋ〕

ئاي نۇرى چۈشتى قېيىق ئۆزرە تامام،
ئالدىمىزدا مەيگە تولغان نەچچە جام،

بولسا جان ئىچمەك كېرەك، كەيىپ يەتسە ھەممە ۋەسسالام.
توختىدى نەينىك ئۇنى، ئەلياتقۇدىن ئۆتتى ۋاقىت،
بولغۇدەك ئالساق ئارام.
تورنا ئاۋازىدا پەسلى كۈز ئايان.

[يوسمىن]

جاھاننىڭ ئىشلىرى تەگدى يۈرەككە،
پەقەت مەي يەتكۈزەر ئارزۇ - تىلەككە.
پېقىر مەيخور ئەمەستۇر تا ئەزەلدىن،
كۆڭۈل بارمايدۇ ئار - نومۇس، ئەلدىن بۆلەككە.
بىردەم شانۇ شەۋكەت، بىردەم زاۋاللىق،
مەست بولساق چىدايمىز جىمىكى دەردكە.

[خۇتەنخۇا]

تېپىپ تاغ باغرىدىن سەيلانە بوستاننى،
پەرىدىن مەي ئالايلى توشقۇزۇپ جامنى.
يىغىپ ئالەمدىكى ھۆرى - غىلمانىنى،
ھاياتنىڭ پەيزىنى سۈرسەك ئەمەسمۇ خوپ،
زىياپەت بەرگۈچە چاقىرىپ غوجام - بەگ، شاھىمەردانىنى.
سەۋەبىنى سورا مەندىن دېمەيمەن يار،
قويايلى ئۆز پېتىچە ھەممە پىنھانىنى.
ئىدى كۆككە تەئەللۇق نەي ئۇنى ئەسلىي،
ساداسىدىن سالايلى زىلزىلىگە بۇ خىيابانىنى.
پېقىرنى بىلمىگىل ھەرگىزمۇ سۆزمەن دەپ،
شاراب تولغان قاپاقلارنى ئېسىپ شاخقا،
قېيىقلارچۈن تاپايلى توختىماققا بىر پېرىستانىنى.

〔لیۇ يېئېر〕

باراقسان تاغ، سۇزۇك سۇدىن ياناربم يوق.
بازارنىڭ شۇنچىلىك قاينىاقلىقى بىرلەنمۇ كارىم يوق.
قۇرۇپ كەتسۇن ئەمەل، پەيلىنى بىلمەك تەس،
قەپەس ئىچرە سائادەتكە تەمەيىم يوق.
يېرىمنى ھەيدىسەم ئوت - چۆپ يۇلۇپ مەيلى،
تېرىپ ئاشلىق كۇلۇپ يۇرسەم ھارارىم يوق.
مۇشۇنداق ئۆتمىكىم مۇتلەق ئەگەر بىلسەڭ،
يۇرىكىمدە ئەلەم - ھەسرەت، ساراسىم يوق.

〔خاتىمە〕

رىزادۇرمەن تەسەللى ئىچىدە ئۆتسەم ھاياتىمدىن،
شۇڭا، رازى ماڭا قىلغان تۇمەنىمىڭ ئىلتىپاتىڭدىن.
سەۋەب بەك قورقىمەن ئىچسەم نېچۇك ھالىم،
پېچەت چاپلاپ ئەۋەتكەن مەي - شارابىڭدىن.
ھاسامغا تايىنىپ كىيسەم چورۇق مەيلى،
تېپىلغاي سەيلىگاھ بوستان مېنىڭ سۆيگەن ماكانىمدىن.
تاڭ ئاتقاندا بۇلۇتلارنى قىلىپ ھەمراھ،
كېرەك يوق كۇزدە ئاھ ئۇرسام بىساتىمدىن.
ئىچەي مەي ھەممە ئايماقتىن قېيىقتا ئاي نۇرى بىرلە،
ئېقىپ تۇرسۇن سۇيى دەريا - دېڭىزنىڭ ئىككى يانىمدىن.
ئېقىن شىددەت قەيەردە مەن كىرەي شۇڭغۇپ،
مېنى ياڭجۇغا كەپتۇ دەپ بىلۇرسەن نەيدە زارىمدىن.

ئىزاھ:
يۇەن دەۋرىدىكى يۇرۇشلەشكەن كۇيلەر ئەركىن ئۇدارلىق

كۆي، نەغمە، چوڭ نەغمە دەپمۇ ئاتىلىدۇ. ئۇ تاڭ دەۋرىدىن بۇيانقى چوڭ كۈيلەرنى، ئوردا ئاھاڭلىرىنى قوبۇل قىلىش ئارقىلىق بارلىققا كەلگەن. ئادەتتە ئوخشاش مېلودىيىدىكى نۇرغۇن كۈيلەر ئۇلانما ھالەتتە ئورۇنلىنىدۇ. يۇرۇشلەشكەن كۈيلەر بىر - ئىككى كىچىك كۈيلەر بىلەن باشلىنىدۇ، ئوتتۇرىسىغا ئاز بولسىمۇ، كۆپ بولسىمۇ بولىدىغان بىر قىسىم كۈيلەر تاللاپ كىرگۈزۈلىدۇ، خاتىمە ئورنىدا چۈشۈرگۈسى بولىدۇ. بۇ نەزمىدىكى «ئوردىغا ئىستېپا» نامى ئاستىدا يېزىلغان تېكىستلەرنىڭ ھەممىسى ئايرىم - ئايرىم نەغمە ئاھاڭلىرىغا لايىقلاشتۇرۇلغان. بۇ نەغمە ئاھاڭلىرىنىڭ ئىسمى يۇەن دەۋرىدىكى قېلىپلاشقان ئىسىملار بولغاچقا ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنمىدى.

ئاپتور بۇ نەزمىدە ئوردىدىن ئىستېپا سوراپ، زاھىت بولۇپ كېتىشنى تەكرار تىلغا ئالىدۇ. بوخۇمنىڭ ئۆزى يۇەن سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدىكى كاتتا ئەمەلدار، قۇبلايخان تەرىپىدىن «سول قولۇم» دەپ ئاتالغان ھوقۇقدار. ئۇنداقتا ئۇ نېمىشقا ئوردىدىن ئىستېپا بېرىشنى قاتتىق تەلەپ قىلىدىغان مۇنداق نەزمىنى يازىدۇ؟ بىرسى، مۇنداق يېزىش شۇ چاغدىكى ئىجادىيەتتە مودا بولۇپ قالغان ئەھۋال. جاھانىڭ ئىشلىرىدىن خورسىنىش، باش ئېلىپ يىراقلا كېتىش يۇەن دەۋرىدىكى ئەركىن ئۇدارلىق كۈيى تېكىستلىرىدىكى گەۋدىلىك تېمىلارنىڭ بىرى. داڭلىق شائىرلارنىڭ ھەممىسى مۇشۇنداق يېزىشقا ئادەتلەنگەن. يەنە بىرسى، بوخۇم ئۆزى ياشاپ تۇرغان شۇ مۇھىتتا ئىچكى نىزا - جاڭجاللارنىڭ ئىنتايىن قەبىھ ئىكەنلىكىنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەن. شۇڭا ئۇ: «مەينەت دوڭ، ئوي - چوڭقۇرلاردا كۇن ئېلىش، خانلارنىڭ ئالقىنىدا تۇرغاندىن ياخشى»، «ھەق گەپنى قىلغاندا پادىشاھلارنىڭ خىزمىتىنى قىلىپ تۇگەتكىلى بولمايدۇ» دېگەن خۇلاسىگە كەلگەن، ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ھوقۇق - مەنپەئەت تالىشىش كۈرەشلىرى، ئۆزئارا سۈيىقەست قىلىشلىرى ئىچىدە

ئاقىۋىتىنىڭ ياخشى بولمايدىغانلىقىنى بىلگەن. قۇبلايخان بوخۇم نېمە دېسە شۇنى قىلىدىغان دەرىجىدە ئۇنى ئەتىۋارلىغان بولسىمۇ، چېكىزۇكنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە ئەھۋال ئۆزگەرگەن. چېكىزۇك بوخۇمنى چاقىرتىپ: «مەن سىزنىڭ نېمىشقا كېسەل بولۇپ قالغانلىقىڭىزنىڭ سەۋەبىنى بىلىمەن. سىز باشقىلارغا ئەگەشمىگەندىكىن، باشقىلارمۇ سىزنى ئەتىۋارلىمايدۇ. ئورنىڭىزغا دۇەنجىنىي قويساق بولار؟» دېگەن چاغدا، بوخۇم بىر گەپنىڭ تېگى - تەكتىنى چۈشەنگەن، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئىشەنچتىن مەھرۇم بولغانلىقىنى بىلگەن. ئەلۋەتتە، رېئاللىقتىن قېچىپ، زاھىتلىق يولىنى تۇتۇش دەۋرگە بولغان پاسسىپ پوزىتسىيە. لېكىن، نەزمىدە مۇشۇ ئارقىلىق يۇەن دەۋرىدىكى ھۆكۈمران سىنىپلار ئىچىدىكى ئىچكى زىددىيەت پاش قىلىنغان. بولۇپمۇ نەزمىدىكى پادىشاھ - خانلارغا بولغان نارازىلىق ئارقىلىق پاك بىر ئەمەلدارنىڭ ئالىي ھۆكۈمرانلار تەبىقىسى بىلەن بىر يولدا ماڭالمايدىغانلىقىنى ھەم بىر يولدا مېڭىشنى خالىمايدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن. بۇ، ھوقۇق - مەنپەئەتنى جان تىكىپ تالىشىدىغان رەزىل ئەمەلدارلارنىڭ ئىدىيىسىگە نىسبەتەن ئېيتقاندا توغرا ئىدىيە. بوخۇمنىڭ ئاز سانلىق مىللەتتىن كېلىپ چىققان چوڭ ئەمەلدار تۇرۇپمۇ مۇشۇنداق پاساھەتلىك نەزمىنى يازغانلىقى، ئەركىن ئۇدارلىق كۈيى تېكىستلىرىنى ۋايىغا يەتكۈزگەنلىكى ھەقىقەتەن ئىنتايىن قىممەتلىك.

خاۋ تيەنتىمۇر

خاۋ تيەنتىمۇر (1247 — 1313) ئۇيغۇر. ئۇنىڭ دادىسى قوشان باتۇر قۇبلايخان ۋە شيەنزۇڭ دەۋرىدە خىزمەت كۆرسەتكەن. لىكى ئوچۇن خېدۇڭدىكى ۋاقىتلىق ۋازارەتتە تۇمەنبېشى (ناۋيۇن) بولغان. خاۋ تيەنتىمۇر تەقى ـ تۇرقى كېلىشكەن، كۆڭلى تۇز يىگىت بولغاچقا، قۇبلايخان ئۇنى شەرقىي سارايدا قوروقچى ياساۋۇللۇققا قويغان. خاۋ تيەنتىمۇر يۇەن دەۋرىدىكى داڭلىق شائىر يۇەن خاۋژېننى ئوستاز تۇتۇپ، ئەتراپلىق بىلىم ئىگىلىگەن بولغاچقا، مەنسەپ ـ تۇتۇق پىرقىسىدە دۋان بېگى، يۇننەن ۋاقىتلىق دۋان ۋازارىتىدە كېڭەش بېگى، مەمۇرىي ئىشلار مەسلىھەتچىسى، شەنشىنىڭ خەنجۇڭ دېگەن يېرىدە تەپتىش بېگى، شەنشى تەپتىش بېگى مەھكىمىسىنىڭ ياردەمچى تەپتىشى، قارا دۋاندا ئوڭ قول ۋەزىر، باش تەپتىش مەھكىمىسىدە ياردەمچى تەپتىش قاتارلىق ۋەزىپىلەرگە تەينىلەنگەن. ۋەزىرلەر بىلەن كېڭەش ـ مەسلىھەت قىلغاندا، ئوخشاشمايدىغان پىكىرلەرگە يۇز ـ خاتىر قىلماي رەددىيە بېرىلگەچكە، زېڭزۇڭ، ۋۇزۇڭ، رېنزۇڭلارنىڭ ھەممىسى ئەتىۋارلاپ ئىشلەتكەن. بەش جىلدلىق «يۇننەن خاتىرىلىرى» نى يازغان.

خانلىق مۇئەككىلى لى داۋفۇغا

مەسلىھەت بەرگەچ خاقانلار ئىشىغا ھەمدەم بولۇپ،
يان تاياق قىلدى ئۇلار سىزدەك پاراسەت ئەھلىنى.
ئەقلىڭىز شەنشىنى ئايرىپ ئىككىگە تاپتى شەرەپ،
ئوتتىڭىز چىننى بۆلۈپ ئوچكە ئاۋامنىڭ مەيلىنى.

چاڭ - توزاندىن خالىي بولدى، چېگرىدا پۈتتى ئۇرۇش،
كۆردى ئالەم خۇددى يامغۇرلۇق باھارنىڭ پەسلىنى.
مەن يىراقتىن زەر ئىشىكلىنىڭ ھوجرىغا سالدىم نەزەر،
مەقسىتىم ئاڭلاپ بېيىت، كۆرمەك جانابنىڭ ۋەسلىنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا پادىشاھلارنىڭ توغرا يول تۇتقانلىقى ۋە لى داۋفۇنىڭ تۆھپىسى مەدھىيىلەنگەن. شېئىرنىڭ ئاساسلىق مەزمۇنى لى داۋ-فۇ ھەققىدە بولغان. ئاپتور لى داۋفۇ بىلەن ئوردىدا بىللە ئىشلە-گەن. ئۇلارنىڭ سىياسىي قاراشلىرى ئوخشاش بولغان. ئاخىرقى ئىككى مىسرادا ئۇلار ئارىسىدىكى دوستلۇق تىلغا ئېلىنغان.

پەرىشتە قىز ماگۇنىڭ مېھرابىغا قەسىدە

يول بۇلۇتلۇق قاپقىدىن ئۆتكەندە بوستاننى كۆرۈڭ،
سېھرى بار ئوت - چۆپ، شەپەقنىڭ رەڭگى قاچقاننى كۆرۈڭ.
قالمىغان نوم ئۆڭكۈرىدە ئول قەدىم رېتسىپ تامام،
كۆملاچتىن بىرسىمۇ يوق دورا داڭقاننى كۆرۈڭ.
خەت ئېلىپ كەلمەپتۇ ئەلچى قۇش ئومايدىن بۇ دەقىق،
جورىسىز ئەنقا ئىلاھى ئۆيگە يانغاننى كۆرۈڭ.
ھاڭ قىيا دەرۋازىسى ئالدىدا دائىم نەۋ باھار،
بەرگى قوش شاپتۇل چېچەكلەپ سايە سالغاننى كۆرۈڭ.

ئىزاھ:

ماگۇ رىۋايەتلەردىكى پەرىشتە قىز. شېئىردا رىۋايەتلەردىكى پەرىشتىلەر ماكانى ۋە ئۇنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن. شېئىر ناھايىتى راۋان، تەبىئىي، رەڭدار قاپىيىلەر ئارقىلىق چوڭقۇر مەزمۇنىنى ئىپادىلىگەن. مەنزىرە تولىمۇ كۆركەم تەسۋىرلەنگەن.

گاۋ كېگۈك

گاۋ كېگۈك (1248 — 1310) ئۇيغۇر، ئاتا - بوۋىلىرى غەربىي يۇرتتىن، ئۆزى يەن بەگلىكىنىڭ فاڭشەن دېگەن يېرىدە چوڭ بولغان. دادىسى تىرىشچان ۋە بىلىملىك ئادەم بولۇپ، «پالنامە»، «شېئىرنامە»، «نەسرنامە»، «چۈنچيۇ» قاتارلىق كىتابلارنى چوڭقۇر تەتقىق قىلغان. گاۋ كېگۈك دادىسىنىڭ تەلىمى بىلەن يۇقىرىدىكى كىتابلارنى قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن. دەسلەپتە ۋازارەت مۇلازىمى بولغان، كېيىنچە جېجياڭدا مەھكىمە كاتاۋۇللۇقىغا تەيىنلەنگەن. چېڭزۇڭنىڭ دادې يىللىرى تەپتىش بەگلىكىگە قويۇلغان. مەنسىپى زىندان پىرقىسىنىڭ يانداش بەگلىكىگىچە كۆتۈرۈلگەن.

گاۋ كېگۈك ھەم شائىر، ھەم مەشھۇر رەسساملارنىڭ بىرى. يۇەن دەۋرىدىكى خەتتات، رەسسام جاۋ مېڭجاۋ گاۋ كېگۈكنىڭ رەسىملىرى توغرىسىدا توختىلىپ: «بۇ زاماندا كىمنىڭ قەلىمى بىرىنچى دېيىشكە توغرا كەلسە، نەسرنامىچىنىڭ كەيىپ بولغاندىن كېيىنكى ماھارىتىگە ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيدۇ» دەپ يازغان. گاۋ كېگۈكنىڭ شېئىرلىرى ئىنتايىن سۇزۇك، ئىنچىكە بولغاچقا ئۆز ئالدىغا ئۇسلۇب ياراتقان. يۇەن دەۋرىدىكى شائىر ياڭ گۇەن ئۇنىڭ شېئىرلىرىغا باھا بېرىپ: «گاۋ ھەزرىتىمنىڭ شېئىرلىرى ۋەزىن جەھەتتە ئۆزگىچىلىككە ئىگە، قاپىيىدىمۇ ھەممىمىزنىڭ ئالدىدا تۇرىدۇ. رەسىملىرى داڭلىق. خۇددى ۋاڭ مۇجى (ۋاڭ ۋېي) جەنچۇەندە، ليۇ بوشى (لى گۇاڭلىن) ۋەنگودىكى سالدا ئولتۇرۇپ يازغاندەك، تەسەۋۋۇر بىلەن مەنزىرىنى بىرلەشتۈرگەن. ئاغزىدىن چىققان گەپنىڭ ئۆزىلا شېئىر. ئە-

سەرلىرىدە ئاجايىپ بىر خىل پۇراق بار» دەپ تەرىپلىگەن. شائىرنىڭ «فاڭشەن توپلىمى» ناملىق شېئىرلىرى بار.

يۆيالىڭ راۋۇقى

مانا جىلڭ، جۇ يېرى سانسىز ئېقىملارغا قۇچاق ئاچقان،
قەدىمدىن شۇڭغىچە مەشھۇر راۋاق ھۆسنىگە نۇر قوشقان.
قونۇپ نەنيۆ بىلەن خېڭشەن زېمىننى ئۇلىغان بىرگە،
ئېگىز تاغ ئاستىدا دۆڭنىڭ سۇيى قىرغاق تامان تاشقان.
كېلىپ قوينىغا ئازادە قونالغۇ ئىزدىگەن تۇرنا،
قېلىن ئورمان قېتىدا ئوينىشىپ مايمۇن دەرەخ ئاشقان.
سالاسۇندا تۇرۇپ ئايئاق چېچىمنى سىلىدىم بىردەم،
كېتىپتۇ خان ئۇچۇن ئىشلەش چېغى، ماغدۇر - كۇچۇم قاچقان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىرنىڭ ئالدىنقى تۆت مىسراسىدا يۆيالىڭ راۋۇقىنىڭ ئەتراپىدىكى گۈزەل مەنزىرە، جۇغراپىيىلىك ئەھۋالى ۋە بۇ راۋاقنىڭ نام - شۆھرىتى، ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشى بايان قىلىنغان. بەشىنچى، ئالتىنچى مىسرالىردا يېقىندىكى كۆرۈنۈشلەر تەسۋىرلەنگەن. ئەڭ ئاخىرىدىكى ئىككى مىسرادا قېرىپ نەزەردىن چۈشۈپ قالغانلىقىغا بولغان ئۆكۈنۈشى يېزىلغان. پۈتكۈل مىسرالار زىچ ماسلىشىپ، راۋان مېلودىيە ھاسىل قىلغان.

جۇڭبى راۋۇقىدا سىزىلغان رەسىمگە

ئۆي قاراڭغۇ قارا يامغۇردىن مانا،
كەچتە كۇن كۆرسەتتى تاغنى، يوق مانان.

سال بىلەن كىرسەم قومۇشلۇق قوينىغا،
ئۆرلىگەندەك بولدى سۇدىن ئىس - تۇمان.

ئىزاھ:

بۇ ئاپتورنىڭ ئۆزى سىزغان رەسىمگە يازغان شېئىر. شېئىر ناھايىتى ئىخچام، جانلىق يېزىلغان، ھەتتا رەسىمنى تىرىلدۈرگەن دېيىشكىمۇ بولىدۇ. ئوقۇغان ئادەم ئۆزىنى رەسىمنىڭ ئىچىگە كىرىپ كەتكەندەك ھېس قىلىدۇ.

شىنجۇ ئايمىقىدىن ئۆتكەندە

نەچچە مىڭ چاقىرىم تەبىئەت شۇنچە ياش،
خان يولى تاش ئالما قاسناق بىرتۇتاش.
يېتىلىسەم ئاتىنى شامال تۆكتى چېچەك،
ئەتىياز مەندىن ئىكەن بەك ئالدىراش.

ئىزاھ:

شېئىردا يول بويىدىكى باھار مەنزىرىسى ئىنتايىن جۇشقۇن ھالەتتە تەسۋىرلەنگەن. يۇەن دەۋرىدىكى شائىر ۋاڭ شىشى «بۇ شېئىردا تاڭ دەۋزىدىكىلەرنىڭ شىجائىتى بار» دەپ يېزىپ، ئۇنى تاڭ شېئىرلىرى بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويغان.

گۇياڭدىن ئۆتكەندە

ھەيدىدى گۇلدۇرماما يامغۇرنى تاغنىڭ كەينىگە،
بولدى تۇپتۇز تاغ - بۇلۇت بەرداش بېرەلمەي زەربىگە.
كەچ كىرىپ چوپان تاپالماي قالدى قايتىشقا ئامال،
بىلمىدى تاشقان قىيان باقمايدىغانىنى مەيلىگە.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتونۇمنىڭ سەپەر ئۈستىدە يامغۇردا قالغانلىقى يېزىلغان. يامغۇرنىڭ ئەلپازى ۋە تاغنىڭ قىيابېتى، كۈن كەچ بولۇپ ئۆيگە قايتالمايۋاتقان پادىچىنىڭ تىت - تىت بولغانلىقى ناھايىتى تەبىئىي تەسۋىرلەنگەن. ئاخىرقى مىسرادىكى ئەھۋال ئالدىنقى ئىككى مىسرادىن شەكىللەنگەن مۇقەررەرلىك. قىياس- نىڭ شىددەتلىك كەلگەنلىكى پادىچىنىڭ ئۆيگە قايتالمايۋات- قانلىقىنى تېخىمۇ جانلاندۇرغان. شېئىردىكى ۋەقە ئادەمنى تە- سىرلەندۇرگىدەك سەمىمىي بايان قىلىنغان.

جىڭكودىن ئۆتكەندە

مەن شىمالدا ئاشىنالىق تۇرنىدەك دەپ ئويلىغان،
ئەمدى كەلسەم بىرسى مەغرىپ، نەچچىسى مەشرىق تامان.
كونا شىپاڭدىن كۆرۈش ئەتراپىنى زىنھار تەس ئەمەس،
ئەمما، كۈن پاتقاندا يالغۇز ئولتۇرۇش بولدى يامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتونۇمنىڭ سەپەر جەريانىدىكى زېرىكىشلىك كۈنلىرى، دوست - ئۇلپەتلىرىگە بولغان سېغىنىشى يېزىلغان. شىمالدىكى بۇرادەرلىرىنىڭ تۇرنىغا ئوخشاش يىلدا بىر قېتىم بولسىمۇ كېلىپ تۇرمىغانلىقى، تاماشا قىلىشقا ئەرزىيدىغان كونا شىپاڭ - راۋاقلارنى ئۆزى يالغۇز ئايلانغاچقا، ئېگىزرەك جايغا چىقىپ بېقىشقىمۇ كۆڭلى بارمايدىغانلىقى بايان قىلىنغان.

مەنزىرە

دەرەخلىقىنىڭ ئىچىدە ئاققىنە ئىس، جىم تۇرۇپ قالدىم،
تاسادىپ سەكرىگەن تاشقا سۇزۇك سۇنى كۆرۈپ قالدىمَ.

بولۇپ تاپماق بېشىنى ئەگىلىپ ماڭسام ئېرىقلاردىن،
قومۇشتىن چۆرىگەن هويلا - قاشا ئۆيگە بېرىپ قالدىم.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئورمانلىقنىڭ ئىچىدىكى گۈزەل مەنزىرە ئارقىلىق، شائىرنىڭ سەيلە - ساياھەتتىكى يېقىملىق هېسسىياتى ئىپادىلەنگەن، ئوي - خىياللار مەنزىرە ئىچىدىن ئورۇن ئالغان. شېئىر ئىنتايىن چىرايلىق يېزىلغان.

قەيسەر راهىبقا

ئېتىكاپتا ئولتۇرالماسلىق ئىدى نەزمە ئېشى،
قايتتى تەيخۇغا بېلىق تۇتماققا سالدا ياز - قېشى.
باشقا چاغلاردا ئۇنى تاپماقچى بولساڭ سەن ئەگەر،
بار يېرى مېيخۇا تۇۋى يە بولمىسا سۇنىڭ بېشى.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا مېيخۇا گۈلى هۆپپىدە ئېچىلغان باغدا ياكى سۇنىڭ بويىدا ئولتۇرۇپ نەزم يېزىشقا ئامراق بىر راهىبنىڭ ئەهلى - جامائەتتىن يىراق جايدا ياشايدىغانلىقى، غەلۋە - غوۋغادىن نېرى بولۇپ، ئەركىن - ئازادە ئۆتۈشنى خالايدىغانلىقى يېزىلغان. شېئىرنىڭ رېتمى راۋان، جۈشقۇن، ناهايىتى قىزىقارلىق.

راهىب قورۇسىغا نەزىرە

يېشىللىق كۆپلۈكىنى كۆرگۈلۈك مۇخلارنى باسقاندىن،
ئۆزى تەككەن، گىياهلار هۆسنىنى سۆيگەچكە ئۇ جاندىن.
هاۋايى - نەپس يۈرەككە سالغۇدەكمىش داغ دېگەچ ئۇزات،
باهاردا تالى مەجنۇننى چۈشۈشكە قويمىغان تامدىن.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا تەقۋادار بىر راھىبنىڭ ھاۋايى - ھەۋەستىن ۋاز كېچىپ، ئۆزىنى پاك تۇتۇپ ياشاشقا ئىنتىلگەنلىكى، ھەتتا بىھۇدە ئوي - خىياللارنى پەيدا قىلمىسۇن ئۈچۈن تامدىن ساڭگىلاپ چۈشكەن مەجنۇنتاللارنىمۇ كۆرۈشنى خالىمايدىغانلىقى يېزىلغان. شېئىردىكى كۆپ قاتلاملىق ئۆزگىرىشتىن تاڭ دەۋرىدىكى شائىرلارنىڭ ئۇسلۇبىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

قاڅلى بەيخۇا

قاڅلى بەيخۇا، ئۇيغۇر. تەرجىمھالى ئېنىق ئەمەس. ئىسمىدىن قارىغاندا قاڅلى قەبىلىسىدىن. بىر پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

شيا يۈيۈ سىزغان «تۇمانلىق دەريادىكى قاتمۇقات تاغلار» نامىلىق رەسىمگە بېغىشلىما

بىر ئەزىم دەريا كېلۇر مىنشەن تېغىدىن ئاتلىنىپ،
گاھى چوڭقۇر، گاھ تېيىز مەشرىققە ماڅغان شادلىنىپ.
بىردە كەلكۇن، بىردە دولقۇن سوقۇلۇپ قىرغاق تامان،
مەۋج ئۇرۇپ مەغرىب تەرەپتىن چوققىلارنى ئايلىنىپ.
قاتمۇقات تاغ قوينىدا لەيلەيدۇ گويا قاشتېشى،
چوڭ - كىچىك گۈشەن ياتار سۇنىڭ يۈزىگە باغلىنىپ.
كۆرۈنەر قەلئەگە ۋۇچاڭ سېپىلىدىن دەل - دەرەخ،
زەپىران ئوت - چۆپ تۇتاش شاتۇتى دۆڭگە قاقلىنىپ.
كەپە ئۆي، يالغۇز ئارال يوقسۇل كىشىلەرگە ماكان،
ئىت، توخۇ ئاۋازى يوق، ھېچكىم كېلەلمەيدۇ مېڭىپ.
تۇرنىلار ئاستانە ياقتىن ئۇچىدۇ رەت - رەت ناۋان،
يەككە يەلكەنلەر ئۇپۇققا كېتىدۇ بىر - بىر سىڭىپ.
توختىسا شياڭنەندە يامغۇر سوقىدۇ كۈز سەلكىنى،
چىرقىراپ مايمۇن، يوپۇرماق سۇغا چۈشكەن ئىلىنىشىپ.
ئۆرلىگەن جىڭمېنده ئاي چىققان مەھەل كەچكى ئېقىن،
ياپيېشىل جيۇيىدا كۈز، ياتقان بۇلۇتلار مىنگىشىپ.

مەن تۇغۇلغاندىن بۇيان سەييا‌ھ بۇلۇپ قىلدىم سەپەر،
ۋە لېكىن يۇرمەپتىمەن ھېچقانچە كۆپ يۇرتنى كېزىپ.
كىرىسچۇ چاڭجيا‌ڭ چۈشۈمگە دەر ئىدىم كۆپتىن بۇيان،
خۇشلۇقۇم كۆرسەتتىڭىز قەغەزدە ھۆسنىنى سىزىپ.
سىنچىلاپ تىكتىم كۆزۈم ھەرقانچە باقسام قانمىدىم،
شۇنچە گۈڭگا خۇددى قالغاندەك يۈزىگە ياغ تېمىپ.
قورقىمەن ئۇنى ئېلىپ قاچسا پەرىشتە نە ئامال،
راست ئاشۇنداق بولسا گوكەيجى قالارمۇ دەپ ئىست!

ئىزا‌ھ:

رەسىمگە بېغىشلانغان بۇ شېئىر نۇقتىلىق ھالدا چاڭجيا‌ڭ دەريا‌سىنىڭ ئوتتۇرا ئېقىمىدىكى ھەيۋەتلىك، گۈزەل مەنزىرىنى تەسۋىرلىگەن. دەسلەپكى ئىككى مىسرادا ئون مىڭ يوللۇق ئەزىم دەريانىڭ باشلىنىش مەنبەسى، ئۇنىڭ قاتمۇقات تاغلاردىن ئايلىنىپ، شارقىرىغان پېتى دېڭىزغا قاراپ ئاقىدىغانلىقى، تاغلارنىڭ قاشتېشىغا ئوخشاش ھالىتى بېزىلىپ، شېئىر بارا - بارا يىراقتىكى تاغلاردىن رەسىمنىڭ مەركىزىدىكى چوڭ - كىچىك گۈشەن تاغلىرىغا يېقىنلاشقان. ئومۇمەن، ئالدىنقى ئالتە مىسرادا رەسىمنىڭ تولۇق قىياپىتى، بولۇپمۇ دەريانىڭ ئىككى قىرغىقىدىكى تاغ تىزمىلىرى بېزىلغان. ئۇنىڭدىن كېيىنكى مىسرالاردا ۋۇچاڭ-دىكى دەل - دەرەخلەر، شاتۇتى دۆڭلۇكى، ئارالدىكى كەپە ئۆيلەر تىلغا ئېلىنغان. بۇ پەۋقۇلئاددە كۆرۈنۈش رەسىمنىڭ قاق ئوتتۇرىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇلغان. «تۇرنىلار» دىن باشلانغان مىسرالاردا ئۇپۇققا تۇتىشىپ كەتكەن يەلكەنلىك كېمىلەر، شياڭنەننىڭ تەبىئەت مەنزىرىلىرى، جىڭمېندىكى ئاينىڭ يورۇقى يېزىلغان. مۇشۇ يەرگە كەلگەندە رەسىمدىكى مۇكەممەل كۆرۈنۈش يىراقتىن يېقىنغا، دائىرىدىن نۇقتىغا، يەنە نۇقتىدىن دائىرىگە ئۆتۈپ، كۆز ئالدىمىزدا روشەن بىر دۇنيانى نامايان قىلغان. كېيىنكى

سەككىز مىسرادا شائىرنىڭ چاڭجياڭ دەرياسىنى چۈشىدىمۇ ئويلايدىغانلىقى، ھازىرغىچە ئۇنى كۆرۈش ئارزۇسىنىڭ ئەملگە ئاشمىغانلىقى، بۇگۈن ئۇنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈپ تولىمۇ خۇشال بولغانلىقى، رەسمىنى قولىدىن چۈشۈرگۈسى كەلمىگەنلىكى يېزىلغان. شېئىر شائىرنىڭ ۋەتەننىڭ تاغ ـ دەريالىرىغا بولغان چەكسىز مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن. پۈتكۈل شېئىردىن شائىرنىڭ رەسسامىلىقتىن خەۋىرى بارلىقى ۋە رەسىم ئەسەرلىرىدىن يۈكسەك دەرىجىدە ھۆزۈرلىنالايدىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

لې جې

لې جې، ئۇيغۇر. تەرجىمىھالى ئېنىق ئەمەس. بىر پارچە شېئىرىلا ساقلىنىپ قالغان.

سونەن سىزغان «لاۋزىنىڭ قومۇشلۇقى» ناملىق رەسىمگە بېغىشلىما

چىكتى ياز، سۆسۈن بۇلۇت، جۇشەندە بىردىن سوغ ماناڭ،
قارا يامغۇرلۇق شامال شياڭجياڭنى قىلدى قەھرىتان.
ھەر قەلەمنىڭ ئاستىدىن تاپتىم مەدەت ئالەمشۇمۇل،
قەددى تىك بامبۇك قومۇشلارنىڭ ئۇنىدە يەر - جاھان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا رەسسام سونەن (جېڭ سىشياۋ) سىزغان رەسىمدىكى مۇھىت تېخىمۇ جانلاندۇرۇلغان. گەرچە ياز پەسلىنىڭ ئوتتۇرىلىرى بولسىمۇ، شىددەتلىك بوران - يامغۇردا جۇشەن تاغلىرى، شياڭجياڭ سۇلىرىدا سوغۇق ماناڭ لەيلەپ، يېشىل بامبۇك قومۇشلارنىڭ شارىلدىغان ئاۋازى ئەۋجىگە چىقىدۇ. شائىر مۇشۇنداق كۆرۈنۈش ئارقىلىق مۇقەددەس ئانا يۇرتنىڭ شەرىپى جەنۇبىدىكى خەلقنىڭ قەبىھ شارائىتتىمۇ بامبۇك قومۇشىغا ئوخشاش تىك تۇرغان مەردانە قىياپىتىنى ئىپادىلىگەن. شائىرنىڭ دادىسى يۈەن دەۋرىدىكى ھۆكۈمرانلارغا ئەگىشىپ جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىنى بويسۇندۇرۇش جېڭىگە قاتناشقان. لېكىن، شائىردا

مىللىي بىر تەرەپلىمىلىك بولمىغاچقا، جەنۇبىي سۇك سۇلالىسى-
دىكى ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنىڭ ھەققانىي ئىرادىسى ۋە ئۇلار يازغان
ئەسەرلەرنى قەدىرلەپ كەلگەن. بۇ شېئىر ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھەر
مىللەت خەلقىگە بولغان ھۆرمىتىنى، ئۇلارغا بولغان چىن ئەقى-
دىسىنى ئىپادىلىگەن.

جاۋ شىيەن

جاۋ شىيەن (1260 — 1336) ، ئۇيغۇر. ئوڭغۇت قەبىلە-سىدىكى ئاقسۆڭەكلەردىن. بوۋىسى ئەنجۇر چىڭگىزخانغا ئەگە-شىپ خىزمەت كۆرسەتكەنلىكى ئۈچۈن موڭغۇل - خەنزۇ قوشۇن-لىرىغا ئەمىرۋل ئومىرا بولغان. سىچۈەنگە باسقاق بولغان چاغدا، چېڭدۇدا ئولتۇراقلىشىپ قالغان. دادىسى خېيزى ئەمىرۋل ئومە-رالىققا ۋارىسلىق قىلىپ ۋېنجۇ ئايمىقىدىكى تۇبۇتلارغا تۇمەن بېشى دارۇغاچ بولغان. جاۋ شىيەن ئەقىللىق، كىتاب ئوقۇشقا ھېرىسمەن يىگىت بولغاچقا، يىگىرمە ياشقا كىرگەندە قۇبلايخان ئۈنى ھۇزۇرىدا قوبۇل قىلىپ زوراغاللىق مەھكىمىسىگە ئەۋەتكەن ۋە تەپتىش بېگى مەھكىمىسىدە پراكتىكانت ئەمەلدارلىققا تەيىنلە-گەن، مىرزىبەگلىكتىن تەپتىش مەھكىمىسىدىكى دادخاھلىققا، ئاندىن باش مۇپەتتىشلىككە ئۆستۈرۈلگەن. 27 يېشىدا كېڭەش ئۆلىماسى ۋە جياڭنەندىكى خۇبېي يولىدا مەمۇرىي باش تەپتىش بولغان. بۇ جەريانىدا تەرىقەت ئىلمىنى يولغا قويغان، دۆلەت ئاشلىق ئامبىرى قۇرغان، بىدئەت ئىبادەتخانىلارنى ئەمەلدىن قال-دۇرغان، سۇ ئامبارلىرىنى ياسىغان، ئادەم سېتىشنى چەكلە-گەن. دادېنىڭ 6 - يىلى شەندۇڭدىكى مەمۇرىي باش تەپتىشىنىڭ يارده‌مچىلىكىدىن جياڭنەن ۋاقىتلىق ۋازارىتىگە تەپتىشبەگ بول-غان. 10 - يىلى ئەنشى يولىغا باش بۇغ بولغان. چېڭزۇڭ، ۋۇزۇڭ، رېنزۇڭ، يىڭزۇڭ، تەيدىڭدى، مىڭزۇڭ، ۋېنزۇڭ، شۇندى قاتارلىق توققۇز خانلىقتا ئۆتكەن ئەللىك يىللىق ھاياتىدا زوراغاللىق مەھكىمىسى، تەپتىش مەھكىمىسى، دانىش - ئۆلىما-لار كامالەتخانىسى، سىچۈەندىكى ۋاقىتلىق ۋازارەت قاتارلىق جاي-

لاردا ئىشلىگەن، دىۋان ۋازارەت مۇئەككىلى، باش مۇشاۋىر، قارا دىۋاندا ۋازارەت مۇئەككىلى قاتارلىق ئەمەللەرنى تۇتقان، ئىلگىرى - كېيىن بىرنەچچە قېتىم تۆرە بولغان. ئوردىدىكى چېغىدا نۇقسان-لارنى تۇگىتىپ، سىرتتا ئىشلىگەندە زور تۆھپىلەرنى يارىتقان. باشقىلار بىلەن بىرلىكتە «يۇرت سوراش قامۇسى»نى تۈزۈشكە قاتناشقان.

خېڭشەن تېغىنىڭ جۇرۇڭ چوققىسىدا خانغا ۋاكالىتەن قىلىنغان دۇئا - تىلاۋەت

بۇلۇتنىڭ يىلتىزىغا دەسسىدىم سەلكىن بىلەن ئۆرلەپ،
تۆۋەندە تاغ چۈمۈلە ئۇۋىسىنىڭ ئۇستىدەك قالغان.
ئۆزۈم كۆكتە، ئادەملەرنىڭ سۆزىنى تەستە ئاڭلايمەن،
ئۇپۇقتىن ئەمدى چىققان كۈن نۇرىدا چايقىلار ئوكيان.
بېرىپ جىڭ، ۋۇ كەبى يۇرتلار ئارا كۆپ رەت ئەمەل تۇتتۇم،
ئېقىپ يۇرگەن قەدىم روھتىن بىنا بۇ يەر بىلەن ئاسمان.
ئوقۇپ دەستۇر ئۆزۈمنىڭ كۈنىنى ئالسام ئەجەب ياخشى،
ماناندا ئولتۇرۇپ كۆرمەك قىيانى بارمىدۇ ئىمكان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا نەنيۆ تېغىنىڭ ھەيۋەتلىك مەنزىرىسى مەدھىيە-لەنگەن، شۇنداقلا شائىرنىڭ راھىب بولۇپ كېتىش ئىدىيىسى ئاشكارىلانغان. مۇشۇنىڭدىن قارىغاندا، بۇ شېئىر ئۇنىڭ ئۇچىن-چى قېتىم جياڭنەنگە بېرىپ ئەمەل تۇتقان ۋاقتىدا يېزىلغاندەك قىلىدۇ. جاۋ شىيەن رېنزۇڭنىڭ يەنيو 3 - يىلى (1316 - يىلى) ئوڭ قول ۋەزىر تېمودىرنى ئەيىبلىگەن، تېمودىر ۋەزىر-لىكتىن قالدۇرۇلغان. 1321 - يىلى رېنزۇڭ ئالەمدىن ئۆتكەن-دىن كېيىن، تېمودىرنىڭ ۋەزىرلىكى ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن. تېمودىر باشقىلارنى جاۋ شىيەنگە قارا چاپلاتقۇزۇپ، ئۇنى تۇرمىگە

ئالغۇزغان. تەيدىڭنىڭ 2 ـ يىلى (1325 ـ يىلى) جاۋ شىيەن تۇرمىدىن چىقىپ، جياڭنەن ۋاقىتلىق ۋازارىتىگە تەيتىش بەگـ لىگ يارده‌مچىسى قىلىپ ئەۋەتىلگەن. مۇشۇنداق ئەھۋالدا، ئۇ- نىڭدا دەھشەتلىك سىياسىي كۈرەشلەردىن ئۆزىنى تارتىش كەيپـ- ياتى بارلىققا كەلگەن بولۇشى مۇمكىن.

خۇاياڭ ئىباده‌تخانىسىدىكى تاش شىپاڭ

نەقەدەر ھەيۋەت بۇ تاغ، چوڭقۇر جىرا، سۇ سۈپسۈزۈك،
كۆكنى سۆيگەن ئارچىلار، بامبۇك قۇچاقىدا شىپاڭ.
باقىي ئالەمنى كۆرۈشكە بار ئىكەن مۇمكىنچىلىك،
خۇددى كەلگەندەك كۆچۈپ بۇ جايغا جەننەت بىر زامان.
چۈشلىرىمده سەلتەنەت، ئاچسام كۆزۈم يوق تاجۇ تون،
تاش تۇۋرۈكلەر ئۆز پېتى، ئادەم كېتەركەن بەك ئاسان.
قەرز ئېلىپ مەشرىق تەرەپتىن بىر كىچىكرەك ھۇجرىنى،
ئېتىكاپتا ئولتۇرۇپ جىم، بولغۇدەك ئۆتسەم ئامان.

ئىزاھ:

شېئىردا دەسلىپىده شىپاڭنىڭ يىراقتىكى مەنزىرىسى، ئان- دىن تۆت ئەتراپىدىكى كۆرۈنۈشلەر يېزىلغان. 3 ـ، 4 ـ مىسرا- لاردا ئىباده‌تخانا جەننەتكە ئوخشىتىلغان. كېيىنكى مىسرالاردا ئۆزىنىڭ راھىب بولۇپ كېتىش ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەن ھەمده بىر ئۆمۈر ئەمەل تۇتۇپ، جاھاننىڭ ئىشلىرىنىڭ تېگى ـ تەكتىگە يەتكەنلىكىنى، ئەمدىلىكتە تۆۋە ـ ئىستىغپار بىلەن ئۆتسە بولىدى- غانلىقىنى تىلغا ئالغان. ئەلۋەتته، بۇ شائىردىكى بىردەملىك قاراش، ئۇ راھىب بولۇپ كەتمىگەن. پەقەتلا دەھشەتلىك سىيا- سىي كۈرەشلەردىن زېرىككەنلىكىنى، پىنھان ماكان تېپىپ كۈن ئۆتكۈزۈشنى خالايدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن.

جۇزئك سىزغان «كۆز پەسلىدىكى كۆل» ناملىق رەسىمگە بېغىشلىما

ئەجەب كۆركەم نېلۇپەر ھۆسنى كەچ سۇدىن قاراپ تۇرسا،
ئۇچار قۇش كۆزدىكى كۆلگە قونۇشقا ئالدىراپ تۇرسا.
ئېگىلگەن كۆك قومۇش بىرلە قۇرۇق لوتۇس جېنى بارەك،
سېرىق سەبزە ھىدى گۈللۈك ئارا ھەريان پۇراپ تۇرسا.

ئىزاھ:

بۇ بېغىشلىما رەسىمدىكى ئاساسلىق مەنزىرە كۆز پەسلىدىكى كۆل، ئۇنىڭدىكى قۇرۇپ كەتكەن لوتۇس، سۇنۇپ كەتكەن قومۇش ۋە ئۇچۇپ يۈرگەن قۇشلار. شائىر مۇشۇ مەنزىرىنىڭ ئۆزىلا يېتەرلىك، ھەممە ئادەم بىلىدىغان نېلۇپەرنى سىزمىسىمۇ بولىدۇ دەپ قارىغان.

ما زۇچاك

ما زۇچاك (1279 — 1338) ، ئۇيغۇر، ئونگۇت قەبىلىسىدىن. ئۇلۇغ بوۋىسى ما چېڭشياك، ئۇنىڭ ئەسلىي ئىسمى شىلەجى، جىن سۇلالىسى قوشۇنىدا دادخاھ بولغان. چوڭ بوۋىسى قۇبلايخانغا ئەگىشىپ، سۇڭ سۇلالىسىغا قارشى جەڭلەرگە قاتناشقان. بوۋىسى ما شىچاڭ داڭلىق زاتلار بىلەن ئارىلىشىمەن دەپ قولىدىكى بىساتىنى تۇگىتىپ، نامرات ھالەتكە چۈشۈپ قالغان. دادىسى مارۇن قەلەمدارلىق بىلەن ئەمەلدارلىق سەھنىسىگە كىرىپ، گۈزەلجۇ ئايمىقى (بۈگۈنكى خېنەن) دە قورۇل ساقلاپ، شۇ يەردە ئولتۇراقلىشىپ قالغان.

ما زۇچاڭ يەتتە يېشىدىلا بىلىم ئېلىشقا كىرىشكەن. ربىنزۇڭنىڭ يەنيو 2 - يىلى (1315 - يىلى) تەۋسىيەدارلىق ئىمتىھانىغا قاتناشقان. يېشى قىرىققا يېقىنلاشقان بولسىمۇ، مەھەللىۋى ئىمتىھان ۋە ئومۇمىي ئىمتىھاندا بىرىنچى بولغان، ئوردا ئىمتىھانىدا ئىككىنچى بولغان (ئۇ چاغلاردا بىرىنچىلىك چوقۇم موڭغۇللارغا تەئەللۇق دەپ بېكىتىلگەن) ۋە دانىش - ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا ۋەزىپىگە قويۇلغان، تەپتىش بەگلىكىگە تەينىلەنگەن. تېمودىرنىڭ ئون تۇرلۇك جىنايىتىنى خانغا يوللاپ، ئۇنى مەنسىپىدىن ئېلىپ تاشلىغان. تېمودىر مەنسىپى ئەسلىگە كەلگەندىن كېيىن، ما زۇچاڭنىڭ دەرىجىسىنى تۆۋەنلىتىپ، كەيپىڭ دېگەن يەرگە ھاكىم قىلىپ ئەۋەتكەن. تېمودىر ئۆلگەندىن كېيىن دانىشمەن - ئۆلىمالار كامالەتخانىسىغا قايتىپ بارغان، تەپتىش مەھكىمىسىدە يارەمچى تەپتىش، زوراغاللىق مەھكىمىسىدە مۇئاۋىن بەگ بولۇپ ئىشلىگەن. كېيىنچە، سالامەتلى-

كى ياخشى بولماي گۇاڭجۇغا كەتكەن. ما زۇچاڭ شېئىر ئىجادىـ يىتىدە ناھايىتى داڭلىق بولغان. ئالدىنقى چىن ۋە ئىككى خەن دەۋرىدىكى ئىجادىيەت ئۇسلۇبىغا تەقلىد قىلىپ، مەزمۇنى چوڭقۇر شېئىرلارنى يازغان ۋە ئۆزگىچە ئۇسلۇب يارىتقان. شەرقىي جېجياڭنىڭ تەپتىش بېگى سۇ تيەنجۇ ئۇنىڭ ھەققىدە: «ھەزرەتـ لىرىنىڭ شېئىرى سۇي ـ تاڭغا يېقىن، تېخىمۇ يىراقتىن سۆزـ لىسەك خەن ۋە ۋېي سۇلالىسىغا ئوخشىدۇ. كېيىنكىلەرمۇ ئۇـ نىڭدىن ئۆلگە ئېلىپ، ئۆزلىرىنىڭ يېزىقچىلىقىنى ئۆزگەرتكەن» دەپ يازغان. «تۆت يۈرۈش كىتابلارنىڭ مۇھىم مەزمۇنى» ئۇنىڭ شېئىرى ھەققىدە «بۇ شېئىردىن يۈكسەك ئىقتىدار ۋە ساغلام كەيپىيات ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. «ئاستانە دەرۋازىسى»، «قىران چاغـ لاردىكى ساياھەت» ناملىق ئەسەرلەرنىڭ ھەجمى چوڭ، كۆۋرەپ ئېقىۋاتقان دەريالاردەك جۇشقۇن، ھېچقانداق توسالغۇغا پەرۋا قىلماي ئىلگىرىلەيدىغان شىجائەت بار» دېگەن قاراشلىرىنى ئوتـ تۇرىغا قويغان. ما زۇچاڭ ئەمەلدار بولۇشتىن ئىلگىرى مەشھۇر تاغ ـ دەريالارنى ساياھەت قىلغان. ئەمەلدار بولغاندىن كېيىن تېخىمۇ كۆپ جايلارنى كۆرگەن. بۇ ئۇنى مول ئىجادىيەت ماتېرىـ يالى بىلەن تەمىنلىگەن. ما زۇچاڭ پۇقرالارنىڭ ئاھۇ زارىنى خېلى ئوبدان بىلگەن بولغاچقا، ئۆز شېئىرلىرىدا ئىزىلگۈچىلەرـ گە بولغان ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن، سىنىپىي زىددىيەتنى پاش قىلغان، ئەمەلدارلىق مەيدانىدىكى قاراڭغۇلۇق ۋە زامانىنىڭ ئىللەتلىرىگە بولغان نارازىلىقىنى بايان قىلغان. «شىتىيەن توپلـ مى» ناملىق ئون بەش جىلد ئەسەر يازغان.

يۇەن بەيجاڭنى جېجياڭغا ئۇزاتقاندا

ھارۋىكەش بىرلە مۇلازىمغا دېدىم: تاڭدىن بۇرۇن
تەق قىلىڭلار يولدا لازىملىق يېمەكنىڭ بارىنى.

ئات بىلەن ھارۋا چىرايلىق بولسىلا پۈتمەيدۇ ئىش،
يەنە قانداق ئېھتىياج، دەرھال بېرىڭلار سانىنى.
چۈنكى، سىزگە تۇنجى يول چىققۇچى دالاسىدىن ئۆتۈش،
كۆرىسىز ئالۋان سەۋەب قاچقان يىگىتلەر ھالىنى.
قېرىلارنى دورىغا - يايى باغلىغان ئارقان بىلەن،
بىلگىلى بولمايدۇ باش - كۆز جىسمىنىڭ ساق جايىنى.
ئېھتىمال بەرگەن بولارسىز رەھمى ئەيلەپ بۇردا نان،
قۇتقۇزارسىز بىرلا جان، نە قىلغۇلۇق كۆپ ئاھىنى.
بەكمۇ تەستە خوشلىشىپ چىققاندىڭىز ئاستانىدىن،
تېز مېڭىڭ، تاپماق قىيىندۇر بۇندىن ئۆزگە چارىنى.

ئىزاھ:

بۇ ئۆزگىچە ئۇسلۇبتا يېزىلغان ئۇزىتىش شېئىرى. ئۇنىڭدا ئاپتور دوستىنىڭ ئىستىقبالىنىڭ ياخشى - يامان بولۇشى ھەققىدە بىر ئېغىز گەپ قىلماي، ئەكسىچە يول بويى پۇقرالارنىڭ ھەر خىل ئاپەت تۇپەيلى دۇچار بولغان ئېغىر قىيىنچىلىقلىرىنى تەسۋىرلىگەن، ئۆزىنىڭ ۋە دوستىنىڭ دۆلەت ۋە خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغان ھېسسىياتىنى ئىپادىلىگەن.

مەي ئىچكەن چاغلىرىم

قەدىم چاغدا مېنىڭ يەتتىنچى ئەجدادىم،
كېلىپ لىنتاۋ خۇاڭخې غەربىدە ئات باققان.
چوغاي تاغقا كۆچۈپ ئالتىنچى ئەجدادىم،
ئۇرۇش - دۇمباق ئاۋازىغا قۇلاق قاققان.
بۇ جايىنى ئىلكىگە ئالغاندا جىن خانى،
بۇۋامىلار ھەممىدىن بالدۇرلا ئەل بولغان.
ياشاپ سادىق، تەمەگەر بولمىغان ھەرگىز،

يۈرەكىدە بىلىم ئالماق ئوتى يانغان.
قۇرۇلغان خەندە قاي خانلىق كۆرۈپ - ئاڭلاپ،
ئادەم بولۇش يولىنى ئۆگىنىپ تاپقان.
بۈيۈك تاڭدا ۋەزىر - ۋۇزرا قاتارىدا،
كىچىك مىللەت تۇرۇپمۇ كۆپ بەدەل قانقان.
ئەسىنلىك چاغلىرى بەگلەر كېرىلگەن بەك،
پىسەنت قىلماي كىتاب - دەستۇرگە مۇشت ئاتقان.
يېزىلغان چوڭ - كىچىك بۇ ئىش بولۇپ تارىخ،
يامانلار شۇ يامانلىقتىن زاۋال تاپقان.
تۇغۇلدۇمۇ ئۆزۇمنىڭ روھىنى پاكلاپ،
بولاي دەيمەن تەرەقەت يولىدا ياتقان.
زامانىڭ رايىغا دائىم بولۇپ ھەمدەم،
نۇرۇمنى قاشتېشىدەك ئەلگە تارقاتقان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ تۆھپىسى ۋە يۈز يىل مابەينىدىكى ۋەتەن مەدەنىيىتى ۋە قائىدە - يوسۇنلىرىنىڭ ئۆزىگە بولغان تەسىرى، شۇنداقلا شائىرنىڭ تەرەقەت ئىلمى ئۇستىدىكى تەتقىقاتى، ئۆزىدىن ئىلگىرى ئۆتكەن ئۆلىمالارنىڭ تەلىمى ئارقىلىق زامانىغا ھەمدەم بولۇش ئىرادىسى يېزىلغان. تېخىمۇ قىممەتلىكى، شېئىردا جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللەتلەردىن ئورتاق شەكىللەنگەنلىكى، مەيلى خەن سۇلالىسى بولسۇن، مەيلى تاڭ سۇلالىسى بولسۇن، بۇ گۈللەنگەن ئىككى ئىمپېرىيىگە ئاز سانلىق مىللەتتىن بولغان ۋەتەنپەرۋەر زاتلارنىڭ ئورتاق كۈچ چىقارغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. شۇنداقلا، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ چوقۇم بۇرۇنقى ئۆلىمالارنىڭ سۆزىگە قۇلاق سېلىشى لازىملىقى، دۆلەت ئۈچۈن كۈچ چىقىرىشى، بۆلگۈنچىلىك قىلماسلىقى كۆرسىتىلگەن. تار مىللەتچىلىك ئىدىيىسىدىن خا-

لىي بولغان مۇنداق قاراش، مىللەتلەر ئىتتىپاقىغا بولغان تونۇشـ
نى كۈچەيتىشتە ئىنتايىن ئەھمىيەتلىك ئىش.

كۆرگۈچى بىلەن تېرىغۇچىنىڭ سۆزلىرى

كۆپىيىپتۇ يېڭى ئېتىز مۇندا خېلى،
ئەمدى پۇقرا ئاچ ئۆتمەيدۇ ئاش - نان يوق دەپ.
تۆلۈۋەتسە ئالدى بىلەن باج - خىراجنى،
كۈنى كېتەر ئۆزلىرىگە ئاشقانىنى يەپ.
دېسەم، بۇۋام سۆزلەپ كەتتى تەزىم بىلەن،
بىر يىللىق هوسۇل دېگەن شۇنچىلىك گەپ.
ئەمەلدارلار بۇرۇن هەمدەم ئىدى بىزگە،
ياردەملەشكەن ئۇلاغ بېرىپ، يەرنى هەيدەپ.
بۇگۈنمۇ هەم ياردەم ئۇچۇن كەلگەنلەر بار،
ئەمما، ئاتلىق چېپىپ يۈرەر يەرنى چەيلەپ.
بارغىنىڭدا تۆرىلەرگە ئېيتىپ قويغىن،
كەلمىسىمۇ ياشاۋېرىمىز ئەپلەپ - سەپلەپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتور بىلەن دېهقاننىڭ سۆهبىتى ئارقىلىق، يۇەن دەۋرىدىكى تېرىقچىلىققا مەسئۇل بەزى ئەمەلدارلارنىڭ يېزا ئىگىلىكىگە كۆڭۈل بۆلمەيدىغانلىقى، نامدا دېهقانلارغا ياردەم بېـ
رىمىز دېسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇلارغا زىيان سالىدىغانلىقى، پۇقرا-
لارنى بىزار قىلغانلىقى ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. شېئىر ئاددىي تىل بىلەن يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن پىكىر ناهايىتى ئۆتكۈر قويۇلغان.

شاپتۇل

نەنشەن ئېتىكىگە شاپتۇل تىكسەم،
ئۈچ يىل ئۆتكەندىمۇ ھوسۇل ئالمىدىم.
شەرقتىكى پاسىلغا كاۋا تېرىسام،
يۇز كۈن بولغاندا يىغىپ ھارمىدىم.
كېيىن پىشىدىغانىنى بىلمىدىم بولغاي،
دەرھال يەيدىغانىنى ھارماي تاللىدىم.
جەننەت گىياھىنى تېرىسام دەيمەن،
مىڭ يىل ساقلارمەنمۇ، بولدى شاللىدىم.

ئىزاھ:

بۇ بىر پارچە پەلسەپىۋى شېئىر. ئۇنىڭدا زىرائەتنى بالدۇر - كېيىنلىكىگە قاراپلا نەزەردىن ساقىت قىلىشقا بولمايدىغانلىقى، قانچىكى قىممەتلىك نەرسىلەرنىڭ شۇنچە تەستە قولغا كېلىدىغانلىقى شەرھلەنگەن.

لىڭجۇ ئايمىقى

دەريانىڭ غەربىگە ئەمدىلا يەتسەم،
سېغىنىش بىلىندى خۇددى چۈشۈمدەك.
پايانسىز ئۇزۇمزار رەڭدار شاراب - مەي،
بېدىلەر دۆڭلەنگەن ئېتىزغا رەت - رەت.
ياپياش قىز - چوكانلار مىنىدىكەن ئات،
لېكىن، قېرى - چۆرىلەر بىلمەيدىكەن خەت.
چوكانتال مەزگىلى ئېتىزنىڭ ئىشى
يەر ھەيدەش، ئوت يۇلۇش بولۇپتۇ ئادەت.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ لىڭجۇ ئايمىقىغا بارغاندىن كېيىن كۆرگەنلىرى ۋە ھېس قىلغانلىرى يېزىلغان، بۇ يەردىن ئۇزۇم چىقىدىغانلىقى، بېدە تېرىلىدىغانلىقى، مەي - شارابلىرىنىڭ داڭلىق ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان، ئادەملىرىنىڭ قاۋۇل ئىكەنلىكى، ھەتتا قىز - ئاياللارنىڭمۇ ئات مىنىشكە ماھىرلىقى، لېكىن ياشانغان ئادەملەرنىڭ خەت تونۇمايدىغانلىقى ئىپادىلەنگەن. شۇنداقلا، ئۇ يەردىكىلەرنىڭ گەرچە ھەم دېھقانچىلىق، ھەم چارۋىچىلىق بىلەن شۇغۇللانسىمۇ، لېكىن تېرىقچىلىقتا تازا ئەستايىدىل ئەمەسلىكى كۆرسىتىلگەن. شېئىردا ۋەكىللىك خاراكتېرىدىكى زىرائەت ۋە شۇ چاغدىكى تۇرمۇش ئادىتى نامايان قىلىنغان.

خۇاڭخې ۋە خۇاڭشۇي دەريالىرى بويىدا

1

چەۋەندازلار ئېسىپ يانى چوغاي تاغىغا ماڭغاندۇر،
شىكار ئەيلەپ كىرىپ جىلغا ئارا ئاق بۆرە ئاتقاندۇر.
باھاردا تۇرنىلار كەپتۇ، لېكىن كۆكنۇردا دولقۇن يوق،
گىياھ ئۇنگەن ئاناسايغا كالا - قويلار ياراشقاندۇر.

2

پىرسىيىلىك سودىگەرلەر ئاتتا قۇملۇقتىن ئۆتەر،
كەچلىرى كولدۇرما ئاۋازى بىلەن يول پەرق ئېتەر.
تەرسە مەغرىپ سۆلىرىدىن ئۇنچە - مارجان ھەر كۈنى،
شەرق ئېلىدىن تۆگىگە ئارتىپ يېپەكنى ئېپ كېتەر.

ئىزاھ:

خۇاڭخې ۋە خۇاڭشۇي دەريا بويلىرى يۈەن دەۋرىدە گەنسۇدىكى ۋاقىتلىق ۋازارەتكە قاراشلىق شىنىڭ ئايمىقى. ئالدىنقى شېئىردا شۇ جايلارنىڭ مەنزىرىسى، چەۋەندازلارنىڭ قەھرىمانلىقى تەسۋىرلەنگەن. كېيىنكى شېئىردا پىرسىيىلىك سودىگەرلەرنىڭ يىپەك يولىدا ئېلىمىز بىلەن ئېلىپ بارغان سودا ئىشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

پارچە

1

ئولتۇرادۇر نارەسىدە ناخشىچى بەرباب بىلەن،
پۈلى بار بەگزادىلەرنى ئويۇنتېپ ھەرباب بىلەن.
چالغىنى كەييۈەن يىلى رويابقا چىققان نەغمىلەر،
پۈل بۇ يەردە تەڭ گويا ئاسماندا ئۇچقان چاڭ بىلەن.

2

ھەم فرۇزە، ھەم جاۋاھىر بىرلە لىق تولغان كېمە،
بەلۋېغى ئالتۇن، قۇلاققا ھالقا ئاسقان ھەر كىشى.
دەيدۇ ئۇلار بىز ياشاپ تۇرغان يىراق يۇرت پىرسىيە،
ھەممىمىز مارجان تېرىيمىز، يوق ئېتىزدا ھېچ كىشى.

ئىزاھ:

بۇ ئەسلىي يەتتە پارچە شېئىر بولۇپ، بۇ يەردە ئىككىسىلا تاللانغان. ئالدىنقىسىدا ئاقسۆڭەك بەگزادىلەرنىڭ ئەيش ـ ئىش-

رەتلىك تۇرمۇشى يېزىلغان ۋە ئاپتونۇملۇق پۇلنى غازاڭنىڭ ئورنىدا خەجلەيدىغانلارغا بولغان نارازلىقى ئىپادىلەنگەن. كېيىنكى شېئىردا پىرسىيلىك سودىگەرلەرنىڭ جۇڭگوغا كېلىپ سودا بىلەن شۇغۇللانغانلىقى يېزىلغان. ئاخىرقى مىسرادا ئۇلارنىڭ قۇلۇله ـ مارجانلارنى يەر تېرىغاندەك تېرىيمىز دەپ ئۆزلىرىنىڭ بايلىقى بىلەن ماختانغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

دۇڭ رېنپۇنى شېئىنشى تەپتىش مەھكىمىسىگە ئۇزىتىش

راستلا ئون مىڭ يول ئۇزۇن، مەغرىب جەنۇبى كەڭرى يۇرت،
پادىشاھنىڭ يارلىقىدا كاتتا تەپتىشكە قارام.
كۆككە بوي تارتقان كەبى چىنلىندىكى ئورمان ـ دەرەخ،
كېلىدۇ باجيالڭ سۇيى قارلىق ئېگىز تاغدىن تامام.
ئەل ئاسايىش، خەۋپ ـ خەتەر كەلمەسكە كەتكەن بۇ دەقىق،
ئەمما، دۆلەت ئۆلىماغا تەلمۇرەدۇر ھەر زامان.
يارۇ دوستلار سىزنى ھۆرمەت بىرله ئوبدان كۇتكۇسى،
بارسىڭىز بىر ئالدىراشلىق كۇتىدۇ سىزنى ھامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا دوستى باردىغان يەرنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى، پايانسىزلىقى، ئۇ يەردە نى ـ نى ئىشلارنى قىلغىلى بولىدىغانلىقى، شۇنداقلا دۆلەتنىڭ ئاسايىشلىقى ئۈچۈن ئاقىل ـ ئۆلىمالار بولمىسا بولمايدىغانلىقى يېزىلغان. ئاخىردا دۇڭ رېنپۇنىڭ تالانتى، ئۇنىڭ ئەمەلگە ئولتۇرغاندىن كېيىن راۋۇرۇس بىر ئىش قىلىشى لازىملىقى تىلغا ئېلىنغان. شېئىردىكى پىكرىي مەنزىرە كەڭ، شېئىر تەبىئىي، راۋان يېزىلغان.

تاش ئېتىزلىق كۆلىدە تۇرغان چاغلىرىم

1

كۆك يېغىن تاشلىۋەتتى بىزنى غەمگە،
بۇغدايلار سېسىدى پايلىماي نەمگە.
يىل يامان، ئاچلىقتىن بولدى ئۆلگەنلەر،
ئىلاھتىن سادا يوق، چەككەن ئەلەمگە.
بەگزادە ـ بايلارنىڭ يېمەكلىرى تەل،
هاللىقلار مەي ئىلىپ خەجلەيدۇ تەڭگە.
ماغدۇرسىز پۇقرانى ھەيدەيدۇ تېخى،
ساقلايسەن چېگرا دەپ ساڭگەندەك يەرگە.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئۆز زامانىسىدىكى سىنىپىي قارشىلىق چوڭقۇر پاش قىلىنغان، قەھەتچىلىك يىللىرى دېھقانلارنىڭ ئاچارچىلىقىتىن ئۆلۈپ كەتكەنلىكى، تىرىك قالغانلارنىڭ نادامىتى يەتمىگەندەك، يىراق چېگرا جايلارغا ھەيدەلگەنلىكى، ئاقسۆڭەك ـ پۇلدارلارنىڭ ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن ياشاۋاتقانلىقى تەسۋىرلەنگەن.

2

يامغۇر تولا يېغىپ كېيىم ـ كېچەك ھۆل،
بۇغداينى يىغالماي يۇرەكلەر زېدە.
ئاتلارنى چۆكتۈرۈپ كېتىدۇ پاتقاق،
بۇركۇتمۇ ئۇچالماي ياتىدۇ يەردە.
ھارۋا ياغىچىنى قالاپمۇ بولدۇم،
يامغۇر سۈيى ئۆتۈپ تېشىلدى ئۆگزەم.

تام تۇۋنده سازاڭ، پاقىنىڭ ئۇنى،
بولمىدى قېيىقتا يىراق كەتمىسەم.

ئىزاھ:

بۇنىڭدا ئاساسلىقى يۇرت - مەھەللىلەردىكى يامغۇر ئاپىتى، ھەتتا خېلى ھاللىق ئائىلىلەرنىڭ بېشىغمۇ ئېغىر كۇنلەرنىڭ چۈشكەنلىكى، دېھقانلارنىڭ ئۆيىنىڭ تېخىمۇ بەتتەر ھالەتتە قالغانلىقى يېزىلغان.

3

بەك گاداي خۇەينەن دېگەن بۇ چەت يۇرت،
ئورماندا ئۆيۈم بار دادامدىن مىراس.
ھەرياندا قۇش ئۇنى، گۇللەر ئېچىلغان،
بېلىقلار سەكرەيدۇ ئەتىيازغا ماس.
قولۇمدا مېۋىلىك دەرەخ دەستۇرى،
چالغۇدا پەرىلەر رەتلىگەن ئاھاڭ.
قەدىناسلار مەندىن خاپا بولۇشۇپ،
يىراقتا قالدى دەپ سۆزلەمدىكىن، تاڭ!

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شائىرنىڭ خىلۇەت ماكانغا يوشۇرۇنۇپ، پىنھان تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقانلىقى، گىياھلاردىن ھۆزۈرلىنىپ، ساز چېلىپ، ئازادە ياشاۋاتقانلىقى، ئۇنىڭ ئوردىدا ئەمەل تۇتقاندىن مۇشۇنداق ئۆتكەن ياخشى دېمەكچى بولغانلىقى يېزىلغان. ئەمەلدىيەتتە، ئۇنىڭ سىياسىي جەھەتتە چەتكە قېقىلغانلىقى ۋە بۇ ئىشقا بولغان نارازىلىقى ئىپادىلەنگەن.

چىغرىق دەسسەپ سۇ چىقىرىش

دۇپ ياغاچتىن ئوق ياساپ، قارىغايدىن نور چاپقان،
ئايلانغاندا چىغرىق توختىمايدۇ غىچىلداپ.
دەسسەۋەرگەچ يۇرتداشلار قاداق بولغان پۇتلىرى،
چۇش بولغاندا قورساق ئاچ يىغلىشىدۇ مىشىلداپ.
يېرىلغان يەر تاشتەك چىڭ، قۇرۇپ قالغان مايسىلار،
كۆك ئاسماندىن چۈشمەيدۇ بىر تال يامغۇر تامچىسى.
پۇلى بارنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كەتكەن ئېتىزلار،
قىممەت ئاشلىق ساتىدۇ بازارلاردا قانچىسى.
قارىماققا تەس ئىكەن دېھقان بولۇپ ياشىماق،
غالچا بولسا بايلارغا تۇرمۇش ياخشى ئۆتكۈدەك.
ئاجىزلارنىڭ رىزقىغا ئەيش - ئىشرەت قىلىشىپ،
پارا بېرىپ بەگلەرگە ئويناۋەرسە يەتكۈدەك.
خەت تونۇغان ئادەم مەن يېشىم قىرىققا ئۇلاشقان،
چىغرىقنى دەسسەشكە پۇت - قولۇمدا يوق مادار.
بۇ دەردلەرگە پايلىماي نەزمە تۇزسەم ئېتىزدا،
ئاڭلىغانلار ئېسەدەپ كۆزلىرىدىن ياش تامار.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چىغرىق دەسسەپ سۇ چىقىرىۋاتقان بىر قېرى دېھقاننىڭ ئاھۇ زارى ئارقىلىق تەبىئىي ئاپەت، يەر ئىگىسى ۋە ئەمەلدارلارنىڭ زولۇق - زومبۇلۇقى تۇپەيلىدىن خەلقنىڭ بېشىغا كەلگەن ئېغىرچىلىقلار ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، ئاپتورنىڭ جاپاكەش دېھقانلارغا بولغان ھېسداشلىقى ئىپادىلەنگەن، «قارىماققا تەس ئىكەن دېھقان بولۇپ ياشىماق» دېگەن مىسرادىن باشلاپ ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرى ۋە باي - تۆرىلەر مەسخىرە قىلىنغان.

يىپەك تارتقۇچىلار

غوزىدىن يىپەك تارتىمىز غۇيۇلدايدۇ چاق،
ئوت يېقىپ، قاينىتىمىساق ئەھۋال چاتاق.
ئاق يىپەك، سېرىق يىپەك تاۋلىنار شۇنچە،
غوزىدىكى ئۆلگەن قۇرت ئاچلارغا تاماق.
دېھقان ئايالىنىڭ يۈزىدە شادلىق،
يىپەك سېتىپ بىر رومال ئالارمەن دەپ.
قېينىناتا - قېينانا سىلكىپلا كەتتى:
ئوغلىمىز ھاشاردا ئويلىمامسەن، — دەپ.
كەچ كۈز، كىيىم يېلىڭ، چۈشمەمدۇ قىرو،
چاقىڭنى ئېگىرمەي نېمە تۇرىسەن؟»
گېپىنى ئۇلارنىڭ تېخى تۈگىمەستىنلا،
«ھاكىم كەلدى، — دېدى بىرسى، — غەزەپ بىلەن.»
قامچىغا لازىم بولغان ئىكەن يىپەك يىپ،
ئايال بېرىۋەتتى ئۇنى چاقتىن ئېلىپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ھۆكۈمەت ئەمەلدارلىرىنىڭ بەتنىيەتلىكى ئېچىپ تاشلانغان. دېھقان ئايالىنىڭ جاپالىق ئەمگىكى، يىپەكتىن مول ھوسۇل ئالغاندىن كېيىن ئۆزۈمنى ئوڭۇشۇالارمەن دېگەن خىيالى، قېينىناتىنىڭ ھاشاردىكى ئوغلىغا قىشلىق كىيىم ئېلىپ بېرىشكە ئالدىرىغانلىقى، ئاخىردا ھاكىمنىڭ قامچىسىغا يىپ لازىم بولۇپ، چاقتىكى يىپەكنى قويماي ئېلىپ كەتكەنلىكى، بىر ئۆيلۈك كىشىلەردىكى ئارزۇنىڭ كۆپۈكە ئايلانغانلىقى ناھايىتى ئاددىي يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن پېرسوناژلارنىڭ سۆزى ۋە ھەرىكىتى ئارقىلىق، ئۇلارنىڭ ئوبرازى مۇكەممەل سۈرەتلەنگەن.

بىر ئايالنىڭ زارى

كۈن ئۇزۇن، يولنىڭ جەنۇبى، ئىدى ئاز قالغان باھار،
بىر ئايال توڭغانمۇ سالقىندا ۋە ياكى دىل ئازار.
مەن دېدىم: «سىزگە نېمە ئىش بولدى مۇنچە مۇڭلىنىپ،
كىيگۈدەك ھەم يېگۈدەك ئۆيدە يوقمۇ روزىغار.
توق يۇرۇپ ئىسسىق ماكاندا ئۆتكۈلۈك غەمسىز خۇشال،
خورسىنىپ ئۇھ تارتىسىز يا سىز بىرىگە ئىنتىزار؟»
بۇ ئايال يىغلاپ تۇرۇپ بەردى ماڭا تەستە جاۋاب:
«مەن ئىچىپ، كىيىسەم كىيىم ئۆتكەن بولامدىم بەختىيار.
قۇتقۇزۇشقا كەمبەغەلنى كەلسىمۇ يارلىق يەنە،
يۈز بېرىپ شىيۇك، باۋدا ئاپەت بولدى كۆپلەر نانغا زار.
قېينىناتام بىلەن ئانامنى باغلىدى لەشكەر كېلىپ،
ئايرىلىپ ئەرلەر ئايالدىن، نارەسىدە بولدى خار.
بىز سويۇپ يېگەچ دەرەخنىڭ پوستىنى ئۆلدى دەرەخ،
كۆرمىسە چاشقان كېپەكنى چىدىمايدۇ ئاچ يېتىپ.
تۇل خوتۇنلارنى تىزىملاڭلار دېگەنمىش ناھىيە،
يا ئۇلارنى قۇل قىلارمىش، پۇل تاپارمىش يا سېتىپ.
بىزگە ئاش بەرسە يەنە بىزدىن ئالارمىش ھەققىنى،
يازدۇرۇپ ھۆججەت گۆرۈكەشكە بېرەرمىش يەرنى ھەم.
بۇ قەدەر مۇشكۈل ھاياتتىن كىمگە دەۋا قىلغۇلۇق،
بىزنى بۇ كۈنلەرگە قويغان ئېيتىڭا قايسى ئىگەم!»
ۋادەرىخ! تۇتتۇم ياقامنى، دەرد ـ ئەلەمگە قاپتۇ ئەل،
قالسىمۇ ئاچ ـ يالىڭاچ ئوغرى، قاراقچى بولمىغان.
قۇش بىلەن يولۋاس قەيەرگە بارسا تەييار يېمەكى،
نە سەۋەب بىزلەرگە تەقدىر قىلدى ھەسرەت ئەرمىغان؟

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا بىر ئائىلە ئايلىنىڭ شىكايىتى ئارقىلىق يۇەن دەۋرىدىكى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ خەلق ئاممىسىغا بولغان دەھشەتلىك زىيانكەشلىكى چوڭقۇر ئېچىپ تاشلانغان. بۇ شېئىر ما زۇچاڭنىڭ رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرۈپ يازغان شېئىرلار ئىچىدىكى نىسبەتەن ئۆتكۈر يېزىلغان شېئىر ھېسابلىنىدۇ. ئۇ شۇ چاغدىكى ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ بىر ئەزاسى بولسىمۇ، لېكىن ئېزىلگەن، خارلانغان مېھنەتكەشلەرگە بولغان ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن، ھۆكۈمرانلارنى قامچىلىغان. شۇنداقلا، يۇەن سۇلالىسىدىكى سىنىپىي ئېكسپىلاتاتسىيىنى، دەھشەتلىك مىللىي زۇلۇمنى ۋە زامانىنىڭ جاھالىتىنى ئېچىپ تاشلىغان.

ئاستانە دەرۋازىسى

سەددىچىن سېپىلى قەدىمنى ئەسلەيدىغان جاي،
تۇرىمەن مەشرىقتىن نۇرغا پۈركىنىپ.
لۇلۇڭ قەلئەسىدىن ئېقىپ چىققان سۇ،
تۇڭرۇك تاغ سارايغا تۇرار ئۇلىنىپ.

بويىنى ئاق چايكىلار ئۇچقان بۇ تەرەپ،
قىرودا كۆرۈنەر ياپراق ھال بولۇپ.
بۇلۇت دېگىزىدا ئالەم قاراڭغۇ،
مانادا قايتىدۇ يەلكەن تولغىنىپ.

ئىزاھ:

بۇنىڭدا شائىرنىڭ ئاستانىدىن چىقىپ، سەددىچىن ئۇستىدە تۇرغان چاغدىكى ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن. شېئىر جانلىق، لېكىن گۈڭگا يېزىلغان. قەدىمنى ئەسلىسىمۇ ئازابلانمايدىغان كەي-

پىيات ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. گۈزەل مەنزىرە رەسىمگە ئوخشاش ئىپادىلەنگەن. شېئىرنىڭ سىغىمچانلىقى كەڭ، ئوقۇرمەننىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدۇ.

تەيدىڭنىڭ 4 - يىلى ئاستانىگە بارغاندا

1

خان سارايدىن چىقسا كۈز پەسلى گىياھلار يەلپۈنەر،
قىلسا ئوۋ چاڭياڭدا ئوقنى كۆتۈرەر ئەئيانلىرى.
يول بويى ئاپئاق قىرو بەييەن سۈيىگە بارغۇچە،
ناخشا توۋلاپ ئەگىشەر ئات ئۈستىدە غەمخانلىرى.

2

مىنگىنى ۋۇۋادىكى ئالەمگە داڭلىق ئارغىماق،
قولدا قۇشلاپ تۇرغىنى لاچىن ئەمەس شۇڭقار ھامان.
تىنچ ۋاقىتتا پۇلنى خەجلەيدۇ غازاڭدەك ھەر تەرەپ،
مەقسىتى شۇ يات قەبىلە بولسا ئەل خانلار تامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا تەيدىڭ خان يوسۇن تېمۇرنىڭ ئوۋغا چىققان چاغلىرى، كۈز پەسلىدىكى يايلاق مەنزىرىسى، يۇەن سۇلالىسىنىڭ ھەممە يەرنى ئۆز ئىلكىگە ئالغان شانۇ شەۋكىتى يېزىلغان.

ئاستانىدىكى دارىلئولۇمدا ئويلىغانلىرىم

ئوت - چۆپ شالاڭ، تاغ - ئېدىر پەس، تورغاينىڭ ئۇنى،
ئارچىزاردا يامغۇر بىلەن شاخلار ياشاردى.

كېسەك ھۇجرا، سەندەل ئوچاق، كاڭلىرى ئۇزۇن،
سالقىن بولسۇن چېدىر ئۆي دەپ تۇڭلۇك ياسالدى.
ئالتىنچى ئاي يانتاق يېگەن تۆگىلەردە سۈت،
كۈز پەسلىدە ئاسمان جىمجىت، يەرلەر تاتاردى.
تاشپاقىلىق پەلەمپەيدە خانىنى كۆرەي دەپ،
سوغقا چىداپ ساقلاپ شۇنچە چېكەم ئاقاردى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاستانىنىڭ كۆرۈنۈشى، ئۆزىنىڭ دارىلئولۇمغا يەنە بىر قېتىم كەلگەنلىكى، گۈللەپ ـ ياشنىغان مەنزىرە، ئۆزىنىڭ ھېچقانداق بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرالماي قېرىپ كەتكەنلىكى يېزىلغان.

تۇۋرۇك تاغنىڭ مەغرىب يېقى ئون مىڭ چاقىرىم قۇم،
يىراقلاردىن يىراق باقساڭ پەسلىگەن قۇياش.
ئىس ـ تۈتەكلىك شەپەق نۇرى، جىرادا يىلقا،
شىمالدىكى ئېگىز دۆڭلەر تەيشەنگە ئوخشاش.
سېۋەتلەردە سۆسەر تېرە ئاستىدا ئالتۇن،
قاشتېشىدىن لاي يۇغۇرۇپ ياسالغان چاقچۇق.
ئاستانىنىڭ قەسىرى ئالدى مەڭگۈلۈك دەرەخ،
بىلەلمىدىم ئەنقا قونسا بولامدىكىن ـ يوق؟

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شىمالنىڭ گۈزەل تاغ ـ دەريالىرى، ئوردىنىڭ ئاسايىشلىق مەنزىرىسى، شائىرنىڭ دۆلەت ئۇچۇن بىر ئىش قىلـ سام دەيدىغان ئارزۇسى، ئوردا قايتا ئىشقا قويىسىدى دەيدىغان ئارمانلىرى يېزىلغان.

يەنلىنده جەنۇبتىن كەلگەن مېھماننى ئۇزىتىش

دەل ـ دەرەخنى پەسته قويغان شۇنچه ھەيۋەت ئاق مۇنار،
ئول قەدىم قەلئه ئىچىده ھەممىدىن ئۇستۇن تۇرار.
بۇندا يامغۇر بىرله بۇغداينىڭ چىرايى شۇنچه ئۇز،
سىز بارار جايلار بۇ دەم بىر تامچه سۇغا ئىنتىزار.
كىم شىمالغا بولسا سەييا‌ھ قۇمدىكى تۇرنا سۇپەت،
گەر جەنۇبقا كەتسىڭىز سۇ قۇشلىرى بوستانغا زار.
ئالدىمىز جېن، ۋېي گويا گۇللەرگه تولغان باغ كەبى،
ئادىمى كۆپ كۇن ئالالماي شوينا باغلاپ ئىشىك باقار.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا يۇەن سۇلالىسى جورجىتلارنى مەغلۇپ قىلغاندىن كېيىنكى يۇز يىلغا يېقىن ۋاقىت ئىچىده يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئەسلىگه كەلتۇرۇلمىگەنلىكى، تەرەققي قىلمىغانلىقى، پۇقرالارنىڭ يەنىلا نامراتلىقتا ياشاۋاتقانلىقى يېزىلغان. مىسرالاردىن ئاپتورنىڭ ناراز‌لىقى مانا مەن دەپ چىقىپلا تۇرىدۇ. بۇ ئاپتورنىڭ ئوردىدىن قايتقاندىن كېيىن قايتا ئەمەل تۇتۇشقا ئۇنىمىغانلىقىنىڭ سەۋەبلىرىدىن بىرى بولۇشى مۇمكىن.

كاتاۋۇل جى شۆ بىلەن بىرلىكته دوستلارنى فۇجيەنگه ئۇزاتقاندا

جىمېندىن شەرقه باقسام تېپتىنچ ئوكيان،
پەرىشته بەردىمۇ سىزگه ئەنجۇرلۇك بوستان.
رەڭدار كېمه قارلىغاچتىن باھار ئاۋازى،
ئاق توندا ئاق قۇ بوپسىز ئاسماندا ئۇچقان.

جىنشۇيده دولقۇن ئۆرلەپ ئۇزەر قۇلۇله،
جيەنخۇدا ئوت - چۆپ تولا، نبلۇپەر سۇنغان.
ئاستانه چاڭلىرىدا يۇزۇم كۆرۈمسىز،
جۇۋانمنى جەندىگه تېگىشكەن بولسام.

ئىزاھ:
شېئىردا ئاپتورنىڭ سىياسىي تۇرمۇشتىن بىزار بولۇپ، زاھىتلىق يولىنى تۇتۇش ئىدىيىسى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. دوستلىرىنى زاھىتلىققا ئۇزاتقان چاغدىكى تەسەۋۋۇرى، ئۇلارنىڭ پەرىشتىلەردەك بولۇپ كەتكەنلىكى تولىمۇ ئوبرازلىق يېزىلغان، شۇنداقلا ئاپتورنىڭمۇ زاھىتلىققا ھەۋەس قىلىۋاتقانلىقى ئىپادىلەنگەن. شېئىر راۋان، مەزمۇنلۇق چىققان.

تۆت ئاقساقالغا بېغىشلىما

قىلسىمۇ يارىلىق لېيۇ باڭ سۆزلىرى كەتتى بىكار،
قويدىڭىز ئەمدى قەدەم شاھزادىنىڭ قەسىرى تامان.
بىر موماي بۇزدى نىيەت، ئادەمنى ھايۋان ئەيلىدى،
ئەلگە دۇشمەن بولدىڭىز، لەنەت ئوقۇيمەن ھەر زامان.

ئىزاھ:
قەدىمكىلەر شاڭشەن تېغىدىكى تۆت ئاقساقالنىڭ ياخشى گېپىنى كۆپ قىلغان بولسىمۇ، ئاپتور بۇ شېئىردا ئۇلارنىڭ لۇي خانىشقا ھەمدەم بولۇپ، خەن سۇلالىسىغا ئېغىر بالايىئاپەتلەرنى ئېلىپ كەلگەنلىكىنى ئەيىبلىگەن. يۇەن دەۋرىدىكى خان جەمەتىدىمۇ ھوقۇق تالىشىش كۆرەشلىرى ئەۋج ئالغان. ئاپتور بۇ شېئىر ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئوردىدىكى توقال خانىشلارغا ۋە مەسلىھەتچىلەرگە بولغان نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن.

تاغ - دەريالار رەسىمىگە

قىيادا بۇلۇتنىڭ قوينىدا دەرەخ،
گىرىمسەن يامغۇردىن، كېمە ئائىلاج.
رەسىمدىكى ئادەم بەلكى پەرىشتە،
ئۇ يىلدىن - بۇ يىلغا تۆلىمەيدۇ باج.

ئىزاھ:

تاغ - دەريالار رەسىمىگە بېغىشلانغان بۇ شېئىر ئاددىي يېزىلغان بولسىمۇ، مەزمۇنى چوڭقۇر. ئۇنىڭدا پەقەت رەسىمدىكى ئادەملەرنىڭلا ئالۇۋان - ياساقتىن ئامان قالىدىغانلىقى يېزىلغان ۋە بۇ ئارقىلىق يۇەن دەۋرىدىكى پۇقرالارنىڭ چىدىغۇسىز ئىزىلىش ئېچىدە ياشايدىغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

خۇاڭخې دەرياسى

هاك - توپا مەشرىق جەنۇبىغا قىلۇر تىنماي سەپەر،
تاغ - بۇلۇت كۆكنى تىرەپ مەغرىب شىمالىدا ياتار.
ساپسېرىق لاي - لاتقا قاينام تاشىدۇ قاشقا بەدەر،
ئۆشنىسىدە بىر تۇمەن چاقىرىم ئېغىر دولقۇن ئاقار.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا خۇاڭخې دەريا ۋادىسىنىڭ جۇغراپىيىلىك ئورنى ۋە ئۇنىڭ ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈشى ناھايىتى جانلىق سۈرەتلەنگەن. بولۇپمۇ خۇاڭخېنىڭ ئۆشنىسىگە لاي - لاتقا ئارتىپ، گۈلدۇرلەپ ئېقىشلىرى بەكمۇ جانلىق يېزىلغان. ئۇنىڭ ئېغىر يۈك كۆتۈرۈپ، نائىلاج مېڭىشى، ھاسىراپ - ھۆمىدەپ ئالغا سىلجىشلىرى

رى ئادەملەرنىڭ ئەھۋالىغا ئوخشىتىلغان.

خانلىق ئېرىق بويىدا باھار

تاڭ سەھەر خانلىق ئېرىقتىن سۇ ئاقار شىر - شىر قىلىپ،
ئەگرى ماڭغان چاغدا ھالقا، تۇزلۇكى چاقماق سۈپەت.
قەسىرىگە ئەمدى كىرە - كىرمەي تۇرۇپلا بىر غېرىچ،
ئايرىلۇر جەننەت بىلەن ئىنساندىكى ئالەمچە پەرق.

ئىزاھ:

مەنزىرە ئىلھامىدىن ھېسسىياتنى ئىپادىلىگەن بۇ شېئىردا ئادەملەرنىڭ، شۇنداقلا شەيئىلەرنىڭ قىممىتى، ئورۇن - مەرتىۋە ئوخشاش بولمىغانلىقى سەۋەبىدىن كېلىپ چىقىدىغان پەرق ناھايىتى چوڭقۇر ئىپادىلەنگەن. شېئىرنىڭ سۆزلىرى راۋان، تەبىئىي، جانلىق چىققان.

ما شىدې

ما شىدې، ئۇيغۇر، ما زۇچاڭنىڭ تاغىسى. خانزادىلىكتىن تۆرىلىككە ئۆستۈرۈلگەن. دارىلئولۇمدا كاتىپ، باش مۇپەتتىش، زىندان پىرقىسىدە دۇئان بېگى، قارا دۇئاندا تەپتىش قىلغۇچى قاتارلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. ئېتىز ـ ئېرىقلارنى ھۆججەتلەشتۈرۈشكە مەسئۇل بولغان. گۈسۇ قەلئەسى (بۇگۇنكى سۇجۇ شەھىرى) نى ياسىغان. كېيىنچە خۇەينەنگە بېرىپ تەپتىش مەكىمىسىدە مۆھۈردار بولغان. خې فېي قەلئەسىنى ياساشقا قاتناشقان. يۇ چۆ يازغان «چىڭ ياڭ توپلىمى» نىڭ «خې فېي قەلئەسىنى ياساش خاتىرىلىرى» دە ئۇنىڭ تۆھپىسى تىلغا ئېلىنغان. «يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» دا ئۇچ پارچە شېئىرلا ساقلىنىپ قالغان.

لىڭچۇەنسى ئىبادەتخانىسىدىن ئۆتكەندە

ھويلا ئالدىدا قارا ئارچا بويى يۇز گەزچە بار،
ئۇۋا ساپتۇ تۇرنا ئۇنىڭ ئۇستىگە قالغاچ ياراپ.
ئۇچسا ـ قونسا مەيلى ھەرگىزمۇ مالامەت يوق ئۇڭا،
سايرىشى ئۆگەنگىنىدەك خۇددى بۇددادىن سوراپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا قارىماققا ئارچا ئۇستىگە ئۇۋا سالغان تۇرنا يېزىلغاندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە راھىبلارنىڭ ئەركىن تۇرمۇشى، پانىي دۇنيادىن ھالقىغان ئوبرازى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

قۇشلارنىڭمۇ ئۇلاردىن سوراپ ئۆگەنگىنىدىن، بۇ راھىبلارنىڭ كامالەتكە يەتكەن ئادەملەردىن ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ.

يولۇاس دۆڭلۇكىگە بېغىشلىما

بىلمىدىم ئوكيان ئىچىدىن ئۇشبۇ دۆڭ چىققان قاچان،
قاشتېشى لوتۇسقا ئوخشايدۇ سىياقى بەك راۋان.
پەس - ئېگىز شىپاڭ - راۋاق راھىب ئۇچۇن ھۇجرا بۇ دەم،
تۆت تەرەپ تەبىەيگە ۋەخپە دەپ بېرىلگەن بىر زامان.
سېھرىي شەمشەرنىڭ كۇچى يولۇاسقا تەمسىل شۇ دەقىق،
ئۇ كۆمۇلگەن يەرنى بىر چاغ ئەجدىھا قىلغان ماكان.
مەن چىقىپ ۋۇشۇەنگە ئۇستۇندىن تۆۋەن باققان چېغىم،
كۆككە ئۆرلەپ نەرە تارتقۇم كېلىدۇ بۇندا ھامان.

ئىزاھ:

ئېگىز جايلارغا چىقىپ ئۆتكەن ئىشلارغا نەزەر سالغان بۇ شېئىردا يولۇاس دۆڭلۇكىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن، ۋۇ بەگلىكىدىكى خېلۇينىڭ رىۋايىتى ئەسكە ئېلىنغان. ئەڭ ئاخىردا ئۆزىنىڭ ئەرشىئەغا چىقىۋەك غەيرەت - شىجائىتى ئىپادىلەنگەن.

شىك ۋېنفاك

شىك ۋېنفاك، ئۇيغۇر، ئوردىدا ۋازارەت مۇلازىمى بولغان. «قۇمغا چۆمۈلۈش توپلىمى» نى تۇزگەن بولسىمۇ، بىزگىچە يېتىپ كەلمىگەن. «يۇەن ماقالىلىرى» دە ئىككى پارچە شېئىرىلا ساقلىنىپ قالغان. ما زۇچاك تۇزگەن «شىتيەن توپلىمى» دا شىك ۋېنفاكنىك «قۇمغا چۆمۈلۈش توپلىمى» بارلىقى تىلغا ئېلىنغان ۋە ئۇنى يىنكېك، خېسۈنلەر بىلەن تەك ئورۇنغا قويغان. لۇ يۇرېن «شىمالىي قوۋمدىكى ئەبجەش خاتىرىلەر» دېگەن كىتابىدا شىك ۋېنفاكنى شېئىرنى ياخشى يازاتتى دەپ تىلغا ئالغان ۋە ئۇنى ۋاك جىچيەن بىلەن تەك ئورۇنغا قويغان. شىك ۋېنفاك «تاك دەۋرىدىكى كامىللار» ناملىق ئون جىلدلىق ئەسەردە 397 ئادەمنىك تەرجىمىھالىنى يازغان. «تۆت يۇرۇش كىتابلارنىك ئومۇمىي مەزمۇنى» دا، شىك ۋېنفاكنىك بۇ كىتابى جيۇ گۇڭئەن يازغان «تاك شېئىرلىرى ھەققىدە خاتىرە» گە قارىغاندا رەتلىك ۋە يېڭى، قەلىمىمۇ پاساھەتلىك دەپ تەرىپلەنگەن.

سۇ شياۋشياۋغا بىر غەزەل

ئاقسا سۇ مەشرىقتە سەكرەيدۇ بېلىق مەغرىپ تامان،
كەلمىگەچ خەتكە جاۋاب چېيەنتاڭدا ھالىم بەك يامان.
مەن خاتا بەردىمۇ بىرسىگە كۆڭۈلنى دوست بىلىپ،
ھارۋىلىق ماڭدىم تاپاي دەپ، قاتىرىدىم، رەڭگىم سامان.
مەي ئىچىپ باقسام دەرەخكە سايىدىن گۈڭگا باھار،
يوتقىنىم مۇزدەك، كېچە ـ تۈن كارىۋىتىم يالغۇز ھامان.

نېلۇپەرنى نەگە تىكسە تۇتىدۇ دەيدۇ، لېكىن
تەلمۇرۇپ ھەردەم بۇ يولغا بولمىقىم تەستۇر ئامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا سۇ شياۋشياۋنىڭ نامى ئارقىلىق، خارلىقتا قالغان پاھىشە ئاياللارنىڭ ئېچىنىشلىق تەقدىرى، يازغان خەتلىرىگە جاۋاب كەلمىگەنلىكى، ھەر كۈنى يولغا تەلمۇرۇپ، خاتا كۆڭۈل بەرىمۇ دەپ خورسىنىشلىرى، تەرەپ - تەرەپكە قاتراپ، ئىچىملىككە بېرىلىپ، يالغۇز يۇرگەنلىكىدىن ئاغرىنغانلىقى، ئۆزىنىڭ يەنىلا ھېلىقى ئىز - دېرەكسىز كەتكەن بىرسىگە كۆڭلى بارلىقى قاتارلىق ئەھۋاللار بايان قىلىنغان.

چوكانتالدا ۋەزىر شىپاخىدىكى سەيلە

قارشى قىرغاق باغچە ئىچرە ۋەزىر ئەزەم ھويلىسى،
گۈل - گىياھ تىككەن ۋاقىتنى ئۇنتۇمايدۇ ھېچ كىشى.
ۋاي ئىسىت، سوققان شامالدىن توزىدى بەرگى تامام،
سۈندۈرۈپ قىسماققا بار دەمسەن ئادەمنىڭ مىڭ بېشى؟

ئىزاھ:

بۇ چوكانتال بايرىمىدا يېزىلغان شېئىر. ئۇنىڭدا ۋەزىر ئەزەمنىڭ ھويلىسىغا ئەمگەكچى خەلقنىڭ كۆچ چىقارغانلىقى، پۈتكەندىن كېيىن ئۇ يەرگە يىراقتىن قاراشقىلا بولىدىغانلىقى، ھويلىغا كىرىپ بىر تال گۈل ئۈزۈشنىڭمۇ مۇمكىن ئەمەسلىكى بايان قىلىنغان. ئاپتور ئەمەلدار بولغاچقا، بۇ ھويلىغا كىرىش ئىمكانىيىتى بار بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بۇ يەردە ئەمگەكچى خەلقتە ھېسداشلىق قىلىپ، ئۆزىنىڭ نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن.

گۈەن يۈنشى

گۈەن يۈنشى (1286 — 1324)، ئۇيغۇر، ئەسلىي ئىسمى كىچىك يۈنشى قىيا، تەخەللۇسى تاڭسۇق، لەقىمى قومۇشلۇقتەكى راھىب. ئاتا - بوۋىلىرى غەربىي يۇرت بەشبالىق (بۈگۈنكى جىمىسار ناھىيە ئەتراپى) دىن. بوۋىسى ئەلى قىيا سۈڭ سۇلالىسىنى تىنچىتىشتا تۆھپە كۆرسەتكەن ئەمەلدار بولغاچقا، خۇ گۈاڭ ژازارتىدە سول قول ژەنىرالىك ژەنىپىسىنى ئۆتىگەن، چۈ بەگلىكىنىڭ تۆرىسى دېگەن نام ئوتۇغات قىلىنغان. جەجىڭنىڭ 8 - يىلى جياڭلىن بېگى دەپ ئەنگە ئېلىنغان. دادىسى گۈەن جىگې جياڭشىدىكى ژاقىتلىق ژازارەتتە ژازارەت مۇئەككىلى بولغان، چۈ بەگلىكىدىكى ساداقەتمەن تۆرە دېگەن نام ئوتۇغات قىلىنغان. كىچىك يۈنشى قىيا يۈز - كۆزىدىن نۇر تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، تەقى - تۇرقى قاۋۇل بالا بولۇپ ئۆسكەن. 12 ياشلارغا كىرگەندە قولىغا ئۇزۇن دەستىلىك نەيزە ئېلىپ، كۆنىدۈرۈلمىگەن توسۇن ئاتقا مىنىپ، خەتەرلىك تاغ - جىلغىلارنى ئايلىنىپ ئۆزىنىڭ قورقۇمسىزلىقىنى كۆرسەتكەن. ئېغىر يا، ئۆتكۇر ئوقلارنى ئېلىپ، ياۋايى ھايۋانلارنى ئوۋلىغان ۋە ئۆزىدە ھەربىي سەركەردىنىڭ ئالامەتلىرى بارلىقىنى ئىپادىلىگەن. چوڭ بولغاندىن كېيىن قېتىرقىنىپ كىتاب ئوقۇپ، دادىسىنىڭ ئىشلىرىغا ژارىسلىق قىلغان ۋە خۇەينەن بىلەن خۇەيبېيدىكى ئون مىڭ تۇتۇنلۇك مەھكىمىدە داروغاچ بولغان. ئۇزۇن ئۆتمەيلا «ئەمەلدار بولۇشقا ئەزەلدىن رايىم يوق» دېگەننى باھانە قىلىپ، يولۇاس سۇرىتى چۇشۇرۇلگەن ئالتۇن تەمتەكنى ئىنىسى قوتو قىياغا ئۆتۈنۈپ بەرگەن ۋە شۇ چاغدىكى داڭلىق ئەدىب ياۋ سۈيگە

شاگىرت بولغان. ياۋ سۇي ئۇنىڭ قەدىمكى خەنزۇ تىل - يېزىقىدا ئۆزگىچە قابىلىيەتلىك ئىكەنلىكىنى، ناخشا ۋە قەدىمكى ئوردا مۇزىكىلىرىنى تولىمۇ مەردانە ئورۇنداپدىغانلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالغان. پادىشاھ رېنزۇڭنىڭ خۇاڭچېڭ 2 - يىلى (1313 - يىلى) دارىلئولۇمدا پۇتۇكچى دورغاپلىققا، ئىشىك ئاغىلىق مەنسەپىگە ۋە يارلىقچىلىققا تەيىنلەنگەن. شۇنىڭدىن كېيىنمۇ يەنىلا «مەن بۇ مەرتىۋىگە لايىق ئەمەس. بۇرۇنقى دانىشمەنلەردىن ئۆگەنمىسەم بولمىغۇدەك» دەپ ۋەزىپىسىدىن ئىستېپا بەرگەن. جىياڭنەنگە بېرىپ بەزىدە قاسساپ، مەيپۇرۇشلار بىلەن، بەزىدە ئوتۇنچى - پادىچىلار بىلەن بىللە تۇرمۇش كەچۈرگەن. ئاردا خاڭجۇغا بېرىپ دورىگەرلىك قىلىپ جان باققان. 39 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

گۇەن يۈنشى شېئىر، نەزم، يۇرۇشلەشكەن ئەركىن ئۇسلۇب كۇي تېكىستلىرى، نەسر قاتارلىق جەھەتلەردە بەلگىلىك ئىقتىدارغا ئىگە، سەنئەتنىڭ ھەرقايسى تۈرلىرىدىن خەۋىرى بار تالانت ئىگىسى. مۇزىكا، خەتتاتلىق، رەسساملىقتا كامالەتكە يەتكەن شەخس. شۇي خۇيمىن قاتارلىقلار تۈزگەن «گۇەن يۈنشى ئەسەرلىرى ۋە ئۇنىڭغا ئىزاھ» ناملىق كىتابقا گۇەن يۈنشى يازغان 88 پارچە نەغمە تېكىستى، ئون پارچە يۇرۇشلەشكەن كۇي تېكىستى، 38 پارچە شېئىر كىرگۈزۈلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىككى پارچە نەزم، ئۈچ پارچە نەسرىي ئەسىرى بار. گۇەن يۈنشى ھەققىدە ئىزدەنگەنلەر ئۇ يازغان ئەركىن ئۇسلۇب كۇي تېكىستلىرىنىڭ راۋانلىقىغا قاراپ، ئۇنى شۇ چاغدىكى ئوخشاش كەسىپتىكىلەرنىڭ گۈلتاجىسى، يالغۇز غەربىي يۇرتقىلا داڭلىق بولۇپ قالماي، خەنزۇلار ئىچىدىمۇ ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتىدىغىنى يوق دەپ تەرىپلىگەن. مىڭ سۇلالىسىنىڭ دەسلىپىدىكى جۇ چۈەن «تەيخى يىللىرىدىكى رەسمىي ئاھاڭلار» دېگەن كىتابتا يازغان «تاڭسۇق

راھىبنىڭ نەزىلىرى يۈگەن سىيرىپ ماڭغان دۇلدۇلغا ئوخشاش ئەركىن» دېگەن سۆزلەرمۇ ئۇ ئىجاد قىلغان ئاھاڭ ۋە نەغمىلەر-نىڭ ھەقىقەتەن ناھايىتى مەردانە، راۋان ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. گۈەن يۇنشى ئاھاڭ قانۇنىيەتلىرىنى پىششىق بىلگەن. ھازىرغىچە يېتىپ كەلگەن خەيىەن ئاھاڭى گۈەن يۇنشىدىن باشلانغان. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىن «تاڭسۇق راھىب توپلىمى»، شۇي زەيسى (تاتلىق) بىلەن بىرلىشىپ تۈزگەن «تاڭسۇق بىلەن تاتلىقنىڭ نەغمە ـ ناۋا مەھكىمىسىدىكى ئەسەرلىرى» نامىلىق كىتابلار بار. گۈەن يۇنشى يازغان شېئىر، نەزىلەرنىڭ تېما دائىرىسى نىسبەتەن تار، رېئاللىقنى بىۋاستە ئەكس ئەتتۈرگەن ئەسەرلىرى كۆپ ئەمەس.

تاشچى ناخشىسى

تاش قازار تاغ ئۈستىدە كۈن ئولتۇرۇپتۇ رەڭ كېتىپ،
تاش قازار تاغ ئاستىدا دەريا ئاقار دولقۇن ئېتىپ.
ئۆتمىگەي لى بەي بۇ يەردىن، ئەمدى يوق سۈدا ئىزى،
ۋاداەرىخ! تەستۈر ماڭا دەرقەم بولۇش ئىزدەپ تېپىپ.
يوق مېنىڭمۇ بۇ دەقىق دارىلئولۇمدا قالمىقىم،
بولدى ئاستانە ھارام، خۇشخۇي ياشاي دۇنيا كېزىپ.
يېڭى شىپاڭدا كېچە يامغۇردا چۈش كۆردۈم نىتەي،
تا ئەزەل ئۇچراشمىغان ئۇل زاتنى يىغلاپ ياد ئېتىپ.

ئىزاھ:

بۇ، ئاپتور تاش كولايدىغان تاغدا يۈرۈپ، لى بەيگە ئاتاپ يازغان مەرسىيە. شېئىردا ئاپتورنىڭ لى بەيگە بولغان ھۆرمىتى ۋە سېغىنىشى، لى بەيگە ئەگىشىپ، ئاشۇ زاتتەك ئىراده بىلەن ياشىغۇسى بارلىقى ئىپادىلەنگەن.

قومۇش يوتقان ۋە ئۇنىڭغا كىرىش سۆز

پېقىر لياڭشەن كۆلىدىن ئۆتۈپ كېتىۋېتىپ، قومۇشتا يوتقان توقۇۋاتقان بىلىقچى بوۋاينى كۆرۈپ قالدىم. ئۇنىڭ دۇرۇس ئادەملىكىگە كۆزۈم يېتىپ، توقۇۋاتقان يوتقانىنى ئۆزۈمدىكى تاۋار يوتقانغا تېگىشكۈم كەلدى. بىلىقچى بوۋاي ماڭا: «ئەگەر جانابلىرى بۇ يوتقانغا قىزىقىپ قالغان بولسىلا، شېئىر بىلەن تېگىشسەكمۇ بولىدۇ» دېدى. دەرھال نەزم يازدىم. بوۋاي تاۋار يوتقانىنى ئالغىلى ئۇنىمىدى.

بېرىپ كەستىم قومۇش، ئۇنىڭ يۈزىگە قونمىغان كىر ـ چاڭ،
ئويۇم: ئۇنى يېيىپ چىم ئۈستىگە ئېلىپ توقۇش يوتقان.
تولۇن ئايلىق كېچە، رەڭگى گويا ئاق قار، ھىدى خۇشبۇي،
چىداپ مەغرىب شامالىغا يېپىنسام نەقەدەر ئوبدان.
تېنىم ئاسمان ـ زېمىنغا ئەگىشىپ كەتتى مادارىدىن،
كېرەك يوق ياشىسام نامىم، غۇرۇرۇمنى قىلىپ پىنھان.
تاۋار ـ دۇردۇن گىياھلار پەردىسىگە قىلمىسۇن تارلىق،
قېيىقتا ئولتۇرۇپ ئۆزگە باھارغا يەتمىكىم ئىمكان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا قومۇش يوتقان بىلەن بىلىقچى بوۋايغا مەدھىيە ئوقۇش ئارقىلىق، شائىرنىڭ ئالىيجاناب پەزىلىتى، پانىي دۇنيادىكى چاكىنىلىق بىلەن ئۇلپەت بولۇشنى خالىمايدىغان ئىرادىسى ۋە زاھىت بولۇپ كېتىش خىيالى ئىپادىلەنگەن. گۇمان يۇنشىنىڭ قومۇش يوتقانىنى تاۋار يوتقانغا تېگىشمەكچى بولغانلىقى، ئۇنىڭ تەخەللۇسىنىڭمۇ قومۇشلۇقتىكى راھىب ئىكەنلىكى ئەدەبىيات مۇنبىرىدىكى ئەتىۋارلىق سۆز بولۇپ قالغان. بۇ شېئىر ئۆز زامانىسىدا كەڭ تارقالغان، ھەتتا مىڭ، چىڭ سۇلالىسىدىمۇ

نۇرغۇن كىشىلەر بۇ شېئىرغا مۇشائىرە يازغان.

ئېگىر

ئۆزى ئۇچ گەز، يېشىل ئەڭنى قەدىم خەنجەر،
شامالدا سىلكىنىپ دولقۇن كېسەر قانماي.
ئېقىن سۇ كۇن ۋە تۇن ئۇنسىز بىلەي گويا،
بىسىنى كۆرسە تۇرمايدۇ لەھەڭ قاچماي.
تۇمانلىق ئىككى قىرغاقتا ئۆلۈم خەۋپى،
سەھەر پەيتى غەزەل، يامغۇر ياغار هارماي.
شامال سوقسا كېلىپ كۇز پەسلى مەغرىبتىن،
ئەمەس مۇمكىن بۇ خەنجەرنىڭ بىسى يانماي.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئېرىق - ئۆستەڭلەردىكى ئېگىر ئەسكى ئادەملەر قاراپلا ئەيمىنىدىغان خەنجەرگە ئوخشىتىلغان: ئېقىن سۇنىڭ ئۇنى ئۇنسىز هالدا بىلەپ تۇرىدىغانلىقى، بېلىقچىلارنىڭ ناخشىسىنىڭ كېچىلەردە ئۇنىڭغا هەمدەم بولىدىغانلىقى يېزىلغان. ئاپتور ئادەملەرنى يامان كۆزدىن ساقلايدىغان خەنجەرنىڭ بۇ ئالەمدە مەڭگۇ بولۇشى لازىملىقىنى ئۇمىد قىلغان. شېئىر مەردانە، راۋان يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدىكى «تۇمانلىق ئىككى قىرغاقتا ئۆلۈم خەۋپى، سەھەر پەيتى غەزەل، يامغۇر ياغار هارماي» دېگەن مىسرالار تولىمۇ كۆتۇرەڭگۇ چىققان.

ئاستانىدا يۇرۇپ دوستلارنى سېغىنىش

يىراق سەن، بەكمۇ مۇڭداشقۇم كېلۇر بۇ پانىي ئالەمدە،
سېغىنسا يازمىغان نەزمە كىشى بارمۇ كۆزى نەمدە.

جۇدالىق دەردى ساق ئون يىل، تۇغۇلسام ئۇچ قېتىم شۇ دەرد، سەۋەب ئىقبال - نىيەت ئوخشاش ئىدى سەرسانە يۇرگەندە. تۇتۇپ خەنجەر چىراغنىڭ ئاستىدا، ياش كۆزدىكى سۈدەك باھار سەلكىن ئارا باربىت چالۇرمەن ئولتۇرۇپ غەمدە. خىجالەتمەن يېشىم تۇرسا تېخى ياش، قاپقارا چاچىم، كامالەتتىن ھەۋەس قوزغامدىغان دارىلئولۇم مەندە.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شائىرنىڭ ئۆز يۇرتىدىكى كونا بۇرادەرلىرىنى ئەسلىگەنلىكى، ئۆزئارا دوستلۇق - مۇھەببەتنىڭ داۋاملىشىۋاتقانلىقى، ئۆزىنىڭ ئەمەلدارلىق يولىغا مېڭىش نىيىتىنىڭ يوقلۇقى يېزىلغان.

ئانامنى ئەسلەپ

لىكشىتۇر باش شۇنچە لەرزان ئايدالادا گۇل - چېچەك، بولدۇم ئەمدى ئۇشبۇ تايىنلىق ئەمەلدىن كەچكۈدەك. ئويلىسام ئون يىل ئۆتۈپتۇ، پەشلىرىمدە ياش دېغى، يېڭىنكىزنىڭ ئىزلىرى يېشىمنى ھەيران ئەتكۈدەك.

ئىزاھ:

گۈەن يۈنشى ئانىسىغا ئىنتايىن مېھرىبان ئىدى. بۇ شېئىرىدا ئۇنىڭ ئانىسىغا بولغان چوڭقۇر سېغىنىشى ئىپادىلەنگەن. گۈەن يۈنشى ئەمەلىيەتتە كىچىك ئەمەل تۇتمىغان. تۇمەن تۇتۇنلۇك مەھكىمىدە داروغاچ، دانىشمەن - ئۆلىمالار كامالەت خانىسىدا پۈتۈكچى دورغاپ بولغان. لېكىن، ئۇ «تايىنلىق» دېگەن بىر سۆز بىلەن مەنسەپ يولىدىن كۆڭلى سوۋۇغانلىقىنى بىلدۇرگەن.

چىن بېيشەننىڭ يەلپۈگۈچىگە بېغىشلىما

1

تاۋلىنىپ كۈننىڭ نۇرى تاڭ پەيتى ئوكيياندىن كېلۈر،
سۇر قارامتۇل كۆك مانان جەننەتۇ رىزۋاندىن كېلۈر.
تۇن ـ كېچە مەشرىق شامالىنىڭ ھىدى مەيدىن بەلەن،
ھۇپپىدە كۇلگەن چېچەك شاپتۇل گۈلىستاندىن كېلۈر.

2

پەردە ئۆزرە ئاي نۇرى، پەشتاقتا كۆرگەن باشقىچە،
كۇللى ئالەم پەيزىنى ئاخشامدا كۆرگەن باشقىچە.
ئولتۇرۇپ پەرى ئەۋەتكەن سال بىلەن ئاسمانغا چىق،
سۇ ئىچىپ پەتنۇستا مىس، ئاسماندا يۇرگەن باشقىچە.

3

تىلسىماتتىن دورا يەپ بولماق پەرىشتە بى كېرەك،
گەر شەپەق قونسا بۇلۇتقا ئۆي شۇ دەپ بىلمەك كېرەك.
سۇبھىدەم تاغنىڭ ئىچىدە ئۇچ غېرىچ ئاپئاق لىباس،
كى شىجائەتنىڭ يولى راھىب ئۇچۇن مېيخۇا كېرەك.

ئىزاھ:

بۇ ئەسلىدىكى بەش پارچە شېئىرنىڭ ئىككىنچى، تۆتىنچى، بەشىنچىسى. ھەربىرىدە يەلپۈگۈچتىكى بىردىن مەنزىرە سۈرەتـ لەنگەن. بىرسىدە باش باھاردا يىراقتىن كۆتۈرۈلۈۋاتقان قۇياش، غۇۋا كۆرۈنۈۋاتقان پەرىشتىلەر ماكانى؛ بىرسىدە يېقىندىن كۆرۈـ نۇۋاتقان شاپتۇللۇق ۋە شاپتۇل چېچەكلىرى؛ يەنە بىرسىدە ئايـ

دىڭدىكى ئاينىڭ نۇرى، كېچە مەنزىرىسى، سالاسۇنغا يۆلىنىپ، پايانسىز دېڭىزغا تەلمۈرگەن ھالدا خىيال سۈرۈۋاتقان ئادەم؛ قەھرىتان سوغۇق، ئاپئاق قار، شەپەققە ئورالغان بۇلۇت، ئەمدىلا ئېچىلىۋاتقان مېيخۇا گۈلى، ئەركىن - ئازادە ئۇچۇپ يۈرگەن پەرىشتە. شېئىر ئىنتايىن ئوبرازلىق، جانلىق، كۆركەم يېزىلغان.

يۆيىڭ راۋىقى

ماڭا مەغرىبتىن شامال پەشتاقتا ئىمكان ئەيلىدى،
كۆلدە خەنجەرنىڭ نۇرى ئالەمنى جەۋلان ئەيلىدى.
ھالىدىن كەتكەن گىياھ، تاغدا ئورۇقلاپ قالدى شاخ،
كۈنۈ تۇن خانىڭ غېمى جىسمىمنى نىمجان ئەيلىدى.
تۇن يېرىم ناخشا ئاۋازى قاشنى تەۋرەتتى مۇدام،
بىر زېمىندا پەسلى كۆز قۇدرەت نامايان ئەيلىدى.

ئىزاھ:

شېئىردا يۆيىڭ راۋىقى، كۆز پەسلىدىكى دۇڭتىڭخۇ كۆلى، سەلتەنەتلىك تەبىئەت، ئەلنىڭ غەم - قايغۇسى گۈزەل مەنزىرە ئىچىگە جەم بولغان. شېئىر ناھايىتى تەسىرلىك يېزىلغان.

جياڭنەندىكى ئەنقا تاغ ئارامگاھى

تاغقا ماڭدىم يەتمىدىم ماڭسامۇ شۇنچە ئالدىراپ،
ئوقچىشى گۈلدەك يېنىمدا قاشتېشى يەڭلىغ بۇلاق.
ئەجدىھا سىلكىنسە قانىمدىن دېرىزەم ھۆل تامام،
بىلمىدىم قورقۇپ سوغۇقتىن پاشىلار كەتكەن قاياق.
ئۈيقۇدا كۆز يامغۇرى، ئۆرلەپ كېتىپتۇ كۆز سۇيى،
ئىشىكنى ئاچسام ئاتلىنىپتۇ كېمە كەچ شەرققە قاراپ.

بەلكى ھالىمنى مېنىڭ پۈتكۈل تەبىئەت ئۇنتۇدى،
ۋە لېكىن باقسام شىمالغا دىلدا تاتلىق ئىشتىياق.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا خاڭجۇدىكى ئەنقا تاغ ئارامگاھىدا ئۆتكەن كۈنلەر ۋە ئاپتونۇمنىڭ خانلىقنى ئەستىن چىقىرالمايۋاتقان روھىي كەيپىيىلىرى ئىپادىلەنگەن. «بەلكى ھالىمنى مېنىڭ پۈتكۈل تەبىئەت ئۇنتۇدى» دېگەن مىسرادا ئەمەلىيەتتە ئاپتونۇمنىڭ ئۆزىنىڭ پانىي ئالەمدىن قول ئۈزۈپ، ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل ياشاۋاتقانلىقى، لېكىن يەنىلا ئەلنىڭ غېمىنى يەيدىغانلىقى، شىمالىي ئاستانىغا ئاسايىشلىق تىلەيدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. شېئىرنى ئوقۇغان ئادەم ئۆزىنى مۇشۇ مەنزىرە ئىچىگە كىرىپ كېتىۋاتقاندەك ھېس قىلىدۇ.

لى چېك سىزغان «قەھرىتاندىكى قاغا» ناملىق رەسىمگە بېغىشلىما

سايرىشىڭدا بار سېنىڭ ئاچلىق ـ سوغۇق ئىچرە ئىدا،
بىر قاراپ ھالىڭغا بولدۇمدىكى خۇشاللىقتىن جۇدا.
يىل ئۆتۈپ ئىللىق باھار كەلگەندە تۆكمە يېمىكىڭ،
كۆك تامان پەرۋاز ئۇرۇپ دەردكە دېگەيسەن ئەلۋىدا.

ئىزاھ:
يۇەن سۇلالىسى رېنزۇڭنىڭ خۇاڭمىڭ، يەنيو يىللىرى قەھەتچىلىك ئېغىرلىشىپ، ھەممە يەرنى ئاچارچىلىق قاپلىغان. شېئىردا ئاپتونۇمنىڭ رەسىمدىكى ئاچ قالغان قاغىغا قاراپ، ئېغىر كۈنلەرگە دۇچار بولغان پۇقرانى ئويلىغانلىقى، ئۇلار ئۈچۈن ئازابلانغانلىقى، مول ھوسۇللۇق كۈنلەرگە ئىنتىزار بولغانلىقى يېزىلغان. شېئىرنىڭ تىلى ئاددىي، ھېسسىيات سەمىمىي، ئاچارچىلىقتا قالغان پۇقرالارغا تەسەللى ئېيتىۋاتقان كۆرۈنۈش كۆز ئالدىمىزغا كېلىدۇ.

جۇدالىق

تاغ ـ دالا، گۈللەر بىلەن دوستانە ئۆتتۈم بىر زامان،
ئەمما، قىرىق يىل بولسىدىم دائىم گۈزەل، پاكىز ھامان.
ئەمدى قالماق ـ كەتمىكمدىن قىلچە يوقتۇر خورسىنىش،
مەيلى ئاسمان يا دېڭىز قىلغاي قۇچاقىدا ئامان.

ئىزاھ:

بۇ شائىر ئالەمدىن ئۆتۈشكە ئاز قالغان چاغدا يازغان شېئىر. ئۆزىنىڭ ئۇزۇنغا قالماي ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىنى بىلگەن شائىر، مۇشۇ شېئىر ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھايات ـ ماماتلىققا بولغان قارىشىنى ئىپادىلىگەن. شائىر بۇددا دىنىغا نىسبەتەن چوڭقۇر ئەقىدە قىلغانلىقى ئۈچۈن، ئۆلۈمنى تەبىئىي ئەھۋال دەپ قارىغان، ئۆزىنىڭ پات ئارىدا ئۆلۈپ كېتىدىغانلىقىدىن ئۆكۈنمىگەن، ئۆلۈمنى مەردانە ھالدا قوبۇل قىلىشقا تەييارلانغان.

〔شۇي لۇڭيىن〕

ياڭجۇدىكى تولۇن ئاي راۋۇقى

كەچقۇرۇن كۆپكۆك دېڭىز، ئۇچقۇر شامال،
ئاي تولۇن بولدى راۋاقتىن ھېچ كىشى كەتمەيدىغان.
تارقىدى كۈجە ھىدى ئۆي سىرتىغا،
ئاڭلىنىپ كەلدى يىراقتىن نەي ئۇنى،
كۆزدە مەستلىك نازىنىدىن باشقىنى كۆرمەيدىغان.
ئالتە جۈپ ۋادەك كېلىپ توستى يولۇم،
ئايرىۋەتتى مەيلىچە توپتىن مېنى،

قىلدى گويا ئەيش ـ ئىشرەت، بەزمىدە يۇرمەيدىغان.
سەپسېلىپ باقتىم تۇڭرۇكلەردە نەقىش،
گۇل يۇزىدە كۇللى ئالەم ئىسسىقى،
ئويغىتىپ قويدى خىيالىمنى ئېگىز ئۆرلەيدىغان.

قايرىلىپ مەغرىب تېغى كۆردۇم، جەنۇبتا سۇ راۋان.
سورىدىم كۆكتىن: دېگىن ئۇسسۇلنى كىمگە ئويناغان؟
نە زۇرۇر تۇرنا مىنىپ پەرى بولۇش،
گاھ كېلىپ، گاھى كېتىپ تىنمايدىغان،
تۇرسا شۇنچە تەڭدىشى يوق ئۇز ماكان.
ئولتۇرۇپ ئاي تىنچىدى كۆلىنىڭ يۇزى،
ئويغىنىپ كەتتىم كېلىپ يوتقان نېپىز،
تۇنۇگۇن كۆرگەنلىرىمدىن بىرسى قالماپتۇ ئامان.
بولدىلا، تولدۇر قەدەھنى مەي ئىچەي،
شايى قەغەزگە تۆكۈپ ئىپار سۇيى،
ئىشقى زوقۇمدىن يازاي پىڭشەنگە نەزمە بىر زامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا تولۇن ئاي راۋانلىقىنىڭ كەچكى مەنزىرىسى ۋە بۇ ئارقىلىق پەيدا بولغان پانىي ئالەمدىن كېتىش خىيالى سۆرەتلەنگەن. چۈشتىن ئويغىنىپ، ھەممە نەرسىنىڭ كۆزدىن غايىب بولغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن، ئوڭ ياڭشەننىڭ پىڭشەن سارىيى ھەققىدىكى شېئىرلىرىدىن ئۆگىنىش لازىملىقى تىلغا ئېلىنغان. شېئىردىكى كەيپىيات بەكمۇ چۈشكۈن، لېكىن شېئىردىكى مەزمۇن ئىنتايىن كەڭ. بۇ شېئىردا شائىرنىڭ ئىدىيىسى ئوڭياڭشەننىڭ نەزىلىرىگە يېقىنلاشقان.

نەغمە تېكىستلىرى

(جېڭگۈك) شياۋ لياڭجۇ

باهار

باهارنىڭ سەلكىنى خۇش هىد ئەۋەتتى گۈل - گۈلىستانغا،
ئېتىمنى باغلىدىم مەجنۇن تېرەك تالغا.
بولۇپتۇ ئۇز بۇ كۆل شاپتۇل - سۆگەتلەر سايە سالغاندا.
كېلىپتۇرمىز تاماشا قىلغۇدەك جايغا.
نېمە يەتكەي گويا سوقسۇر بولۇپ جۇپ قۇمدا ياتقانغا.

يېغىن - يامغۇر كېچە - كۈندۈز ياراشقان بەكمۇ ئاسمانغا،
تەبىئىي هۆسنى، پەرداز يوق، ئەجەب ئوخشايدۇ جانانغا.
مۇغەننى قىز قولى سۇتتەك،
ئاۋازى زىلزىلە قانغا.
بېرىپ كۆلنىڭ ئىچى تاغدا ئىچەيلى مەي،
قىلىپ قالساق ئەگەر مەستلىك تېتىيمىز مەردۇ مەردانغا.

ياز

ئالدى قولۇاقنى قۇچاققا تالى مەجنۇن سەلكىنى،
نەدىندۇر كەلدى يېتىپ نەينىڭ ئۇنى.
نېلۇپەر ئۇزگەن يىگىتتە نېلۇپەردەك بىر ئاھاڭ،
ناخشىسى تىترەتتى كۆكنىڭ قەھرىنى.
چۆچىدى سوقسۇر چۇشىدىن چىققۇدەك بولدى جېنى.

ئۇز كېلىشكەن قىز - يېگىتلەر سەيلە بۇندا ھەر كۈنى،
كۈلكە - چاقچاق كەيپىچىلىك مەي بىرلە جام ئىككى يېنى.
چۈشتى گۈگۈم ئۆيگە قايتىپ كەتكۈلۈك،
ئويىنىدى كەچكى شەپەقتە نۇرلىنىپ كۆل دولقۇنى.
ئەينى ئورغاقتەك ھىلال ئاي ئاچتى يۈز،
قىلدى خۇشبۇي نېلۇپەر ھىدلاپ ئۇنى.

كۈز

نېلۇپەرنىڭ سۈدا ئەكسى، ياندا جۈيخۇا زەپىران،
كۈللى ئالەم ھۆسنىدە كۈزدىن پىغان.
قۇرۇدى لوتۇس، غازاڭنىڭ ئاستى سوقسۇرغا ماكان.
زەرسىمان سەلكىندە قالدى ھەممە جان،
بىلمىدىم گۈيخۇا شېخىنىڭ خۇش ھىدى قاچتى قايان.

قارىسام لېيفىڭ مۇنارىدىن كۆرۈندى يەر - جاھان.
بىر ئەزىم دەريا كەبى چېيەنتاڭ ئاقار مەشرىق تامان.
سۈپسۈزۈك كۆلنىڭ سۈيىدە ئەسلىمە،
مەۋج ئۇرۇپ ئۆرلەيدۇ دولقۇنلار راۋان.
ساقىغان كۆكنىڭ لېۋىگە ئاي نۇرى،
تۇرنىلار توپ - توپ بولۇپ ئىزدەيدۇ مەنزىلنى ھامان.

قىش

ئۇپۇقنىڭ ئۇستىدە لەيلەپ بۇلۇت توستى ئېگىز تاغنى،
ئېلىپ كەلدى پەسىل چىللاپ زىمىستاننى.
سامان دەريا سىدىن ئاق ئونچىلەر بەند قىلدى ئاسماننى.
ئوراپ مۇز قوينىغا مېيخۇادىكى جاننى.
يېيىلدى قار، يوقاتتى يولغا ئىمكاننى.

كۆزۈمگە ئالتە كۆۋرۈك ئەگمىسى كۆرسەتتى ئاقۇ رامنى،
يېپىپ لىباس بېشىغا رەڭ بېرىپ پەردازلىدى تالنى.
قەدەھنى كەلتۈرۈڭلار كۆتۈرۈپ جامنى.
بەئەينى قاشتېشىدەك بولدى قولۇاقلار،
ماكان قىلغان كەبى بۇدەم خرۇستال قەسىر - ئايۇاننى.

ئىزاھ:

«يۇەن دەۋرى ئەركىن ئۇدارلىق نەغمە تېكىستلىرى» گە گۇەن يۇنشىنىڭ «جېڭگۇڭ: شياۋلياڭجۇ» قاتارلىق سەككىز پارچە نەغمە تېكىستى كىرگۈزۈلگەن. يۇقىرىدىكى تېكىستلەردە تۆت پەسىل ئارقىلىق شىخۇ كۆلىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى ئىنتايىن جانلىق، خۇددى سۈرەتتەك چىرايلىق ئىپادىلەنگەن.

[جېڭگۇڭ] سەي خۇڭچيۇ

باشقىلارنىڭ ئاغزىدىن

پەسەنت قىلماي شامالنى تۇرنىلار غەربتىن كېلىپ قالدى،
نېچۈنكى ئالتە خانلىقنىڭ غېمى ئەسكە چۈشۈپ قالدى.
يېيىپ قەغەز يازاي كۆڭلۈمدىكى گەپنى دېدىم بىر قۇر،
تاپالماي جۈملە - سۆز ئەقلىم، قەلەم ماڭماي تۇرۇپ قالدى.
قاچانكى خۇشلۇقۇم تۇتقان مىنۇتلاردا،
يازاتتىم بەك راۋان، ھەرگىز دېمەيتتىم قوللىرىم تالدى.
بىلەلمەيمەن بۇگۈن روھىم سۈنۈق بەكمۇ،
«سېغىنىدىم» لا دېگەن بىر خەت بىلەن پىكرىم قۇرۇپ قالدى.

ئىزاھ:

ئاپتور گەرچە بۇ تېكىستنى باشقىلارنىڭ ئاغزىدىن بېرىلدى دەپ ئىزاھلىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ زادى كىملىكىنى ئې-

ىنقلماق تەس. شېئىر ئۆتمۈشنى ئەسلەش بىلەن رېئاللىقتىن ئاغرىنىشنى ئاساسىي مەزمۇن قىلغان. جەنۇبىي سۇك سۇلالىسى ئېلىمىز تارىخىدىكى ئەڭ قالايمىقان، گۇللىنىش بىلەن زاۋاللىق ئۇزۇلمەي ئالمىشىپ تۇرغان، مۇتلەق كۆپ سانىدىكى پادىشاھلار ئەيش ـ ئىشرەتكە بېرىلىپ، ئاخىرىدا ھاكىمىيەتنى قولدىن بېرىپ قويغان دەۋر. يۇەن سۇلالىسىدىمۇ رېئىزۇك خاندىن كېيىن، خان جەمەتى ئىچىدىكى تەخت تالىشىش كۈرەشلىرى ئەۋجىگە چىقىپ، كەسكىنلەشكەن. ئاپتور يۇقىرىدىكى تارىخىي ساۋاقلارغا ئاساسەن «كۆڭلىدىكى گەپ ـ سۆزلەرنى يازماقچى بولغان» بولسىمۇ، گەپنى نەدىن باشلاشنى بىلەلمىگەن. تارىختىن خورسىنىش، رېئاللىقتىن ئەنسىرەش كەيپىياتىنى پەقەت «سېغىنىش» دېگەن سۆزگىلا يىغىپ بولدى قىلغان. تېكىستنىڭ قۇرۇلمىسى ئەپچىل، يەكۈنى كۈچلۈك، مەزمۇنى ئىخچام ۋە چوڭقۇر.

[جۇڭلۇي] خۇك شېۇشىي

سىغدىشىپ ھەم قىستىشىپ بىز ئىشىك تۈۋىدە يانمۇيان،
ناخشا توۋلاپ ھەم قۇچاقلاشتۇق قوشۇپ جانلارغا جان.
غەم بىلەن، چۆچۈش بىلەن بىر ـ بىر ساناپ سالساق قۇلاق،
بەك يېقىنلاپ قاپتۇ تاك.
بەك يېقىنلاپ قاپتۇ تاك، ھېچ بىلمىدۇق قاندۇقمۇ تاك!
قاندۇقمۇ تاك، قانداق ئۆتۈپ كەتتى كېچە بىز دەرگۇمان.
ۋادەرىخ!
ئازراق ئۇزارسا بۇ ۋاقىت كىمگە يامان.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە قىز ـ ئوغۇللارنىڭ خۇشاللىقى ئىنتايىن ئەتراپلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ھېسسىيات ناھايىتى قىزغىن، جۈملىلەر ناھايىتى پاكىز، بولۇپمۇ ئەڭ ئاخىرقى مىسرا ئوقۇر-

مەنگە يېڭىلىق تۇيغۇسى بېرىدۇ.

〔شۇڭدياۋ〕 چىڭ جياڭيىن

قولۇڭ ئۇز، ئەرزىمەس مەنسەپ، ساڭا شادلىق ساداسى بار،
كۆلۈپ يۈر، ئايدالالارنىڭ ژاپاسى بار.
تېپىپ دىلكەش بۇرادەر تۆت كىشى بىرلە،
قېنىپ ئىچسەڭ، ئۇنىڭ قانداق خاتاسى بار.
تۇرۇپ دەس ئويىنساق ئۇسسۇل كېلۈر تار يەر بىلەن ئاسمان،
يۈرەكنىڭ شۇنچىلىك چەكسىز لاۋاسى بار.

تالاشساڭ نام ئېگىزدىن پەسكە چۈشمەكتەك قازاسى بار،
تېگىگە يەتمىسەڭ خەۋپىنىڭ بالاسى بار.
تۇنۇگۈن تەخت يېنىدا كېرىلىپ يۈرگەن كىشىلەرنىڭ،
بۈگۈن بىلمەي تۇرۇپ تارتار جازاسى بار.
مېنىڭدەك كەت نېرى ئۇشبۇ مالامەتتىن،
ناۋايۇ بەزمىدە جاننىڭ داۋاسى بار.

مالامەتتىن نېرى كەت، بەزمىدە جاننىڭ داۋاسى بار،
مەگەر دەرۋىش ساڭا تاڭنىڭ ساباسى بار.
يېشىلسە مەستلىكىڭ قايتا بولۇپ يۈر مەست،
يېتىشنى ئىزدىسەڭ ياتقىن ئېلىڭنىڭ كەڭ دالاسى بار.
ئارامگاھ، سەيلىدىن كىمنىڭ ماڭا ئوخشاش تاماسى بار.

ئىزاھ:

يۇقىرىدىكى ئۇچ تېكىستتە ئاپتورنىڭ شان ـ شۆھرەتنى مەنسىتمەسلىك ئىدىيىسى ۋە ئەمەل ـ مەنسەپتىن ۋاز كېچىش سەۋەبلىرى تولۇق ئىپادىلەنگەن. «تۇنۇگۈن تەخت يېنىدا كېرىلىپ يۈرگەن كىشىلەرنىڭ، بۈگۈن بىلمەي تۇرۇپ تارتار جازاسى

بار» دېگەن مىسرالاردا بوۋىسى ئەلى قىيانىڭ باشقىلارنىڭ زىيادە كەشلىكى تۇپەيلىدىن ئۆزىنى ئۆلتۇرۇۋالغانلىقى كۆزدە تۇتۇلغان ۋە بۇ ئارقىلىق ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى ھوقۇق تالىشىش كۈرەشلىرى، بىر - بىرىنى قىرغىن قىلىشتەك رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئاپتورنىڭ زاھىتلىق يولىنى تۇتۇشى «مالامەتتىن قېچىش». ئەلەمدە ھەم قەلەمدە ئىقتىدارلىق بولغان ئاپتور ئەگەر «خەۋپنىڭ بالا - قازالىرىنىڭ» تېگىگە يەتمىگەن بولسا، ئۆزىنى ئوردىدىن يىراقلاشتۇرمىغان بولاتتى.

〔شۇڭدياۋ〕 دېەن چىەنخۇەن

خۇشاللىق كۆپ خىياباندا.
باھار چاغى راۋاق - شىپاڭ تېپىلماس دەمسەن ماڭدامدا.
ئامالىم يوق نىيەت - ئىقبال كۆۋرەپ تۇرسىمۇ قاندا.
ئېچىپ قويدۇم جاھانغا كۆكسى - قارنىمنى،
بولۇپ تاۋچىەن كۈلۈپ ئويناىمەن ھەر ياندا.
قىلىپمۇ يۇرمىسۇن تۇرنا، ئۇچار قۇشلار تاپا - تەنە،
سوراپ مەندىن ئەمەل - شۆھرەت گېپىنى ھەر كېچە - تاڭدا.
سەۋەب مەن بەكمۇ تاڭسۇق ئەر،
سەۋەب تاڭسۇقلۇقۇم جاندا.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە ئاپتورنىڭ ئەمەل - مەنسەپتىن ۋاز كەچكەن دەسلەپكى چاغلاردىكى ئىدىيىۋى ھېسسىياتى ۋە ئەمەل - مەنسەپكە پىسەنت قىلمايدىغان پوزىتسىيىسى ئىپادىلەنگەن.

قاچانكى ئۆتتى چۇخۇەي ۋاقى،
ئىدى چۇ بەگلىكىدە بىر ئۆزى بەگ - خان.

ساداقەتمەن تۇرۇپ بىرسى چۆكۈپ مىلودا بەردى جان.
«جۇدالىق نەزمىسى» نى ھەر ئوقۇپ كۆڭلۈمدە مىڭ ئەفغان.
سەۋەب ۋەزىندە ئاي - كۈننىڭ نۇرى جەۋلان.
لېكىن، زەرداپ تۇرۇپ قەلبىم كۈلۈر ھەرئان.
سورايمەن: بۇ ئەمەل بەرگەن ئۇنىڭغا قانچىلىك دەرمان؟
مەگەر كۆكسىنى كەڭ تۇتسا تاپاتتى ھەممىگە ئىمكان.
دېگىنچۇ قىلدىمۇ مەينەت سېنى دەريا،
ۋە يا دەريانى سەن بۇزغان؟

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە چۇ خۇەي ۋاڭنىڭ ئەقىلسىزلىقى مەسخىرە قىلىنغان، چۇ يۇەننىڭ ساداقىتى مەدھىيىلەنگەن، شۇنداقلا چۇ يۇەننىڭ كۆكسى - قارىنىڭ كەڭ ئەمەسلىكى كۆرسىتىلگەن. بۇ بىر خىل يېڭى قاراش. چۇ يۇەندەك سادىق ۋەزىرنىڭ، ئۇ يازغان «جۇدالىق نەزمىسى» دەك شانلىق ئەسەرنىڭمۇ چۇ خۇەي ۋاڭنى تەسىرلەندۇرەلمىگەنلىكى ئوقۇرمەنلەرنى چۈيۇەن ئۇچۇن ئىچ ئاغرىتىشقا ئېلىپ بارىدۇ. «جۇدالىق نەزمىسى» كۇن بىلەن ئايدىن نۇر تالىشالايدىغان شانلىق ئەسەر. لېكىن، بۇ ئەسەر ئادەمنىڭ يۇرىكىنى ئېزىدۇ، كىشىلەرنى چۇ يۇەن نېمىشقا مۇنچە جاھىل، ئۇ ئۆزىنى مىلوجياڭ دەرياسىغا تاشلىغان بىلەنمۇ نېمە قىلالايتتى دەپ ئويلىنىشقا مەجبۇرلايدۇ. ئەلۋەتتە، ئاپتور بۇ تېكىستتە چۇ يۇەندىن كۆلمەيدۇ، بەلكى ئۇنىڭ ھالىغا ئېچىنىدۇ، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ ئويلىغانلىرىنىڭ چۇ يۇەننىڭ ئويلىغانلىرىغا ئوخشىمايدىغانلىقىنى ئىسپاتلىماقچى بولىدۇ. چۇنكى، ئاپتور بۇ يەردە ئۆزىنىڭ كۆكسى - قارىنىڭ كەڭلىكىنى، دەرياغا سەكرەمەيدىغانلىقىنى، ئەكسىچە ھۆكۈمران سىنىپلارنى قوللىمايدىغان پوزىتسىيىسىدە بولىدىغانلىقىنى تىلغا ئالىدۇ.

يۇرۇشلەشكەن كۇي تېكىستلىرى

(داشىدياۋ) خاۋ گۇەنيىن

يار، سېنىڭ دەردىڭ

قاچان كۆردۈم سېنى ئويناپ يۈرۈپلا جۇپ بولۇپ قالدۇق،
گويا كى قارلىغاچ، بۇلبۇل غەرەرسىز خوپ بولۇپ قالدۇق.
تۇتۇپ قول ياندىشىپ تەڭ ئولتۇرۇپ قالدۇق.
ماڭا سەن، مەن ساڭا بىر ئوت بولۇپ قالدۇق،
گويا ئاشىق بىلەن مەشۇق بولۇپ قالدۇق.

بىرىگە مەي تۇتۇپ كۆيگەنلىكىڭ كىردى قۇلاقىمغا.
ئۇنىڭ غىلجىڭلىقى ساپتۇ قولىنى ئىشتىياقىڭغا،
قەدىناستىن كېچىپ تاپماق يېڭىنى تا ئەزەلدىن بار،
ئىكەنسەن تاش يۈرەك بەكمۇ،
قاراپمۇ قويمىدىڭ كونا پىراقىڭغا.

مېنى قىينىاپ نادامەت دامىغا قويدۇڭ ۋاپاسىز يار.
ئېسىمدە سەن بىلەن مۇڭداش بولۇپ ياتقان،
چىرايلىق كۈنلىرىم تاتلىق مىنۇت ھەر بار.
بۇزۇق دەپ تىللىسام كەتكەي ساڭا ئارتۇق،
لېكىن، قارغاي دېسەم كۆڭلۈمدە ئورنۇڭ بار.

ئىزاھ:
بۇ ئەڭ قىسقا يېزىلغان ئەركىن ئۇدارلىق كۇي تېكىستى. لېكىن، ئۇنىڭ مەزمۇنى ئىنتايىن كەڭ ھەم چوڭقۇر. ئۇنىڭدا فېئودالىلىق جەمئىيەتتىكى پۇلدار بايۇەچچىلەرنىڭ ئەيش - ئىشـ

رەتكە بېرىلىپ، ئەتىگەندە بىرسىنى ياخشى كۆرسە، كەچتە يەنە بىرسىگە تەلمۇرىدىغان، كونىسىدىن ۋاز كېچىپ يېڭىسىغا ئىنتىلىدىغان، شىلتىڭ ئاتىدىغان، ئۆزىنى چىن كۆڭلىدىن ياخشى كۆرگەن قىزلارغا ئازار بېرىدىغان قىلىقلىرىنى يورۇتۇپ بېرىگەن. قىزلارنىڭ ئۆز ئەقىدىسىدىن ۋاز كېچەلمىگەنلىكى، خارلىنىپ قالغان بولسىمۇ، ئۆزى ياخشى كۆرگەن يىگىتنىڭ يالغان ۋەدىسىگە ئالدىنىپ ئۆزىنى بەزلەيدىغانلىقى، ئۇنى تىللاشقا ياكى قارغاشقا كۆڭلى ئۇنىمايدىغانلىقىنى، تېخىمۇ بىچارە ھالەتتە ياشايدىغانلىقىنى تەسۋىرلىگەن.

[شۇاڭدياۋ] زۇي دۇڭفېڭ

قاشلىرىمغا سۇرمىدىم مەن سۇرمىنى،
قىلمىدىم پار - پۇر كىيىملەرگە ھەۋەس.
نەبالالىق كۈن ئىدى تاپتىم مۇھەببەتتىن كېسەل،
ئۇشبۇ سۆيگۈم بولدى بەربات، باستى نەس.
قالمىدى ھۆسنى - جامالىم ئۆز پېتى،
تەقى - تۇرقۇم باشتىكى چاغدەك ئەمەس.

نە قىلاي، ئەركەمدە جۇرئەت بولمىدى،
دادىسى بىرلە ئانا چىقتى ئەجەبمۇ تاش يۈرەك.
مەقسىتى بىر كۈنلىرى قول ئىلكى قالسا قۇپقۇرۇق،
ئوغلىنى قىلماق ئىكەن يالغۇز ئۆزىگە يار - يۆلەك.

ئەسلىي غەمكىن بۇ دىلىمغا ھەسسىلەپ چۈشتى يارا،
بەرمىدى ئىسسىق قۇياشمۇ ئەمدى پەسلى كۆز ئارا.
كۆزلىرىم ھەر سۇبھىدە سىرتتا مېنىڭ،
بۇرغا ئاۋازى كېلەرمۇ دەپ قوۋۇق ياقتىن ئۈچۈپ،
قورقىمەن ئاخشاملىرى بولغاندا ئاسمان قاپقارا.

باغچىغا كىرگەن چېغىمدا ھەر كۈنى،
ئايرىلىشنىڭ دەردى قىينايدۇ مېنى.
كۆكتە تۇرنا، يەردە قۇرت - قوڭغۇز ئۇنى.
كۈجىداندا كۈجىلەر ئۆچتى نىتەي،
ياندۇرارغا ئۇ كۈمۈش شامدان قېنى؟
ئۇيقۇغا يۇمسام كۆزۈمنى ئەمدىلا،
پەردىدىن ئاينىڭ سوغۇق رۇخسارى ئىزدەيدۇ مېنى.

شايى پەردە تەۋرىتىپ كۆڭلۈمنى ئويغاتتى شۇ دەم،
ئامرىقىم بىرلە تۇتۇپ قول ھۇجرىغا ئالدىم قەدەم.
دەرد تۆكۈپ مۇڭداش بولاي دەپ ئويلىسام،
توخۇ چىللاپ تاڭ ئېتىپ قالدى، بىراق
ئويغىنىپ باقسام يۇزۈمدە نەم ئىزى،
ياستۇقۇم ئۈستى تامام قايغۇ - ئەلەم.

ئىزاھ:

بۇ بىر پارچە يۇرۇشلەشكەن كۈي تېكىستىدە مۇھەببەت ئوتىدا ئۆرتەنگەن پاھىشە قىزنىڭ ھىجران ئازابى تەسۋىرلەنگەن. ئۇ قىز نورمال تۇرمۇش ئۆتكۈزۈش كويىدا پۇللۇق ئائىلىدىكى بىر يىگىتنى ياخشى كۆرۈپ قالغان. ئۇ يىگىتمۇ بۇ قىزنى ياقتۇرغان. لېكىن، قۇرقۇنچاق بولغىنى ئۈچۈن، ئاتا - ئانىسىنىڭ گېپىنى يىراقماي، قىز بىلەن ئادا - جۈدا بولغان. قىز دەرد - ئەلەمگە پايلىماي، ئۆزىنى تۇزەشتۇرۇپ يۇرۇشنىمۇ ئەستىن چىقارغان؛ كۈندۈزلىرى ئىشككە يۆلىنىپ، كېچىلىرى ئۇخلىيالماي، تولا يىغلاپ ياستۇقلىرىنى ھۆل قىلغان؛ چۈشىدە يىگىتى بىلەن ئۇچرىشىپ، تۇزۈكرەك ھال - مۇڭ بولغىچە توخۇ چىللاپ تاڭ ئېتىپ كەتكەن. شېئىر ناھايىتى راۋان، جۈشقۇن ۋە تەسىرلىك يېزىلغان، شۇنداقلا ئاپتورنىڭ بۇ بەختسىز قىزلارغا بولغان ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن.

ئەلى ياۋچىك

ئەلى ياۋچىك، ئۇيغۇر، غەربىي يۇرتتىن، پۈتۈكچى دورغاپچى بولغان. ئومۇمىي تەرجىمھالى ئېنىق ئەمەس. بىر پارچە نەغمە تېكىستىلا ساقلىنىپ قالغان.

نەغمە تېكىستى

[جېڭگۇك] زۇي تەيپىك

قاشتېشى چەينەك سوغۇق،
كۇجە كۆيدى كۇجىداندا ئىزتىراپ.
كەچ بولۇپ باغدىن يىراقلاشتى جىمىكى مەنزىرە،
ئالدى ۋادەكلىك راۋاقنى غەم ئوراپ.
كېپىنەكلەر چۈشتە ئۆستەڭنىك بويىدىن چەتنىدى،
سايرىدى كاككۇك تېرەكنىك شاخىدا يالغۇزسىراپ.
نازىنىننىك كۆزلىرىدىن ئاقتى ياش مارجان كەبى،
ھۆسنى يامغۇردا توزۇپ كەتكەن چېچەكتىنمۇ خاراب.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئۆزىنىك ھۇجرىسىدىن چىقالمايدىغان بىر قىزنىك ئۆتكەن ئىشلارنى ئويلاپ كۈن ئۆتكۈزىدىغانلىقى، يالغۇز قالغانلىقى يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاپتور ئۇنى بەك ئېچىنىشلىق تەسۋىرلىمىگەن. قىزنىك ياسداق ئۆيلەردە تۇرىدىغانلىقى،

تۆكۈلگەن ياشلىرىنىڭ مارجانغا ئوخشايدىغانلىقى، چىرايىنىڭ ئالما - ئانارەڭ رەڭدار ئىكەنلىكى ئارقىلىق ئۇنىڭ دەرد - ئەلەملىرىگە تەسەللى بەرمەكچى بولغان. قارىغاندا ئاپتور يۇقىرى مەنسەپ تۇتقان، ئاقسۆڭەكلەرچە تۇرمۇش ئۆتكۈزگەن بولغاچقا، ئۇ قىزلارنىڭ ئاجىزلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىپ يەتمىگەن.

ئەلى شىيىك

ئەلى شىيىك، ئۇيغۇر، غەربىي يۇرتتىن. پۇتۇكچى دورغاپەچى ئەلى ياۋ چىڭنىڭ ئوغلى. گۇەن يۇنشى بىلەن دەۋرداش. «تېرىقچىلىقتىن توختاش خاتىرىلىرى» دېگەن كىتابنىڭ 11 ـ جىلدىدە: مۇبارەكنىڭ يەنە بىر ئىسمى شىيىك، غەربىي يۇرتتىن، تەقى ـ تۇرقى قامەتلىك بولغاچقا، كىشىلەر ئۇنى ئۇزۇن تۇرا شىيىك دەيتتى دەپ يېزىلغان. تۇرالغۇ جايىنىڭ نامى «ھۇرۇنباغ» بولۇپ، «دېمەن چېمەنخۇەن» نەغمە تېكىستىدە بۇ جاينى مەدھىيىلىگەنلىكى ئۈچۈن، داڭلىق ئەدىبلەردىن تاڭسۇق راھىب گۇەن يۇنشى، چياۋ مېڭفۇ، ژېي لىجۇڭ، ژۇ شىيى قاتارلىقلار بۇ نەغمە تېكىستىگە مۇشائىرە يازغان. شىيىك بالىمان چېلىشقا ئۇستا بولغاچقا، گۇەن يۇنشى «جانابىي شىيىڭنىڭ بالىمان نەغمىسىگە» ناملىق نەزم يازغان. شىيىك ئاتاقلىق راھىب ژېيزى بىلەن، شۇنداقلا گۇەن يۇنشى بىلەن چوڭقۇر دوستلۇق ئورناتقان، بىرلىكتە تاغ ـ دەريالارنى سايا‌ھەت قىلىپ، ئۆزئارا مۇشائىرە يېزىشقان.

نەغمە تېكىستلىرى

[شاڭخدياۋ] لياڭ تىڭلې

خورسىنىش

ئاي بىلەن كۈن مۇكىدەك ئۆتىدۇ ياندىن.
ئادەملەر كېتىدۇ قېرىپ جاھاندىن.

نادانلار بىلمەيدۇ قانداق ياشاشنى،
پۇشمان يەپ پۇرسەتنى ئويلايدۇ ئاندىن.
قاراپ باق ئىنئامنىڭ پەشتاقلىرىغا،
ئىسمىڭ يېزىلىپتىمۇ شۆھرەتتىن - نامدىن.
ئىچ شاراب، ئېيت ناخشا دەپ يۈرگەن ياخشى،
ئارامگاھتا شادلىق تېپىپ زاماندىن.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە ۋاقتىنىڭ بىرەمدىلا ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقى، نام - شۆھرەتكە يەتمەكنىڭ تەسلىكى، ئەڭ ياخشىسى پۇرسەتنى چىڭ تۇتۇپ، خۇشال - خۇرام ياشاش لازىملىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئەمەلدارلارنىڭ ئەۋلادى بولغان ئەلى شىنىڭنىڭ بۇ خىل ئىدىيىسى گۈەن يۈنشى بىلەن ئوخشاش. گەرچە بۇ بىر خىل پاسسىپ قاراش بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ئاچ كۆز، زالىم ئەمەلدارلارنىڭ ئاۋام - پۇقراغا تۇنقان پوزىتسىيىسىدىن ئەۋزەل. ئەلى شىنىڭ نەغمە - ناۋا تېكىستلىرىگە ماھىر بولغاچقا، بۇ تېكىستنى دادىسى يازغان تېكىستكە قارىغاندا چىرايلىق يازغان.

〔شۇاڭدياۋ〕 دېەن چېەنخۇەن

ھۇرۇنباغ

ياتىمەن ھۇرۇنباغدا تەييارنى يەپ،
مەست بولسام ناخشا توۋلاپ، ئويغانسام سۆزلەپ.
كارىم يوق چالغۇ يا كىتابلار بىلەن،
چۈشەكەپ يۈرمەيمەن مەنسەپ - ئەمەل دەپ.
بىكار چاغلىرىمدا ئويۇن - تاماشا،

ئاي - كۈنلىرىم ئۆتەر مۇكىدەك،
بايلىق دېگەن چېچەكتەكلا گەپ.
ياشلىق باھار تۇغەپ كېتىدۇ،
شاد ياشايلى يۇرمەي ئەزۈيلەپ.

ياتمەن ھۇرۇنباغدا تەييارنى يەپ،
مەست بولسام ناخشا توۋلاپ، ئويغانسام سۆزلەپ.
كارىم يوق چالغۇ يا كىتابلار بىلەن،
كۈنۈمنى ئالىمەن ئەپلەپ ۋە سەپلەپ.
نېمە كەپتۇ ئويلاپ ھاياتنى،
بايلىق دېگەن چېچەكتەكلا گەپ.
لايغەزەللىك مەندىن كۈلىدۇ،
مەن كۈلىمەن لايغەزەللەردەك.

ياتمەن ھۇرۇنباغدا تەييارنى يەپ،
مېھمان كەلسە كۈتەي نېمە دەپ.
ئۇخلاپ قالمەن كىيىم بىلەنلا،
ئۆز - ئۆزۈمگە ئەۋلىيالاردەك.
ھاياتلىقنى ئويلاش ھاجەتسىز،
بايلىق بەلكى مەندىن ئېغىزرەك.
مەرتۇنمۇ بىرەدىلىكلا گەپ.
لايغەزەللىك مەندىن كۈلىدۇ،
مەن كۈلىمەن لايغەزەللەردەك.

ئىزاھ:

بۇ ئۇچ پارچە نەغمە تېكىستىدە ئاپتور ئويۇن - تاماشا، بىكار تەلەپلىك بىلەن كۈن ئۆتكۈزىدىغان، ئۆزىنىڭ ئۆمرى بىلەن ئوينىشىدىغان بىر خىل پوزىتسىيىنى يازغان. تېكىستتىكى پېر-

سوناڑ ئەمەل - مەنسەپنى كۆزىگە ئىلمايدۇ، ئىش - ئوقەت قىلىشنى خالىمايدۇ، لاغايلاپلا يۈرىدۇ، ھەتتا چالغۇلارغىمۇ قول ئۇزاتمايدۇ، كىتابمۇ كۆرمەيدۇ، ھايات ياشىغانىنىڭ مەنىسى يوق دەپ قارايدۇ. ئەمەلىيەتتە مىسرالاردىن ئۇنىڭ چىقىش يولى تاپالماي قىينالغان روھىي كەيپىياتى بىلىنىپ تۇرىدۇ. بىز بۇ تېكىستلەر ئارقىلىق 14 - ئەسىردىكى «ئارتۇقچە ئادەم» لەرنىڭ ئوبرازىنى كۆرەلەيمىز.

شيې ژېنجى قىيا

شيې ژېنجى قىيا، ئۇيغۇر، شەرقىي جېجياڭدا تەپتىش بېگد. نىڭ ياردەمچىسى بولغان. چېن يەن تۇزگەن «يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن خاتىرە» ناملىق كىتابقا بىر پارچە شېئىر. رى كىرگۈزۈلگەن. «ژۇ بەگلىكى ئىشقاۋۇل پىرقىسىدىكى شې. ئىرىي سۆزلەر» دېگەن كىتابتا ئۇنىڭ مەيگە ئامراقلىقى، راھب. لارنى كۆزگە ئىلمايدىغانلىقى خاتىرىلەنگەن.

مەيخانا تېمىغا يېزىلغان شېئىر

بۇلۇت سۇس، تاغ قاپتىلى سۇ بويىدىن
تۇغ ـ ئەلەملىك مەيخانىنى نىشان ئەتتىم.
مېيخۇا گۈلى تېخى تولۇق ئېچىلمىغان چاغ،
ئاي نۇرىدا قولۇاق بىلەن مېڭىپ كەتتىم.

ئىزاھ:

بۇ ئاپتور كەيىپچىلىكتە يازغان شېئىر بولۇپ، ئۇنىڭدا تەبىئەت دۇنياسى ئىنتايىن جانلىق، ئوچۇق ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. تىلى راۋان ۋە سۆزۈك، ھېسسىياتى سەمىمىي، ئوقۇغان ئادەمنى چوڭقۇر تەسىراتلارغا يېتەكلەيدۇ.

لیەن پۇكۇي

لیەن پۇكۇي، ئۇيغۇر. ئاتا ـ بوۋىلىرى ئەتىۋارلىق ئەمەل-دارلاردىن بولۇپ، ئۆزى ھۈدەيچى، دىۋان ۋازارەت مۇئەككىلى لیەن شىشیەنىڭ جىيەنى. شیەنشى مەھكىمىسىدە مۇپەتتىش بېگى بولغان. بىر پارچە شېئىرىلا ساقلىنىپ قالغان.

خۇاچىڭ كۆلچىكى

قەسىرى خۇاچىڭ كۆلچىكىنىڭ سۈيىنى دەيدۇ سۈزۈك،
يۈيغىلى بۆك لېنتىسىنى چامدىدىم ئارشاڭ تامان.
لېنتىدىن چاڭ كەتتى، سەگىپ تەنلىرىم بولدى يېنىك،
ئىككى يانمىدىن ئۇچۇپ چىقتى گويا سالقىن شامال.
ئۆرلىدىم قۇشتەك بۇدەم لى شەن تېغىنىڭ ئۈستىگە،
گۈللىنىش ھەمدە زاۋاللىق ئەسكە چۈشتى شۇ زامان.
كۆلدۇرۇشكە بىرسىنى تۇرنىڭ بېشىدا ئىس ـ تۈتەك،
پەستىكى ئارشاڭدا بىرسى چۆمۈلەدۇر بىمالال.
ئوتمۇ كۆيدى، قاينىدى سۇ، كەلدى ئەلگە خەۋپ ـ خەتەر،
جەڭ ـ جېدەل باشلاندى بەگلىكلەر ئارا سەل بولدى قان.
ۋادەرىخ! ئىككى ئايالنى بۇزدى ئارشاڭنىڭ سۈيى،
كى يۈيالماي ئار ـ نومۇسنى نامى قالدى بەك يامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر لىشەن تېغىدا ئۆتمۈشكە يېزىلغان مەرسىيە. ئاپ-تور خۇاچىڭ كۆلچىكىدە يۈيۈنۈپ بولۇپ لىشەن تېغىغا چىققاندىن

كېيىن، تەبىئىي رەۋىشتە بۇ جاينىڭ هايات - ماماتى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولغان يۇ ۋاڭنى ۋە ئۇنىڭ خانىشى باۋ سىنى، شۇەنزۇڭنى ۋە خانىشى ياڭ فېينى ئەسكە ئېلىپ، ئۇلارنىڭ كەيىپ - ساپاغا بېرىلگەنلىكى تۈپەيلىدىن دۆلەتنى ۋەيران قىلغان نومۇسسىز ئىشلىرىنى تەنقىد قىلغان. شېئىر ناهايىتى تەبىئىي ۋە سالماق يېزىلغان.

ئىنەن قىيا

ئىنەن قىيا، ئۇيغۇر. تەرجىمىھالى ئېنىق ئەمەس. «ۋۇيەشەن تەزكىرىسى» ناملىق كىتابقا «ۋۇيىشەن» دېگەن بىر پارچە شېئىرى كىرگۈزۈلگەن.

ۋۇيىشەن تېغى

يەككە مەشرىقىنىڭ جەنۇبىدا بۇ تاغنىڭ ئۇزلۇقى،
سەيلە قىلغانلار ئۇڭا بەرگەي سالام ھۆرمەت بىلەن.
نەچچە ئون مىڭ جۇملە سۆز تەرىپىگە يەتمەس پەقەت،
قارىساڭ قات ـ قات چوققا كۆزگە چۈشەر ھەيۋەت بىلەن.
ياپيېشىل ئارچا، قورام تاش تۇرقىدىن بىر روھ ئايان،
ھاڭ ـ قىيا خۇددى ئېلىشقان ئۆزئارا شىددەت بىلەن.
قوينىدا زاھىت بولۇپ ياتقان كىشىلەر كۆڭلى بار،
تۇرغىنىدەك مۇڭدىشىپ ئاچماي ئېغىز سۆھبەت بىلەن.
ۋە لېكىن بۇندا پەرىشتىلەرنى تاپماق بەك قىيىن،
يەتكىلى بولماس ئۇلارغا ئەجرىسىز مېھنەت بىلەن.
شەيئىلەرنىڭ ئەڭنىدە تۇرلۇك ـ تۇمەن ئالەم ئىشى،
بولغۇدەك تۇتماي ئەمەل يۇرسەم ئوتۇنچى مەرد بىلەن.
تاڭ سەھەردە بۇغلارغا ئەگىشىپ قىلسام سەپەر،
تۇن كېچە سۇنىڭ بويىدا مەي ئىچىپ ئىشرەت بىلەن.
ھاسىنى تۇتقان پېتى تارتىپ چورۇق يۇرسەم بىكار
ۋارقىراپ ـ توۋلاپ غەزەلنى خوشلىشىپ كۈلپەت بىلەن.
ئاچ قورساققا ياۋا ئەنجۇر مېۋىسى مېھرىگىياھ،

ئۇسسىغان چاغدا بۇلاقنىڭ سۇيى تەڭ شەربەت بىلەن.
كەپتىمەن ۋۇيى تېغىغا بەك ئۇزاقتىن تەلمۇرۇپ،
بىر قاناي ھۆسنى - جامالىغا ئۇنىڭ غەيرەت بىلەن.
توققۇز ئەگمىگە باراي دەيمەن، بۇڭا بارمۇ جاۋاب،
ياكى جۇڭنەندە قالارمەنمۇ ئۇنى كۆرمەك بىلەن.

ئىزاھ:

شېئىرنىڭ مەزمۇنىدىن قارىغاندا، ئاپتورنىڭ ئەمەلدار ئەكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ، لېكىن ئۇ ئەمەلدارلىق تۇرمۇشتىن زېرىككەن؛ ۋۇيىشەن تېغىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە مەھلىيا بولۇپ، ئۇنىڭدىن ئايرىلغۇسى يوق؛ ئوتۇنچىلار بىلەن دەرقەم بولۇپ، ئەمەلدىن ۋاز كېچىپ، مۇشۇ تاغنىڭ ئېچىدە قالغۇسى بار. شېئىر ناھايىتى جانلىق، تەسىرلىك يېزىلغان. ئۇنىڭدىن ئاپتورنىڭ ئېلىمىزنىڭ تاغ - دەريالىرىغا بولغان مۇھەببىتى ئۇرغۇپ تۇرىدۇ.

دەرۋىش

دەرۋىش، ئۇيغۇر، قارائون قەبىلىسىدىن. دارىلئولۇمدا تامـ
غاچ مۇدەررىس، لياۋياڭ مەھكىمىسىدە مەسلىھەتچى بولغان.
«باۋدىڭ يامۇل تەزكىرىسى» دە بىر پارچە شېئىرى خاتىرىلەنگەن.

ۋاڭۋۇشەن تېغى

سۇبھىدەم قىلغانىدىم بۇ تاغقا چىقماقنى نىيەت،
يامىشىپ كۆرسەم بۇلۇت ئاسمانىنى تاشلاپتۇ بېزەپ.
پەرى بولماق ئىزدىگەن راھىب قەيەردە بىلمىدىم،
كەتتىمۇ مېھرىگىياھ تاپماق ئۈچۈن پەرى تەرەپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ دوستلىرى بىلەن ۋاڭۋۇشەن تېغىغا چىقىشقا ۋەدىلەشكەنلىكى، ئۇ يەردە ئۆزى ئىزدىگەن راھىبنى تاپالمىغانلىقى، ئۇنى پەرىلەرنىڭ قېشىغا كەتكەن ئوخشايدۇ، دەپ ئويلىغانلىقى بېزىلغان. شېئىردا يەنە ھۆر - پەرىلەرگە يېقىن بۇ ئادەملەر ئارقىلىق، تاغلارنىڭ گۈزەللىكى تەسۋىرلەنگەن.

نيې گۈبەي

نيې گۈبەي، غەربىي يۈرتتىن. مىللىتى ئېنىق ئەمەس. شىغاۋۇل پىرقىسىدە يانداش بەگ بولغان. لى زې يازغان «ئەننەن تەزكىرىسى» دە: جىدانىڭ تۆتىنچى يىلى (1311 ـ يىلى) شىغاۋۇل پىرقىسىدىكى نەي مادەي، مەنسەپ تۈتۈق پىرقىسىدىكى يانداش بەگ نيې گۈبەي، لەشكىرىي پىرقىدىكى كاتاۋۇل دۇ يۈكې ئۈچەيلەن پەرمانغا بىنائەن ئەننەنگە ئەۋەتىلدى. پادىشاھ رېنزۇڭ نىڭ يارلىقى بويىچە مەنسەپكە تەينىلەندى، دەپ خاتىرىلەنگەن. نيې گۈبەينىڭ شېئىر توپلىمى يوقىلىپ كەتكەن. «يۈەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» نىڭ ئۈچىنچى توپلىمىغا ئۇنىڭ «يانداش بەگ توپلىمى» كىرگۈزۈلگەن. بوشى تۈزگەن «يۈەن نەزمىلىرى» دە يەتتە پارچە شېئىرى خاتىرىلەنگەن.

جيۈخۈاشەن تېغى

تاغ ـ دەريالار يېشىل نېلۈپەر بۇ دەم،
يىراقتىن چيۈپۇ سۇيى كۆرۈنۈپ تۇرغان.
چوققىلاردا سوغۇق شامال ۋە شەبنەم،
ھاڭلارنىڭ قوينىغا مانان تەخت قۇرغان.
چىڭقى چۈش، قەددى تىك قارىغايلارنىڭ،
مېھرىگىياھ ھىدىنى دىماغقا ئۇرغان.
بولسام دەيمەن بىر تۈتام پاخال تېپىپ،
بۈلۈتلۇق جىلغىدا ئۆي تۈتۈپ تۇرغان.

ئىزاھ:

ئاپتور گۈيچى ناھىيىسىدىن جيۇخۇاشەن تېغىغا بارغاندا، تاغنىڭ گۈزەل مەنزىرىسىگە مەھلىيا بولغان، ھەتتا مۇشۇ تاغدا ماكانلىشىپ قېلىش نىيىتىگە كەلگەن. مۇشۇنداق ھېسسىيات ئارقىلىق ۋەتىنىمىزنىڭ تاغ ـ دەريالىرىغا بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى ئىپادىلىگەن.

تاش قازار تاغدىن ئۆتكەندە

تاش قازار تاغ سۇ بويىدا پەسلى كۈز ئاينىڭ نۇرى،
ئاڭلىنۇر ئېمپي شىپاڭىغا بۇ سۇدىن دەرد ـ ئەلەم.
كەشتە تىككەن تون كىيىپ ئايپالتىلىق يۈرگەن كىشى،
ئەسلىي بىر يۇرت ئادىمى، ئەمما بېشىدا غەم تۇمەن.
چۈنكى، مەي شاھى كېتىپ ئوكيانىنى باستى چاڭ ـ توزان،
بىر غۇلاچ يەرلىكتىدۇر كىيگەن كىيىم بىرلە بەدەن.
ۋادەرىخ! شۇندىن بېرى بولماپتۇ بۇندا نەۋ باھار،
قۇش ئۈچۈپ ئاسماندا، گۈللەر ئېچىلىپ تۇرغان بىلەن.
ئولتۇرۇپ سەلكىنگە كۆرگۈم كېلىدۇ يۇرتنى تۇگەل،
مەست بولۇپ پەرى ئارالى ئىچرە يۇرگۈم دەممۇدەم.
ۋە لېكىن كۆك قەرىگە چىقماق ماڭا مۇمكىن ئەمەس،
قايرىلىپ باقسام بۇ جياڭنەن تاغلىرى تەڭ دۆڭ بىلەن.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ تاش قازار تاغقا چىققانلىقى، ئۇ يەردە لى بەيگە ھازا تۇتقانلىقى، ئۆتمۈشنى ۋە بۈگۈننى ئويلاپ چەكسىز خىياللار ئىچىگە غەرق بولغانلىقى يېزىلغان. مەي شاھى ۋە شېئىر ئەۋلىياسى ئالەمدىن كەتكەندىن كېيىن، ھەممە نەرسە زۇلمەت ئىچىگە چۆككەندەك بولۇپ، ئاپتور سەلكىنگە ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىزىدىن ماڭماقچى بولغان بولسىمۇ، ئۇنداق يۈكسەكلىككە

يېتىشكە جۇرئەت قىلالمىغان. شېئىردا لى بەيگە بولغان چەكسىز ھۆرمەت - ئېتىقاد ئىپادىلەنگەن.

مەسلىھەتچى گاۋ تۆرەمنىڭ قەھەتچىلىك يىللىرىدىكى تۆھپىسىگە تىكلەنگەن ئابىدە تاشقا بېغىشلىما

مىڭ غۇلاچ لۇشەن تېغىنىڭ چوققىسىدىن كۆك ئېگىز،
سىزدىكى ئالىيجاناب خىسلەت ئېگىز كۆكتىن ھامان.
ئاي سوغۇق، شىجىياڭ سۇيىنىڭ پەسلى كۇزدە يوق چېكى،
قەلبىڭىز ئالەمشۇمۇل كەڭ بىر سۇزۇكلۇك بىگۇمان.
بولسىمۇ گەر يول بويى چىلبۆرە - ئىبلىس بىھېساب،
نەيزە ياكى يانى ئالمايلا قىلۇرسىز بى ئامان.
ئاڭلىسام ئاچارچىلىققا قاپتۇ ئۆتكەن يىل جەنۇب،
نېنى يوققا نان بېرىپسىز، جېنى يوق يانقانغا جان.
بوپتۇ جەم ھەممە كىشى خۇجۇدا يولنى توشقۇزۇپ،
قالدۇرۇشقا سىزنى دائىم ياش تۆكۈپتۇ بىر زامان.
ئەلگە قىلغان تۆھپىڭىزنى خەت بىلەن تاشقا ئويۇپ،
مېھرىڭىزنى دىلدا تۇرسۇن دەپتۇ شەربەتتەك ھامان.
ئاڭلىدىم ئۇشبۇ خەۋەرنى نەزمە توپلاپ يۇرت ئارا،
كۆرمىسەممۇ ئۇچتى قەلبىم خۇددى قۇشتەك سىز تامان.
بولسا دەيمەن ئورنىڭىز ئوردا ئىچىدە مەڭگۈلۈك،
روھىڭىزدىن ياغسا يامغۇر پانىي ئالەمگە راۋان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر ئاۋام پۇقرانىڭ مەسلىھەتچى گاۋ تۆرە جانابلىرى-نىڭ غەمخورلىقى ھەققىدىكى ماختاشلىرىنى ئاڭلىغان ۋە ئۇلار تەرىپىدىن گاۋ تۆرە جانابلىرىنىڭ قەھەتچىلىك يىللىرىدىكى تۆھپىسىگە ئاتاپ تىكلەنگەن ئابىدە تاشنى كۆرگەندىن كېيىن يېزىل-

غان. شېئىردا مەسلىھەتچى گاۋ تۆرە جانابلىرىنىڭ ئاقىل سىياسىتى بايان قىلىنغان، شۇنداقلا ئاپتورنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمىتى ۋە ئەقىدىسى، ئاپەتكە دۇچار بولغان خەلققە ھېسداشلىقى ئىپادىلەنگەن.

پۈياك يولىدا

سۇ يۇزىدە تۇرنا يالغۇز، كۆز شامالى دەممۇدەم،
سۇ بېشى لوتۇس ئېچىلغان ھەممە ياقنى تەك ئوراپ.
دەل - دەرەخ شەلپەرسمان، ئاستى قاشالىق ھويلىلار،
جىلغىلاردا لەيلىشۇر كەچكى شەپەق تاغنى ئوراپ.
خۇددى مەي ئىچكەن كەبى كۆرسەم جەنۇبنىڭ چېھرىنى،
شۇ سەۋەب ماڭغۇم كېلۇر يۇرتقا چۈشۈمدە ئالدىراپ.
قەسىر - ئايۋانلار بۇلۇتنىڭ قوينىدا تىلسىم ماڭا،
كۆككە باقسام كۆن يېقىن، چاڭئەن بۇ يەردىن بەك يىراق.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا جەنۇبىي ئۆلكىلەرنىڭ مەنزىرىسى ناھايىتى چىرايلىق تەسۋىرلەنگەن. ئۇنىڭ قەلبىدىكى ئەنسىزچىلىك، قەدىر-ناس يۇرتىغا بولغان سېغىنىشى ئىپادىلەنگەن. شېئىردىكى «خۇددى مەي ئىچكەن كەبى كۆرسەم جەنۇبنىڭ چېھرىنى، شۇ سەۋەب ماڭغۇم كېلۇر يۇرتقا چۈشۈمدە ئالدىراپ» دېگەن مىسرالار ئىنتايىن تەبىئىي، راۋان چىققان.

پەنيۇ يولىدا

قاشتېشى ئۆزرە قىرودەك نۇرلىنۇر يۈنەن تەرەپ،
يۈيىدۇ ئارچا يۇزىنى ئاق بۇلۇتلار بەسمۇبەس.
چوققىلار مىختەك قادالغان كۆككە، كەڭرى يەر - زېمىن،
ھاۋارەڭ دەريا سۈيىگە ئاي نۇرى تولغان پەۋەس.

پالمىدىن ئىچسەم يۇتۇم شەربەت، ئۇنىڭ تەمى ھەسەل، سەن تاپالمايسەن جاھاندىن مۇنچە تاتلىق تامچە، بەس. مۇڭدىشاي دەپ باشلىسام ئەمدى قەدىناسلارغا سۆز، خۇدى قۇشقاچتەك ۋىچىرلايدۇ، چۈشەنمەك بولدى تەس.

ئىزاھ:

بۇ ئاپتور دايۇ تېغىنىڭ جەنۇبىدىن ئۆتكەندە يازغان شېئىر. ئۇنىڭدا شۇ يەرنىڭ تاغ - دەريالىرىدىكى گۈزەللىك، مەھسۇلاتلىرىنىڭ موللۇقى مەدھىيىلەنگەن. يەرلىك سۆزلەرنى ئوبدان چۈشىنەلمىگەچكە، ئۇلارنى «قۇشقاچتەك ۋىچىرلايدۇ» دېگەن، لېكىن مىسرادا كەمىستىش ئالامەتلىرى يوق.

باربىت ئايمىقى

بۇتخانا چاڭگودىكى، شاخ ياپرىقىدا پەسلى كۈز،
باربىت ئايماق ساھىلى، كەچكى بۇلۇت ھۆسنىدە غەم.
قۇمدا ئاق بۇزغۇن ئېسەدەيدۇ ئىچى تىت - تىت بولۇپ،
كەتمىگەندەك خۇددى شۇنياڭ سۇلىرىدىن دەرد - ئەلەم.

ئىزاھ:

ئاپتور چاڭگو ئىبادەتخانىسىنىڭ ئالدىدا تۇرۇپ، ئېرەن شېخىغا ياماشقان كۈز پەسلىنى ۋە گۈگۈمدىكى بولۇتلارنى كۆرۈپ مۇڭلىنىپ قالغان. قىرغاقتا ئۇرۇلۇۋاتقان دولقۇن ئاۋازىنى تاڭ دەۋرىدىكى ئۇلۇغ شائىر بەي جۈيىنىڭ باربىت چېلىپ تۇرۇپ دوستلىرىنى ئۇزاتقان چاغدىكى كۆز يېشىغا ئوخشاتقان. باربىت ئايمىقى ئارقىلىق بەي جۈيىي يازغان «باربىت چېلىپ خوشلىشىش» نى تەسەۋۋۇر قىلىش، دولقۇن ئاۋازى ئارقىلىق شۇنياڭ دەرياسىنىڭ ھەسرىتىنى ئويلاش، ئاپتوردا بەي جۈيىيگە ئوخشاپ قالدىممۇ نېمە دەيدىغان سەرگەردانلىق ھېسسىياتىنى پەيدا قىلغان.

شيپ يۇلى

شيپ يۇلى، ئۇيغۇر. شيپ فامىلىلىك ئاھالە تۇركۈمى تاڭ دەۋرىدىن باشلاپ ئۇيغۇر ئىدىقۇت خانلىقىدا ۋەزىر بولغان ئۇيغۇر-لارنىڭ جەمەتى. بۇ جەمەت ئۇلۇغ بوۋىلىرىدىن تارتىپ شيپنىيەن دەرياسى بويىدا ياشىغان بولغاچقا، «شيپ» دېگەن سۆزنى ئۆزلە-رىگە فامىلە ئورنىدا قوللانغان. شيپ يۇلىنىڭ بوۋىسى قارا بۇقا قۇبلايخاننىڭ جىيۇەن يىللىرىدا گۇاڭدۇڭغا بېرىپ تۇز يۆتكەش مەھكىمىسىدە بەگ بولۇپ، ياقا يۇرتلاردىن كېلىدىغان كېمىلەرنى باشقۇرغان. ئۇ تەمىناتنى قوغداش ئۈچۈن بۇلاڭچىلار بىلەن جەڭ قىلىپ ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن «ئىدىقۇت ۋالىيسى» دېگەن نام ئوتۇغات قىلىنغان. دادىسى شيپ ۋېنجى ئەدلى ـ ئادالەت مەھكە-مىسىدە تۆرە، جىئەن يولىدا دارۇغاچ بولغان. شيپ يۇلى تەرىقەت-چىلىك يولىنى تۇتۇپ، رېنزۇڭ خانىنىڭ يەنيۇ 5 ـ يىلى (1318 ـ يىلى) ئۆلىما بولغان، دارىلئولۇمنىڭ دۆلەت تارىخىنى يېزىش ئورنىدا مۇھەررىرلىك قىلغان. شۇندى خانىنىڭ جىجىڭ يىللىرى چۈەنجۇ يولىدا دارۇغاچ بولغان. كېيىنچە خۇگۇاڭ مەھكىمىسىدە مۆھۈردار، خەيبىي، خەنەن مۇپەتتىش مەھكىمىسىدە مۇپەتتىش بېگى بولغان. «شيئۇ توپلىمى»نى قالدۇرغان بولسىمۇ، ئون نەچچە پارچە شېئىرىلا بىزگىچە يېتىپ كەلگەن. ئاكا ـ ئۇكا ئالتەيلەن ۋە جىيەنلىرىدىن ئۇچەيلەن تەشرىپدار بولغان.

جىنشى دەرياسىغا ساياھەت

كۆرۈشكە جىنشىدىكى ئىبادەتخانىنى،
فېنشۇي كۆۋرۈكىگە باردىم تاڭ سەھەر.

سامان يولىدىن يۇلتۇز بىر - بىر ئۆچتى،
ئېنىق كۆرۈندى ماڭا پىكىياۋ شۇ قەدەر.
چۈرۈقلاپ سايرايتتى شاختىكى قۇشلار،
كىشنەپ توختمايتتى ئاستىمدىكى ئات.
ياريار هارۋىنىڭ ئۈستى سايمۇەن،
ئىچىم تىت - تىت ئىدى تويغا ئالدىراپ.
شەهەر ئاستا - ئاستا ئارقىدا قالدى،
تاغلار توۋلىغاندەك بولاتتى مېنى.
پېشىم يەلپۈنەتتى تاغ - ئېدىرلاردا،
شەبنەم باساتتى چاڭنى - توپىنى.
جىلغا ئىچى يېشىل تۈپتۈز قارىغاي،
تۈزلەڭدە شاپتۇلنىڭ چېچىكى قىزىل.
كەڭ قورۇلاردا نەزىر نېمىتى،
پەي قادىغان تۈغلار سارايدا ۋىل - ۋىل.
ئەگىم يول يېنىدا مۇزلىغان ئايۇان،
پەرىشتە ماكانى شىپالىق بۇلاق.
مەنزىرە كۆركەم، تۈپراقلار مۇنبەت،
كۆڭلۈمدە خۇشاللىق تەنلىرىم يايراپ.
دۇمباقنىڭ ئۈنىدىن تىترەيتتى چوققا،
ئىلاهلار تۇرار جاي ئىدى ئاق بۇلۇت.
تۈتۈپ قېلىش مۇمكىن ئەمەس ئۇلارنى
ئەرشكە چىقار بولسا تۇرنىغا قونۇپ.

ئىزاه:

بۇ شېئىردا شەنشى ئۆلكىسىدىكى تەبىيۇەن قەلئەسىنىڭ سىرتىدىكى باهار سەيلىسى يېزىلغان. ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكى، يېمەك - ئىچمەكنىڭ موللۇقى ئاپتورنى پەرىشتىلەر ماكانىغا

بېرىپ قالغاندەك شادلىققا چۆمۈلدۈرگەن. شېئىردا ۋەتىنىمىز-
نىڭ گۈزەل تاغ ـ دەريالىرىغا بولغان مۇھەببەت ئەكس ئەتتۈرۈل-
گەن. شېئىر تەبىئىي، راۋان چىققان.

فەن ۋېنجېڭ ھەزرەتلىرى كۆچۈرۈپ يازغان «بويىغا مەدھىيە» نىڭ ئاخىرىغا بېغىشلىما

ۋېنجېڭ ھەزرەت ئەبەدلىك ئىنسان،
ساداقەتنى قەلبىمگە ئەينەك.
نام ـ شەرىپى تاغلاردىن ئېگىز،
يازغانلىرى كۈننىڭ نۇرىدەك.
دەرەخلەر بار مەڭگۈ ياپيېشىل،
گۈل ـ گىياھ بار قەدىرلىگۈدەك.
قەبرىسىگە ئەگدىم بېلىمنى،
دولقۇنىدا پاكىزلىناي دەپ.

ئىزاھ:

ئاپتور بويىنىڭ ئىبادەتخانىسىنى زىيارەت قىلىشقا بارغاندا فەن ۋېنجېڭ (فەن جۇڭيەن) كۆچۈرۈپ يازغان «بويىغا مەدھىيە» ناملىق نەزمىنى كۆرۈپ، «ئالدى بىلەن ئالەمنىڭ غېمىنى ئۆزىنىڭ غېمى دەپ بىلىش، ئالدى بىلەن ئەلنى خۇشال قىلىپ، ئاندىن ئۆزى خۇشال بولۇش» ئەقىدىسىدە تۇرغان سۈڭ دەۋرىدە-كى داڭلىق ئەدىب فەن ۋېنجېڭغا بولغان ھۆرمىتى بىلەن ئۇنى مەدھىيىلىگەن. شېئىرنىڭ ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ ئاقىل ـ دانالارنى ئۆرنەك قىلىدىغانلىقىنى، ئۆزىدىكى داغ ـ نۇقسانلارنى يۇيىدىغان-لىقىنى بىلدۈرگەن.

چىكىيۈەن غاربغا

غاردا بىر تەخت ھۆر - غىلمان بارسا يانماس بىر ماكان،
تاغ بېشىدا خورمارەك ئوردا، لېكىن سوغ بەك يامان.
گەرچە بۇددا يۈرتى بۇ سۈنىك جەنۇبىدىن يىراق،
ئەمما فۇجيەن باغرىدا جەننەت كەبى باغ بار ھامان.
كېچە ئايدىكىدا گىرىمسەن ئاڭلىنۇر نەينەك ئۈنى،
كۈز شامالى ئىچرە تۈرنا سايرىشىدا مۇڭ - پىغان.
ئادەمزاتنىڭ يولىنى تىلسىمات توسقان ئەمەس،
ئەڭ ئېگىز جايدا پەرىشتىلەر ياشايدۇ ھەر زامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چۈەنجۇ ئايمىقىدىكى چىكىيۈەن تېغىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن. خۇددى پەرىشتىلەر ماكانىغا ئوخشايدىغان بۇ جاي ئارقىلىق، ئاپتورنىڭ خۇشاللىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

ئىلاھىي قەسىرگە زىيارەت

تاغنى ھەيران قىلدى دەۋرەپ ئارغىماق، شەلپەر ئەلەم،
يوپيورۇق بولدى قوۋۇق كۆكتىن ئىلاھىي نۇر بىلەن.
ھۆر - پەرىلەر بۇ زېمىندا ياكى مەۋجۇت، ياكى يوق،
ئەكسىچە، سەييياھ، ئەمەلدارلار يۈزىدە دەردۇ غەم.
تاشلىنىپ قالغان قەسىرنىڭ ئالدى مىڭ يىللىق دەرەخ،
ئورۇۋالغان قاتمۇقات دۆڭ، ئاق بۇلۇت كۆلنى بۇ دەم.
گۈل - گىياھلار شېخىدا شەبنەمگە ئوخشاپ قاپتۇ مۇز،
ياغسا قار، يىل ئايلىنىپ ئەل - يۇرت بايات بولغۇدەك.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئالدى بىلەن ئىلاھىي قەسىرنىڭ ئورنى، ئاندىن پەرىشتىلەر ۋە ئادەملەر، ئىلاھ ـ پەرىشتىلەرنىڭ مەۋجۇت ئەمەسلىكى، كېلىپ ـ كېتىپ تۇرغان ئادەملەرنىڭ كۆپلۈكى يېزىلغان. دەل ـ دەرەخلەر، لەيلەپ يۈرگەن بۇلۇتلار، شاخلاردا مۇزلاپ قالغان شەبنەملەر تەسۋىرلەنگەن. ئېھتىمال شۇ يىل ھوسۇل ياخشى بولمىغان بولسا كېرەك، شۇڭا ئاخىرقى مىسرالاردا كېلەر يىللىق مول ھوسۇلغا بولغان ئارزۇ ـ تىلەكلەر تىلغا ئېلىنغان.

جىجۇ ئايمىقى يولىدا يېزىلغان ئۈچ شېئىر

1

قار، بۇلۇتلۇق چوققىلاردىن قارىسام جىجۇ تەرەپ،
قاشتېشى ياكى قىرووەك سۇپسۇزۇك سۆيگەن ماكان.
نەچچە پاتمان مۇز ئېرىپ ئەگىز بولۇپتۇ ھەممە يەر،
ئاڭلىسام ئەسلىي دالادىن ياڭرىغان مۇڭلۇق ئاھاڭ.

2

ھەر ئېگىز تاغدىن ئېشىپ، سۇدىن ئۆتۈپ قىلدىم سەپەر،
تاڭ نۇرىدا ھۆر ـ غىلمانلار چىرايى گۈڭگا بەك.
قامچا ئۇردۇم ئاتقا، تاۋۇەن بولدى يەتمەككە نىشان،
ماڭمىدىم قولۇاقتا يولنى توسمىسۇن دەپ گۇل ـ چېچەك.

3

ياپيېشىل ئارچا جىرادا قەھرىمانلىقتىن دېرەك،
كۆكتىكى شاۋقۇن ماڭا بويى جانابنىڭ بەلگىسى.
مەرد كۆڭۈل، پاكىز ژۇجۇدىن بۇ زامانداا كىم بىلۇر،
قار ـ بوران بۇ دەم مېنىڭ جىسمىمغا غەيرەت بەرگۈسى.

ئىزاھ:

يۇقىرىدىكى بىرىنچى شېئىردا جەجۇ ئايمىقىدىكى قىرولار قاشتېشىدەك تاۋلىنىپ تۇرغان كۇز پەسلى، شارقىراپ چۇشۇۋاتقان بۇلاق سۇلىرى، چالغۇلاردىكى ئاھاڭدەك ئاڭلىنىۋاتقان ئاۋازلار تەسۋىرلەنگەن. ئىككىنچى شېئىردا تاغ ـ داۋانلاردىكى سەپەر، پەرىشتە ماكانىدەك مەنزىرىلەر، تاۋيۇەندىكى شاپتۇللۇققا بېرىش ئارزۇسى يېزىلغان. ئۈچىنچى شېئىردا جىلغىدىكى يېشىل قارىغايلاردا پەزىلەت ئىگىسى بويىنىڭ قەيسەرلىكى نامايان بولىدىغانلىقى، بۇ خىل شانۇ شەۋكەتنىڭ ئىنسانغا تەسىر كۆرسىتەلەيدىغانلىقى، ئۆزى گەرچە كىچىككىنە بىر ئەمەلنى تۇتقان بولسىمۇ، يەنىلا جانپىدالىق بىلەن ئىشلىشى لازىملىقى تىلغا ئېلىنغان.

تەڭرى راۋىقى

قاپلىدى تاغنى بۇلۇت، ئالدىم داۋان، ماڭسام چاتاق،
كىمگە لازىم ۋاقتى قىسقا يا ئۇزۇن شۆھرەت ـ ئاتاق.
كۇللى ئالەم چەت ـ چېتى يوق شۇنچە رەڭدار مەنزىرە،
بۇ ئېگىز جايدا جاھان كۆرسەم ئەمەسمۇ ياخشىراق!

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ تەڭرى راۋنقىدا كۆرگەنلىرى ۋە ئويلىغانلىرى، راۋاق گەرچە بەك چەتتە، شۇنداقلا ئوڭاي بارغىلى بولمايدىغان بىر جايدا بولسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭدىن پايانسىز گۈزەل مەنزىرىنى كۆرگىلى بولىدىغانلىقى يېزىلغان. ئاپتور بۇ ئېگىز راۋاقتا چىقىپ كۆڭلى ئېچىلغانلىقىنى، شۆھرەت ـ ئاتاق دېگەنلەرنى كىمگە لازىم بولسا شۇنىڭغا بېرىۋەتكۈسى بارلىقىنى ئىپادىلىگەن. شېئىر يۇلتۇزنىڭ يۇقىرىقى شېئىرلىرىدا تەرىكىدۈنيالىق يولىنى تۇتماقچى بولىدىغان پاسسىپ كەيپىيات يوق.

شيې جدۇ

شيې جدۇ، ئۇيغۇر، شيې يۇلنىڭ ئىنسى. رېنزۇڭ خانىنىڭ يەنيۇ 2 - يىلى (1315 - يىلى) تەشرىپدار، گاۋيۇ (بۇگۇنكى جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ گاۋيۇ ناھىيىسى) دە ھاكىم بولغان. ئىتتائەتمەن ئۆلمىا سۇپىتى بىلەن گۇاڭدۇڭدىكى تەپتىش مەھكىمىسىدە ئىش بېجىرگۈچى بولغان. ئەيىبلىنىپ ئەمىلدىن قالدۇرۇلغاندىن كېيىن لىياڭ (بۇگۇنكى جياڭسۇ ئۆلكىسى) دا ئولتۇراقلاشقان، يەر - زېمىن سېتىۋېلىپ، مۇئەللىم بولغان. ئاخىرىدا ھۇنەر - كەسىپ مەھكىمىسىدە دۇئان بېگى، مەسلىھەتچى بولغان. ئۇچ پارچە شېئىرىلا ساقلىنىپ قالغان.

جاۋ چيەنلى سىزغان «كېچىدىكى دولقۇن» غا بېغىشلىما

شامالنىڭ ئەۋجى دولقۇندىن ياساپ قار قۇچتى ھەرياننى،
يېقىتقاندەك كۆچى گويا كۆموش رەڭ قەسىر - ئايۋاننى.
پايانسىز پەسلى كۆز سۇنىڭ يۈزىدىن چۆچۈدى تۇرنا،
يورۇق قىلدى تولۇن ئاي نۇرلىنىپ ئازادە ئاسماننى.

ئىزاھ:

شېئىردا جاۋ چيەنلى سىزغان رەسىم ئارقىلىق چيۇ جياڭ دەريا سىنىڭ كېچىدىكى مەنزىرىسى، دولقۇنلارنىڭ ھەيۋىتى، يىراقتىكى كۆرۈنۈشلەر ناھايىتى رەڭدار، جانلىق ئىپادىلەنگەن.

شاك دېڤۇ، لى زۇنداۋ سىزغان «بامبۇك دەرىخى» رەسىمىگە بېغىشلىما

ئېگىز - پەس، ياپيېشىل بامبۇك، كىرىشكەن يىلتىزى تاشقا، باراقسان شاخلىرى گويا يارالغان مۇخنى ئاسراشقا.
تېنى پاكىز، ئۆزى سىرلىق، تېپىلماس تەڭدىشى ئۇنىڭ، بۇ يەڭلىغ خاسىيەتلىك قول گۈمانىم يوق ئىرۇر باشقا.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئاساسلىقى ئىككى رەسىمنىڭ تەڭداشسىز ماھارىتى تەسۋىرلەنگەن.

سەيدۇللا

سەيدۇللا (1272 — ؟) لەقىمى تيەنشى، تەخەللۇسى جە-جەي، غەربىي يۇرتلۇق ئۇيغۇر. يۈەن سۇلالىسىدىكى شىغاۋۇل پىرقىسىنىڭ دىۋان بېگى گەن ۋېنچۈەن سەيدۇللانىڭ شېئىر توپلىمى «يەنمىن توپلىمى»غا يازغان كىرىش سۆزىدە: «دوستۇم سەيدۇللا جانابلىرى غەربىي شىماللىق ئىدى» دېگەن. يۈەن دەۋ-رىدىكى شائىر دەي لياڭ خېنيەننىڭ شېئىر توپلىمىغا يازغان كىرىش سۆزىدە سەيدۇللانى ئۇيغۇر دېگەن. «مىڭ سۇلالىسى تارىخى» دىكى سەيدۇللانىڭ ئەۋلادىدىن بولغان ساچى ھەققىدىكى خاتىرىدە «ئۇنىڭ ئەجدادى غەربىي يۇرتلۇق» ئىدى دەپ يېزىل-غان. سەيدۇللانىڭ ئەۋلادىدىن سا لۇڭگۇاڭ چىڭ سۇلالىسى جيا-چىڭنىڭ 12 - يىلى (1807 - يىلى) يازغان «يەنمىن توپلىمىغا مۇشائىرە» نىڭ خاتىمىسىدە «ھەزرىتىم (سەيدۇللا) ئۇيغۇر ئى-دى» دېيىلگەن. يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرى، مىڭ سۇلالىسى-نىڭ باشلىرىدا ياشىغان ئەدىب تاۋ زۇڭيى «كىتابلار تارىخىدىن مۇھىم خاتىرە» ناملىق ئەسىرىدە «سەيدۇللا، لەقىمى تيەنشى، ئۇيغۇر» دەپ كۆرسەتكەن.

قۇبلايخان جىيۈەننىڭ 9 - يىلى (1272 - يىلى) سەيدۇللا خۇاڭخې دەرياسىنىڭ شەرقىدىكى شەنشى يولىنىڭ دەيجۇ ئايمىقى-دىكى يەنمېن دېگەن يەردە دۇنياغا كەلگەن. گەن ۋېنچۈەن يازغان «يەنمېن توپلىمىغا كىرىش سۆز» دە: «ئۇنىڭ بوۋىسى سالابۇقا، دادىسى ئابلاجى كۇچتۇگگۇر ئادەملەردىن بولغاچقا، كۆپ قېتىم خىزمەت كۆرسىتىپ، قۇبلايخان، يىگزۇڭ خان زامانىسىدا ئەتى-ۋارلانغان؛ يۈنجۇ، دەيجۇ ئايماقلىرىنى مۇھاپىزەت قىلىشقا ئەۋە-

تىلگەچكە يەنمېنلىك بولۇپ قالغان، دەپ كۆرسىتىلگەن. سەيـ
ـدۇللا ئاكا ـ ئۇكا ئۇچەيلەن بولۇپ، ئىككىنچى ئىنىسى يېجى
جياڭشىنىڭ جيەنچاڭ يولىدا باش بۇغ بولغان. ئۇچىنچى ئىنىسى
لاۋۇدۇن جىجىڭنىڭ 7 ـ يىلى (1347 ـ يىلى) مەھەللە خەلپـ
ـتى بولغان. سەيدۇللا كىچىكىدىن تارتىپ تىرىشچان بالا بولىـ
ـمۇ، قۇرامىغا يەتكەن چاغلاردا ئائىلىسى خارابلىشىپ ياخشى
ئوقۇيالماي قالغان. دادىنىڭ 6 ـ يىلى (1302 ـ يىلى) ئائىلـ
ـسىنى بېقىش ئۈچۈن ۋۇ، چۇ قاتارلىق جايلارغا بېرىپ سودا
بىلەن شۇغۇللانغان. لېكىن، سودىنىڭ يولىنى بىلمىگەچكە تولا
زىيان تارتىپ، دادىنىڭ 10 ـ يىلى (1306 ـ يىلى) ئائىلىسىگە
قايتقان ۋە دوستلىرى بىلەن قەلەمنىڭ يولىنى تۇتۇشقا مەسلىھەتـ
ـلەشكەن. رېنزۇڭنىڭ دەۋرىگە كەلگەندە تەۋسىيەدارلىق تۇزۇمى
ئەسلىگە كەلگەنلىكتىن، 56 ياشقا كىرىپ قالغان سەيـدۇللا
تەيدىڭـنىڭ 4 ـ يىلى (1327 ـ يىلى) تەشرىپـدار بولغان،
جېنجياڭ پۈتۈكچى مەھكىمىسىدە دارۇغاچلىققا تەينىلەنگەن. كېـ
ـيىنچە جياڭنەن تەپتىش بېگى مەھكىمىسىگە تەكشۈرۈپ بېكىتكۈـ
ـچى بولغان. يەننەندىكى خېبېي يولىدا تەپتىش بېگىنىڭ ئىجراچـ
ـسى، فۇجيەن تەپتىش مەھكىمىسىدە يارەمچى، خېنەندىكى
جياڭبېي يولىدا تەپتىش بېگىنىڭ كاتىپى، دانىشمەن ـ ئۆلىمالار
كامالەتخانىسىدىكى دۆلەت تارىخى يېزىش ئورنىدا يېزىقچى قاتارـ
ـلىق ۋەزىپىلەرنى ئۆتىگەن. شۇندى خانىنىڭ جىجىڭ 3 ـ يىلى
(1343 ـ يىلى) جياڭجي ۋاقىتلىق ۋازارىتىدە كاتاۋۇل بولغان.
جىجىڭنىڭ 6 ـ يىلى جياڭنەن تەپتىش مەھكىمىسىدە تەپتىش
بېگى بولغان. 78 ياشقا كىرگەندە ھوقۇقدارلارنى ئەيىبلىگەنلىكى
ئۈچۈن خۇەيشىدىكى جياڭبېي تەپتىش مەھكىمىسىگە كاتىپ قەـ
ـلىپ ئەۋەتىلگەن. تەخمىنەن 80 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

سەيدۇللا يۈەن سۇلالىسىدىكى ئاتاقلىق شائىر. ئۇنىڭ ئىجاـ
ـدىيىتى شۇ زامانلاردىلا باشقىلارنىڭ دىققىتىگە سازاۋەر بولغان.

گەن ۋېنچۇەن «يەنمېن توپلىمىغا كىرىش سۆز» دە ئۇنىڭ شېئىر-لىرىنى «گۈركىرەپ سوققان بوراندەك، خۇددى لەھەڭ، ئەجدىھا-لار ئېتىلىپ چىقىدىغان دېڭىز دولقۇنلىرىدەك ھەيۋەتلىك؛ تەي-شەن، خۇاشەن تاغلىرىدىن بۇلۇتلارنى يېرىپ كۆرۈنىدىغان ياپيې-شىل قارىغايلاردەك دەبدەبىلىك؛ خۇددى خۇەيىيىندىن ئاتلىنىپ چىقسا غەلىبە قىلماي قويمايدىغان لەشكىرىي قوشۇندەك مەردانە ۋە جانلىق ...؛ سۇڭ دەۋرىدىكى يىگلەپ قالغان خۇي - مىجەزنى بىر يولى سۈپۈرۈپ تاشلىدى» دەپ تەرىپلىگەن. يۇەن سۇلالىسى-دىكى شائىر يۈجى سەيدۇللا توغرىسىدا سۆزلەپ كېلىپ ئۇنى «لىرىك شېئىرلارنى يېزىشقا ئەڭ ماھىر، يازغان شېئىرلىرى راۋان، جەزبىدارلىقى كۈچلۈك» دەپ تەسۋىرلىگەن. يۇەن دەۋرى-دىكى يەنە بىر شائىر ياڭ ۋېيجېن «سەيدۇللانىڭ شېئىرلىرى جۇشقۇن ۋە مەردانە، مۇشۇ خانلىقنىڭ ئۇلگىسى بولۇشقا لايىق. ئوردا نەزمىلىرى ۋە «نېلۇپەر كۈيلىرى» گە ۋاڭ جېەن بىلەن جاڭ جىمۇ يېتەلمەيدۇ» دەپ باھا بەرگەن. سەيدۇللا ھەققانىيلىقنى قوللايدىغان شائىر ئىدى. شۇڭا، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدا يۇەن دەۋ-رىدىكى ئىجتىمائىي تۇرمۇش چوڭقۇر ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. رېئال-لىققا بۋاستە مۇناسىۋەتلىك بەزى شېئىرلىرىدا، مەسىلەن، «تىلەمچى قىز قوشىقى»، «جۇييۇڭ قوۋۇقىدىن ئۆتكەندە»، «تاڭ سەھەردە خۇاڭخې بويىدا كۆرگەنلىرىم» قاتارلىق شېئىرلە-رىدا ئىجتىمائىي زىددىيەت ۋە جەمئىيەتنىڭ ئىللەتلىرى پاش قىلىنغان، ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ چىرىكلىكى، ئۇرۇشخۇمار-لىقى، ئۇلارنىڭ دۆلەت ۋە خەلقە ئېلىپ كەلگەن بالايىئاپەتلىرى ئېچىپ تاشلانغان، خەلقنىڭ ئازابلىق تۇرمۇشىغا چوڭقۇر ھېس-داشلىق بىلدۇرگەن، شائىرنىڭ دۆلەتنىڭ، خەلقنىڭ غېمىنى يەيدىغانلىقى ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭ ئوردا نەزمىلىرى بەدئىي جە-ھەتتە ناھايىتى زور مۇۋەپپەقىيەت قازانغان. سايا ھەت خاتىرىلە-رى، ئۆتمۇشنى ئەسلەش شېئىرلىرى ناھايىتى سۇزۇك، راۋان،

ناھايىتى سالماق يېزىلغان. بۇرۇنقىلار ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھەق-قىدە سۆزلەپ كېلىپ، بەزىدە لى چاڭجى (لى خې) نىڭ ئۇسلۇبى بار دېسە، بەزىدە لى يىشەن (لى شاڭيىن) دىن ئۆگەنگەنلىكى چىقىپ تۇرىدۇ، دېگەن. يەنە بەزىلەر «لى بەينىڭ ئۇسۇلىدىن تەلىم ئالغان» دەپ كۆرسەتكەن. بۇ ئەھۋاللار سەيدۇللانىڭ ھەر تەرەپلىمە ئۆگەنگەنلىكىنى، ئاخىرىدا ئۆزىگە خاس مەردانە، كۆتۈرەڭگۈ، يېڭى ۋە تەبىئىي يېزىقچىلىق ئۇسلۇبىنى يېتىلدۈرگەنلىكىنى ئىسپاتلاپ بېرىدۇ. سەيدۇللانىڭ «يەنمېن توپلىمى» غا كىرگەن ۋە كېيىن تولۇقلانغان شېئىرلىرىدىن 798 پارچە شېئىر، 14 پارچە نەزم ۋە يۇرۇشلەشكەن كۈي تېكىستلىرى ھازىرغا قەدەر يېتىپ كەلگەن.

چۈڭياڭ بايرىمى مەزگىلىدە ياقا يۇرتلاردا يۇرۇپ يېزىلغان ئىككى شېئىر

بولۇپ سەرسان، ياشاشنىڭ تەسلىكىدە مەنچە ئىنسان يوق،
كېلىپ چۈڭياڭ يۇرتۇمنى ئويلىسام جىسمىمدە دەرمان يوق.
قولۇم قىسقا، يېقىن مەيخانىمۇ شۇ ۋەج يىراق بولدى،
دېرىزەمنى ئېچىپ گۈل كۆرگۈدەك ھەتتاكى ئىمكان يوق.

ئىدى چۈڭياڭ كېتىپ يۇرتتىن نېرى سودا ـ بازار قىلدىم،
كۆرۈپ جۇيخۇا گۈلى، يەنمېنده مەن دەپ ئىپتىخار قىلدىم.
قولۇم قىسقا، يېقىن مەيخانىمۇ شۇ ۋەج يىراق بولدى،
ئۆزۈم يالغۇز ئوقۇپ نەزمە دىلىمغا بەك ئازار قىلدىم.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتونۇمنىڭ ياقا يۇرتلارغا بېرىپ سودا بىلەن شۇغۇللىنىش جەريانىدا يېتىمسىرەپ قالغانلىقى، چۈڭياڭ بايرا-مىنى كەمبەغەلچىلىك ئىچىدە ئۆتكۈزگەن چاغدىكى كۆڭلى غەش-

لىكى يېزىلغان. شېئىرنىڭ تىلى ئاددىي، لېكىن ناھايىتى ئو-چۇق، ھېسسىيات سەمىمىي ۋە چوڭقۇر. ئىككىلا شېئىردىكى «قولۇم قىسقا، يېقىن مەيخانىمۇ شۇ ۋەج يىراق بولدى» دېگەن مىسرالار ئاپتورنىڭ شۇ چاغدىكى كۈنىنىڭ تەسلىكىنى ناھايىتى روشەن ئىپادىلەپ بەرگەن.

تاغدا يۈرۈپ دوستلارنى ئەسلەش

زاتى سۈمۈرغ، شۇ سەۋەب ئەلدە ھەۋەس،
ۋە لېكىن يانقان يېرى ئوت بىرلە خەس.
ئولتۇراق ئۆينىڭ جەنۇبى قار تامام،
كالتە كۆڭلەك، شۇنىڭغان تەسكەي پەۋەس.
يىل تۆگەپ تاغلار، دەرەخلەر داق سۆگەك،
تەڭرىدىن كەلمەيدۇ شەپقەت بىر نەپەس.
مەيلىلا ئەرلىك ۋۇجۇد ئۇ بىرسىنىڭ —
رەھنەمالىق كۆڭلىگە ھاجەت ئەمەس.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ خەن فامىلىلىك دوستىنىڭ نامراتبولسىمۇ، ئەقىدىسىگە ئاسىيلىق قىلماي ياشاۋاتقانلىقى يېزىلغان، شۇنداقلا ھۆكۈمرانلارنىڭ قابىلىيەتلىك ئادەملەر بىلەن كارى بولمايدىغانلىقىغا بولغان نارازىلىقى ئىپادىلەنگەن. بۇ شېئىردىكى «ئولتۇراق ئۆي»، «كالتە كۆڭلەك» دېگەن سۆزلەردىن شۇ چاغدىكىلەر بەك رازى بولغان. مىڭ دەۋرىدىكى خۇيىڭلىن بۇ شېئىرنى «ۋەزنى رەتلىك، دالى ۋە يۈەنخې يىللىرىدا ئاز ئۇچرايدىغان ياخشى شېئىر» دەپ ماختىغان ھەمدە تاڭ دەۋرىنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىمۇ بۇ شېئىر بىلەن تەڭ تۇرالايدىغانلىرى ئاز ئىدى، دەپ كۆرسەتكەن.

سۇن خۇچىن باغچىسىدىن ئۆتكەنده

قېنى ئۆتمۇش شەپەقتەك رەڭمۇرەڭ لوياڭدىكى بوستان،
هالا ئەمدى جۇدۇن - يامغۇر بىلەن ئۇستىنى قۇم باسقان.
نىچۇككى تاشلىنىپ جىنگۇ بېغىدا خۇش پۇراق گۈللەر،
يېشىللىق يوق، تېرەكنىڭ پوتلىسىغا رازى كۆڭ ئاسمان.
كېتىپ بۇلبۇل، راۋاق - شىپاڭ گىياهلار قوينىدا ئەرۋاهـ،
قەدىناس قارلىغاچ - قۇشلار ماكانسىز هەر تەرەپ سەرسان.
ئىدى چىڭياڭ سارايى نەزمە بابىدا ئەجەب ئاۋات،
قۇرت - قوڭغۇز، پاقا بۇ دەم سېپىق سۇدا سۇرەر دەۋران.

ئىزاهـ:
شېئىردا سۇن خۇچىن باغچىسىنىڭ خارابلاشقانلىقى يېزىلـ
غان. جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسى يىمىرىلگەندىن كېيىن، يۇەن
دەۋرىدىكى هۆكۈمرانلار مەشهۇر ئاسار ئەتىقىلەرگە كۆڭۈل بۆلـ
مىگەن. شائىر شېئىردا بۇ ئەهۋالدىن خورسىنىپلا قالماستىن،
بەلكى يۇەن سۇلالىسىگە قارشىلىق كۆرسەتكەن چوڭ سانغۇن سۇن
خۇچېنغا بولغان هۆرمىتىنى ئىپادىلىگەن. شائىر هۆكۈمران سـ
ىنىپلارنىڭ بىر ئەزاسى تۇرۇقلۇق، تار ۋە بىر تەرەپلىمە مىللىي
قاراشتا بولمىغان. شائىر بۇ شېئىرنى يازغاندا 56 ياشقا كىرگەن
ۋە تەشرىپدار بولغان ۋاقتى ئىدى.

سوغۇق كېچىدىكى بۇرغا ئاۋازى

ئايدالادا ئۇخلىيالماي قىينىلىپ يۇرگەن بىمار،
بۇرغا ئاۋازى يىراقتىن ئاڭلىنادۇر زارۇ زار.
ئاي خىرە، سېپىل شىمالىدا سېرىق رەڭلىك بۇلۇت،
ئول جەنۇب ئاق تۇرنا ئۇستىگە ماناندىن تون ياپار.

تاغدىكى قەلئە سوغۇق، قالدى تۇگەي دەپ كونا يىل،
چايقىلۇر ئۆستەك، گىلاس شاخى چېچەكتىن خۇددى قار.
بولدى شىنفېك قىسمىتىدەك، نەۋقىرانلار ئاز ئەجەب،
خورسىنار چاكمىنىدىكى ساھىبجامال يوق دەپ باھار.
سەلتەنەتلىك بىر سادا، ئەلياتقۇدا تىترەيدۇ كۆك،
ئاي نۇرىدا زەپىران كاھىش، گىياھ ئۇستى ناھار.
كى بىمار چۈش كۆردى بۇ كەچ، قويدى قەلئەگە قەدەم،
بوغما - بوغماق قامچا تۇتقان، ئاتتا جەڭگە ئىنتىزار.
ئىچتى مەي ئۇ ياۋ بېشىدىن شەمشىرىدە جام ياساپ،
ئەزىمەتلەر چۈشتى ئۇسسۇلغا قىلىبان جان نىسار.
ئويغىنىپ چۈشتىن بىمار سەزدى ئۆزىنى خۇددى شىر،
بىر سوئال قويدى: بۇ دەم ئاستانە كىمگە بىقرار؟

ئىزاھ:

شېئىردا يۇەن سۇلالىسىنىڭ خانلار جەمەتىدىكى ئىچكى نىزا - جاكاللارنىڭ ئۆزۈلمەي داۋاملاشقانلىقى يېزىلغان. تەيدىڭ خان ئۆلگەندىن كېيىن، شائىر سەيدۇللا ۋەلىئەھدى تەرەپتە تۇرغان. لېكىن، ئۇنىڭمۇ ئىشلىتىشكە لايىق ئادەملەرنى ئىشلەتمىگەنلىكىنى كۆرۈپ، ئالدىنقى سۇلالىدە ياشىغان شائىر لۇيۇدەك چۈش كۆرسىمۇ دۇشمەنلەر بىلەن جەڭ قىلىدىغان روھىي ھالەتنى، «كى بىمار چۈش كۆردى بۇ كەچ، قويدى قەلئەگە قەدەم» دېگەن مىسرالاردىن باشلاپ بىر خىل مەدانىلىقنى، جەڭگىۋارلىقنى نامايان قىلغان. شېئىرنىڭ ئۇسلۇبىدىن لۇيۇنىڭ قەلبىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

تىلەمچى قىز قوشىقى

ياسىداق ئايۇزان - سارايدا شۇنچە ئۇز ياكجۇ قىزى،
قولى نازۇك، چالسا گۈجەك ئۈندە يامغۇر - بوران.

كەشتىلەنگەن تون بىلەن سۆسەر تۇماق كىيگەن يىگىت،
قولىدا رەڭلىك قەپەس، قۇشقاچلىرى سايرار راۋان.
ئەمىلى پەس، سۇ بىلەن خۇاڭنى ياراتمايدۇ تېخى،
گاھى گەپ، گاھى قەلەمدە ئەردى ئۇلار قەھرىمان.
ئەركە - نايناق بەچچىغەرلەردىن بىزار ھەربىر نەپەس،
نازىنىنلار ھۇجرىسىغا تا ئەزەلدىن ماڭمىغان.
يولدا كۆردۇم خارلىنىپ تۇپراق كەبى يانقان ئايال،
خۇددى كۆكتىن قەھرىتان ئۇچتى كۆزۈمچە شۇ تامان.
ھە، دېمەك، ئاۋات مەھەللە، يۇرت خاراب بولغان بۇگۈن،
ئۆرۈلۈپ ئۆيلەر، گۈگۈمدا تۈلكە - بۆرە ھۇۋلىغان.
ئېھتىمال ئۇشبۇ ئايالمۇ ئەسلىدە بولغان گۈزەل،
يىڭنە بىرلە گۈل تىكىپ، غەمسىز - ئەلەمسىز ئوينىغان.
ئېھتىمال ھۆسنى ئۈنىڭ ئالتۇن - كۈمۈشكە بەرگۈسىز،
مانا ئەمدى ئاچ - زېرىنلىك دەستىدىن زار ئىڭرىغان.
گەر خۇاڭخې بولسا ياش ئۇمۇ قۇرۇيىتى ئۇشبۇ دەم،
يۈزى يوق يامۇل بۇ ئىشلارغا نەزەرنى سالمىغان.
كۆزى ئاچ ھاكىم جانابلارنىڭ بېلىدە زەر كەمەر،
ئۆزى توق، پۇقرا نە كويدا قىلچە ئويلاپ قويمىغان.
ئاڭلىسام گۈەن شېيەن تەرەپ ئاچلىق ئازابى بەك ئېغىر،
يەنە مەشرىقنىڭ جەنۇبىنى مالامەت قاپلىغان.
تۈرىلار سازلىق تاپالماي، سۇ تۇگەپ ئۆلگەن بېلىق،
يېگۈدەك يەم يوق، نىدا - ھەسرەت ئاۋازى ياڭرىغان.
ۋادەرىخا، ئوردىلارنىڭ ھۆر - غىلمان قىزلىرى،
ۋە لېكىن يارلىق تۈتۈپ كەلمەككە بىرسى چىقمىغان.
نېلۈپەر رەڭ پەردە ئىچرە كېچە - كۈندۈز نەۋ باھار،
قاشتېشى ئەينەكتە ئۇلارنىڭ چىرايى سولمىغان.
پادىشاھلار ھىممىتىدىن مەپىدە خانىش خۇشال،
كىم بىلۈر يول ئۆزرە بىرسى ئىچ - ئىچىدىن يىغلىغان.

ئۆتسه دەيمەن خەلقىمىزنى بىر ئاسايىش كۈن كۆرۈپ، بالىلارمۇ ناخشا توۋلاپ، ئايدالادا قاينىغان.

ئىزاھ:

يۇەن دەۋرىدە جەمئىيەتنى زۇلمەت قاپلىغان، سىنىپىي زىد-دىيەت ۋە مىللىي زىددىيەت ئىنتايىن كەسكىنلەشكەن. خەلق ئازابتا قالغان، قەھەتچىلىك يىللىرى ئاچارچىلىق يۈز بېرىپ، ياشاش ئىمكانىيىتى بولمىغان. كىشىلەر باللىرىنى سېتىشقا مەجبۇر بولغان. «ئاۋات مەھەللىلەر خارابلىشىپ، قۇرۇق قالغان كونا ئۆيلەردە بۆرىلەر ھۇۋلايدىغان» ئېچىنىشلىق ۋەزىيەت شە-كىللەنگەن. لېكىن، پۇلدارلار، ھاللىق ئادەملەر ئەيش - ئىش-رەت بىلەن كۈن ئۆتكۈزگەن. خانىشلار ھۆر - غىلمانلاردەك بايىاشاتلىقتا ياشىغان. ئاپتور بۇ شېئىردا ئاچارچىلىقتىن ئىكرە-غان پۇقرالارغا بولغان ھېسداشلىقىنى، بۇزۇقچىلىق ۋە پەسكەش-لىكلەر بىلەن شۇغۇللىنىۋاتقان ھۆكۈمرانلارغا بولغان نەپرىتىنى ئىپادىلەپ، يامۇل ئەمەلدارلىرى ۋە ھاكىملارنىڭ «ئۆزى توق يۇرۇپ، پۇقرالارنىڭ غېمىنى يېمەيدىغان» لىقىنى ئەيىبلىگەن، ئۇلارنى يۇزسىز دەپ تىللىغان. گەرچە پادىشاھقا تىل تەگكۈزۈش-كە جۇرئەت قىلالمىغان بولسىمۇ، لېكىن پادىشاھلارنىڭ پۇقرا-نىڭ دەردىنى بىلمەيدىغانلىقىنى تىلغا ئېلىپ، بىر ئاسايىش زامان-نىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلىدىغانلىقىنى بىلدۈرگەن. شېئىردا سەيدۇللا سېلىشتۇرۇش ئۇسۇلىنى تەكرار قوللانغان: دەسلىپىدە ئايۇان - سارايلاردىكى نازىنىنلار، بايۇەچچە - بەگزادىلەر بىلەن تاشلىنىپ خار بولغان سەھرالىق ئايالىنى، ئاندىن سەھرالىق ئايال-نىڭ ئۆتمۈشى بىلەن بۇگۈنىنى، ئايماق - ناھىيە ئەمەلدارلىرى، ئور-دىدىكى خانىشلار بىلەن تىلەمچى قىزنىڭ ئەھۋالىنى سېلىشتۇر-غان ۋە بۇ ئارقىلىق شۇ دەۋردىكى سىنىپىي قارىمۇقارشىلىقنى يورۇتۇپ، ئۆزىنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويغان.

جياڭچېڭدىكى قار تاماشاسى

ئاق لىباستەك ئاق توزان كۆردۈم سالاسۇندا تۇرۇپ،
قار - بوران چاڭجياڭدا قۇترايدۇ قوۋۇققا ئاھ ئۇرۇپ.
قاتمۇقات قەلئە تۆمۈر رەڭ بولدى بىردەمدە كۆمۈش،
قالدى كەچ ئالتۇن كەبى تاغ ئۆزگىرىپ قاشتاش بولۇپ.
قارشى قىرغاق بەك سوغۇق، يەتمەي قېيىقچى ئازدى يول،
قېرى راھىب دەرگۈمان كەتتى بۇلۇتقا ئولتۇرۇپ.
تاڭ ئېتىپ كۈننىڭ نۇرى چۈشكەندە ئورمان ئۈستىگە،
بىر گۈزەللىكتىن ئېچىلدى يۈز - كۆزۈم، كۆڭلۈم يورۇپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا جياڭنەندىكى قار مەنزىرىسى ناھايىتى جانلىق يېزىلغان. كۆمۈش رەڭ بولۇپ قالغان قەلئە، قاشتېشى بولۇپ كەتكەن تاغ، يولدىن ئېزىپ قالغان قېيىقچى، قېرى راھىبنىڭ بۇلۇت قوينىغا كىرىپ كەتكەنلىكى قاتارلىق مىسرالار ئادەمنى تولىمۇ سۆيۈندۈرىدۇ.

ئارىيە

جەڭ بىلەن بىر يىل ئۆتۈپ كەتتى تامام،
يامرىدى ئاپەت بۇ دەم ھەربىر تامان.
ياندى مەغرىبتىن زەپەردە ئارغىماق،
ئەل بىساتتىن ئايرىلىپ ھالى يامان.
ئىش بىلەر ۋۇزرا - ۋەزىرلەر بارمىكىن،
غەمدە يالغۇزلۇق يېتىپ رەڭگىم سامان.
ئىزغىرىندا كالتە چاچىم يەلپۈنەر،
قاش قارايدى، دەردكە ھەقدا يەر - جاھان.

ئىزاھ:

شېئىردا شائىرنىڭ تەبىئىي ئاپەت ۋە زامانىنىڭ ئەسكىلىكى تۈپەيلى خەلقنىڭ بېشىغا كەلگەن دەرد ـ ئەلەمگە بولغان ئاغرىنىشى، دۆلەت ۋە پۇقرالارغا بولغان چوڭقۇر ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن.

بېيگودو راۋىقىدا تۇرۇپ جىشيۇ راھىبقا يېزىلغان شېئىر

كەيىپ بولۇپ ئۇردۇم سالاسۇنغا ئۇچۇرتتۇم ئاققۇتان،
كۆككە باقتىم، ئۆزلىدى قەلبىمدە مىڭ پاتمان تۇمان.
ئالتە خانلىق سۇ كەبى نەلەرگە كەتتى بىلمىدىم،
پادىشاھلىقتىن ئۇچى قىپتۇ ئەلەمنى ئەرمىغان.
ھىم ئېتىلگەن ئىشىك ـ دېرىزە كۈنمۇ ئولتۇرغان مەھەل،
سوغ شامال قايرىيدۇ چاچىمنى، غازاڭلار زەپىران.
يوق پاراغەت يا ھالاكەت بىرلە خەيىبىنىڭ ئىشى،
تاشقا ئوقچۇيدۇ باھارنىڭ دولقۇنى ياشىدا قان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شائىرنىڭ تارىختىكى گۇللەنگەن ياكى زاۋاللىققا يۈزلەنگەن دەۋرلەرگە بولغان ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن. شېئىر ناھايىتى جانلىق يېزىلغان. ئاخىرقى ئىككى مىسرادىكى كۆرۈنۈشلەر ئادەمنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ.

تۆت پەسىلگە يېزىلغان ئوردا نەزمىسى

1

خانلىق ئۆستەڭ قوينى ئەگىزدە سۇزۇك سۇنىڭ ئۈنى،
ئاڭلىنۇر سەلكىن ئارا ھالقا ئاۋازى ھەر كۈنى.

ياپيېشسل گۈللۈك ھەرەمنىڭ قۇلۇپى مەھكەم ئېتىك،
ئۆي قاراڭغۇ پەردىدىن، ھېچكىم ئاچالمايدۇ ئۇنى.
ئويغىنىپ بۇلبۇل ئاۋازىغا قۇلاق سالغان گۈزەل،
ئۆتىدۇ شېپاڭدا قۇشلارغا قاراش بىرلە كۈنى.
گۈل - گىياھ سولغاندا بۇ جايدا ئېچىنماس بىرمۇ جان،
كېتىدۇ بوشقا قەلەمقاشنىڭ باھارسىز ئارمىنى.

2

كۈن ئۇزۇن، كىيگەن كىيىم كىمخاپ - دۇخاۋا تون ھامان،
سۈرمە تارتقان قاشغا مەپتۇن شامالار ھەر زامان.
قىلغىلى ئىش يوق راۋاقتا رەڭمۇرەڭلىك يەلپۈگۈچ،
كۈلكە ئاۋازى، مۇغەننىلەرگە تولغان قوشنا تام.
ۋاقتى كەلسە قۇم باسادۇر خان - غوجاملار مېھرىنى،
ئىلتىپات كۈتكەن دېدەكلەرنىڭ كۈنى ئۇندىن يامان.
كەچقۇرۇن سەلكىندە يۈيساڭمۇ غېمىڭنى تەلتۆكۈس،
ياڭرىغان باربىت ئۈنى ھالىڭنى قىلغاي بىئامان.

3

بۇ تېيىز شاھانە سۇ باغرىدا دولقۇن ئوقچۇماس،
تاشتا شەبنەم، كۈن نۇرىدىن چاچتا زىننار توختىماس.
پەيتى گۈگۈم يوق ئەجەب ئالتۇن قاداقنىڭ شىلدىرى،
ئاي تولۇن، كىمدۇر چېلىپ نەي كوچا - كويدا ئۇخلىماس.
تۇن كېچە خان مەپىسى ماڭدى يېگانە قەسىرگە،
ۋەدىلەشكەن جايدا ئەركىنلىك ئەدەپكە ئوخشىماش.
كۆكتە بىر قىز تەلمۇرەر، چوپان يىگىت ئىزدەر ئۇنى،
بولسا كۆڭۈلۈك قۇش قاناتى كىممۇ يارنى يوقلىماس.

4

ئەجەب جىمجىت ساراي - ئوردا ئىچى، گويا تىرىك جان يوق،
ئىشىكتە ئەجدىھا يالغۇز، كۆرەرگە بىرمۇ ئىنسان يوق.
چىملىدىقىنىڭ ئىچى مۇز، غەم بىلەن پۈتمەس ئۇزۇن ئاخشام،
باھار ئىزدەپ فرۇزە پەردىنى قايرىيدىغان خان يوق.
يىراق ئاسمان، پەرىشتە كەلمىكى مۇشكۈل ئېلىپ نامە،
سوغۇق كاھىشقا ئاق لىباس، گىياھلار ھۆسنىدە قان يوق.
كېلەرمۇ مەپە دەپ تاتلىق سېزىملار ئىچرە بىر تەشۋىش،
ئېلىپ پانۇس كۆزەتسەڭ قار توزاندىن ئۆزگە پىنھان يوق.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا باھار، ياز، كۈز، قىش پەسلى ئارقىلىق ھەر-
ەمدىكى قىزلارنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇشى بايان قىلىنغان،
چوڭقۇر ھۇجرىلارغا بەند قىلىنغان قىزلارنىڭ روھىي ئازابى
ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. سەيدۇللانىڭ ئوردا نەزمىلىرى ئىنتايىن ياخ-
شى يېزىلغان بولغاچقا، مىڭ سۇلالىسىدىكى چۇي يو «چىمەنزار-
لىقتىكى گەپ - سۆزلەر» دە: «سەيدۇللا ئوردا نەزمىلىرى بىلەن
داڭلىق، بۇ نەزمىلەر ھەم گۈزەل، ھەم يېڭى، ئۆز ئالدىغا ئۇس-
لۇب شەكىللەندۇرگەن» دەپ يازغان. يۇقىرىدىكى نەزمىلەر ھەقە-
قەتەنمۇ ناھايىتى راۋان، تەبئىي، چىرايلىق يېزىلغان.

كۈز

سوغ كېچە، بەگ مەپىسى چىقتى ئاۋايلاپ ئوردىدىن،
تۇردى تون كىيگەن ياساۋۇللار تۈزۈپ سەپ ئورنىدىن.
تاش سالاسۇنلارنى بويلاپ ئۆتتى پانۇس بىرقاتار،
كۆزگە چۈشتى ئاق قىرو سولغۇن گىياھلار قوينىدىن.

ئىزاھ:

بۇ نەزمىدىكى پىكرىي مەنزىرە تېخىمۇ پىنھان، تېخىمۇ تەبىئىي ۋە يېڭى. چىڭ سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا ياشىغان يەن شىڭسۇن: «ۋاڭ شۇن يازغان «ئوردا نەزمىسى» دىكى: جەنۇبتىن ئۆرلىگەن سەلكىن نېلۇپەر كۆيىنى ئۈزدى/كېچە يامغۇر بىلەن كۆلنىڭ چىرايى ئۆزگە رەڭ تۈزدى/بۇلۇت ئاستىدىكى ئايۇان يولى ئوتتۇز يەنە ئالتە/تولۇن ئاينىڭ نۇرىنى بىلمىدىم قايسىسى كۆپ سۈزدى، دېگەن مىسرالارنى قالتىس يېزىلغان دېگىلى بولمىسۇ، يەنىلا سەيدۇللانىڭكىگە يەتمەيدۇ» دېگەن.

ئوردا نەزمىسى

تالى مەجنۇن، ئاي راۋاقتىن ئاقتى ئايۇانغا قاراپ،
كەچ دىماغىغا ئۇرۇلدى ئەتىر يوتقاندىن تاراپ.
بىلگىلى بولمايدۇ ئىشكىنىڭ سىرتىدا قانداق باھار،
جىنچىراغتا گۈل كۆرۈشتىن بارمۇ ئۆزگە ئىزتىراپ.

ئىزاھ:

بۇ ئوردا نەزمىسىدە ئۆزى يالغۇز زېرىككەن، لېكىن قاراڭغۇ ئۆيدە ياشلىق باھارىنى مۇشۇنداق ئۆتكۈزۈشتىن باشقا ئامال تاپالمىغان بىر قىزنىڭ ئوبرازى سۈرەتلەنگەن. شېئىر ناھايىتى تەسىرلىك يېزىلغان.

ئوردا نەزمىسى

قامچا ئۇرغۇزماي ئۆزىگە ماڭغىنىدا ئارغىماق،
ئىدى سوغ، كەچ، ياندا ھەيۋەتلىك ئېگىز خانلىق راۋاق.
ئىشىك ئاغاسىنى كېنىزەك كۆرمىگەچكە تا ئەزەل،
«قايسى ئۆينىڭ يىگىتسىز» دەپ تۇرۇپ كەتتى قاراپ.

ئىزاھ:

تەقى - تۇرقى كېلىشكەن ۋەلىئەھدى ئىشىك ئاغالىق مەنسەپىگە تەيىنلەنگەندىن كېيىن، ئاتىنى ئويناتقانچە خانلىق راۋاقىنىڭ ئالدىدىن ئۆتكەن. ھەرەمدە يالغۇز ئولتۇرۇپ زېرىككەن كېنىزەك ئۇنى قايسى ئۆيدىكى يىگىتتۇ دەپ خىيالغا چۆمگەن. شېئىر ئىنتايىن راۋان، قىزىقارلىق ۋە يېڭىل يېزىلغان، ھەرەمدىكى قىزلارنىڭ ياشلىق باھارىنىڭ بىكار ئۆتۈپ كېتىپ بارغانلىقىغا بولغان نارازىلىقىنى تولۇق ئىپادىلىگەن. يۇقىرىدىكى ئوردا نەزمىلىرى ۋېنزۇئېنىڭ تېخىمۇ يىللىرى (1328 — 1330) يېزىلغان. يۇەن دەۋرىدىكى شائىر ياڭ ۋېيجېن «ئوردا نەزمىلىرىگە كىرىش سۆز» دە: «تېخىمۇ يىللىرى، مەن بىلەن قۇرداش سەيدۇللا ئوردا نەزمىلىرىنى يېزىشقا ھەممىدىن ماھىر ئىدى» دەپ كۆرسەتكەن.

سۇمۇرغ راۋىقىدا

سۇمۇرغ راۋاق تۆۋىنىدە دەريا سۇيى ساپسېرىق،
سۇمۇرغ راۋاق ئۈستىدىكى گۈل - گىياھلار ياپيېشىل.
كۆۋەرىگەن خۇاڭخېنىڭ ئۆركەشلىرى كېچە - كۈن،
تال - چۇنقلار كۆكسىرىدۇ باھار بىلەن يىلمۇيىل.
لىيۇباڭ خان بولۇپ تەختكە چىققان چاغلار بەك ئۇزاق،
مىسران قىلىچ لۇڭچۇەننىڭ بىسلىرىدا نۇر - زىيا.
بايلىق توپلاپ خۇشال بولۇپ ئۆز يۇرتىغا بارغان ئۇ،
ئات ئۈستىدە بەش يىل يۇرۇپ ئىگە بولغاچ جاھانغا.
ئۇرۇق - تۇغقان، قېرىنداشلار سالام بەرگەن تىزلىنىپ،
يىرتىق ئاياغ، ھاسا بىلەن تەڭرىقۇتىنى كۆرۈشكە.
چىرايىغا مەمنۇنىيەت ياماشقانۇ غەم باسقان،
چۈنكى بۇيرۇق مەجبۇر قىلغان يېرىمىنى ئۆلۈشكە.

ئويلاپ باقسام شۇ زامانلار ئون چاقىرىمدا بىر ئۆتەڭ،
يارلىق ئېلىپ ئەمەلدارلار كېچە - كۈندۈز ئات چاپقان.
گەر پايانسىز زېمىن كەڭرى سوزۇلسىمۇ ھەر ياققا،
ئۆز جايىدىن باشقا يۇرتنى باشقۇرالماي باش قاتقان.
تۇركۈم - تۇركۈم لەشكەر - چېرىك قوغدايمىز دەپ خانلىقنى،
تۇرالمىغان مەلىسىدە بىرەمگىمۇ كۆڭلى خۇش.
تاپقىنىنى ئەۋلادىغا تۇنقۇزماقچى بولغان شاھ
ئاخىر بېرىپ ھوقۇقىنى لۇي خانىشقا بەردى قوش.
خۇەييىنلىق قىران يىگىت خەن شىن دېگەن ياش سانغۇن،
چەۋەندازلىق قىلىپ جەڭدە قالتىس تۆھپە يارانقان.
لېكىن، لىيۇباڭ كۆزدىن نېرى قىلىش ئۈچۈن ئالدىراپ،
جاپا قىلدى ۋاپاغا دەپ يالغان گەپنى تارانقان.
نەتىجىدە باتۇر خەن شىن مەھبۇس بولۇپ خانىشقا،
جان ھەلقۇمغا يەتكەن مىنۇت شېرىكىنى پاش قىلغان.
نەزەربەندكە چۈشكەن شياۋخې، زىفاڭ ماڭغان دالدىغا،
ھەمدەم سادىق ۋەزىرلەرنىڭ كۆزلىرىنى ياش قىلغان.
گەرچە لىيۇباڭ توقۇسىمۇ سۈمۈرغ ئۈچۈن قەسىدە،
ئۆلۈپ كەتكەن شۇ چاغدىكى يارانلارنىڭ تولىسى.
ئوردا شىيەنياڭ كۆيگىنىنى كۆرۈپ تۇرۇپ كۆز بىلەن،
تەگمەي قالغان ئۆز ھالىنى ئوڭشاشقىمۇ چولىسى.
ئەمدى راۋاق مەراسىدا ياشانغانلار يۈزى نەم،
دەيدۇ: مۇنداق يامان كۈنلەر لىيۇباڭ بىلەن تۇغمەس.
تا قەدىمدىن ھازىرغىچە سائىتى بار ھەر ئىشنىڭ،
ھاللانغاندا خەۋپ - خەتەرنى ئۇنتۇپ قالغان تېگى پەس.
ۋەيران بولغان قەبرىستانلىق راۋاق بىلەن يانمۇيان،
بۇرۇنقىلار تۇغەپ كېتىپ، ساق قالغانلار ئەلەمدە.
ۋۇجۇدۇمدىن پىغان ئۆرلەپ پەسكە چۈشتۇم راۋاقتىن،
يامغۇر سۈيى گۆرىستانغا مۇخ ئۆستۈرگەن قەدەمدە.

ئىزاھ:

شائىر ژېنزۇكنىڭ جىشۇن 3 - يىلى (1332 - يىلى) دانىشمەن - ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدىكى تارىخ يېزىش ئورنىدىن جياكىنەن تەپتىش مەھكىمىسىگە تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى قىلىپ ئەۋەتىلگەندە خېشىيەن ناھىيىسىدىن ئۆتۈۋېتىپ سۇمۇرغ راۋىقىغا چىققان ۋە ئۆتمۈشنى ئەسلەپ، بۇگۈنگە نەزەر سېلىپ كۆڭلى يېرىم بولغان. مۇشۇ نەزمىنى يېزىپ، لىيۇباڭ قاتارلىق ئەڭ ئالىي ھۆكۈمرانلارنىڭ ۋەھشىيلىكى، مەككارلىقى ۋە تۆھپە كۆرسەتكەن كىشىلەرنى ۋەھشىيلىك بىلەن باستۇرغانلىقىنى ئەيىبلىگەن. تېخمۇ مۇھىمى، بۇ خىل ئىشلارنىڭ «لىيۇباڭ بىلەنلا تۈگەپ كەتمەيدىغانلىقى» نى، ئەھۋالىنىڭ قەدىمدىن ھازىرغىچە شۇنداقلىقىنى تىلغا ئېلىپ، تىنچ ئۆچىنى يۇەن سۇلالىسىدىكى ئەڭ ئالىي ھۆكۈمرانلارغا قاراتقان. قەدىمىي ئىبادەتخانىلارنىڭ خارابلاشقانلىقى، سۇنغان قەبرە تاشلىرىنى ئوت - خەس بېسىپ كەتكەنلىكى قاتارلىقلار ئارقىلىق تارىختىكى ھۆكۈمرانلارنىڭ ياخشى ئاقىۋىتى بولمايدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ ئاخىرىغا بېرىپ تارىخنىڭ ئەخلىتىگە ئايلىنىپ قالىدىغانلىقىنى كۆرسەتكەن.

لىن شياۋ راۋىقىغا مۇشائىرە

ئەجدىھادەك يۆگىشىپ ياتقان بۇ تاغلار رەتمۇرەت،
ئاق بۇلۇت، زاغزاق ئېگىز پەشتاق چىرايىغا مەدەت.
ئول قەدىم لىگۇڭ سارايى ئۈستىدە ئاينىڭ نۇرى،
پادىشاھ ئۆتكەن چىغىر يول قاپتۇ بۇ دەم چۆلدەرەپ.
كى ھالاكەت بولسا خانلىقتا باھار ئوخشاش يەنە،
گۈل - گىياھ ئەينەن شۇ چاغدەك يۈز ئېچىپ تۇرغاي ئەبەت.
قەبرىلەر خۇددى گۆرىستان، بىر جەزىرە، ۋادەرىخ،
ھەر يىلى ھەمراھ بوران - يامغۇرغا نامسىز خەس پەقەت.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا لىن شياۋ راۋنقىنىڭ شۇ چاغدىكى خارابلاشقان مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن. شېئىرنىڭ مەنىسى چوڭقۇر، مىسرالاردىن قەدىمكى پۇراق چىقىپ تۇرىدۇ.

جۇيىيۈك قوۋۇقىدىن ئۆتكەندە

جۇيىيۈگۈەن، جۇيىيۈگۈەن تاغلىرى بوستان،
شىمالى بەك سوغۇق، جەنۇب ساراتان.
كىرسەڭلا تۇگۇلۇپ يانقان بىر يولۋاس،
سوقۇلسا تاشلىرى تىترەيدۇ ھەريان.
ئەزەلدىن بۇ يەردە شېھىت باتۇر كۆپ،
تۆمۇر دەرۋازىسى كۆككە تاقاشقان.
گىياھلار تۇۋىدە تاشلاندۇق سۆڭەك،
يامغۇردا ئەرۋاھلار روھى ئىڭرىغان.
يولىنىڭ ياقىسىدا سەكسەن ياشلىق چال،
كالتە تون، ئاپئاق چاچ، قولىدا ساپان.
سورىدىم ئۇنىڭدىن ئۆتكەن ئىشلارنى
ئۇ دېدى: ئۆتمۈشتىن مۇشۇ گۈرىستان.
بىر ئاخشام ئۇچرىدى ئىلمەكلىك نەيزە،
سۇنغان يېرىمىنى قارا دات باسقان.
رەڭسىز بىسلىرىدا تۇپراقنىڭ ھىدى،
ئەينى سانغۇنلاردىن جەڭدە ئاققان قان.
ئۇزاقى يىل ياسالدى يەنە دەرۋازا،
ئەزىمەت لەشكەرلەر بولدى توپلاشقان.
يەڭگەنلەر قولىدا قاشتېشى تامغا،
يەر چىشلىگەنلەرنىڭ قالغىنى قالغان.
جۇيىيۈگۈەن، جۇيىيۈگۈەن ئالامەت قوۋۇق،

ئۇنىڭ قۇچىقىدا قانچە شەرەپشان.
بولسىدى تەڭرىنىڭ رەھمىتى يېغىپ،
ئۇنى بۇ زېمىندىن مەڭگۇ يوقاتقان.
جاھان تىپتىنچ ئۆتسە، ئەر - ئاياللار شاد،
ئۇرۇش تۇگەپ كەتسە، ياشىساق ئامان!

ئىزاھ:

شۇندى خانىنىڭ يۈەنتۇڭ 1 - يىلى (1333 - يىلى) ئاپتور مازۇڭچاڭنىڭ ئالدىغا چىقىش ئۈچۈن ئاستانىگە كېتىپ بېرىپ جۇيىۋۇڭ قوۋۇقىدىن ئۆتكەندە، قەدىمىي ئۇرۇش مەيدانى ھەققىدە بۇ شېئىرنى يازغان. شېئىردا ئالدى بىلەن جۇيىۋۇڭگۇەن قوۋۇقىنىڭ ئىنتايىن مۇھىم جاي ئىكەنلىكى، بۇ جايدا قەدىمدىن ھازىرغىچە نۇرغۇن ئادەملەرنىڭ ئۆلگەنلىكى، سەكسەن ياشلىق تېرىقچى بوۋاينىڭلا قالغانلىقى يېزىلغان. ئاندىن بوۋاينىڭ ئاغزى ئارقىلىق خەلقنىڭ ئۇرۇشتىن بىزار بولغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ھوقۇق تالىشىش نىزا - جاڭجاللىرى تۈپەيلى، جۇيىۋۇڭ قوۋۇقىنىڭ خەلققە تىنچلىق ئېلىپ كېلىدىغان جاي بولۇشى بۇياقتا تۇرسۇن، ئەكسىچە بالايىئاپەت ئېلىپ كېلىدىغان جاي بولۇپ قالغانلىقى، ناۋادا تەڭرى ئۇنى كۆزدىن يوقاتسا، ئالەم ئاسايىش تاپىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. شېئىر ناھايىتى ھېسسىياتلىق، كۆتۈرەڭگۇ كەيپىيات بىلەن يېزىلغان، شۇنداقلا خەلقنىڭ تىنچ تۇرمۇشقا بولغان تەشنالىقىنى ئىپادىلىگەن.

يايلاقتىكى ئاستانىغا بەش شېئىر

1

جەزىرە تاغ بىلەن يانداش، بەھەيۋەت قۇملىرى بارخان،
كۆزۈڭنى چاقنىتار قەتىرە، لېكىن تۇزدە راۋاق پىنھان.

ياسالغان سۇنئىي ئوتلاققا قەدەم قويماق گۇناھ مۇندا،
توسوقتىن ئەگىلىپ يولغا چىقىش لازىم جىمى ئىنسان.

2

ئايدالاغا مەي چېچىش تەڭرى ئۇچۇن نەزىر - چىراغ،
ئۇچۇرۇپ كەلسە شامال قۇمنى يەنە چۆپ خۇش پۇراق.
ئاق بۇلۇتتەك يىلقا چاپقان توختىماي مەغرىب تامان،
تۆگە تارتقان مەينى ئىچمەك بەگ - غوجامدا ئىشتىياق.

3

كالا - قويلار شەپەق مەزگىل دالا ئۆزرە چېچىلغاندۇر،
گىياھلار قويىندا ئەتىر ھىدىگە سۇت قېتىلغاندۇر.
شىمالدىن شۇنرغان سوقسا پايانسىز قۇم گويا ئاق قار،
كۆچۇپ يۇرگەن چېدىر ئۆي پەردىسى مەھكەم ئېتىلگەندۇر.

4

باغ كەبى سېپىل، شامالدا يانى تارتماق بەك يامان،
ئوۋ ئۇچۇن بەگزادىلەر ئات چاپتۇرار چۆللۇك تامان.
قولدا بۇركۇت، ياندا ئوق، كۇن ئولتۇرار يانغان چېغى،
يوق بىرىمۇ بۆرىنى قوشلاپ ئېگەرگە ئاسمىغان.

5

يۇڭ كىيىم، تاڭدا جۇدۇننىڭ پەيلىدىن قاقشايدۇ جان،
كەچتە ئىچكەن مەي خارامۇش قىلدى باشنى شۇ زامان.
ئۆرلىدى نەيزە بويى كۇن، ئاچمىدى ئاسمان چىراي،
ئىس - تۇتەك قەلئە ئىچى جياڭنەنگە ئوخشايدۇ تۇمان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا تىلغا ئېلىنغان ئاستانە ھازىرقى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ جېڭلەنچى قوشۇنىدىكى شىپدىيەنخې دەريا-سىنىڭ شىمالىي قىرغىقىدىكى جايىنى كۆزدە تۇتىدۇ. يۇەنتۇڭنىڭ 1 - يىلى (1333 - يىلى) ئاپتور نەنتەيگە يارەمچى تەپتىش بولۇپ ماڭغان مازۇچاڭنىڭ ئالدىغا چىقىش ئۈچۈن بۇ يەرگە كەلگەن. لېكىن، مازۇچاڭ باشقا ۋەزىپىگە تەيىنلىنىپ جەنۇب تەرەپكە بارمىغان. ئاپتور ئاستانىدىكى ئوردا مۇراسىملىرى توغ-رىسىدا ئاڭلىغانلىرىغا ۋە يايلاق مەنزىرىسىگە ئاساسەن يۇقىرىدە-كى شېئىرلارنى يازغان. شېئىردا قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە يەرلىك پۇراق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

كېچىدە بەيماخۇ كۆلىدىن ئۆتۈش

باھارنىڭ سۇلىرى لىق كۆل، قومۇشلۇق ياپيېشىل بۇ دەم،
بېلىقلار ئوينىسا دولقۇن شامال دولقۇن بىلەن ھەمدەم.
قېيىق ئۆزرە تېخىچە كۆرگىلى بولماس ھىلال ئايىنى،
ۋە لېكىن قارشى قىرغاقتا چىراغنىڭ يورۇقى دەم - دەم.

ئىزاھ:

شۇندى خانىنىڭ جىيۇەن 2 - يىلى (1336 - يىلى) ئاپتور فۇجيەندىكى مىنخەي تەپتىش مەھكىمىسىگە كېتىپ بېرىپ بەيما-خۇ كۆلىدىن ئۆتكەندە، جەنۇبنىڭ بۇك - باراقسان مەھەللىلىرى-نىڭ كەچلىك مەنزىرىسىنى تەسۋىرلىگەن.

يۆتەيدە ئۆتمۈشنى ئەسلەش

قەدىمىي يۆ بەگلىكى بۇ، تۆت تەرەپ تاغلار ئېگىز،
يول خەتەر يانقان كەبى يولۇاس، بۇلۇتلار قاتمۇقات.

یاندا هایۋان ھەیکەلىنىڭ پەسلى كۆز شەبنەم يېشى،
كۆن پاتار چاغ چايكىلار گۈلدۈرلىشىپ ئۇرغان قانات.
بىر مەھەل دەۋران سۈرۈپ يۈرگەن كىشىلەر يوق بۇ دەم،
دىلدا داستان قەھرىمان ئوت - خەس ئىچىدە خۇددى ياتقاندەك.
چۈشتى گۈگۈم، قۇغۇنەكلەر ئۆۋا ئىزدەيدۇ قېچىپ،
چۆلدەرەپ قالغان گىياھلارنىڭ يۈزى يامغۇردا ئاق.

ئىزاھ:
شۇندى خان جىيۇەننىڭ 2 - يىلى (1337 - يىلى) ئاپتور فۇجيەنگە ئەۋەتىلگەندە، يۇ بەگلىكىنىڭ خانلىرىنى ۋە قەدىمكى دەۋردىكى قەھرىمانلارنى ئەسكە ئېلىپ بۇ شېئىرنى يازغان ۋە ئۆزىنىڭ كۆزلىگەن مەقسىتىگە يېتەلمىگەن ھېسسىياتىنى ئىپادىلىگەن. شېئىردا ئاپتورنىڭ قەلبى كۆز ئالدىدىكى مەنزىرە بىلەن گىرەلەشكەن، ئوي - پىكرى چوڭقۇر ۋە تەسىرلىك يېزىلغان.

شىشۇلىدىكى مېھمانخانىدا تۇرۇپ قارلىق تاغدىكى مەنزىرىگە مۇشائىرە

بىر يىلى جىنجياڭدا تۇرغان چاغلىرىم،
پەسلى قىش ئالىقانچىلىك چوڭلۇقتا ئاپئاق ياغدى قار.
ئات ئورۇق، يالغۇز ئۆزۈم، نەگە بارارىم نا ئېنىق،
ئاق بۇلۇت ئاستىدا تاغ گويا دېرىزە - ئىشىك قاتار.
بىر ئەزىم دەريا ئاۋازسىز ئاقىدۇ مەشرىق تامان،
ئوك ۋە سولدا ئىككى چوققا ھۆسنى سۈدەك يالتىرار.
ھېچ كىشى ئۆتمەس كېچىك ئالدى گۈاجۇ ئايمىقى،
ۋادەرىخ، يامغۇردا قالغان كېمىلەرنىڭ يولى تار.

بىر يىلى جىيەنيېدە بولغان چاغلىرىم،
تون يېپىپ مېيخۇا يۈزىگە توختىماستىن چۈشتى قار.
سۇبھىدەم قەلئەنى توڭلاتتى سوغۇقنىڭ پەيلى چىڭ،

شۇرغان چىللاپ زىمىستان مۇزنى قىلدى پارە - پار.
ئون قەۋەتلىك مەيخانا چىنخۇەيدە ھەيۋەت شۇنچىلىك،
ياندىكى جۇڭشەن كۇموش لېنتا كەبى كۆزنى چاقار.
ئاققۇتان ئايماقى ئىچرە ھېچ كۆرۈنمەس قوش ئېقىن،
ئۇچ ئېدىرنىڭ قوينىدىن كەتكەن يىراقلاپ نەۋ باھار.

بىر يىلى جېنىياڭدا ئۆتكەن چاغلىرىم،
قار قېلىن يەنشەن تېغىدىن ئۇچتى تەيخاڭشەن تامان.
فۇتۇ دەريا سىدا مۇزنىڭ ئۇستىدىن ماڭماس كىشى،
بارغىچە جىڭشىڭغا يوق ماڭغان يولىدىن ئازمىغان.
يا كۆرۈنمەيدۇ پايانسىز كۆكتە ئۇچقان بىرمۇ قۇش،
چاپسا ئات قۇتراپ قۇيۇن قويماس ئۇنى ھەرگىز ئامان.
جۇڭا كىيگەنلەر جەنۇبىدا قوۋۇقنىڭ ئوۋ بىلەن،
مەيپۇرۇشنىڭ تۇغلىرى شاختا لەپىلدەر ھەرقاچان.

ئەمدى فۇجيەنگە قاراپ قىلدىم سەپەر،
ئارغىماق ئاشتى داۋان - دۆڭلەرنى ئاتلاپ بىخەتەر.
ساپ ھاۋا يوق، ئەتە - كەچ ھەربىر قەدەمدە ئىس - تۈتەك،
كېچە - كۈندۈز سۇ ئاۋازى مېنى ئويغا غەرق ئېتەر.
يەرگە چۈشمەيلا يېرىم يولدا ئېرىيدۇ ئاق لىباس،
كۇن چاراقلاپ ياپيېشىللىق ھەممە يەر.
كەڭ دېڭىز بۇرغا ئۇنى چېگرا شەھەرگە بەك يېقىن،
دەل - دەرەخلەردىن راۋاق راھىب ماكانى ئەكس ئېتەر.
كىمدۇر ئۇ ئاجىز ئېشەككە مىنگىشىپ قۇم دەسسىگەن،
نەگە باقسا ڭ گۇل - گىياھ شاد يەلپۇنەر.
ئىنتىلەر دولقۇن سېپىلغا، كېمىلەر سانسىز ئەجەب،
كىم بىلىق تۇتماقچى بولسا ئارىسىزلا ئىش پۈتەر.
قايسى ئۇستاز سىزدىكىن قارلىق دۇارلارغا رەسىم،
بىر كۆرۈپلا ھەر كىشى جەنۇب - شىمالنى پەرق ئېتەر.

مەيلى ئوردا مەيلى ئاستانە بۇلۇتتەك رەڭمۇرەڭ،
قەدىم ئەنقا كۆلگە قايسى چاغلار يېتەر؟

ئىزاھ:

شائىر شىشۇلى مېھمانخانىسىغا ئېسىقلىق قارلىق تاغ رەسىمىگە قاراپ، جېنجياڭ، جيەنيې، جېنياڭ قاتارلىق جايلاردا كۆرگەن قار مەنزىرىسىنى يادىغا ئېلىپ بۇ شېئىرنى يازغان. ھەرقايسى جايلارنىڭ قار ياغقان چاغدىكى كۆرۈنۈشى بۇ شېئىردا ناھايىتى ئەينەن، ھەيۋەتلىك تەسۋىرلەنگەن. شېئىردا گەرچە قەھرىتان سوغۇق قىش پەسلى سۈرەتلەنگەن بولسىمۇ، لېكىن پۈتكۈل مىسرالار ئادەمگە ھاياجانلىق تەسىرات ئاتا قىلىدۇ، يۇقىرىغا ئۆرلەيدىغان كۈچ - قۇۋۋەت بېغىشلايدۇ. شائىر ئەڭ ئاخىرىدا ئاستانىنى ئەسكە ئېلىپ، پۈرسەت بولسا ئۇ يەرگىمۇ بارغۇسى بارلىقىنى بىلدۈرىدۇ. بۇ شېئىر شائىرنىڭ ھاياتىي پائالىيىتىنى چۈشىنىشتە مەلۇم قىممەتكە ئىگە.

كۈز پەسلىدىكى ئاي تاماشاسى
— كىرىش سۆز

مەن سا فاملىلىكلەرنىڭ جەمەتى، تېرىيدىغانغا، خەجلەيدىغانغا پۇلىمىز بولمىغاچقا، دەسلىپىدە تەشرىپدار بولۇپ ئوردىغا كىردىم؛ جىڭگۇ (بۇگۈنكى جياڭسۇ ئۆلكىسىنىڭ جېنجياڭ شەھىرى) دە دارۇغاچلىق ۋەزىپىسىگە تەينىلەندىم؛ جياڭنەن تەپتىش مەھكىمىسىدە تەكشۈرۈپ بېكىتكۈچى بولدۇم. ئارقىدىنلا تەپتىش بېگى مېنى يەنىدىكى ئالاقە ئارخىپ ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ۋەزىپىگە قويدى. بىر يىل ئۆتۈپلا مىنخەي (بۇگۈنكى فۇجيەن ئۆلكىسى) دىكى تەپتىش مەھكىمىسىگە ئەل غەمخانى قىلىپ يۆتكىدى. يەنە بىر يىلدەك ئۆتۈپ خېبېيدىكى تەپتىش مەھكىمىسىگە باش كاتىپ بولۇپ باردىم. مۇشۇ جەريانىدا دائىم دېگۈدەك ئانامنى

يېنىمدا بىللە ئېلىپ يۈردۇم. ئۆزۈمنىڭ ئىش ھەققىگە تايىنىپ ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالدىم. جىيۇەننىڭ 3 - يىلى (1337 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 15 - كۈنى يەنپىڭجىن (بۈگۈنكى فۇجيەن ئۆلكىسىنىڭ گاۋپىڭ شەھىرىنىڭ شەرقى) گە يۆتكىلىپ، كېمە بىلەن يولغا چىقتىم. كەچ بولغاندى. سامان يولىدىكى يۈلتۈزلار جىمىرلايتتى. ئاسمان بۇلۇتسىز ئىدى. ئاي نۇرى بەئەينى قۇياشىتەك چاقنايتتى. سۇنىڭ شىلدىرلىغان ئاۋازى مۇزىكا ئاھاڭلىرىدەك يېقىملىق ئىدى. توت تەرىپىمىزدىكى تاغلارنىڭ بەزىسى قول قوشتۇرۇپ سالام بېرىۋاتقاندەك، بەزىسى ئۆرە تۇرغاندەك ئىدى. بەزىدە ئۇنىڭ ياكى سول تەرىپىمدە چۆرگىلەپ تىنىم تاپمىغان خىزمەتكارلارغا ئوخشاپ كېتەتتى. ئانا - بالا ئىككىيلەن بىر يەردە ئىدۇق. ئايالىم مەي - شاراب، قورۇمىلارنى كەلتۇرگەندىن كېيىن، ئانامغا چاي تۇتۇپ، ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئۆمۇر تىلىدىم. ئارقىدىنلا سىڭىللىرىم، كۇيئوغۇللار، دېدەك قىزلار، خىزمەتكارلار بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى كىرىپ كېلىشتى. ئۇلار بىر - بىرىدىن ئەدەپلىك، مۇلايىم بولۇپ، چىرايىدىن كۇلكە يېغىپ تۇراتتى. ئاي نۇرى مەي ئۈستىدە تەۋرىنەتتى، سۇلار كۇلۇۋاتقاندەك ئاۋاز چىقىراتتى. ئانام تولىمۇ خۇش ئىدى. كېمىدىكىلەر مەست بولۇشتى بولغاي، پالاقلارغا ئۇرۇپ تۇرۇپ، جەنۇبنىڭ ناخشىلىرىنى توۋلىغىلى تۇردى. بۇگۈنكى ئاخشامنىڭ نەدە ئۆتۈۋاتقانلىقى بىلەن ھېچكىمنىڭ كارى يوق ئىدى. قېرىنداشلارنىڭ جەم بولۇشى خۇددى ئۆز يۇرتىدىكى مەرىكىگە ئوخشاپ قالغانىدى. دەرىخا، قەدىمكىلەرنىڭ ئەمەل تەمەسىدە سوكۇلداپ يۈرۈپ تاپقان خۇشاللىقتىن يار - بۇرادەر، قان - قېرىنداشلار جەم بولۇپ تاپقان خۇشاللىق ئەۋزەل دېگەنلىرى مۇشۇ ئىدى. بۇ ئىنساندىكى تەبىئىي شادلىق ئىدى. پېقىر ئايالىمغا قەدەھنى تولدۇرۇشنى بۇيرۇپ، ئانامغا ئۇزۇن ئۆمۇر تىلەپ، ئۇنىڭغا يەنە بىر قېتىم تەزىم قىلدىم - دە، تۆۋەندىكى نەزمنى ئوقۇدۇم.

لۇڭجىنىدىكى كۇز سۈيىدە ئايان تەبىئەت،
بۇگۈن ئاخشام تۆت ئەتراپىم بۆلەكچە ھەيۋەت.
ئاينىڭ يۈزى ئەينەك كەبى، يۇلتۇزلار مارجان،
سامان يولى يېقىۋاپتۇ زېمىنغا كۆكرەك.
سىلكىنىدۇ دولقۇن نازۇك، شامالالار غۇر - غۇر،
ئۇچۇپ كەلگەن سەلكىنلەردىن قايرىلۇر ئېتەك.
ئانام گەرچە سەكسەن ياشقا بېرىپ قالسىمۇ،
سۇبھى مەھەل تارىغان چاچ بۇلۇت گويا كى،
يۈرسە - تۇرسا سالاپەتلىك پەرىشتىلەردەك.
تەرىقەتنىڭ يولى بىلەن ئەمەلدار بولدۇم،
يىراقلاردا قالدۇرمىدىم ئانامنى پەقەت.
مەيلى سەھەر، مەيلى كەچتە كەتمىدىم نېرى،
قەيەردىلا بولاي ئاسرىدىم بىردەك.

نەنخەيدىكى ۋەزىپەمدىن ئايرىلىپ بۇگۈن،
ئاستانىگە ماڭماقتىمەن شىمالغا قاراپ.
غىچىلدايدۇ ياغاچ كېمە ھارۋىغا ئوخشاش،
ئەس - يادىم، ئوي - خىيالىم ئانامدا شۇ تاپ.
تاڭ ئاتماستا قوزغىلىمىز، توختايمىز كەچتە،
ئانام ياتار پۇت - قولىنى يوتقانغا ئوراپ.
سۇ يۈزىدە نېلۇپەرلەر گىلەم بەئەينى،
جامنى ئاچساق تۆكۈلىدۇ مەيلەر بۇلۇقلاپ.
يامغۇر قونغان كۆكتاتلارنى ئېلىپ كېلىمىز،
ئاشخانىدىن تائام ھىدى كېلىدۇ پۇراپ.
ئۆردەك - توخۇ شۇنچە پاكىز، شۇنچىكى سېمىز،
بېلىقلارنىڭ قورۇمىسى، يەيمىز ئالدىراپ.
قەدەھ تۇتۇپ يۈكۈنمىز ئانام ئالدىغا،
ئاينىڭ نۇرى مەي يۈزىدە تۇرغان لىغىلداپ.

هۆرمەت قىلىپ كېلىن ئەرگە، ئوغۇل ئانىغا،
ھەدە - سىڭىل رېتى بىلەن تۇتىدۇ شاراب.
خىزمەتكارلار، دېدەكلەرمۇ شۇنچە مۇلايىم،
ئايرىماق تەس كىملەر تۇغقان ياكى كىملەر يات.
ئەدەپ - ئەخلاق، شاد - خۇراملىق جىمىگە ھەمدەم،
ئانامۇ ھەم كۆرسىتىدۇ كۇلۇپ ئىلتىپات.
ئوك - سولىدىن تەڭلا تۇرۇپ يۆلەيمىز ئۇنى،
كەيىپ بولغانلار ناخشا ئېيتار ئاۋازى ياڭراپ.
تەڭكەش قىلىپ ئالقىنىنى بولىدۇ چاپ - چاپ.

ئەتراپىمىز قاتمۇقات تاغ، يېشىل مەنزىرە،
سۇنىڭ تاشقا تەگكەن ئۇنى كېتەر تۆت تامان.
كوزىلاردا مەي تۇگىسە مەيخانا يېقىن،
يېمەكلەرنى يەپ تۇگەتسەك بېلىق بار تامام.
ئىنسان دېگەن ئويناپ - كۇلۇپ ئۆتسە ھاياتتىن،
ياقا يۇرتمۇ بىلىنىدۇ تۇغۇلغان ماكان.
بىر ئارزۇيۇم: ئانام كۆرسە ئۇزۇنراق ئۆمۇر،
قۇشقاچلاردەك يەمتۇك توشۇپ بولسام شادىمان.
يازغىنىمدا يوق بىر ئېغىز زىيادە گەپ - سۆز،
قىلدىم ئۇنى كۇز پەسلىدە سىزگە ئەرمىغان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر شائىر سەيدۇللا فۇجيەندىن شىمالغا ماڭغاندا كېـ
مىدە ئولتۇرۇپ تاۋۇز چاغىنى ئۆتكۈزگەن چاغدىكى خۇشال كۆـ
رۈنۈشنى يازغان بولۇپ، ئۇ سەيدۇللانىڭ ھاياتىنى چۈشىنىشتە
مۇھىم ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. شېئىردا ئۇنىڭ ئانىسىغا بولغان
ۋاپادارلىقى، كۆيۈمچانلىقى ئادەمنى تەسىرلەندۈرگۈدەك ئىپادە-
لەنگەن. شېئىردا ھەممە مىسرالار بىر خىل قاپىيە بىلەن چۈشۈـ
رۈلگەن. مۇنداق ئەھۋال قەدىمىي خەنزۇ شېئىرىدىكى «چىلۈي»

بەھرىدە ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ.

قەدىناس دوستۇم سانغۇن يۇنجۇڭ بىلەن بىللە بولغان مىنۇتلار
— كىرىش سۆز

ۋەزىپەم يۆتكىلىپ فۇجيەندىن يولغا چىققاندىن كېيىن كېمىگە ئولتۇرۇپ شىڭتيەن ئۆتىڭگە قاراپ ماڭدىم. يېگىرمە چاقىرىمچە يول قالغاندا داقا - دۇمباق ئاۋازلىرى ئاڭلىنىپ، تاغ جىلغىلىرى جاراڭلاپ كەتتى. ھايال ئۆتمەيلا تۇغ - ئەلەملەرنى كۆتۈرۈپ ئالدىدا ماڭغانلارنى، ئۇلارنىڭ كەينىدىكى مۇھاپىزەتچى لەشكەرلەرنى، زەرياقىلىق تون كىيىپ، بېشىنى ياغلىق بىلەن چىڭ چىگىۋالغان ھالدا ئۇلارنىڭ ئوتتۇرىسىدا كېتىپ بارغان بىر ئاتلىقنى كۆردۇم. ئۇ ئارىلاپ - ئارىلاپ مەن ئولتۇرغان كېمىگە قارىغاندەك قىلاتتى. ئۇزۇندىن بۇيان ساقسىز بولغاچقا، تۇزۇكرەك ماداريم يوق ئىدى. ئەنسىرىمەيمۇ قالمىدىم. بىردەمدىن كېيىن، شىڭتيەن ئۆتىڭدىكى خىزمەتكارلار ئاسما كۆۋرۈكنى چۈشۈرۈپ مېنى كۈتۈۋالدى. كېمىدىن چۈشۈپ هارۋىغا ئولتۇردۇم. تۇغ - ئەلەملىك لەشكەرلەر بىلەن يانمۇيان مېڭىشقا توغرا كەلدى. ھېلىقى ئاتلىق كىشى هارۋىنىڭ ئارقىسىدا ئىدى. ئاتنىڭ پۇرقۇشلىرىنى ئاڭلاپ تۇردۇم. لېكىن، ئۇ كىشى بىلەن يول بويى بىرەر قېتىم سۆزلىشىشكىمۇ بولمىدى. كەچ كىرىپ، مېھمانخانىغا ئورۇنلاشتىم. چىراغ يېقىلغاندا، زەر ياقىلىق تون كىيگەن ھېلىقى كىشى كىرىپ كەلدى - دە: «مەن مۇشۇ يەردىكى سەييارە چارلىغۇچى ئامبال، جانابىڭزنى كېلىدۇ دەپ ئاڭلاپ مۇشۇ جايدا ساقلاپ تۇرغىنىمغا بىر ئاي بولدى. بىز بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئۇچ قېتىم كۆرۈشكەن ئىدۇق. ئۇنىڭغا هازىر بەش يىل بولدى. ئېسىڭزدىن كۆتۈرۈلۈپ قالغان ئوخشىمامدۇ.

مەن» دېدى. مەن ھەيرانلىق ھېس قىلىپ: «سانغۇن كىم بولىدىكىن؟» دەپ سورىدىم. ئۇ: «مەن جانابىڭىزنىڭ قەدىناس دوستى يۇنجۇڭ بولىمەن» دەپ جاۋاب بەردى. سەپسېلىپ قاراپ، چۇشۇمدىن ئويغانغاندەك بولدۇم. يۇنجۇڭ مېنىڭ شۇ چاغدىكى قەددى ـ قامىتىمنى قانداقلارچە ئېسىدە تۇتقاندۇ، دەپ ئويلاپ قالدىم. بىز ئۆتكەن قوۋۇقسىلار، گۈرۈلدەپ ئېقىپ تۇرغان دەريالار، بىللە يۈرگەن جايلار كۆز ئالدىمغا ئۆتكەن زامانىڭ ئىشلىرىدەك بىر ـ بىرلەپ كېلىشكە باشلىدى. چىراغ يورۇقىدا ئولتۇرۇپ ئۆتكەن ـ كەچكەن ئىشلار ھەققىدە مۇڭداشتۇق. ئەتىسى ۋۇيشەن تېغىدىكى توققۇز ئەگمىنى بىللە ئايلاندۇق، چاي ئىچتۇق، مەي ـ شارابقا ئېغىز تەگكۈزدۇق، رەڭلىك قىيالارغا، ياپېشىل چوققىلارغا چىقتۇق. ھېسسىياتىمىز گۈزەل مەنزىرە بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەندەك ئىدى. قىلىشمىغان گەپلەر قالمىدى، توۋلىمىغان ناخشىمۇ قالمىدى. قانغۇدەك خۇش بولدۇق. يەيدىغاننى يەپ، ئىچىدىغاننى ئىچىپ بولغاندەك ئىدۇق. كۆز شامىلى غۇيۇلداپ، يامغۇر تامچىپ قالدى. مىنگۈن قوۋۇقنىغا يەنە خېلى بار ئىدى، يولغا چىقمىساق بولمايتتى. مەن دەسلىپىدە يۇنجۇڭدىن قورقۇپتىمەن. بىلىشكەندىن كېيىن خۇش بوپتىمەن. ھال ـ مۇڭ بولغاندىن كېيىن شادلىققا چۆمۈلۈپتىمەن. تاغ قاپتاللىرىدا، سۇنىڭ بويلىرىدا يۈرۈپ بەش يىلدىن بۇيانقى گەپ-لىرىمنى دەۋاپتىمەن. ئادەم دېگەن دىدارلاشقاندىن كېيىن يەنە ئايرىلىدىغان گەپكەن. ئايرىلغاندا كۆڭۈل بۇزۇلىدىكەن، كۆڭۈل بۇزۇلغاندىن كېيىن ئويلايدىغان بولۇپ قالىدىكەن. ۋادەرىغا، ئادەملەرنىڭ بىر يەرگە جەم بولمىقى ۋە تارقالمىقى بۇلۇنقا ئوخشايدىكەن. مەيلى جەنۇبتا، مەيلى شىمالدا بولسۇن، كۆرۈشىدىغان كۈنلەر كېلەرمۇ دەپ بىر ـ بىرىمىزنى سېغىنىپ يۈرىدىكەنمىز. مۇشۇلارنى خىيال قىلىپ «بىللە بولغان چاغلار» تېمىسىدا نەزم يازغۇم كەلدى.

قويدى تەقدىر بىزنى جىڭكوُدا شوُ يىل ئوُچراشتوُروُپ،
مۇڭدىشىپ، خەنجەر ئوُچوُن ئىچتوُق قەدەھ ئالماشتوُروُپ.
نەۋباھار، قەلئە تېشى، شاپتوُل - ئوُرۇك ئاچقان چېچەك،
ئەمدىلا تۇنقان ئەمەل چاغ، ئاتقا مىنگەن ياش تۇروُپ.

يوُز كۆرۈشتوُق بىر يىلى بەيشيا قوۋوُقىنىڭ ئالدىدا،
ئوُستىۋاشتىن تونوُۋالغان سىزنى مەن بىر دالدىدا.
سوُبھىدەم يەنجاۋدا بولسام، كەچقوُرۇن ۋوُ، چوُ تەرەپ،
ئەل ئىشى، پوُقراغا قىلغان كوُنلىرىم جاننى پىدا.

يىل ئوُتۇپ ئاستاندا بولدوُق يەنە بىر جايدا بىز،
مىنگىنىم قوشنام بېرىپ تۇرغان ئېشەك يوُرمەيتتى تېز.
بىر زامان ماڭغان ئىكەن دوُفوُموُ شوُنداق ئوُردىغا،
يول تېيىلغاق، قارىسام ئوخشايدىكەن تەقدىرىمىز.

ھە دېمەك، بەش يىل بولوُپتوُ يوُز كۆرۈشكەنگە مانا،
قول ئېلىشتوُق كۆرۈشوُپ ساھىل بويىدا تىنچ - ئامان.
دەل - دەرەخنىڭ ياپرىقى گويا كى يامغوُر بوُ دەقىق،
پەسلى كوُزدە تۇرنىلار ئەنسىز ئوُچار ئىزدەپ ماكان.

تون كىيىپسىز ياندا ئوق مەن سىزنى كۆرگەن شوُ مىنوُت،
تۇغ - ئەلەم، ئات ئەكس ئېتەتتى سوُ يوُزىدە تولغىنىپ.
مەن ئورۇق بولغاچ پەرىشان قايسى سانغوُن بوُ دېدىم،
گەر بىتاپ بەرمەك سالام چوُشتوُم قېيىقتىن ئوڭلىنىپ.

سىز بىلەن دەرقەم بولوُش زىنھار خىيالغا كەلمىگەن،
ئوُۋوُلىدىم خوُنسىز كۆزوُمنى زەن سېلىپ ئاتلار تامان.
ئوُ ئۆتۇپ كەتكەن ۋاقىتلار ئەسكە چوُشتى بىرمۇبىر،
ياد ئېتىپ تۇرغاچقا سىزنى دوست قاتارى ھەر زامان.

شۇ قېتىمقى خوشلىشىتىن سۇڭ كېتىپسىز بەك ياداپ،
مەنمۇ ھەم نەزمە توقۇپ ھالىمنى قىلدىم بەك يامان.
ئايمۇ ئولتۇردى، مېڭىپ كەتتۇق قونالغۇ جاي تەرەپ،
ئىككىمىزگە نەچچە كۈن ۋۇيى تېغى بولدى ماكان.

ئۆڭكۈر ئالدىدا دەرەخكە يا بىلەن شەمشەر ئېسىپ،
نەزمە پۈتتۇق بىزنى كۈتكەن بالىلار سۈنغاندا چاي.
تاغ ئىلاھىغا ئېگىلدۇق باش ئۇرۇپ،
رەھمەت ئېيتىپ چوققىدىن بەرگەنگە جاي.
بىز قىلىپ رەڭدار ئېرىقلارنى قەدەھ،
قانغۇدەك ئىچتۇق كېچىچە توختىماي.
ئوڭ تەرەپتە ئەۋلىيالاردىن مەدەت،
سول تەرەپتە ھۆر - پەرىشتە خۇددى ئاي.
مەي ئۈزاتساق چۈشىدۇ يۈلتۇز كۈلۈپ،
ئىككى ياندىن ئاڭلىنۇر نەينەك ئۈنى.
مەي تۈتۈپ ئايقىزغا شۇدەم بىر قەدەھ،
ئۈندىدىم بىر ئىشقا ئەسكەرتىپ ئۈنى:

سەن دىدارلاشقانغا چاچ ئالتۇن نۇرۇڭنى زەر قىلىپ،
يۈم كۆزۈڭ ھىجران ئۈلارنى ئايرىسا قىينايۋ ئەگەر.
توختىدى نەينەك ساداسى ئاخىرى پۈتمەي تۇرۇپ،
يەلپۈنۈپ سوقتى شامال، تاڭ پەيتىدىن كەلدى خەۋەر.
بولدى شۇ گەپ، بەزمىدىن ياندۇق، يۈرەكتە قالدى داغ،
ئايرىدى بىزنى تۇمەن يول، قايتا باشلاندى سەپەر.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ فۇجيەندىكى ۋەزىپىسىدىن ئايرىلىپ شىمالغا قاراپ ماڭغاندا قەدىناس دوستى بىلەن ئۇچرىشىپ قالغانلىقى، ۋۇيى تېغىدا سەيلە - ساياھەتتە بولغانلىقى يېزىلغان.

شېئىرنىڭ كىرىش سۆزىنى ناھايىتى چىرايلىق نەسر دېيىشكە بولىدۇ. شېئىرنىڭ ئۆزىمۇ شېئىرىي ژانىرنىڭ چەكلىمىسىدىن ھالقىغان. لىرىك ھېسسىيات بىلەن بايان ئۆزئارا گىرەلەشكەن. شېئىرنىڭ قىممەتلىك يېرىمۇ دەل مۇشۇ يەردە.

خۇاڭخېدا قېيىقتا ئۆتكەن ئايدىڭ كېچە

غۇلاچ يەلكەن بۇ دەم يۇلتۇز سېپىغا باغلىنىپ قالدى،
سامان يولى قۇچاقلاپ سۇ دېڭىزغا ئايلىنىپ قالدى.
سوغۇق شەبنەم قېيىققا ئولتۇرۇپ ماڭدۇق ساما ئۆزرە،
گۈزەل قىزنىڭ ئېگىرگەن چاق ئاۋاز، ئاڭلىنىپ قالدى.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا رومانتىزملىق ئىپادىلەش ئۇسۇلى ئارقىلىق خۇاڭخېنىڭ ئايدىڭ كېچىسىدىكى ھېسسىيات يېزىلغان. شائىرنىڭ خىيالى ئەپچىل مۇبالىغە قىلىنغان. تەسەۋۋۇرى ھەم تەبىئىي، ھەم ئەقىلگە مۇۋاپىق، چوڭقۇر تەسىرلەندۈرۈش كۈچىگە ئىگە.

نېلۇپەر كۆيلىرى

پايانسىز سۇ نېلۇپەرنىڭ يۈزىنى خۇش پۇراق ئەتتى،
زامانە قىز - ئوغۇلنى يىغلىتىپ جانىنى جاق ئەتتى.
كېلىپ كۆز، رەڭگىدىن كەتكەن گىياھ ھەقدارلىرى غەمدە،
پېتىپ كۆن، غۇرقىراپ سەلكىن ئاسايىش ئىزتىراپ ئەتتى.
بۇلىقلار سەكرىشىپ دولقۇن قېتىنى بويىدى ئاققا،
قىرو دۇڭتىڭدا ياپراقنى قۇرۇتتى، زەپىران ئەتتى.
نېلۇپەر ئۈزگىلى ھېچكىم كۆرۈنمەيدۇ قېينىق بىرلە،
دېمەك، بىركىم ئۇنى ئاسراپ يامان كۆزدىن يىراق ئەتتى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا دېيىلمۇاتقان سۆزلەر بەك ئاددىي، ئىپادىلىنىۋاتقان مەزمۇن بەك چوڭقۇر بولغاچقا، ئەسىرلەردىن بۇيان ناھايىتى يۇكسەك باھاغا ئېرىشكەن. يۇەن دەۋرىدىكى شائىر ياڭ ژېيجېن بۇ شېئىرنى «ۋاڭ جيەن بىلەن جاڭجىمۇ يازالمايدۇ» دەپ مەدھىيىلىگەن.

گاۋتاڭ ئايمىقىدىن ئۆتكەندە

ياپيېشىل ئوت - چۆپنى باستى سۇڭغى قار،
شۇرغاننىڭ ھەر تەرەپتە قەھرى بار.
كەتتى شاھزادە يېنىپ كەلمەس بولۇپ،
روھىنى توۋلايدىغانغا كىم چىقار؟
ئەتىيازنىڭ چۈشلىرىدەك ئۆتتى كۈن،
كىم تىنىپ قويسا ئۇنىڭ بويىندا دار.
ئايدالادا قالدى يالغۇز بىر لەھەت،
كەچقۇرۇن يىغلايدۇ ئارچا زارۇ زار.

ئىزاھ:

يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە ھاكىمىيەت چېرىكلىشىپ، ئوردىدىكى ھوقۇق تالىشىش كۈرەشلىرى ئەۋجىگە چىققان. شۇندى خان جىيۇەننىڭ 6 - يىلى 6 - ئايدا ۋەلىئەھدى يەن توگۇس كورىيە تەرەپكە سۈرگۈن قىلىنغان ۋە ئارا يولدا ئۆلتۈرۈلگەن. شۇنداق تەزكىرىسىدە ۋەلىئەھدى كورىيەگە سۈرگۈن قىلىنىپ، يولدا ئۆلۈپ كەتكەن دېيىلگەن، ئۇنىڭ زادىيانكەشلىك بىلەن ئۆلتۈرۈلگەنلىكى تىلغا ئېلىنمىغان. بۇ شېئىردا ئۇنىڭ گاۋتاڭ ئايمىقىدا ئۆلتۈرۈلگەنلىكى ۋە شۇ يەرگە كۆمۈلگەنلىكى ئېنىق ئوتتۇرىغا قويۇلغان. بۇ ئەھۋال رەسمىي تارىخقا تولۇقلىما بولالايدۇ. شېئىردىكى «سۇڭغى قار»، «شاد

ۋىرغان» ، «ئايدالا» دېگەن سۆزلەردە شائىرنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغۇچىغا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقى ئىپادىلەنگەن.

شۇ ئاڭغۇ بىلەن راۋاققا چىققاندا

ئەسلىدۇق ئۆتكەن كەچۈرمىشنى سالاسۇندا تۇرۇپ،
ئالتە خانلىقنىڭ بىساتى بىر يولى كەتكەن قۇرۇپ.
قالغىنى سۆيگەن ماكان، گويا سۈرەتتەك يۇز - كۆزى،
ئىنتىلەر چاڭجياڭ سۈيى ئاسمان يۈزىگە ئاھ ئۇرۇپ.
رەستىلەردە نەي ئۈنى، ناخشا ئاۋازى قاپتۇ ئاز،
بەگ - غوجاملار كوچىسىدا تۇرىدۇ پانۇس يورۇپ.
ئىشىك تېشىدا تالى مەجنۇن، ياپيېشىل چىنخۇەي سۈيى،
يول تىلەيمەن سىزگە ئاق ئۇچقان چېچەكتىن گۈل تۇتۇپ.

ئىزاھ:

بۇ شۆ ئاڭغۇ راۋاققا چىقىپ يازغان شېئىرغا مۇشائىرە. لېكىن، شۆ ئاڭغۇنىڭ شېئىرى بىزگىچە يېتىپ كەلمىگەن. بۇ شېئىردا تارىختىكى داڭلىق شەھەرلەرنىڭ ۋەيران بولغانلىقى، ھۆكۈمرانلارنىڭ چىرىكلىكى سۈرەتلەنگەن؛ تاغ - دەريالار ئۆز پېتى قالغان بولسىمۇ، ئۇ چاغدىكىلەرنىڭ كەلسە كەلمەسكە كەتكەنلىكى، كۆز ئالدىدىكى ئەھۋالنىڭمۇ ئىنتايىن ناچار ئىكەنلىكى بايان قىلىنغان.

لۇگاڭ ئۆتكىدە تاڭسۇق شائىرغا مۇشائىرە

يېڭى ناخشا ئېلىپ سىزدىن ئاھاڭ ۋۇدا قارار تاپتى،
مىنىپ ئات ئۆتسىڭىز يولدىن دالالار ئىپتىخار تاپتى.
دېڭىز - دەريا كەبى جۇشقۇن ياشايسىز خالىغان يەردە،
قەيەرگە بارسىڭىز ئوت - چۆپ يېشىللىقتىن باھار تاپتى.

تۇرۇپ قىرغاق بويى شىپاڭ، ئىچىپ مەي يازسىڭىز نەزمە،
ئۇچۇپ يۇرگەن سىياھ يامغۇر كەبى دەريا - ناھار تاپتى.
شىجائەتتىن شامال سوقسا خىجىل ئىمىيدىكى ئايمۇ،
پېقىر سىزدەك ياشاش ئىمكانىنى بەك ئىنتىزار تاپتى.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ تاڭسۇق شائىر گۇەن يۇنشىگە ئىنتايىن قايىل ئىكەنلىكى، ئۇنىڭ شىجائىتىگە ھۆرمەت قىلىدىغانلىقى، ئۆزىنىڭمۇ گۇەن يۇنشىگە ئوخشاش ئەركىن - ئازادە ياشاش خىيالىنىڭ بارلىقى ئىپادىلەنگەن. بۇ چاغدا گۇەن يۇنشى ئاللىقاچان ئالەمدىن ئۆتكەن.

تاڭ سەھەردە خۇاڭخې بويىدا كۆرگەنلىرىم

تاڭ چېغى قىلدىم سەپەر، قويدۇم قەدەم دەريا تامان،
نۇر بىلەن سۇدا قېيىقلار ئويىنىشاتتى شادىمان.
كۆزلىرىم كۆردى يىراقتىن دەل - دەرەخلەر سايىسىن،
تارقىدى ئاستا ۋە ئاستا پەيگە ئوخشاش ئاق تۇمان.
ئاڭلىنىۇر ئىشت ھاۋۇشىشى ۋەيرانە، مىسكىن يۇرت ئارا،
كوچا بويلاپ قوي - كالا ئۆتمەكتە قوزغاپ چاڭ - توزان.
كۇزگى شال قىردا ئۆرە، چەشلەر تېخى خامانداىدۇر،
كەپىلەرنىڭ ئۇستىدە ئەگمىپ تۇتۇن تىنماس ھامان.
ئاغزىمىزغا سالمىدۇق بىز يېڭى ئاشتىن بىر چوكا،
تۆرىلەر ئالۋاڭ يىغادۇر، زورلۇقى شۇنچە يامان.
ئوغرى - يالغان ئەلنى بۇلاپ ئۆتىدۇ ئەنسىز كېچە،
كۇندۇزى دەريا تېشىپ ئەلنى باسار كەلكۇن - توپان.
ئەيش - ئىشرەتتە ياشار چاڭئەندىكى بەگزادىلەر،
ئۆمرىدە كۆرمەيدۇ ئۇلار قىلچىلىكمۇ دەرد - پىغان.
قاتمۇقات توننى كىيىپ، يەشكەن ئۇنى ئاخشامدىلا،

ئەتىگەندە رەڭمۇرەڭ ئات بىرلە قاتراپ تىنمىغان.
ھەر كۈنى ئادەم تولا يەردە سوقۇشتۇرماق توخۇ،
مەست بولۇپ كەچتە راۋاقتا توۋلىشۇر تاخشا راۋان.
كېچىلەر ئۆتمەيدۇ مەيسىز زەر تۈشەكلەر قوينىدا،
قارغا ئوخشاش نازىنىنلارنى قۇچاقلاپ يانمۇيان.
ھېچ كىشى بىلمەيدۇ دېھقان ئەر - يىگىتنىڭ ھالىنى،
بۇ پېقىرلار تەلمۇرۈپ كۈزگە كۆزىدە ياش ۋە قان.
تىزىدىن ئاشمايدۇ كىيىگەن كىيىمىنىڭ پەشلىرى،
يېگىنى گەرچە كېپەك، ئۇمۇ يېتىشمەي قاقشىغان.
ھەم ئېتىز، ھەم ئۆي ئىشىدا ئالدىراش دېھقان قىزى،
گاھى يامغۇر، گاھ بوراندا يۈز - چىرايى زەپىران.
تاپقىنىنىڭ تولىسىنى سەيسە - ئالۋانغا بېرىپ،
پۇل تاپالمايدۇ نىگاھان تەڭرىگە ياقماقتا شام.
گاھى ئۆستەڭ، گاھى دەريانا ھاشارغا ھەيدىگەن،
ئەر - يىگىتلەر خۇددى مەھبۇس، قالمىغان پۇت - قولدا جان.
تاشلىنىپ قالغان ئېتىز، ئۆيلەردە چاق ۋە دەستىگاھ،
قايغۇدا دۇڭجۇ يېرى چۆلدەرىگەن ئاجىز ماكان.
ئاچ قورساققا جان تالاشماقتىن بۆلەك ھېچ چارە يوق،
بىگۇناھلارنى ئەزىم دەريانا تاشلاپ قىينىغان.
مەۋج ئۇرۇپ ئاققان ئېقىنىڭ سۈلىرى كۆكتىن چۈشەر،
مەيلى ئاقسۇن، توختىسۇن خۇلقى ئۆزىگە خوپ ئايان.
كونىلار ئېيتقان ئىكەن بىزلەرگە ئۆرنەك قالدۇرۇپ،
پەس ئادەملەردە پاراسەتتىن زىغىرچە قالمىغان.
ئىككى دەريا ساھىلىدا توۋلىسام ناخشامنى مەن،
تۆرە - بەگلەر قۇلىقىغا يەتسە دەيمەن شۇ زامان.
ئىزغىرىن قاقشال كۆتەكلەر روھىغا ھەمدەم بۇگۈن،
چاچلىرىم غۇر - غۇر شامالدا يەلپۈنەر ئوقياسىمان.

ئىزاھ:

ئاپتور بۇ شېئىردا خۇاڭخې دەريانىڭ كېمە بىلەن كېتىپ بېرىپ كۆرگەن ئىشلاردىن باشلاپ، ئالدى بىلەن شۇ چاغدىكى دېھقانلارنىڭ بېشىدىكى غەللە - پاراق، سۇ ئاپىتى، ئوغرىلىق ۋە بۇلاڭچىلىقتىن ئىبارەت ئۇچ تەرەپتىن كېلىۋاتقان ئېغىر كۈنلەرنى يازىدۇ، ئاندىن چاڭئەندىكى بەگزادىلەرنىڭ ئەيش - ئىشرەتلىك تۇرمۇشى بىلەن دېھقانلارنىڭ ئاچ - يالىڭاچ ئۆتۈۋاتقان ئەھۋالىنى سېلىشتۇرىدۇ. ئاخىرىدا ھۆكۈمرانلارنىڭ پاراسەتسىز ئىكەنلىكىنى، ھەر خىل تەبىئىي ئاپەت ۋە ئىجتىمائىي تەڭسىزلىككە ھېچقانداق چارە - تەدبىر قوللانمايدىغانلىقىنى سۆزلەپ كېلىپ، ئۇلارنىڭ ئاپەت رايونىدىكى پۇقرالارنىڭ تۇرمۇشىغا كۆڭۈل بۆلۈشىنى ئىلتىجا قىلىدۇ. ئاپتور شېئىردا شۇ زامانىنىڭ ئىللەتلىرىنى رېئال يوسۇندا، بىۋاستە پاش قىلىدۇ، ئۆزىنىڭ خەلقىنىڭ قايغۇ - ئەلەملىرىگە بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقىنى ئىپادىلەيدۇ. بۇ شېئىر شائىرنىڭ «يەنمېن توپلىمى» غا كىرگۈزۈلگەن شېئىرلىرى ئىچىدىكى ئىدىيىۋىلىكى ئىنتايىن يۇقىرى شېئىر ھېسابلىنىدۇ.

مەنجياڭخۇڭ

جىنلىندىن ئۆتمۇشكە نەزەر

ئالتە خانلىق گۈللىگەن روناق تېپىپ،
كەتتىكىن نەلەرگە ئۇز ھۆسنى ئۇنىڭ،
ھېچ خەۋەر يوق، بولدى غايىپ قاي تامان.
ئۆرتىنەر غەم - قايغۇدا قەلبىم مېنىڭ،
تاغ - دالالارنىڭ يۈزى ئوخشاش يەنە،
قالمىغان ئادەملىرى بىرسى ئامان.
تىڭشىسام گۈگۈم تىنچ،

شەپسىز قەلئەگە ھەمراھ دەرد - ئەلەم،
نەۋ باھارنىڭ دولقۇنى ئىچرە پىغان.

ئويلىسام ئۆتكەن زامان،
بولغۇدەك ھالىم يامان.
چۈشسە ئەسكە ئول قەدىم شانلىق زېمىن،
يۈرىكىمگە ئار - نومۇسلار ئەرمىغان.
ھەر تەرەپتە ئىس - تۈتەك، سولغان گىياھ،
ساقىغان كۆننىڭ نۇرىدا ئۇچىدۇ زاغلار ھامان.
شاۋقۇنى يوق دەل - دەرەخنىڭ، پەسلى كۆز، شەبنەم سوغۇق،
كىم پاناھلانماق بولۇپ سۇنىڭ تېگىدە باغرى قان.
مانا ئەمدى تاشلىسام ئەلگە نەزەر،
ياپيېشىللىق بىرلا جۇڭشەندە پەقەت،
ياز كېلىپ چىنخۇەينى گۈللەر قاپلىغان.

ئىزاھ:

جىنلىن (بۇگۈنكى نەنجىڭ) تارىختا شەرقىي ۋۇ خانلىقىغا، شەرقىي جىن خانلىقىغا، سۇڭ سۇلالىسىغا، چى، لياڭ، چېن خانلىقلىرىغا پايتەخت بولغان. ئاپتور بۇ شېئىرنى ئاشۇ خانلىقلارنى ئەسكە ئېلىپ تۇرۇپ يازغان. مىسرالار ناھايىتى جانلىق، ھېسسىيات تولىمۇ چوڭقۇر، پىكرى مەنزىرە ئىنتايىن كەڭ، ئۆزىدىن بۇرۇن ئۆتكەنلەرنىڭ مىسرالىرىدىن ئۆرنەك ئالغان جايلار ناھايىتى مۇۋاپىق. شېئىرنىڭ تىلى ئىخچام، مەزمۇنى مول.

نىيەننۇجياۋ

تاش قەلئە

مانا تاش بىرلە قۇرۇلغان چوڭ شەھەر،
ۋۇ بىلەن چۇنىڭ ئۇيۇقتىن پەس بېشى،

هېچنېمه ئالدىمدا يوق سالسام نەزەر.
شۇنچه مەزمۇت ئالته خانلىق يېرىدىن،
قاپتۇ بىرلا ياپيېشىل تام بىخەتەر.
قېنى ئۇ توسقان قۇياشنى تۇغ - ئەلەم،
كېمىنىڭ كۆككه تاقاشقان ماچتىسى،
ئۇۋۇلۇپ كەتكەن سۆڭەكتىن قار بۇ يەر.
بىر ئەزىم دەريا جەنۇبىي ۋە شىمال،
ۋادەرىخ، ئەل - يۇرتنى دەپ كەچكەن جېنىدىن قانچه ئەر.

نى ئارامگاھ، ئوردا - ئايۋان بۇ دەقىق گۆزدەك تىنچ،
شەرق شامالى ئوينىغان شاھانه يول
چۈمكىنىپتۇ خەس بىلەن چۆلدىن بەتەر.
قاش قارايغاندا دەرەخلىكتىن ئۆتەرگه يوق ئادەم،
تىنچىماس ئەرۋاھ جېنىدىن ھەر قەدەمده ئوت كۆيەر.
ئەيش - ئىشرەت، مەي - شارابتىن كەچمىسەك،
شەۋكىتىڭ ئەينەكته كۆرگەندەك پەقەت،
قاپقارا چاچىڭغا بىلدۇرمەي تۇرۇپلا ئاق كىرەر.
ئويلىسام، ئەپسۇس، بۇ ئىش تارىخقا داغ،
بىرلا چىنخۇەي ئاسمىنىدا ئاي نۇرى دەۋران سۈرەر.

ئىزاھ:

تاش قەلئه (بۇگۈنكى نەنجىڭ) ئالته خانلىققا پايتەخت بولغان جاي. ئاپتور شېئىرنىڭ ئالدىنقى بۆلىكىده كۆز ئالدىدىكى مەنزىره ئارقىلىق، ئۇرۇشنىڭ شەپقەتسىزلىكىنى يازغان. كېيىنكى بۆلىكىده ۋەيران بولغان، خارابلاشقان كۆرۈنۈشلەر ئارقىلىق ئېچىنىشلىق ھېسسىياتنى بايان قىلغان. ئۆزىنىڭمۇ ياشىنىپ قالغانلىقىنى ئەسكه ئېلىپ، چىنخۇەي ئاسمىنىدىكى تولۇن ئاي ئارقىلىق ئۆتمۈشكه بولغان سېغىنىشىنى ئىپادىلىگەن. شېئىردىكى «ۋۇ بىلەن چۇنىڭ ئۇيۇقتىن پەس بېشى، ھېچنېمه

ئالدىمدا يوق سالسام نەزەر» دېگەن مىسرالارنى ماۋزىدۇك ئۆزدىنىڭ «پارە ـ پارە بولۇۋاتقان ئەكسىيەتچىلەر نېمە ئۈچۈن يەنە ‹ئومۇميۈزلۈك تىنچلىق› دەپ قۇرۇق جار سالىدۇ؟» دېگەن ماقالىسىدە ئىشلىتىپ، نەنجىدىكى گومىنداڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئازادلىق ھارپىسىدىكى پارە ـ پارە بولۇپ كېتىپ بارغان ئەھۋالىنى سۈرەتلىگەن.

خۇي خۇي

خۇي خۇي (1283 — ؟) ئۇيغۇر، قاڭلى قەبىلىسىدىن، داڭلىق شائىر بوخۇمنىڭ ئوغلى. ئۇ ئاز گەپ قىلىدىغان، تەمكىن، شۇنداقلا بىلىملىك، يېزىق ئىشلىرىدا ئىقتىدارلىق بولغاچقا چېگزۇڭ، ۋۇزۇڭ، رېنزۇڭ، يېگزۇڭ، تەيدىڭ ۋە ۋېنزۇڭ خان زامانىسىدا ئەتىۋارلىنىپ ئىشلىتىلگەن. ئىلگىرى — كېيىن بولۇپ، مۇراسىم بېگى مەھكىمىسىدە ئەمەلدار بولغان. ئەمىر ھەرەستە ئەركان بولغان. شەننەندە تەپتىش بېگى، جياڭنەن ۋاقىتلىق ۋازارىتىدە ئەدىب — ئۆلىما تەپتىش بېگى، خۇەيشى بىلەن خېنەندە تەپتىش بېگى، نوپۇس پىرقىسىدە دىۋان بېگى، دانىشمەن — ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا پۇتۇكچى دورغاپ، جياڭجي ۋاقىتلىق ۋازارىتىدە ئوڭ قول ۋەزىر قاتارلىق مەنسەپلەرگە تەيىنلەنگەن. ۋېنزۇڭ تەختكە ئولتۇرغاندا پەرمان مەھكىمىسىدە پەرمانبەگ، قارا دىۋاندا ئوڭ قول ۋەزىرلىككە قويۇلغان بولسىمۇ، ئۆزىرىخاھلىق ئېيتىپ قىلغىلى ئۇنىمىغان. ۋېنزۇڭ خانىنىڭ ئىنىسى مېگزۇڭنىڭ ئۆلۈم خەۋىرىنى ئاڭلىغاندىن كېيىن قاتتىق ئازابلىنىپ ئاش — تاماقتىن قالغان، بىرنەچچە يىلدىن كېيىن ئالەمدىن ئۆتكەن. خۇي خۇي ئىنىسى ناۋ ناۋ بىلەن شۇ چاغدىكى ئاتاقلىق شائىرلاردىن ھېسابلىنىدۇ. «يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» دا ئۇنىڭ ئىككى پارچىلا شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. خەتتاتلىقتا يەن جېڭچىننى ئۇستاز تۇتقان. يازغان خەتلىرى شۇ چاغلاردا ئالاھىدە باھاغا سازاۋەر بولغان.

جياگۈك ھەزرەتلىرىگە ئىككى شېئىر

1

چىكتى چۈش كۆنىنىڭ نۇرىدا كۆيسىڭىزمۇ ئۆز پېتى،
قىش - قىرودا تۇردىڭىز ساقلاپ ساداقەتنى يانا.
بىر شىجائەت بەرق ئۇرادۇر جىسمىڭىزدىن بۇ دەقىق،
نامىڭىز چاقنايدۇ نۇردەك ئايلىنىپ كۆكتە مانا.

2

بىلمىدىم پۈقرا ياساپ قويغانمۇ سىزگە قەبرىنى،
ئەسته تۇنقاچ بىر زامان يۇنيۇدا چەككەن جەبرىنى.
يوق بۇ دۇنيادا بىرەرمۇ تۇغۇلۇپ ئۆلمەيدىغان،
ئۇنتۇمايدۇ ئەل جاھان سىزدەك جامائەت ئەھلىنى.
تۇز كۆڭۈل، گەپنى ئۇدۇل سۆزلەيدىغانلار بەكمۇ ئاز،
تىنچ يېتىڭ، ئەتراپىڭىزدا بار پەرىشته ھەر كۈنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا سۈك سۈلالىسى جېنزۇڭ خان زامانىدا يۈەن يۇ گۈرۈھى دەپ قارىلانغان جيا ھەزرەتلىرىنىڭ ئېتىقادتا چىڭ تۇرۇپ، ساداقەتمەنلىك بىلەن ئىش قىلغانلىقى ۋە خەلقنىڭ ھىما-يىسىگە ئېرىشكەنلىكى مەدھىيىلەنگەن، ئۇنىڭ شەنىگە ئىبادەتخانا سېلىنغانلىقى تىلغا ئېلىنغان، شۇنداقلا شېئىردا ئاپتورنىڭ مۇنداق سادىق زاتلارغا بولغان ھۆرمىتى ئىپادىلەنگەن.

ناۋ ناۋ

ناۋ ناۋ (1295 — 1345) ئۇيغۇر. بوخۇمنىڭ ئىككىنچى ئوغلى. ئۆسمۇر چېغىدىلا خانزادىلەر مەكتىپىدە ئوقۇغان. كېيىنچە ئاقسۆڭەك بەگزادە مەرتىۋىسى بىلەن ئوردا مۇھاپىزەتچىسى بولغان. دانىشمەنلەر مەھكىمىسىدە مىرزىبەگلىككە قويۇلغان. لەشكىرىي پىرقىدە كاتاۋۇل بولۇپ ئىشلەپ، مۇنشىلىققا يۆتكەلگەن. مۇراسىم دىۋانىنىڭ قائىدە - يوسۇن مەھكىمىسىدە ئىش بېجىرگەن. باش مۇپەتتىشلىككە تەيىنلەنگەن. دانىشمەنلەر مەھكىمىسىدە پۇتۇكچى دورغاپ، جىياڭنەن ۋاقتىلىق ۋازارىتىدە تەپتىش بەگ، شىغاۋۇل پىرقىسىدە دىۋان بېگى، ئۆلىمالار مەھكىمىسىدە باش مۇشاۋىر، دارىلئولۇمدا پۇتۇكچى دورغاپ، يارلىقچى، قوشۇمچە تارىخ رەتلىگۈچى بولغان. شۇندى خانىنىڭ جىجىڭ 4 - يىلى (1344 - يىلى) جېجىياڭدا دىۋان ۋازارەت مۇئەككىلى بولغان. ئىككىنچى يىلى يەنە دانىشمەن - ئۆلىمالار كامالەتخانىسىغا چاقىرتىلغان. لېكىن، ئاستانىغا كېلىپلا ئالەمدىن ئۆتكەن. شۇ چاغدا 51 ياشتا ئىدى. ئائىلىسىدە ھېچنەرسىسى بولمىغاچقا، كېپەنلەشكىمۇ پۇل چىقمىغان.

ناۋ ناۋ خۇشچاقچاق، مۇلايىم ئادەم بولۇپ، تارىخىي بىلىملەرنى مۇكەممەل ئىگىلىگەن. دائىم خەت بىلەن ھەپىلىشىپ، ئۇستا خەتتاتلاردىن بولۇپ يېتىشكەن. يۇ يۈشۈك بىلەن ۋاڭ شىجىنى ئۇستاز تۇتقان. شۇ دەۋردە جاۋ مىڭجاۋدىن قالسىلا ئۇنىڭغا يېتىشكۈدەك خەتتات بولمىغان. ھەتتا، شىمالدا ناۋ ناۋ، جەنۇبتا جاۋ مىڭجاۋ دەيدىغان گەپلەر تارقالغان.

چىڭفېڭ نەزمىسى

سوقمدۇ چىڭفېڭ دۆڭىده پاكىزه - لەرزان شامال،
ھەقنى سۆزلەپ سۇغا چۆككەن ئۇندا بىر ساھىبجامال.
ھەممە نەرسە ئېتىقادىنىڭ ئالدىدا قۇشنىڭ پېيى،
شۆھرىتى سەلكىنگە يۇك، تارىخقا ئۆرنەك بىمالال.
ئاشۇ چاغ ژالىي بولۇپ خۇيجىغا كەلگەن بىر يىگىت،
بولمىغان ئۇندىن ئېشىپ كەتمەككە ھېچكىمده ئامال.
ئويغىتىپ پۇقرا - ئاۋام قەلبىده بىر ئارزۇ - ئۇمىد،
ئەيلىگەن جاننى پىدا قۇرماققا ئادىل ھۆر زامان.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ژاپادار قىز ساۋۇي بىلەن پاك ئەمەلدار تەي بۇقا يېزىلغان. ئاپتور ساۋۇېنىڭ تەيشەن تېغىدىنمۇ ئېغىر ئېتىقادىنى، ئۇنىڭ تارىختا ئۆرنەك بولۇپ قالىدىغان پەزىلىتىنى، تەي بۇقادەك پاك ئەمەلدارلار بولغانلىقى ئۈچۈن، ئاۋام - پۇقرانىڭ ياخشى كۆنلەرگە ئېرىشكەنلىكىنى تىلغا ئېلىپ، ئۆزىنىڭ خەلقىنىڭ بېشىغا چۈشكەن ئېغىرچىلىققا بولغان ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن. شېئىر ئاددىي تىل بىلەن تەبىئىي، ئىخچام، جۈشقۇن ئۇسلۇبنى نامايان قىلغان.

لى جىڭشەننىڭ يۇننەندىن قايتىپ كېلىپ، دېھقانلارغا تېغى ھەققىده ئېيتقانلىرىغا بىر شېئىر

ھېلىلا خېجى تەرەپتىن كەلدى بىر مېھمان يېتىپ،
دەيدۇ ژۇخۇا راۋىقىدا ئويىنىدىم ئويغا پېتىپ.
ئىشىك تېشىدا ياپېشىللىق ياز تۇرۇپ تاغلاردا قار،

باغرىدا ئاپئاق بۇلۇت سەكرەيدۇ ژادەكتە يېتىپ.
دەل - دەرەخلىك دۆڭگە دەۋرىشلەر خىيالى مەھلىيا،
بۇ گۈزەللىكنى پەقەت لى بەي يازالايدۇ تېپىپ.
خۇش پۇراقلىق گۈل - گىياھ بەگزادىلەرگە ھۆر ماكان،
يۇرمىكىم لازىم ئىكەن كۆپرەك جېنىمغا جان قېتىپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتور دوستى لى جېڭشەننىڭ يۇننەندىكى دىدە-ساڭشەن تېغىدا كۆرگەنلىرىگە ئاساسەن، يۇننەننىڭ گۈزەل مەن-زىرىسىنى تەسۋىرلەپ، ئۆزىنىڭمۇ شۇ جايلارغا بارغۇسى كېلىدە-غانلىقىنى ۋە دوستىغا بولغان قايىللىقىنى ئىپادىلىگەن.

گاۋ تەپتىشنى نەنتەيدىن ئۆزىتىش

تۇتقۇش ئايماقىدا كۆك ئۆزرە ئاينىڭ شولىسى،
قېقىنۇس پەشتاقى پەستە، سوقىدۇ غۇر - غۇر شامال.
مەيلى ئادەم، مەيلى يەر ئۇنىڭغا ھېچكىم تەڭ ئەمەس،
ئەلىيۇلئەلا تۇرۇپ سىغمايدۇ ئەلگە نە ئامال.

ئىزاھ:

شېئىردىكى تۇتقۇش ئايمىقى بىلەن قېقىنۇس پەشتىقى بىز-گە شەرقىي خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدا ياشىغان ۋە ساۋ ساۋغا يارىماي ئۆلۈپ كەتكەن تالانت ئىگىسى مى خېڭ بىلەن، تاڭ دەۋرىدە غۇربەتچىلىكتە ياشاپ ئالەمدىن ئۆتكەن لى بەيدىن بېشا-رەت بېرىدۇ. ئېھتىمال، گاۋ تەپتىشمۇ ئەمىلىدىن ئېلىپ تاشلا-غان بولۇشى مۇمكىن. ئاپتور بۇ شېئىردا ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى بىلىملىك ئادەملەر تۇرۇپ، ئەلگە سىغمىغان دەپ، ئۆزىنىڭ ئۇلارغا بولغان ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن.

ياخۇ

ياخۇ، ئۇيغۇر، ئېركېئون قەبىلىسىدىن ئىبراھىمنىڭ نەۋرىسى. دەسلەپكى ئىسمى ياقۇپ. تەشرىپدار بولغان. ۋېنزۇڭ خان ئۇنىڭغا ياخۇ دېگەن ئىسىمنى بېرىپ، دانىشمەنلەر مەھكىمىسىدە ئىشقا ئورۇنلاشتۇرغان. شۇندى خاننىڭ جىيۇەن (1335 — 1340) يىللىرى قارا دۆاندا ئىشلىگەن. كېيىنچە گۇاڭشى جېجياڭ مەھكىمىسىگە ياردەمچىلىككە ئەۋەتىلگەن. بۇ چاغلاردا گۇاڭشىدا قالايمىقانچىلىق چىققانلىقى ئۈچۈن، قارا دۆان ئۇنى گاۋيۇ (ھازىرقى جياڭسۇ) غا يۆتكىگەن. قارا دۆاندا ئىشلەۋاتقان مەزگىلىدە ئۇنى ئۇزىتىپ چىققان. ياخۇ ئاخىرقى ئۆمرىدە فۇجيەندە تۇرۇشلۇق مەھكىمىسىگە بېرىپ ياردەمچى بولغان.

ياخۇ شېئىر ئىجادىيىتىدە ناھايىتى داڭلىق بولغاچقا، مىڭ سۇلالىسىدىكى ئەدەب چۈي يو، خۇ يىڭلىن قاتارلىقلار ئۇنىڭغا يۇقىرى باھا بەرگەن. ئۇ شېئىرنى ھەقىقەتەن ئىنتايىن راۋان، جۇشقۇن كەيپىيات بىلەن يازغان. مىڭ سۇلالىسىدىكى جاڭ شى، چىڭ سۇلالىسىدىكى گۇ سىلى قاتارلىقلار ئۇنى نەي شېھن، تەي بۇقا، يۇ چۆ بىللە ئۆز زامانىسىدىكى قالتىس شائىرلاردىن ئىدى دەپ تەرىپلىگەن.

جۇفاڭ سىزغان «پادىشاھ تاڭ مىڭخۇاڭنىڭ «سۇدا تۇرۇپ بۇغا ئوۋلىشى» ناملىق رەسىمگە بېغىشلىما

يېڭى دەۋر ئاچتى بۇ تەڭرى نامايان ئەتتى قۇدرەتنى،
كۆچەپلا بىر قېتىم تاپتى زەپەر، تىنچىتتى دۆلەتنى.

چەۋەندازلار ئىچىدە رەزگىسى يەر چىشلىدى ئاخىر،
گويا يامغۇر كەبى تۆكتى جىمى شەيتانۇ نامەردنى.
مانا ئەمدى قىلىشچۇن ئوۋ شەھەرنىڭ شەرقىدە قورشاۋ،
ۋەزىر ياۋ جۇڭ تېپىپ ئىز بەلگىلەيدۇ ھەر تەرەپ سەپنى.
تۇرۇپ ئات ئالدىدا خانغا ئىزاھلايدۇ تۇمەن چارە،
شۇئان خان ھەم ئۇنىڭغا ياغدۇرار ماختايدىغان گەپنى.
قاراشقا ئەجدىھا دولقۇن ئارا بولغان مىنۇت ئۆرە،
ئۆزىگە قىلىدۇ ھەمراھ يېڭىپ مەقسەتكە يەتمەكنى.
رەسىم سىزغان كىشىنىڭ پەلكۇچىدىن بىر ئىلاھ پەيدا،
يارانقاندەك قىلىپ مىڭ يىل سۇرەر دەۋران قىياپەتنى.
دەرىخا، بۇ دەقىق ناھەقچىلىقنى كۆرمىگەن كىم بار،
قەسىر كۈندۈز - كېچە تاپتى ئۆزىگە قانچە ئىللەتنى.
ياۋايى بىر بۇغا[1] چىشلەپ ئەتىرنى ئەيلىدى پايمال،
تۇگەتتى خان ئويۇن - بەزمە ئىچىدە بارچە ئىززەتنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چوڭقۇر سىياسىي مەزمۇن ئىپادىلەنگەن. بولۇپ-مۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى لى لۇڭجىنىڭ دەسلەپكى چاغلاردىكى باتۇرلۇقى، ئۇنىڭ ھەم ئوردىدىكى ئىسيانىنى باستۇرغانلىقى، ھەم تالانتلىق شەخسلەرنى ئىشقا قويغانلىقى، شۇنداقلا دۆلەتنى ياخشى ئىدارە قىلغانلىقى تەسۋىرلەنگەن. لېكىن، ئاخىرىغا كەلگەندە ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلىپ، بالا - قازا كېلىۋاتقان چاغدىمۇ ئويۇن - تاماشىدىن ئۆزىنى تارتمىغانلىقى سۇرەتلەنگەن.

---

① بۇ يەردىكى بۇغا ئۆڭلۇك - سۆيگۈن توپلىنىڭ باشچىلىرىدىن بىرى بولغان ئۆڭلۇكنى (ئەنلۇشەننى) كۆرسىتىدۇ.

تەپتىش بېگى ۋاڭ بوشۇننى ئۇزىتىش

يىل تۈگەپ ئاستانە قوينىدا كۆپەيدى قار - بوران،
ئۇزىتىپ قويماقتا سىزنى ئۇنىدى كۆڭلۈم ئاران.
ۋە لېكىن ئادەت بويىچە سۇندۇرۇپ گۈل ئۇزمىدىم،
قەرز ئېلىپ ئىچتۇق شاراب گەر ئۇستىمىزدە زەر چاپان.
كۈنقوۋۇقتىن ئايرىلىشنىڭ ناخشىسى ئېيتىلمىدى،
ماڭغۇڭىز كەلمەي جۇدالىق دەردنى قىلدى ئەرمىغان.
شادلىقىم سىز نەۋقىران مەقسەت - مۇرادقا يول ئوچۇق،
نەزمە - ئەخلاق بابىدا ئەجدادىڭىز ئۈستاز هامان.
ئايدالا، گۈلگۈن گىياهلار قەلبىدە هەردەم باهار،
تون كىيىپ، ئات ئوينىتىڭ، بولسۇن جەنۇب سىزگە ماكان.

ئىزاه:

دوستلار بىر - بىرى بىلەن خوشلاشقاندا، ئايرىلىشقا هەر ئىككىسىنىڭ كۆزى قىيمايدۇ. لېكىن، ۋاڭ بوشۇن ياش بولغاچقا، شائىر ئۇنىڭغا پارلاق ئىستىقبال تىلەيدۇ، ئۇنىڭ يىراق كەتكەنلىكىدىن ئازابلانمايدۇ. بۇ شېئىرنىڭ هېسسىياتى ساغلام، مىسرالاردىكى ئوي - پىكىر ئۇمىدۋارلىق بىلەن تولغان.

ۋاڭ جىشۇنىڭ جۇ بىڭخۇ سىزغان «تۆت ساهىبجامال» نامىلىق رەسىمگە يازغان بېغىشلىمىسىغا مۇشائىرە

ئەجىر قىلغاچ قىيقىزىل ياپراقتا دەردلىك موي قەلەم،
سۇ ئاقار ياپراقنى قولتۇقلاپ شەرقە دەممۇدەم.
نامە يوللاشقا بۇ يەردە تۇرنا يوق ياكى بېلىق،

كەلمىسۇن يولۇاس دېگەندەك چىڭ تاقاقتۇر ھەردەم.
پەسلى كۇز ئۆتتى كۆڭۈلسىز تۇگۈلۇپ قوڭغۇز - قۇرت،
نەڭ باھارنىڭ ھېسلىرى كەتكەچكە زايە كۆزدە نەم.
مەيلى ئاغرىنمايلى يوق دەپ كۆكتە بۇلتۇردىن خەۋەر،
سوقسا مەغرىبتىن شامال ياپراقتا تەييار بۇ قەلەم.

ئىزاھ:
شائىر رەسىمگە بېغىشلىما تەرىقىسىدە يازغان بۇ شېئىردا ھەرەمگە سولىنىپ، يېگانە تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان ئوردا قىزلىرىنىڭ تەقدىرىگە بولغان ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن. ئاخىرقى ئىككى مىسرا ئارقىلىق ئۆزىنىڭ نائىلاج ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ، ئۇلارغا تەسەللى بەرگەن.

تاڭ ئوردىسىدىكى ياپراقتا يېزىلغان بېغىشلىما

ئەجرى كەتكەچ قىپقىزىل ياپراقتا دەردلىك موي قەلەم،
سۇ ئاقار ياپراقنى قولتۇقلاپ شەرققە دەممۇدەم.
نامە يوللاشقا بۇ يەردە تۇرنا يوق ياكى بېلىق،
كەلمىسۇن يولۇاس دېگەندەك چىڭ تاقاقلىقتۇر ھەرەم.
پەسلى كۇز ئۆتتى كۆڭۈلسىز تۇگۈلۇپ قوڭغۇز ۋە قۇرت،
نەڭ باھارنىڭ ھېسلىرى كەتكەچكە زايە كۆزدە نەم.
مەيلى ئاغرىنمايلى يوق دەپ كۆكتە يۇلتۇزنى خەۋەر،
سوقسا مەغرىپتىن شامال ياپراقتا تەييار مۇھتەرەم.

شائىر رەسىمگە بېغىشلىما تەرىقىسىدە يازغان. بۇ شېئىردا ھەرەمگە سولىنىپ، يېگانە تۇرمۇش كەچۈرۈۋاتقان ئوردا كېنىزەكلىرىنىڭ تەقدىرىگە ھېسداشلىق بىلدۈرىدۇ. ئاخىرقى ئىككى مىسرا ئارقىلىق ئۆزىنىڭ نائىلاج ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ ئۇلارغا تەسەللى ئېيتىدۇ.

سۇي خۇي قىزنىڭ پورتريتى

تەلمۇرۇپ ئەنقا سۇرەت ئەينەكتە ئەڭلىك سۇرتىمەن،
موي قەلەم رەڭدار شەپەقنى يۇز - كۆزۈمگە يايغۇدەك.
ئاي تالاشسا تۇن - كېچە ھۆسنى جامالىمدىن چىراي،
نەۋ باھاردا كۇن خىجىل، گۈللەرمۇ ھەيران قالغۇدەك.
چۈشلىرىم قۇشتەك ئۇچۇپ سىزنى پاناھ ئەتتى نىتەي،
غەم - ئەلەملىك خەتلىرىم دەرگاھىڭىزدا قالغۇدەك.
مەن ئېلىپ كەتمەيمەن روھسىنى نادان پەرى كەبى،
زەپىران جىسىمىم بۇ روھتىن سىزگە بالدۇر بارغۇدەك.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا سۇي خۇينىڭ ئۆزى ياخشى كۆرگەن يىگىتكە بولغان ئوتلۇق مۇھەببىتى، ئۇنىڭغا بولغان تەلپۈنۈشى مەدھىيەلەنگەن، سۇي خۇينىڭ چىن ھېسسىياتى، مۇھەببەتكە بولغان ئىنتىقادى ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن. بولۇپمۇ ئاخىرقى ئىككى مىسرانىڭ مەزمۇنى ناھايىتى چوڭقۇر.

لوشۇي دەريا سىدىكى ئىلاھە

قەسىرنىڭ كاھىشلىرى دەل روبىرو سوقسۇر كەبى،
ئاڭلىنۇر دەريا بويىدا خان ئېتىدىن قوڭغۇراق.
قالسا ياستۇق يادىكار جانغا ئۇنىڭ نە پايدىسى،
تۇرغىنىدا پەرى بىرلە نەي ئۇنى شۇنچە يىراق.
چۆچۈگەن تۇرنا فرۇزە كۆكتە غايىب ھەر مەھەل،
ياپيېشىل دولقۇن، لەھەڭ سالماس نىدالارغا قۇلاق.
سۇدا ئاققان ھۆر ئىلاھە كېتىدۇ مەشرىق تامان،
ئايدالانىڭ شاۋقۇنىدىن دىلدا سۆيگۇ، غەم - پىراق.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ۋېي خاندانلىقىدىكى ساۋ جەننىڭ لوشۇي دەريا-سىغا چۆكۈپ كەتكەن خانىش مى فېيغا بولغان سېغىنىشى بايان قىلىنغان.

چياۋ تۆرىنىڭ ئىككى قىزى

بىرسى گۆھەر شۇنچە ئۆز، بىرسى چىرايلىق قاشتېشى،
ئەمما، كاككۇك بىرلە زەينەپتەك ئىكەن ھەربىر كىشى.
گەرچە خەننىڭ ئالىمىنى ئويلىدۇق، ئۆتتى ۋاقىت،
ئۇچرىتىپ ۋۇ قىزلىرىنى بارچىنىڭ قايدى بېشى.
لو ئىلاھە قەسىرى پۇتمەي لياڭ بېغىنى باستى خەس،
سەددىچىننىڭ ئۇ يېقىدا چۆرىنىڭ ئاقتى يېشى.
ۋاقىرىخ، ئىنساندا سەرسانلىق ئەجەب ئوخشاش بۇ دەم،
خۇددى تۇرنا يىغلىغاندەك ئاخشىمى، يازۇ قىشى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا خەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىكى مالىمانچىلىق، ئەمىرلەشكەر چياۋ شۇەننىڭ ئىككى قىزىنىڭ ئەل ئىچىدە سەرسان بولۇپ يۈرگەنلىكى بايان قىلىنغان. بۇ ئىككى قىز ئۇ چاغلاردا سۇن سې بىلەن جۇيۇگە ياتلىق بولمىغان. ساۋ ساۋمۇ كەيفېڭ شەھىرىدىكى مىس تورغاي راۋنقىنى تېخى ياساپ پۈتتۈرمىگەن. ساۋ جىمۇ «لوشۇي دەرياسىدىكى ئىلاھەگە مەرسىيە» نى يازمىغان. يۇقىرىدىكى رەسىمگە بېغىشلانغان تۆت شېئىر رەسىمنىڭ چەكلىمىسىگە ئۇچرىمىغان ھەم رەسىمدىكى مەزمۇنىدىنمۇ يىراقلاشمىغان. ئىنتايىن تەبىئىي، راۋان، چوڭقۇر يېزىلغان. بۇ شېئىرلاردا شائىرنىڭ پاساھىتى ۋە ماھىرلىقى ناما-يان بولغان.

تەپتىش بېگى سۇ بوشيۇنى جەنۇبقا ئۇزىتىش

نەزمىكەشتىن ئۇشبۇ ئالەمدە پەقەت سىز بىر ئاران،
ئات مىنىپ شاھانە ماڭماقچى جەنۇب ئەللەر تامان.
بۇ سەپەر مېيخۇا ئېچىلغان، يول يېقىن، تاغلاردا قاز،
بارسىڭىز تاۋىبدە دولقۇن تىپتىنچ ئۆتمەك ئاسان.
نەچچە مىڭ چاقىرىم ئاۋامنىڭ قەلبىدە ھۆرمەت بۇ دەم،
تۇغ ـ ئەلەمنى كۆرسە ئون ئايماق ئېگىلگەي يانمۇيان.
گەر بۇرادەر ـ ئاشنالار سورىسا سىزدىن مېنى،
دەپ قويۇڭ دارىلئولۇمدا سارغىيىپ رەڭگى سامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا يۇەن سۇلالىسىدىكى داڭلىق ئالىم، دارىلئولۇمدا دۆلەت تارىخىنى تەرتىپلىگۈچى، جياڭنەندە باش مۇپەتتىش، خۇەيدۇڭ تەپتىش مەھكىمىسىدە تەپتىش بېگى، مەنسەپ تۇتۇق پىرقىسىدە دىۋان بېگى قاتارلىق مەنسەپلەردە بولغان شائىر سۇ بوشۇنى ئۇزىتىشنىڭ جەريانى تەسۋىرلەنگەن ھەمدە ئۇنىڭ ئاۋام ئۈچۈن ئەمەلىي ئىش قىلىپ بېرىشىگە تىلەكداشلىق بىلدۈرۈلگەن، شۇنداقلا ئۇزىتىڭ بىكارچىلىقتا زېرىككەنلىكى، قارىغاندا دارىلئولۇمدىن قېرىپ ئۆلگىچە قۇتۇلالمايدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. شېئىرنىڭ 3 ـ، 4 ـ مىسرالىرى قۇرۇلما جەھەتتە بىر ـ بىرىگە ماسلاشقان. تىلى پاساھەتلىك بولغاچقا، مىڭ سۇلالىسىدىكى ئەدىب خۇ يۈڭلىن بۇ شېئىرغا يۇقىرى باھا بەرگەن.

جاۋ بىڭىنى جياڭشيادىكى تويدىن كېيىن لىنچۈەنگە ئۇزىتىش

زەپ ياراشىپتۇ بۇ قىزنىڭ ھۆسنىگە كىمخاپ ـ تاۋار،
شۇنچە ئۇز، شۇنچە چىرايلىق كەچتە دۇڭخۇدىن ماڭار.

بىر تۇمەن چاقىرىم شامالدا كېمىلەرنىڭ يەلكىنى،
نەي ئۇنىدىن ئويغىنىپ كۆكتە تولۇن ئاي نۇر چاچار.
كۆيئوغۇل تاۋۇس سىزىلغان پەردىدە تەزىم بىلەن،
ھەممە جانلىق ئەلگە قىلغان تۆھپىسىدىن سۆز ئاچار.
بىر شىجائەت نۇرلىنىپ تۇرغان سىياداندا بۇ دەم،
بۇك - باراقسان پەسلى نوروزدا يېڭى نەزمە يازار.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا بىر جۇپ قىز - يىگىتنىڭ تويى يېزىلغان. مىسرالار تولىمۇ لەرزان، تولىمۇ رەڭدار، شادلىق ھېسسىيات بىلەن تولۇپ - تاشقان. بولۇپمۇ 3 -، 4 - مىسرالاردىكى پايانسىزلىق، ئىچكى مەزمۇندىكى كەڭلىك ئوقۇرمەنلەرنىڭ دىققەتىنى قوزغايدۇ.

ئاستانىدىكى پانۇس كېچىسى

ئاي تولۇن، ئالەم يورۇق، تاپتى تۇمان كەچ جايىنى،
نەچچە مىڭ پانۇس نۇرىدا كۆرگۈلۈك ئاستانىنى.
قەسىر، ئايۋان، ئادەمزات بىر تۇتاش ئاسمان بىلەن،
ئوردا قىلغاندەك چىقىپ كۆككە سامان دەرياسىنى.
ئات مىنىپ ھەيۋەت، ئېگەرلىك ماڭىدۇ بەگزادىلەر،
ئارقا ھويلا ئۇنچە - مارجانلىق بېزەپتۇ خانىنى.
يول يېنىدا نەزمىكەش ياڭ شيۇڭ جانابىنىڭ ھۇجرىسى،
شاد - خۇراملىقتىن ئەسەر يوق، كىم چۈشەنگەي ھالىنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا پانۇس بايرىمى كېچىسىدىكى ئاستانىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى يېزىلغان. تۇمەن مىڭلىغان پانۇس، مىڭ - مىڭ ئادەم، يەر بىلەن ئاسماننىڭ بىرىكىپ كېتىشلىرى ئىنتايىن

ھەيۋەتلىك. لېكىن، ئەدىب ـ ئۆلىمالارنىڭ قورۇسى كۈز پەسلىدەك جىمجىت. شائىر ئاستانىدىكى سەلتەنەت بىلەن غۇربەتچىلىكنى سېلىشتۇرما قىلىش ئارقىلىق، بىلىملىك ئادەملەرنىڭ باشقىلارنىڭ نەزىرىدىن چۈشۈپ قالغان مىسكىن ھاياتىغا بولغان ئېچىنىشلىق ھېسسىياتىنى ئىپادىلىگەن.

ئۆلىما كەيلىباش بىلەن خوشلىشىش

بولدىڭىز ئاستانىدا ئون يىل، شەرەپ تاپتى ھايات،
كىم بىلۈر ئەمدى بۇ باشقا قانچە شادلىق ۋقانچە داد.
سىز يېزىپ بامبۇك پۈتۈكنى بولدىڭىز سالنامچى،
بەلكى قالدۇرالمايسىز ئۆچۈپ يامغۇر كەبى تارىختا ئات.
پەسلى كۈز سەلكىندە خۇيخەي دولقۇنى ئاپئاق ئەجەب،
گۈل ـ گىياھ شياڭجياڭدا ئاخشام شۇنچە خۇشبۇي كائىنات.
ئەرتەتاڭ قولۇاق بىلەن خوش دەپ جەنۇبقا ماڭسىڭىز،
ئويلىماڭ قىلماسمىكىن دەپ بۇ يىراق جايلاردا ياد.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ كەيلىباش بىلەن بىللە ئىشلىگەن ئون يىل جەريانىدىكى دوستلۇقى، خوشلاشقاندىن كېيىن پەيدا بولىدىغان سېغىنىشى تەسۋىرلەنگەن.

لىۋ ئامبالنى شەنشىدىكى بەيدىڭ ناھىيىسىگە ئۇزىتىش

مانا قۇملۇق تەرەپنى باشقۇرۇش ھەزرەت ئۇچۇن پەرمان،
پايانسىز گۈل ـ گىياھ، يايلاق جىمسىز سىز ياشار دەۋران.
باھار كەلدى دېگەن بىلەن ئېرىق ـ ئۆستەڭدە ئاپئاق قار،
ئۆتۈپ كەتكەندىمۇ ئۇچ ئاي ئېچىلماي گۈل چېكەر ئەفغان.

قاچانكى تۇردا يانغان ئىس ئىدى چىن خانىغا تەۋە،
بۇگۈن ناخشا ـ قوشاقنىڭ ھەممىسى يۈەنگە قارام بولغان.
مۇقەددەس بۇ دەۋر جوماۋ كەبى ئەللامىغا ئاشىق،
قېرىپ قالدىم دېمەڭ ھەرگىز، بىھۇدە كەتمىسۇن ئارمان.

ئىزاھ:

لىيۇ ئامبالنى ئۇزىتىش يۇزىسىدىن يېزىلغان بۇ شېئىردا ئۇنىڭغا بەيدىڭ ناھىيىسىنى قاقاس، ياقا ـ يۇرت دېمەي ئىشلەشكە ئىلھام بېرىلگەن؛ ئالەم ئاسايىش تاپقان بۇ كۈنلەرنىڭ ئەلگە تۆھپە تەقدىم قىلىدىغان ياخشى پۇرسەت ئىكەنلىكى، خەن سۇلالىسىدىكى جوماۋدەك كىشىلەردىن ئۆگىنىش كېرەكلىكى تەكىتلەنگەن؛ موڭغۇللار قۇرغان يۈەن سۇلالىسىنىڭ يەنىلا جۇڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان. بۇ ئاپتورنىڭ يىراقنى كۆرىدىغان، ۋەتەن بىرلىكىنى كۆزدە تۇتىدىغان شىجائىتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن.

كەيلىباش

كەيلىباش، ئۇيغۇر. ئون يىل پۈتۈكچى دورغاپ، سالنامە-چى بولغان. ياخۇ بىلەن بىرلىكتە ئىشلىگەن. باشقا ئەھۋاللىرى ئېنىق ئەمەس. «يۈەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» دا بەش پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

يۈەنفۇ تېغىدىكى تالىپلار هۇجرىسى

ياپيېشىل قات ـ قات چوققا ئالدىم تەرەپ،
دەل ـ دەرەخلەر سانى يوق، بىر يەرگە جەم.
ئاڭلىغان تاشنىڭ قېتىدا جۈپ قىلىچ،
ئەجرى قىلسا پەرى بولغايمىش ئادەم.
سوغ هاۋادا شۇمشىيىپتۇ گۈل ـ گىياھ،
پەسلىسە كۆكتىن بۇلۇت هۇجرامدا نەم.
غەربىزىمنى بىلدى قۇشلار ئېھتىمال،
چۆرىدەپ ئۇچقانىدا كەتتى دەردۇ غەم.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا تاغدىكى ئىبادەتخانا ۋە ئاپتونۇمنىڭ سايا‌ھىتى يېزىلغان. مىسرالاردا تاغنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى، تالىپلارنىڭ تۇرمۇشى، قۇشلارنىڭ پەرۋازى ئاپتونۇمنى مۇشۇ يەردە قېلىشقا ئۈندەۋاتقان هېسسىيات ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

چۈەنچىلىك شىپىڭى

تاش بىلەن ھەمدەم بۇ شىپاڭنىڭ يولى بەكمۇ ئۇزۇن،
لەمپىدىن شىلدىرلىغان بامبۇك ئۈنى جانغا ئارام.
بولدى خۇياڭشەن شارابدىن قەدەھلەر ياپيېشىل،
كۆرمىسەك تاغ مەيلى ئىچ مەستلىك سېنى قىلغاي قارام.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ چۈەنچىلىك شىپىڭىدا ئولتۇرۇپ، ئەتراپىنى تاماشا قىلغاچ شاراب ئىچكەنلىكى، پىنھان مەنزىرە بىلەن تاغدىكى شارابىنىڭ ئادەمنى ئوخشاشلا مەست قىلىدىغانلىقى يېزىلغان.

جىشۈي راھىب كالانغا بېغىشلىما

ئەگىشىپ خۇياڭ سۈيگە چامدىدىم، كۆردۈم بېرىپ
قاشتېشى ئاسقان؛ بۇلۇتتىن تونى بار راھىب كالان.
غار ئىچى پىنھان، دەرەخلەر، ئىككى يان شاپتۇل گۈلى،
ساياسىدا ئارچىنىڭ ئۆرلەيدۇ سۆسۈن ئىس ـ ماناڭ.
ئەھلى ئىنسانلار ئىچىدىن كەلگىنىم راست ۋە لېكىن
يوق ئىدى تۇتماق پەرى تۇرغان بۇ تاغلاردىن ماكان.
ئوينىغاچ قەلبىم، مىنىپ ماۋجۇنگە ھەمراھ تۇرنىغا
كىرىپ باققۇم كەلدى بىر رەت قاتمۇقات چوڭقۇر تامان.

ئىزاھ:

راھىب كالانغا بېغىشلانغان بۇ شېئىردا ئۇ تۇرۇۋاتقان تاغدىكى مەنزىرە تەسۋىرلەنگەن. ئۆزى گەرچە پانىي دۇنيادىكى ئادەم بولسىمۇ، شۇنداقلا پەرى بولۇش مەقسىتى بولمىسىمۇ، لېكىن

بۇ تاغنىڭ ئىچىگە يەنمۇ چوڭقۇرلاپ كىرىپ باققۇسى بارلىقى يېزىلغان. ئاپتورنىڭ ھازىرغىچە ئېيتىپ كەلگەن بەش پارچە شېئىرىنىڭ تۆت پارچىسىدا پىنھان تاغلار ۋە راھىبلارنىڭ تۇرمۇشى يېزىلغانلىقىدىن قارىغاندا، ئۇنىڭ سىياسىي جەھەتتە كۆڭۈلسىزلىككە يولۇققۇپ، غەمدىن خالاس بولۇش ئۈچۈن زاھىتلىق يولىنى تۇتۇش خىيالىدا بولغانلىقى ئېھتىمالغا يېقىن.

شۆ ئاڭغۇ

شۆ ئاڭغۇ (1275 — 1345) ، ئىسمى چاۋۇ، تەخەللۇسى جيۇ گاۋ، مائاڭغۇ دەپمۇ ئاتىلىدۇ. غەربىي يۇرتلۇق ئۇيغۇرلارنىڭ ئەۋلادى. ئۇلۇغ بوۋىلىرى بۇرۇنلا ئىچكى ئۆلكىلەرگە كۆچۈپ خۇەيمىڭ تەرەپتە ئولتۇراقلاشقان. بوۋىسى تەپتىش بېگى، دادىسى تەپتىش يارداەمچىسى بولغان. ھەر ئىككىيلەنگە تېخنگو تۆرە دېگەن مەرتىۋە ئوتۇغات قىلىنغان. شۆ ئاڭغۇ ياش چاغلىرىدا جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىدىن كۆچمەن بولۇپ كەلگەن داڭلىق شائىر لىيۇ جىنۇبڭنى ئۇستاز تۇتقان. دەسلەپكى مەزگىللەردە جياڭشىدىكى قارا دۇاندا پەرمان مۇئەررىخ بېگى، كېيىنچە مىرزا نازارىتىدە مۇلازىم بولغان. غەربىي جەنۇبتىكى مەلۇم رايوندا ۋە تەيپىڭ يولىدا باش بۇغ، شۇندى خانىڭ يۇەنتۇڭ (1333 — 1335) يىللىرى چۈيجۇ ئايمىقىدا باش بۇغ بولغان. ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا شىخۇ كۆلى بويىدا ماكانلاشقان. 1345 - يىلى تېخى ھايات ئىكەنلىكىدىن قارىغاندا يەتمىش نەچچە يىل ئۆمۈر كۆرگەن.

شۆ ئاڭغۇ 31 پىشىدا «جيۇگاۋ توپلىمى» نى تۈزگەن. ئۇستاز شائىرلاردىن ۋاڭ دېيۈەن، مېڭجاۋ ھەمدە ئۇستازى لىيۇ جىنۇبڭنىڭ ئوغلى لىيۇ جياڭسۇن قاتارلىقلار بۇ توپلامغا كىرىش سۆز يازغان. ئۇلار بۇ «بەگزادە» «ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتىكى خۇاشيالارنىڭ ئۆرنەك كىتابلىرىنى ئوقۇشقا ئامراق» ، «قابىلىيەت ۋە ئىرادە جەھەتتە ئەھلى زامان ئەدىبلەردىن ھالقىپ كەتكەن» كىشى ئىدى دەپ يازغان. شۇ چاغدىكى داڭلىق شائىرلاردىن يۈجى، ياڭ زەي، سەيدۇللا قاتارلىقلار شۆ ئاڭغۇغا ئاتاپ

مۇشائىرە يازغان. جاۋ مېڭجاۋ ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى «جۇشقۇن ۋە مەردانە، راۋان ۋە يېڭىل، ھازىرغىچە ئۆتكەن تەرىقەتچىلەر-نىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭدەك يازمىغان» دەپ ماختىغان. ۋاڭ دېيۇەن ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھەققىدە سۆزلەپ كېلىپ: «ئۇنىڭ شېئىرلىرىنىڭ مەزمۇنى يېڭى، قۇرۇلمىسى مۇكەممەل، لەرزان ۋە يېقىملىق، مىسرالىرى خۇددى دۇلدۇلدەك چاپچىپ تۇرىدۇ. ئوقۇغان كىشىگە بەئەينى سەككىز ئات قوشۇلغان ھارۋا بىر كۇنده مىڭ چاقىرىم يىراقتا كەتكەندەك تەسەۋۋۇر ئاتا قىلىدۇ» دېگەن. ئەپسۇسكى، ئۇنىڭ «جيۇگاۋ توپلىمى» بىزگىچە يېتىپ كەلمە-گەن. «يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما»غا راھىبلار ئۇ-چۇن يازغان بىر شېئىرى كىرگۈزۈلگەن. مىڭ سۇلالىسىدىكى تېمەن رۇچىڭ «شىخۇ كۆلىدىكى سەيلە ـ سايادەتتە ئۇچرانقانلە-رىم» ناملىق كىتابقا ئۇنىڭ «جيۇگاۋ توپلىمى»دىكى ناخشىچى لو شىڭغا ئاتاپ يازغان بىر شېئىرىنى ئالغان. بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئىككى نەزمىسى ساقلىنىپ قالغان. شۇ ئاڭغۇ نەغمە ئاھاڭلە-رىغا تېكىست يېزىشتا داڭلىق. ئۇ يۇەن سۇلالىسىدىكى ئەركىن ئۇدارلىق نەغمە ئاھاڭلىرىغا تېكىست يېزىشتا ئەلىيۇلئەلا ھېساب-لىنىدۇ. ھازىرغا قەدەر، نەغمە ئاھاڭلىرىغا يېزىلغان 65 تېكىس-تى بىلەن يۇرۇشلەشكەن كۇيلەرگە يېزىلغان ئۇچ پارچە تېكىستى ئوقۇرمەنلەر بىلەن يۇز كۆرۈشكەن. بۇ تېكىستلەر يۇقىرىدا ئېي-تىلغاندەك راۋان، لەرزان، يېڭىل، ھەمدە قۇرۇلمىسى مۇكەممەل. «تەيخېدىكى رەسمىي ئاھاڭلار» دېگەن كىتابتا ئۇنىڭ تېكىستلىرىگە «قارىغاي سايىسىدىكى سايراۋاتقان تۇرنىلارغا»، «كۇز پەسلىدە پورەكلەپ ئېچىلغان جۇخار گۈللىرىگە ئوخشايدۇ» دەپ باھا بېرىلگەن. شۇ ئاڭغۇ شىخۇ كۆلى بويىدا ئولتۇراقلاشقان چاغلىرىدا «قولۇاقتىكى نەزمىلەر» ناملىق بىر كىتاب يازغان، لېكىن ئۇمۇ يوقىلىپ كەتكەن. شۇ ئاڭغۇنىڭ نەغمە تېكىستلىرى

گۈەن يۈنشىنىڭكىدىن تۆۋەن ئەمەس. گۈەن يۈنشى مەردانە، لەرزان ئۈسلۈب بىلەن لى بەيگە ئوخشىسا، شۇ ئاڭغۇ راۋانلىق، كەڭلىك جەھەتتە سۈشىغا ئوخشايدۇ.

راھىب كالانغا بىر شېئىر

مەن ساياھەت قىلمىغان لۈشەندە ھېچ يەر قالمىدى،
پەرى يەڭلىغ ئاق بۈلۈت لەيلەپتۇ جېجياڭ شەرقىگە.
نەۋ باھارنىڭ ئۈچ ئېيىدا گۈل ـ گۈلىستان ھەممە ياق،
قويمىدى قات ـ قات داۋان كىيگەن ئاياغنى مەيلىگە.
ئوي ـ خىيالدىن شاد كۆڭۈل، ئەمما خىيالسىز ئۆتكۈلۈك،
كى شىجائەتنى دېسەڭ پىنھان ئاساستۇر شەرھىگە.
سوربىدىم راھىب كالاندىن، كەتسىڭىز مەنزىل قايان؟
كۈلگىنىچە قىلدى شەرەت ئاي بىلەن كۈن قەرىگە.

ئىزاھ:

راھىب كالانغا بېغىشلانغان بۇ شېئىردا يىراق جايلارغا كەتـ مەكچى بولغان راھىب كالانىڭ پەرىشتىگە ئوخشاش بىر جايدا تۇرمايدىغان ھاياتى، رېئاللىقتىن سىرتقى خىيابانلاردا ئۆتكۈزىدىـ غان تۇرمۇشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇ ئاپتورنىڭ نادىر شېئىرلىـ رىدىن بىرى بولۇپ، ئۇنىڭدا باشقىلار ئېيتقان «راۋانلىق، لەرـ زانلىق، يېڭى مەزمۇن ۋە مۇكەممەللىك» ئىپادىلەنگەن.

چېەنتاڭدا ئۆتكەن ناخشىچى لوشىڭغا

لوشىڭنىڭ ئائىلىسى ئىدى چېەنتاڭدا،
سۇ شياۋشياۋنىڭ قەبرىسىگە يېقىن جايدا.
ئەما تۇغۇلغان، لېكىن ناخشىغا ئامراق،
ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيتتى كىچىك چېغىدا.

ئېسىمده كۆي - ناۋا مەھكىمسىده
يېڭى كۆيلەر نوتىغا ئېلىنىپ تۇرغان.
ماھادۇر يېتىپ كەلگەن غەربىي يۇرتتىن،
ۋۇ نەغمىسى ۋۇنىڭ ئۆزىدىن بولغان.

لوشىڭ بىر ناخشا ئېيتسا بوران چىقىپ،
ئىككى ناخشا ئېيتسا پەسلىگەن بۇلۇت.
ئۇچ - تۆت ناخشا ئېيتسا تاشلار يېرىلىپ،
جىن - شەيتانلار قاچقان قوزغىلىپ.

مەن دەريا بويىدا ئۇچراتتىم ئۇنى،
ئۇمۇ ئاياغ ئاۋازىدىن تونۇدى مېنى.
دېدى مېنى قوشاقچى، مۇغەننى - شائىر،
مەن دېدىم: نائۇمىد قويىمەن سېنى.

گۈل توزۇپ، باھار پەسلى تۈگىگەن چاغ،
يەنە باردىم كۆرۈشمەككە، تاقەت قىلالماي.
مۇڭلۇق بىر ئاھاڭغا توۋلىغان مەھەل،
تەبىئەت ئويغاندى جىمجىت تۇرالماي.

مەن ئەسلىي ھەر تەرەپ سەرسان بىر ئادەم،
زېمىننى قاپلىغان ئىدى چاڭ - توزان.
لوشىڭنىڭ ناخشىسى ئەزدى دىلىمنى،
يېشىم تاراملاپ ئاقتى، چىدىدىم ئاران.

لوشىڭ، مېنىڭ يېشىم بىر يەرگە يەتتى،
ئۆتكەن كۈننى قايتا سۆزلەش نەھاجەت.
جىسىمىم ئۇچۇپ كېتىشكە ئازلا قالدى،
يېڭى قوشاق تۇزسەك ئۆزىمىزگە دەرد.

سازىڭنى سازلىماي سورايسەن ناخشا،
ناخشامدا مەرسىيە تولىدىن تولا.
يۇز يىل ئۆمۈر كۆرگەن كىشى كۆپ ئەمەس،
يەنە دېسەم شۇ، لوشۈك مېنى قىينىما!

ئىزاھ:

ئاپتور بۇ شېئىردا لوشۈنۈك ناخشىلىرىنى ماختاش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ بەھۇدە ئۆتكەن يىللىرىدىن ئەپسۇسلانغان. مىسرالاردىكى «بۇران چىقىپ»، «بۇلۇت پەسلەپ»، «تاشلار يېرىلىپ»، «جىن - شەيتانلار قېچىپ» قاتارلىق ئوبرازلىق ۋە سىرلىق سۆزلەر بىلەن ئۆزىنىڭ ناخشىلارنىڭ كۈچ - قۇدرىتىگە بولغان تونۇشىنى ئىپادىلىگەن. ئاپتورنىڭ بىر ئەما سەنئەتكارنى مۇنداق مەدھىيىلىشى كلاسسىك شېئىرلاردا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدىغان ئەھۋال.

زۇي گاۋلۇ

ئاخىرقى باھار

كەلسە گۈللەرنى ئېچىلدى دەپ خەۋەر،
غەملىرىمنىڭ كۆپلۈكى زىرۋ زەۋەر،
سۇبھىدەم يامغۇر - بوران ئۇندىن بەتەر.
ھەر قەدەم ئوت - خەس، ئاياغتا سۇ كېچىپ پايپاقمۇ ھۆل،
پەشلىرىمدىن بىر چىلەك سۇ چىققۇدەك سىقسام ئەگەر.
ھېچ كىشى كەلمەس دېرىزەم ئالدىغا،
چۈش كۆرۈپ ئۆتكەن كەبى ھەربىر كۈنۈم،
قۇش ئاۋازىدىن كۆڭۈلگە مۇڭ تېگەر.

ئالىمەن چالغۇ قولۇمغا شۇ دەقىق،

چالىمەن يارنى سېغىنغان پەدىنى.
يازغىنىم ئىشقى - مۇھەببەتتىن غەزەل،
دىلكىشىم ئاز، كىم بىلۇر بۇ دەم پېقىرنىڭ دەردىنى.
مەن ئېلىپ بېشىمنى نەلەرگە كېتەي،
خالىغان يەردە يۇرۇشكە كىشىنىڭ ئونمۇ جېنى؟
بىر قېتىم كۆرسەملا مەجنۇنتالنى بىر رەت خورسىنىش،
ئۇچ ئۇلۇش بولسا باھار ئويناپ تۇگەتتىم ئىككىنى.
مەيلى گۇل بەرگى سولۇپ بولسۇن خازان،
مەيلى ئاقسۇن سۇدا لەيلەپ يا چۆكۈپ،
قىلمىقى غەمدىن خالاس بەك تەس مېنى.

ئىزاھ:
شېئىرنىڭ بىرىنچى قىسمىدا باھارنىڭ ئاخىرلىشىۋاتقانلىقى، يوپۇرماقلار يېشىللىقىنى ساقلاپ قالغان بولسىمۇ، گۇللەرنىڭ تۆكۈلۈۋاتقانلىقى يېزىلغان. ئىككىنچى قىسمىدا چالغۇ چېلىش، نەزمە توقۇش، ھەسرەت چېكىش ئارقىلىق ئاپتورنىڭ يالغۇزلۇقى ئىپادىلەنگەن. شېئىردا مەنزىرە ئارقىلىق لىرىك ھېسسىيات ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. مىسرالار ناھايىتى راۋان، تەبىئىي ئورۇنلاشتۇرۇلغان.

تەيچاڭيىن

چاۋزۇڭ شىياڭىدا مېڭ بونى تېزرەك قايتىپ كېلىشكە ئۇندەپ بىر نەزم

ئىس - مانان مۇزلاپ نامايان قىلدى سوغنىڭ پەيلىنى،
تاڭ قىروسىدىن ئېغىرلاپ كەتتى ئالغان كىيگىنى.
توختىغان بولسا بولاتتى قار بۇ دەم،
چۈنكى دوستلار قايتمىغان،
شۇڭغىچە بولدى قىلالماي سەيلىنى.

مانا يىلنىڭ ئاخىرى دەريا قۇرۇق،
پەسلى كۈز، خۇددى ياشانغاندەك بۇ يۇرت،
ۋە لېكىن ئۇنتۇش يامان دەسلەپتە قىلغان ۋەدىنى.
ئۇچرىشىشقا بىر ۋاقىتنى كېلىشىپ قويغان ئىدۇق،
ئول جەنۇب ئۆستەڭلىرىدە سۇ راۋان،
ساقلىماقتا گۈل - گىياھ بۇ دەم سېنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىرنىڭ باش قىسمىدا سەيلە - ساياھەتكە كەلگەن دوستىنىڭ تېخىچە قايتمىغانلىقى، ھاۋانىڭ سوۋۇپ كېتىپ بارغانلىقى، قار ياغمىسا ياخشى بولىدىغانلىقى يېزىلغان. ئاخىرقى قىسمىدا دوستى بىلەن كۈزدە كۆرۈشمىز دەپ ۋەدىلەشكەنلىكى، كېچىكىپ قالسا بولمايدىغانلىقى بايان قىلىنغان. شېئىردىكى ھېسسىيات ناھايىتى سەمىمىي ئىپادىلەنگەن.

نەغمە تېكىستلىرى

(ئۇچ شېئىر)

[جېڭگۇك] سەي خۇڭچېۋ

ئىزدىدىڭ مەنسەپ گويا قۇش ئۇچقىنىدەك دانىي دەپ،
ئاشۇ ۋەج يازغانلىرىڭدىن زىلزىلە كەتتى تۇگەپ.
بىلمىدىڭمۇ ھەر سېكۇنتىنىڭ ئۆمرىگە چاقماق مىسال،
كەچمىشىڭ تارتىپتىغۇ ئىككى چېكەڭگە ئاق يىپەك.
بولدىلا كەچتىم ئۇنىڭدىن دەيسەنۇ،
كۆرمىدۇق ئەمما سېنىڭ باغلاردا ھۆسنۇڭنى پەقەت.
ئويلىساڭ پىڭزېدا تاۋچېەننىڭ ئۆيى
ئۆزىگە ھەمراھ تاپالمايۇ بوش - بىكارلا تۇرغۇدەك.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئەمەل - مەنسەپنى دەپ سوكۇلداپ يۈرگەنلەر، قېرىغىچە نام - شۆھرەتتىن ئۈمىد ئۈزەلمىگەنلەر مەسخىرە قىلىنغان. ئۇلارنىڭ مودا قوغلىشىپ ئاغزىدا ئەمدى دەم ئېلىشقا چىقمەن دېسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئۆز ئورنىدىن ۋاز كېچەلمىگەنلىكى ئىپادىلەنگەن. شېئىر ئوبرازلىق يېزىلغان، مەنسەپپەرەس ئادەملەرنىڭ نۇقسانلىرى شەپقەتسىز رەۋىشتە ئېچىپ تاشلانغان.

لى بەي ئىبادەتخانىسى ئالدىدىكى شې تۆرەمنىڭ كۆلچىكىدىن ئۆتكەندە

ئەۋلىيا - ئەزەم مازارىدا شېئىردىن سۆز ئېچىپ،
شې تۆرەمنىڭ كۆلچىكىگە ئويلىنىپ قالدىم قاراپ.
سۇندۇرۇپ ئارچا شېخى بەييۇندە چۆگۈن قاينىتىپ،
ئاسما كۆۋرۈكتىن ئۆتۈپ ئالدىم بازاردىن مەي - شاراب.
بىرسى نەي چالغان كەبى ئەتراپتا قۇشلارنىڭ ئۇنى،
ئايدالادا قېرى چال بىرلە كۆرۈشتۇم ھال سوراپ.
راستلا بەك گالۋاڭ ئىكەنمەن، ۋادەرىخ!
ئەل ئىشى پۈتكەندە سەيلە قىلمىساڭ ھالىڭ خاراب.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا جامائەتنىڭ ئىشىنى قىلىپ بولغاندا تاغ - دالالارغا بېرىپ سەيلە - ساياھەتتە بولۇش، ئۆتكەن - كەچكەنلەرنى ئەسلەش، چاي ئىچىپ كۆڭۈل ئېچىش كېرەكلىكى بايان قىلىنغان. ئاخىرقى مىسرالار خۇاڭ تىڭجيەن يازغان شېئىرغا تەقلىد قىلىنغان بولسىمۇ، ئۇنىڭدا خۇاڭ تىڭجيەننىڭ ئەمىلى تۆۋەنلەپ كەتكەنلىكى تۇيۇلىدىن ئىچ پۇشۇقى تارتقاندەك ئازابلىنىش ئالا-

مەتلىرى ئىپادىلەنمىگەن.

لىنشياۋ شىپىڭدىكى ئەسلىمە

مانا لىنشياۋ شىپىڭى خۇاڭشەن تۇۋىدە بىر دۆكان،
ئەيش - ئىشرەت ۋەجىدىن دۆلەت ھالاك بولغان ماكان.
باغرىدا ۋاڭفۇ تېغىنىڭ بىر كىچىك ۋۇجىياڭ سۇيى،
تاكى سەككىز مىڭ چېرىك يۇرتىنى ئويلاپ بەردى جان.
ئەمدى دەريا شەرقىدە گۈگۈم، بۇلۇتنىڭ ھالى پەس،
نەۋ باھار، ۋېيخې شىمالىدا دەرەخلەر شادىمان.
ياپيېشىل تاغ ئۆزرە لى بەينىڭ مازارى بار ئامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىرىدا ئاپتورنىڭ خۇاڭشەن تېغىدىكى لىنشياۋ شىپىڭ-غا چىقىپ، مۇشۇ جاي بىلەن مۇناسىۋەتلىك تارىخىي ۋەقەلەرنى ئەسلىگەنلىكى يېزىلغان. «ئالەمنى مالەم قىلالايدىغان يولۇاس سۇپەت» لىيۇبۇ ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا ئۇچ مىڭ رەققاس بىلەن نەغمە - ناۋا قىلىپ، دۆلەتنى تۇگەشتۇرگەن. تاغنى تالقان قىلالايدىغان تەڭداشسىز باتۇر شياڭ يۈ بىلەرمەنلىك قىلىپ، مەغلۇپ بولغان. ئاي بىلەن كۈندەك جەۋلان قىلىدىغان ئىككى شائىرنىڭ بىرى (دۇفۇ) ۋېيخې دەرياسىنىڭ شىمالىدا، يەنە بىرى (لى بەي) چاڭجياڭ دەرياسىنىڭ شەرقىدە مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتكەن. تاغ - دەريالار، كۆركەم مەنزىرىلەر ئاپتورنىڭ ھېسسىياتىنى قوزغىغان. گەرچە ئۇ شېئىردا بۇلارنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئۆزىنىڭ مۇددىئاسىنى يوشۇرۇن بايان قىلغان.

[جۇڭلۇي] چاۋ تيەنزى

تاريختىن نەزمىلەر

(تۆت شېئىر)

1

دەسلىپى پەي ئايمىقىدا بولدى لېۋ باڭ ئاقساقال،
تۆزدى نەزمە، نامىنى قويدى بوران.
يەتتى مەقسەتكە جىمى باتۇرنى مەھبۇس ئەيلىدى،
چۇشكە ئوخشاش ئۆتتى بىر - بىرلەپ زامان.
قولىدا بولدى ساناقسىز قەھرىمان،
گاھ قويۇپ بوش، گاھى قىلدى ناتۇغان،
ھەممىسى بەردى قەپەس - زىندانىدا جان.
بىر تەرەپ خانىش قولىدا بار ھوقۇق،
ئوردا چۇشتى يات جەمەتنىڭ ئىلكىگە،
بەكمۇ تەستە لېۋ بېگىم قالدى ئامان.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا خەن سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى لېۋ باڭنىڭ ھېيلە - مىكىر ۋە سۇيىقەست ئارقىلىق ھاكىمىيەت تۇتقانلىقى، تۆھپىكار شەخسلەرنى بىر - بىرلەپ يوقىتىپ، ئاخىردا ھۆكۈمرانلىقنى خانىش لۈي جىغا تۇتقۇزۇپ قويغانلىقى، لۈي جىنىڭ تېخىمۇ ۋەھشىيلىك بىلەن يۇرت سورىغانلىقى تەسۋىرلەنگەن.

2

ئۆتتى بىيەنچې دەپ بىر كىشى،

تېپىۋالغان تاغ ئىچىدىن قاشتېشى،
جىڭشەندە ئولتۇرغان تۇتۇپ يوقتەك ئىشى.
پۇتمىدى قىلغان گېپىگە ئۇچ قېتىملىق بەگ ئۇنىڭ،
كېسىلىپ ئىككى پۇتى ئاقتى يېشى.
بىر دەۋردىن بىر دەۋرگە تامغا بولدى تارقىلىپ،
پەمى يوقلار ئالدىدا يۇردى ئۆزىنى خار قىلىپ.
زادى كىمنىڭ گېپىدىن قايغان بىيەنخېنىڭ بېشى!
بىرلىرى كۆردى پىچاق بىرلە يونۇپ،
بىرلىرى سىلىقلىدى ئېكەك سېلىپ،
ئوغرىدەك ئەردى ئۇلارنىڭ قىلمىشى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا بىيەنخې دېگەن كىشىنىڭ ئۆزى تېپىۋالغان قاشـ
تېشىنى تەقدىم قىلىشى ئارقىلىق، ئالىي ھۆكۈمران تەبىقىلىرد-
نىڭ دۆتلۈكى ۋە ۋەھشىيلىكى پاش قىلىنغان. ئاپتور مۇنداقلارغا
يېقىنلىشىشقا بولمايدىغانلىقىنى، قاشتېشىنى پارچە - پارچە قد-
لىۋېتىش كېرەكلىكىنى يېزىپ، ئۆزىنىڭ ھۆكۈمرانلارغا بولغان
نەپرىتىنى ئىپادىلىگەن.

3

بىكجى ۋەزىر بولدى مانا،
ھەممە ئېيتتى ئەل ئىشىغا باشپاناھ.
قىلغىنى ئەمما مۇنەججەملىك ۋە يا سۇلھى سالا.
جانغا زامىن بولغۇدەك ئىش كۆرسەمۇ،
سورىماستىن بىر ئېغىز گەپ كەتكىنى بەكمۇ تولا.

ئۇچرىدى ئۇنىڭغا بىر رەت ھالىدىن كەتكەن كالا،
دېدى ئۇ ھاجەت ئەمەس ئىچ ئاغرىتىش،

بەك سېمىز باققاچقا كەلگەن بۇ بالا.
ئۆلتۈرۈش لازىم ئىدى بالدۇر ئۇنى،
ياخشى گۆشنى ماڭا تۆھپە قىلمىغان كۆڭلى قارا.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ۋەزىر بىگجىنىڭ جاھىللىقى، خۇراپىيلىقى، ھەقىقەتنى ئاستىن - ئۈستۈن قىلىۋېتىدىغان خۇيى - پەيلى، چوڭ ئىشلارغا كۆڭۈل بۆلمەيدىغانلىقى، كىچىك ئىشلارغا ئېسىلىۋالىدىغانلىقى، ئاخىرىدا ئۇنىڭ كالىنىڭ بولالمايدىغانلىقىنى، بالدۇرراق ئۆلتۈرۈپ گۆشىنى ماڭا بېرىۋەتسەڭلار مۇشۇ ئىش يوق، دېيىشلىرى ئارقىلىق نائەھلى ئەمەلدارلار مەسخىرە قىلىنغان. شېئىر ناھايىتى قىزىقارلىق يېزىلغان.

4

بىر قېرى لاۋسەي ئېتى،
بەتقىلىقلىقتىن بۆلەك ھېچ يوق دېتى،
يېشى يەتمىشتە، ئېگىلگەن قامىتى.
تاپسىدا دوراپ بوۋاقنى ئۆمىلەپ،
دادا بىلەن ئانىنىڭ كۆڭلىنى ئالماق ئادىتى.

گاھى ئوڭغا، گاھى سولغا تەمتىلەپ،
قوينى دورايدۇ تېخى يانقان پېتى.
مېھرىبان پەرزەنت ئىمىش نامى ئۇنىڭ،
گەر ئۇ پەشتاقتا چىقىپ ياكى چۈشۈپ،
ئۆلسە خوپ دەيمىز بۇ ۋاقتى - سائىتى.

ئىزاھ:
ئاپتور تەرىقەتچىلەر ھەدەپ بازارغا سالىدىغان لاۋسەيدەك

ژاپادارلاردىن يىرگىنىدىغانلىقىنى دەپ كېلىپ، فېئودالىلىق جەمئىيەتتىكى قائىدە - يوسۇنلارنى مەسخىرە قىلىدۇ، ئاتالمىش مېھرىبان - ژاپادار شەخسلەرنىڭ ساختا قىلمىشىنى پاش قىلىدۇ.

[جۇڭلۇي] شەنبويالىق

بۇ ئەزىم دەريا ئاقار مەشرىق تەرەپ،
سورىسىڭ چاڭئەننى ئۇنىڭ ئورنى غەرب.
بىر ئۆمۈر ماڭدىم تىنىم تاپماي خىيالىم شان - شەرەپ.
هارۋا - قولۇاقتىن بىزار ئەمدى كۆڭۈل،
ساز بىلەن دەستۇردا قالدى هەممە گەپ.

چۈشتى ئاق چاچقا، سېلىش لازىم ئىكەن سەھراغا سەپ،
بولسا توق قەلبى كىشىنىڭ نېمە ئۇ مەنسەپ دېمەك.
يامىشاي دەيمەن ئېگىزگە،
يامىشىنىڭ ئەجرى دەرد.
مەيلى چۈشسەم پەسكە دەيمەن،
پەسمۇ ئوخشاش غەم پەقەت.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە ئاپتورنىڭ مەنسەپ - ئەمەل، شان - شۆھرەتىنى زېرىككەنلىكى، تاۋۇيۈەنمىڭ ياكى شياۋۇپىڭغا ئوخشاش چىمەنزارلاردا ئەركىن ياشاشنىڭ مەنىلىك ئىكەنلىكى يېزىلغان. ئاخىرىدا، ئورنى ئۇستۇنلۇكىنىڭمۇ ئۆزىگە يارىشا دەردى بارلىقى، ئورنى تۆۋەندە بولۇشىنىڭمۇ ئادەمنى قىينىپ قويىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. قارىغاندا، ئاپتور هۆكۈمران سىنىپلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى زىددىيەتلەرنى ئوبدان چۈشەنگەن.

(جۇڭلۇي) شەنپويالىق

شىخۇ كۆلىدىكى ئەبجەش نەزمىلەر

باهار

تاغ ياتار رەڭدار بويىقا چۈلغىنىپ،
كۆل سۈيى ئوينار يىپەكتەك تولغىنىپ.
ھەر قەدەمنى بىر رەسىم دەپ جەزم قىلدىم ئويلىنىپ.
توڭلىسام لىن پۇ ئىكەن پەرى بۇ دەم،
ئىزلىسەم سۇشى بولۇپتۇ ئەڭلىيا.
ئايلىنىپ شىخۇ كۆلىنى سەيلى قىلدىم روھلىنىپ.
ئاي تولۇن بولسا نېمە، ھۇجرام يىراق بولسا نېمە،
تۇرىدۇ قولۇاق بىكار،
يۈرمە بېشىنى ياندۇرۇپ.
سەن ئېلىپ قولغا قەدەھ،
قۇيغىن شارابنى تولدۇرۇپ.

ياز

تەڭرىنەر ئاپئاق بۇلۇت كۆكتە راۋان،
دولقۇنى يوق سۇدا سەلكىندىن مانان.
سايە جايدا بەسلىشىپ ئىچسەك تاپالايمىز ئارام.
پارقىرايدۇ كۆل يۈزى نۇردىن بۇ دەم،
قىلغىنىدەك يېڭى پەرداز شاد - خۇرام.
نەي ئۇنىدىن قاينىغان نەنخۇ تامام.

بۇ كېچە ھاجەت ئەمەس قولۇاققا قايتىپ كەتمىكىم،
سوغدا توڭساقمۇ بولايلى تىنچ - ئامان.

نېلۇپەرنى قويۇۋەتكەن مەيلىگە،
چۈشلىرى تاتلىق ئۇنتۇلمىغى ھەر زامان.

كۈز

قىپقىزىل ياپراق شالاڭ شاخلار ئارا،
نېلۇپەرنىڭ سولغىنىدىن دىل يارا.
پەسلى كۈزنىڭ پەردىسى بوپتۇ تەبىئەتتىن ئالا.
تۇمىنى كەچكى شەپەق بىر - بىر ئۆچۈپ،
غەربكە قىڭغايدى قۇياش، ئاسمان قارا.
تاغ ئېتەكىدە شىپاڭدىن چاقنىغان نۇرلار تالا.

ئاستا ماڭماقتا قېيىقنى دەپ قويۇشقا ئالدىرا.
ناخشا توۋلا زوق بىلەن،
ئەمما، ئۇنۇڭنى بەك ئايا.
چىڭ تۇتۇپ پۇرسەتنى ياز نەزمە، قوشاق،
شادلىق تۇمگەپ كەتمەستىلا.

قىش

توپلىشىپ كەلدى بۇلۇتلار قار چېچىپ،
يەر - زېمىن ئۆزرە يېپەكتىن تون پىچىپ.
كۆل يۈزى سۇتتەك بۇ دەم يۇلتۇز قولىدىن نۇر ئىچىپ.
تۇت قەدەھنى، قۇي شاراب،
چۆچۈمە تە بولدى دەپ ھەريان قاراپ،
شى شىدەك بىر نازىنىنىڭ كەلگىنى بۇ يۈز ئېچىپ.

بىر ئۆمۈردە بىر خۇشاللىق بولىدۇ تەستە نېسىپ.
كۆرگىنە مېيخۇا گۈلىنىڭ
كۈلگىنىنى بەسلىشىپ.

نەدە قالغان تۇرنا بۇ،
كەلسە كەلسۇن، يۇرمىسۇن يالغۇز قېچىپ.

كۆك يامغۇر

دەل - دەرەخلەردە بۇلۇت، تاغ قالدى يالغۇز ناتۇان،
ئالتە كۆۋرۈك ئاستى - ئۇستى غەرق تۇمان.
كۆك يېغىنىنىڭ پەيلى دەريا دولقۇنىدىنمۇ يامان.
يەر يۇزىدە ئۇپا - ئەڭلىك سۇس ئەجەب،
پەردىزىدىن ئاندا ساندا ئىز پەقەت،
بولدى شى شىدا ھەسەت شىخۇ كۆلىگە باغرى قان،
ۋە لېكىن ئۇنىڭغا ئاسمانمۇ تاقابىل تۇرغۇدەك.
قارىمامسەن كۇن ئوچۇق بولسا ئەگەر،
بۇ مەھەل سىزماق رەسىمنى بەك ئاسان.
تۇتۇلۇپ قالسا چىرايى گەر ئۇنىڭ،
موي قەلەمنىڭ مېڭىشى ئوخشاش راۋان.

ئىزاھ:
«شىخۇ كۆلىدىكى ئەبجەش نەزمىلەر» دىن ئىبارەت بۇ بەش پارچە شېئىردا شىخۇ كۆلىنىڭ مەنزىرىسى مەدھىيىلەنگەن ھەمدە ئاپتورنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ تاغ - دەريالىرىغا بولغان مۇھەببىتى سەمىمىي ئىزھار قىلىنغان، شۇنداقلا ئۇنىڭ شىخۇ كۆلى بويىدا ئولتۇراقلىشىپ قېلىش خىيالى ئىپادىلەنگەن.

[شۇاڭدياۋ] جەن گۇڭچۇي

خورسىنىش

راست ئىكەن ئىنسان ھاياتى بەك چاتاق،
باي بولۇشنىڭ شەپىسى كەلمەي تۇرۇپ،

تۇغۇلاركەن يەر ئېلىش يا ئۆي سېلىشقا ئىشتىياق.
ئويلىمامسەن تۇنۇگۈن چىن ئوردىسى،
بولدى خەن سۇلالىسى بىرەمدىلا،
ئەتىگەن جىن، كەچتە تاڭ، جىن خانلىقى كەتتى قاياق؟

كىممۇ چاڭئەندە ئۆتەر خانزادىلەردەك ۋاقتى چاق؟
قايرىلىپ باقسام چېكەمگە چۈشۈپتۇ ئاق.
ئەۋلىيالىقنى تەلەپ قىلماق قۇرۇق گەپ ئەسلىدە،
بار ئامالىڭ ھەممىسىنى ئىشلىتىپ،
جام ـ قەدەھ ئالدىدا ئۆتكەن ياخشىراق.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا زاماننىڭ تېز ئۆزگىرىدىغانلىقى، ياشلىقنىڭ كېتىپ قالىدىغانلىقى، ھاياتنىڭ قەرەلسىزلىكى، ئەۋلىيا بولۇشنىڭ ئەمەلگە ئاشمايدىغان ئىش ئىكەنلىكى، غەم ـ ئەندىشىدىن قۇتۇلۇشنىڭ يولى مەي ئىچىش ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان. كەيپىياتنا پاسسىپلىق مەۋجۇت. «ئويلىمامسەن تۇنۇگۈن چىن ئوردىسى، بولدى خەن سۇلالىسى بىرەمدىلا» دېگەن مىسرالاردا تارىخىي تەرەققىياتنىڭ ھۆكۈمرانلارنىڭ ئىرادىسىگە باقمايدىغانلىقى، مەڭگۈلۈك خانلىقنىڭ بولمايدىغانلىقى ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

[شۇاڭدياۋ] چىڭ دۇڭيۈەن

ئۆزۈمگە مەسخىرە

شاۋ جانابنىڭ تاشلىنىپ قالغان يېرى يوق بوش ـ بىكار،
قىپتۇ دەريا بويىنى يەن لىن ماكان.
مەن لېكىن ئىزدەپتىمەن مەنسەپكە لايىق يول ھامان.
قېرىغاندا ئۆز ـ ئۆزۈمدىن بەك خىجىل.

دورىسام قويماق كۆچەتنى باشقىدىن،
كۈلگىنىچە كەتتى ئۇركۈپ ئاققۇتان.
تاشلىدىم تون بىرلە تاجنى شۇ مىنۇت،
قالغىنىم يۈەنمىڭگە يەتمەي ھەممىدىن بولدى ياماڭ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتور ئۆزىنىڭ ئەمەل - مەنسەپتىن بەك كېچىكىپ ژاز كەچكىنىنى مەسخىرە قىلىدۇ. شۇڭا ئاڭقۇ خىزمىتىدىن ئىستېپا بېرىپ، پىنھان ياشاشقا نىيەت قىلغاندا يېشى يەتمىشتىن ئاشقان، تاۋۇيۈەنمىڭ سەھراغا يانغان ياشتىن ھالقىپ كەتكەنىدى.

يۈرۈشلەشكەن كۈي تېكىستلىرى

(جېڭگۈڭ) دۈەن جېڭخاۋ

گاۋيىن

تەكەللۇپ ئۆگىنەي دەپ يار - بۇرادەرنى تاۋاپ ئەتتىم،
لېكىن، پايدا، ئاتاقنىڭ ئىشىنى گەپتىن يىراق ئەتتىم.
كۆزى ئاچلىق، ھەۋەسكە باقمىدىم، تەقدىرگە بەردىم تەن،
سەۋەب: ئالەم ئىشىنىڭ ھەممىسىنىڭ تەكتىگە يەتتىم.

(گۈن شۆچيۈ)

مۇكىدەك ئۆتتى ۋاقىت يۈگۈرۈپ - تېنەپ،
ئويلىسام ئىنسان ھاياتى قىسقا بەك.
ئېيتقىنا بىردەمدىلا يۇز يىل ئۆمۈر قاپتۇ تۇگەپ،
ماڭا تۈيدۇرماي تۇرۇپ ئىككى چېكەمدە ئاق يېپەك.
كۆز يۇمۇپ - ئاچقۇچە يوق ھەربىر مىنۇت،

كۈن نۇرىمۇ بىر تىنىقتا كەتكۈدەك.
مۇشۇ ۋەج ئاق نانچى، ئاچ كۆزلەر زامانغا نە كېرەك.
ئىككى جۈملە ھېكمىتىم بار سەن ئۈنى يادىڭدا تۇت:
بىللە ئۆسكەن دوستلىرىڭ ھەر يىلدا ئاز،
ئەمما، قەبرە قەبرىگاھتا كۆپىيىدۇ ھەسسىلەپ.
ھەممىسىلا قارا باسقان چۈش پەقەت.

[چاڭ شيۈسەي]

ئاغزىدىن ئاتەش يېغىپ ئولتۇردى مەغرىبكە قۇياش،
قاشتېشى لېگەن سىياقى ئاي كۆتۈردى شەرقتە باش.
بىلمىدىم ئوڭ بىرلە سولدا بولىمەن كىمگە قاياش.
بىرسى كۈندۈز كۆكتە ئوقتەك تېز يۈرەر،
بىرسى كەچتە ياۋا توشقاندىنمۇ شاش.
نېمە ئىش بۇ؟ بىر ئۆزۈڭ گەپ قىل ئاداش.

[گۈن شۆچيۈ]

تېرىشقا ئىككى - ئۈچ موچە يېرىم بولسا،
تىكىلگەن ئۈجمە ياكى كەندىرىم بولسا.
قېتىپ قوش يەرنى ھەيدەش ۋە تېرىشقا ماڭسا ھەممەيلەن،
ئېگىز دۆڭدە كەبى كۆلبە ئارامىلىق ئۆيلىرىم بولسا.
زىرائەت قاشىغا بارسام سەھەر پەيتى،
ئورۇشقا ۋاقتىدا پۈرچاقلىرىم بولسا.
باھار چاغى يېغىپ ئۈجمە غازاڭنى پىلە باقسام،
ئايال - مەزلۇم توقۇشقا رەخت دۇكان جابدۇقلىرىم بولسا.
مەھەللە قىزلىرى زىچ ئولتۇرۇپ ئېگىرسە چاق،
قولۇم - قوشنا جۇۋانلار ئەشكىلى جىق يىپلىرىم بولسا.
ئېتىزنىڭ ئىشلىرىغا راۋۇرۇس سايمانلىرىم بولسا.

〔چاك شيۇسەي〕

ئارام چاغى، دەرەخلىك سىرتىدا چاقچۇق، ساپال تەشتەك.
ئۈزۈپ نەشپۈت، ياڭاق يا پىشمىغان شاپتۇل ئېلىپ كەتسەك.
قۇياش پاتقان ۋاقىت، گۈگۈم، گۈزەل ئالەم،
شارىلداپ ئاقىدۇ ئۆستەك بىراقلارغا،
ئېگىز - پەس كۆرۈنۈر تاغلار ئۈنىك رەڭگىنى پەرق ئەتسەك.
لېكىن، لازىم ئىكەن دوست تەكتىگە يەتسەك.

〔گۈن شۆچيۇ〕

جاك بۇرادەر قىلسا مەدداھلىق بۇ دەم،
ئاكىلار ۋايىزلىقىنى ئاڭلىساق جىم ئولتۇرۇپ،
تاك دېگەن بىرسى قىزىق گەپ باشلىسا،
پوچى لى پو ئاتسىزە سورۇن قۇرۇپ،
جاۋ ئۈزۈن ماڭسا ياغاچتىن پۇت ياساپ،
شى قوشاقچى توۋلىسا ناخشا - قوشاق،
تېجىمەل شاسەن ئۇسۇلنى ئويناسا سەكرەپ تۇرۇپ،
بولمىغان تەقدىردىمۇ نۇرەك سۈزۈلگەن مەي - شاراب،
لايغا ئوخشاش دۇغنى ئىچكەيمىز ھېجىرغا تولدۇرۇپ.
ئالدىمىزدا مەيلى توك سويما، ياغاچتەك خام مېۋە،
توختىمايدۇ كۈلكە - چاقچاق دىل يورۇپ.

〔چاك شيۇسەي〕

مەي بولمىسا دۇغنى سۈزۈپ ئىچەيلى،
قورۇما يوق، مۇرابا بىلەن نان يەيلى،

مەست بولۇپ پۇخادىن چىقساقلا مەيلى.
كۆزلىرىمىزگە تاغلار گۈڭگا كۆرۈنسۇن،
چاۋاك چالايلى، جان سۆيۈنسۇن.
ئەڭ زور پاراغەت مۇشۇلا دەيلى.

〔سەي خۇڭچيۇ〕

ئەگەر مەستلىكتە پەرزەنتلەر بىلەن بىللە خۇشال كۇلسەم،
ئەگەر مەستلىكتە خاماننىڭ ئايىغىدا بىكار يۇرسەم.
ئەگەر مەستلىكتە تۇلۇق تاش بىلەن دوراپ دان ئايرىشنى،
قاشانىڭ لەمپىسى كارىۋات كىيىم سالمايلا چۇش كۆرسەم.
يېشىلسە مەستلىكىم دەرھال يۇمۇپ كۆزنى،
يېتىپ بىر كەچ ئۇزاتسام ھەممە يۇلتۇزنى،
قۇلاق سالماي تالا - تۇزگە ھاياتلىق پەيزىنى سۇرسەم.

〔شۇا خەيئېر〕

ھوسۇل ئوبدان، تولۇپ تاشتى قوناق - پۇرچاقلىرىم ساڭغا،
قاراش يوق يىل بويى ئۇيانغا - بۇيانغا.
تېرىشتىن ھەم توقۇشتىن قول ئۇزۇپ تەييارنى يەي دەيمەن،
ئىشكنى چىڭ تاقاپ ياتسام ئارام جانغا.
سەھەردە ئويغىنىپ ماشىنىڭ ئېشىدىن ئۆچ قاچا ئىچسەم،
قارايغان قاش مەھەل ئوتياش سېلىپ ئەتسەم ئۇماچنى مەن،
يېشىنمەستىن ئۆزۇمنى تاشلىسام كاڭغا.
قۇچاقلاپ مېھرىبان، مۆمىن ئايالىمنى،
تۇرۇپ ۋاقتىدا يەم بەرسەم ئېشەك بىرلە جىمى مالغا.

〔تۆتىنچى مەنزىرە〕

ياپيېشىل پەسلى باھار، تالىنىڭ لېۋىدە ئىس - تۈتەك،
خۇددى شەلپەردەك قىزىل شاپتۇلدا كۈلگەن ھەر چېچەك.
كېپىنەكلەر گۈل يۈزىدىن گۈل يۈزىگە يۆتكىلۈر،
قارغۇجا، بۈلبۈل جىرالاردىن چىقىپ ئىزدەيدۇ شاخ،
قارلىغاچلار كونا جايدا پايپېتەك.
ياغدى يامغۇر ھەممىسىنى خۇش قىلىپ،
ناغرا - سۈنايىنىڭ ئۈنى بولدى باھارغا مەدھىيە،
كالىلار بەيگىگە چۈشسە داقا - دۈمباق يار - يۆلەك.

〔ئۈچىنچى مەنزىرە〕

كەلدى ياز، سۈغا چۈشۈپ ئويناپلى ئون چاقىرىم ئۈزاق،
گۈل - گۈلىستان نېلۈپەردىن ئىككى ياق.
ياپيېشىل لوتۇس قىزىل گۈللەرنى چۈمكەپتۇ بىراق.
گەرچە يوق رەڭدار كېمە كۆلچەك ئىچىدە ئۈزگۈدەك،
بار لېكىن قولۇاق - قېيىققا ئىشتىياق.
يار - بۇرادەرلەر كېلىپ قويسا كۆڭۈل،
ئېرىق - ئۆستەڭ ئايلىنىپ تاللاپ بېلىق،
يۈرت ئىچىدىن مەي ئېلىپ بىرگە ئىچەيلى بى سوراق.

〔ئىككىنچى مەنزىرە〕

پەسلى كۈز، ئاسمان تىنىق، تۈرنا قاتار،
گۈل - گىياھلار سارغىيىپ ھالى ناچار.

تاغ - دالالاردا قىزىل ياپراق يۇزى ئەڭلىكچە بار.
ياپيېشىل تاغلار تۇتۇق كەتكەن نېرى،
سۇپسۇزۇك سۇ بەك تېيىز، دولقۇن ئۇنىگە ئىنتىزار.
قايرىلىپ قاپتۇ نېلۇپەر يىلتىزى،
توپلىشىپ قىسقۇچپاقا سۇرگەن بېلىقنى بىر تەرەپ،
پاقىلار سەمرىپ گويا غازدەك ياتار.

[بىرىنچى مەنزىرە]

قىش كېلىپ سوقتى شىمالنىڭ بورىنى ھەريان قاراپ،
توپلىشىپ قىلدى بۇلۇت كۆكنى خاراب.
تەڭگىدەك چوڭلۇقتا قارنىڭ پارچىسى،
كۆز يۇمۇپ ئاچقۇچە يەرنى قاپلىدى ئاپئاق چېچەك،
ئويىنىغاندەك خۇددى پەرۋانە كۆموش يەڭلىغ تاراپ.
پەسلى قىشنىڭ قامىتىدە يوق ئېۋەن،
بۇتخانا ئالدىدا مېيخۇانى بېسىپتۇ قار تۆۋەن،
پەنجىرە يېنىدا بىرسى ئاھ ئۇرادۇر ئالدىراپ.

[خاتىمە]

تۆت پەسىل ھۆسنى - جامالى ئۇز ئەجەب،
مەيلى قايغۇ، مەيلى شادلىق، بىز ياشايمىز جاننى دەپ.
ئاز مېنىڭ دەردىم - پىغانىم، يوق سېنىڭدەك دەرد - ئەلەم،
ھەق ۋە ناھەقتىن نېرى ئۆتكەيمەن ئويناپ تائەبەد.

ئىزاھ:

بۇ بىر پارچە يۇرۇشلەشكەن كۇي تېكىستلىرىدە ئاپتورنىڭ

ئالەم ئىشلىرىنىڭ تېگى - تەكتىگە يەتكەنلىكى، ۋاقىتنىڭ ئانقان ئوقتەك ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقى، ھەش - پەش دېگۈچە يۈز يىلنىڭ تۈگەيدىغانلىقى، نام - مەنپەئەت ئۈچۈن ياشاشنىڭ چۈشكە ئوخشاش ئەھمىيەتسىزلىكى يېزىلغان، شۇنداقلا سەھراغا قايتىپ تېرىقچىلىق قىلىش، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ كۈن ئۆتكۈزۈش، ئادەتتىكى تاماقلارنى يەپ، تاغ ناخشىلىرىنى توۋلاپ، مەھەللە ئۇسسۇللىرىنى ئويناپ ياشىماق قاتارلىقلار تىلغا ئېلىنغان. شۆئاڭغۇ بۇ تېكىستتە يۈەن دەۋرىدىكى ھۆكۈمران سىنىپلار ئىچىدە ھوقۇق تالىشىش كۈرىشىنىڭ كەسكىنلەشكەنلىكىنى، ئەدەب - ئۆلىمالارنىڭ، ۋەزىر - ۋۇزرالارنىڭ ئوردىدىن كېتىش خىيالىدا بولغانلىقىنى تەكرار ئىپادىلىگەن. تېكىست نىسبەتەن ئۇزۇن، لېكىن چېچىلاڭغۇ ئەمەس. تېرىقچىلىق باشلانغاندىن تارتىپ، ھوسۇل يىغىلغانغا قەدەر بولغان يېزا تۇرمۇشىنى، تۆت پەسىلدىكى گۈزەل كۆرۈنۈشلەرنى ئۇجۇر - بۇجۇرىغىچە يازغان. لېكىن، شۇنىسى ئېنىقكى، ئاپتورمۇ ھۆكۈمران سىنىپنىڭ بىر ئەزاسى بولغاچقا، يېزىلاردىكى ئەمگەكچى خەلقنىڭ تۇرمۇشىنىڭ مۇنداق ئەركىن - ئازادە بولمايدىغانلىقىنى، ئۇلارنىڭ يەنىلا ئېغىر ئېزىلىش ئىچىدە ياشايدىغانلىقىنى تېخى تونۇپ يېتەلمىگەن.

ئالاۋۇدۇن

ئالاۋۇدۇن، خەنزۇچە ئىسمى يۇ يۈەندىك، غەربىي يۈرتلۇق ئۇيغۇر. ئۇلۇغ بوۋىسى يۈسۈپ ئارا قۇبلايخانغا ئەگىشىپ نۇرغۇن جەڭلەرگە قاتناشقان، تۆھپە كۆرسىتىپ تۆرىلىك مەرتىۋىسىگە ئېرىشكەن. ئەۋلادلىرى ئوتتۇرا تۇزلەڭلىكتە جۇ يوسۇنلىرى ۋە كۆڭزى تەلىماتىنى ئۆگىنىپ، ئەجدادلىرىنىڭ يۇزىنى يورۇق قىلغان. ئالاۋۇدۇن «دارىلئولۇم» بىلەن «مۇھاكىمە ۋە بايان» نى تىرىشىپ ئوقۇغان. جىدا، خۇاڭچىڭ يىللىرى خانزادىلەر مەكتىپىگە ئوقۇشقا كىرىپ، ۋۇ چېڭنى ئۆزىگە ئۇستاز تۇتقان. «قەدىمدىن بۇگۈنگىچە بولغان دەۋرلەردىكى ئويغىنىش» ناملىق كىتابنى تۈزۈپ، ئۆسمۈرلەرنى تەربىيىلەيدىغان ئوقۇشلۇق قىلغان. لېكىن، بۇ كىتابنىڭ مەزمۇنى ئۆسمۈرلەرنىڭ قوبۇل قىلىش دەرىجىسىدىن ھالقىپ، چوڭلارغىمۇ مۇۋاپىقلاشقان. بۇنىڭدىن ئالاۋۇدۇننىڭ ھەقىقەتەن بىلىملىك ئادەملىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئالاۋۇدۇننىڭ تۇغۇلغان، ئالەمدىن ئۆتكەن يىللىرى ئېنىق ئەمەس. ھازىرغىچە بىر پارچە شېئىرى، يەتتە پارچە ئەركىن ئۇدارلىق نەغمە تېكىستى، ئىككى پارچە يۇرۇشلەشكەن كۇي تېكىستى ساقلىنىپ قالغان.

شۇن شىشيۇنى كۆرگەن چاغلار

ئىزدىدىم گۈل خۇش پۇراق قەلئە تېشىدىن ئىنتىزار،
سۇپسۇزۇك سۇ كۇن نۇرىدا بوپتۇ قاشقا غەمگۇزار.
دەممۇدەم كاككۇك ئۇنىدىن ئالدىرايدۇ بۇ كۆڭۈل،

دۆڭگە چىقسام ھەممە ياق ئاپئاق چېچەكتە سەبزەزار.

ئىزاھ:
بۇ شېئىر «يۇەن نەغمىچىلىرى ئۈستىدە تەتقىقات» دېگەن كىتابتا ئۈچرايدۇ. ئەسلىي شېئىرنىڭ تېمىسى يوق. ئۇنىڭدا شۇن شىشۇ ئاتلىق بىر قىز مەدھىيىلەنگەن. گەرچە مەنىسى چوڭقۇر بولمىسىمۇ، لېكىن راۋان يېزىلغان.

نەغمە تېكىستى

[جېڭگۈك] زۇي تەيپىڭ

سوغۇق يەم

1

پەردە سىرتى قارلىغاچ ئۇچقانىنى كۆردۈم بىر كۈنى،
ئاڭلىنىپ قالدى دەرەخنىڭ شېخىدىن بۇلبۇل ئۈنى.
بوپتۇ سوغ يەم، ياقمىغاچ ئوت، يېگىنى،
راست گېپىم، ئۆمرى ئادەمنىڭ قانچىلىك؟
گۈل بولۇپ، مەي بولمىسا ئوخشاشلا يالغۇزلۇق ساڭا،
مەي بولۇپ، گۈل بولمىسا قىينايدۇ تەنھالىق مېنى.
بۇ مىنۇت گۈل ھەم شاراب ھەم دوستلىرىم يانمدا تەق،
قىلغىلى ئىش بارمىدى ئىچمەي ئۈنى؟

2

ئەتلىمە گۆش قاغا ئاۋازىدا غەم،
نەۋ باھار بۇ غەم ساداسى ئىچرە كەتكەنگە نىكەم.

گۈل هىدى ئايۇانغا كىردى ئويىنغان سەلكىن ئارا،
تۈن كېچە يامغۇر يېغىپ قىرغاقتىكى قۇملاردا نەم.
يۈيۈلۈپتۇ ئۆگزىدە سوقسۇر سۈپەت كاھىش يۈزى،
بولدى ئازراق ھۆل ئىلەڭگۈچ سۈدا بىلسەم - بىلمىسەم.
ئويغىنىپ باقسام دېرىزە پەردىسىدە كۈن نۇرى،
گۈلچىنىڭ ئاۋازى يولدا دەممۇدەم.

3

يۈز كېلەلمەيمەن بۇزۇلغاچقا يوسۇن،
تارتمىدى كۆڭلۈم ئىلەڭگۈچكە پەقەت.
يالۇۇرۇپ باقساممۇ ياق دەپ كېتىۋالدى نەۋ باھار،
قارلىغاچ، بۇلبۇل ئۇنى مۇڭلۇق ئەجەب.
قىپقىزىل ئوتقاش چېچەكتىن قالمىدى بىر تال نىتەي،
ياپيېشىل شاخلار تېرەكنى چىرمىۋاپتۇ ئەركىلەپ.
ئۇنچە - مارجانەك تۆكۈلگەندە دەرەخنىڭ پوستىكى،
يۇرىكىمنى ئۆرتىدى ئالەمچە دەرد.

4

گۈل توزۇپ كەتتى يېغىندىن يەپ ئازار،
پەردە ئۇستىدە جۇدۇنلۇق نەۋ باھار.
كۈن پاتار چاغى راۋاقتىن تەلمۇرۇپ چاڭگەن تەرەپ،
ياشلىرىم سەلكىنىگە تۆكتۇم زار - زار.
بارمىدۇ دەيمەن ھاياتتا دەرد - ئەلەمنىڭ ئاخىرى،
بارمىدۇ خەت دەپ جەنۇبتىن خەستە كۆڭلۇم ئىنتىزار.
ئاي بىلەن دەرقەم بولۇپ ۋادەكتە تۇرماق تەس ماڭا،
بىلمىدىم نە بولدى كەلمەي قويدى يار.

ئىزاھ:

چوكانتالدىن بىر - ئىككى كۈن ئىلگىرى ئۆيلەردە ئوت يېقىلمايدىغان بولغاچقا، ھەممە ئادەم سوغۇق تاماق يەيدۇ. يۇقىرىدىكى تۆت پارچە نەغمە تېكىستىدە ئاپتورنىڭ باھار پەسلىدىكى روھىي كەيپىياتى، ياش قىزلارنىڭ ئىچ پۇشۇقى، ئۇلاردىكى ھىجران ئازابى، ئۇلارنىڭ ۋىسال دەملىرىگە بولغان تەلپۈنۈشى جانلىق ئىپادىلەنگەن. ھېسسىيات ناھايىتى نازۇك بولغاچقا، ئوقۇرمەننى تەسىرلەندۈرىدۇ.

[يۆدياۋ] پىك لەنزېن

چىملىدىقتىكى خاپىلىق

1

تال بويىغا يامىشىپتۇ كەچتە ئۇچقان ئىس - تۈتەك،
ئاي نۇرى گۈللۈك راۋاقنىڭ ھۆسنىگە بولدى يۆلەك.
بىر گۈزەل تەنھا، كۆزىدە ئۇيقۇ يوق،
ئاي تولۇن، ئەپسۇس، تولۇن بولماي ئۆتەرمۇ بۇ يۇرەك.

2

سايىدى بۇلبۇل، توزۇپ كەتكەچكە گۈل، مۇڭلۇق ئۇنى،
نەۋ باھارغا نالە قىلدى، بىلمىدىڭ يارىم، ئۇنى.
مەن بىچارە ئۆيدە ساقلايمەن سېنى،
ئېيتقىنا، ئەستىن چىقاردىڭمۇ مېنى؟

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە بىر قىزنىڭ يىراقتا كەتكەن يارىنى سېغىنغانلىقى، رەنجىگۈسى بولسىمۇ، لېكىن ئاچچىقلانمىغانلىقى ناھايىتى

راۋان، سۈزۈك تىل بىلەن جەنۇبتىكى خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئۇسۇلۇبىدا چىرايلىق ئىپادىلەنگەن.

يۇرۇشلەشكەن كۈي تېكىستلىرى

[داشىدياۋ] نامە ئېلىپ كەلگەن تۈرنا

خوشلىشىپ ماڭدى باھار كەلمەس بولۇپ،
تال شېخىدا تەلمۈرۈپ قالدى جۇدالىقتىن پىغان.
كۆكتە ئۇچقان گۈل - چېچەك ئېپ كەتتى ئۇنىڭ ھۆسنىنى،
تۆكمىسەم مەشرىق شامالىغا بۇ دەردنى يوق ئامال.
ئايرىلىشتىن قىپقىزىل يامغۇرغا ئاقتى گۈل يېشى،
زەپىران مۇخ ئۇستىدە تاشئالما يولنى قاپلىغان.
قانچە قىلسامۇ ماڭا غەم ئەرمىغان.
قورقىمەن نەشپۈت ئېچىلغان باغ - ئىرەم، ئايۋان - ساراي،
ئىزغىرىن - گۈگۈمدا قالسا دەپ تامام.

[مىڭ فېيچۈي]

مۇڭلىنىپ سالسام قۇلاق،
قايسى ئۆيكىن نەي ئۇنى كەلدى شامال بىرلە تاراپ.
ئۇچىدۇ مېيخۇا گۈلىنىڭ بەرگلىرى قەلئە تامان،
بەكمۇ تەس بۇ ئىشنى توسماق ئالدىراپ.
ھەر ئاھاڭنىڭ قوينىدا بىردىن ئەلەم، بىردىن نىدا،
ئايمۇ شۇ ۋەجدىن كېسەل، ئادەم خاراب.
سايرىغان كاككۇك ئاۋازىدا باھارغا تەلمۈرۈش،
كېپىنەكلەر مەھلىيا گۈلگە دېرىزە ئالدىدا،

چەككىنىدەك خۇددى ئالەمچە ئازاب.
بۇ جۇدالىق قانچە ئاخشامدا تۇگەيدۇ يوق جاۋاب.

〔چيۇ خەيتاك〕

بارمىكىنتاك ساڭا ئوخشاش لەۋزىدە تۇرمايدىغان؟
بارمىكىنتاك ماڭا ئوخشاش گېپىدىن يانمايدىغان؟
بۇاپالار قىلمىشى مەلۇم ئىلاھنىڭ كۆڭلىگە،
ئەمما، بىلمەسلىك ۋاپاسىزنىڭ خۇيىنى بەك يامان.
قايتا تۇزمەكلىك كېرەكمۇ بۇ نىكاھقا ۋەدىنى،
بەتنىيەتلىك كۆكتە غازنىڭ شورپىسى بولدى ھامان.
غەم بىلەن رەڭگىم سامان.
بىر كۇنۇمنى تەستە ئۆتكۇزدۇم نىتەي،
ئۇزىتىپ قويسام بولاتتى كېچىلەرنى تىنچ - ئامان.

〔بىمۇيۇ〕

جىق ساناپ قايتىش چېغىڭنى غەمدە مەن،
بارمىقىمنىڭ قالمىدى ئاغرىپ جېنى.
تەلمۇرۇپ ھەر كۇن يولۇڭغا بەندە مەن،
چىدىماي قاچتى بۇلۇتمۇ قالدۇرۇپ يالغۇز مېنى.
كۆز يېشىم يېپى ئۇزۇلگەن ئۇنچىدەك،
ئاقسا شياڭجياڭ لىق تولۇپ قاشتىن تېشىپ كەتكەي قېنى.
بىر بۇلۇڭدا سۆزلىسەم خەقلەر ساراڭ دەيدۇ مېنى.
بولدىلا، قىيناپ ئۆزۇمنى نە قىلاي،
يۇرمىگەيمەن چۇشلىرىمدە قايتا كۆرسەم دەپ سېنى.
يۇرمىگەيمەن دەردلىرىمگە يېڭىۋاشتىن دەرد قوشۇپ،
يۇرمىگەيمەن سېنى ئەسلەپ قايغۇ بىرلە ھەر كۇنى.

ياشلىرىم تەڭلەشتى شامغا ھەر كېچە،
ئۈيقۇدىن بىدارلىقىمغا تاڭ گۈۋاھ،
بىلمىدىم ئۆتتى ئەلەم يالغۇزچىلىقتا قانچە چاغ،
قانچە گۈگۈم، بىلمىدىم قانداق ئۇزاتتىمكىن ئۇنى.

〔ئاخىرقى سۆز〕

بولدى كىرمەيمەن بۇگۈندىن سۇڭ ھەۋەسنىڭ كەينىگە،
يېڭىۋاشتىن سەپسالاي ئەمدى ئۆزۈمنىڭ پەيلىگە.
تاكى تاڭدىن كەچكىچە ماڭماق سوكۇلداپ نە كېرەك،
قويۇۋەتمەيمەن كۆڭۈلنى مەيلىگە.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە تەنھا بىر قىزنىڭ ئاخىرقى باھار مەزگىلىدە ئۆز يارىنى سېغىنغان ئازابلىق ھېسسىياتى يېزىلغان. قاراڭلار، توزۇغان گۈللەر ئۇنى بىئارام قىلىدۇ، نەي ئاۋازى ئۇنىڭ يۈرەك باغرىنى ئېزىدۇ، ۋاپاسىز يارغا بولغان سېغىنىش خاپىلىققا ئايلىنىدۇ. ئۇ بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى قايتا ئويلىمايمەن، مۇنداق ئارزۇ ـ ھەۋەستىن قۇتۇلمەن، دېگەن يەرگە كېلىدۇ. لېكىن ئۆزىگە تەسەللى تاپالمىغان قىز يەنىلا بۇ دەردتىن قۇتۇلۇپ كېتەلمەيدۇ، كۆز ياشلىرى شامدەك تۆكۈلىدۇ، تاڭ ئاتقۇچە ئۇخلىيالمايدۇ. ئاپتور شېئىردا خورلانغان، تاشلىۋېتىلگەن بۇ قىزغا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

مېڭ فاڭ

مېڭ فاڭ، ئىسمى تېمۇرنىڭ ئىككىنچى ئوغلى بولۇپ، 1336-يىلى (ھازىرقى بېيجىڭ) دە ياشىغان. ئۇنى دەريانىڭ شەرقى (تەييۇەن) دىن ئىدى دېگۈچىلەرمۇ بار. جىجېڭنىڭ 12 - يىلى (1352 - يىلى) دانىشمەن - ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا تەشرىپ-دار بولغان. جىاڭنەن ۋاقىتلىق ۋازارەتچىدە تەپتىش بېگى بول-غان. مىڭ سۇلالىسىدىن كېيىنكى ئەھۋالى ئېنىق ئەمەس. ئۇ ئۆز ئۆمرىدە قەدىمكى خەنزۇ تىلى بىلەن داڭلىق بولغان. ئۇستا خەتتات بولغاچقا «مىڭ تەشرىپدارلىرىنىڭ توپلىمى» نامىلىق كىتابنى تەييارلىغان. شۇ چاغدىكىلەر ئۇنىڭغا «بىلىملىك ۋە سەزگۈر، مىجەزى ئوچۇق، بېزىقچىلىقتا ماھارەتلىك» ئادەم ئىدى، «چىن، ئىككى خەن سۇلالىسى ھەققىدە يازغانلىرىغا قارىغاندا، پىكرىنىڭ ئۆتكۈرلۈكى، تىلىنىڭ پاساھەتلىكلىكىدە ھېچكىم ئۇنىڭ ئالدىغا ئۆتەلمەيتتى» دەپ باھا بەرگەن. ئۇنىڭ قەدىمكى خەنزۇ تىلىدىكى ئالاھىدىلىكى كېيىنكى چاغلاردىكى لى مىڭياڭ، خې جىڭمىڭ ئېقىمىدىكىلەرگە باشلامچى بولغان. مېڭ فاڭ كۆپلىگەن ناخشا تېكىستلىرىنى يازغان، ئاۋاز قانۇنىيەتلىرىنى تەتقىق قىلغان. ھازىرغىچە ئازلا ئەسەرلىرى ساقلىنىپ قالغان.

نەغمە تېكىستى

(يۆدياۋ) تېەن جىڭشا

ئون ئىككى ئاي نەزمىلىرى

1

خۇش پۇراق يامغۇر، گىرىمسەن ساپ ھاۋا،
ئاقمىغان كۆلچەك سۈيىدە گۈل - گىياھ.
قارىسام گۈللەر توزۇپ قاچقان ھىدى،
ياپيېشىل قىياق يالاڭلاپتۇ بۇ دەم،
ئاي تولۇن، گۈگۈمدا جىمجىت كەڭ دالا.

2

كېلىدۇ پەسلى بېشارەت يانمۇيان،
قايسى چاغ بولغانىنى سۆزلەپ شادىمان.
سۇغا ئوخشاش ئۆتتىمۇ ئۆمرۇم دېمە،
كۇن ئىلاھىنىڭ قولىدا كۇن ھامان.
ئۇرمىساڭمۇ قامچا تۇلپارنىڭ ئۇزايى بەك يامان.

ئىزاھ:

ئالدىنقى تېكىستتە يامغۇردىن كېيىنكى باھار مەنزىرىسى يېزىلغان. گەرچە مىسرالاردا باھارنىڭ تۇغۇلۇشىغا بولغان كۆزىي قىيماسلىق بارەڭ قىلسىمۇ، لېكىن پىكىر ناھايىتى سۈزۈك. كېيىنكى تېكىستتە پەسىللەرنىڭ ئالمىشىپ تۇرىدىغانلىقى، ئۆمۈرنىڭ ئۇچقۇر ئاتتەك كېتىۋېرىدىغانلىقى ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن.

لەن چۈفاڭ

لەن چۈفاڭ، غەربىي يۈرتتىن. جياڭشىدا ئەمىرلەشكەر بولغان. «ئەرۋاھلار تىزىملىكىنىڭ داۋامى» دا لەن چۈفاڭ «شەجائەتلىك، تەقى ـ تۇرقى كېلىشكەن، تالانتلىق» كىشى ئىدى دەپ خاتىرىلەنگەن. لېۋ تىڭشىن بىلەن ياخشى ئۆتكەن ۋە بىر مەزگىل ۋۇچاڭدا بىللە تۇرۇپ مۇشائىرە يېزىشقان. كىشىلەر ئۇلارنى تاڭ دەۋرىدىكى يۈەن جېن بىلەن بەي جۈيىيگە ئوخشىتىپ تەرىپلىگەن. «يۈەن دەۋرىدىكى ئەركىن ئۇدارلىق كۆيلەر» گە ئۇنىڭ توققۇز پارچە نەغمە تېكىستى، ئۈچ پارچە يۇرۇشلەشكەن كۈي تېكىستى كىرگۈزۈلگەن.

نەغمە تېكىستلىرى

〔نەنلۈي〕 سى كۆەييۇ

سۆيگۈ

ھەممە ئىشتا بىلىنەر كالۋالىقىم،
ئەمما جورامۇ قېلىشماس، سەت ئەجەب.
سەت بولامدۇ ياكى كالۋا ياقتۇرۇشتا ھەممە گەپ.
راست كۆرۈمسىز، ئەمما كۆڭلى بەك بەلەن،
ئېلىۋالدىم مەن — بۇ كالۋانىڭ دىلىنى شۇ سەۋەب.
سەت بىرىنىڭ ماڭا جورا بولغىنى،
مەن ـ بۇ كالۋانىڭمۇ ھەمراھ تاپقىنى،
بارمىكىنتاڭ باقىي ئالەمدە پەقەت.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە بىر - بىرىگە كۆڭلى چۈشۈپ قالغان بىر جۈپ قىز - يىگىت مەدھىيىلەنگەن. ئۇلار بىر - بىرىنى ياخشى كۆرىدۇ. قارىماققا بىرى كالۋا، بىرى سەت. لېكىن، بۇ خىل ئىپادىلەش ئەنئەنىدىكى پەقەت ساھىبجامالالارنىلا يېزىشنىڭ ئەكسىچە بىر خىل يېڭىلىق.

〔شۇاڭدياۋ〕 چېنزۇي دۆڭفېڭ

مۇكا ئانقان چاغدىكى ئاۋاز دۇكانىنىڭ سىرتىدا،
تام ئېگىز، خۇددى سامانيولدەك يۇرەكتە جىق نىدا.
ياسىداق كارىۋاتتا يالغۇز بىر ئۆزۈم،
تارتىۋەتتىم پەردىنى ئاستاغىنا.
توختىماي يالغان يۆتەلمەكتىن كۆرۈشمەك مۇددىئا.
قىلغىلى ئىش يوق دېدەك مېيىشياڭنى توۋلايمەن بىكار،
مەقسىتىم: مەن بار ئىكەنىنى بىلسە يارىم نە بولا.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە بىر قىزنىڭ دەستىگاھىدا ماتا توقۇغۇسى يوقلۇقى، ئەس - يادى ئۆزى ياخشى كۆرگەن بىرسى بىلەن كۆرۈشمەك ئىكەنلىكى يېزىلغان؛ قىزنىڭ قىلىقلىرى، ئۇنىڭ ئۆي - خىيالى ناھايىتى ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن. تېكىستتە مۇھەببەتكە ئۆزىنى پىدا قىلغان قىزنىڭ قورقۇمسىزلىقى تەسۋىرلەنگەن.

〔شۇاڭدياۋ〕 جې گۇيلىڭ

سېغىنىش

ۋاقىرىخ، بىچارە قىزنىڭ ھالى ئاخىرقى باھار،
گۈل توزۇپ چۈشكەن كەبى بەرگى قاتار،

ئۇستىگە ئۇنىڭ تېخى يامغۇر ياغار.
ياغلىقىدا ياش دېغى، ھەر تامچە ياشتىن دەرد تامار.
قەلبى يىغلايدۇ قېيىداپ زار - زار.
تۇگۇۋالغان چاچلىرى سەلكىندە تارقالغان بۇلۇت،
زەپىران ھۆسنى، گۈزەل كۆڭلەكلىرىنىڭ رەڭگى خار.
ھوشىدىن كەتكەن كەبى ھالى ناچار.
بولغىنىدەك كۆككە ئالجىش بەرقرار.
مۇگدەپ قاپتۇ چىراغ شامدان ئارا،
ئايمۇ ئازغاندەك ئەقىلدىن سۇس يانار.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە سېغىنىش ئازابىدا ئاغرىپ يېتىپ قالغان بىر قىزنىڭ ھېسسىياتى تەسۋىرلەنگەن. مىسرالار باشتىن - ئاياغ قاپىيىلەشتۇرۇلگەن بولغاچقا، ھېسسىياتنى ئىپادىلەش ۋە ئوقۇر-مەننى تەسىرلەندۇرۇش جەھەتتە ئۆزگىچە ئۇسلۇب شەكىللەنگەن. سۆزلەر يېڭى ۋە ئىخچام، زورمۇزور قۇراشتۇرۇپ قويۇلغان ئەھۋال يوق.

[شۇاڭدياۋ] يەنئېرلو دې شېڭلىڭ

سېغىنىش

قىپقىزىل ياپراقتا پۈتتۈم نەزمىنى،
كۆكتە ئۇچقان تۇرنىلارمۇ بولدى خەت.
ھەر كۈنى ئاخشامدا ئاغرىيدۇ تېنىم،
چېگرىنى ئويلاپلا تاپقان ھەممە دەرد.
تال شېخىنى ئايلىنۇر ئاي شولىسى،
كۈجە كۆيگەن كۈجىدانلار شىر سۈپەت.

بىر يېتىپ كۆرگەن چۈشۈمدىن ئويغىنىپ،
سىلىسام يوتقان - چۈشەكلەر سوغ قەۋەت.
ۋاداەرىغ، يالغۇز ئۆتەرمەنمۇ يەنە،
سېغىنىش بولدى مۇرەمگە يۇك ئەبەت.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە بىر قىزنىڭ چېگرا رايوندىكى ئېرىنى سېغىنغانلىقى يېزىلغان. ئۇ كۈندۈزى ئېرەن دەرىخىنىڭ قىزارغان يوپۇرماقلىرىنى، قاتار ئۇچقان تۇرنىلارنى كۆرىدۇ، خىيالغا چۆمىدۇ. سېغىنىش كەچ بولغاندا تېخىمۇ كۈچىيىدۇ. يالغۇزلۇقتا كېسىلى ئېغىرلايدۇ. كۈجىداندىكى كۈجە كۆيۈپ بولىدۇ. يوتقان - كۆرپىلەر سوغۇق، ئۇيقۇسى كەلمەيدۇ. ئاخىرقى ئىككى مىسرادا بۇ خىل سېغىنىش ئەپكەشكە ئوخشاش ئۇنىڭ مۇرىسىنى ئېگىۋېتىدۇ. بۇنداق ئوخشىتىش قەدىمكى شېئىرلاردا ناھايىتى ئاز ئۇچرايدۇ. بۇ يەردە ئاپتور ئۆزىنىڭ يۇەن نەغمىلىرىگە تېكىست يېزىشتىكى ماھارىتىنى يەنە بىر قېتىم چوڭقۇر ئىپادىلىگەن.

[نەنلۇي] ما يۈلاك، گەن خۇاڭئېن، سەي چاگېر

چىمىلدىقتىكى دەرد

كېلىشكەن ھەمرىيىم كەتكەچ بۇ دەم ھۇجرام بوشاپ قالدى،
تىكىشكە كەشتىلەپ ئەنقا ماداريىم يوق، بىلەك تالدى.
ئۇزۇك - مونچاقلىرىم نەدە؟ چۇڭۇلغان قاپقارا چاچىم،
يۇرىكىمگە گويا بىرسى پىچاق سالدى.
قادالدى خورسىنىش ئوقتەك،

ئۇزۇلدى لەگلىكىم، ئۇنى شامال ئالدى.

ئەمەل - مەنسەپ ئۈچۈن ماڭدىم، دېدى، قىلغان گېپى شۇ گەپ،
گۇمانىم: كەتتى ئۇ بەلكىم تاماشا - بەزمىلەر ئىزدەپ.
نېسىپ بولماس ماڭا ئەمدى يېتىپ ياندا چۈش كۆرمەك.
ئېلىپ كەلمەس بىرى خەت - نامەنى زىنھار،
بىھاجەت رەمچىنى ئىزدەپ بېرىپ رەم ئاچتۇرۇپ كەلمەك.
جۇدالىق مىڭ تۈمەن غەم سالدى باشىمغا،
كېلەمدۇ ماڭىلا شۇنچە ئەلەم - كۈلپەت.
گىياھلار مەھلىيا چانقال - دەرەخلەرگە،
خازان بولغان چېچەك يامغۇر بىلەن ئۇلپەت.
ھىدى گۈلنىڭ شامالدا سىلكىنەر تىترەپ.

سالاسۈندىن تۇرۇپ باقسام كېتىپتۇ يول راۋان ھەريان،
قەدىم كۆۋرۈك بۇ لەنچياۋنىڭ تېگىدە سۇ تولۇپ ئاققان.
راۋاقتا يۆلىنىپ كۆڭلۈم بۇزۇلدى، نە ئامالىم بار،
خىيال قىلسام ئۇ چاغ ئۆتمۈش كۈلۈپ ئەتىر پورەك ئاچقان.
بولۇپتۇ ئاي تولۇن بۇ كەچ جىمى ئالەمگە نۇر چاچقان.

ئىزاھ:

بۇ يۈەن نەغمىلىرىدىكى بىر نەغمىدىكى تېكىست تۈگىمىگەن ئەھۋالدا، ئۇلاپلا باشقا نەغمىلەرگە تېكىست يېزىش ئۈسۈلى بىلەن يېزىلغان تېكىست. بۇ ئۇزۇن تېكىستتە بىر ئايالنىڭ جۇدالىق تۈپەيلى مۇپتىلا بولغان ھىجران ئازابى تەسۋىرلەنگەن. تېما گەرچە يېڭى بولمىسىمۇ، لېكىن مىسرالار ئۆز ئىچىگە چوڭقۇر مەزمۇننى يوشۇرغان. ئوخشىتىشلار جانلىق، كۆڭۈل ئىزھارى ئىنتايىن تەسىرلىك. چىمىلدىق ئىچىدىكى ئايالنىڭ ئېچىنىشلىق كۈنلىرى ۋە خاپىلىقى تولۇق ئىپادىلەنگەن.

يۇرۇشلەشكەن كۈي تېكىستلىرى

〔خۇاڭجۇڭ〕 يۇەن چېڭشۇاڭ

باھاردىكى سىغىنىش

باھار پەسلى ئۇزاپ كەتسە،
چېچەكلەر جاننى تەرك ئەتسە،
قىزىل بىرلە يېشىللىق تەقدىرى دىلغا ئەلەم سالغاي.
ئۆلۈپ كاككۇك بىلەن زەينەپ ئېچىلسا قەبرىدىن ئەتىر،
كىشىلەر ئاغزىدا تاتلىق قەدىم چۆچەك بولۇپ قالغاي.

〔ياۋۇيەن〕

كۈن نۇرىنىڭ ئىسسىقىدىن تارقىلۇر كۈجە ھىدى،
شەرق شامالى قىلدى ئۇنى كېپىنەككە ئەرمىغان.
خوشلىشىشتىن ئىلگىرى ئەھدە تۈزەيلى قايتىدىن،
ياش تۇغەپ كەتكەن چېغى ياغلىق ئېلىپ سۈرتمەككە قان.

〔چۈدۈيزى〕

كۆز ئېچىپ يۇمغىچە بار ياشلىق دېگەن،
بۇ، ئۇيانچان، گېپى ئاز بىر قىز ئۇچۇن قاتتىق ئازار.
ياش گويا ئوكيان، قۇرۇپ كەتمەككە يەتمەيدۇ كۆزى،
ئېيتسا ـ ئېيتسا تۇگىمەس ھەسرەتكە بۇ كەچ جان نىسار.

〔ياۋپيەن〕

يىل بويى پۈتمەس ئەلەم ـ ھەسرەتكە كىمدە بار چىدام،
ئەھدە ـ پەيمانلار نىچۈك بولدى ھارام.
نەچچە ئون يەردىن ئۇزۇلدى رىشتىمىز،
نەچچە ئون مىڭلاپ تۇگۈچ قىلدى يۈرەكنى بىئارام،
ئالتە قاتلاق كۆڭلىكىمنىڭ پەشلىرى يىرتىق تامام.

〔خاتىمە〕

كۆڭلىكىڭ پۈرلەشسە ئولتۇرما بېسىپ،
يۈرىكىڭگە قايغۇ ـ ھەسرەت بولمىغاي دائىم نېسىپ.
ئۇلىماق مۇمكىن ئۇزۇلگەن رىشتىنى،
يۈرمىگىن چامدامدا بوينۇڭنى قىسىپ.

ئىزاھ:

بۇ تېكىستتە ئاشىق ـ مەشۇقلارنىڭ جۈدالىقى ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ئىپادىلەنگەن: غەم ـ ئەندىشە ئۇلارنىڭ كۆڭلىدە تۇگۈچ پەيدا قىلىدۇ؛ سېغىنىش ئۇلارنىڭ يۈرىكىنى ئىزىپ پارە ـ پارە قىلىدۇ؛ كۆزدىكى ياش تۇگەپ قان ئېقىشقا باشلايدۇ؛ ئەھدە ـ پەيمانلار ئەستىن چىقمايدۇ. تېكىست ناھايىتى ئىخچام يېزىلغان. ھېسسىيات ئوقۇرمەنىنى تەسىرلەندۈرگۈدەك ئوبرازلىق بايان قىلىنغان.

دادې يۆشى

دادې يۆشى، ئىسمى جۇڭدا، ئۇيغۇر. تەرجىمىھالى ئېنىق ئەمەس. «يۇەن شېئىرلىرىنىڭ ئومۇمىي تىزىمى» دېگەن كىتابتا ئىككى پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

يۇخۇاتەي

تىنچ دالانىڭ ئېتىكىدە ياۋا ئوت - چۆپلەر تامام،
قىپقىزىل ياپراق مىدىرلايدۇ شامالدا ئىككى يان.
چىڭ تۇتۇپ تونىنىڭ پېشىنى چامدىدىم تاغ ئۈستىگە،
بولدى يانتۇ تەلپىكىم سوققاندا مەغرىبتىن شامال.
ئاي بىلەن كۇن ئالدىراش مەن نېمە كويدا كارى يوق،
تاغۇ دەريالار مېنىڭ ئاجىز جېنىمغا قوشتى جان.
گۇل - گىياھلار باشقا ئىقلىمدا تۇغۇپ كەتكەنمىدۇ،
مەي تۇتۇپ قىلدىم نىدا بولسۇن ئۇلارنى دەپ ئامان.

ئىزاھ:

شېئىردا گۇللىنىش ۋە ۋەيران بولۇشنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق، جاھاندىكى ئىشلارنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرىدىغانلىقى، پەقەت مەي - شاراب بىلەنلا كۆڭۈلدىكى غەشلىكتىن قۇتۇلغىلى بولىدىغانلىقى يېزىلغان. شېئىر ناھايىتى سالماق، ئۇنىڭدىن ئاپتورنىڭ ماھارىتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

چىن راھىب كالاننى چىەنتاڭغا ئۇزىتىش

خۇەينەنگە بېرىپ ـ كېلىپ تونۇشقان بىز،
كۆڭلىمىز بىر ـ بىرىمىزگە بۆلەكچە ئايان.
ياش چاغلاردا ئەخلاقتا كامالەت تېپىپ،
غەرەزسىز ئاجايىب نەزمىلەر يازغان.
بۇلاق بويلىرىدا ياشايسىز تەنھا،
بۇتخانا، ھۇجرىدا ئالىسىز ئارام.
ئويلايمەن مايمۇنلار توۋلىغان بۇ كەچ،
چىراغ يورۇقىدا مۇڭداشقان بولسام.

ئىزاھ:

ئەھۋالدىن قارىغاندا چىن راھىب كالان ناھايىتى بىلىملىك ئادەم بولغان، شۇڭا ئاپتور بۇ شېئىردا ئۆزىنىڭ ئۇنىڭ تالانتىغا بولغان قايىللىقىنى، شۇنداقلا خوشلاشقاندىن كېيىن يالغۇز يا-شايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ بىلەن قايتا كۆرۈشۈپ، چىراغ يورۇقىدا مۇڭداشقۇسى كېلىدىغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

لیۇ جیەنشەن

لیۇ جیەنشەن، غەربىي يۇرتلۇق. تەرجىمىھالى ئېنىق ئەمەس. «يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» دا تۆت پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

يولۇاس دۆڭلۇكىگە بارغاندا لیۇ داۋچۇەنگە يېزىلغان مۇشائىرە

بۇ ئېدىر راھىب ياشارغا ياخشى جاي،
ئەلمىساقتىن ئۇز - چىرايلىق بىر ماكان.
كۆل سوغۇق بولغاچقا كەتكەن ئەجدىھا،
تۇرنىلار كەلسە ئۇچۇپ ئەتراپ تۇمان.
قايىنىسا شەمشەر بۇلاق داننىڭ ھىدى،
قاشتېشى مېيخۇا تۆكۈلسە دۆڭ تامان.
ئەڭ ئېگىز جايدا كۆرۈشكە ھۆسىنىي،
مىڭ قېتىم چىقماق ماڭا ئارزۇ ھامان.

ئىزاھ:

بۇ لیۇ داۋچۇەنگە يېزىلغان مۇشائىرىنىڭ ئىككىنچىسى. ئۇنىڭدا يولۇاس دۆڭلۇكىنىڭ مەنزىرىسى، رىۋايەتتىكى شەمشەر بۇلاقتىن گۈرۈچنىڭ ھىدى كېلىپ تۇرىدىغانلىقىنى تەسۋىرلەش ئارقىلىق ئاپتورنىڭ بۇ جايغا بولغان مۇھەببىتى ئىپادىلەنگەن.

جامالدىن

جامالدىن، غەربىي يۇرتلۇق ئۇيغۇر، تەيدىك خانىنىڭ 3 - يىلى (1326 - يىلى) جېنجيانىڭدا مۇدەررىس، شۇندى خانىنىڭ جىيۇەن يىللىرىنىڭ ئاخىرىدا دانىشمەن - ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا باش مۇشاۋىر بولغان. كالېندارچىلىقتا بىلىملىك بولغاچقا «بۇيۇك كالېندار» ناملىق ئەسەر يازغان. بىر پارچە شېئىرىلا ساقلىنىپ قالغان.

چىەن يۇيتەن سىزغان «بامبۇكزارلىقتىكى يەتتە ئەۋلىيانىڭ رەسىمى» گە بېغىشلىما

— كىرىش سۆز

ۋۇشىڭ ناھىيىسىدىكى چىەن يۇيتەن سىزغان «بامبۇكزارلىقتىكى يەتتە ئەۋلىيانىڭ رەسىمى»نى كۆردۈم. قارىسام مويى قەلەمنى راۋان ماڭدۇرۇپ، سىياھنى سۇس بېرىپ، ئۇنى باشقا رەڭلەر بىلەن بېزەپ يۇرمىگەندەك قىلىدۇ. پەمسىچە، ئۇ جىن دەۋرىدىكى ئاددىي - سادىدا كىيىنىشنى گۈزەللىك دەپ قاراپ، تاشقى كۆرۈنۈشى بىلەن ئىچكى خۇشاللىقلارنىلا سىزغان ئوخشايدۇ. جىكاڭنىڭ ئالتە نەپەر بۇرادەرلىرىدىن بەزىلىرى ناخشا توۋلاۋاتقان، بەزىلىرى مەي ئىچىۋاتقان، بەزىلىرى خەت يېزىۋاتقان، بەزىلىرى ساز چېلىۋاتقان، ئاسمانغا تىكىلگەن پېتى بوردا ئولتۇرغان. ئۆزلىرىچە خۇشاللىقنىڭ پەيزىنى سۈرۈۋاتقاندەك. ۋاي - ۋۇي! بىلىكىگە بېشىنى قويۇپ، نەغمە - ناۋاغا غەرق بولۇشتىن باشقا، ئۇلارغا نېمە بار!

تەكەببۇر پەيلىدىن شۇيى جانابقا يەتتى ئۆچمەنلىك،
نەزەرگە ئالمىغان سىزۇك ئاۋام - پۇقرا سالامىنى.
شارابقا ياق دېيىش ئەلگە ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويماق،
گويا لىۋلىك كىشىگە تىنمىغاندەك ئۆز خىيالىنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا بامبۇكزارلىقتىكى يەتتە ئۆلىمانىڭ رېئاللىقتىن ئۆزىنى قاچۇرغانلىقى، شۇنداقتىمۇ بۇ ئىشنى يەنىلا ھەقدادىغا يەتكۈزەلمىگەنلىكى، ئۇلارنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىپ قويۇش غەرىزى بارلىقى، ھەتتا ئىشىك - دېرىزىلىرىنى چىڭ تاقاپ، ئۆزىنى پاك ساقلىماقچى بولغان لىۋلىكىغمۇ يەتمەيدىغانلىقى تەسۋىرلەنگەن. شېئىردا يۈەن دەۋرىدىكى رېئال كۆرەشلەر ئەكس ئېتىدۇ.

شېڭ شىمىڭ

شېڭ شىمىڭ، كۈسەنلىك ئۈيغۇر. ئۇ ئىستېدادلىق ئادەم بولۇپ، ئالتە خانلىقنىڭ تىلىنى ئۆگەنگەن. رەسىم سىزىشقا ماھىر، خەتتاتلىقتا كامىل بولغاچقا، ئۆلىمالار مەھكىمىسىدە تارىخچى بولۇپ ئىشلىگەن. جىجىڭنىڭ جياشىن (1344) يىللىرى «ھۆسنخەت مۇتالىئەسى» دېگەن كىتابنى يېزىپ پادىشاھقا تەقدىم قىلغان. شېڭ شىمىڭ بۇددا نوملىرىنى دېكلاماتسىيە قىلىشقا ئۇستا، سانسكرىت تىلىنى پىششىق بىلگەچكە «بۇتراجا تېغىنى تەكشۈرۈش» ناملىق كىتابنى يازغان.

بۇتراجا تېغىغا زىيارەت

مەن بۇ مەشرىق سۆيگۈسىدىن چۆچۈپ ئويغاندىم بۇ دەم،
ئۆي تۇتاي دەپ ئاشۇ ۋەج ساڭجۇ تەرەپ قويدۇم قەدەم.
قارىسام زاھىت ساماۋى دەل ـ دەرەخ تىكمەككە بەند،
ھۆر ـ پەرىلەر سالنى ھەيدەپ كۆكتە ئۇزگەن دەممۇدەم.
مېيىقۇدىن قالغان تەۋەررۈك دورا رەڭگى قىپقىزىل،
ئەنچى يەتكۈزگەن چىلاننىڭ چوڭلۇقى تاۋۇزغا تەڭ.
مەن تۇرۇپ قالدىم ئىلاھنىڭ ئالدىدا سۇرمەي زۇۋان،
ئاق قېيىنلىق جىلغا قوينى باش باھاردىن رەڭمۇرەڭ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتور بۇددا دىنىدىكى مەشھۇر تاغلارنى زىيارەت

قىلىپ، ھۆر - پەرىلەر توغرىسىدىكى رىۋايەتلەرنى يازغان. شېئىرنىڭ ئاكتىپ ئىدىيىۋى ئەھمىيىتى يوق. لېكىن، ئاپتورنىڭ مۇشۇ شېئىرىلا ساقلىنىپ قالغان بولغاچقا، ئۇنىڭدىن ئاپتورنىڭ شۇ چاغدىكى روھىي ھالىتىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

بىيىلىشا

بىيىلىشا، بەشبالىق ئۇيغۇرلىرىنىڭ ئەۋلادى. شۇندى خانـ لىڭ يۈەنتۇڭ بىرىنچى يىلى (1333 ـ يىلى) تەشرىپدارلىققا ئىرىشكەن، گۈڭجۇدا داروغاچ بولغان. كېيىن جىئەن يولىغا يۆتكىلىپ ئايماق بېگىنىڭ ياردەمچىسى بولغان. ئىلىم تەھسىلىدە قابىلىيەتلىك بولۇپ، ئۆز ۋەزىپىسىدە تۆھپە يارانقان. تاڭ دەۋـ رىدىكى شائىرلارنىڭ ئۇسلۇبىدا كۆپلەپ شېئىرلارنى يازغان بولـ سىمۇ، ئاساسىي جەھەتتىن يوقىلىپ كەتكەن. «تىەنتەيشەن تەزـ كىرىسى» گە شېئىرلىرى كىرگۈزۈلگەن.

شىخۇ كۆلى. جۇجىسى

ئىرەن دەرەخ چوققىسىدا سوغۇق ئاي نۇرى،
پوچتا يولىنىڭ ئىككى يېقى بامبۇك بىھىساب.
ئۆي ئىگىسى ياخشى كۆرگەچ يۇمران نوتىنى،
قېقىنۇسقا كۇيلەيدۇ پۇژلىگۈچ ياساپ.

ئىزاھ:

بۇ يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى داڭلىق شائىر ياڭ ژېيـ جېن (1296 — 1370) يازغان ئوخشاش تېمىدىكى شېئىرغا يېزىلغان مۇشائىرە. ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق ياخشى يېزىلغان شېئىر. ياڭ ژېيجېن شۇ چاغدىكى شائىرلارنىڭ ئالدى بولۇپ، بامبۇك قومۇشىنى كۇيلەيدىغان بۇ خىل شېئىرنى كۆپ يازغان. ئۇنىڭغا مۇشائىرە يازغانلارمۇ كۆپ بولغان.

جاڭ جىشا

جاڭ جىشا (掌机沙) ، ئۇيغۇر، ئارۇن قەبىلىسىدىن. شىغاۋۇل پىرقىسىدىكى ھەسەن تۆرىنىڭ نەۋرىسى. شېئىر يېزىشنى سەيدۇللادىن ئۆگەنگەن. جۇشقۇن، جانلىق شېئىرلارنى يازغان.

شىخۇ كۆلى. جۇجىسى

ئىككى ياقتا ئىككى تاغ ئۇستى باھار رەڭ ھەر كۈنى،
كۆل ئىچىدىن ئاڭلىنۇر قولۇاققا ماس كۈينىڭ ئۈنى.
گەر ئۆتەر بولسا پالاقنى ئويناتسىپ ساھىبجامال،
تامچە يامغۇردا سوغۇق، ئۆرلەيدۇ كۆلنىڭ دولقۇنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىرمۇ بىيېلىشا يازغان شېئىرغا ئوخشاش يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى دەۋرلىرىدە ياشىغان ياڭ ۋېيجېن (1296—1370) يازغان «شىخۇ كۆلى. جۇجىسى» غا تەقلىد قىلىنغان. شېئىر ناھايىتى راۋان، ئوبرازلىق ۋە جۇشقۇن كەيپىياتتا يېزىلغان.

جاڭ جىشا

جاڭ جىشا (仉机沙) ، ئۇيغۇر. «يۇەن دەۋردىكى شېئىر-لاردىن تاللانما» دا ئۇنى جاڭ جىشا (掌机沙) بىلەن بىر ئادەمدەپ كىتىن دېگەن گۇمان بولغان. لېكىن ئۇلارنىڭ ئىسمىدىكى خەنزۇچە بىرىنچى خەت ئوخشاش بولمىغاچقا، ئۇلار ئىككى ئادەم. «يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» دا جاڭ جىشانىڭ ئىككى پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. بۇ شېئىرنىڭ ھەر ئىككىسى شائىرنىڭ دوستى شۇي لياڭفۇغا بېغىشلانغان.

شۇي لياڭفۇنىڭ كۇتۇپخانىسىغا

قولىدا ئوتىغۇچ ھەم نوم ئېتىزغا كۇندۇزى ھەمدەم،
كېچە قولۇاق بىلەن سازلىق ئارا تۇتماق بېلىق بىر غەم.
گۈرۈچ تاپقاندا قالمايدۇ ئېغىز تەگمەي قولۇم ـ قوشنا،
بېلىق بولسا قەدىناس دوستىنى تەكلىپ قىلۇر شۇ دەم.
چېتى يوق تۇز، سۇيى ئەلۋەك، زىرائەت ئوخشىغان بىر جاي،
سارايىنىڭ چۆرىسى بامبۇك، ئېرىق ـ ئۆستەڭ ھاۋاسى نەم.
سالام ـ سەھەتتە شۇي مۇمىن يېتەلمەس ھېچېيىرى يوقتۇر،
بولالايدۇ قەلەمنىڭ بابىدا شاگىرۇ بىلەن دەرقەم.

ئىزاھ:

دوستىنىڭ كۇتۇپخانىسىغا بېغىشلانغان بۇ شېئىردا، ئاپتور شۇي لياڭفۇنىڭ نام ـ شۆھرەتكە بېرىلمەيدىغان، ئۆز كۇنىنى ئۆزى ئالىدىغان، كىتاب ئوقۇش ۋە يېزىقچىلىق بىلەن مەشغۇل بولىدىغان، شۇنداقلا يارۇ بۇرادەرلىرىنى ئەسلەپ، نامراتلارغا يار ـ يۆلەك بولىدىغان پەزىلىتىنى مەدھىيىلەپ، ئۆزىنىڭ ھاياتلىق كۆزقارىشىنى ئىپادىلىگەن.

نەي شىيەن

نەي شىيەن، ئۇيغۇر، قارلۇق قەبىلىسىدىن. 1310 ـ يىلى تۇغۇلۇپ، 1368 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن. ئاتا ـ بوۋىلىرى ئالتاي تاغلىرىنىڭ غەربىدە ياشىغان. ئۆزى چۆچەكتە چوڭ بولغان. يۇەن سۇلالىسى جۇڭگونى بىرلىككە كەلتۈرگەندىن كېيىن نەيىاڭ (بۇگۈنكى خېنەننىڭ نەيىاڭ شەھىرى) گە كۆچۈپ كەلگەن. شۇڭا نەي شىيەن بەزىدە ئۆزىنى نەيىاڭلىق دەپمۇ ئاتىغان. كېيىنچە ئىنىسى تاھا جۇڭلياڭ بىلەن بىللە جېجىياڭنى ئايلىنىپ يۈرۈپ يۈجىن (بۇگۈنكى جېجىياڭنىڭ نىڭبو شەھىرى) دە ئولتۇراقلىشىپ قالغان. نەي شىيەن جاھانىڭ ئىشلىرىغا كۆڭۈل بۆلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئەمەل تۇتۇش يولى ئوڭايغا چۈشمىگەن. ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىلا دۆڭخۇدىكى خەتتاتلار مەھكىمىسىدە قورۇقچى بولغان، دانىشمەن ـ ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا پۈتۈكچىلىككە تەكلىپ قىلىنغان.

نەي شىيەن شېئىرلىرى بىلەن داڭلىق. بىر پارچە شېئىر يازغان ھامان، شۇ چاغدىكى ئەدىبلەر تالىشىپ تۇرۇپ كۆرۈشكەن. مۇشۇلارغا كۆرە شۇ چاغدىكى خەتتات خەن يۈيۈ، قەدىمكى خەنزۇ تىلى ئالىمى ژاڭ زىچۈڭ بىلەن بىرلىكتە «جياڭنەندىكى ئۈچ ئۆلىما» دەپ ئاتالغان. نەي شىيەن ياشىغان دەۋر دەل يۇەن سۇلالىسى ئاجىزلىشىشقا يۈزلەنگەن، دېھقانلار قوزغىلىڭى ئارقا ـ ئارقىدىن يۈز بېرىۋاتقان ۋاقىت بولغاچقا، ئۇ جەمئىيەتنىڭ ھەرقايسى قاتلىمىدىكى كىشىلەر بىلەن قويۇق ئالاقە ئورنىتىش جەريانىدا جەمئىيەتتىكى قاراڭغۇلۇقنى، ئوردىدىكى رەزىل-

لىكنى، ئەمەلدارلىق مەيدانىدىكى چىرىكلىكنى، خەلق ئىچىدىكى نارازىلىقنى ئېنىق ھېس قىلغان. شۇڭا، ئۆز شېئىرلىرىدا شۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي رېئاللىقنى ئەكس ئەتتۈرگەن، ھۆكۈمـران سىنىپـلارنىڭ جىنايـەتىنى پاش قىلغان، خەلق ئاممىسىنىڭ قايغۇ ـ ھەسرەتلىرىگە ھېسداشلىق بىلدۈرگەن. «ئۇچ چوققـ-لىق تاغ ناخشـىسى»، «شىنـشياڭلىق مومايى»، «يېڭى دامبا قوشىقى»، «تۈزچى ئايال» قاتارلىق شېئىرلار بىزنىڭ يۈەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىنى چۈشىنىشىمىزدە زور رې-ئال ئەھمىيەتكە ئىگە. ئەلۋەتتە، ئارزۇ ـ ئارمانلىرىغا يېتەلمـ-گەنلىك تۈپەيلى، ئۇنىڭ ئۆتمۈشىنى سېغىنىش، تەبىئەتنى مەدھـ-يىلەش تېمىسىدىكى بەزى شېئىرلىرىدا قىسمەن چۈشكۈن كەيپـ-يات ۋە رېئاللىقتىن چەتنەشتەك ئەھۋاللارمۇ كۆرۈنىدۇ. بۇنى توغرا چۈشىنىش كېرەك.

نەي شىيەن يۈەن سۇلالىسىدىكى شېئىرىيەت مۇنبىرىدە ئا-تاقـلىق ئەدەب ھېسابلىـنىدۇ. ئۇ يازغـان «جىنتەي توپلىمى» كەڭ ـ كۆلەمدە تارقالغان. گۈسىلى تۈزگەن «يۈەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» غا ئۇنىڭ 158 پارچە شېئىرى كىرگۈزۈل-گەن. ئاۋايلىق يۈەنگۈڭ «جىنتەي توپلىمى» غا يازغان كىرىش سۆزىدە نەي شىيەننىڭ شېئىرىنى «يېڭى مەزمۇنلار بىلەن تولغان سۆزۈك، مەردانە» شېئىرلار دەپ تەرىپلىگەن. گۈڭ شىتەي ئۇنىڭ شېئىرلىرىنى «جەزبىدارلىققا ئىگە، رەڭدار» شېئىرلار ئىدى دەپ ماختىغان ھەم ئۇنىڭ بەش خەتلىك شېئىرلىرىنى «شې جاۋ، لىيۇ خۇي، جياڭيەنلەرنىڭ شېئىرلىرىغا ئوخشايدۇ»، يەتتە خەتلىك شېئىرلىرىنى «جاڭ جى، ژاڭ جيەن، لىيۇ يۈشىلەرنىڭ-كىگە يېقىنلىشىدۇ»، «نەغمە ـ ناۋا مەھكىمىسىدىكى شېئىرلار تىپىغا كىرىدىغان شېئىرلىرى تېخىمۇ گۈزەل، ئۇلاردىن شې كاڭيۇ، باۋ مىڭيۈەنلەرنىڭ ئۇسلۇبىنى كۆرگىلى بولىدۇ» دەپ

يازغان. ئومۇمەن ئالغاندا، نەي شيەننىڭ شېئىرلىرىدىن ئۇنىڭ تېما ۋە ئىدىيە جەھەتتە دۇنيانىڭ تەسىرىنى كۆپرەك قوبۇل قىلغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. بەزى شېئىرلىرىدا خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئالاھىدىلىكى بار.

نەي شيەن «خېشۇدىكى قەدىمىي جايلارغا زىيارەت» ناملىق ئالتە جىلد ئەسەر يازغان بولسىمۇ، ئەسلىي ئەسەر يوقىلىپ كەتكەن. «يۇڭلې قامۇسى» غا چاڭشەن ئايمىقى، ژېيجۇن ئايمىقى، خېنەن ئايمىقىغا ئائىت ئۇچ جىلد ئەسەر كىرگۈزۈلگەن.

ئۇچ چوققىلىق تاغ ناخشىسى

— كىرىش سۆز

جۇنجۇ ئايمىقىنىڭ ياڭدى دېگەن يېرىدە سەنفېڭشەن (ئۇچ چوققىلىق تاغ) دەيدىغان بىر تاغ بار. تولى خان تېخى تەختكە ئولتۇرمىغان چاغدا لەشكەر باشلاپ جورجىتلارنىڭ ئۇستىگە ئاتلانغان ۋە ئۇلارنىڭ سانغۇنلىرىدىن ۋەنيەن خادا، يىلاپۇۋۇ، ۋەنيەن شېلىيېلار بىلەن مۇشۇ تاغنىڭ قاپتىلىدا قەھرلىك جەڭ قىلىپ، 300 مىڭ لەشكىرىنى مەغلۇپ قىلغان. مۇشۇ تۇپەيلى جورجىت خانلىقىمۇ ھالاك بولغان ئىدى. يۇز يىلدىن كۆپرەك ۋاقىت ئۆتۈپ كەتتى. تېرىقچىلارغا، پادىچىلارغا مۇشۇ ئەتراپتىن سۇنغان نەيزە، تاشلىنىپ قالغان ئوق، مۆھۈر ـ تامغا قاتارلىق نەرسىلەر دائىم ئۇچراپ تۇردى. جىجېڭنىڭ 5 ـ يىلى جياپىڭنىڭ 2 ـ كۈنى جياچىڭدىن ئاستانىغا كېتىپ بېرىپ ياڭدىدىن ئۆتتۇم. كەچ بولۇپ كېتىپ ھۆدەيچى گو جۇنيەننىڭ سارىيىدا قونۇشقا توغرا كەلدى. ياشانغانلارنىڭ گەپ ـ سۆزىنى ئاڭلاپ ئولتۇرۇپ مۇشۇ شېئىرنى يازدىم.

كۈن پاتار چاغدا شەپەق نۇرسىز، بۇلۇتلار ئەگدى باش،
ھاڭدىكى بولجا دەرەخ كەتكەن جىراغا ئۇلىنىپ.
ئۇچ چوققا تاغنىڭ بېشىدا نەرە تارتقان ئۆزگىچە،
تۆت تەرەپ سالسام نەزەر قالغان بورانلار شۇمشىيىپ.
ئۇچرىدى ئۆستەڭ بويىدا ماڭا بىر دۇمچەك بوۋاي،
قىلدى شەرەت: ئاتنى توختات، ئاڭلىغىن گەپ ئولتۇرۇپ.
دەل بۇ دەم ئالدىڭدىكى كۆپكۆك بولۇپ تۇرغان ئېتىز —
ئۇستى جەڭگاھ، بىر زامان ئۆتكەن قەھرلىك جەڭ بولۇپ.
تېخى جورجىت خان قۇرۇلغان سوڭغى جېنىيۇ يىللىرى،
ئەل پاراكەندە تىنىمسىز چاڭ - توزانلار قوزغىلىپ.
دەسلىپى يەنجىڭ كېتىپ قولدىن بىيەنجىڭ كەتتى ھەم،
قوغدىماق خاندا نىيەت يۇرتنى بۇ يەردە چىڭ تۇرۇپ.
ئەمما، يۇەن شاھزادىسىدا بولدى قۇدرەت ھەمدە پەم،
نەچچە مىڭ چاقىرىمغا ئات سالدى قۇيۇندەك باستۇرۇپ.
ۋادەرىخ، قارلىقتا ئۇچ سەركەردە جان ئۇزدى، نىتەي،
ئاقتى قان دەريا كەبى، قالدى سۆڭەكلەر دۆڭ بولۇپ.
ئۇچقىنىدەك كۆكتە ئەنقا ھەم سۇزۇلگەندەك ئېقىن،
تەلىيى كەلدى يۇەننىڭ قالدى ئالەم ئوڭشىلىپ.
ئۆز ئېلىدىن ئايرىلىپ كەتكەن مۇساپىر بەندىلەر،
ياندى يۇرتقا تاپتى تىنچلىق، كۈلدى خۇش كۆي توۋلىشىپ.
گاھى - گاھ ئاڭلايمەن كەچ سوغدا قىرومۇ تىترىگەن،
كېتىدۇ جىمجىت كېچە ئەرۋاھ ئاۋازىغا تولۇپ.
بەزىدە قىرنىڭ بېشىدا مال بېقىپ يۈرگەن يىگىت،
قالىدۇ چاتقال ئىچىدىن پارچە ئوقنى ئۇچرىتىپ.
تۆھپىكار دەپ خوچۇيىڭ بىرلە ۋېيجىڭنى دېگۈلۈك،
نام - ئاتاق تاپقان، قولدا تامغا بار يارلىق تۇتۇپ.
ۋە لېكىن ئۆلگەن بۇ يەردە قانچە - قانچە قەھرىمان،
ئەمدى كىم ئەسلەر ئۇلارنى قەبرىلەرگە مەي تۆكۈپ.

ئىزاھ:

مىلادىيە 1232 - يىلى موڭغۇل قوشۇنى جەن خانىدانلىقى-نىڭ قوشۇنى تۇرۇشلۇق مۇھىم ئۆتكەل تۇڭگۇەننى ئايلىنىپ ئۆتۈپ، تاڭ (بۇگۇنكى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ تاڭخې ناھىيىسى) بىلەن دېڭ (بۇگۇنكى خېنەن ئۆلكىسىنىڭ دېڭشيەن ناھىيىسى) نىڭ شىمالىدىن بيەنجىڭ (بۇگۇنكى كەيفېڭ) گە قاراپ ئاتلاندى. جەن سانغۇنلىرىدىن ۋەنيەن خادا 150 مىڭ ئاتلىقنى باشلاپ يارەمگە ماڭدى. موڭغۇللارنىڭ سەركەردىسى تولى چارچىتىپ كاردىن چىقىرىش ھېيلىسىنى قوللىنىپ، جەن قوشۇنلىرى ھۆ-جۇمغا ئۆتسە جەڭ قىلمايلا چېكىنىپ، جەن قوشۇنلىرى توختىسا ئۇلارغا ھۇجۇم قىلىپ ئارام بەرمىدى. ھاۋا سوغۇق، ئۇنىڭ ئۈستىگە قېلىن قار يېغىپ كەتكەن بولغاچقا، جەن قوشۇنلىرى بەرداشلىق بېرەلمىدى، ھەتتا نەيزە - قىلىچلارنى كۆتۈرۈشمۇ ئېغىر كەلدى. ئۇلار نائىلاج ھالدا جۇنجۇ ئايمىقىنىڭ سەنفېڭشەن تاغلىرىغا چېكىندى. موڭغۇل قوشۇنى ئۇلارنى تۆت تەرەپتىن مۇھاسىرىگە ئالدى. جەن قوشۇنى مەغلۇپ بولدى. بۇ دەل تارىخ-تىكى مەشھۇر سەنفېڭشەن جېڭى ئىدى. شېئىر شۇندى خانىنىڭ جەجېڭ 5 - يىلى (1345 - يىلى) قىشتا يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا بىر بوۋاينىڭ ئاغزى ئارقىلىق يۇەن سۇلالىسىنىڭ غەلىبىسى مەدھە-يىلەنگەن، شۇنداقلا ئۇرۇشنىڭ رەھىمسىزلىكى تەسۋىرلەنگەن ۋە «بىر سانغۇننىڭ غەلىبىسى ئون مىڭلاپ جەسەتنىڭ بەدىلىگە كېـ-لىدۇ» دېگەن پىكىر ئالغا سۈرۈلگەن. شېئىرنىڭ ئاخىرىدىكى تۆت مىسرادا شېئىرنىڭ ئومۇمىي مەزمۇنى يېغىنچاقلانغان.

باھار پەسلى ۋاڭ يۇەنجاڭغا مۇشائىرە

تۆگە قوشقان مەپە، زەردىن ھاۋا رەڭلىك سايمۇەن،
نېلۇپەر گۈللۈك تۆشەكتە ئولتۇرار بىر جۈپ لېۋەن.

خان يولىدا توختىدى يامغۇر، بېسىقتى چاڭ - توزان،
قاپلىدى سەلكىن باھار قەلئەسىنى توزغاق بىلەن.
شام يېقىپ كەچتىن سەھەرگە مەي ئىچىشتۇق توختىماي،
قوشنا تامدىن ئاڭلىنۇر ناخشا ئاۋازى دەممۇدەم.
بىر مۇساپىر بۇ دەقىق، كۆڭلىَ بۇلاقتىنمۇ سۇزۇك،
ئويغىنىپ جىاڭنەندە چۈشتىن كېيىدى جەندە ئۈستى نەم.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا باھار پەسلىدىكى مەنزىرە، ئىللىق قۇياش نۇرى، سەيلە - ساياھەت قىلىۋاتقانلارنىڭ خۇشاللىقى يېزىلغان. بۇ چىرايلىق كۈنلەر ۋە قوشنىلارنىڭ ئۆيىدىن كېلىۋاتقان ناخشا ئاۋازى ئىچىدە ئاپتور ئۆز ئۇلپەتلىرى بىلەن شام يورۇقىدا مەي ئىچىدۇ، لېكىن كۆڭلىدە ئالەمدىن پاك كېتىشنى ئويلايدۇ. بۇ يەردە ئۇنىڭ سىياسىي سەيىنادا مەيۈسىلەنگەنلىكى ئىپادىلەنگەن.

جۈجىسى

ئايدىڭكۆلدىكى سىمىڭ تېغىدا يۈجىجى سىزغان رەسىمگە بېغىشلىما

1

ماي ئېيى، لوتۇس قىزىل، كۆلنىڭ يۈزىنى قاپلىغان،
يۇمىلاق ياپراقلىرىنى يۆلىۋاپتۇ كۆك بۇلۇت.
بىر گۈزەل قىرغاقتا ئۆرە سۇغا قارماق تاشلىغان،
قايتتى ئۆيگە ئاق بېلىقنى تال شېخىغا ئۆتكۈزۈپ.

2

كاتتا كۆۋرۈكنىڭ يېنى، مېيخۇا ئېچىلغان ھۇپپىدە،
كېمىنى باغلاپ قويۇشقا كەلدى بىر چال ئالدىراپ.
قار ياغارمۇ ئەتە تاڭ ماڭغاندا تۇتاقلا بېلىق،
يۈممىدى كۆز بىر كېچە غەم بىرلە ئاسمانغا قاراپ.

ئىزاھ:

نەي شېئىرنىڭ بۇ شېئىرى تۆت پارچە، بۇ يەردە بىرىنچىسى بىلەن تۆتىنچىسى ئېلىنغان. شېئىردا كەيپىيات ئىنتايىن راۋان، ئوبراز شۇنچىكى يارقىن ۋە جانلىق، تۇرمۇش پۇرىقى ئىنتايىن قويۇق ئىپادىلەنگەن. ئوقۇغان ئادەمنى تەسىرلەندۈرگىدەك جەزبىدارلىققا ئىگە.

كۈز پەسلى شۇي جۇڭيۈنى ئەسلەپ

قاتمۇقات تاغ، ياپيېشىل ئورماندا يامغۇرنىڭ نېمى،
ئېگىپ قەددىم جېنىم يوق باقمەن مەغرىب تامان.
ئوي - خىيالىم شەرقي كەنتلىك شۇ بوۋايدەك كۈن كۆرۈش،
باغلىسام كەچتە ئۆكۈزلەرنى كۆتەككە نە ئارام.

ئىزاھ:

ئاپتور دوستىنى ئەسلەش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭمۇ دەرۋىشلىك يولىنى تۇتقان دوستىدەك چىمەنزارلاردا خاتىرجەم ھايات كەچۈرۈش خىيالى بارلىقىنى ئىپادىلىگەن.

ھىلال ئاي

غەم نېمە، كۈلپەت نېمە بىلمەيدۇ جياڭنەنلىك بالا،
ئاينى كۆرسە ئۇ كۈمۈش ئىلمەكمۇ دەيدۇ ھەر زامان.

چوڭ ـ كىچىك تۇغقانلىرىم ئايغا قاراپ ئۇندىنمۇ خۇش،
مېنى چىق دەپ ئۆگزىگە توۋلايتتى كۆزنەكتىن تامام.
بولدى ئۇچ يىل قوزغىلالماي تۇرغىلى ئاستاندا،
قاتىرىدىم باقماق ئۈچۈن جان چاڭ ـ توزاندا ھەر تامان.
ھەر قېتىم كۆرسەم بۇ ئايىنى ھەر قېتىم كۆڭلۈمدە دەرد،
يۇرتقا قايتماق ئوي ـ خىيال كەتتى ئېقىپ سۈدەك راۋان.
بىلمىگەنتىم ئۆز ئۆيۈمدە يا گادايمۇ، بايمۇ مەن،
نەگە بارسام قان ـ قېرىنداش بىرلە يۇرگەن تىنچ ـ ئامان.
كىم چۈشەنگەي باش ئېلىپ يۇرگەندە ياتلار يۇرتىدا،
بىرگىنە ئاشۇ ھىلال ئاي بولدى سىرداش دوست ھامان.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئاپتور ئىنتايىن ئاددىي تىل بىلەن ئايغا قاراپ ئۆز يۇرتىنى سېغىنغانلىقىنى، باشقا يۇرتلاردا يۇرگەن چاغلىرىدىكى غېرىبلىقنى ئىپادىلىگەن.

شۇي يۈيىنى جەنۇبقا ئۇزىتىش

توختىدىم خۇاگەي تەرەپكە كۆز تىكىپ،
ئۆيىڭىز بوستان ئېدىرىنىڭ شەرقىدە.
دەل ـ دەرەخلەر چۈمكىۋاپتۇ كۆلبىنى،
گۈل تۆكۈلگەن چاغ يېغىنىڭ زەربىدە.
پەردىدىن شۇڭغۇيدۇ خۇشبۇي ئاق تۇمان،
شام نۇرى ئوينار كىتابنىڭ ھەرپىدە.
قونۇۋاپتۇ تال شېخىغا ئاي ھىلال،
قالدۇرۇپ مېھمانىنى سازنىڭ كەيپىدە.

ئىزاھ:
ئاپتورنىڭ دوستىنىڭ ئۆيىگە بارغان بولۇشى ناتايىن. لېكىن، ئۇ دوستىنىڭ تۇرىدىغان يېرىنى شۇنچىكى گۈزەل قىلىپ

تەسۋىرلىگەن. مىسرالار شۇنچىكى راۋان، ئوقۇرمەننى ئۆزىگە مەھلىيا قىلىدۇ.

دۇەن جىپۇنىڭ باھار چاغى جياڭنەننى ئەسلىگىنىگە بېغىشلىما

گۈل تۇۋىدە ئاي تولۇشنى ساقلىدۇق ئىچكەچ شاراب،
تامچىسىدىن ھۆل بولۇپ كۆڭلەك، دېغى كەتتى تاراپ.
يۇرسە بىر يىل كۆل بويىدا چۇش كەبى ئۆتكەي باھار،
كۆرۈنۈر جياڭنەندە سۇ كۆكنىڭ يۈزىدەك پارقىراپ.
قوغلىساق شۇملۇقنى ھەرئان ۋاڭ يىشياۋ ئەسكە چۈشەر،
تۇرغىنىدەك كۈيچى لى گۈينەن كۈلۈپ بىزگە قاراپ.
تاللىساق بولمامدۇ ۋۇشەن باغرىدىن تۇتماقتا ئۆي،
نە ئەجەب قولۇاق ئۇچۇن كۆۋرۈك يېنى قالسا ياراپ.

ئىزاھ:

بۇ باھار كۈنلىرى شىخۇ كۆلىدە سایاھەت قىلغان چاغلارنى ئەسلەپ يېزىلغان شېئىر. ئۇنىڭدا ئاپتور شىخۇ كۆلىنىڭ مەنزىرىسىنى تەسۋىرلەپ، ئۆزىنىڭ كۆلگە بولغان مۇھەببىتىنى سەمىمىي ۋە تەسىرلىك ھالدا ئىپادىلەپ بەرگەن.

كۆيۈمچان راھىبنى شۆدوۋ تېغىغا ئۇزاتقاندا ئەمىرلەشكەر ئولجايتۇغا مەرسىيە

1

قىلدى جېجياڭ شەرقىنى ئالۋاستى ياپون خار ئەجەب،
ئاڭلىبان ئۇشبۇ خەۋەر سانغۇن چىرايى دەر غەزەپ.

سەپ تۇزۇپ ساھىلدا كۆكنى ئىس - تۈتەكلەر قاپلىدى،
كەچكى جەڭنىڭ شىددىتى قىلدى دېڭىزغا قان بېزەك.
نەي ئۇنىگە ناخشا جور، ئاينى چۈشۈرگەي مۇڭلىرى،
باش سۆڭەكتىن جام ياساپ سەلكىندە ئىچمەك شۇ سەۋەب.
گەر بۇدەم نەنشەندىكى بامبۇكنى قويماستىن كېسىپ
يازسا ئەشئار ياۋنى قىرغان تۆھپىگە يەتمەس پەقەت.

2

ئۇيۇق شەرقىي جەنۇبتىن بەك يىراق، ئالدىدا كەك ئوكيان،
بولۇپتۇ ئوغرىلار بۇندا دېڭىز تىنچىتقۇچى سۇلتان.
قىلىچ ئاسقان بېلىگە جىسىمدە قانىنىڭ ھىدى بۇ دەم،
تەكەببۇرلۇق كۆزىدە، بېشىنى ياغلىق بىلەن تاڭغان.
ئۆزى يالغۇز كېمە بىرلە ھۇجۇمنى باشلىدى سانغۇن،
ياۋۇزلار بارىگاھى توپ ئوقىدا تەلتۆكۈس ۋەيران.
ئەبەدىي نۇرلىنىپ دولقۇن ئىچىدە تۇرىدۇ بىر تاش،
شەپەق مەزگىل كىمىكى يېنىدىن ئۆتسە يېشى تامغان.

ئىزاھ:

بۇ ئەسلىي تۆت پارچە شېئىر. بۇ يەردە ئىككىنچىسى بىلەن ئۈچىنچىسى تاللانغان. يۇەن سۇلالىسىدىكى داڭلىق سانغۇن ئولجايتۇنىڭ ياپون باسقۇنچىلىرىغا قاقشاتقۇچ زەربە بەرگەنلىكى توغرىسىدا «يۇەن تارىخى. ئولجايتۇنىڭ تەرجىمھالى» دا خاتىرە قالدۇرۇلمىغان. بۇ ئىككى شېئىردا ئولجايتۇنىڭ ياپون دېڭىز قاراقچىلىرىغا قارشى باتۇرانە جەڭ قىلغانلىقى يېزىلغان ۋە ئۇنىڭغا بولغان چوڭقۇر سېغىنىش ئىپادىلەنگەن. شېئىر كۆتۈرەڭگۈ، مەردانە، جۇشقۇن ۋە پاكىز تىل بىلەن ئاپتورنىڭ ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتىنى بايان قىلغان.

شىنشياڭلىق موماي

چېچى پاخماق، يالاڭ ئاياغ شىنشياڭلىق موماي،
كەنت ئىچىدە ياشانغان ئۇ، چاپىنى قوراق.
كۈندۈزلىرى ئۇماچ ئېتىپ ئېتىزغا چاپسا،
تاڭ ئاتقۇچە يىپ ئېگىرەر غۇيۇلدىتىپ چاق.
بۆزنى سېتىپ چېرىك ھەققى غەملەيدۇ بەزەن،
موپاڭ چۆرۈپ دان ئاقلايدۇ خانلىق ئۇچۇن ھەم.
كەلسە ئامبال چاپارمىنى ھەق ئېلىش ئۇچۇن،
بېرىش كېرەك، بېرەلمىسە قامچا يەيدۇ تەن.
بولدى ئۇچ ئاي ئىككى ئوغۇل قايتمىغانغىمۇ،
ئاچ قورساقمۇ، توڭلىغانمۇ، ھەر كۈنى شۇ غەم.
تۈنجى ئوغۇل ساراي ئىچرە ياغاچ توشۇيدۇ،
ئىككىنچىسى دەريا بويى قاش قاشلاش بىلەن.
ھۇشقىتىدۇ سوغۇق شامال، نۇرسىز جىنچىراغ،
قەرز سۈيلەر بەگ - غوجاملار ئىشىكنى قېقىپ.
كۆپ ئىچىدە بىر تال دان يوق، ياندا بىر يارماق،
ئاران - ئاران كۈن ئۆتكۈزەر نەۋرىنى بېقىپ.
نەۋرىسىنى ساتماقچى ئۇ ئەتە بازاردا،
زاڭلىق ئېتەر بەلكى خەلقلەر باھا تالاشسا.
ئانا - بالا جۇدالاشسا ھېچبىر گەپ ئەمەس،
مەيلى ئىدى قەرزگە لايىق ئازراق پۇل تاپسا.
يەنە ئۇچ كۈن ئۆتكەن چاغدا كېلەر يېڭى يىل،
قېينانىنىڭ قەبرىسىگە نېمە كۆيدۈرەر؟
ياش تۆكمەكتىن باشقا ئامال يوقتۇر ئۇنىڭغا،
بەلكى ھەسرەت، ئاچچىق ئۇنى ئاسمانغا يېتەر.
كورېيىلىك ئايال بولۇپ قالغان بولسا ئۇ،

ساندۇقىغا ئالتۇن - كۈموش تولار ئىدى لىق.
ئۆتەر ئىدى كېچىلىرى ناخشا - ئۇسسۇلدا،
قاشتېشىدىن قەدەھ تۇتۇپ، ئىسسىق مەي ئىچىپ.
قولدا ئالتۇن بىلەزۈكلەر، باشتا زەر - ئۇنچە،
قوش ئۆردەكلەر كەشتىلەنگەن يېشىل تاۋارغا.
خىزمەتكارلار كېلىپ ئاستا قايرىسا پەردە،
چىقار ئىدى كۈجىداننىڭ ئىسى ھاۋاغا.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا جاپا - مۇشەققەت بىلەن ياشايدىغان بىر مومايىنىڭ ۋە ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرىنىڭ ئېچىنىشلىق تۇرمۇشى، شۇنداقلا بۇ مومانىنى كورېيىدىن ئوردىغا كەلتۈرۈلگەن توقال خانىشلارنىڭ ھاياتى بىلەن سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق شۇ چاغدىكى زۇلمەتلىك ئىجتىمائىي رېئاللىق پاش قىلىنغان. ۋە يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى ئۆتكۈر سىنىپىي كۈرەشلەر ئېچىپ بېرىلگەن. شېئىر ئاددىي تىل بىلەن، چۈشىنەرلىك قىلىپ يېزىلغان، زىيادە كۆپتۈرۈلگەن ياكى قۇراشتۇرۇلغان جايلار يوق. ئەسلىي شېئىرنىڭ ئاخىرىغا نەي شىەننىڭ ئىنىسى تاھا جۇڭلىياڭ بىلەن قۇرداش بولغان گەي يۇنفۇنىڭ سۆزلىرى قوشۇمچە قىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭدا نەي شىەننىڭ بۇ شېئىردىكى ماھارىتى بەي جۇيىيدىن ئېشىپ كەتكەن دەپ يېزىلغان. ئەلۋەتتە، بۇ شەخسنىڭ كۆزقارىشى. لېكىن، بۇنىڭدىن نەي شىەننىڭ مۇشۇ خىلدىكى شېئىرلىرىنىڭ بەدئىي قىممىتىنى بىلىۋالغىلى بولمىدۇ.

«نەشپۈتلۈك باغدىكى ئاقباش قۇش رەسىمى» گە بېغىشلىما

ئاي نۇرى بەك سۇس يېنىپتۇ قوش قەۋەت ئۆيگە قاراپ،
شاختىكى قار پەردىگە لەۋ تەگكۈزەر ئەتىر پۇراپ.

ئەتىياز تېز كەتتى دەپ تاغ قۇشلىرى بەلكىم خاپا،
شۇ سەۋەب گۈللۈكتە قاپتۇ بېشى ئاق قۇش پەي تاراپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاقباش قۇشنىڭ باھار بەك بالدۇر قايتىپ كەتتى دەپ تولا ئاغرىنىپ بېشى ئاقىرىپ كەتكەنلىكى تولىمۇ ئۇستىلىق بىلەن ئىپادىلەنگەن.

رۇخىي دەريا سى

يۇەن قوشۇنلىرى سۇڭ لەشكەرلىرى بىلەن بىرلىشىپ سەيجۇ قەلئەسىگە ھۇجۇم قىلدى. قەلئە يىمىرىلدى. جورجىتلارنىڭ ئوڭ قول ۋەزىرى ۋەنيەن جۇڭدىي ئالتە يۈز ئادىمى بىلەن قورشاۋ-نى بۆسۈپ چىقتى. رۇخىي دەريا سى بويىغا كەلگەندە ئاتتىن چۈ-شۈپ كەينىگە قارىدى ۋە كۆككە كۆتۈرۈلۈۋاتقان ئىس ـ تۈتەكنى كۆردى. جۇڭدىي قوّل ئاستىدىكىلەرگە: «دۆلەت مۇنقەرز بولدى. پېقىر خان جەمەتىدىن چىققان ۋەزىر بولغاندىكىن، مېنىڭمۇ ئۆ-لۈشۈم كېرەك. ھەرقايسىڭلار بالدۇرراق تەسلىم بولۇڭلار» دې-دى. لەشكەرلەر چۈرقىرىشىپ كەتتى: «جانابىڭىز ئۆلگەن يەر-دە، بىزنىڭ ئۆلمەيدىغانغا نېمە ھەددىمىز؟»* ئالتە يۈز ئادەم مەردانە ھالدا ئۆزلىرىنى رۇخىي دەريا سىغا تاشلاپ، سۇغا غەرق بولدى.

پەسلى كۈز دەريادىن ئۆتتۈم ئات بىلەن،
مەردۇ مەيدان جەڭ ئاۋازى ئاڭلىنىاتتى دەممۇدەم.
پارچىلانغان نەيزە قۇمنىڭ قوينىدىن ئالغان ئورۇن،
قان ھىدىدىن خانۇەيران بارىگاھ باشىدا غەم.
تا ئەزەل ئەلگە ساداقەت بىلدۇرۇش ئىنسانغا يار،
يا ئۆلۈم، ياكى كۆرۈم دەيمىز يۈرەكتە يوق ئەلەم.

ئۆتسمۇ مىڭ يىل، لېكىن دۇڭ خۇ گېپىي ئۆرنەك هامان، يۈز كېلەلمەسلىك نومۇس تېمەن فېڭ كەبى مەردلەرگە هەم.

ئىزاھ:

دۇڭ خۇ ئەمىنىيە يىللىرىدىكى سالنامچى، ئۆلۈم ئالدىدا مۇ راست گەپ قىلغان ئادەم. تېمەن فېڭ چىن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىدىكى ئاقسۆڭەكلەردىن. لېيۇ باڭ غەلىبە قازانغان چاغدا، ئاسىيلىق قىلمىشنى خالىماي ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان. ئاپتور بۇ شېئىردا جورجىت خانلىقىنىڭ سانغۇنى ۋەنيەن جۇڭدېنىڭ ساداقىتىنى مەدھىيىلىگەن. ئۇنىڭ «ئۇچ چوققىلىق تاغ ناخشىسى» دا موڭغۇللارنىڭ جورجىتلارنى مەغلۇپ قىلغانلىقىنى، بۇ شېئىردا جورجىت سەركەردىلىرىنى مەدھىيىلىشى نەي شېھىنىڭ ئادەم ۋە ۋەقەلەرگە تارىخىي يوسۇندا ئادىل باها بېرەلەيدىغانلىقىنى، يىراقنى كۆرەلەيدىغان جۇرئەتلىك ۋە بىلىملىك ئادەم ئىكەنلىكىنى دەللىلەيدۇ. نەي شېھىنىڭ بۇ خىل روھىمۇ قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ.

ئاستاندىن يولغا چىقىش

بار ئىدى نەنياڭدا مەنسەپ تۇتمىغان بىر ياش كىشى،
چىقتى يولغا، مەقسىتى خان يۇرتىنى كۆرمەك بېرىپ.
ئۇ ئاشۇنداق خۇشى تۇتسا ناخشا توۋلاپ كەچكىچە،
بېشىغا كۇن چۈشسە يۇرگەندىن ئىدى قاينىاپ ـ تېشىپ.
گۈل ـ گىياھلار ئۈستىدە ئاپئاق قىرو، ئەتراپ سوغۇق،
يىل تۇگەپ، كىيگەنلىرى بەكمۇ يېلىڭ قالغان چېنىپ.
دوستلىرىنىڭ كۆڭلىگە بىلدۇردى رەھمەت بىرمۇبىر،
چۈشتى يولغا هارۋا هەيدەپ چېگرا سېپىلىدىن چىقىپ.
زوڭزىيىپتۇ ئاق بۇلۇتلار سەددىچىننىڭ ئاستىغا،
دەل ـ دەرەخ، ياپراق ياتار ئۆتەڭ يولىدا سارغىيىپ.

تۇرنىلارغا ئەڭ ئېگىز جايدا تۇرۇپ سالساڭ نەزەر،
كۆرىسەن جەنۇب تەرەپكە ئۇچقىنىنى يول ئېلىپ.
شۇ دەقىق مەنمۇ ئۆزۈمنىڭ ھالىغا قالدىم قاراپ،
قايغۇ ئىچرە ئۆرتىنەرمەن يۇرىكىمدە ئوت يېنىپ.
چامدىسام دەريا تامان ئالدىمدا ساڭگەن قىرغىقى،
سۈدا سايەم، بىلمىدىم ماڭماقنى نەگە يول تېپىپ.

ئىزاھ:

بۇ «ئاستانىگە سەپەر» تۇركۇمىدىكى شېئىرلارنىڭ بىرىنچىسى. «ئاستانىگە سەپەر» نى شائىر جەبھىنىڭ 9 - يىلى (1349 - يىلى) چوڭ ئاستانە خانبالىق (بېيجىڭ) دىن يۇقىرى ئاستانە (بۇگۈنكى ئىچكى موڭغۇل جېڭلەنچى خوشۇنىغا قاراشلىق شەندىيەنخې دەرياسىنىڭ شىمالىي قىرغىقى) گە ماڭغان چاغدا يازغان. بۇ قېتىمقى سەپەرنىڭ مەقسىتى ئېنىق ئەمەس. لېكىن، ئۇ ئۆز ۋاقتىدا خان يولىدىن ماڭغان. چوڭ ئاستانىدىن چىقىپ چاڭپىڭ، جۇيۇڭگۇەن، يۈلىن (بۇگۈنكى گۇەنتىڭ سۇ ئامبىرى-نىڭ جەنۇبى)، لۈڭمېن (بۇگۈنكى خېبېي ئۆلكىسىنىڭ چىچېڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىدىكى لۈڭگۇەن)، چىچېڭ، جىن گې (چىچېڭ ناھىيىسىنىڭ غەربىي شىمالى)، دۇشى (بۇگۈنكى چىچېڭ ناھىيىسىنىڭ شىمالىدىكى دۇشى ئۆتكىلى)، نيۇچۇنتو (بۇگۈنكى خېبېي ئۆلكىسى گۇيۇەن ناھىيىسىنىڭ جەنۇبى)، نى لىن پەشتىقى (بۇگۈنكى ئىچكى موڭغۇل دولۇن ناھىيىسىنىڭ غەربىي جەنۇبى) قاتارلىق جايلاردىن ئۆتۈپ، يۇقىرى ئاستانىغا يېتىپ بارغان. يول بويىدىكى ھەرقايسى جايلارنى كۆرۈپ، ئوتتۇز نەچچە پارچە شېئىر يازغان. بۇ شېئىرنىڭ تىلى ئاددىي، لېكىن مىسرالاردىن غەمكىنلىك چىقىپ تۇرىدۇ. ئاخىرقى ئىككى جۈملىسىنىڭ مەنىسى چوڭقۇر، ئۇنىڭدىن شائىرنىڭ شۇ چاغلاردىكى ئەھۋالىنى قىياس قىلماق تەس ئەمەس.

مۇشكۇل سەپەر

يۇەن سۇلالىسى شۇندى خان جىجېڭنىڭ 9 - يىلى (1349 - يىلى) ياز پەسلىدە، ئوڭ قول ۋەزىر دورجى (چىڭگىزخاننىڭ ئەڭ قابىل سەركەردىلىرىدىن بىرى بولغان مۇقالىنىڭ 6 - ئەۋلاد نەۋرىسى) خانىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن ۋەزىرلىكتىن قالدۇرۇلۇپ، لياۋ ياڭغا بەگ قىلىپ ئەۋەتىلدى. شۇ كۈنى سول قول ۋەزىر خې تەيپىڭ (قۇبلايخاننىڭ سانغۇنى خې رىنجېنىڭ نەۋرىسى) مۇ ۋەزىرلىكتىن قالدۇرۇلدى. شۇ سەۋەب بىلەن تۆۋەندىكى شېئىر-نى يازدىم.

يول دېمەك مۇشكۇل سەپەر، گويا ئادەمگە ئىمتىھان،
خۇددى ياپراق سارغىيىپ بولغان كەبى تال زەپىران.
بىر تەرەپ چاڭگەن تېغىنىڭ ئۇستىدە ئاپئاق لىباس،
ئۇ تەرەپ لۇڭمېن جىراسى، پەسلى كۈز، ئاچچىق بوران.
قورقۇنچلۇق ھەر ئېغىز يولۇاس توسۇپ ياتقان سۇپەت،
تىك قىيادىن يامىشىش ئاسمانغا چىقماقتىن يامان.
مەپە - ھارۋا نەچچە مىڭلاپ قوزغىلۇر ئاستانىدىن،
ئاتقا مىنگەشكەن تۇمەن لەشكەر ئاقادۇر غەرب تامان.
گەرچە جىيەنخۇادا شاراب ئىچسەك ھايالسىز كەچ بولۇر،
قايتىدۇ قۇش ئۆزى قونغان قوندىقىغا ھەر زامان.
ئىگىسىز پەشتاققا يامغۇر كۆپ يېغىپ ئوت - چۆپ ئۇنەر،
گۈل چېچەك سۇلغان قورۇ - جايدا ئادەم، ئاتلار ھامان.
ۋادەرىخ، ئالەم ئىشى كۈزگى بۇلۇتتەك ئوڭدا - دۇم،
ئۆسسە بىرسى خۇش بولۇپ، چۈشكەندە بىرسى قارغىغان.
كىم ئۇ لوياڭدا سۇچىننى قارشى ئالغان يەر ئۆپۈپ،
كەلسە خەن شىن يۈرتى خۇەييىڭغا ئۇنى كىم خالىغان؟
يول دېمەك مۇشكۇل سەپەر، مۇشكۇل سەپەر ئىنسان يولى،

مەنپەئەت، مەنسەپ قارا چاچنى قىلۇر ئاق ھەرقاچان.
ياسداق ئايۇان - سارايدا تۇنۇگۇن كەچ بەزمىلەر،
تاڭ سەھەردە تاجنى تارتىپ ھەيدىۋەتسە نە ئامال!
بۇندا جۇڭنەن تاغ بىلەن يانداش زىۋۇگۇ جىلغىسى،
ئۇستىدە ئارچا، يېنىدا ھۇجرا بار ئالساڭ ئارام.
يەڭ شىمايلاپ، ناخشا توۋلاپ چوققىلاردا ئولتۇرۇپ،
سال نەزەر مۇشكۇل بۇ يولدا كىم ئامان، كىم بىئامان!

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا دورجى بىلەن تەيپىڭنىڭ مەنسەپتىن قالدۇرۇلغانلىقى يېزىلغان. لېكىن، ئاساسلىقى دورجى تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، مىسرالاردا ئارقىغا يانىدىغان يولنىڭ خەتەرلىك ئىكەنلىكى، ئەمەلدارلىق يولىنىڭ ئەگرى - توقاي بولىدىغانلىقى بايان قىلىنغان. ئاپتور ئەمەل تۇتماقنىڭ تەسلىكىنى ھېس قىلىپ، بۇ ئىككى ۋەزىرنىڭ مۇڭاپىق چاغدا ئالدىنئالا چېكىنىشكە جۇرئەت قىلمىغانلىقىدىن خورسىنغان. گەرچە جان بېقىش كويىدا ئەقىدىسىنى يوقتىپ يۈرگەن ئەمەلدارلارنى ئوچۇق - ئاشكارا سۆكمەگەن بولسىمۇ، لېكىن ئاپتورنىڭ ئۇلارغا بولغان نەپرىتى جۇملىلەردە ئۆز ئورنىنى تاپقان.

سېپىلنىڭ شىمالىدا يېزىلغان بەش شېئىر

كەچكى كۇز، قۇملۇق جەزىرە يەر يۈزى، ئوت - چۆپ شالاڭ،
قاما تەلپەك، جۇڭا كىيگەنلەر شىكاردا يانمۇيان.
ئوق ئۇزۇپ، ئاق بۆرىنى باغلاپ ئېگەرنىڭ يانغا،
چۆر چېلىپ ئاينىڭ نۇرىدا قايتىدۇ ئۆيگە راۋان.

ئىزاھ:

شىمالغا كېتىپ بېرىپ يېزىلغان بۇ شېئىرلار ئاپتور يۇقىرى

ری ئاستانىغا قاراپ يولغا چىققاندا يازغان شېئىرلارنىڭ بىر قىسمى. ئۇنىڭدا يول بويىدىكى تاغ ـ ئېدىرلار، چۆل ـ جەزىرە-لەرنىڭ مەنزىرىسى، ئۇ يەردىكى ئۆرپ ـ ئادەتلەر تىلغا ئېلىنـ-غان. شېئىرلار ناھايىتى تەبىئىي، راۋان، يەڭگىل، ھەممىسى خۇددى بىراقلا پۈتكەندەك چىرايلىق يېزىلغان. يۇقىرىدىكى شې-ئىردا كېچىدە شىكاردىن يانغان چاغدىكى كۆرۈنۈش تەسۋىرلە-گەن. شىكاردىكى خۇشاللىق «چۆر چېلىپ» دېگەن سۆز بىلەن تەلتۆكۈس ئىپادىلەنگەن.

نەچچە يۈز ھارۋا، كىگىز بىرلە توسۇلغان چۆرىسى،
قار كېچىپ ئۆتتى لۇەنخې ئېقىمىدىن سۇبھىدەم.
بىر مومايى ماڭغاچقا كۆپ بۇ يولنى بەلكىم ئادىتى،
قاش بويىدىن مۇز چوقۇپ تۆگە سۇغاردى دەممۇدەم.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا تۆگە قوشقان ھارۋىلارنىڭ يايلاقتىن ئۆتۈۋاتقان ھالىتى يېزىلغان بولۇپ، كۆرۈنۈش بەئەينى «شۇرغاندا يايلاق-تىن ئۆتۈۋاتقان تۆگە ھارۋىلىرى» ناملىق رەسىمگە ئوخشاپ كې-تىدۇ. تۆگىگە مەسئۇل قېرى ئايالنىڭ ئوبرازىمۇ ناھايىتى جان-لىق ئىپادىلەنگەن.

ئىككى ئۆرۈم چېچى بار قىز قاشتېشىدەك شۇنچە ئۇز،
كىگىز ئۆيدىن چىقتى ئاستا قايرىغانچە پەردىنى.
ئىسمى «ئون سەككىز» ئاتالغان گۈلنى كۆردى، شۇ زامان
سۈندۈرۈپلا قىسۋالدى چېكىسىگە بەرگىنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ياۋا گۈلنىڭ بەرگىنى چېكىسىگە قىسۋالغان كونكرېت كۆرۈنۈش ئارقىلىق، سېپىلنىڭ شىمالىدىكى موڭغۇل

يايلىقىدا ياشايدىغان ساددا، كەپسىز بىر قىزنىڭ ئوبرازى يارىتىلغان.

قوچۇلۇپ سۈت قاشتېشىدەك مەي بىلەن لىق تولدى جام،
چۆلدىكى جەرەن گۈشىدىن پىشتى ھىدلىق بىر تائام.
ناخشا توۋلاپ، يەرنى دەسسەپ، ئايدالا مەست بولدى كەچ،
داپتىكى لاچىن كۆيىگە قالدى ھەيران يەر - جاھان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چارۋىچىلارنىڭ مەردانە، ئەركىن، جاسارەتلىك تۇرمۇش ئادىتى يېزىلغان بولۇپ، قويۇق مىللىي ئالاھىدىلىك ۋە يەرلىك پۇراق ئىپادىلەنگەن.

ياغدى ئاغۇان شەھىرىگە يامغۇر، ھاۋا ئاچتى چىراي،
بەسلىشىپ كۈلگەن جۈخار، شەھدان گۈلىگە تولدى ساي.
يۈرىكىدە ئوتى بار تورغاينى سۆيدۈم بىر ئۆمۈر،
جۈپ بولۇپ ئاتنىڭ يېنىغا قوندى سايراپ توختىماي.

ئىزاھ:

شېئىردا تەبىئەت مەنزىرىسى، ياۋا گۈللەر، سېپىلنىڭ شىمالىدىكى پايانسىز دالا، پەرۋاز قىلىپ ئۇچۇۋاتقان قۇشلارنىڭ كۆرۈنۈشى ئارقىلىق ئادەمنىڭ قەلبىنى زىلزىلىگە كەلتۈرىدىغان ھاياتلىق سىمفونىيىسى بارلىققا كەلگەن.

خۇاڭجىن پەشتىقى

كەچ بولۇپ يەنچىكىدە ئولتۇردى قۇياش،
پەسلى كۆز پەشتاق، دەرەخلەر زەپىران.
قانچىلىك ئالتۇن كېتىش ھېچ گەپ ئەمەس،

ئەما ياخشى زاتنى تاپماق تەس هامان.
كەڭرى ئالەم، كىمگە زەن سالماق كېرەك؟
چەتتە قالغانلار قېرىپ كەتكەن تامام.
ئۆز پېتى يېخى سۈيىدە ئېتىقاد،
تا قەدىمدىن ئاقىدۇ مەشرىق تامان.

ئىزاھ:

بۇ ئاپتور جىجېڭنىڭ 11 - يىلى (1351 - يىلى) 8 - ئاينىڭ 16 - كۈنى دوستلىرى بىلەن بىللە يەنچىڭ قەلئەسىنى زىيارەت قىلغاندا يازغان ئون ئالتە پارچە شېئىرنىڭ بىرسى. ئەسلىي شېئىرلارنىڭ ئالدىدا كىرىش سۆز بار. شائىر كىرىش سۆزدە گەرچە «ئادەمنىڭ ئۆز ھاياتىدا بىر جايدىلا تۇرۇپ قېلىشى مۇمكىن ئەمەس. تەرەپ - تەرەپكە تارقىلىپ كېتىش دائىم بولۇپ تۇرىدىغان ئىش. قايتا كۆرۈشكەندىن كېيىنكى بىردەملىك خۇشاللىق ھەممىگە تېتىيدۇ. ئۆتۈپ كەتكەن كۈنلەر ئۈچۈن ھەسرەت چېكىۋېرىمزمۇ؟» دېگەن بولسىمۇ، لېكىن بۇ شېئىردىن يەنىلا ئۇنىڭ ھاياتلىقتىكى ئۆزگىرىشلەر، مۇراد - مەقسەتكە يېتەلمىگەنلىك تۈپەيلى پەيدا بولۇۋاتقان ھېسسىياتلار توغرىسىدا گەپ قىلغۇسى بارلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ.

شىنخۇا كۆلچىكى

ئاستى يوقىتىڭ بەك تىنىق كۆز پەسلى سۇ،
ياپيېشىل دولقۇننى قوزغايدۇ شامال.
تۇنۇگۈنكى چۈش ئەمەس رەڭدار كېمە،
ئەيش - ئىشرەتتىن تېخىچە دىل مالال.
كۆل بويى شاھزادىلەر چالمايدۇ نەي،
خەق بېلىق تۇتسا ئۇ يەردە نە ئامال.

تاشتا قىزلار ئولتۇرادۇر كىر يۇيۇپ،
قويما بۇ قايسى كېنىزەك دەپ سوئال.

ئىزاھ:

بۇ ئاپتور يەنچىك قەلئەسىنى زىيارەت قىلغاندا يازغان شېئىرلىرىنىڭ بىرسى. ئاپتور ئۇ يەرگە جورجىت خانىدانلىقى ھالاك بولۇپ 177 يىلدىن كېيىن بارغان. بۇ شېئىردا دەل جورجىت خانىدانلىقىنىڭ ھالاكىتى ئەسلەنگەن. تەسەۋۋۇر ئىنتايىن مول، پىكىر ئىنتايىن چوڭقۇر.

يېڭى دامبا قوشىقى

بىر بوۋاي تۇرغان، خۇاڭخېدىكى قىرغاق تامان،
ئۇستى ئوت - خەستە يېپىلغان كۆلىنىسى بەك تار ماكان.
سورىساڭ بارلىق بىساتى بىر كالا بىر موچە يەر،
ئاش تېرىپ ئاخىرقى ئۆمرىدە جېنى قالغان ئاران.
ھەر يىلى كەلكۇن تۇپەيلى ئۆزگىرىپ دەريا يولى،
يار ئېلىپ سۇ يېزا - قىشلاق سۇ تېگىدە بىئامان.
نەدە قالدى قەبرىلەر، ئىزدەپ تېپىش مۇمكىن ئەمەس،
نەچچە مىڭ چاقىرىم دەرەخلەر ئۇچىدا قولۇاق راۋان.
ئەلنى ۋەيران بولمىسۇن دەپ ئوردىنىڭ كۆڭلىدە غەم،
يەر بېجىنى قالدۇرۇش ھەققىدە يارلىق قىلدى خان.
قازى - قۇززاتلاردا بولدى سۇنى تىزگىنلەش گېپى،
چىڭ بىلەن شۇي ئايمىقىدا قۇردى يامۇل شۇ ھامان.
تۇشمۇتۇشتىن كەلدى ھاكىملار ئوننىچى ئاي چېغى،
قارىساڭ دەريادا مۇز، تۇزلەڭ دالادا شۇرغان.
يېڭى دامبا سوققىلى توپلاشتى يۇز مىڭلاپ ئادەم،
قول قاناپ، پۇتلار يېرىلدى، رەڭگرويى زەپىران.
يايىلارنىڭ بۇيرۇقى ئوقتىنمۇ تېز دەھشەت ئەجەب،

قىسقا كۈن، ئەتراپ سوغۇق، بولمايدۇ قىلغان ئىش تامام.
سۇ ئىلاھىغا قۇرۇشچۈن بۇتخانا چۈشتى سىلىق،
پۇل تېپىشقا بالىلارنى ساتتى پۇقرا كۆزدە قان.
نەگە باقساڭ يىغا - زارە يۇرت مەھەللە ھالى پەس،
سۇ يەنە ئۆرلەپ ئالامەت ئەلنى قىلدى بىئارام.
ئاچ قېلىش، يۇرتتىن كېتىش، توڭلاپ قېلىش چاغلىقلا ئىش،
يېڭىۋاشتىن دامبا قۇرماقنىڭ ئىكەن دەردى يامان.
تۈن كېچە يۆتكەپ ئۆيىنى دۆڭ تەرەپ چىقتى بوۋاي،
پەستە قالدى سۇ، ئېدىر كەلكۈنگە بولدى چوڭ داۋان.
ۋادەرىخ، سالسا نەزەر تەڭرى غېرىبقا نە بولار،
قىلسا دەيمەن بىزنى ئۈچ مىڭ يىلغىچە غەمدىن ئامان.

ئىزاھ:

شېئىردا خۇاڭخې دەريا‌سىنىڭ يار ئېلىپ كېتىش جەريانىدا يۈز بەرگەن ئەھۋاللار ئارقىلىق، تەبىئىي ئاپەت ۋە ئىجتىمائىي بالا - قازانىڭ خەلقە پەيدا قىلغان قىيىنچىلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئاپتور ئاپەت يۈز بەرگەن جايدىكى ئاۋام پۇقرانىڭ پاجىئەلىك تەقدىرىنى چوڭقۇر ھېس قىلغان بولغاچقا، ئۇلارنىڭ ئاسمان يىراق، يەر قاتتىق بولۇۋاتقان چاغلاردىكى يامان كۈنلىرىنى ئەينەن خاتىرىلىگەن ۋە ئۇلارغا بولغان چوڭقۇر ھېسداشلىقىنى ئىپادىلىگەن. «دەريا سۇلىرىنىڭ ئۈچ مىڭ يىلغىچە سۈزۈك بولۇشىنى، دېڭىز سۇلىرىنىڭ تىنچ بولۇشىنى» ئارزۇ قىلغان. لېكىن، خەلق خاتىرجەملىكىگە ئېرىشەلمىگەچكە، جىجېڭنىڭ 11 - يىلى (1351 - يىلى) يۇقىرىدىكى «دامبا ياساش، بۇتخانا قۇرۇش» قىزىل ياغلىقلار قوزغىلىڭىنىڭ پارتلىشىغا سەۋەب بولغان. كەمبەغەل - نامراتلار قوزغىلاڭچىلارغا قوشۇلۇپ، بىرنەچچە ئاي ئۆتە - ئۆتمەيلا خۇاڭخې - چاڭجياڭ ۋادىسىدىكى جايلاردا قوزغىلاڭنىڭ تۈغ - ئەلەملىرى جەۋلان قىلغان.

شاراب باشقۇرغۇچى جاۋ جانابنىڭ قەلئە شەرقىدىكى زىياپىتىگە مۇشائىرە

1

سەھەر جىنىڭ سۈيىدە ياپيېشىل دولقۇن جىمىرلايدۇ،
تاراپ خان ئوردىسى تالنىڭ شېخىدىن ئىس، يېڭى بىر تاڭ.
باھارنى كەتتى دەپ بۇلبۇل چېكىپ پەريات ۋېچىرلايدۇ،
روجەكتىن ئويغىتىشقا گۈلخۇمارلارنى ئۇرۇپ خەندان.

ئىزاھ:

بۇ «قەلئە شەرقىدىكى زىياپەت خاتىرىسى» ناملىق شېئىرلار تۈركۈمىدىكى شېئىر. ئۇنىڭدا قەلئە شەرقىنىڭ مەنزىرىسى يېزىلغان. ئاخىرقى ئىككى مىسرادا ئادەملەرنىڭ باھار تۈگەپ كەتتى دەپ ئەنسىرەشلىرىنىڭ ئورنىغا قۇشلارنىڭ پەريادى كەلتۈرۈلگەن. بۇلبۇلنىڭ سايراشلىرى ئورنىغا گۈلخۇمارلارنىڭ كۆپرەك كۆرۈۋېلىشى لازىملىقى ئېيتىلغان. شېئىر چاكىنا تەكرارلاشنى رەت قىلىپ، ئوقۇرمەنلەرگە يېڭى ئىبارە بىلەن ئۆزگىچە زوق بېغىشلىغان.

2

ئون چەۋەنداز بىر بولۇپ ياندى شەھەرگە بەكمۇ كەچ،
ئالمىزاردىن ئۆتكىنىدە كۈنمۇ كەتتى قىڭغىيىپ.
ئىشكتىكى تالىپ كۈلۈپ باشلايدۇ ئۇلارنى ھۇجرىغا،
دەيدۇ: ئەمدى ئۇخلىمايسىز تاڭغىچە نەزم يېزىپ.

ئىزاھ:

بۇ يۇقىرىدىكى بىر تۈركۈم شېئىرنىڭ تۆتىنچىسى. ئۇنىڭ

دىكى يېڭىلىق شۇ زىياپەتنىڭ كاتتا بولغانلىقى، خانزادىلەر مەكـ
تىپىدىكى تالىپلارنىڭ جاۋ جانابنى تاڭ ئانقىچە نەزم يازىسىز
دېيىشى ئارقىلىق سايامەتنىڭ كۆڭۈللۈك بولغانلىقى، جاۋ جانابـ
نىڭ نەزم بابىدا قابىلىيەتلىك شەخس ئىكەنلىكى ئىپادىلەنگەن.

جورجىت خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى پادىشاھ ۋۇ يۈەننىڭ شەرقىي لياۋنى تىنچىتقانلىقىغا ئائىت مەڭگۈ تاشنى ئوقۇپ

كۆككە باش قويغان بۇ تاش مىڭ گەزچە بار، ھەيۋەت ئەجەب،
شەرقىي لياۋنى مۇنقەرز قىلغان بوران - چاپقۇنغا بەت.
قولغا كەلگەن تۆھپە يۈز يىل خۇددى خاقان چىن كەبى،
ھەم سىماچىيەننىڭ خېتىگە سۆز - پۈتۈك ئوخشايدۇ بەك.
ئەمدى ئۇنىڭ كۆكسى پارە، يۈزلىرىدە كۆز سۇيى،
مۇخ يېپىشقان ئۇل تېشىدا جىلۋىگەر كەچكى شەپەق.
ئاتنى توختاتتىم قاراپ ئاسمانغا ئاھىم ئۆرلىدى،
بىر قەدىم ئوردا ئېتىز بوپتۇ بۇنىڭغا نە سەۋەب؟

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا جورجىت خانلىقىنىڭ قۇرغۇچىسى ئاگۇدانىڭ شەرقىي لياۋنى تىنچىتقانلىقىغا تۇرغۇزۇلغان مەڭگۈ تاش ئارقىـ
لىق، دۆلەت تەقدىرىدىن قايغۇرىدىغان ھېسسىيات ئىپادىلەنگەن.
مەڭگۈ تاشنىڭ ئۇلىنى مۇخ باسقان، خەت پۈتۈلگەن تاش يېرىلـ
غان، جورجىت خانلىقىنىڭ يۈز يىللىق تۆھپىسى كەلمەسكە
كەتكەن. بۇيۇك يۈەن ئىمپېرىيىسىنىڭ قۇرۇلغانلىقىغىمۇ يۈز
يىل بولاي دەپ قالغان. جورجىت خانلىقىنىڭ بېشىغا چۈشكەن
كۈن ئۇنىڭ بېشىـغىمۇ چۈشەمدۇ، يوق، دېگەن ئەنسىزچىلىك

ئاپتورنى ئويلاندۇرغان. بۇ ھەقىقەتەنمۇ ئوردا - سارايلارنىڭ ئېتىزغا ئايلىنىپ كەتكەنلىكىدىن كەلگەن قايغۇ. دېمىسىمۇ، شۇندى خانىنىڭ جىجېڭنىڭ 9 - يىلى (1349 - يىلى) دەل يۇەن ئىمپېرىيىسى تەۋرەپ قالغان چاغلار ئىدى. شېئىر شۇ چاغدا يېزىلغان.

ۋاڭ شۇييۈننىڭ شېئىر توپلىمىنى ئوقۇپ

بىر ئاھاڭنىڭ مۇڭلىرى كەتمەي تېخى ھەريان تاراپ،
ئوردا قوينىدا خازان كۈز قالدى چۆرى چىرقىراپ.
كۆلدىكى تاغدىن غەرەزلىك ئۆزگىرىپ سوقتى بوران،
كېچە - كۈندۈز ئاقتى دەريا سۈيى ھېسسىز شارقىراپ.
نەزمىڭىز خانلىق جەنۇبقا كۆچكىنىدىن ئاچتى سۆز،
بىر زامان دۇفۇمۇ ئاھ ئۇرغان شىمال ياققا قاراپ.
ۋادەرىخا، ھۆر - پەرىلەر كەتسە كەلمەسمىش يېنىپ،
باغ بولۇر تاغلار قاچان دەپ ئۆتكۈدەك ھالىم خاراب.

ئىزاھ:

ئاپتور بۇ شېئىردا ۋاڭ شۇييۈن (ۋاڭ يۈەنلياڭ) نىڭ دۆلەت مۇنقەرز بولغانلىقى تۈپەيلى ئازابلانغانلىقىغا ھېسداشلىق بىلدۈرىدۇ. ۋاڭ شۇييۈننىڭ شېئىرلىرىنى ناھايىتى يۇقىرى باھالاپ، ئۇنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىكىگە مەدھىيە ئوقۇيدۇ. ئاپتور يەنە يۇەن سۇلالىسىنىڭ زاۋاللىققا يۈزلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، سۇڭ خانىدانلىقىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈنلەرنىڭ تەكرارلىنىۋاتقانلىقىدىن ئەنسىرەيدۇ. ئۆلىمالارنىڭ بىر كەتسە كەلمەيدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ ئۇلار بىلەن بىرلىكتە «تاغنى باغ» قىلىدىغان شىجائەتكە نەزم پۈتۈش مۇمكىنچىلىكىنىڭ بولمايدىغانلىقىنى ئويلاپ قايغۇرىدۇ.

7 ـ ئاينىڭ 16 ـ كۈنى كېچىدە دېڭىزدىكى ئاي تاماشاسى

1

كېمە ئۈزرە ئۆتتى بىر ئاخشام زىياپەت ـ بەزمىدە،
بىر سوغۇق پەتنۇس دېڭىزدىن چىقتى كۆككە يۇلقۇنۇپ.
ئەسكە چۈشتى يۈرگىنىم لۈەنشۇي تەرەپ ئۆتكەن يىلى،
بىر ئۆزۈم، ئەلياتقۇ چاغ ياغقان ئىدى قار تولغىنىپ.

2

ماڭدى يۈگۈەندىن يۈرۈشكە بىر قوشۇن يەتتىنچى ئاي،
جۇڭۇا سۆسەر، قات كىيىم كىيگەندىمۇ سوغدىن توڭۇپ.
ئەمما جياڭنەن بۇ كېچە ئاينىڭ نۇرىدا، بىرلىرى —
ئۇستىدە كۆڭلەك يېپەكتىن يەلپۈنەدۇر ئولتۇرۇپ.

ئىزاھ:
بۇ ئىككى شېئىردا يەتتىنچى ئايدىكى جياڭنەن بىلەن سېپىلـ
ىنىڭ شىمالىدىكى ئوخشاش بولمىغان تەبىئەت مەنزىرىسى سېلىشـ
تۇرما قىلىنغان. شېئىر ناھايىتى ئىخچام، جانلىق يېزىلغان.

يۆفېينىڭ قەبرىسىدە

يۆفېينىڭ قەبرىسىنى ساقلايدىغان شەيخ ئاستانىگە بېرىپ،
يېڭىدىن رېمونت قىلىنىدىغان قەبرىگاھقا ئات قويۇپ بېرىشنى
ئىلتىماس قىلغاندا، تەلەپكە بىنائەن مۇشۇ شېئىرنى يازدىم.
سۇڭ سۇلالىسىنىڭ سانغۇنى مېڭ خۇڭ جورجىتلارنى تارمار

قىلىپ غەلىبە بىلەن جىنلىكىغا قايتقاندا، قول ئاستىدىكى لەشـ
كەرلەرگە چىن خۇەينىڭ قەبرىسىگە تاھارەت قىلدۇرتىشنى بۇيـ
رۇق قىلغانىدى.

دېسەك ئەرزىيدۇ يۆفېينى ھەقىقىي ئوت يۈرەك ئوغلان.
قەلەم بىرلە ئەلەمدە تەڭ كېلەر خەن، تاڭدا يوق بولغان.
ئۆزىنى ئاتىدى ئەلگە، جاسارەت بابىدا تەنھا،
ئېلىپ ئەجداد دۇئاسى خاننى قوغداشقا نىيەت قىلغان.
شۇ چاغ يۈز مىڭ قوشۇن سەرخىل بىرىدىن - بىرلىرى روھلۇق،
ئانا يۈرت دەردىگە ھەمدەم ۋۇجۇدى كۆچكە لىق تولغان.
دالادا جەڭ بىلەن بولدى ئۆمىدى ئەلنى ياشناتماق،
ۋەزىر جياڭنەندە ياۋۇزلار بىلەن سۈلھى - سالا قىلغان.
يېرىلسا ئەمدىلا دۇڭجىڭ بىلەن بىيەنلياڭدىكى قورشاۋ،
ساراي - ئوردا قوشۇننى ياندۇرۇشقا يوللىدى پەرمان.
ئاۋام - پۇقرا، قېرىنداشلار تۆكۈپ كۆز ياش ئازاب چەكتى،
سەۋەب لەشكەر نادامەتتە ئامالسىز كەينىگە يانغان.
دەريا، قەھرىمان - باتۇر ئۇچۇن بولدى زىيانكەشلىك،
تۇمەن چاقىرىم بۇيۇك سېپىل ئىچىدىنلا كۆكۈم - تالقان.
خۇەيشۇي ئاقسۇەت پاسىل، چېكىنگەنلەر ئۇچۇن چېگرا،
كېچىپ ۋاز ئوتتۇرا تۇزلەڭ رەزىللەر قولىغا قالغان.
ئۆتۈپ يۈز يىل قەدىم قەبرە يۈزىنى قاپلىدى ئوت - خەس،
ئېغىر يانقۇ ۋاقىت تاش ئات گويا كۆك ئۇزرە ئاتلانغان.
ناۋاندا بۇرغىلار ياڭراپ كېلەر بولغان زىيارەتكە،
مەھەللە يىغلىشىپ سانغۇن ئاياغنى تاۋاپ قىلغان.
مانا ئاخىر چىقىپ مېڭ خۇڭ يېڭىپ جىن خاننى شان قۇچتى،
كېلىپ چىن خۇەي بېشىغا قەبرىسىنى ئەيلىدى ۋەيران.
يىغىلدى ئالتە توپ لەشكەر سىياقى خۇددى تاغلاردەك،
نىجاسەتتىن بۇ خائىن قەبرىسى بولدى نىجىس مەيدان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىدىكى جورجىت خانلىقىغا قارشى جەڭ قىلغان داڭلىق سانغۇن يۆفېينىڭ ساداقىتى ۋە باتۇرلۇقى مەدھىيىلەنگەن، ئاپتور ئۇنىڭ زىيانكەشلىككە ئۇچرىغانلىقىغا ئېچىنغان، جەنۇبىي سۇڭ سۇلالىسىدىكى يارىماس خانلارنىڭ مۇقەددەس ۋەتەننى خانىۋەيران قىلغانلىقىغا نەپرەت بىلدۈرگەن، ئۇلارنىڭ تۇمەن يىللاپ ئاھانەتكە قېلىشىنى تارىخنىڭ جازاسى دەپ خۇلاسە چىقارغان.

ياساۋۇللار قىلمىشى

ياساۋۇللار سانغۇننىڭ يېشى ئون بەش ياش،
يولۋاس تەمەك بېلىدە، كەمەردە قاشتاش.
قولدا بۇركۇت، ياندا تايغان ھەركۈنى شىكار،
فروزە نەي، كۈموش چالغۇ بەزمىگە يانداش.
گۈپپاڭچىلار تاياق - توقماق بىلەن ئاچار يول،
گۈللۈك كۆڭلەك، بېزەك دوپپا، رەڭدار ئۇستۇاش.
شەرقىي باغدا توپ ئويناپدۇ ماختاپ ئۆزىنى،
غەربىي يولدا ئات چاپتۇرار چېچەپ شېغىل تاش.

خۇنەن ياقتىن كەلدى كەچتە قاناتلىق بىر خەت،
يارلىق چۈشتى ياش سانغۇنغا ياۋنى توسسۇن دەپ.
قىلىچنى دات بېسىپتۇ، ساۋۇت مۇزلىغان،
ئات مىنەلمەي زەڭگى ئۆڭۈپ قالدى تەمتىرەپ.
كېنىزەكلەر ئاھ ئۇرۇشتى ئاسمانغا قاراپ،
ۋەھىمىدىن ياش سانغۇننىڭ يېشى بۇلاقتەك.
ۋادەرىخا، تەڭرى لەشكەر بەرسە بولمامدۇ،
دەشت - چۆللەردىن چاڭ - توزاننى كېتىشكە ھەيدەپ.

لېكىن، قوۋۇق مەشرىقىدە ياشانغان جەڭچى،
چېچى ئاپئاق، تەلىيى كاج، يۈرمەس ئەمەل دەپ.
شۇنداقتىمۇ جەڭ قىلىدۇ چۈشمەي ئېگەردىن،
كىمگە مەلۇم يولۋاس ئاتقان بۇ خىل جاسارەت؟

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ياساۋۇل سانغۇنلىرىنىڭ ئەيش - ئىشرەت ئىچىدە كۈن ئۆتكۈزىدىغانلىقى، ئۇلارنىڭ ھاكاۋۇرلۇقى، ئۇرۇش بولغاندا ئۆلۈمدىن قورقىدىغانلىقى ئارقىلىق ئەقىل - پاراسەت ۋە باتۇرلۇقتا ئۆزىنى كۆز - كۆز قىلمايدىغان غەربىي قوۋۇقتىكى پېشقەدەم جەڭچىلەرنىڭ روھى - شىجائىتى مەدھىيىلەنگەن، ئورىدىكى جازا بىلەن ئىنئامنىڭ ئادىل بولمىغانلىقىغا بولغان نارازىلىق ئىپادىلەنگەن.

تۈزچى ئايال

بىر ياش ئايال تۈز سېتىپ ئۆتكۈزىدۇ كۈن،
ئۈچىسىدا ياماق كۆڭلەك، ئالمايدۇ ئارام.
يامغۇر ياغسا كاللەك تۈزلار ئېرىپ كېتىدۇ،
ئۆشنىسىدە قۇرۇق سېۋەت، ياشلىرى تارام.
ئۈچ كۈن بولدى قازان بىكار، تۈۋاق يېپىلىق،
قېينانىسى ئاچ قالغانغا يۈرەك - باغرى قان.
ئۆتكەن - كەچكەن سەۋەبىنى سوراپ قالغاندا،
يېشىن سۈرتۈپ، بوغۇلغانچە قىلىدۇ بايان:

مەن مىسكىنىنىڭ ئۆيى ئەسلىي ئىدى شەندۇڭدا،
تىزىملىككە چۈشتى ئېرىم چېرىك بولدى دەپ.
نەيزە تۇتۇپ ۋۇيۇدىكى تاغقا ماڭغاندا،

ئۇزۇن يولدىن ئەگەشكەنچە كەلدىم مەنمۇ ھەم.
يېقىنلاردىن تىنچمىدى دېگىزنىڭ ئۈستى،
كېمىلەردە دولقۇن ئارا قانچە - قانچە جەڭ.
بىر ياخشى ئەر ھەممەيلەننىڭ كەتتى ئالدىدا،
ئېھتىمال شۇ جەستىنى يەۋەتتى لەھەڭ.
چوڭ ئوغلۇمنى تۇتۇپ كەتتى راۋجۇ تەرەپكە،
ئېلىنمىدى راۋجۇ، ئوغلۇم كەلمىدى يېنىپ.
ئۆتكەن يىلى كىچىك ئوغلۇم گاۋيۇدە ئەسكەر،
ئۆلدى ئۇمۇ خۇيخېغا قانلىرى ئېقىپ.

جۇڭيۈەنگە لەڭ توشۇغانلار ئىزسىز - دېرەكسىز،
ھۆكۈمەتنىڭ ئامبىرىدىن بېرىلمەيدۇ نان.
گازارمىلار خاراب بولغان، مورا تۈتۈنسىز،
يامغۇرلۇق كەچ جىنچىراغدا ئۆرلەيدۇ پىغان.
ئوڭ - سولدىكى قوشنامنىڭمۇ ئېرى قايتمىدى،
سودىگەرگە توقال بولۇپ كەتتى ئاقىۋەت.
باھار كېلىپ كىيگەندىمۇ رەڭدار كىيىمنى،
توزۇڭاتقان چېچەكلەردەك كۆڭلىدە ھەسرەت.
گاداي بولسام بولاي ئەمدى، دىلدا غۇمۇم يوق،
ئۆمۈر بويى تۇز ساتسامۇ مەيلى دەرد چېكىپ.
تاپقان پۇلغا قېيىنانامنى ئوبدانراق باقسام،
ئۇ دۇنيادا ئېرىمگىمۇ قارالايمەن تىك.

خان يېنىدىن ئەل ئىچىگە كەلگەن خوجاملار،
قوشاق توپلاپ بىلگۈدەكمىش ئەلنىڭ رايىنى.
تۇز ساتقۇچى ئايالنىمۇ تېپىپ، مۇڭدىشىپ،
ئوردا ئەھلى بىلگەن بولسا ئەلنىڭ زارىنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا يارەمچىسىز، ئاچ - يالىڭاچ، لېكىن نامراتلىقتىن ئۆزىنى يوقىتىپ قويمىغان، ئىرادىلىك بىر ئايالنىڭ كەچۈرمىشى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن، ئوردىنىڭ ئۇنىڭغا ئوخشاش ئاجىز مەزلۇملارنىڭ ھالىغا نەزەر سېلىشى لازىملىقى تىلغا ئېلىنغان. بۇ شېئىر ئوبېكتىپ جەھەتتە يۇەن سۇلالىسىنىڭ كۈنسايىن زاۋاللىققا يۈزلىنىۋاتقانلىقى، دېڭىزدىكى قوشۇننىڭ مەغلۇپ بولغانلىقى، راۋجۇ ئايمىقىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكى، گاۋيۇدىمۇ مەغلۇبىيەتلىك جەڭ بولغانلىقى، گازارمىلارنىڭ قۇرۇق قالغانلىقى، تەمىناتنىڭ يېتىشمەسلىكى قاتارلىقلارنى يېزىش ئارقىلىق يۇەن ئىمپېرىيىسىنىڭ تەۋرەپ قالغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. ئەلۋەتتە، مۇنداق ئەھۋالدا شائىرنىڭ ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنىڭ ئەمەلگە ئېشىشى مۇمكىن ئەمەس. لېكىن، ئۇنىڭ ئاۋام - پۇقرالىغا، شۇنداقلا دۆلەتنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلگەنلىكى شېئىردىكى مۇھىم تەرەپ.

سەپەردىن قايتقاندا

نەچچە ئون مىڭ يول بېسىپ يانىدىم چېكەم بولغاندا ئاق،
كەڭرى ھويلا، باردى - كەلدى قاپتۇ ئاز باقسام قاراپ.
ئويغىنىپ ئاچمايمەن خالتامنى، يازارغا تېما يوق،
ئەتىياز ھالىم زەئىپ، سالمايمەن تونىنى ئالدىراپ.
شاختا بۇلبۇلنىڭ پۇتىدىن تۆكۈلۈر ئاخىرقى بەرگ،
ئەمدى ئۇچقان قارلىغاچلار پوتلىنى قىلغان خاراب.
تاغدىكى كۆلبەم سىلەر ئېيتقانچىلىك جىمجىت ئەمەس،
كېلىدۇ ياتسام دېدەك قىز چاق ئىگىرگەن ئۇن تاراپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شائىرنىڭ ئۆز يۇرتىغا قايتىپ كۆڭلى تەسەللى تاپقانلىقى يېزىلغان. تۇرمۇشنىڭ ھەلەكچىلىكىدە بىر ئۆمۈر جاپا چېكىپ چاچقا ئاق كىرگەنلىكى، تۇزۇك بىر ئىش قىلسام دەيدۇ-غان ئارزۇ - ئارمانلىرىنىڭ بىھۇدە تۈگەپ كەت-كەنلىكى تەسۋىرلەنگەن. شېئىردا گەرچە ئاپتور پىنھان جايلاردا بالا - چاقىلىرى بىلەن خاتىرجەم ياشاۋاتقان بولسىمۇ، يەنىلا ئۇنىڭ كۆڭلىدىكى مەيۈسلۈك ئىپادىلەنگەن.

تەي بۇقا

تەي بۇقا (1304 — 1352) ئىسمى جيەنشەن، غەربىي يۈرتلۇق. بايائۇت قەبىلىسىدىن. ئەسلىي ئىسمى داپقا، ژېنزۇڭ خان تەي بۇقا دېگەن ئىسمىنى ئۇنىڭغا ئوتۇغات قىلغان. ئەجداد-لىرى بەييېشەن تېغىدا ئولتۇراقلاشقان. دادىسى تاپتا تەيجۇ ئايمە-قىدا دادخاھ بولغانلىقى ئۈچۈن، تەي بۇقا ئۆيدىكىلەر بىلەن شۇ يەردە تۇرۇپ قالغان. تەي بۇقا 17 يېشىدا جېجياڭدىكى مەھەللە ئىمتىھانىدا بىرىنچىلىككە ئېرىشكەن. ياندۇرقى يىلى (1321 ـ يىلى) تەشرىپدارلىققا ئىمتىھان بېرىپ بىرىنچى بولغان ۋە دانىش-مەنلەر مەھكىمىسىدە مىرزىلىققا تەينىلەنگەن. ئۇزۇن ئۆتمەي تەپتىشلىككە يۆتكەلگەن. جېجىڭنىڭ 1 ـ يىلى شاۋشىڭ يولىدا باش بۇغ بولۇپ، ئەمەلدارلارنى باشقۇرۇشتا ئىسلاھات ئېلىپ بارغان. تارىخ سارىيىغا چاقىرتىلغاندىن كېيىن سۇڭ، لياۋ، جىن خانىدانلىقىنىڭ تارىخىنى يېزىشقا قاتناشقان، ئاندىن شىغا-ۋۇل پىرقىسىدە دېۋان بېگى بولغان. جىنجېڭنىڭ 8 ـ يىلى فاڭ گوجىن باشچىلىقىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى باش كۆتۈرگەن. 11 ـ يىلى تەي بۇقا جېجياڭنىڭ شەرقىگە ھۆدەيچى، ئەمىرلەشكەر بولغان. ئۇزۇن ئۆتمەي تەيجۇ ئايمىقىدا دارۇغاچ بولغان. 12 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى فاڭ گوجىننىڭ پىدائىيلىرى بىلەن بولغان جەڭدە 49 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن.

تەي بۇقا ۋېجدانلىق، تەمكىن، چاكىنا ئىشلارغا ئەگەشمەيدە-غان ئادەم بولغان. ۋەزىر خې تەيپىڭ جازالىنىپ ۋەزىرلىكتىن قالدۇرۇلغاندا، تەي بۇقا ئۆزى يالغۇز ئۇنى ئاستانە دەرۋازىسىنىڭ

سىرتىغىچە ئۇزىتىپ چىققان. ۋەزىر تەپسىلىي: «بولدى قىلىڭ، مېنى دەپ ئۆزىڭىزگە بالا تېپىۋالماڭ» دېگەندە ئۇ: «مېنى چۈشەنگەنلەرنى دەپ ئۆلۈمدىن قورقمىغان يەردە، بالا ـ قازادىن قورقۇپ نېمە قىلاتتىم» دەپ جاۋاب بەرگەن. تەي بۇقا كىتاب ئوقۇشقا ئامراق، بىلىملىك، يېزىقچىلىق بىلەن نام چىقارغان بولغاچقا، شۇ چاغدىكى ئالىم، شائىر لى شياۋگۇاڭنى ئۆزىگە ئۇستاز تۇتقان. خەتتاتلىقتىمۇ ئالدىنقى قاتاردا تۇرغان. گۇسىلى ئۇنىڭ «شىمالغا نەزەر توپلىمى»نى يۇچۈەننىڭ «چىگىياڭ توپلىمى» بىلەن تەڭ ئورۇنغا قويغان ۋە ئۇنى يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىدىكى بىرىنچى شائىر دەپ ئاتىغان. گۇسىلى يەنە «سوغۇق ھۇجرىدا شېئىر ھەققىدە مۇتالىئە» دېگەن كىتابتا ئۇنى ياخۇ، نەي شىيەن، يۇچۇ بىلەن تەڭ تىلغا ئېلىپ، شېئىردىكى تالانتى ۋە يېڭىلىق يارىتىش جەھەتتە باشقا ھەرقانداق دەۋرلەردىكىدىن ئۆزگىچە ئىدى، دەپ باھالىغان. تەي بۇقا شېئىرلىرىدىن بۇگۈنگىچە يېگىرمە نەچچە پارچە شېئىر ساقلىنىپ قالغان.

دەم بىلەن تاقىلىدىغان ئىشىكنىڭ خۇشلۇقى

بىر قاناتلىق ئىشىكتىمۇ خۇشلۇق تولا،
ئوينىشۇر تاڭنىڭ نۇرى لىملار بىلەن.
ئەتىگەن باشمغا لۆڭگەمنى ئوراپ،
كىيىمەن كۆڭلەك ـ چاپاننى بەك بەلەن.
يوق مېنىڭ كولدۇرمىلىق مەپەم، لېكىن،
ئېتىزىمدا كېچە ـ كۈندۈز گۈل چىمەن.
ناشتىدا ھويلامدىكى ئوتياش غىزا،
كەچتە ئوت ـ چۆپ جىلغىلاردا رەڭمۇرەڭ.
يەپ ـ تويۇپ ئۆتمەك ماڭا ئارزۇ ئەمەس،
زەپىران بولساممۇ دىلدا يوق ئەلەم.

ئىزاھ:

شائىر ئايدالا، ئاددىي كەپلەردە ياشاشنىڭمۇ ئۆزىگە لايىق خۇشاللىقى بار، قورساق توينىسىمۇ، چىراي سارغىيىپ كەتسەمۇ، كۆڭۈل ئازادە بولسا يېتەرلىك دەپ قارايدۇ. بۇ شېئىرنىڭ كۆپ جايلىرىدا تاۋۇەنىڭنىڭ مىسرالىرى كۆزگە چېلىقىدۇ ۋە بۇنىڭدىن شائىرنىڭ تاۋۇەنىڭنىڭ تەسىرىگە يولۇققانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. شېئىر ئېھتىمال ئۇ سىياسىي جەھەتتە بېسىمغا دۇچ كەلگەندە يېزىلغان بولۇشى مۇمكىن.

سانغۇن ۋېي جىڭنىڭ قاشتېشى تامغىسى

پەم بىلەن ئەتراپىنى يۇتۇپ ئالدى ۋۇدى خان بولۇپ،
ماڭدى سانغۇن ئاتلىنىپ شوفاڭ تەرەپكە جەڭ بىلەن.
قەنبۇلاقتا كىم بىرىنچى تۆھپىكار دەپ بولسا سۆز،
چاقنىدى سانغۇن قولىدا تامغىسى كۇن بىرلە تەڭ.
ئوردا - ئايۋان غوجىدارى، لەشكىرىي بەگلەر قاتار،
ئىسمىنى ئويدى مۇكاپاتنى بېرىپ ئۇنىڭغا كەڭ.
تۇنقۇچىدا ئەجدىھالار ئويىنغان خەتلەر قەدىم،
ھەم قۇيۇپ داڭقان ئۇنىڭ شەنىگە تەلپۈندى ئەلەم.
ۋە لېكىن تىلەن تېغىنى قاپلىدى جەڭدىن سۆڭەك،
ئوتتۇرا تۇزلەڭدە قېرىنداشلار كۆزىدە دەرد - ئەلەم.
سىڭلىسى بەتنام بىلەن كەتتى، ئوغۇلمۇ بى ئەجەل،
ۋۇدى خانىنىڭ قەبرىسىنى باستى گۇگۇم ئۇشبۇدەم.
قېرىدى ئاسمان - زېمىن، مەۋجۇت بولۇپ قالدى مازار،
ئۇپرىغان خەتلەر باھادىرغا سېغىندى دەممۇدەم.

ئىزاھ:

شېئىردا سانغۇن ۋېي جىڭنىڭ تۆھپىسى مەدھىيىلەنگەن، شۇنداقلا ئۇرۇش تۇپەيلى خەلقنىڭ بېشىغا چۈشكەن بالايىئاپەتلەر

كۆرستىلگەن. پادىشاھ - خانلارنىڭ لەۋزىدە تۇرمايدىغانلىقى؛ ۋېي جىڭ خىزمەت كۆرسەتكەندە ئۇنىڭغا كاتتا ئىنئام بەرگەنلىكى، ئارقىدىنلا ۋېي جىڭنىڭ سىڭلىسى ۋېي خانىش بىلەن ۋەلىئەھدىنى بەتنام چاپلاپ ئۆلتۈرگەنلىكىدىن بېشارەت بېرىلگەن. شېئىرنىڭ ئاخىرىدا تارىخىي ئىزنالارنىڭ كونىراپ قالغانلىقى، لېكىن ۋېي جىڭنىڭ قاشتېشى تامغىسى كىشىلەرنى چوڭقۇر ئويغا سالىدىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان. شېئىر ئىنتايىن جانلىق ۋە مەنىلىك يېزىلغان.

ئۇزىتىش

سەن ئەگەر تېخىتەيگە بارساڭلا قاچان،
يوقلا بۇ ئۆينى، سالاي مەن داستىخان.
سورىساڭ، تاغ باغرىدىن تاپماق ئوڭاي،
تۇتۇۋالدىم سۇ بويىدىن جاي - ماكان.
ئىشىك تېشىدا قېرىغان مېيخۇا ئۆرە،
پەنجىرە ئالدىدا بامبۇكلار شالاڭ.
بىر گېپىم تۇغقان - قېرىنداشلار ئۈچۈن:
دەردى يوق، دەڭلار، يۇرۇپتۇ تىنچ - ئامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شائىر ئۆيىگە قايتماقچى بولغان يۇرتدىشىغا ئۆزىنى يوقلاپ ئۆتۈشنى تاپىلاپ، ئۆزىنىڭ نەدە تۇرىدىغانلىقىنى، قانداق تاپقىلى بولىدىغانلىقىنى، ئۆيىنىڭ ئالدىدا، پەنجىرە تۇۋىدە مېيخۇا دەرىخى ۋە بامبۇكلارنىڭ بارلىقىنى سۆزلەپ كېلىپ، يۇرتىنى سېغىنغانلىقىنى ئىپادىلىگەن. ئاخىرىدا ئۆزىنىڭ قېرىپ قالغان بولسىمۇ، ياخشى ياشاۋاتقانلىقىنى ئەسكەرتكەن. شېئىر ناھايىتى راۋان يېزىلغان، ھېسسىيات سەمىمىي ئىپادىلەنگەن.

لەشكىرىي پىرقىدىكى جاڭ غوجامنى يولغا سالغاندا

1

بۇك ـ باراقسان باش باھارنىڭ باغلىرى،
تاڭ بىلەن تەڭ كېلىدۇ بۇلبۇل كۈلۈپ.
ئاڭلىنۇر لەرزان ئۇنى ياپراق ئارا،
پەيلىرى شاخقا تىنىمسىز سۈركىلىپ.
بۇ ئۆمۈرنىڭ كەتمىكى بەكمۇ ئوڭاي،
ھەر جۈدالىق بولسىمۇ قالدۇق كۆنۈپ.
دوستى بولسا گەر ئادەم چۆللەردىمۇ —
شاد ـ خۇرام، يۈرمەيدۇ ھەرگىز مۇڭلىنىپ.

2

ئەتىيازدا كۈنقوۋۇق يوللار راۋان،
دەل ـ دەرەخ شېخىدا قۇشلار سايرىغان.
تاڭ سەھەر قوزغالسا ئالتۇن جىلغىدىن،
قونىدۇ سايە راۋاققا شۇ زامان.
تالى مەجنۇن بەكمۇ يۇمران، رەڭگى سۇس،
قايسى قۇش بىلمەك ئۇنىدىن تەس ھامان.
سۇبھىدەم ئاڭلايمەن يالغۇز ئاھىنى،
كەتسە ھەممە تۆت تەرەپ گۈللەر خازان.

ئىزاھ:

«ئورماندىكى بۇلبۇل»نى باش تېما قىلغان بۇ ئىككى شېئىرنىڭ باشلىنىش قىسمىدا ئورمان ۋە قۇشلار، ئاندىن يار ـ بۇرادەرلەرنى ئۇزىتىپ قويۇش، ھىجران ئازابى يېزىلغان. ئال-

دىنقىسىدا يار - بۇرادەرلەرگە جۇدالىقتىن كېيىنمۇ مەيۇسلەن-
مەسلىك لازىملىقى ئەسكەرتىلگەن. كېيىنكىسىدە ئايرىلىشقا بول-
غان كۆزى قىيماسلىق ئىپادىلەنگەن.

باھار چاغى شۇەنزېمىن دەرۋازىسىدا
يۇ شاۋيەنگە يېزىلغان بېغىشلىما

مارت ئېيى خان كۆلچىكىدە رەڭ تۇزۇپتۇ تال تېرەك،
ياپيېشىل شاختا تۇمان، كۇننىڭ نۇرى ئىللىق ئەجەب.
ھەرىلەر توزغاق بىلەن تەڭ ئايلىنۇر ھال پەردىنى،
قاچۇرۇپ توردىن ئۆزىنى قارلىغاچ قوغلار چېچەك.
تاڭدا ئوردىدا مۇراسىم، ۋەزىر ئەزەملەر قاتار،
باغچىغا جان كىرگۈزۈپ ئويناپدۇ رەققاس ھەر تەرەپ.
ئۆلىمالار بىرسى قالماي نەزمە پۈتكەن خان ئۇچۇن،
بىرلا سىز ئىنئامغا لايىق بولدىڭىز شاڭرۇغا تەڭ.

ئىزاھ:

بۇ خانىنىڭ چيۈڭلىن باغچىسىدا ۋەزىر ئەزەملەرنى قوبۇل قىلغانلىقىغا ئاتاپ يېزىلغان شېئىر. گەرچە مەزمۇنى چوڭقۇر بولمىسىمۇ، لېكىن باھار پەسلىدىكى مەنزىرە ناھايىتى جانلىق ۋە روشەن ئىپادىلەنگەن.

لىۇ باسقاۋۇلنى جياڭنەنگە ئۇزىتىش

مارت ئېيى ئاستانىدا گۈللەر ئېچىلدى بەسمۇبەس،
بىر قاراپ ھېچكىم دېيەلمەيدۇ ئۇنى تېنىتەي ئەمەس.
ۋادەرىخ، تۇرمايدىكەن بىر ئىزدا ھەرگىز بۇ جاھان،
سىز بىلەن دەرقەم بولارمىز بۇندا قايتا بىر نەپەس.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا لېيۇ باسقاۋۇلنىڭ ئاستانىدىن جياڭنەنگە كېتىشى كە مەجبۇر بولغانلىقى ئارقىلىق، ئۇنىڭ ئۇمىدسىزلەنمەسلىكى، قەددىنى تىك تۇتۇپ ياشىشى لازىملىقى تىلغا ئېلىنغان. ئاستانىدا چوقۇم قايتا كۆرۈشىمىز دەپ تەسەللى بېرىلگەن.

يېڭى تەشرىپدارنى سىچۈەنگە يولغا سېلىش

ئالتۇن يوپۇق، يىپەك يۈگەن، تۈمۈقى ئاق ئات،
كۆكسىدە گۈل، قارا تەلپەك، تونلىرى زەرباب.
كۆرگىنىدە لىنچيۈگىدىكى بازار پۇقراسى،
دېمەس ئۇنى بىر چاغدىكى مەيپۇرۇش جاناب.

ئىزاھ:

بۇ تەشرىپدار بولغاندىن كېيىن شاھانە تون كىيىپ يۇرتىغا قايتقان بىرسىنى مۇبارەكلەپ يازغان شېئىر. ئەمەلگە تەيىنلەنگەنلەرنى ناھايىتى ئوبرازلىق تەسۋىرلىگەن.

كې جىڭجۇڭ سىزغان بامبۇك رەسىمىگە بېغىشلىما

1

قىر بويى تال ئىسنى يەلپۈيدۇ، يېشىل ياپراق سۈيۇق،
كۆلگە لوتۇسنىڭ قىزىل رەڭگى چۈشەر يامغۇر بىلەن.
نازلىنىپ تۇرغان دېرىزە ئالدىدا بامبۇك كۆلۈپ،
سايىسى كەچكى شەپەقتە ئوينىشادۇر نۇر بىلەن.

2

بەگ ـ خوجاملار هويلىسىدا كۆزگە چۈشكەي ناگىهان،
كۆل بويى شەنجيەن كېلىپ قىلغان تاماشا زوقلىنىپ.
خۇددى كۇزنىڭ ئاسمىنىدا ئاي يۇزىنى قاپلىغان،
گۈل ـ گىياھ مۇخ ئۈستىدە، سايە ياتادۇر تولغىنىپ.

ئىزاھ:

بېغىشلىما ئورنىدا يېزىلغان بۇ ئىككى شېئىردا بامبۇك قومۇشى ناھايىتى جانلىق سۆرەتلەنگەن. ئاپتورنىڭ بامبۇك قومۇشىغا بولغان سۆيۈنۈشى، شۇنداقلا كې جىڭجۇڭنىڭ ماھارىتىگە بولغان ھۆرمىتى ئىپادىلەنگەن.

بەدربەدەن

بەدربەدەن، يەنە بىر ئىسمى لۇ جىداۋ، ئۇيغۇر، داشماند قەبىلىسىدىن. دەي لياڭ «دىڭ خېنيەننىڭ توپلىمىغا كىرىش سۆز» دە غەربىي يۇرتلۇق 12 شائىرنىڭ قاتارىغا لۇ جىداۋ دېگەن بىرەيلەننى يېزىپ، ئۇنىڭ تەنجۇ ئايمىقىدا باش بۇغ بولغانلىقىنى تىلغا ئالغان. ۋاڭ فېڭ «توغراق ئېقىن توپلىمى» دا باش بۇغ لۇجىداۋنىڭ شېئىرلىرىنى ئىزاهلىغان. «يۇەن دەۋرىدىكى مىرزىلار تەزكىرىسى» نىڭ 9 - جىلدىدا: بەدربەدەن، ئىسمى لۇجىداۋ، تەشرىپدار، جىجېڭنىڭ 1 - يىلى (1341 - يىلى) 4 - ئايدا شىغاۋۇل پىرقىسىدىكى يانداش بەگلىكتىن مىرزا ساراي غوجىلىقىغا يۆتكەلگەن، دېيىلگەن. چېن يۇەن ئەپەندى لۇجىداۋ بىلەن بەدربەدەن بىر ئادەم دەپ قارىغان. «يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» دا ئۇنىڭ «لەيلىمە بۇلۇت ئىبادەتخانىسى» ناملىق شېئىرى بارلىقى، جىيۇەننىڭ 3 - يىلى لىڭنەندىكى گۈاڭشى يولىدا تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ مۇئاۋىن بېگى بولغانلىقى ئىزاهلانغان. بەدربەدەننىڭ تۆت پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

ئارامگاھ راۋىقى

ئەرشىئەلاغا چىقىپ كەتكەن كەبى،
ئەسكە چۈشمەيدۇ پەقەت نامراتلىقىم.
ياپيېشىل تاغلار گويا زۇمرەت ماڭا،
كەچقۇرۇن پىنھان ئىبادەتتە تېنىم.
بەك يىراقتىن ئاڭلىنۇر چوپان نەيى،

ناخشا توۋلايدۇ بېلىقچى بىتىنىم.
باقمي ئالەمگە قارايمەن زەن سېلىپ،
قىپقىزىل ئاققان كەبى سۇدا قېنىم.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئارامگاھ راۋىقىدىن كۆرۈنگەن گۈزەل مەنزىرە ۋە شۇ تۇپەيلى شائىرنىڭ قەلبىدە مەۋج ئۇرغان خىياللار مۇكەمەل، شۇنداقلا ئوبرازلىق ئىپادىلەنگەن.

لەيلىمە بۇلۇت ئىبادەتخانىسى

ئورۇلۇپ بۇغداي ئېتىزدىن قالدى ئوت - چۆپلەر ئامان،
كۈتۈۋالدى مېنى يۇرتداشلار بۇ يولدا شادىمان.
ئارزۇيۇم، قايغۇ - ئەلەمسىز ئۆتسە دەيمەن ھەر كىشى،
بولسا ئەگە چەت جايدىمۇ تىنچلىق - ئاسايىشلىق زامان.
تاغ گۈزەل، سۇلار سۈزۈك، بۇلبۇل ئاۋازى ياڭرىسا،
ئاق بۇلۇت سەلكىندە يۈگەن سىيرىسا ئاتتەك راۋان.
تاغ تۈۋى دانىش ئۆيىدە مەي ئىچىپ قالسام قونۇپ،
ياكى بامبۇك يىلتىزى ياكى بېلىقنى قىپ تائام.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا شائىرنىڭ تاغ يوللىرىدا زىيارەتتە يۈرۈپ كۆرگەنلىرى، ئۇنىڭ ئادىل سىياسەت، بايلىقات تۈرمۇشقا بولغان تەلپۈنۈشلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. بۇغدايلار ئورۇلغان، پۇقرالار خاتىرجەم بولغان ئەھۋالدىن ئاپتور تولىمۇ سۆيۈنگەن. لېكىن، يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدە ئىجتىمائىي بوھران ئېغىرلاشقان، يىراق گۇاڭشىدەك جايلاردا گەرچە ۋاقىتلىق ياخشى كۈنلەر بارلىققا كەلگەن بولسىمۇ، ئاپتور بۇنىڭدىنمۇ ياخشى ۋەزىيەتنىڭ بولۇشىنى ئۈمىد قىلغان.

سول قول ۋەزىر پەن شىجۇڭغا مەرسىيە

ۋادەرىخ، سانغۇن ئەقىلسىز قىلدى ئەل رايىنى خار،
ئوت يۈرەك، ئاقىل ۋەزىرنىڭ گەپلىرى كەتتى بىكار.
نان قېپىلار ئۆز ئىچىدىن بولدى مەلئۇن ئاقىۋەت؛
تەمتىرەپ پۇقرا ئاسايىش كۈنگە شۈنچە ئىنتىزار.
شۇ سەۋەبتىن ئەگىشىپ لەشكەرگە ۋىجدان ساقلىدى،
جان بېرىپ قىلدى ساداقەتتىن ۋەتەنگە جان نىسار.
يىل ئۆتۈپ دەريادىكى سۇلار بەئەينى كۆز يېشى،
ھەر كېچە كىرگەي قۇلاققا بىر ئېسەدەش زارۇ زار.

ئىزاھ:

شېئىردا ئەل - ۋەتەن ئۈچۈن ئۆزىنى بېغىشلىغان سول قول ۋەزىر پەن شىجۇڭغا مەدھىيە ئوقۇلغان. پەن شىجۇڭ خەنزۇ، يۈەن سۇلالىسىغا سادىق بىر كىشى. بەدىندىن ئۇيغۇر، ئوخشاشلا يۈەن سۇلالىسىغا سادىق ئۆلىما. بۇ ئۇلاردىكى ئورتاقلىق. لېكىن، ئاپتونومىلىك ھۆكۈمران سىنىپلارنىڭ مەيدانىدا تۇرۇپ قوزغىلاڭچىلارنى «نان قېپى»، «مەلئۇن» دەپ تىللىشى توغرا ئەمەس. بۇ شېئىر بىزنىڭ شۇ چاغدىكى جەمئىيەت ئەھۋالىنى ۋە ئوردىدىكى زىيالىيلارنىڭ ئىدىيىۋى ھېسسىياتىنى چۈشىنىشىمىزگە ياردەم بېرىدۇ.

سول قول ۋەزىر باۋگېغا مەرسىيە

كاتتىلىق، شەھۋانىيلىق قاينامغا چۆكتى تا ئەبەد،
گەر پاراسەتسىز ۋەزىر ئىچ ئاغرىتىپ قالدۇق ئەجەب.
قۇتۇرىدى قوزغاپ قۇيۇن جىنلار بۆلەكتىن تاپتى كۈچ،
تەڭرىنىڭ يوقمۇ كۆزى؟ پۇقرا بېشىغا كەلدى دەرد.

ساقمۇساق ئون يىل بۇيۇك ئىنئام - ئاتاق ئالغاندىكىن، ئىككى كۇن چىك تۇرسا داغ چۈشمەيتتى ۋىجدانغا پەقەت. ئەمدى شىخۇغا تۆكۈپ مەي ئەسلىمەك بولساق ئۇنى، شۇنىرغان - يامغۇردا دولقۇن قەتىلەرنى قىلدى رەت.

ئىزاھ:

باۋگې (باۋ ۋېيشيەن) خاڭجۇ يولىدىكى جېجياڭنىك مەمۇرىي ئىشلىرىنى ۋاكالىتەن باشقۇرىدىغان سول قول ۋەزىر ئامبال. قىزىل ياغلىقلار قوزغىلىڭى پارتلىغاندا خاڭجۇغا قېچىپ كېلىپ ئۆيدىن چىققىلى ئۇنىمىغان. جېجېڭنىك 12 - يىلى (1352 - يىلى) 7 - ئايدا قوزغىلاڭچىلار خاڭجۇنى ئالغاندا، ئۆيدىكىلەر بىلەن بىللە شىخۇ كۆلىدىكى كېمىگە يوشۇرۇنغان. ئۇچ كۈندىن كېيىن ئايالى ۋە ئالتۇن - كۈمۈشلىرى بىلەن بىللە كۆلگە سەكرەپ ئۆلگەن. بۇ يۇقىرىدىكى شېئىر بىلەن سىلىشتۇرما بولۇپ، قوزغىلاڭچىلارنىك شىددەتلىك ھۇجۇمى ئالدىدا يۈەن سانغۇنلىرىنىك ساراسىمىگە چۈشۈپ قالغانلىقىنى ئەكس ئەتتۈرگەن. گەرچە شائىر قوزغىلاڭچىلارنى «جىن» غا ئوخشاتقان بولسىمۇ، يەنىلا قوزغىلاڭچىلارنىك قەدەمدە غەلىبە قىلىۋاتقانلىقىنى ئېتىراپ قىلماي تۇرالمىغان. «تەڭرىنىك كۆزى يوقمۇ» دېگەن مىسرالاردا يۈەن سۇلالىسىنىك تەۋرەپ قالغانلىقى ئىپادىلەنگەن. باۋگې توغرىسىدىكى بۇ مەرسىيىنى يۈەن سۇلالىسىنىك ھالاكىتىگە يېزىلغان مەرسىيە دېيىشكە بولىدۇ.

سەن باۋجۇ

سەن باۋجۇ، ئىسمى تىڭگۇي، ئۇيغۇر. يىڭزۇك خانىنىڭ جىجى 1 ـ يىلى (1321 ـ يىلى) ئولۇك قول تەشرىپدار بولغان. رۇيئەن ئايمىقىغا ئامبال قىلىپ تەينىلەنگەن. لەشكىرىي پىرقىدە غەيرىي رەسمىي ئامبال بولۇپ ئىشلىگەن. ۋىنجۇ ۋىلايىتىدە بەگ بولغان. تەپتىش بېگى شىشەن بىلەن بىرلىكتە فاڭ گوجىننىڭ قوزغىلاڭچىلىرىغا زەربە بېرىشكە ئاتلانغاندا، شىشەن مەغلۇپ بولۇپ قېچىپ كەتكەن. سەن باۋجۇ قولغا چۈشۈپ قالغان بولسىمۇ، قوزغىلاڭچىلارغا تىز پۈكمىگەن. قويۇپ بېرىلگەندىن كېيىن ھەرقايسى ئۆلكىلەردە ئەمەلدار بولۇپ، ئادىل سىياسەت يۈرگۈزگەن. جېجياڭدا كاتاۋۇل بولغان چاغلىرىدا ئىشكىنىڭ سىرتىغا ئارقا ئىشىكتىن مېڭىش، مۇناسىۋەتكە تايىنىپ ئىش ھەل قىلىشقا ئۇرۇنۇش ئەجدىھانىڭ بۇرۇتىنى سىلاش بىلەن يول-ۋاسىنىڭ قۇيرۇقىنى تارتىشتىنمۇ قىيىن دېگەن خەتنى ئېسىپ ئۆزىنىڭ پاك ئەمەلدار ئىكەنلىكىنى نامايان قىلغان. «يۈەن تارىخى. مۇنەججىملەر تەرجىمىھالى» دا، سەن باۋجۇ تەرىقەتنىڭ يولىنى تۇتقان پاك ئەمەلدار ئىدى، بارغانلا يېرىدە پارىخور، خىيانەتچى ئەمەلدارلارنىڭ ئەدىپىنى بېرەتتى، يۈز ـ خاتىر قىلمايتتى، دەپ يېزىلغان. «يۈەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» دا ئۇنىڭ ئۈچ پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

كۆلنىڭ شىمالىغا سايا‌هەت

كەلمىگەن ئەردىم بۇ كۆلنىڭ بويىغا بىر ئاي يېنىپ،
ئەمدى كەلسەم ئالما - شاپتۇل سايە ساپتۇ چىرمىشىپ.
ياپيېشىل تاغنىڭ يۈزى بىلدى قەدىناس دەپ مېنى،
قۇچىقىغا ئالدى چەكسىز مەنزىرە ئوغلى قىلىپ.
مەيپۇرۇش مەيخانىسى يانتۇ ئىكەن ئۆرۈلگىدەك،
بولسىمۇ قىستاڭ قېيىقتا چاي ئىچىشتۇق سىردىشىپ.
بىر ئۆزۈم يىگىجۇدا مېھمان بولغىنىمدىن بەك خىجىل،
توۋلىدىم جۇ نەزمىسىنى ئالىقىنىمغا گۈل ئېلىپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتور بۇرۇن كەلگەن جايلارنى ئايلىنىدۇ، تاغلارنىڭ رەڭگىگە، كۆلنىڭ يۈزىگە قاراپ بىراقلا قايتىپ كەلـ گىسى كېلىدۇ، كەيپ بولۇپ قالغانلىقى ئۈچۈن، مەيخانىنىڭ ئېگىز تاملىرى يانتۇ بولۇپ، ئۆرۈلۈپ چۈشىدىغاندەك تۇيۇلىدۇ، قولۇاقتا ئولتۇرۇپ، ئەينى يىللاردا يۈرتىغا سىغمىغان مى خېلىڭ بىلەن ساداقەتمەن ئەدىب چۈي يۈەننى ئەسكە ئالىدۇ، ئۆزىنى تۈتالماي چۇ نەزمىلىرىنى توۋلايدۇ. ئەھۋالدىن قارىغاندا، شائىر بۇ شېئىرنى سىياسىي جەھەتتە چەتكە قېقىلغان، كۆڭلى پاراكەندە چاغلاردا يازغان بولسا كېرەك. شېئىرنىڭ سۆزلىرى ئىنتايىن راۋان، پىكرى ئوچۇق، مەزمۇنى چوڭقۇر.

شىشىيەن تېغىدا

سوقتى مەغرىب شامىلى، بولماقتا ياپراقلار خازان،
تىك قىيا، تار جىلغا بۇ دەم ئىنتىلۇر كۆك رەڭ تامان.

ئۇستا رەسسام قەلبىدىن كۆرگەنلىرى بىر - بىر ئۆتەر، كەچ شەپەقنىڭ شولىسىدا ئەكس ئېتەر تاغلار تامام.

ئىزاھ:

شېئىردا شىشىەن تاغ تىزمىلىرىنىڭ مەنزىرىسى، ئۇنىڭ رەسسامەك گۈزەل قىياپىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئاپتور شېئىردا تەبىئەت دۇنياسىنىڭ يارانقۇچىسىنى ئۇستا رەسسامغا ئوخشاتقان ۋە ئۇنىڭ شۇنداق بىر گۈزەل دۇنيانى يارانقانلىقىغا مەدھىيە ئوقۇغان.

يۇچۆ

يۇچۆ (1333 — 1358)، ئىسمى تىڭشىن، خۇاڭخېنىڭ غەربىدىكى تاڭغۇتلاردىن. ئاتا - بوۋىلىرى غەربىي يۈرتلۇق. دادىسى خېفېيدا ئەمەلدار بولغان ۋە شۇ سەۋەبلىك خېفېيدا ئولتۇراقلىشىپ قالغان. دادىسىدىن كىچىك قېلىپ، ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدە ئۆسكەن. يۇەنتۇڭنىڭ 1 - يىلى (1331 - يىلى) تەشرىپدار بولغان. كېيىنكى مەزگىللەردە سىجۇ ئايمىقىدا هاكىم، مۇپەتتىش بېگى، دانىشمەن - ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا ئىش بېجىرگۈچى، خۇگۇاڭ ۋاقىتلىق ۋازارىتىدە كاتاۋۇل قاتارلىق مەنسەپلەرگە تەينىلەنگەن. شۇندى خانىنىڭ جىجېڭ 13 - يىلى (1353 - يىلى) خۇەيدۇڭنىڭ شەرقىدىكى ئەمىرلەشكەر مەھكىمىسىدە نائىب ئەلچى ئەمىرلەشكەر بولغان. خۇەينەن ۋاقىتلىق ۋازارىتىدە سول قول ۋەزىرلىككە قويۇلغان. قوشۇن باشلاپ ئەنچىڭنى قوغداۋاتقان مەزگىلدە، چېن يۇلياڭ باشچىلىقىدىكى قوزغىلاڭچىلار هۇجۇمغا ئۆتۈپ، جىجېڭنىڭ 18 - يىلى (1358 - يىلى) ئەنچىڭ قولدىن كەتكەن. يۇچۆ ئۆزىنى ئۆلتۇرۇۋالغان. خوتۇن - بالىلىرى قۇدۇققا ئۆزىنى تاشلاپ ئۆلۈپ كەتكەن. مىڭ سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى جۇ يۇەنجاڭ يۇچۆنىڭ ساداقىتىگە ئاپىرىن ئوقۇپ، ئۇنىڭغا ئىبادەتخانا سالدۇرغان.

يۇچۆ كىتاب - دەستۇرلارنى كۆپ كۆرگەن، شىجائەتلىك، مەقسىتىگە يەتمەي قويمايدىغان ئادەم بولۇپ، دائىم دېگۈدەك چىڭياڭدىكى تاغدا ئىلىم تەھسىل قىلغاچقا، باشقىلار ئۇنى چىڭياڭلىق ئۆلىما دەپ ئاتىغان. شاگىرتلىرىدىن گوكۇي ئۇنىڭ يازغانلىرىنى يىغىپ ئالتە جىلدلىق «چىڭياڭدىكى تاغلىق هۇجرا

توپلىمى» دېگەن كىتابنى تۈزگەن. «يۇەن سۇلالىسى تارىخى» دا يۇچۈنىڭ شېئىرلىرىغا يۇقىرى باھا بېرىلگەن. «تۆت يۇرۇش كىتابلارنىڭ ئومۇمىي مەزمۇنى» دا يۇچۈنىڭ شېئىرلىرى «خەن، ۋېي خانىدانلىقىدىكى شېئىرلارنى ئۆرنەك قىلغان، ۋەزنى ئېغىر، مەزمۇنلۇق شېئىرلارنى يازغان بولغاچقا، يۇەن دەۋرىدە ئۆزگىچە ئۇسلۇب شەكىللەندۈرگەن» دەپ خاتىرىلەنگەن.

لىۋ بوۋىننى جياڭشىغا مۇپەتتىشلىككە ئۇزىتىش

سىزنى يولغا سالغىلى تاغ باغرىغا تىكتۇق چېدىر،
ئۇستى رەڭدار مەپە بىرلە كەلدى ھەممە بۇ تەرەپ.
ئاستىڭىزدا ئىككى جۈپ ئات سۆرىگەن مەپە راۋان،
تونىڭىزدىن كۆرۈنەتتى سەلتەنەت ھەم شان - شەرەپ.
ئورنىڭىز تۆردە، تىزىلغان ئالدىڭىزغا كۆپ تائام،
قۇش سىياقى رومكىدىن مەينىڭ ھىدى ئۇپقان ئەجەب.
كۆڭلىمىزنى بىلدۈرۈشكە ئالدىراپ ئىچكەن ئىدۇق،
كۆكنى تەۋرەتكەن يۈرەكتىن ناخشا - سازلار سىزنى دەپ.
ئىككىمىز بىر يۈرت، ئۇزۇلمەي كەلدى كۆپ يىل مېھرىمىز،
ئەمدى بىزگە ئايرىلىشتىن ئۆزگە بارمۇ باشقا گەپ.
سۈبھىدەم كۈننىڭ نۇرىدىن جىلۋە ئەيلەيدۇ دالا،
گەر يىراق باقسام ماكانىڭ ھىدى ئۇرغاي ئەركىلەپ.
تىكىلىپ تۇرسام يۈگەن تارتىپ سارايلار ھۆسنىگە،
تاۋلىنىپ ئاپئاق بۇلۇت چىللايدۇ ئامەت رەتمۇرەت.
بىزنى ئايرىيدۇ ھېسابسىز ئاي بىلەن يىل ئالمىشىپ،
بىرسىمىز مەشرىق ۋە بەلكىم بىرسىمىز مەغرىب تەرەپ.
يول ئۇزۇن كۈنلەر ئۆتۈپ بىزنى يىراقتا قالدۇرار،
بىلمىدىم سىزگە قاچانمۇ بېرىمەنكىن زەررە نەپ.
شۇ سەۋەب قىلدىم قىرو باسقان چىنارنى ئەرمىغان،

پەسلى قىشتا ئەسلىگەيسىز دوستىڭىزنىڭ كۆڭلى دەپ.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ لىيۇ بوۋىنىنى ئۇزاتقان ۋاقىتتىكى سەمىمىي ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن. بۇنىڭدىن شائىرنىڭ مىڭ سۇلالىسىنىڭ قۇرۇلۇشىدا تۆھپە يارانقان ئەمەلدار لىيۇ بوۋىن بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىنىڭ ناھايىتى بۇرۇنلا باشلانغانلىقىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ. ئاخىرقى ئىككى مىسرا تېخىمۇ راۋان، مەزمۇنى چوڭقۇر يېزىلغان.

چىۈشىڭ شىپىڭى

مەن كېچىپ دەريانى چىۈشىڭ شىپىڭىغا ئۆرلىدىم،
قوش ئېقىن، سالسام نەزەر، بەس - بەس بىلەن ئاققان راۋان.
سۇ بويىغا ئىككى قەلئە خوپ ياراشقان چوقچىيىپ،
ئىككى قاشتا قۇش قاناتى ئۇچقىنىدەك كۆك تامان.
سۇزۇلۇپتۇ كۆز كېلىپ خەنشۇي سۇيى قاشتاش كەبى،
خۇددى چاڭجياڭ قىرغىقى كىيگەن بۇ دەم كۆزدىن چاپان.
ئاق يىپەكتەك تولغىنۇر دولقۇن شامالنىڭ زەربىدىن،
كەچكى كۈننىڭ يورۇقىدا كېمىلەرنىڭ رەڭگى قان.
زەپ چىرايلىق كۆن ئىدى، مەن يامىشىپ دۆڭ ئۈستىگە
نەزمە پۈتتۈم دوستلىرىم بىرلە قوشۇلدى جانغا جان.
ئالدىراپ ساقىي - مۇلازىملار سۇنار بىزگە قەدەھ،
خۇش پۇراقلىق نازۇ نېمەت بىرلە تولغان داستىخان.
بۇ گۈزەل تاغ بىرلە سۇغا مەھلىيا كۆرگەن كىشى،
ياكى ئاتلىق، مەپىلىك كەتكۈسى كەلمەس ھەرقاچان.
بىلمىدىم كىمنىڭ خىيالى بۇ دەقىق ئوخشاش ماڭا،
راستلا شۇنداق بولسا بۇ جاينى قىلايلى ئۆي - ماكان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چاڭجياڭ بىلەن خەنشۇي دەريالىرىنىڭ كۆزدىكى مەنزىرىسى، سايامەتچىلەرنىڭ ھېسسىياتى تەسۋىرلەنگەن. مىسرالاردىن خورسىنىش، چۈشكۈنلۈك ئالامەتلىرى كۆرۈنمەيدۇ. شۇنداقلا، بۇ شېئىر قەدىمكى ئەدەب - ئۆلىمالارنىڭ تاغ - دەريالارغا قاراپ ھەسرەت چېكىدىغان يېزىقچىلىق ئادىتىدىن يىراق. شېئىر يېڭىچە ئۇسلۇب بىلەن يېزىلغان.

پەن شجۇڭ بىلەن خوشلىشىش

تالى مەجنۇن ئەۋرىشىم، ئوتقاشقا ئوخشايدۇ چېچەك،
قارىسام ئېجۇ بولۇپتۇ سىزگە مەنزىل بۇ زامان.
دەردكە تولغان ئۆمرىمىزدە يەنە بىر رەت ئايرىلىش،
ئەمما جياڭ - خەن ئىككى سۇ بىرگە ئاقارکەن شەرق تامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىرنى ئاپتور ۋۇچاڭدا پەن شجۇڭ بىلەن خوشلاشقاندا يازغان. ھەم مەنزىرە، ھەم ھېسسىيات، ئوخشىتىش بىلەن سېلىشتۇرما ئىنتايىن يېڭى. مىسرالار شۇنچىكى شوخ ۋە جانلىق، ھېسسىيات سەمىمىي ئىپادىلەنگەن.

بامبۇك ئارال

كۆز سۇيىدە دۆڭدىكى شىپاڭ - راۋاقنىڭ سايىسى،
سوزۇلۇپ كەتكەن ئۇپۇققا تەلپۈنۈپ يالغۇز ئارال.
بەك چىرايلىق جاي ئىكەن بۇ ئەۋلىيالار تۇرغىدەك،
تاغلىرى خۇيجىدىكى تاغلارغا يەتكەن بىمالال.
گۈل - گىياھلار دەل - دەرەخنىڭ بوينىغا سالغان گىرە،

نىلۇفەرنىڭ ياپرىقىدىن ئۇچىدۇ خۇشبۇي شامال.
مەي بېسىپ قولۇاقلا بىرسى كېلىدۇ ئويناپ - كۈلۈپ،
خې جىجاڭدىن باشقىسىدا بولمىغاي مۇنداق ئامال.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئارالنىڭ مەنزىرىسى ئىنتايىن جانلىق تەسۋىر-لەنگەن. سەيلە - ساياھەتكە كەلگەنلەرنىڭ مەي - شارابقا ئامراق سەككىز ئەۋلىيا ئىچىدىكى خې جىجاڭغا ئوخشاش بۇ گۈزەل مەنزىرىگە مەپتۇن بولۇپ قالىدىغانلىقى بايان قىلىنغان.

نەيشىەن سىزغان «سىمىڭدىكى تاغ - دەريالار رەسىمى» گە مۇشائىرە

پەنجىرەمدىن ياپيېشىل تاغلارغا تاشلايمەن نەزەر،
باش باھار ئورمان - گىياھلار ئۈستىدە سۈبھى تۇمان.
چوقچىيىپ تۇرغان ئېدىرنىڭ بويى كەلمەيدۇ غۇلاچ،
ئىنچىكە ئۆسكەن چىنار بەستى غېرىچقا تولمىغان.
ئەۋلىيا ئۇشبۇ رەسىمدە، ئاق چېچى ئاز قاپتۇ بەك،
كۆن بويى قىلغان ئىشى ئۆڭكۈرنى ساقلاش تىنچ - ئامان.
كۆز تىكەر ئۇ بوينىنى سوزغان پېتى ئۆرە تۇرۇپ،
بەلكى مەندەك بىرلىرى پانې جاھاندىن يانمىغان.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا رەسىمدىكى مەنزىرە ۋە ئەۋلىيا سۈپەت راھىب ناھايىتى جانلىق يېزىلغان. شېئىردا چوڭقۇر مەزمۇن ئىپادىلەن-گەن. ئەۋلىيا سۈپەت راھىبنىڭ بىرسىنى ساقلاۋاتقان قىياپىتى، لېكىن ئاپتور ئۆزىنىڭ تېخى زاھىتلىق يولىنى تۇتمىغانلىقى تىلغا ئېلىنغان.

تاغ ئىچىدىكى مۇغەننى راھىبقا

نېلۇپەردىن تون كىيىپتۇ تاغدىكى راھىب كالان،
قاشتېشى چالغۇسىدىن ياڭرايدۇ گۈلگە شوخ ئاھاڭ.
گەرچە ئۈزگەن بولسىمۇ ئۇ پانىي ئالەمدىن كۆڭۈل،
ئۈچرىشىپ قالسا بىرىگە نەغمە باشلار شۇ ھامان.

ئىزاھ:

شېئىردىكى راھىبنىڭ كىيىملىرى غەلىتە بولۇپلا قالماي، مۇزىكىدىكى ئىقتىدارىمۇ ئۆزگىچە. كۆرگەنلا ئادەمگە نەغمە قىلىپ بېرىدۇ. قارىغاندا، ئۇ يەنىلا پانىي ئالەمنى سېغىنىدۇ، يالغۇز ياشىغۇسى كەلمەيدۇ. شېئىر شۇنچە ئەركىن ۋە قىزىقارلىق يېزىلغان.

شەمشاد راۋىقى

ئەمدى چىققان چاغدا كۈن ماڭدىم راۋاقنىڭ ئۈستىگە،
پەردىنى قايرىپ قاراپ قالدىم خۇاڭشەن بەستىگە.
ۋادەرىخ، ئۇ قاتمۇقات ئاپئاق بۇلۇتتىن ئۆرلىگەن،
نېلۇپەردەك بىر چوققا بەكمۇ ياراشقان ھۆسنىگە.
بىر يېرى پەس، بىر يېرى شۇنداق ئېگىز، بىر خىل ئەمەس،
تاڭ سەھەر يا كەچتە كۆر مەپتۇن بولۇرسەن ۋەسلىگە.
ئولتۇرۇپ جيۇخۇا تېغىدا پەسكە پۈت قويغان مەھەل،
داستىخان جىڭتىڭ گويا نېمەت تىزىلغان ئۈستىگە.
سوقسا گەر سەلكىن كېلىپ مىنلىڭنى قورشايدۇ بۇلۇت،
ياپيېشىل ئارچا قونۇپ تۇرغان بۇلاقنىڭ كۆكسىگە.
گەر ئاياغىڭدىن ئۈزۈلمەي گۈركىرەپ سوقسا بوران،
جور بولۇر ئەپسانەڭ شاھانە كۈي ياز پەسلىگە.

جىم تۇرۇپ سۇرسەم خىيال قەلبىمدە شادلىق كۆلكىسى،
قويۇۋەتكۈم يوق ئۆزۈمنى پانىي دۇنيا مەيلىگە.
نەگە بارغۇم كەلسە بارسام، ئوينىسام، ئالسام ئارام،
شۇ ئەمەسمۇ جەننەتۈلمەئۋا زامانە ئەھلىگە.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا خۇاڭشەن تېغىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى، ئۇ يەرنى تاماشا قىلغاندىن كېيىن پەيدا بولىدىغان شاد - خۇراملىق يېزىلىغان. «جىم تۇرۇپ سۇرسەم خىيال قەلبىمدە شادلىق كۆلكىسى، قويۇۋەتكىم يوق ئۆزۈمنى پانىي دۇنيا مەيلىگە» دېگەن مىسرالار ئارقىلىق، ھۆر - پەرىلەر ماكانىغا ئوخشاپ كېتىدىغان مۇنداق جايدا پانىي ئالەمدىكى قايغۇ - ئەلەمنىڭ پاك - پاكىز تۇگەيدىغانلىقى، ئادەم ئۆزىنى جەننەتتە تۇرۇۋاتقاندەك ھېس قىلىدىغانلىقى، ھەتتا ئۆمرىنىڭمۇ ئۇزۇرىدىغانلىقى بايان قىلىنغان.

جەنۇبقا قايتقاندا يېزىلغان ئىككى شېئىر

1

ئۆز يۇرتۇم جياچىڭغا يانغان چاغلىرىم ئاستاندىن،
ساق يېرىم ئاي يول يۇرۇپ باردىم تۇغۇلغان ئۆي تەرەپ.
تالى مەجنۇن سۇندۇرۇپ قىلدىم جۇدالىق بەلگىسى،
ئايرىلىش ئوخشاش، لېكىن ئۆز يۇرت دېگەن ئۇ باشقا گەپ.

2

يانمىدىم ئىككىنچى ئاي، بىر ئاي ئۆتۈپ بولدى سەپەر،
ئالدىراپ يۈك - تاقنى تاڭدىم، چامدىدىم يۇرتۇم تەرەپ.

قىلمىدىم چىققانىنى يولغا باغدىكى گۈلگە خەۋەر،
توزۇماي تۇرسا، ئېچىلسا مەن يېتىپ بارغاندا دەپ.

ئىزاھ:

يۇقىرىدىكى ئىككى شېئىردا ئاپتورنىڭ ئاستانىدىن ئۆز يۇرتىغا قاراپ يولغا چىققان چاغدىكى خۇشاللىقى يېزىلغان. شېئىر شۇ چاغدىكى ئەدەب - ئۆلىمالارنىڭ بىرەر جايدىن ئايرىلغاندا ئىپادىلەيدىغان ھەسرەت - نادامەتلىرىنىڭ تەتۇرىسىچە، ئاپتورداكى يۇرت مۇھەببىتىنى، ئۇنىڭ قەلبىنىڭ يولغا چىقماي تۇرۇپلا يۇرتى تەرەپكە تەلپۈنگەنلىكىنى، ھەتتا يۇرتىدىكى گۈل - گىياھلارغا ئۆزى بارغىچە ئېچىلماي تۇرۇشنى تاپىلىغانلىقىنى ناھايىتى جانلىق، قىزىقارلىق تەسۋىرلىگەن.

خورسىنىش

ھەيدىدى سەلكىن باھار، چىقتىم ياتاق ئۆيى ئۆگزىگە،
سايىۋەن قىلدىم قولۇم باقتىم يىراق چىجۇ تامان.
ۋەدىمىز تاغدىن ئېغىر، چوڭقۇر ئىدى ئوكيان كەبى،
كۆرمىدىم ئون يىل سېنى لەۋزىمدە تۇردۇم ھەر زامان.
زىبۇ زىننەت ئالدى قوشنام، بولدى ياتلىق چوڭ قىزى،
يەنە بىر قوشنام قىزىمۇ توي قىلىپ تاپتى ئارام.
قارىسام تەڭتۇش ئىدۇق، بىر يەردە ئۆسكەن ھەممىمىز،
ئانا بولدى بىرسى قالماي، كۆردى پەرزەنت شادىمان.
ئائىلەڭ نامرات ئىدى، قول ئىلكىدە ھېچنەرسە يوق،
مەنمۇ ئوخشاش كەمبەغەل، ساقلاپ سېنى يۇردۇم ھامان.
قارا چاچىم ئاق بولۇرمۇ دەپ ئىچىمدە بىرلا غەم،
بولسىمۇ پۇل ۋە لېكىن ياشلىق تېپىلماس ھېچقاچان.
قارلىغاچتىن نامە يازدىم بىلمىگەچ ھالىڭ نېچۈك،
سول پۈتىغا باغلىدىم تەگكەي قولۇڭغا تىنچ - ئامان.

ئارزۇيۇم: بارسا يېتىپ خەت بىر كۆرۈپ چىقساڭ ئۇنى، مەن خۇشال يانغاندا گۈللۈك رەختنى قىلساڭ ئەرمىغان.

ئىزاھ:

نەغمە ـ ناۋا مەھكىمىسىدىكى شېئىرلار شەكلىدە يېزىلغان بۇ شېئىردا ياش بىر ئايالنىڭ چىجۇ ئايمىقىدىكى يارىنى كۈتۈۋاتقان ھېسسىياتى يېزىلغان. ئۇ ئون يىلدىن بۇيان كۆرۈشمىگەن يارىنىڭ يولىغا قاراپ كۆزى تۆت بولغاندا، قوشنا قىزلارنىڭ ئارقا ـ ئارقىدىن توي قىلىۋاتقانلىقىنى، بىللە چوڭ بولغان تەڭتۇش قىزلارنىڭ ئانا بولغانلىقىنى كۆرىدۇ. ئۆزىنىڭ بارغانسېرى قېرىپ، ياشلىق باھارىنىڭ كەلمەسكە كېتىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلىدۇ. يارىنى سېغىنىپ قارىغاچتىن خەت يوللايدۇ، ئۇنىڭ قايتىپ كېلىپ ئۆزى بىلەن بىللە ئۆتۈشنى ئارزۇ قىلىدۇ. شېئىردا ئاپتورنىڭ ئاۋام پۇقرانىڭ بەختسىزلىكىگە بولغان ھېسداشلىقى ئىپادىلىنىدۇ. ئاپتور باشقا شېئىرلىرىدىمۇ مۇشۇنداق ئىدىيىنى يازغان.

يامغۇردا چاڭشا كۆلىدىن ئۆتۈش

يۇيىدۇ يامغۇر بۇدەم كۈز رەڭگىنى،
قارىساڭ ئاق لېنتىدەك كۆل دولقۇنى.
نە سەۋەبكى، ئالدىراپ تىت ـ تىت ئىچىم،
شوخ شامال، كۆپتى كېمەمنىڭ يەلكىنى.
چۈشسە ياپراق كېلىدۇ كۈزدىن خەۋەر،
كۆلدە ناخشا بۈزىدۇ قۇش مەيلىنى.
ئىچىمسەم ئۇشبۇ سەپەردە مەي ـ شاراب،
تۇگىتىپ بولماس يۈرەكنىڭ دەردىنى.

ئىزاھ:

شېئىردا چاڭشا كۆلىدە كېتىپ بېرىپ كۆرگەن كۆز مەنزىرىسى ۋە ئاپتورنىڭ كۆڭلىدىكى ئازابلىق تۇيغۇلار يېزىلغان. لېكىن، بۇ ئازابلىق تۇيغۇلار بەكمۇ ئېغىر ۋە ئېچىنىشلىق ئىپادىلەنمىگەن.

مەنزىرە

ئايلىنۇر قەلئەنى خۇەيخې، سۇ يۈزىدە ئاق تۇمان،
غەمگۈزار مەزلۇمغا مەڭگۇ قەرزدارەك قەھرىمان.
قاش قارايدى كەلمىدى قولۇاق پرېستانغا يېقىن،
گۈلگە ئامراق كېپىنەكلەر گۈل يۈزىدە ئوينىغان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا گۈگۈم ۋاقتىدىكى قىرغاق مەنزىرىسى يېزىلغان. مىسرالاردىكى كۆرۈنۈش ناھايىتى ئوبرازلىق، گەپ-سۆزلەرمۇ ناھايىتى راۋان.

بيەنلۇ

بيەنلۇ، ئىسمى لۇ شېڭ، بەشبالىق ئۇيغۇرلىرىدىن. نەنتەي مەھكىمىسىگە جارچى بولۇپ، غەربىي يۇرتلارغا يارلىق ئېلىپ ماڭغاندا ئۆلۈپ كەتكەن. ھايات پائالىيىتى ئېنىق ئەمەس. بيەنلۇ شائىر ھەم رەسسام بولۇپ «بامبۇكزارلىقتىكى قىرغاۋۇل» نامىلىق رەسىمنى سىزغان. جۇجىسى بەھرىدە يازغان «غەربىي كۆلگە مۇشائىرە» دېگەن شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

غەربىي كۆلگە مۇشائىرە

ھۆپۈپ كەلدى، كۆكەردى ئۇجمە ياپراقى،
ئېچىپ نەشپۈت چېچەك ئۇلاشتى چوكانتال.
كېلەردە يا كېتەردە خەت يازمىدى ئېرىم،
كېپىنەكلەر ئۇچۇپ چۆرەمگە ئولاشقان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئۇجمىلەر كۆكەرگەن، نەشپۈتلەر چېچەكلىگەن باھار پەسلىدە ئېرى ياقا يۇرتقا كېتىپ قايتىپ كەلمىگەن بىر ئايالنىڭ ئېرىنى سېغىنغانلىقى، نامەھرەم كىشىلەرنىڭ ئۆزىنىڭ چۆرىسىدە كېپىنەكتەك ئەگىپ يۈرگەنلىكى تەسۋىرلەنگەن.

شابەن

شابەن، ئىسمى زىجۇڭ، غەربىي يۈرتتىن، خاڭجۇدا ئولتۇراقلاشقان. تەشرىپدارلىققا كىرگەن. جيەنئەندە باش كاتىپ بولغان. خۇنەن، گۇاڭشى قاتارلىق جايلاردىكى ۋاقىتلىق ۋازىرەتتە ۋەزىر بولۇپ ئىشلىگەن. شۇندى خانىمڭ جەجىڭ يىللىرى چىڭيۈەندە خالىسانە ئوقۇتۇش ئورۇنلىرى تەسىس قىلىپ پەرزەنتلەرنى ئوقۇتقان. لىيۈجى دېگەن كىشى «شابەنىمڭ خالىسانە مەكتەپ باشقۇرغان چاغلىرىدىكى شېئىرىغا كىرىش سۆز» ناملىق ماقالە يازغان. شابەنىمڭ شەنسەي، شەنچىڭ ۋاتلىق ئىككى ئوغلى هاكىمىيەت ئورۇنلىرىدا ئەمەل تۇتقان.

ۋۇيىشەن تېغى

باشقا بىر دۇنيا دېسەك ۋۇيى تېغىنى لاپ ئەمەس،
قولنى سوزسا يەتكۈدەك جايدا جاهانىمڭ جەنىتى.
توققۇز ئەگمىدىن ئۆتۈپ بارماق كېرەك قولۇاق بىلەن،
قۇش ئاۋازى بىرلە تولغان چوققىلارنىڭ قات ـ قېتى.
ئولتۇرۇپ ئاپئاق بۇلۇتقا يۈرسە نەمخۇش كۆك هاۋا،
غار ئىچى تولغان باهارغا گۈل ـ گىياهلار زىننىتى.
پانىي دۇنيا، باقىي ئالەم بەك يىراق دەپ قالمىغىن:
تىك قىيادا بار پەرىشتىنىڭ هېسابسىز سەنئىتى.

ئىزاه:

بۇ شېئىردا ۋۇيىشەن تېغىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى تەسۋىر-

لەنگەن. ئاپتور باشتىكى مىسرالاردا بۇ تاغنىڭ ئۆزگىچە قىياپەتىنى، قولنى سوزسىلا جەننەتتەك جايلارنى تۇتۇۋالغىلى بولىدىغانلىقىنى يازغان، ئاخىرىدا بۇ يەرنىڭ راستلا ئەۋلىيالار ياشايدىغان جاي ئىكەنلىكىنى تىلغا ئالغان. شېئىردا ئاپتورنىڭ ۋەتىنىمىزنىڭ تاغ - دەريالىرىغا بولغان مۇھەببىتى ئىپادىلەنگەن.

ئەۋلىيالار ئىبادەتخانىسى

گەر ئېگىز جايغا چىقىپ يۇلتۇزغا سوزسا قول يېتەر،
مەي ئىچىپ مۇڭداشسا ھەركىم كۆڭلىنى خۇشنۇد ئېتەر.
ئاق بۇلۇتلار ئۆرلىگەن جايدا ساناقسىز تىزما تاغ،
ئەگىلىپ ئاققان ئېقىنلار كۆلىنى يانداپ ئۆتەر.
غار ئىچى تىمتاس، گىياھلار چىرمىشىپ يانقان مودام،
مۇددىئاسىز قۇش ئۈچۈپ گاھى كېلەر، گاھى كېتەر.
سورىمايلا قوي نىگار جەننەت يولىنى نەدە دەپ،
تۇنجى ئۆتكەل ئەۋلىيالىق ئىزدىگەنلەرنى كۈتەر.

ئىزاھ:

بۇ يۇقىرىدىكى شېئىر بىلەن تەڭ ۋاقىتتا يېزىلغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئوخشاشلا ۋۇيۇشەن تېغىنىڭ گۈزەللىكى، ئاپتورنىڭ بۇ خىلۇەت ماكانغا بولغان مۇھەببىتى ۋە تەلپۈنۈشى ئىپادىلەنگەن. ھەر ئىككى شېئىر ناھايىتى ساپ، تەبىئىي، جۇشقۇن ھېسسىيات بىلەن تولغان.

مەي لۇي

مەي لۇي، ئىسمى جيەنشەن، غەربىي يۇرتلۇق ئۇيغۇر. بوۋىسى ھاجى يۈەن سۇلالىسىنىڭ باشلىرىدا جياڭنەندە ئەمەلدار بولغانلىقى ئۈچۈن، بۇگۈنكى جېجياڭنىڭ شاڭيۇ ناھىيىسىدە ئولـ تۇراقلىشىپ قالغان. دادىسى ئىبراھىم پۈتكۈل بىساتىنى سەرپ قىلىپ، مەي لۇينى ياخشى ئوقۇتقان. شۇندى خانىنىڭ جىجېڭ 22 ـ يىلى (1362 ـ يىلى) مەي لۇي «يوسۇن رىسالىسى» بويىچە يۇرت موللىسى بولۇپ تاللانغان ۋە يىنخې كۈتۈپخانىسىدا ئىشلىگەن. شىغاۋۇل پىرقىسىنىڭ دۈشمەن بېگى لى شاڭجيۇڭ تەرىپىدىن ئوردىغا تەۋسىيە قىلىنغاندىن كېيىن، جياشىڭ ناھـ يىسىدە مۇدەررىس بولغان. يۈەن سۇلالىسى ھالاك بولغاندىن كېيىن نامراتلىققا تەن بېرىپ، جەمئىيەت ئىشلىرىدىن ئۆزىنى تارتقان. 11 پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

تەسىراتىم

مەن نەزەر سالسام شىمالغا ئىچ ـ ئىچىمنى يەيدۇ غەم،
شۇ سەۋەب جىسمىمگە يۇنجيەندىن پاناھ تاپتىم بۇ دەم.
ئاي ۋە كۈن بولغان نامايان پاكىزە قەلبىم ئارا،
ئەمما، كەچمىشلەر نادامەتتىن چېچىمغا بەردى رەڭ.
ئۆكۈنەرمەن ئىشلىرىمغا بولمىغاچ ۋاپىس بىرى،
شۇندىمۇ مېھرىمنى يەتكۈزدۇم دادامغا دەممۇدەم.
بىر بەلەن يۇرتۇم تۇرۇپ قايتماق ئۈڭا بولدى قىيىن،
كاككۇك ئاۋازى ئۇزاتماقتا باھارنى ئۇشبۇ دەم.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى مالمانچىلىق مەزگىلىدە يېزىلغان. ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ يۇەن سۇلالىسىغا بولغان ساداقىتى ۋە يۇرتى تۇرۇپ قايتىپ بارالمىغانلىقىغا بولغان ئۆكۈنۈشلىرى ئىپادىلەنگەن. مىسرالاردىن بىر خىل قايغۇ - ئەلەم چىقىپ تۇرىدۇ. بولۇپمۇ ئاخىرقى مىسرا ئوقۇرمەننى تېخىمۇ چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ.

يې دەرۋىش سىزغان «قاردىكى يەلكەن» رەسىمگە بېغىشلىما

توشقۇزۇپتۇ قارغا دەريانى شىمالدىن شۇنىرغان،
كۆكتىكى قۇشتەك كېمە يالغۇز ئۇزەر ئوك - سول تامان.
ئەسلىتەر قاشتاش دەرەخنىڭ ناخشىسىنى ھەر پالاق،
بۇك - باراقسان تاغ - ئېدىرلار، چۆچۈدۈم، كەتكەن قايان.
سۇبھىدەم گۈگۈمدا ئۆتتۇم مەن دېڭىزنىڭ قوينىدىن،
كەچقۇرۇن ئاسماندا يۇلتۇزلار ئارا ئۇزدۇم راۋان.
توۋا، خەنيۇمۇ مېنىڭدەك كېمىگە ئولتۇرسىچۇ،
ئات بىلەن لەنگۈەنگە بارماق بۇ سوغۇقتا بەك يامان.

ئىزاھ:

شائىر رەسىم ئارقىلىق، يەلكەننىڭ نىشانسىز مېڭىۋاتقان كۆرۈنۈشىنى ۋە ئۆزىدىكى پانىي دۇنيادىن يىراقلىشىش ئىدىيىسىنى ئىپادىلىگەندەك قىلىسمۇ، ماھىيەتتە ئۆزىنىڭ چىقىش يولى تاپالمىغانلىقىنى، ئۆزىنى زورلاپ باشقا بىر دۇنيا بىلەن مۇڭدىشىپ ئۆتمەكچى بولغانلىقىنى تەسۋىرلىگەن. چۈنكى، شائىردىن ئۇنىڭ تېخى تەركىدۇنيا بولۇپ كەتمىگەنلىكىنى، «قاشتاش دەرەخ ناخشىسى»، «بۇك - باراقسان تاغ - ئېدىرلار»نى ئۇنتۇپ كەتمىگەنلىكىنى، يەنىلا دۆلەتنىڭ ئىشلىرىغا كۆڭۈل

بۆلىدىغانلىقىنى بىلگىلى بولىدۇ. ئۇ شېئىرىدا ئۆزىنىڭ دۆلەت ئۈچۈن بىرەر ئىش قىلىپ بېرەلمەي بىكار يۈرگەنلىكىنى مەسخىرە قىلىدۇ. ناۋادا يۇەن سۇلالىسى ھالاك بولمىغان بولسا، ئۆزىنىڭمۇ خەنيۇەدەك ئاتلىق يولغا چىقىپ، بىرەر جايدا ئىشلەيدىغانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

قار

سوغ شامال تەگدى بۇزۇلغان كەپىگە،
تاڭدا قار ياغدى ۋىژىلداپ ھەر تامان.
مۇزلىغاندەك بولدى ئاسماندا ھاۋا،
ئاق بۇلۇت تاغلارغا ياپتى داستىخان.
ئەجدىھا ئۇخلايدۇ بۇندىن بىخەۋەر،
جورىسىز تۇرنا توپىنى توڭلىغان.
ئويلىدىم ئۇشبۇ مىنۇت شىخۇ كۆلى،
بەلكى مېيخۇاموۇ ئورۇقلاپ توڭلىغان.

ئىزاھ:

قار مەنزىرىسىنى كۆيلىگەن بۇ شېئىرنىڭ ۋەزنى، ئۇدارلىرى ناھايىتى مۇكەممەل، مەزمۇنى ناھايىتى كەڭ. ئاخىرقى مىسرادىكى مېيخۇانىڭ ئورۇقلاپ كەتكەنلىكى ناھايىتى چىرايلىق يېزىلغان.

باھار يامغۇرى

تاڭدىكى يامغۇر بىلەن تاغلار ئاقۇش،
تاشلىدى سايە بۇلۇت يەر ئۈستىگە.
قاچتى قۇشقاچلار دەرەخنىڭ شاخىدىن،
چۈشتى گۈل بەرگى غازاڭلار كۆكسىگە.

سۇ پايانسىز قارىسام شىجياڭ تەرەپ،
باقسەن ئوردا شىمالىنىڭ ھۆسنىگە.
چالمىدىم چىلتار ئېسىقلىقلا پېتى،
يەتمىسۇن دەپ مۇڭىنى تاغ كەينىگە.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا قولدىن كەتكەن دۆلەت ۋە تۇغۇلغان يۇرتقا بولغان ئەسلەش ئىپادىلەنگەن. شائىر ئاخىرقى مىسرالاردا ئۆز يۇرتىنىڭ ئاھاڭلىرىنى چالمايدىغانلىقى، مۇڭلۇق كۈيلەرنىڭ ئادەمنى تېخىمۇ ئازابلىشىدىن قورقىدىغانلىقى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ سۆز بىلەن ئىزھار قىلغىلى بولمايدىغان ھەسرىتىنى تەسۋىرلىگەن.

تەسىراتىم

ۋاقىت ئۆتتى چېپىپ ئاتتەك ئۆمۈرنىڭ ئالدىدىن بىر - بىر،
مىنۇت ھەم تۇرمىدى ساقلاپ كۆپەيتتى ئاھۇ زارىمنى.
ئېسىمدە كەلمىكىم يۆشەن تەرەپ بولغان ئىدى مەقسەت،
كېتىپتۇ ئىككى ئون يىل ساق ئېلىپ تەندىن مادارىمنى.
زامانىنىڭ پەيلىدىن قورقۇپ پاناھلاندىم يىراقلاردا،
بوران - چاپقۇن يوقاتتى، باشقىچە قىلدى چىرايىمنى.
بوۋامنىڭ غەملىرى ھەيھات يېتىپتۇ تا بۈگۈن كۈنگە،
بىلەلمەيمەن پەلەكنىڭ چەرخىدىن نەگە بارارىمنى.
تەبىئەت مۇزلىدى، ئاپئاق قىرو يىل ئاخىرى بۇدەم،
دېڭىزغا تەڭ دېسەم ئارتۇق ئەمەس قەلبىمدە ئاھىمنى.
يىغىلغان ھەسرىتىمدىن كۈن بىلەن ئايىنىڭ يۈزىدە داغ،
بېشىمنى تىك تۇتۇپ ئەپسۇس بىلەن ئۆرتەيمەن جانىمنى.
تېپىپ ئۆڭكۈر ئارا شاڭشەندىكى دەرۋىش بولۇپ ئۆتسەم،
ئۇزۇپ مېھرىگىياھ قوشسام قوشاقتا دەردۇ ھالىمنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شائىرنىڭ ياقا يۇرتلاردا سەرسان بولغانلىقى، مادارىدىن كەتكەنلىكى، چىقىش يولىنىڭ نەدىلىكىنى بىلەلمىگەنلىكى بايان قىلىنغان. ئەڭ ئاخىرقى مىسرالاردا شائىشەندىكى تۆت دەرۋىشتەك، تاغ ئۆڭكۈرلىرىگە بېكىنىپ ياشىماقچى بولغانلىقى ئارقىلىق، يۇەن سۇلالىسى ھالاك بولغاندىن كېيىنكى ئەدەب - ئۆلىمالارنىڭ روھىي قىيابىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

دادۇلۇي

دادۇلۇي، غەربىي يۇرت بەشبالىقتىن. شۇندى خانىمنىڭ جەجىڭ يىللىرى بۇگۈنكى خېبىي ئۆلكىسىنىڭ نىڭجىن ناھىيىسىدە ئىشلىگەن. كېيىنچە تېگىن بۇقا بىلەن بىرلىكتە قوشۇن باشلاپ، دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ سەركەردىلىرىدىن چېن يۇلياڭ بىلەن بىرنەچچە يىل جەڭ قىلغان. مەغلۇپ بولغاندىن كېيىن، نەگە كەتكەنلىكى ئېنىق ئەمەس.

ۋۇ ئەنجۇن ئىبادەتخانىسى

قامچىلاپ ئاتنى قوۋۇق تۇمبىدىن ئۆتتۇم بىر يولى،
تەزىيە بىلدۇرمىكىم سانغۇنغا قەلبىمدە نىيەت.
پەسلى كۇزنىڭ ئوت - چۆپىگە كۆمۈلۈپتۇ قەبرە تاش،
پارە - پارە كونا ئىز كەچكى بۇلۇتتا چۆلدەرەپ.
يەر بىلەن ئاسمان كەبى ئۇنتۇلغۇسىز ئەردى بۇ نام،
قۇدرىتى ۋۇجدان قەدىمدىن ساقلىنادۇر تا ئەبەت.
ئاتنى توختاتتىم، ئازابتىن كۆزلىرىمدە ياش تارام،
تالدا تىترەپ بىر تومۇزغا ناله ئەيلەيتتى پەقەت.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا يېغىلىق يىللىرىنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىكى جاۋبەگلىكىنىڭ سانغۇنى لى مۇنىڭ قەبرىسىنى زىيارەت قىلىش ئارقىلىق، شائىرنىڭ ئۇنىڭغا بولغان ھۆرمەت - ئەقىدىسى ئىپادىلەنگەن. شانلىق تۆھپىلەرنى ياراتقان، قۇدرىتى يىراق - يېقىننى

زىلزىلىگە كەلتۈرگەن بۇ سەركەردىنىڭ تارىخ بېتىدىن ئورۇن ئېلىشى لازىملىقى، بۈگۈنكى كۈندە ئۇنىڭ قەبرىسىنىڭ ئوت - چۆپلەر ئىچىدە كۆمۈلۈپ قالغانلىقى، ئىبادەتخانىنىڭ ئاللىقاچان بۇزۇلۇپ كەتكەنلىكى، پەقەت بىر تومۇزغىنىڭ تىترەپ تۇرۇپ ناله قىلىۋاتقانلىقى ئارقىلىق شائىرنىڭ ئادالەتسىزلىككە بولغان غەزەپ - نەپرىتى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

تېگىن ساڭىيا

تېگىن ساڭىيا، ئۇيغۇر، جىڭنەن بەگلىكىنىڭ جياڭجې ۋا-قىتلىق ۋازارىتىدە ۋەزىر بولۇپ ئىشلىگەن دور تېگىننىڭ ئوغلى. بىلىملىك ھەمدە مۇزىكىدا تالانتى بار ئادەم. دەسلىپىدە شىنجۇ ئايمىقىدا ياردەمچى ئايماق بېگى بولغان. كېيىنچە جيەندې يولىدا باش بۇغ، چۈيجۇ يولىدا دارۇغاچ، جېجياڭنىڭ شەرقىدە ئەمىر-لەشكەر، مۇئاۋىن تەپتىش بېگى قاتارلىق مەنسەپلەرگە تەيىنلەن-گەن. دېھقانلار قوزغىلىڭىنىڭ سەركەردىلىرىدىن چېن يۇلياڭ بىلەن بولغان جەڭدە مەغلۇپ بولۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان.

خۇاڭشەن تېغىدا

ئەجەب ھەيۋەت ئېگىز بۇ تاغ يېشىل كۆككە تاقاشقاندەك،
مەگەر ئۇستىدىدۇر ئادەم بۇلۇت قوينىغا ماڭغاندەك.
ئاقار مەشرىق تامان شۇجياڭ يىپەك لېنتا كەبى پاكىز،
جەنۇبتا كۆرۈنەر فېڭيۆ چېچىپ نۇر قاپقارا رەڭدەك.
جىرالار مىڭ غۇلاچ چوڭقۇر، دەرەخلەر چىڭ گىرەلەشكەن،
تۇمەن چاقىرىم ئېتىز - تۇزلاڭ تۇرار گۈلزار تۇتاشقاندەك.
گويا ئاسماندا مەن بۇ دەم تۇرۇپ تىك توڭلىدىم بىردىن
قاراپ ئاستانىگە خۇددى بىرى قەلبىمنى چەككەندەك.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا خۇاڭشەن تېغىنىڭ مەنزىرىسى تەسۋىرلەنگەن. يىراقتا نەزەر سالسا «مەشرىق»، «جەنۇبتىن كۆرۈنۈۋاتقان فېڭيۆ

تنزىملىرى» ، پەسكە قارىسا جىرادىكى دەل ـ دەرەخلەر ، گۈل-
زارلىققا ئايلانغان ئېتىز ـ ئېرىقلار ، ھەيۋەتلىك زېمىن ، پايان-
سىز تۈزلەڭ. شېئىرىنىڭ ئاخىرىدا ئاپتورنىڭ دۆلەت ئىشلىرىغا
بولغان كۆيۈنۈشى ناھايىتى تەبىئىي ئىپادىلەنگەن.

بويان زىجۇڭ

بويان (1327 — 1379) ، ئىسمى زىجۇڭ، غەربىي يۈرتـ
تىن. مىڭ سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى مىڭ تەيزۇنىڭ خۇڭۋۇ
12 ـ يىلى ئالەمدىن ئۆتكەنلىكى ئۈچۈن «يۈەن سۇلالىسى تارـ
خى» غا تەزكىرىسى يېزىلمىغان. بوۋىسى جياڭشىدا ئەمەلدار بولـ
غانلىقى ئۈچۈن، ئائىلىسى بويىچە جىنشىيەندە ئولتۇراقلىشىپ
قالغان. بويان كىچىكىدىن تارتىپلا كىتاب ئوقۇشقا ئامراق، ئا
دىللىقنى ياقلايدىغان بالا بولۇپ چوڭ بولغان. كلاسسىك دەستۇرـ
لارنى قولىدىن چۈشۈرمەي دېگۈدەك كۆرگەن. «ئەمىنىيە» نى
تولۇق بىلىشتە جياڭشى بويىچە ئالدىنقى ئورۇندا تۇرغانلىقى ئۈـ
چۈن ۋاقتىلىق ۋازارەت تەرىپىدىن لۇڭشىڭ يولىدىكى كۈتۈپخانىغا
ئەۋەتىلگەن. جىيەنچاڭدا تەرىقەت ئىلمىدىن دەرس بېرىدىغان مۇـ
دەررىسلىككە تەيىنلەنگەن. بويان گەرچە تەرىقەت يولىنى تۇتقان
بولسىمۇ، لەشكىرىي ئىشلارنىمۇ قېتىرقىنىپ ئۆگەنگەن. جياڭـ
شىدا دېھقانلار قوزغىلىڭى پارتلىغاندا ۋاقتىلىق ۋازارەت ئۈنى
گەنجۇ يولىغا ئامباللىققا بەلگىلىگەن. كېيىن مىرزا مەسلىھەتچـ
سى بولغان. چېن يۈلياڭ گەنجۇغا ھۇجۇم قىلغاندا شەھەر قولـ
دىن كېتىپ، چىغىر يول بىلەن فۇجيەنگە بېرىپ پاناھلانغان.
ئوڭ قول ۋەزىر جاڭ ۋەن ئۈنى غەيرىي رەسمىي ئامباللىققا
تەيىنلەپ، فۇجيەندىكى ئەمىرلەشكەر چېن يۈدىڭغا ياردەملىشىپ
جيەنچاڭنى قايتۇرۇۋېلىشقا ئەۋەتكەن. غەلىبە قازانغانلىقى ئۈچۈن
لەشكىرىي پىرقىدا ياندىش بەگ بولغان. گۈاڭشىغا قوشۇن باشلاپ
بېرىپ، مىڭ خانىدانلىقىنىڭ سەركەردىسى لياۋ يۈڭجۇڭ بىلەن
بولغان جەڭدە قولغا چۈشۈپ قالغان. تىز پۈكمىگەنلىكى ئۈچۈن

قويۇپ بېرىلگەن. بويان شۇنىڭدىن باشلاپ ئىسمىنى ئۆزگەرتىپ، ئادەتتىكى كىيىملەرنى كىيىپ، ياقا يۇرتلاردا جان باققان ۋە ئۆزىنىڭ ساداقىتىنى، غەزەپ - نەپرىتىنى شېئىر ئارقىلىق ئىپادىلىگەن. مىڭ سۇلالىسىنىڭ قۇرغۇچىسى مىڭ تەيزۇ ئۇنى ئور-دىغا تەكلىپ قىلغان بولسىمۇ، ماقۇللۇق بىلدۈرمىگەن. جياڭ-شىنىڭ پەرمانبەردارى خۇڭۇنىڭ 12 - يىلى ئەدىب - ئۆلىمالار-نى تىزىملاۋېتىپ بويانىنىڭ ئىسمىنى ئۆچۈرتىپ قالغان ۋە ئۇنى نۇرغۇن سوۋغا - سالام بىلەن خىزمەتكە تەكلىپ قىلىش ئۇچۇن ئەلچى ئەۋەتكەن. بۇنى ئاڭلىغان بويان نەزىر - چىراغ ئۆتكۈ-زۈپ، ئەجدادلىرى بىلەن بىرگە ئىشلىگەنلەرنىڭ روھىغا ئاتاپ دۇئا - تىلاۋەت قىلغاندىن كېيىن، يەتتە خەتلىك بىر پارچە مەرسىيە يېزىپ، ئاندىن دورا ئىچىپ ئۆلۈۋالغان. «يۇەن دەۋرى-دىكى شېئىرلاردىن تاللانما» غا ئۇنىڭ «زىجۇڭ توپلىمى» كىر-گۈزۈلگەن. بۇگۈنگىچە ئاران 14 شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

ۋۇشەن ئۆتىڭى

سۇيى ئاز قالدى ئېرىقنىڭ ئۇشبۇ دەم چۇشكەچ قىرو،
ئولتۇرۇپ چىقتۇق كېچىچە دالىدا گۇلخان يېقىپ.
كىم مېڭىپ ئۆتكەن قەدىم يولدىن؟ كۆرۈنمەيدۇ ئىزى،
قاپتۇ تاغنىڭ باغرىدا ئۆتەڭ ئېتىلا ساقلىنىپ.
ياكى يوتقان بەك سوغۇق، ياكى كېچە بەكمۇ ئۇزۇن،
قالىدۇ بەزەن جېسەكچى ئۇرسا تاكتاك ئاڭلىنىپ.
تىنچ ئەمەس كۆڭلۇم پەقەت، قەلبىمنى ئۆرتەيدۇ ئەلەم،
ئېھتىمال ئۆتتۇممىكىن يالغان ئاتاقنا ئالدىنىپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا سەپەردە ئۆتكەن كۇنلەرنىڭ مۇشكۇللۇكى ۋە شۇ تۇپەيلى ئاپتورنىڭ كۆڭلىدە پەيدا بولغان غەم - ئەندىشە، ئۆزى-

ئىنكۈ يالغان نام - شۆھرەتتىن تاپقان پۇشايمانلىرى ناھايىتى ئوبرازلىق ۋە جانلىق ئىپادىلەنگەن.

يۇچۆگە مەرسىيە

ماڭدىڭىز بىزگە ساداقەت قالدۇرۇپ،
يۇرت ئامان، ئەمما كۆچى كەتتى قۇرۇپ.
ئېسىمىزدە بىر ئەسىرنىڭ شەپقىتى،
ئەل ئارا قەد كەردىڭىز باتۇر بولۇپ.
ھەممىنىڭ قەلبىدە باردۇر نامىڭىز،
يازدىڭىز نەزمە ئەقىدە تولدۇرۇپ.
كۆڭلىمىزدە سىز ئۈچۈن كۈرمىڭ خىيال،
سىزگە ھەمراھ كەچقۇرۇن كۈن ئولتۇرۇپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا يۇەن سۇلالىسىنىڭ سادىق ئەمەلدارى يۇچۆگە سەمىمىي تەزىيە بىلدۈرۈلگەن. ئاپتورنىڭ ئەقىدىسىمۇ يۇچۆ بەلەن ئوخشاش بولغاچقا، شېئىردا ئۇنىڭ ئازابلىق ھېسسىياتى چوڭقۇر ئىپادىلەنگەن.

شىنخۇا ئىبادەتخانىسى

ئون يىلىم ئۆتتى، تۈيۇقسىز قارىسام چاچىمدا ئاق،
كەلگىنىدە نەۋ باھار قىلدىم سايا‌ھەت ئۈشبۇ ياق.
كۈجە كۆيگەن قۇپقۇرۇق ھۈجرامدا پەردە يوق گۈلى،
قويىمەن ئورمان ئارا كەچتە شېغىل يولغا ئاياق.
بۇ دىيارداڭ تاجۇ تەختىنى كىم يۆلەيدۇ بىلمىدىم،
مەن ئۆزۈم قاڭقىپ ئېدىرلار ئۈستىدە ھالىم چاتاق.
يۈرىكىم ئوخشايدۇ چاڭجياڭنىڭ سۈيىگە شۇ قەدەر،

ئۇ قەدىمدىن مۇڭلىنىپ ئاققان شىمالغا ئالدىراپ.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا يۈەن سۇلالىسىنىڭ ھالاكىتىگە بولغان ئېچىنىش ئىپادىلەنگەن. شۇ ئىشتىن كېيىن، ئاپتور تاغ - ئورمانلاردا پاناھلىنىپ، تاجۇ تەختىنىڭ قولدىن كەتكەنلىكىگە ئېچىنىپ تۇر-مۇش كەچۈرگەن. مىسرالاردا ئۆزىنىڭ قەلبىنى ئەنخۇيدىن شە-مالغا قايرىلىپ ئاققان چاڭجياڭ دەرياسىغا ئوخشىتىپ، يۈەن سۇلالىسىغا بولغان ساداقىتىنى بىلدۈرگەن.

باھار مەۋسۈمىغا ئارىيە

چۈشتى ئۈستۈمگە قىزىل گۈل ياپرىقى بولغان خازان،
ئاق بېلىق شىلدىرلىغان ئۆستەڭدە ئۈيناپدۇ راۋان.
شۇنچە رەڭدار كاتتا كۆۋرۈك، ھېچ كىشى ئۆتمەس لېكىن،
تالى مەجنۇن ياپيېشىل قۇشلار ئۇچادۇر شاخ تامان.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا باھار مەنزىرىسى شۇنچە ئىخچام، ئوبرازلىق، خۇددى سۈرەتتەك تەسۋىرلەنگەن. لېكىن، مىسرالاردىن شائىر-نىڭ زېرىكىشلىك كۈنلەرنى بېشىدىن كەچۈرۈۋاتقانلىقىنى بىلگە-لى بولىدۇ.

شىمالىي تاغ

تال - تېرەكلەر قاپلىغان كەڭرى دالانى رەڭگى سۇس،
ئىشىك بېشىدا ئەۋرىشىم شاخ كۈن نۇرىدىن ئىللىغان.
سايرىغان قۇشلار چۈشەنمەيدۇ زامانىنىڭ رايىنى،
مۇڭلىرى گويا مېنى قايتىپ كېلىشكە چىللىغان.

ئىزاھ:

شائىر باھاردىكى دالا مەنزىرىسى ئارقىلىق، دۆلەت مۇنقەرز بولغان ئەھۋالدا ئۆزىنىڭ نەگە بېرىپ، نەدە تۇرۇشىنى بىلمەيۋاتقان قايغۇسىنى ناھايىتى جانلىق ئىپادىلەپ بەرگەن. شائىر شېئىردا كىنايىلەشتۇرۇش ئۇسۇلى بىلەن ئۆزىنىڭ كۆڭلىدىكى خورسىنىشىنى ئىپادىلەپ بەرگەن.

دىك خېنىيەن

دىك خېنىيەن (1335 — 1424) ، ئىسمى يۇڭگېك، غەربىي يۇرتلۇق ئۇيغۇر. ئۇ 33 ياشقا كىرگەندە يۇەن سۇلالىسى ھالاك بولغان، مىك سۇلالىسى يۇڭلېنىڭ 22 - يىلى 90 يېشىدا ئالەمدىن ئۆتكەن. «يۇەن سۇلالىسى تارىخى» غا تەزكىرىسى كىر-گۈزۈلمىگەن. «مىك سۇلالىسى تارىخى» دىكى «مەرىپەت گۈلزا-ري» دا ناھايىتى قىسقا تونۇشتۇرۇلغان. دەي لياك يازغان «ئە-لىيۇلئەلالار تەزكىرىسى» دە ۋە ۋۇسداۋ يازغان «ۋاپادار دىك خېنىيەننىڭ تەرجىمھالى» دا تەپسىلىي خاتىرىلەر بار.

دىك خېنىيەننىڭ ئۇلۇغ بوۋىسى ئالاۋۇدۇن، چوڭ بوۋىسى ئۆمەر يۇەن سۇلالىسىنىڭ دەسلىپىدىكى كاتتا سودىگەرلەر. بوۋى-سى شەمسىدىن لىنجياڭ يولىدا دارۇغاچ بولغان. دادىسى جامالى-دىن قولى ئوچۇق ئادەم بولۇپ، نام - ئاتاققا بېرىلمىگەن، سېخىيلىقنى چوڭ بىلىپ، مال - مۇلۇكنى ئەتىۋارلاپ كەتمە-گەن؛ 40 يېشىدا دىۋان مىرزىسى بولۇپ، ۋۇچاڭ ناھىيىسىدە دارۇغاچلىققا ئۆستۇرۇلگەن؛ ئەمىلدىن قالغاندىن كېيىن ئاتا - بوۋىلىرىنىڭ نامىغا «ساۋابخانا» قۇرۇپ، ۋۇچاڭدا ئولتۇراقلا-شىپ قالغان؛ بەش پەرزەنتلىك بولغان. دىك خېنىيەن ھەممىنىڭ كىچىكى بولۇپ، 12 ياشقا كىرگەندە دادىسى ئۆلۇپ كەتكەن. دىك خېنىيەن ئۇچ يىل قارىلىق تۇتۇپ، مىراس قالغان بايلىقنىڭ ھەممىسىنى ئاكىلىرىغا بېرىۋەتكەن. ئۆزى ئىلىم تەھسىل قىلىش يولىدا تولىمۇ نامرات كۈن كەچۈرگەن. 17 ياشقا كىرگەندە «شېئىرنامە» ، «نەسرنامە» ، «يوسۇننامە» قاتارلىقلارنى تولۇق

ئىگىلىگەن. چۇ بەگلىكىدىكى چوڭ تەرىقەتچى ئالىم جۇ خۇەيشياۋ ژۇچاڭدا تۇرۇۋاتقان مەزگىلدە دىڭ خېنيەنگە كۆزى چۈشۈپ، قىزىنى ئۇنىڭغا ياتلىق قىلغان. يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى دېھقانلار قوزغىلىڭى لەشكەرلىرى ژۇچاڭغا ھۇجۇم قىلغاندا، دىڭ خېنيەن ئانىسىنى ئېلىپ جېنجياڭغا كەتكەن. ئانىسى ئالەمدىن ئۆتۈپ بەش يىلغىچە تۇزۇكرەك تاماق يېمەي ياشىغان. نەۋرە ئاكىسى زىياۋۇدۇننىڭ مالىمانچىلىقىدىن قېچىپ يۆجياڭغا كەتكىنىنى ئاڭلاپ، ئۇنىڭ قېشىغا پىيادە بارغان. جېجياڭ مەھكىمىسىدىكىلەر دىڭ خېنيەننى مۇلازىملىققا، چىرىكچىلىككە، شۇنداقلا دىيانەتكار، ۋاپادارلارنىڭ ئۇلگىسى قىلىپ تىكلەشكە كۆرسەتكەندە ھېچقايسىسىغا ماقۇل بولمىغان. ئىبادەتخانىلاردا يېتىپ قوپۇپ، دورىگەرلىك قىلىپ كۈن ئۆتكۈزگەن. دىڭ خېنيەن كىچىكىدىنلا ئەقىللىق، بىرەر كىتابنى ئوقۇپ بولسىلا ئېسىدە ساقلىيالايدىغانلاردىن بولۇپ، شېئىر ئىجادىيىتىدە ئۆز ماھارىتىنى نامايان قىلغان. دەي لياڭ «خېنيەننىڭ نەزمىلىرىگە كىرىش سۆز» دە: دىڭ خېنيەن «شېئىرنى ناھايىتى سۈزۈك ۋە چىرايلىق يازاتتى، چوڭقۇر مەزمۇنىنى ئىپادىلەپ بېرىشكە تىرىشاتتى، بەك كۆچ سەرپ قىلاتتى. بولۇپمۇ ئۇنىڭ بەش خەتلىك، يەتتە خەتلىك شېئىرلىرى بەك قالتىس ئىدى. بۇ شېئىرلاردىن دۇفۇ شېئىرلىرىدىكى گۈزەللىكنى كۆرگىلى بولاتتى. ئۇدار، رىتىملىرىدا شۇ دەۋردىكى مۆتىۋەرلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى بار ئىدى» دەپ يازغان. دىڭ خېنيەننىڭ ئىككى خىل نۇسخىدىكى توپلىمى ساقلىنىپ قالغان.

«تۇۋرۇك تاغ» رەسىمىگە بېغىشلىما

بۇلۇتنىڭ قېتىدىن فرۇزە ئېلىپ،
كۆز - كۆز قىلماي يۆلىسەم كۆكنى.

چوققىلارغا چىقالايدۇ كىم،
كۆرسەم دەيمەن مەشرىقتىن كۈننى.

ئىزاھ:

رەسىمگە بېغىشلانغان بۇ شېئىر ناھايىتى مەردانە كەيپىياتتا يېزىلغان. ئۇنىڭدا تۇڭروك تاغنىڭ ھەيۋەتلىك قىياپىتى ناھايىتى ئىخچام، گەۋدىلىك ئىپادىلەنگەن.

تومۇزغىنىڭ رەسىمى

ئىچسە شەبنەمنى بەدەن پاكىز ھامان،
توڭلىسا سەلكىندە ئاۋازى يامان.
كەچكى پەيت، ئورمان، دەرەخنىڭ سانى يوق،
ياچىۋەكتىن قالمىقى تەستۇر ھامان.

ئىزاھ:

تومۇزغىغا بېغىشلانغان بۇ شېئىردا ئالىيجاناب زاتلارنىڭمۇ بالا ـ قازادىن قۇتۇلالمايدىغانلىقى ئارقىلىق، شائىرنىڭ مالىمان-چىلىق بىلەن قاپلانغان بۇ دەۋردە ھاياتلىق يولىنى تاپالمايۋاتقان-لىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

«تۇمەن يوللۇق چاڭجياڭ» رەسىمىگە بېغىشلىما

1

مىڭ تۇمەن چاقىرىم ئۇزۇن چاڭجياڭ سۈيى،
بىلمىدىم قايسى تەرەپ ئۆز يۇرت ماڭا.

كۆزگە چۈشتى ئايدالادا بىر دەرەخ،
تونۇدۇم خەنياڭنى بەك تەستە مانا.

2

سۇ بويىغا جار سېلىپ كەلدىم بۇ دەم،
قايمۇقۇپ يۈرگەچ دېڭىزدا بىر زامان.
بولسا خالىس ئەتىيازنىڭ دولقۇنى،
ئۈزىتىپ قويغاي مېنى شۇنياڭ تامان.

ئىزاھ:
شائىر ئۆز يۈرتىغا قايتىش ئالدىدا «تۇمەن يوللۇق چاڭجياڭ» ناملىق رەسىمدىن يۈرتىدىكى دەرەخلەرنى كۆرگەن، تېزرەك قايتىشقا ئالدىرىغان. خىيالىدا بار ئاۋازى بىلەن توۋلاپ، دولقۇنغا ئولتۇرۇپ يولغا چىقىش نىيىتىگە كەلگەن. ھەتتا، باھارنىڭ سۇلىرىغا ئىلتىجا قىلىپ، نىيىتى خالىس بولسا ئۆزىنى شۇنياڭ دەرياسىغا يەتكۈزۈپ قويۇشنى ئۆتۈنگەن. شېئىر ئىنتايىن گۈزەل، سەمىمىي، جۇشقۇن، مەنىلىك يېزىلغان.

ئەنسىز يىللار

چاڭ ـ توزاندا تەمتىرەپ يۈردۇم ئۇزاق،
بەرمىدى شادلىق ماڭا سەرسانلىقىم.
ئاغرىدىم، رەڭگىمنى سارغايتتى پىراق،
دەرد ـ ئەلەمدىن ئاقىرىپ كەتتى چېچىم.
بوپ كېتەي زاھىت دېسەم گەپ ـ سۆز يامان،
ئەل ئۈچۈن كەمچىل تالانت، ئاچچىق ئىچىم.
بەرمىدى پۇرسەت ماڭا ھەر ئىككىسى،
ئويلىسام ماڭغان يولۇمنى قان ئىچىم.

ئىزاھ:

بۇ ئاپتورنىڭ ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشلىرى يېزىلغان شېئىر. يول ئەگرى - بۈگرى، قىلغان ئىشتىن نەتىجە يوق. كېسەل ۋە قايغۇ - ھەسرەتتىن رەڭگى سارغايغان، چاچ - ساقاللىرى ۋاقتىسىز ئاقارغان. دەرۋىش بۇلۇپ كەتمەكمۇ تەس، ئەمەلىنىڭ پىشىنى تۇتماقمۇ تەس. سەرسانلىق، تۇگمەس دەرد - ئەلەم. شېئىردا مالىمانچىلىق يىللاردىكى ئاپتورنىڭ تۇزۇكرەك بىر ئىش قىلىشقا ئامال تاپالمىغانلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.

تۆت ئاكامنى خاڭجۇغا ئۇزاتقاندىن كېيىن

زورمۇزور كۆلدۈم، دېگەندە ئەلۋىدا،
مەن قېلىپ يالغۇز، دىلىم چەكتى نىدا.
ئېزىلىپ باغرىم ئەبەدلىكتەك بۇ ھال،
ئىچ - ئىچىمنى قىلدى شادلىقتىن جۇدا.
تال - سۆگەتنىڭ بويى تەيشۇ دامبىسى،
گۈل دېسەڭ راھىب ئۆيىنىڭ ئالدىدا.
ئەگەر ئۆتۈپ قالغان مەھەل ئەسلەپ مېنى،
سۈندۈرۈپ بىر تال ئەۋەتكىلار ئۇدا.

ئىزاھ:

شائىر ئاكىلىرىنى يولغا سېلىپ بولۇپ، ئايرىلىش ئازابىغا چىدىيالماي بۇ شېئىرنى يازغان ھەمدە ئۇلارغا تەيشۇ دامبىسىدىن ياكى ئۆزىگە تونۇشلۇق راھىبنىڭ ئۆيى ئالدىدىن ئۆتكەندە تال - سۆگەتنىڭ بىر تال شېخىنى ۋە ئېچىلغان گۈللەردىن بىر تالنى ئۈزۈپ ئەۋەتىپ تۇرۇشنى تاپىلىغان. شېئىردا شائىرنىڭ ئاكىلىرىغا بولغان چوڭقۇر ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن. شېئىر تولىمۇ ئېچىنىشلىق يېزىلغان. بۇ ئېھتىمال شۇ چاغدىكى ۋەزىيەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن.

بېيگۇشەندىكى مەنزىرە راۋىقى

يوق بۇ مەنزىلدە گۈزەللىكنىڭ چېتى،
كۈللى ئالەمدە پەقەت بىرلا راۋاق.
تۈتىشىپ بېيگۇغا قەلئە سېپىلى،
سۇ ئاقار مەغرىب تەرەپكە ئالدىراپ.
كۆز ئوڭۇمدا ھۆر - غىلمان ئۇچ ئارال،
روھلىنارمەن توققۇز ئايماققا قاراپ.
قاپتۇ تاش پەشتاق تۈۋىدە خاتىرە،
كېلىدۇ كىم ئەمدى ئەنلىيۈنى سوراپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر ئۆزبېگە ئىنتايىن چوڭقۇر مەزمۇننى سىغدۇرغان. ئۇنىڭدىن بىر خىل كەڭلىك كۆرۈنۈپ تۇرىدۇ. سۆزلەر ناھايىتى پاساھەتلىك. ئاپتور راۋاقتىن كۆرگەن مەنزىرە ئارقىلىق رېئاللىقتىكى ئەنسىزچىلىكنى ئىپادىلىگەن، شۇنداقلا خەن سۇلالىسىدىكى ئەنلىيۇ جەمەتىدىكى خانلارنى ئەسكە ئېلىپ، يۈەن سۇلالىسىنىڭ ھالاكىتىنى ھېچكىمنىڭ قۇتۇلدۇرالمايدىغانلىقىنى ئەسكەرتكەن.

ۋۇچاڭدىكى نەنخۇ كۆلىدە ياز

سەيلىگاھ بىزگە بۇ دەم نەنخۇ بويى،
بىر سۈرەت دەرۋازىدىن كىرسەك ئەگەر.
ياپيېشىل تاغلار بۇلۇتنىڭ قوينىدا،
ئاق يېغىن كۆلنىڭ يۈزىدە جىلۋىگەر.
تاش تېيىلغاق ئەجدىھا تىنغان كەبى،
ئايدالا نۇرلۇق، بىرى گۆھەرمۇ دەر.

نېلۇپەرنىڭ سانىغا يەتمەيدۇ كۆز،
چاڭ ـ توزان نەلەرگىدۇ قاچقان بەدەر.

ئىزاھ:

ۋۇخەننىڭ ياز پەسلى بەك ئىسسىق بولغاچقا، چاڭجياڭ بويىدىكى تونۇر دەيدىغان نامى بار. ئاپتورنىڭ قەلىمى ئاستىدىكى نەنخۇ كۆلىدە ياپيېشىل تاغلار كۆككە تاقاشقان، ئاق يېغىن كۆلنىڭ يۈزىدىن ئۆچۈپ ئۆتكەن، نېلۇپەرلەر ئېچىلغان، چاڭ ـ توزانلار يوق. مەنزىرە خۇددى سۈرەتتەك گۈزەل، ئادەمنىڭ يۈرىكىنى ئوينىتىدۇ. شېئىر ناھايىتى راۋان يېزىلغان.

ئاخىرقى باھار

قىرىققا كىردىم، لايغەزەللىك بولدى مەندىن بەك يىراق،
دىلىنى قويدۇم مەيلىگە باغلاپ دالاغا ئىشتىياق.
تۇغمەس كەچمىشلىرىم ئوخشايدۇ مەيگە بىر قەدەھ،
يەلپۈگۈچنىڭ سىرتىدا ئۇچقان توزانىدەك نام ـ ئاتاق.
ئارچا بىرلە ئاق بۇلۇتنىڭ ئارىسىدا بۇتخانا،
پەردە قايرىپ ئاڭلىسام يامغۇر، ئۆيۈمدە خۇش پۇراق.
گۈل ـ گىياھ، قۇشلار جىمىسى بۇ دەقىق دوستۇم مېنىڭ،
كۆرۈشۈپ تۇرساقمۇ ھەر كۈن زېرىكىش يوقتۇر بىراق.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ تاغ ـ دالالاردا سايا‌ھەت قىلغانلىقى، جاھاننىڭ ئىشلىرىدىن بىخەۋەر، خاتىرجەم تۇرمۇش كەچۈرگەنلىكى يېزىلغان، شۇنداقلا ئۆزىنىڭ قىلغىلى ئىش يوق، بىكار يۈرگەن چاغدىكى ھېسسىياتى ئىپادىلەنگەن. شېئىر تەبىئىي، چۈشىنىشلىك يېزىلغان.

جيۇلىڭغا بېغىشلىما

1

ئەل ـ ۋەتەنگە جان تىكىپ قىلغان ئىدى خانلارغا گەپ،
ھەم ۋاپا ھەمدە ساداقەتتىن تۇتاي بىر تۆھپە دەپ.
تاش تۇۋرۇكتىن كەلگىنىدە تۇرنا ئۇچتى دەپ خەۋەر،
نوم قۇچاقلاپ يىغلىدى ئۇ كەتكىنىدەك بەخت تۇگەپ.
جەڭ ـ جېدەل، قانلىق مىنۇتلار ياشىغان جۇرئەت بىلەن،
بولسىمۇ كۆڭلى مالال، چاچلار ئاقارسا مەيلى دەپ.
ئەمدى چوڭ پەلكۇچتە پۇتكەن نامىلار ئۆچتى بىكار،
ئۆتكۇلۇك ئورمان ئارا ئەسلەپ كەچۇرمىش نەچچە رەت.

2

گۇل ـ گىياھ ھەربىر مەھەللە، تۇتىشار ساھىل بىلەن،
مالىماندىن نەگە بارسام بولدى شۇ جاي ئۆي بەلەن.
ئۇستىمىزدە بىر زامان كىيىملەر شۇ پېتى،
پۇتمىگەندەك چىن ئۇچۇن تاۋۇەندىكى ئىشلارمۇ ھەم.
ياپيېشىل تاغلارغا باقتىم ئەيلىدى دىلغا ھۇزۇر،
ئاققۇتان قۇشلار چېغىدا دوستلىشىپتۇ ھەر قەدەم.
ئولتۇرۇپ ـ قوپسام جاھاننىڭ ئىشلىرى مەلۇم ماڭا،
باش ئېلىپ غارلارغا كەتسەم يوقىلارمۇ دەرد ـ ئەلەم.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردىكى جيۇلىڭ ئەپەندى يۇەن سۇلالىسىدىكى داڭلىق شائىر دەي لياڭنى كۆزدە تۇتىدۇ. ئىككى پارچە شېئىر ئۇنىڭغا بېغىشلانغان بولۇپ، بىرىنچىسىدە دەي لياڭنىڭ يۇەن سۇلالىسىغا

بولغان ساداقىتى بايان قىلىنىدۇ. ئاپتور دەي لياڭنىڭ يۈەن سۇلالىسى ھالاك بولغان چاغدىكى ھېسسىياتىغا، ئۆز تالانتىنى جارى قىلدۇرالماي يامان كۈنلەرگە دۇچار بولغان تەقدىرىگە ھېسداشلىق بىلدۈرىدۇ. ئىككىنچى شېئىردا ئاپتور ئۆزىنىڭ مالىمانچىلىقتىن قېچىپ دېڭىز ساھىلىغا كەتكەنلىكىنى، يېڭى سۇلالە ئۈچۈن خىزمەت قىلىش نىيىتى يوقلۇقىنى يازىدۇ.

چېەنتاڭدا ئۆتمۈشنى ئەسلەش

ئىزدىسە ئۇزلۇقنى ئەنجۇدىن چىقار چېەنتاڭ يېڭىپ،
ئەمما، بۇ دەم گۈللىنىشىنىڭ ھەممىسى كەتتى يېنىپ.
ئەجدىھا - يولۋاس تەرىقەت يولىنى خار ئەيلىدى،
تاغۇ دەريالار سۈكۈتتە باغرىغا ھەسرەت تېڭىپ.
ۋۇزىشۇيىنىڭ قەبرىسىگە باشپاناھ كەچتە سوغۇق،
سۇڭدىكى خانلار ئۆيىنى بىرلىرى كەتكەن چېقىپ.
بىر زامان كۈي ياڭرىغان شىخۇ كۆلىدە بۇ مىنۇت،
چايكىلار غەمكىن بېلىقچى پۇۋلىگەن نەيگە بېقىپ.

ئىزاھ:

شېئىردا جەڭدىن كېيىنكى خاڭجۇنىڭ ۋەيرانە قىياپىتى، گۈللەنگەن دەۋرىنىڭ سۈدەك ئېقىپ كەتكەنلىكى، تاريختىكى پادىشاھ - خانلارنىڭ ۋۇزىشۇيدەك سادىق ئادەملەرنىڭ گېپىنى ئاڭلىمىغانلىقى، قەبرىلىرىنىڭ، ئوردا - سارايلىرىنىڭ چېقىلىغانلىقى يېزىلغان. رېئاللىقتىن ئۆتمۈشكە نەزەر سېلىش ناھايىتى تەسىرلىك ئىپادىلەنگەن.

كەچكى باھار

تال - تېرەكلەر پوتلىسى بۇلغايدۇ كۆكنى دەممۇدەم،

باقي ئالەمده باهار، بولسا باهار بىزلەردە هەم.
كېپىنەكلەر قوغلىشىپ نەلەرگە كەتتى بىلمىدىم،
سولىشىپ چۈشكەن قىزىل گۈللەرگە بۈلبۈل يەيدۇ غەم.

ئىزاھ:
شېئىردا ئۇچۇپ كەتكەن كېپىنەكلەر مىڭ سۈلالىسىغا تەسەللىم بولغان ۋەزىر - ۋۇزرالارغا قىياس قىلىنغان، بۈلبۈل ئاپتورنىڭ ئۆزىگە ئوخشىتىلغان. مىسرالاردا دۆلەت مۇنقەرز بولغانلىقىدىن كېيىنكى ھەسرەت - نىدا ئىپادىلەنگەن.

رەسىمگە بېغىشلىما

سۇ بويى، ئورمان يېشىل، ھال رەڭ گىياھلار ساپسېرىق،
بىرتۇتاش تاغلار، لېكىن چۇ ئاسمىنى بەكمۇ يىراق.
پەسلى كۈز ئاۋازى يوللايدۇ قۇياشنى جايىغا،
ئاق بۈلۈت ئىچرە راۋاقتا بىرمۇ ئادەم يوق، بىراق.

ئىزاھ:
كەچكى شەپەق تەسۋىرلەنگەن بۇ شېئىردا ئادەملەر كەتكەندىن كېيىن ئايۇان - سارايلارنىڭ بوش - بىكار قالغانلىقى، بۇنىڭ دۆلەت قولدىن كەتكەنلىكىنىڭ ئالامىتى ئىكەنلىكى يېزىلغان. شائىر ئۆزىنىڭ سۇبېيېكتىپ تەسىراتىنى ناھايىتى ئۇستىلىق بەلەن رەسىمگە سىڭدۈرگەن. پىكىرده يېڭىلىق بار.

ماۋچۇجي سىزغان ئۇزۇم رەسىمىگە بېغىشلىما

بۇ ئۇزۇم مەغرىب تەرەپتىن، ئەمما ئۆتكەن ئۇ زامان،
ئۆلىما رەڭ ئوينىتىپ قىلغان پاراسەتنى ئايان.

كۆك بۇلۇت سەلكىن شامالدا ئۇخلىغاندەك ئەجدىھا،
خۇددى مەرۋايىت ئېلىپ ئايدىڭدا يانغان ئۆي تامان.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئاپتور دوستى ماۋچۇجېنىڭ ئۇزۇمنىڭ رەسمىنى يۈكسەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن سىزغانلىقىنى ماختىغان، شۇنداقلا كەتسە ـ كەلمەسكە كەتكەن ئۇ كۈنلەرنى سۆزلەش ئارقىلىق، كۆڭلىدىكى قايغۇلىرىنى ئىپادىلىگەن.

مېيخۇا گۈللۈك يەلپۈگۈچ

بارغىنىم شىخۇغا ئەستە ئىدى ئۇ چاغ باش باھار،
ئاي كۈمۈش رەڭ، گۈل ـ گىياھنىڭ قاشتېشىدەك ھۆسنى بار.
ئۆسكىلەڭ بىر تال شېخىنىڭ سۇغا چۈشكەن سايىسى،
يۈز ـ كۆزىدە مۇز قىرو دوستلارغا ئوخشاش بىغۇبار.

ئىزاھ:
ئاپتور شېئىردا يەلپۈگۈچكە سىزىلغان مېيخۇانى كۆرۈپ خۇددى ئۇنىڭ ئۆزىنى كۆرگەندەك بولغانلىقىنى دەپ كېلىپ، مېيخۇانىڭ پەزىلىتىنى ئۆزىنىڭ دوستلىرىغا ئوخشاتقان. شېئىر تولىمۇ ھېسسىياتلىق يېزىلغان.

نەۋرە ئاكام سەي جىڭچۇغا

ئاقسۆڭگەكلەر نەۋرىسى، ئەمما ئۆيى بەكمۇ خاراب،
تۇغ ـ ئەلەمگە خەت يېزىپ تاپقاندا پۇل ئىچكەن شاراب.
مالۇ دۇنيا كەلسە قانداق شۇ پېتى كەتكەن ئەزەل،
بىرلا ۋىجدان تا ئەبەدلىك قالىدۇ ئەلگە ياراپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا نەۋرە ئاكىسىنىڭ ئائىلىسى نامراتلاشقاندىن كېيىنمۇ يەنىلا نامراتلىققا چىداپ، ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ياشىغانلىقى، ئۆزىنىڭ پەزىلىتىنى ساقلاپ قالغانلىقىنى مەدھىيىلىگەن.

جۈجىسى

ئىككى شېئىر

1

بۆدۈنە سايرايدۇ بامبۇكزار ئىچىدە خۇشناۋا،
ياغسا يامغۇر ياش يىگىتلەرگە شىكار بولغاي راۋا.
سىچۈەننىڭ ئاسمىنى تور تارتىدۇ كۆزگە ھامان،
ئۆتسە ئون كۈن يوق پەقەت بىر كۈن ئوچۇق تۇرغان ھاۋا.

2

سۈدا ئۆسكەن نېلۇپەرنىڭ رەڭگى كۆك مارجان كەبى،
مېۋىسىنى لايدىن ئالسا ئاق يىپەكتەك ھەر زامان.
قىزىقى: گەر يىلتىزى بىر بولسىمۇ تەمى بۆلەك،
ئۇرۇقى تاڭسۇق، لېكىنزە بىخلىرى تاتلىق تائام.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا قىز - يىگىتلەرنىڭ مۇھەببىتى يېزىلغان. مىسرالار ناھايىتى راۋان، تىلى چىرايلىق، خەلق قوشاقلىرىنىڭ ئۇسلۇبى بار.

زىياۋۇدۇن

زىياۋۇدۇن، ئىسمى يۇەندې، ئۇيغۇر. دىڭ خېنيەنىڭ نەۋرە ئاكىسى. جېجېڭ يىللىرى تەشرىپدارلىققا كىرگەن. جېجياڭ-نىڭ شەرقىدە ئەمرلەشكەر مەھكىمىسىدە ئىشلىگەن. «يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما» غا يەتتە پارچە شېئىرى كىرگۈزۈلگەن.

زوراغاللىق مەھكىمىسىدىكى دادخاھ مەيلىگۇسىغا

جاپا بولدى قوشۇن بىرلە يۈرۈش سانغۇنغا ھەر مەيدان،
ئەمرلەشكەر پىلانىدا سۆزى ئاقىل، ئۆزى مەردان.
جەزىرە - قۇم ئارا سۇۋۇ ئوچۇن بولمايدۇ كىم قايىل،
كېلىپ جېنەنخۇاغا خې جىجاڭ ھەقىقەت بايدا يانغان.
بوران - چاپقۇندا ھەسرەتلىك قەدىمىي بۇ ئانا تۇپراق،
ئاۋام ئەلنىڭ غېمىدە قاپقارا چاچ باشقا رەڭ ئالغان.
تۇمەن چاقىرىمدا خاقانىنىڭ ئېسىدە بولدىڭىز زىنھار،
نىيەت - ئىقبال ئاسايىشلىق ئوچۇن تاپاق ئىدى ئىمكان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا نىڭشيالىق سانغۇن مەيلىگۇسىنىڭ يۇەن سۇلالە-سىنى ھالاكەتتىن قۇتۇلدۇرۇش يولىدا چەككەن جاپالىرى، ئالىيجاناب پەزىلىتى مەدھىيىلەنگەن، شۇنداقلا پادىشاھ - خانلار-نىڭ، ئەل - ئاغىنىلەرنىڭ ئۇنى ئەستىن چىقارمىغانلىقى، ئۇنىڭ

نىيەت ـ ئىقبالىنىڭ ئاساسىش بىر زامانىنى تەپىش ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان. شېئىردا تارىخىي ئەھۋال ۋە تارىختىكى باتۇر ئىشلەر ناھايىتى جايىدا ئەسكەرتىلگەن. مىسرالار ئاددىي، لېكىن مەزمۇنلۇق.

تىيەنتۇڭ ئىبادەتخانىسىدىكى چاۋيۇەن راۋىقى

ئەل ئىچىدە جەڭ ـ جېدەلدىن ئۆتسىمۇ ئون يىل يانا،
قوڭغۇراق، مېھراب، ئىمارەت ئۆز پېتى تۇردى مانا.
ۋەزىر ـ ئەزەملەر ئاتاق، ئىنئام بىلەن مەستخۇش يۇرۇر،
ئارىلاپ يۇرت يانسا، ئاغۋاتنىڭ ماكانى مەيخانا.
ئەجدىھا توققۇز نەقىش رەڭلىك تۇڭرۇكتىن ئاپتۇ جاي،
بوپتۇ ئەنقا بۇ راۋاقنىڭ لەمپىسىگە باشپانا.
مەن قومۇش كۆڭرۈكتە بىر چاغ تاغ بىلەن تۇزگەن قەسەم،
ئاڭلىسام دەيمەن قېيىنزاردا قونۇپ ھەمدۇسانا.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا يۇەن سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىدىكى ئون يىللىق جەڭ مالىمانچىلىقى، ئالەمنىڭ غەم ـ ئەندىشىدە قالغانلىقى، پەقەت تىيەنتۇڭ ئىبادەتخانىسىدىكى قوڭغۇراق ئاۋازىنىڭ يەنىلا جاراڭلاپ تۇرغانلىقى، پادىشاھ ۋە ئەمەلدارلارنىڭ دۆلەتنىڭ غېمى بىلەن كارى يوق، ئەيش ـ ئىشرەت بىلەن كۈن ئۆتكۈزۈۋاتقانلىقى يېزىلغان. تىيەنتۇڭ ئىبادەتخانىسى ئەجدىھالار ئارام ئالىدىغان، ئەنقالار ئۇسسۇل ئويناىدىغان جاي بولغاچقا، ئاپتور دەرۋىش بولۇپ مۇشۇ يەردە قېلىشنى ئەۋزەل ھېسابلىغان ۋە بۇ ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئوردىغا بولغان نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن.

ئىنسىم خېنىيەنگە

ئىنسىم خېنىيەن ھەشەمەتلىك تۇرمۇشتىن ۋاز كېچىپ، بىر دىل - بىر نىيەت بىلەن ئىلىم تەھسىل قىلىشقا بەل باغلىدى. ئۇنى قەلەم - قەغەز بىلەن تەمىنلەپ، ھەرقانداق بىھۇدە ھەۋەس-تىن خالىي ھالدا ياخشى ئوقۇسۇن دەپ مۇشۇ شېئىرنى يازدىم.

تال چۈبقىتىن ياسىدىم قەغەز تۈمەن ئوخشاش قىلىپ،
يۇقمىسۇن دەپ چاڭ - توزان تۇتتۇم چىرايلىق ئۆي سېلىپ.
گۈل كۆرۈپ ئۆتسە چۈشىدە كېچىمۇ كۈندۈز بولۇر،
كۆيسە كۈجە، ئۈچسا توزغاق پەسلى كۈز كەتكەي قېرىپ.
ئازمىغان ياخشى يېتىپ ياستۇقتا ياشلىق پەيزىگە،
سەيلىگاھلارنى خىيالدىن كارىۋىتىدا رەت قىلىپ.
تام ئوچاق، ئارچا ئوتى، چاي قاينىتىپ ئىسسىق ياشاڭ،
پاك ۋۇجۇد، شەرم - ھايا بىر سىزگىلا بولسۇن نېسىپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا دىڭ خېنىيەننىڭ يۈەن سۇلالىسى ھالاك بولغىنى-دىن كېيىن مىڭ خانلىقىنىڭ ئوردىسىغا بارماي، ئۆزىنىڭ پاكلى-قىنى ساقلاپ ئۆتكەنلىكى ۋە قېرىنداشلار ئارىسىدىكى ئۆزئارا كۆيۈنۈش تەسۋىرلەنگەن. شېئىردا قۇرۇقتىن قۇرۇق پەند - نەسىھەتلەر يوق، ناھايىتى ئوبرازلىق يېزىلغان.

بامبۇك رەسىمى ئارقىلىق دۇڭ ۋېنجۈڭغا مۇشائىرە

ئۆتسە يامغۇر ئويغىنادۇر ئەجدىھا،
بولسا سوغ زۇمرەت قۇشى توڭغاي ھامان.

كىم ئەگەر ئۆز پاكلىقىنى ساقلىسا،
ھەر قەدەم تىنچلىق بولۇر، باشمۇ ئامان.

ئىزاھ:

بۇ شەيئىلەر ئارقىلىق ھېسسىيات ئىپادىلەنگەن شېئىر. يامغۇر ۋەزىيەتنىڭ تىمسالى، ئەجدىھا باتۇر - ئەزىمەتلەرنىڭ تىمسالى، زۇمرەت قۇشى ئاجىزلارنىڭ تىمسالى. ئاخىرقى ئىككى مىسرادا ئۆزئارا رىغبەت، پەزىلەتلىك ياشاش، خاتىرجەم كۇن ئۆتكۈزۈش تىلغا ئېلىنغان.

ئەلىشا

ئەلىشا، ئىسمى يۇنجۇڭ، ئۇيغۇر. دىڭ خېنيەننىڭ ئىككىنچى ئاكىسى. شۇندى خاننىڭ جەبىڭ يىللىرى تەشرىپدارلىققا كىرگەن. دانىشمەن - ئۆلىمالار كامالەتخانىسىدا دەپتەردار بولغان. «يۇەن دەۋرىدىكى شېئىرلاردىن تاللانما»غا ئۇچ پارچە شېئىرى كىرگۈزۈلگەن.

«جيۇلىڭنىڭ تاغدىكى كۆلبىسى» ناملىق رەسىمگە بېغىشلىما

بۇ دەي لياڭ (جيۇ لىڭ) ئىلىم تەھسىل قىلغان جاي بولۇپ، ئۇ بۇ كۇنلەردە مىڭجۇ ئايمىقىدا پاناھلىنىپ يۈرگەن ئىدى.

چۈشىدە كۆلبىسى، ئون يىل بارالماي ئۆتتى ھەسرەت يەپ،
كۆرۈپ سىزغان رەسىمنى ئويلىدى شۇمۇ - ئەمەسمۇ دەپ.
قەلەم يۈيغان بۇلاق ھەردەم يېڭى، ئەتراپى بوستانلىق،
كىتاب بار ھۇجرىنىڭ ئۈستى بۇلۇت كەچتە ئۇچار ئەدەپ.
قەدىم جاڭخەن كۆزى يەتكەن مەھەل كەتكەن يىراقلارغا،
مالامەتتىن قېچىپ گۈەننىڭ ئۆيىگە قايتمىغان بىر رەت.
ھاياتلىقتا بولۇپ زاھىت ياشاشنىڭ ۋەجى بەك ئاددىي،
ئېدىر - ئورمان ئارا ئۆتمەك قورساق ئاچقاندا ئوت - چۆپ يەپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ دەي لياڭ ياشىغان ئۆينى كۆرۈپ ئۆز

يۇرتىنى سېغىنغانلىقى، قايتىش مۇمكىنچىلىكىنىڭ يوقلۇقى، شۇڭا دەي لياڭدەك دەرۋىشلىك يولىنى تۇتقۇسى كەلگەنلىكى تەسۋىرلەنگەن. شېئىردا قەدىمىي ئىبارىلەر ناھايىتى جايىدا ئىشلىتىلگەن، ھېسسىيات سەمىمىي ئىپادىلەنگەن، مىسرالار راۋان چىققان. بۇلاردىن شائىرنىڭ شېئىردىكى ئىقتىدارىنى كۆرۈپ يەتكىلى بولىدۇ.

جۇڭشيۇ راۋىقىغا بېغىشلىما

سالاسۇننىڭ تېشىدا كۆل سۇزۇك، ئاقمايدىغاندەك جىم،
روجەكنىڭ ئالدى قات ـ قات تاغ گويا لەيلەيدۇ ئاسمانغا.
شەپەق بىرلە تۇتەك رەڭدار، چىمىلدىقتا ئايان سۇبھى،
سوقۇپ سەلكىن، تولۇن ئاي سوغ چاچار كۇز پەسلى ھەر جانغا.
نېلۇپەر سايىسى ئۇزرە پەرىشتە قولۇنقى ئۇزگەن،
ئىپار ھىد تارقىتۇر كۆركۈم گۈلى نوم سۆزلىگەن جايغا.
غېرىب كۆلبە ئۇچۇن ھەمدەم بولۇپ شەمشاد كۆتۇرگەن قەد،
بولاتتى تاشلىسام مەنمۇ ساراي ئىنئامىنى لايغا.

ئىزاھ:

شېئىردا دۇڭخۇ كۆلى ۋە جۇڭشيۇ راۋىقىنىڭ گۈزەل مەنزىرىسى ئارقىلىق، راھىب كالان گۈدىڭمىڭنىڭ بۇددا يولىدىكى پائالىيەتلىرى مەدھىيىلەنگەن ۋە ئاپىتورنىڭ تەلپۈنۇشلىرى ئىپادىلەنگەن.

ۋۇ ۋېيشەن

ۋۇ ۋېيشەن، دىك خېنىيەننىڭ نەۋرە ئاكىسى، ئۇيغۇر. ھاياتى پائالىيىتى ئېنىق ئەمەس. ئۇچ پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان.

شەرقىي دېڭىز بويىدىكى مېھرىبان ئىنىم خېنىيەنگە

ساز بويى شەرقىي تەرەپ ئۇچ تاغ ياتادۇر ئۇلىشىپ،
ھۆر - غىلمانلار دېڭىزدىن ئىشكىنى چەككەن ئولىشىپ.
سىز مېڭىپ تاپقاچقا يول يولۋاس غۇلام بوپتۇ مانا،
قولدىكى شەمشەرگە قايىل ئەجدىھالار توۋلىشىپ.
ئول قەدىم يۇرت قوينىدا ئارچا بىلەن جۇيخۇا پەقەت،
كونا ئۆينىڭ پارچىسى قالغان مانىدا پۇرلىشىپ.
باش ئېلىپ كەتكەن كىشىدىن بارمۇ - يوقمۇ سىز كەبى،
بەرسە دەيمەن دەل - دەرەخ، سۇلار جاۋابنى ئويلىشىپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا دىك خېنىيەننىڭ ئىلىم يولىدا كامالەتكە يەتكەنلىكى، ھەتتا ئەجدىھا - يولۋاسنىمۇ ئۆز خىزمىتىگە سېلىش دەرىجىسىگە بارغانلىقى يېزىلغان. قېرىندىشىغا ئىلھام بېرىش ئۈچۈن مۇبالىغە سۆزلەرمۇ ئىشلىتىلگەن. كېيىنكى مىسرالاردا دىك خېنىيەننىڭ زاھىت بولۇپ ياشاۋاتقانلىقى، لېكىن باشتىكى ئەقىدىسىدىن ۋاز كەچمىگەنلىكى، كونا قورۇ - جايلارنىڭ تېخى

بارلىقى، ئۇ يەرگە قايتىپ بېرىپ تۇرسا بولىدىغانلىقى، ئاپتوتۇرۇنلۇق ئۇنى قايتۇرۇپ كېتىش خىيالىدا ئىكەنلىكى تىلغا ئېلىنغان.

پەرىشتە سەيلىگاھى

ئانا يۇرت ئۇنسىز، دېڭىزدىن ئۆرلىگەن ئايدا سوغۇق،
كىتكە يەم بولغانمۇ سۇدۇڭتىلىڭ كۆلى قاپتۇ قۇرۇپ.
نەي ئۇنىدىن يەر - زېمىنىلىڭ قەلبىدە بىر زىلزىلە،
غەمدە مەن يانتۇ راۋاقىلىڭ ۋادىكىدە جىم تۇرۇپ.

ئىزاھ:

شېئىرنىڭ ئالدىنقى ئىككى مىسراسىدا ئالەمدىكى زور ئۆزگىرىشلەر بايان قىلىنغان. شۇنچە چوڭ دۇڭتىڭخۇ كۆلىنىڭ سۈيىنى كىت ئېچىپ قۇرۇتۇۋەتكەنلىكى ئارقىلىق يۇەن سۇلالىسىنىڭ هالاكىتى ئەسكەرتىلگەن. كېيىنكى ئىككى مىسرادا ئاپتورنىڭ تەنها، ئەلەملىك تۇرمۇشى يېزىلغان. شېئىردا هېسسىيات مەنزىرىگە سىڭگەن، مەنزىرە هېسسىياتنى ئۆز ئىچىگە ئالغان.

شيې سۇن

شيې سۇن، ئۇيغۇر، شيې يۇيلىنىڭ ئەۋلادى. ئەسلىي شيېنيەن دەريا‌سى بويىدا ئولتۇراقلاشقان بولغاچقا، دەريا نامىنى ئۆزلىرىگە فامىلە ئورنىدا قوللانغان. تۇنيۇقۇقنىڭ جەمەتى ھېسابلىنىدۇ. «مىڭ سۇلالىسى شېئىرلىرىنىڭ ئۆزگىچە خاتىرىسى» گە بىر پارچە شېئىر ۋە ئاددىي تەرجىمىھالى كىرگۈزۈلگەن.

تاغ يامغۇرى

ياغدى يامغۇر تاغ ئىچىدە توختىماي،
چىقىرار ئورماندا ئاچچىقتىن بوران.
ئۆرلىگەن سۇنى بىلىپ بولمايدۇ ھېچ،
ۋە لېكىن قولۇاق ئېگىزلەيدۇ ھامان.

ئىزاھ:

شېئىردا بىر كېچە ياغقان يامغۇردىن ئېرىق ـ ئۆستەڭ سۇلىرىنىڭ ئۆرلەپ كەتكەنلىكى ناھايىتى ئوبرازلىق ۋە راۋان يېزىلغان. بۇ قىسقا شېئىردىن شائىرنىڭ بەدئىي تەربىيىلىنىشىنىڭ خېلىلا يۇقىرى ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

گەيچى

گەيچى (1774 — 1829) ، ئىسمى بوۋېن، لەقمى شياڭ-بەي. ئاتا - بوۋلىرى غەربىي يۇرتتىن. بوۋىسى سۇڭجياڭ (بۇگۇنكى شاڭخەي) دا مەسلىھەتچى بولغان. شۇ سەۋەبلەرگە كۆرە شۇ جايدا ئولتۇراقلاشقان. گەيچى شېئىر ۋە رەسساملىقتا كامالەتكە يەتكەن. «چىڭ سۇلالىسىدىكى داڭلىق شەخسلەرنىڭ نەزملىرى. يۇ خۇنىڭ «تاغلىق ھۇجرىدىكى شېئىرلىرى» غا گەيچىنىڭ 150تىن ئارتۇق شېئىرى كىرگۈزۈلگەن. بۇ شېئىرلاردا كۆپرەكى كىشىلىك مۇناسىۋەت، تەبىئەت مەنزىرىلىرى يېزىلغان. ئىجتىمائىي رېئاللىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن شېئىرلار نىسبەتەن ئاز. لېكىن، بۇلارنىڭ ئىچىدە ئوقۇرمەنلەرنى زوقلاندۇرىدىغان ياخشى ئەسەر دېيىشكە ئەرزىيدىغان لىرىك شېئىرلارمۇ خېلى سالماقنى ئىگىلەيدۇ. گەيچى ئادەملەرنىڭ، بۇددا رەسىملىرىنى سىزىشقا ناھايىتى ئۇستا بولغان. تاغ - دەريالارنى، گۈل - گىياھلارنىمۇ ياخشى سىزغان. ئوغلى بىلەن قىزىمۇ تونۇلغان رەسساملاردىن بولۇپ قالغان.

يامغۇرلۇق كۈن

بىر ئۆزۈم جىلىندا يالغۇز يۈرىمەن دەريا تەرەپ،
باغرى قانمۇ بىلمىدىم سايرايدۇ كاككۇك تەمتىرەپ.
چۈشتە كۆرگەن كونا ئۆيگە كەلمىكىم بولدى بۇگۈن،
توختىسا يامغۇر، ئېچىلسا كۆك يۈزى مەندە تەلەپ.
ئۆرلىگەن دولقۇن سەۋەبلىك ياپيېشىل كۆۋرۈك بېشى،

سۇ يۇزىدىن ئاق بۇلۇت ئۆتمەكتە شاخقا ئەركىلەپ.
زېرىكىش پۇتمەي تۇرۇپ چىقتىم ئېگىزگە شۇ دەقىق،
ياخشى ئەردى كەينىگە يانسا قېيىق كۆڭلۈمنى دەپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ جىلىندىكى يامغۇردا ئۆزى يالغۇز يۇرگەن زېرىكىشلىك ھايات ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. مۇشۇ شېئىر بىلەن تۆۋەندىكى ئىككى شېئىر شۇي شىچاڭ تۇزگەن «چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى شېئىرلار» دېگەن كىتابتىن ئېلىنغان.

كۆلدىن كەچ قايتىش

قىلىۋالدى كۆلدىكى رەڭدار گۈزەللىك مەھلىيا،
تۇم قاراڭغۇ سۇرمىسە دەيمەن قېيىقنى ئالدىغا.
قورقۇنچلۇق چوققىلاردا تۇرمىقىم بولدى خىيال،
ئەنسىرەيمەن جۇپ پالاق بەرمەسمۇ دەپ ئىمكان ماڭا.
سايرىدى قۇشلار، تۆكۈپ گۈل بەرگى يامغۇر توختىدى،
چەت - چېتى يوق سۈدا ئۈينايدۇ باھار سەلكىن يانا.
قايرىلىپ ئەنقا تېغىنىڭ باغرىغا باقسام ئۇ يول —
قەلبىدە ھەسرەت، غېرىبلىق، سارغىيىپتۇ گۈل - گىياھ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شىخۇ كۆلىدىكى خۇشاللىق بىلەن كۈننىڭ قىسقىلىقى يېزىلغان. ئاخىرقى مىسرالاردا ئەنقا تېغىدىكى بۇرۇنقى گۈزەللىكنىڭ قالمىغانلىقى يەنە بىر ھېسسىي مەنزىرىنى شەكىللەندۈرگەن. ئىككى ھېسسىياتنىڭ باغلىنىشى ناھايىتى تەبىئىي ئىپادىلەنگەن.

«شى شياڭيۇننىڭ چۈغلۇق ئىچىدە مەست بولۇپ ئۇخلىشى» ناملىق رەسىمدىن ئايىلىمغا چاقچاق

تاش پەلەمپەي قىڭغىيۇر مەستلىك خۇمار كۆزلەر ئارا،
ئۇخلىغان چاغدا شەپەقتەك مەڭزىدە ئاينىڭ نۇرى.
ئەنسىرەيمەن قونۇڭالغاچ ئۇستىۋاشقا نەۋ باھار،
لال بولۇپ چوغلۇق كېتەرمۇ تۆكۈلۈپ بىر - بىر نېرى.

ئىزاھ:

ئېھتىمال ئاپتور بۇ شېئىرنى ئايىلى مەست بولۇپ يېتىپ قالغاندا، ئۇنى شى شياڭيۇننىڭ چۈغلۇق ئىچىدە مەست بولۇپ ئۇخلىغانلىقىغا ئوخشىتىپ يازغان بولۇشى مۇمكىن. قارىماققا شېئىردا شى شياڭيۇن يېزىلغاندەك، ئەمەلىيەتتە شائىرنىڭ ئايىلى يېزىلغان. بولۇپمۇ ئاخىرقى ئىككى مىسرادا باھار مۇھەببىتى بىلەن ئىنسانىي مۇھەببەت كونكرېتلاشقان، شېئىردىكى ھېسسىياتنى تېخىمۇ چوڭقۇرلۇققا ئىگە قىلغان. ئىپادىلەش ئۆزگىچە، پىكىر يېڭى.

[زۇي تەيپىڭ]

سۇڭدۇ

كۆكتە يامغۇر ھەم شامالنىڭ غەلۋىسى،
ئەرش ئېگىز، نەمخۇش ھاۋا.
ئارچىزارلىق نەچچە چاقىرىم ياپيېشىل،
ساقىغان كۇننىڭ نۇرى خۇددى لاۋا.
ئەينى يوتقاندەك زېمىننىڭ مۇڭلىرى،

كەشتىلىك تاغلار بۇ دەم دۇردۇن - تاۋا.
تاغدىكى پۇقرا كەبى كەپە ياساپ،
ئاڭلىسام سۈنى قىلىپ ياستۇق ناۋا.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا سۈڭدۈنىڭ ئادەمنى مەست قىلىۋېتىدىغان گۈزەل مەنزىرىسى، ئاپتورنىڭ تاغدىكى پۇقرالاردەك كەپە ياساپ، سۇ بويىدا يېتىپ شىلدىرلىغان سۇ ئاۋازىنى ئاڭلىغۇسى بارلىقى ئىنتايىن ئاددىي تىل بىلەن راۋان ئىپادىلەنگەن.

〔لاڭتاۋشا〕

خېڭتاڭ

كۆك يېغىن توختاپ بۇ كەچ كۈلدى جاھان،
سۇ ياشاردى، لەيلىدى ياپراق تامام.
قىڭغىيىپ ئوڭ - سولغا يەلكەن ئاي بىلەن ئۇزدى راۋان.
بولدى چۈش يەتمىش يەنە ئىككى ئارالدا تور يېيىش،
كۆز ئوڭۇمدا چېتى يوق بوشلۇق ھامان.

چۈشتى يەلكەن سايىسى قىرغاق تامان،
كۆك دالانى ئاق بۇلۇت ئەتتى ماكان.
ناخشا ئاۋازى ئۇچۇپ كەلدى شامال بىرلە ماڭا،
يۈرىكىمدە دەرد - ئەلەملىك سۆزلىرىم جياڭنەن ئۇچۇن،
توۋلىسام ئاڭلار ئۇنى كىم بۇ زامان؟

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ يەلكەنلىك كېمىگە ئولتۇرۇپ تەيخۇ كۆلىدىن سۈجۈدىكى خېڭتاڭغا بارغىچە بولغان ئارىلىقتا كۆرگەن-

لىرى، ئۆزىدىكى گۈزەل مەنزىرە ئىچىدە ئايان بولۇۋاتقان تەنھا-لىق ۋە ئۆكۈنۈشلەر يېزىلغان.

〔چى تيەنلې〕

جياچىڭنىڭ 23 - يىلى (1818 - يىلى) 12 - ئاينىڭ 1 - كۈنى جۇ يۈنچاۋ مەن بىلەن كۆرۈشۈش ئۈچۈن لىيەنشىدىكى مېھمانسارايغا كەلدى. بىرلىكتە چىقىپ دادىسى جۇ يۈتەي سىز-غان يۈلتۈزلۇق ئاسمانىنىڭ رەسىمىنى كۆردۈق. ئۇ شۇ يەردە ماڭا بىر پارچە شېئىر يېزىشنى ھاۋالە قىلدى. جۇ يۈتەي بۇۋاي بىلەن ۋىدالاشقىنىمىزغا بىرەمدىلا 22 يىل بولۇپ قاپتۇ. ئۆتكەن كۈن-لەرنى ئويلاپ، ئۆزۈمنىڭ ھېسسىياتىنى تۆۋەندىكى مىسرالاردا ئايان قىلغۇم كەلدى.

سامانيولنىڭ سۈيىنى ئالغۇدەك ئىككى كۆزى كۆكتىن،
قۇتۇپنىڭ يۈلتۈزىنى ئورنىتىپ قاشقا.
تۆكۈلگەندە كەبى زەر پارچىسىدەك نۇر،
چۈشەر يەرگە فرۈزە تەخسىدىن سايە،
ئەجەب قورقماپتىكەن سوقسا شامال، تەگسە سوغۇق باشقا.
بىلىپ بولماس قەدىم چاغ كىرگىنىنى قانچىلىك ياشقا.
ياساپ قويغان كېلىپ كىم بۇ پۇچۇق ئاينى،
خىيالى كىمدە بار ئىمكان تۆشۈك ئاسماننى ئوڭلاشقا.
ئېگىز ئەرش، شۈنرغان، بەك چىڭ،
دەرەخ تەككەن كەبى يۈلتۈز تىكىشكە بارمىدۇ باشقا؟

ئۈزۈشكەن بىر زامان بىللە قول تۇتۇپ قاشقا،
قاچانكى ئايلىنىپ تۇرنا بازارىنى،
پۇتۇشكەن نا پىسەنت ئازادە ئۇيناشقا.
قىلىپ نەغمە تۇگەپتۇ ئوت كەبى ياشلىق،

بېرىپ كۆرسەك قەدىناس سەيلىگاھلارنى،
ساناقلىق يار - بۇرادەرلەر بىلەن تەگدى ئېغىز ئاشقا.
رىيازەتتىن تېپىپتۇق يەتكۈدەك ھەسرەت،
يېنىمدا نەي ئاۋازى مۇڭ بىلەن تولغان،
جۇدالىق كۈنلىرى كەپتۇ ئەزىز باشقا.
ئازابىنىڭ ئىلكىدە سالسام نەزەر يان،
كېچە مەيخانىدا بىر تۇغ - ئەلەم ئايلاندى سىرداشقا.

ئىزاھ:

بۇ «ئۆتكەن كۈنلەرنى ئويلاش» تىن كەلگەن تەسىرات. شېئىرنىڭ يۇقىرىقى بۆلىكىدە جۇيۇتەي بوۋاينىڭ يۇلتۇزلارنى كۆزىتىش رەسىمى، پايانسىز ئاسمان، سەلتەنەتلىك ئالەم بوشلۇقى يېزىلغان. كۆرۈنۈشى ھەقىقەتەن ھەيۋەتلىك. تۆۋەنكى بۆلىكىدە ئاپتورنىڭ جۇيۇتەي بوۋاي بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، قەدىناسلارنىڭ ئاز قالغانلىقى، سەپەرنىڭ مۇشكۈللۈكى ئىنتايىن ئېچىنىشلىق ئىپادىلەنگەن. يۇقىرىقى بۆلەكتە ئاسمان مەنزىرىسى، يۇلتۇزلار، تۆۋەنكى بۆلەكتە بارغانسېرى ئازايغان دوستلار، ئازابلىق دەقىقىلەر، مەيخانىدىكى كېچە قاتارلىقلار ئارقىلىق شېئىرنىڭ مەزمۇنى ئۆزئارا تۇتاشتۇرۇلغان.

ۋۇشەنده بۇلۇت

سوربدىم ئايدىن بۇ ئاخشام قايسى كۈن،
قۇچىقىدا مېيخۇا ئاپتۇ ئارام.
نۇرنى گۈل يا گۈلنى نۇر سۆيگەنمىكىن،
سايىسى بار بىرسىنىڭ پەردە تامان.
مەي ئىچىپ مەڭزىڭ قىزارىدى ئالمىدەك،
كىيىمىڭگە داغ چۈشۈپتۇ بەك يامان.
كىم ئۇ كۆڭرۈكتە تاپالماي يولىنى يۈرگەن ئېزىپ،

ئىلىنىشىپ قالدى بىرىگە دەر گۈمان.

〔جىياڭچېڭزى〕

شىخۇ كۆلىدىكى كونا جاي

كۆۋرۈكى گىل كىچىك شىخۇ كۆلى،
ئەركىلەيدۇ چۆرىسىدە تال - تېرەك.
نەگە باقسام چاقنىغان سۇ ھەممىسى،
شۇنچە يول ماڭدىم ئىزىمنى قالدۇرۇپ،
بۇك - باراقسان گۈل - گىياھ بولغان پورەك.
ئوقۇغان مەكتەپتە چاغلار چۈش كەبى،
ئوينىشار بامبۇك شامالدا تەۋرىنىپ،
لەگلىكىم ئاسماندا، سەكرەيدۇ يۇرەك.

ئىزاھ:
يۇقىرىدىكى ئىكىكى شېئىر تەبىئەت دۇنياسىنى، كونا قورۇ - جايىنى، ئەتراپتىكى گۈزەل مەنزىرىنى ناھايىتى جۇشقۇن ۋە راۋان ئىپادىلىگەن.

〔لوفۇمېي〕

يېڭى تال

قوندى شاخقا باش باھاردا ئىس - مانان،
ئۇچتى تورغاي، قىلدى ئاسماننى ماكان.
قارلىغاچمۇ ئەيلىدى پەرۋاز ئامان،
ئەۋرىشىم تالنىڭ يۇزىتى چوقۇۋالدى شۇ زامان.

قارىدىم، بىچارە سۇ شياۋنىڭ ئۆيى،

يىپقا ئوخشاش تارتىشىپ قاپتۇ تۇمان.
ئاي ئورۇقلاپ بەك جېنى قاپتۇ ئاران،
ئەمدى ئۆسكەن تال - چۈنقىنىڭ رەڭگرويى زەپسران.

ئىزاھ:

تال - چۈنقىنى مەدھىيىلىگەن بۇ نەغمە تېكىستى ناھايىتى ئىنچىكە يېزىلغان. ئەۋرىشىم تالنى بۇلبۇل بىلەن قارىغاچنىڭ چوقۇڭالغانلىقى، تۇمان بىلەن ئاينىڭ ئورۇقلاپ كەتكەنلىكى، ھەتتا ئورۇقلاپ يىپتەك تارتىشىپ كەتكەنلىكى ئىنتايىن ئىخچام تىل بىلەن ئىپادىلەنگەن. ئاخىرقى مىسرا ئادەمگە قارىتىلغان ۋە تولىمۇ ھېسسىياتلىق چىققان.

[چاڭ شياڭسى]

يۇسۇڭتاڭدا يامغۇر

سوقمىدۇ سەلكىن بۇ دەم،
توختىماستىن ياغىدۇ يامغۇرمۇ ھەم.
قارا چېچىم قالدى ئاز، كۆڭلۈمدە غەم،
پەنجىرە ئالدىدا راھىبقا ئەلەم.

مەستلىكىمدىن ئوڭشىلىپ تۇردۇم دېسەم،
بۇزۇلۇپتۇ چۈشلىرىمۇ تەڭمۇتەڭ.
بارلىقىم ھەم يوقلۇقۇم،
كەلدى سازنىڭ ئۈنى نەدىندۇ بەلەن.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ ئاخىرقى ئۆمرىدە پانىي دۇنيادىن زېرىككەنلىكى، راھىب بولۇپ كېتىش خىيالى بارلىقى ئەكس

ئەتتۇرۇلگەن. گەرچە ئاپتور تېخى بۇ يولغا ماڭمىغان بولسىمۇ، لېكىن بۇ شېئىردىن ئۇنىڭ شۇنداق مۇددىئادا بولغانلىقىنى بىلىۋالغىلى بولىدۇ.

[خۇ جۇڭتيەن]

يۇشەن تېغىنىڭ باغرىدا شىمپي دەيدىغان گۈزەل بىر جاي بار. ئۇ يەردە چاڭجېن بىلەن بىرلىكتە ساياھەتتە بولدۇم. كۈن ئولتۇرۇپ تاغ بىلەن گىرەلەشكەن چاغ ئىدى. فرۇزىدەك نۇر كۆككە ئۆرلىگەندەك بولدى. سايىلار شالاڭلاپ يەرگە يېيىلدى. بەك خۇش بولدۇم. كېيىنكى چاغلاردا كەپە ياساپ شۇ يەردە تۇرۇپ قالىدىم ۋە سۇڭخۇ سىزغان رەسىمگە مۇشۇ نەزمىنى يازدىم.

ياپيېشىل تاغ ئەۋلىيالار قەبرىسى،
نەگە كەتتى شاختىكى قاردەك چېچەك.
يا توزۇتقانمۇ ئۇنى مەشرىق تەرەپ سوققان شامال؟
ھاسا بىرلە تونىنى سۆرەپ قارىسام كەچكى شەپەق،
كېپىنەككە ئەگىشىشتىن باشقا مەندە يوق ئامال.
دەل ـ دەرەخنىڭ سايىسى دولقۇن گويا،
چوققىلار ئۈستى بۇلۇت، كەلگەن يېغىنىنىڭ شەپىسى،
گۈل ـ گىياھنى يۇيدى سۇ، چاي قاينىتىش بولدى خىيال.
نە سەۋەب، ئورمان شالاڭ، شاخ ئۈستىدە ئاخىرقى نۇر،
چۈشتى باشىمغا يوپۇرماق بىمالال.

نەچچە كۈن يۇردۇم خىيابان قوينىدا سەييا‌ھ سۈپەت،
توۋلىغاندەك بولدى چۈپىڭ ئۈن سېلىپ،
تاش ماڭا خۇددى پەرىشتىدەك بىلىندى شۇ زامان.
سۇ بويىغا ياسۋالسام كەپىنى ئوت ـ خەس بىلەن،

قاتمۇقات تاغقا نەزەر سالسام، يېتىپ ئالسام ئارام.
ئويىنسا قىزلار ئۇسسۇل، ئەيلەپ ناۋا،
مەي - شاراب بىرلە كۆڭۈل ئاچساق ئەگەر،
قىلىۋالسا يۇز ئېچىپ مېيخۇا گۈلى ئۆينى قامال.
ئوتتۇغۇچ ئالسام قولۇمغا ھەر سەھەر،
ئويغىتىپ كۆكنى، تولۇن ئاي ئىشلىرىمدىن بولسا لال.

ئىزاھ:

بۇ يۇشەندە ساياھەت قىلغان، گۈزەل مەنزىرىلەردىن ھۇزۇرلانغان، تەسىراتىنى ئىزھار ئەيلىگەن، دوستلىرىنىڭ ھاۋالىسى بويىچە رەسىمگە نەزم پۈتكەن مەزمۇندىكى شېئىر. گەرچە كۇز مەنزىرىسى يېزىلغان، باشتىكى مىسرالاردا مۇئەييەن ئېچىنىش ئىپادىلەنگەن، «ئەۋلىيالار قەبرىسى»، «قەبرىلىق»، «كەچكى شەپەق»، «سوغۇقتىكى كېپىنەك» قاتارلىق سۆزلەر ئىشلىتىلگەن بولسىمۇ، ئارقىدىنلا بىر خىل جۇشقۇن كەيپىياتنى نامايان قىلغان. ئۆزىنىڭ مۇشۇ تاغدا تۇرغۇسى كەلگەنلىكى ئارقىلىق تۇرمۇشقا تۇنقان پوزىتسىيىسى بايان قىلىنغان.

〔ۋەنشىشا〕

خۇاڭپۇدىن كېمىدە ئۆتۈش

قۇلىقىمدا قار ئۇنى، ماڭدىم قېيىق ئۈزرە يېتىپ،
مەقسىتىم ئاچماق كۆڭۈل ئاق چايكىلارغا سۆز قېتىپ.
ئاق كىرىپتۇ چاچلىرىمغا ئويلىسام ياشلىق كېتىپ.
دۆڭدە ئاي تايغان كۆمۈلگەن قەبرىگە تاشلايدۇ نۇر،
قالدى چۈنشىدىن راۋاق، سۇنىڭ يۈزى كۆكتەك تىنىق.
ئەجدىھادەك ئويىنسا قار مۇزلىغاي دەريا قېتىپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا قار ياغقان چاغدا مۇزلاپ كېتىۋاتقان دەريادا كېتىپ بېرىپ كۆرگەن مەنزىرىلەر تەسۋىرلەنگەن. كۆرۈنۈش بىلەن ھېسسىيات ناھايىتى راۋان بىرلەشكەن. ئوقۇغان ئادەمنى سۆيۈندۈرىدۇ.

سارۇك

سارۇك، ئۇيغۇر. يۇەن سۇلالىسىدىكى داڭلىق شائىر سەيـ
دۇللانىڭ ئەۋلادى. ئىسمى يۇشياڭ. فۇجيەن ئۆلكىسىنىڭ مىنـ
خۇ (بۇگۇنكى فۇجۇ شەھىرى) دىن. چىڭ سۇلالىسى كاڭشىنىڭ
11 ـ يىلى (1672 ـ يىلى) قورال ـ ياراق ئىلمىدە تەۋسىيەدار
بولغان. بىر تۇغقان ئىنىسى ساگۇ، ساشۇەن قاتارلىقلارمۇ ئىلـ
گىرى ـ كېيىن بولۇپ قورال ـ ياراق ئىلمىدە تەۋسىيەدار
ئاتالغان. ئۇنىڭ 5 ـ ئەۋلاد نەۋرىسى سادازى «ئۇچ تاغلىق سا
جەمەتىنىڭ دەۋرلەردىن بۇيانقى نەسەبنامىسى» دىكى ئىزاھاتتا:
«جەمەتىمىزدە ئىلىم ـ پەن، لەشكىرىي ئىشلار جەھەتتە مۇۋەپپە
قىيەت قازانغانلار كۆپ بولغاچقا، فۇجيەندىكىلەر بىزنى ئابرۇي
لۇق قوۋم دەپىشتى. يۇەن، مىڭ سۇلالىلىرى ۋاقتىدا جى جەيـ
گۇڭ (سەيدۇللا)، شۆرىنگۇڭ، دۇنيەنگۇڭ قاتارلىقلارمۇ بۇ
خىل مەرتىۋىگە ئېرىشتى. مۇشۇ خانلىققا كەلگەندە چوڭ بوۋىمىز
لىيەنشەنگۇڭ (ساشۆتيەن، كاڭشىنىڭ 50 ـ يىلى تەۋسىيەدار
بولغان) ئوردىغا بېرىشنى خالىماي، مەھەللە تۆرىسى بولۇپ يا
شىدى. نەتىجىدە لەشكىرىي ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىدىغانلار
پەسكويغا چۈشۈپ، قەلەمكەشلىك روناق تېپىشقا يۈزلەندى. بۇ
ئىش لىيەنشەنگۇڭدىن باشلانىدى. ئىككى يۈز يىل مابەينىدە
ئاقىل ـ ئۆلىمالار كۆپەيدى» دەپ يازغان ئىدى. سارۇڭنىڭ
پەقەت بىر پارچە شېئىرىلا ساقلىنىپ قالغان.

چىن جۇڭيى تۆرىگە مەرسىيە

ئۆلۈم بەرھەق ئەزەل، ئەمما ئىرادە مەڭگۈلۈك قالغان،
يىگىرمە قان ـ قېرىنداش سىز بىلەن ئوخشاش قازا قىلغان.
ھەقىقەت، روھ ئۆتۈپ ئۇچ يىل بولۇرمىش ياپىبشىل تۇپراق،
بۇ ئالەمنىڭ يېشى مەڭگۇ پەقەت بىر سىزگىلا ئاققان.
دىلىدا تۇرسىڭىز ئەلنىڭ ياشاش قەبرە ئەمەس ھاجەت،
غۇرۇر ـ ۋىجدانىڭىز بۇندىن كېيىنمۇ بىز ئۈچۈن قالقان.
سىلىپ بانان بىلەن پۇرچاق قىلايلى سىز ئۈچۈن نەزىر،
جىمىرلاپ سۈپسۈزۈك سۈلار زېمىندا سىز كەبى ئاققان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر كاڭشىنىڭ 8 ـ يىلى (1669 ـ يىلى) ئىسيان كۆتۈرگەن بەگلەرنى باستۇرۇشتا قۇربان بولغان تۆرە چىن جۇڭـ يىنغا بېغىشلانغان. ئۇنىڭ ساداقىتى ۋە ئۆلۈمدىن قورقمايدىغان روھى مەدھىيىلەنگەن. شېئىردىن سارۇڭنىڭ چىڭ سۇلالىسـ نىڭ دۆلەتنى بىرلىككە كەلتۈرۈش ئىشلىرىنى قوغدايدىغان، ۋۇسەنگۇي، گېڭ جىڭجۇڭ قاتارلىق بەگلەرنىڭ بۆلگۈنچىلىك قىلمىشلىرىغا قارشى تۇرىدىغان سىياسىي پوزىتسىيەسىنى بىلگـ لى بولىدۇ.

سايۇخېك

سايۇخېك، ئۇيغۇر، سارۇڭنىك 4 ـ ئەۋلاد نەۋرىسى. چىك سۇلالىسى چېەنلۇڭنىك 51 ـ يىلى (1786 ـ يىلى) تەۋسىيەدار بولغان. چوك تاللاشتا بىرىنچى بولۇپ، شەنشىنىك شۇنياك ناھەـ يىسىگە ھاكىم قىلىپ تەيىنلەنگەن. بەيلىيەنجاۋ قوزغىلاڭچىلىرى شەھەرگە ھۇجۇم قىلغاندا، يەتتە كېچە ـ كۈندۈز مۇداپىئەدە تۇرۇپ، قوزغىلاڭچىلارنى چېكىندۈرگەن. كېيىن، سىچۇەننىك ۋالىيسى قوزغىلاڭچىلارنى باستۇرۇشتا كۈچ بەرمەي، ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىنغاندا، سايۇخېكمۇ چېتىلىپ قالغان. يۇرتداشلارنىك ئاقلىشى بىلەن ئۆلۈمدىن قۇتۇلۇپ يۇرتقا قايتقان. ئۆمرىنىك ئاخىرقى يىللىرىدا يېزىقچىلىق بىلەن شۇغۇللانغان ۋە ناھايىتى كۆپ شېئىر يازغان. سەككىز جىلدلىق «كەچمىش تارىخلار ئۇسـ تىدە تەھسىل»، ئون ئىككى جىلدلىق «شياۋ تەنگۈك» قاتارلىق كىتابلارنى تۈزگەن. «بەيخۇا راۋنقىدىكى شېئىرلار» ناملىق ئالتە جىلدلىق كىتابتا 266 پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. كېيىنـ كىلەر «بەيخۇا راۋنقىدىكى كۆيدۈرۈلگەن ئورىگىنالار» نامىلىق كىتاب تۈزۈپ، ئۇنىڭغا يەنە 50تىن ئارتۇق شېئىرىنى كىرگۈزگەن.

شۇ دەۋردە ياشىغانلار، بولۇپمۇ فۇجيەندىكىلەر سايۇخېڭنىك شېئىرلىرىغا ناھايىتى يۇقىرى باھا بەرگەن. چېن شۇچى «بەيخۇا راۋنقىدىكى شېئىرلارغا كىرىش سۆز» دە: «سايۇخېك يۇەن سۇلاـ لىسىدىكى يەنمېنده ياشىغان سەيدۇللانىك جەمەتىدىن بولۇپ، مەيگە ئامراق ئىدى. لېكىن، ئاق كۆڭۈل، مەردانە، بىلىملىك، ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتى يۇقىرى ئادەم ئىدى. شېئىرلىرى بەـ

هەيۋەت، خۇددى ئۆتكۇر خەنجەر، ئۇزۇن نەيزىلەردەك ئېتىلىپ تۇراتتى؛ مىسرالىرىدىن ئاھاڭدارلىق بەرق ئۇراتتى؛ ئەجدىھا - لەھەڭلەر ئۇزۇپ يۇرگەن دېڭىز سۇلىرىدەك دولقۇنلۇق ئىدى؛ قۇياش نۇرىدەك ئوتلۇق بولغاچقا، جىمىكى شەيئىلەرگە جان كىرگۈزەلەيتتى؛ سۆزلىرى چىرايلىق، جەزبىدار ئىدى؛ جۇملىلەردىن ئەنقا ئۇچۇۋاتقاندەك، ئالەم يورۇۋاتقاندەك قۇدرەت چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ شېئىرلىرى ھەقىقەتەن بەك گۈزەل ئىدى. مۇنداق يېزىش سا جەمەتىدىكىلەردىن باشقىلارنىڭ قولىدىن كەلمەيتتى» دەپ يازغان. لىن چاڭيى «شۇڭقار راۋاقتىكى شېئىرلار» دېگەن كىتابتا: «مىنشەندىكى سايۇخېڭ تۆت جىلدلىق «بەيخۇا راۋنقىدىكى شېئىرلار» نى يازدى. ئۇنىڭدىكى شېئىرلار شۇنچىكى راۋان، شۇنچىكى گۈزەل، مەزمۇنلۇق، خۇددى بۇلبۇللار سايرىغاندەك، ئەنقالار قانات قاققاندەك جەزبىدار، ئاھاڭدارلىقى كۈچلۈك. بەزىدە ئۇلۇغ بوۋىسى يازغان «يەنمېن توپلىمى» دىن ئېشىپ كېتەمدۇ نېمە دەپ قالمەن» دەپ يازغان. ئۇ شۇ كىتابتا يەنە «جانابنىڭ شېئىرى باشقىلار ئۆگەنسە بولىدىغان شېئىرلار قاتارىغا كىرىدۇ. يى مېيتۇن (چىڭ دەۋرىدىكى شائىر ۋۇ ۋېيىي)، جۇتۇ (چىڭ دەۋرىدىكى ئەدەب جۇيىزۇن) لار ئۇنىڭ ئالدىدا ئىككىنچى ئورۇندا تۇرىدۇ» دەپ تەرىپلىگەن. گەرچە ئۇلارنىڭ يۇقىرىدىكى بايانلىرىدا ئاشۇرۇۋەتكەن جايلار بولسىمۇ، لېكىن سايۇخېڭ يازغان شېئىرلارنىڭ ئىچىدە ھەقىقەتەن ماختاشقا ئەرزىيدىغانلىرى بار. ئۇنىڭ بەزى شېئىرلىرى بەكرەك ئۇزۇن، چېچىلاڭغۇ، بەزى شېئىرلىرىدا تارىخىي ۋەقەلەر كۆپ. لېكىن، ئۆز ئالدىغا يېڭىلىق يارىتقان ئەسەرلىرىمۇ ئاز ئەمەس. تەبىئەت مەنزىرىلىرى توغرىسىدىكى بەزى شېئىرلىرى ئادەمنى تولىمۇ سۆيۈندۈرىدۇ. ئىككىنچى ئوغلى داۋېن، ئۇچىنچى ئوغلى دانيەن، ئىنىسى ساچالۇن، سايۇتيەن، جىيەنى سادازى قاتارلىقلار شۇ چاغدىكى داڭلىق شائىرلاردىن بولۇپ قالغان.

يۆفېينىڭ قەبرىگاھىدىن ئۆتكەنده

ئەمەلگه ئاشمىدى خۇاڭلۇڭ سارايىدا قۇرۇش بەزمه،
مىراس قالدۇردى «مەنجياڭخۇڭ» بىلەن ھەسرەت - نادامەتنى.
قەھرىلىك جەڭ قىلىپ ئون يىل ئاتاق ئالدى «گۇناھكار» دەپ،
ئېسىده تۇتسمۇ خانلار چىداپ بولماس مالامەتنى.
مانا شىلىندا ئاي پاتقان كېچه سۇلار ئېسەدەيدۇ،
ئېگەر شاڭ كۇز شامالىدا جەنۇب ئەللەرگه قامەتنى.
پىسەنتكه ئالمىغان بولسا مەگەر يارلىقىنى بۇ سانغۇن،
سارايدا جان بېرىپ ئاشكار قىلالايتتى ساداقەتنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا شائىرنىڭ ئوردىغا سادىق يۆفېينىڭ زىيانكەشلىككه ئۇچرىغانلىقىغا بولغان ئېچىنىشى ئىپادىلەنگەن. مىسرالارنىڭ ۋەزنى ئېغىر، نەقىل كەلتۈرۈلگەن پاكىتلار ئەمەلىيەتكه ئۇيغۇن. ئاخىرقى مىسرادا شائىرنىڭ مۇستەقىل كۆزقارىشى بار. يۆفېي جورجىتلارغا قارشى تۇرۇش ۋە خانلارغا سادىق بولۇشتەك زىددىيەت ئېچىده ياشىغان سانغۇن. خانلار سۇلھى - سالا بىلەن تەسلىم بولۇشنىڭ كويىدا يۈرگەچكه، يۆفېينىڭ تراگېدىيىلىك ئاقىۋەتكه قېلىشى مۇقەررەر. شائىر بۇ شېئىردا، ئەگەر يۆفېي لەشكەر چېكىندۈرۈش يارلىقىنى قوبۇل قىلماي، ئۇرۇش ئايىغلاشقاندىن كېيىن جازالانغان بولسا، ئۆزىنىڭ خانلىققا بولغان ساداقىتىنى تېخىمۇ ئاشكارا نامايان قىلغان بولاتتى، دېگەن پىكىرنى ئالغا سۈرىدۇ. بۇنى فېئودالىق دەۋرده ناھايىتى دادىللىق بىلەن ئوتتۇرىغا قويۇلغان ئىلغار قاراش دېيىشكه بولىدۇ.

جهن نياڭنىڭ قەبرىسىگە ئىككى شېئىر

1

تاش ئادەملەر بار ئېقىننىڭ يېنى شەمشەر كۆلچىكى،
كۆلكە ـ چاقچاق شۇنچە ئەرزان ئۇچىدۇ ياپراق كەبى.
قاراقاشلار كۆڭلىدە بۇدساتىۋا بەك مېھرىبان،
بېرىدۇ تەبىر بولۇپ ئۇ ئاق چېچەك شاپتۇلدىكى.

2

رەنجىمە جياڭنەندە قارنى ئېرىدى بىردەمدە دەپ،
ۋۇ سارايىدا يېشىللىق، تۇڭگەندەك پەدىشەپ.
گەر باھار بولسا قامال ئۆيگە سولانغاي خۇش پۇراق،
قەدىمىي گۈسۇ ئارامگاھىدا بىكارلىق ھەممە گەپ.

ئىزاھ:

بۇ ئىككى شېئىردا قەدىمىي گۈسۇ شەھىرىنىڭ شۇ چاغدىكى مەنزىرىسى ۋە ئۆرپ ـ ئادىتى، شۇنداقلا ئاپتونۇرنىڭ شۇ چاغدىكى پاھىشە، دېدەكلەرگە تۇتقان پوزىتسىيىسى، ئۇلارنى مەنسىتمەسلىك كېرەك دەيدىغان قاراشلىرى ئىپادىلەنگەن. بۇ ئەلۋەتتە توغرا قاراش. لېكىن، ئۇنىڭ پاھىشە، دېدەكلەرنىڭ كۆلكىسى بەك ئەرزان، قىلىغان قىلىقلىرىمۇ ئەقلگە مۇۋاپىق دېيىشلىرى شۇ زامانىدىكى فېئودال ئەدىبلەردىكى نۇقسان. شېئىر ناھايىتى راۋان، تەبىئىي، ئاھاڭدار يېزىلىغان. بەدئىيلىكى خېلىلا يۇقىرى.

مۇجۇ ئايمىقىدا

قاغىلار ئورمانغا قايتتى تۇرىمەن بىر - بىر ساناپ،
سۇ بويى شەلپەر چوققا كەچكى شەپەقتە پارقىراپ.
كەلگۈنسىمدە ياپيېشىل سۇ، ھەممە ياقتا نەۋ باھار،
ئەمدى مېيخۇا ئۇستىدە ئاخىرقى قار، تاغلار خاراب.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئوخشاشمىغان پەسىلدىكى مەنزىرە ناھايىتى ئىخچام، ناھايىتى كۆركەم يېزىلغان. ئاپتور مۇجۇ ئايمىقىدا بىر مەزگىل تۇرغاندىن كېيىن، دەريا بويىدا سەيلە قىلىپ يۈرۈپ، گۈگۈم پەيتىدە ئۇۋۇسىغا قايتقان قارغىلارنى سانايدۇ. بۇ يەرگە كەلگەن چېغىدا نەۋ باھار ئىكەنلىكىنى، ئەمدى ئۆيىگە قايتىدىغان ۋاقىت بولۇپ قالغانلىقىنى ئەسكە ئالىدۇ. قارىماققا شېئىر تەبىئەتنى يازغاندەك قىلسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ئاپتورنىڭ ھېسسىياتى تەبىئەت مەنزىرىسى ئىچىگە يۇغۇرۇلغان.

بورانلىق يامغۇردا ياڭزىجياڭدىن ئۆتۈش

تۇراقسىز ھاياتقا بۇگۈن ئىشەندىم،
ئىكەن شامال، بۇزغۇن، يامغۇرغا ئوخشاش.
يەلكەن سايىسىنى بېسىپتۇ تاغلار،
ئالتە خانلىق خۇددى سۇغا چۆككەن تاش.
شىجىڭدا دەرەخلەرنى ئېتەلمىدىم پەرق،
ئوردىدا تۇرغان چېرىكلەردەك شاش.
دولقۇنلار ئەۋجىدىن پۇشمان يېدىم،
يۈرىكىم پاك - پاكىز بۇلاققا رەڭداش.

ئىزاھ:

ئاپتور دەريادىن ئۆتۈۋېتىپ شامالغا دۇچ كېلىدۇ. ھاياتلىق-نىڭ بورانلىق يامغۇردا ئۆتىدىغانلىقىنى ئويلايدۇ. گەرچە دولقۇن-لار شىددەتلىك بولسىمۇ، ئارقىغا چېكىنىشنى خالىمايدۇ. ئالغا بېسىش يولىدىكى ريازەتلىرىدىن ئۆكۈنمەيدۇ. تۇرمۇشقا تۇتقان مۇنداق ئاكتىپ پوزىتسىيە قەدىرلەشكە ئەرزىيدۇ. شېئىر ناھايىتى مەردانە يېزىلغان.

لىياڭغا بېرىپ تەيبەي مەيخانىسىغا چىقىش

سوقىدۇ چاقىرىم تۇمەن يەردىن بوران شەمشەر كەبى،
پەسلى كۇز، دەريايۇ كۆل، تۇرنا ئاۋازىدا ئەلەم.
گەر زەئىپ مەن، چىقمىقىمغا بۇ ئەزىز تۇپراق مەدەت،
مەي ئىچىپ تاپسام ئارام ئەسلەپ ئۇلۇغلارنى بۇ دەم.
كىم بىلۇر سەرسان ياشاپ ئۆتكەن يىگىتلەر قەدىرىنى،
ماڭمىغان لى بەي دالالاردا نىشانسىز بىر قەدەم.
كەچقۇرۇن ئاسماندا زۆھرە، تاڭ ئېتىپ چولپان بولۇر،
نۇر چېچىپ تەنھالىقىم بىرلە قەدەھكە دەمىۋىدەم.

ئىزاھ:

ئاپتور لىياڭغا بېرىپلا تەيبەي مەيخانىسىغا چىقىدۇ. لى بەينىڭ مەردانە قىياپىتىنى، كۆڭلىگە پۈككەن يۈكسەك ئارزۇلىرىنى، سەرسان بولۇپ ئۆتكەن ھاياتىنى ئۆزىنىڭ قاڭقىپ ياشىغان ھالىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈپ كۇچ - قۇۋۋەتكە تولغانىدەك بولىدۇ. ئۆزىنىڭمۇ لى بەيدەك ياشىغۇسى بارلىقىنى ئاشكارىلايدۇ. شېئىر ھەقىقەتەن ئۆزگىچە بىر قۇدرەتنى نامايان قىلىدۇ.

باهار قارلىغىچى

گۈل - گىياھلار شاھى بۈلبۈلنىڭ ئۇنى، يول بەك يىراق،
نەدە دەيمەن ئانا يۇرتنى، ئىچ - ئىچىمدە ئىزتىراپ.
تامچىغان يامغۇر ئارا توۋلايمەن سەنچۈدىن غەزەل،
ئالتە خانلىقتىن كوچا - كويلاردا گەپ - سۆز كۆپ بىراق.
ئۇجمىزارلىق ھويلىلاردا يەر ئىلاھىغا نەزىر،
گۈللىگەن چاغدا ئۆرۈك نەينىڭ مۇڭىغا ئىشتىياق.
ئايدالا، سەرسانلىقىمنى بىلگۈدەك بارمۇ كىشى،
بىر بولۇپ سايەم بىلەن ئەپسۇستا چەككەيمەن پىراق.

ئىزاھ:

تەبىئەت كۈيلەنگەن مۇنداق شېئىرلاردا ھېسسىيات شەكىلدىن ئايرىلىپ، ئىچكى روھ بىلەن بىرلىشىدۇ. بۇ شېئىردا ئىزتىراپ ئىچىدىكى بۈلبۈل تىلغا ئېلىنغان بولسىمۇ، ئۇنىڭغا ئاپتورنىڭ سەرسانلىقى سىڭدۈرۈلگەن. لىن چاڭيى «شۇڭقار راۋاقتىكى شېئىرلار» دا «بۇ شېئىر ھەر ئىككى تەرەپتىن چەتنەپ كەتمىگەن، لېكىن ئۇنىڭدىكى ھالقىش ناھايىتى ياخشى ئىپادىلەنگەن» دەپ يازغان.

چىنخۈەيدىكى مېھمانسارايدا جۈيخۈا تاماشاسى

توققۇزىنچى ئايدا چىنخۈەي سۇ بويى ئۆتەڭدە مەن،
پارقىراپ تۇرغان قىزىل قەلبىمگە سالدى دەردۇ غەم.
بۇ زامانداش ئۆلىما تاۋچىيەن كەبىلەر بەكمۇ ئاز،
ئەمما، مەن خانلىقتىكى شېنيۆگە ئوخشايمەن بۇ دەم.
سىرقىرايدۇ پۇت - قولۇم، مەيدىن خالاس بولماق قىيىن،

نېمە گەپ گۇللەر باراقسان تۇرسا كۆز كەلدى دېگەن.
تائەزەل كۆرسەم تەبىئەتنى دىلىمدا زىلزىلە،
تولدى ئۆي ياپراق مۇڭدىن غۇرقىراپ سەلكىن بىلەن.

ئىزاھ:

ئاپتور مېھمان بولۇپ يۇرۇپ جۇيخۇا گۇلىنى تاماشا قىلىدۇ، ياقا يۇرتلاردا يۇرۇشتىن كۆڭلىدە غەم - قايغۇ پەيدا بولىدۇ. ئۆز يۇرتىنى سېغىنىدۇ، شېئىردا گەرچە ئاپتورنىڭ ھەسرىتى ئىپادىلەنگەندەك قىلسىمۇ، لېكىن كەپىيات ئۇنچە چۇشكۇن ئەمەسلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ.

ناغرا تاغدىكى ئەبجەش نەزمىلەر

شياۋۇەنلىڭ دۆڭلۇكى

ئېسىلىپتۇ ناغرىدەك تاغنىڭ تېشى،
ساڭگىلاپتۇ قوڭغۇراقتەك بىر بېشى.
تاك قىلىپ چەكسە يۇزىگە بىر قېتىم،
پاك بولۇر ئۇچ كۇنگىچە چەككەن كىشى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ناغرا تاغنىڭ ئادەمنى پاك قىلىۋېتىدىغان ھەيۋىتى مۇبالىغىلەشتۇرۇش ئۇسۇلىدا ناھايىتى ياخشى ئىپادىلەنگەن. جىن دەۋرىدە ياشىغان شائىر جۇڭچۇ خۇنەن خېڭياڭدىكى ناغرا تاغ ھەققىدە يازغان «ناغرا تاغنى كۆرۇپ» ناملىق شېئىرىدىمۇ «ئۇنى بار ئۇشبۇ قورام تاشنىڭ ئىچىدە بىر سادا، ياڭرىسا گۇلدۇرماما قورقۇپ يېرىلغاي كۆكمۇ ھەم» دېگەن مىسرالار بار ئىدى. بۇ شېئىر ئۇنىڭدىنمۇ ئوبرازلىق يېزىلغان.

چۈيجياڭ دەرياسىغا ئۈچ شېئىر

1

پەردە كۆك، ئۈستى كۈموش رەڭ، گۈل - گىياھقا نۇر چاچار،
تەنتەنە، شاۋقۇن شەھەرنىڭ كۈندۈزىگە يول ئاچار.
مارتتا ئۆتكەن توي - مەرىكە چىقمىغان ئەستىن تېخى،
سۇ بويى، ساھىبجامالالار سەيلىگاھتا بەش قاتار.

2

بولدى «شەبنەم» ئاپىتى، قان يىغلىدى ھەيكەل تۆگە،
تۆگىمەي «تىەنباۋ» غېمى داغ چۈشتى ئەلنىڭ شەنىگە.
يادلىما دۇفۇ يېزىپ قويغان ئازاب مىسراسىنى،
يەنە داخىل ئوردا ۋەيران - چۆل بولۇشنىڭ تەمىگە.

3

غەربىي باغدا بەزمىدىن سۈڭ كېمىلەر سۈدا پەۋەس،
قىلىدۇ ئايدىڭدا چاڭقېڭلىق كېلىپ تويغا ھەۋەس.
ئات قويۇپ قۇرغان مۇنار زېئىنسىدا كۆككە تۇتاش،
ئەمما، لى بەي بىرلە دۇفۇ نام ئېلىپ باققان ئەمەس.

ئىزاھ:

بۇ ئۈچ شېئىرنىڭ ھەربىرى ئۆز ئالدىغا مۇستەقىل. بىرىنچىسىدە، لى جەمەتى قۇرغان تاڭ خانىدانلىقى گۈللەنگەن چاغلاردا چۈيجياڭ دەرياسى بويىدىكى قىزغىن كۆرۈنۈشلەر، خانىش ياڭ گۈيفېيىنىڭ ئاكا - سىڭىللىرى بىلەن قاتار بولۇپ سەيلە - ساياھەت قىلىشلىرى يېزىلغان. ئىككىنچىسىدە، تاڭ خانىدانلى-

قىنىڭ زاۋاللىققا يۈزلەنگەنلىكى يېزىلغان. ئۇچىنچىسىدە، چۈيـ
جياڭ دەرياسىنى يېزىش ئارقىلىق تەۋسىيەدارلىق تۈزۈمى، تا-
لانتلىق ئادەملەرنىڭ ئەزەلدىن تارتىپ نام - ئاتاقتىن نېرىدا
قالغانلىقى، لى بەي، دۇفۇدەك داڭلىق شائىرلارنىڭمۇ تەۋسىيە-
دارلار قاتارىدىن ئورۇن ئالالمىغانلىقى، لېكىن ئۇلارنىڭ شان -
شۆھرىتىنىڭ مەڭگۈلۈك بولىدىغانلىقى شەرھلەنگەن. ئاپتور
چىيەنلۇڭنىڭ بىڭژۇ يىللىرىدىكى تەۋسىيەدار، لېكىن ئۇمۇ ئۇچ
قېتىملىق ئومۇمىي ئىمتىھاندا چۈشۈپ قالغان. ئۇ مۇشۇ ئىشلار
سەۋەبىدىن يەنتا مۇنارىنىڭ نامى بارلىقىنى ئەسكە ئېلىپ خور-
سىنغان ۋە ئارقىدىنلا لى بەي بىلەن دۇفۇنى مىسال كەلتۈرۈپ،
ئۆزىگە تەسەللى بەرگەن. شېئىر ئوقۇرمەننى سۆيۈندۈرگۈدەك
ئىخچام يېزىلغان.

ساچالۇن

ساچالۇن، ئەسلىي ئىسمى قۇباي، ئەمەلدارلىققا تاللانغاندىن كېيىن ساچالۇن دەپ ئاتالغان، ئۇيغۇر. سايۇخېكنىڭ بىر جەمەت ئىنىسى. فۇجۇ ئايمىقىدا دۇنياغا كەلگەن. دادىسىدىن كىچىك قېلىپ، ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدە ئوقۇغان. يىگىرمە ياشقا كىرگەندە، بىرنەچچە قېتىملىق ئىمتىھاندا شاللىنىپ قېلىپ، لەشكىرىي ئىلىم ۋە داۋالاش دەستۇرلىرىنى ئۆگەنگەن. جياچىكنىڭ 7 - يىلى (1804 - يىلى) لىن زېشۈي، ياڭ چىكچېن قاتارلىقلار بىلەن بىر قاتاردا تەۋسىيەدار بولغان. كېيىنچە قىزىنى لىن زېشۈينىڭ ئوغلىغا ياتلىق قىلغان. جياچىكنىڭ 22 - يىلى (1817 - يىلى) چوڭ تاللاشتا بىرىنچى بولۇپ، شىغاۋۇل پىرىسى تەرىپىدىن يۇننەنگە ھاكىم قىلىپ تەينىلەنگەن. لېكىن، يول يىراق بولغاچقا، ۋەزىپىگە ئولتۇرمىغان. 50 ياشقا كىرگەندە ئوغلى سادازى تۇغۇلغان. ئۆمرىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدا شېئىرغا ئىشتىياق باغلىغان. مەردانە، خۇشچاقچاق، كۆكسى - قارنى كەڭ ئادەم بولغان. ياڭ چىكچېن قاتارلىقلار بىلەن مۇشائىرە يېزىشقان. ئۆزى تۇزگەن «مەرۋايىت توپلىمى» دا 250 نەچچە پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. ياڭ چىكچېن «مەرۋايىت توپلىمى» غا يازغان كىرىش سۆزىدە: «ساچالۇن گەپدان، سۆز ئىشلىتىشكە ماھىر، چىقىشقاق ئادەم. جەمئىيەت ئەھۋالىدىن گەپ ئېچىلغان ھامان قاينىاپ كېتەتتى، قاش - كۆزىدىن بىر خىل جاسارەت ئۇرغۇپ تۇراتتى»، «بىلىملىك ۋە تالانتلىق ئادەم بولغاچقا، يازغان شېئىرلىرىدا كۆڭلىدىكى گەپنىڭ ھەممىسىنى دەيتتى، مەقسىتىنى ئاشكارا بايان قىلىشقا تىرىشاتتى» دېگەن.

فروزه راؤنقی

بەك چىرايلىق ئەردى بۇ نازۇك بەدەن ساھىبجامال،
يوق ئىدى، ئەمما راۋاقتىن ئايرىلىشقا ھېچ ئامال.
نەۋ باھار سىرتتا، ئۆزى تەنھا ئۆيىدە ئولتۇرۇپ،
يەيتتى غەم گۈلنى تۆكەرمۇ دەپ تالادا شوخ شامال.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چىرايلىق بىر قىزنىڭ باھاردىن ئەنسىرەپ، خازان بولغان گۈللەرنىڭ تۆكۈلۈشىنى كۆرۈشتىن قورقۇپ ئۆيدىن چىقالمىغانلىقى ناھايىتى ئوبرازلىق يېزىلغان. قىزنىڭ گۈزەللىكى بىلەن ئۆمرىنى سېلىشتۇرۇش ئارقىلىق، ياشلىقنىڭ مەڭگۈلۈك ئەمەسلىكىدىن خورسىنغانلىقى ئىپادىلەنگەن. گەپ ئاددىي، لېكىن مەزمۇن چوڭقۇر، سۆزلىرى پاساھەتلىك.

ئون ئىككى كېچە ياستۇقتا يالغۇز

ئويلىسام كۆڭلۈمدىكى يارنى بۇ دەم،
كۆك تۇمان، ئەتراپتا سۇ، يول بەك يىراق.
بىر ئۆتۈپ باقمايمۇ ئۇستۇندىن دېسەم،
يولغا چۈشتى يۈرىكىم مەندىن بۇرۇنراق ئالدىراپ.
تۇن كېچە يامغۇر ئۈنى كەلدى يېتىپ،
ئۇخلىيالماي دەس تۇرۇپ ياقتىم چىراق.
مەن ئۇچۇن قورقۇنچ ئەمەس ئىشىكتىن چىقىش،
قورقىمەن كۆڭلۈم ئېچىلماي كۆپىيىشتىن غەم - پىراق.

ئىزاھ:

بۇ خەلق قوشاقلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان مۇھەببەت ناخشىسىدا ئۆزى يالغۇز ئۇخلىيالمىغان بىر قىزنىڭ ئىچكى دۇنياسى ناھايىتى ئىنچىكە يورۇتۇپ بېرىلگەن.

كونا گەپلەر

ئەر خەقلەرنىڭ كۆڭلى پېلەكتەك،
سۇنغان چاغدا ئىچى قۇپقۇرۇق.
مېنىڭ ئىشقىم چىراغقا ئوخشاش،
كېسىپ تۇرساڭ تېخىمۇ يورۇق.

ئىزاھ:

بۇمۇ خەلق ناخشىلىرى ئۇسلۇبىدا يېزىلغان شېئىر. بىر قىزنىڭ يۇرەك سۆزى ئارقىلىق ئەرلەرنىڭ لەۋزىدە تۇرمايدىغانلىقىنى، ئۇنىڭ ئۆز يارىغا بولغان پۈتمەس - تۈگىمەس سېغىنىشىنى تەلتۆكۈس ئىپادىلەپ بەرگەن.

گۈل

بۇ گۈل ھۆسنى پەرىشتەدەك، ئۇنى بەك ياقتۇرۇپ قالدىم،
گۈرۇ قويدۇم چاپانىنى، سوغ ئۆتۈپ توڭلاپ تۇرۇپ قالدىم.
خىيالىم مەي ئېلىپ كۆڭلۈمدىكى دوستلارنى بىر يوقلاش،
پۈلۈم يەتمەي، ئالالماي گۈل ئۆيۈمدە ئاھ ئۇرۇپ قالدىم.
مەگەر ئۆتسە يەنە بىر ئاي كېلىپ كۈز قاققۇدەك ئىشكىنى،
ئۆيۈمدە يېگۈدەك ئاش يوق، گادايلىقتىن قۇرۇپ قالدىم.
ئەجەب جانان ماڭا بۇ دەم ئۆزۈڭنى چاغلىدىڭ بەك چوڭ،
جېنىمنى سانقۇدەكمەن دەپ ئىچىمدە، ئولتۇرۇپ قالدىم.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا گۈل ئالغۇچىنىڭ گۈلىگە بولغان ئىشقى، كىيىم - كېچەكلىرىنى گۆرۈ قويۇپ پۈل يىغقانلىقى، نامراتلىقىنىمۇ ئەستىن چىقارغانلىقى تەسۋىرلەنگەن. گەرچە بۇ شېئىر چوڭقۇر بىر مەزمۇننى ئىپادىلىمىگەن بولسىمۇ، لېكىن مىسرالار بىر - بىرىگە ئىنتايىن ماسلاشقان، تىلى راۋان، ئوقۇغان ئادەم ھۇزۇرلىنىدۇ.

جىياڭ شۇيەننىڭ يېڭى يېشىغا مۇشائىرە

1

ئېسىمدە: ئۆتكۈزۈپتۇق بىر زامان بىرلىكتە ياشلىقنى،
كۆڭۈل ئوخشاش، سۈرۈشتۈرمەي گادايلىق ياكى بايلىقنى.
پاساھەتلىك پاراڭلاردىن بولۇپتۇق بەھرىمەن بىللە،
تېپىپ ھەر جۈملە گەپ - سۆزدىن يېڭىچە مەھلىيالىقنى.
شىجائەتكە بولۇپ مايىل، غۇرۇرنى ساقلىدۇق زىنھار،
قىياپەتتىن كۆرە بىلدۇق يوغان خۇلقى - ساپالىقنى.
كېتىپمۇ قالدىڭىز مەندىن يىراق نەنخۇ دېگەن جايغا،
ئۇنۇتمايمەن يېشىل دولقۇن - گىياھلاردىن ۋاپالىقنى.

2

يوقاتتىم مەنسىزلا، ۋادەربخ، ئەللىك باھارىمنى،
ھاياتتا چارىسىز شۇ ۋەج قىلىپ بىچارە ھالىمنى.
مىراس بولدى ماڭا كونا پالاسنى ساقلىماق ئادەت،
كۈنۈ تۈن ئەنسىرەپ ئاق چاچ تۈگەتتى قارا چاچىمنى.
يوقالسا قوي سوراپ يۈرمەڭ پەقەت قوي باقمىغانلاردىن،

لېكىن ئايلاندۇرار مېھنەت ھەقىقەتكە خىيالمىنى.
ئۆزۈمنى چوڭ بىلىپتۇرمەن، شۇڭا دەۋرانغا نالايىق،
دېسە گەر بىرسى ئاق نانچى تاپۇرمەن شۇندا جايىمنى.

ئىزاھ:

ئالدىنقى شېئىردا ئىككى دوستنىڭ ياشلىق چاغلاردىكى بىر-دىل - بىر نىيەتلىكى، بىر - بىرىگە مايىللىقى، بىر - بىرىگە بولغان ئىشەنچىسى، ئەركىن - ئازادە تۇرمۇش كەچۈرگەنلىكى يېزىلغان. كېيىنكى شېئىردا ئاپتورنىڭ ئۆمرىنى مەنىسىز ئۆتكۈزۈۋەتكەنلىكى ۋە زامانغا لايىق ئادەم بولالمىغانلىقىغا بولغان ئېچىنىشى يېزىلغان. شېئىر گەرچە ئەسلىي شېئىرنىڭ قاپىيىسىگە ئاساسەن يېزىلغان مۇشائىرە بولسىمۇ، لېكىن ھېسسىيات ناھايىتى سەمىمىي، تەبىئىي ئىپادىلەنگەن.

رەسىمگە بېغىشلىما

ئول قەدىم ساڭرامنى سەلكىندە بۇلۇت ئاپتۇ ئوراپ،
قاي زاماندىن تاغ ئىچىدە بىلگىلى بولماس قاراپ.
گۈل - چېچەك يامغۇر كەبى ئۇچقاننى راھىب كۆرمىدى،
قوڭغۇراقتا بىر ئاھاڭ، سوقسا شامالار غۇرقىراپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چېچەك تۆكۈلگەن مەزگىلى ئاپئاق بۇلۇتلار ئوراپ تۇرغان قەدىمىي ئىبادەتخانا، شامالدا ئاڭلىنىۋاتقان قوڭغۇراق ئاۋازى ناھايىتى ئوبرازلىق، تەبىئىي ئىپادىلەنگەن. ئوقۇغان ئادەمنىڭ كۆز ئالدىدا بۇ مەنزىرە تولۇق نامايان بولىدۇ.

جىيەنىم جىڭچيۇ سىزغان «ئوتياش يىلتىزى» رەسىمىگە بېغىشلىما

جىيەنىم كونا ئادەتكە ئەقىدە باغلىدى ھەدەپ،
رەسىم سىزدى كېچىپ گۈلدىن، پەقەت چۆپ يىلتىزىنى دەپ.
ئەگەر پۇقرا چىرايى زەپىران بولمايدىغان بولسا،
كېرەك يوق تاكى ئەۋرەمگە قەدەر جان باقسا ئوتياش يەپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ ئەلنىڭ ۋە پۇقرانىڭ غېمىنى يەيدىغانلىقى، پۇقرالار ئاچ قالمايدىغانلا بولسا، ئۆزىنىڭ ئەۋلادمۇئەۋلاد ئوت ـ چۆپ يەپ كۈن كەچۈرۈشكە رازى ئىكەنلىكى ئىپادىلەنگەن. ئۇنىڭدا يەنە دۇنيادىكى ئاجىز ـ مەزلۇملار خۇش بولىدىغانلا ئىش بولسا»، «ئۆيۈم چۈۋۈلۈپ توڭلاپ ئۆلۈپ قالسامۇ نارازىلىقىم يوق» دېگەن روھى ئەسكەرتىلگەن. لىن شياڭشى «شۇڭقار راۋاقتىكى شېئىرلار» دېگەن كىتابتا ساچالۇن «شېئىرىي ئىقتىدارىدا سەزگۈر ئىدى. كۆپ ھاللاردا قاراپ تۇرۇپلا يېزىۋېتەلەيتتى. مەن ئۇنىڭ جىيەنى جىڭچيۇ سىزغان «ئوتياش يىلتىزى» دېگەن رەسىمگە يازغان بېغىشلىمىسىنى بەك ياخشى كۆرىمەن. شېئىردا گەپنىڭ ئىچىدە گەپ بار ... قىزىق يېزىلغان» دەپ يازغان.

لياڭ جىلىن ئۇچۇن «ۋۇيى تېغىدىكى سەيلىنامە» گە بېغىشلىما

كۈندە يۈز رەت نەزمە توقۇلايسىز ئېگىپ باش خۇش بېقىپ،
كۆزىڭىزگە تور سالالماي چاڭ ـ توزان كەتكەن ئېقىپ.

قىلسىڭىزمۇ گەرچە تاغ - دەريا سىرىنى سۆزدە پاش،
ئەجرىڭىزگە تاغ ئىلاھى زارلىماپتۇ پەش قىپقىپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا لياڭ جىلىن يازغان سەيلىنامىنىڭ ناھايىتى ياخشى چىققانلىقى، تاغ - دەريا، تەبىئەت مەنزىرىلىرىنىڭ سىرى پاش بولغىدەك تەسۋىرلىگەنلىكى، تاغ مۇئەككىلىنىڭ شائىرنىڭ تالانتىغا قايىل بولۇپ، ئۇنىڭغا كايىمىغانلىقى تەسۋىرلەنگەن. لياڭ جىلىننىڭ يازغان شېئىرلىرىنىڭ ياخشى يېرى نەدىلىكى تىلغا ئېلىنمىغان، لېكىن مىسرالاردىكى ماھارەت ئوقۇرمەنلەرگە كەڭ بوشلۇق قالدۇرغان، تەسەۋۋۇر ئىنتايىن مول ۋە رەڭدار.

لياڭ جىلىن ئۇچۇن «ئۆڭكۈردىن چىققۇم يوق» ناملىق رەسىمگە بېغىشلىما

سىرتنى ئۆيگە ھېچقاچان بولمايدۇ نىسبەت ئەتكىلى،
ھەرنە ئىشنى ئۆز يولى دەپ قايرىلىپلا كەتكىلى.
قانچە خاقان مېھىر - شەپقەت ياغدۇرۇشقا تۇردى دەس،
بارمىكىن ئۇلاردا تاڭ پۇقرا غېمىگە يەتكىنى؟

ئىزاھ:

بۇ شېئىر ئۆز دوستىنى ئەمەلدار بولۇپ باشقا يۇرتلارغا ماڭىدىغان چاغدا ئۇزىتىپ قويۇش يۇزىسىدىن يېزىلغان. ئۇنىڭدا ئاپتور دوستىنى خەلقنىڭ ھالىغا يېتىشكە، ئۇلار ئۈچۇن ياخشى ئىش قىلىپ بېرىشكە، بىپەرۋالىق قىلماسلىققا ئۇندىگەن. شېئىردىن ئاپتورنىڭ خەلق ئاممىسىغا تۇتقان پوزىتسىيىسىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

زىندان پىرقىسسىدىكى ئەمەلدار ياكى شۆجاۋۇنىڭ قەدىمنى ئەسلەش شېئىرىغا مۇشائىرە

گۈسۈ پەشتىقى

گۈللىمەك ـ ئۆلمەك گۈزەل قىزلارغىلا باغلىق ئەمەس،
ياخشى گەپتىن قاچسا خان چۆمگەي خۇشامەتكە پەۋەس.
باۋسىنىڭ شاللاقلىقىغا سالمىدى جۇيۇ قۇلاق،
ئۆچ ـ ئاداۋەت ۋەجىدىن يۆ بىرلە ۋۇنى باستى نەس.
ئۆت يالاپ دۆلەتنى قولدىن بەرگىنىگە بىردە غەم،
بىرسىدە تاغدىن گىياھ يىغقان سەتەڭگە زوق ـ ھەۋەس.
ئۆلگىلى تاس قالدى شى شى ئوردا ئايۋان ئالدىدا،
ئاقىۋەت فەن جۇيگە ھەمراھ بولدى كۆلدە بىر نەپەس.

ئىزاھ:

قەدىمكى ھۆكۈمران سىنىپلار پادىشاھ ـ خانلارنىڭ ھالاكىتىنى ئۇلار ياخشى كۆرۈپ قالغان نازىنىنلارغىلا باغلاپ چۈشەندۈرگەن بولسىمۇ، بۇ شېئىر ئۇنىڭغا ئوخشىمايدىغان پىكىرنى، يەنى، گۈللىنىش ياكى زاۋاللىققا يۈزلىنىش نازىنىنلار بىلەن مۇناسىۋەتسىز، ئۇ پۈتۈنلەي پادىشاھ ـ خانلارنىڭ بىخۇدلۇقى، ۋەزىر ـ ۋۇزرالارنىڭ خۇشامىتىدىن بولغان ئىش، دېگەن قاراشنى ئوتتۇرىغا قويىدۇ. ئەگەر ۋۇ بەگلىكى شاكى سۇلالىسىدىكى جۇيۇدەك شەھۋەتپەرەس بولمىغان بولسا، يۆ بەگلىكىدىن يېڭىلىپ قالارمىدى؟ شى شىنىڭ ۋۇ بەگلىكىگە بېرىپ فۇچەيدىن خەۋەر ئېلىشى، خارلىنىپ ئۆلۈشكە تاس قالغانلىقى، ۋۇ بەگلىكى ھالاك بولغاندىن كېيىن فەن جۇي بىلەن قېچىپ كەتكەنلىكىنىڭ ئۆزى بىر بەختسىزلىك ئەمەسمۇ؟ بۇ فېئودالىق جەمئىيەتتىكى ئىلغار قاراش. فەن جۇينىڭ شى شىنى ئېلىپ كەتكەنلىكى

نى كېيىنكى نۇرغۇن ئەدىبلەر ماختىغان. لېكىن، ئاپتور ئۇنىمۇ بەختسىزلەر قاتارىغا قويىدۇ. شېئىردا پىكىر چوڭقۇر، تارىخىي ۋەقەلەر كۆپ، مىسرالاردا دادىللىق نامايان بولغان.

خۇاڭجىن پەشتىقى

ئەتە ـ كەچتە گۇللىنىشتىن سۆز ئېچىلسا ئىنتىقام،
قىلدى گوۋېي مۇددىئاسى ئوردا ئەھلىنى قارام.
ئەل ئىچىدىن بارچە دانىشمەن يىغىلدى رەتمۇرەت،
ئارغىماق ـ مەردلەرمۇ خانىنىڭ ۋەدىسىگە بولدى رام.
تېزلا ۋەيران شۇنچە مۇستەھكەم شەھەردىن يەتمىشى،
زىبۇ زىننەت مىڭ تۇمەنلەپ خەزىنىگە كىردى تامام.
گەرچە پەشتاق پۇتتى ھەيۋەت شۇنچىلىك ئالتۇن بىلەن،
ئۇلى ئۇنىڭ ئاقىلۇ دانا يىگىتلەر ھەر زامان.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا يەن بەگلىكىدىكى شاۋ خانىنىڭ ئاقىل ـ دانالارنى تەكلىپ قىلىش ئۈچۈن ئالتۇندىن پەشتاق سالدۇرغانلىقى ۋە رەقىبلىرىدىن ئىنتىقام ئېلىپ، غەلىبىگە ئېرىشكەنلىكى، ئەلنى گۇللەندۇرۇپ، ھاكىمىيەتنى مۇستەھكەملەشتە ئىختىساسلىق كىشىلەرنىڭ ھەل قىلغۇچ رول ئوينايدىغانلىقى يېزىلغان. شۇنداقلا يەن بەگلىكىدىكى شاۋ خانىنىڭ شجائىتى مەدھىيىلەنگەن.

سالۇختىيەن

سالۇختىيەن، ئىسمى جاۋشەن، لەقمى يەننەن، ساچالۇننىڭ بىر جەمەت ئىنىسى. ئۇيغۇر. چىڭ سۇلالىسىنىڭ داۋگۇاڭ يىللىرى (1826 — 1831) «يامغۇرلۇق ھۇجرا» دا بەش يىل بالا ئوقۇتقان. 1831 - يىلى تەۋسىيەدارلىققا كۆتۈرۈلگەن. كېيىن ياڭ چىڭچېننىڭ تەكلىپى بىلەن ۋۇخۇ، خۇنەن قاتارلىق جايلاردا ئىشلىگەن. دۇختىخۇ كۆلى، خېخشەن، يۆشەن تاغلىرىدا ساياھەتتە بولغان. «شياڭنەندىكى گۈل - گىياھلارغا نەزم» نامىلىق توپلامدا 30 نەچچە پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. «شۇيىيەن يىللىرى قاشتېشى راۋنقىدا ئۆزۈمگە يېزىلغان شېئىر» نامىلىق شېئىرىدا «كۆز - قۇلاق، ئاغزى - بۇرنۇمدىن مەنمۇ بىر ئادەم كەبى/ بەدىنىم گەر مۇشتچىلىك، قويدۇم تەلەپنى ھەسسىلەپ/ گاھى دەستۇر، گاھ قىلىچ، بىر تال ئىشممۇ پۇتمىدى/ ياكى دۆلەت، ياكى ئۆيگە بەرمىدىم تىرناقچە نەپ» دەپ يېزىپ، ئۇنىڭغا «ياش چاغلىرىدا ھېچ نەرسىدىن تەپ تارتمايدىغان غەيرىتىم بار ئىدى. قەغەز بىلەن سىياھ ئارىسىدا شىلتىڭ ئېتىپ يۇرۇپتىمەن. بۇ- گۇنكى كۇنلەردىمۇ تۇزۇكرەك بىر ئىش قىلالماپتىمەن. ئادەمنىڭ ئىرادىسىمۇ ئۇنىڭ جىسمى بىلەن تۇگەپ كەتسە كېرەك» دەپ ئىزاھات بەرگەن. بۇنىڭدىن سالۇختىيەننىڭ ئۆز ھاياتىدا بەك چوڭ ئىشلارنى قىلمىغانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ.

كېمە بىلەن پۇچېخغا بارغاندا ئىنىم مېيشۇيگە يېزىلغان شېئىر

خۇش پۇراق چاچقاندا مېيخۇا قارغا تولدى ھەر تەرەپ،

بىلمىدىم ئانقا مىنىپ تېز كەتتىڭىز، بۇ نە سەۋەب؟
نەچچە مىڭ چاقىرىم يىراق قالدى زىلال سۇ، ئاق بۇلۇت،
ئۆتتى ئون يىل ساقمۇساق مەي بىرلە سازدا ئەسلىسەك.
ياش ۋاقىت تۇغقانلىرىم گۆھەر چىقار تاشتەك ئىدى،
قورقىمەن نابۇت بولۇرمۇ ئەمدى قالغان ئۆمرى دەپ.
بالىلارغا بىر نەسىھەت: تەر تۆكۈپ ئۆتمەك زۆرۈر،
كىم تاپاي روناق دېسە ئەجدادىدىن ئالغاي ئەدەپ.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر ئاپتور ئۆيىدىن ئايرىلىپ، نام ـ ئاتاق، ئەمەل ـ مەنسەپ ئۈچۈن مېڭىپ يۇرگەن چاغلىرىدا بەشىنچى ئىنىسىغا قارىتىپ يېزىلغان. شېئىردا ئاپتورنىڭ ھېسسىياتى ناھايىتى سەممىي، تەبىئىي ئىپادىلەنگەن. مېيىشۇينىڭ پەي نەۋرىسى جياشى «شياڭنەندىكى گۈل ـ گىياھلارغا نەزم» نىڭ خاتىمىسىدە: «بۇ قېرىندىشىم ئۆزىنىڭ ئاكا ـ ئۈكىلىرىغا ئۇستاز ئورنىدا ئىدى. مېيىشۇي بېيجىڭدىم بەللەن تېخىمۇ يېقىن ئۆتكەنلىكى مەلۇم.»، «‹پۈچىڭغا بارغاندا مېيىشۇيگە بېغىشلاپ يازغان شېئىر› دا ئۇ ئەجدادلارنىڭ ئۇمىدىنى يەردە قويماسلىقنى بەك تەكىتلىگەن. دېمىسىمۇ بوۋىلىرىمىز ۋە تاغىلىرىمىز ئۆزلىرىنىڭ ئۆگەنگەنلىرىگە لايىق ئىش قىلغانىدى» دەپ يازغان.

ۋۇخۇدىن كېيىن بىللەن ئۆتكەندە ياڭ شۆجاۋۇغا بېغىشلانغان شېئىر

1

ئۇستىۋاش گەر بەك يېلىڭ، ئاخىرقى سوغ كەتتى يەنە،
يۇلتۇزۇم بولغاچ چايان يۇردۇم ھەمىشە ئەسىرەپ.
پەسلى كۈزنىڭ رەڭگىرويى ئويغىتۇر چۈشتىن مېنى،
ھەر قېتىم مېيخۇانى كۆرسەم كەچمىشىم گويا سىلەپ.

قەلەمسم توختايدۇ، مىسرالار قېرىيدۇ غەم بىلەن،
بېرىدۇ شادلىق پايانسىز تاغۇ دەريا، ھەر تەرەپ.
مېنى مەپتۇن ئەيلىگەن شياۋ شاڭدىكى باغلار گۈزەل،
قالىدۇ بىر كۈن رەسىملەر توپلىمىدا ئۇ ئەبەت.

2

ئارغىماق جىجۇدا داڭلىق، ئۆي ئېتى يەتمەس پەقەت،
ئىمتىھان يەنتەيگە باردىم چاڭدا قالدىم ئىككى رەت.
ئايىنى چېيەنتاڭ ئاسمىنىدىن سېتىۋالدى يەلكىنىم،
ئايلىنىپ تەيشەنگە چىقسام ئات ماڭا بەردى مەدەت.
دېغى يوق ئىنئام نېمە بىلدىم ئۇنى خەلپەت بولۇپ،
بۇ سەپەر تاپتى جاۋاب بىر چاغدا قىلغان كونا گەپ.
گۈل ـ گىياھ ئىلھامىدىن نەزمە ئوقۇلسا بىر يىلى،
خۇش پۇراق بىرلە تولۇپ كەتكەي ئۆيۈم باغدىنمۇ بەك.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ تۇرمۇشىنىڭ كۆڭۈلدىكىدەك ئەمەسلىكى، ئۆزىنىڭ تۇزۇكرەك بىر ئىش قىلىش خىيالى بارلىقى يېزىلغان. ياڭ شۆجاۋ ئەمەلدار بولۇپ تۇرۇۋاتقان خۇنەنگە بېرىش ئارزۇسىمۇ ئەكس ئەتتۇرۇلگەن. ئاپتور شېئىردا خىلمۇخىل كەچۈرمىشلەرنى بىر يەرگە توپلىغان، لېكىن بايان قىلىشتا زورۇقۇپ قالمىغان.

خۇاڭ دافۇ ئاكا ـ ئۇكا ئۇچەيلەن بىلەن جىڭخۇ كۆلىدىكى ئاي تاماشاسى

بىر تۇتاش نېۇچۇ تېغى، يەنزى تېغى،
سەمرىگەن سۇدا بېلىقلار كۈز چېغى.

ئويلىسلم يەڭگىل ئەمەس يوك - تاقلىرىك،
يانىسەن يۇدۇپ يېشىل تاغنى تېخى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر ناھايىتى يەڭگىل، جۇشقۇن يېزىلغان. ئاخىرقى مىسرادا مۇبالىغە قىلىنغان، لېكىن سۆزلەر ناھايىتى ئوبرازلىق، ھەر ئىككى تەرەپنىڭ يۈرتقا بولغان مۇھەببىتى ۋە قايتىپ كېتىش-كە بولغان تەقەززالىقى ئىپادىلەنگەن.

يامغۇرلۇق ھۇجرىدىكى ئەبجەش نەزمىلەر

داۋگۇاڭنىڭ 6 - يىلى (1826 - يىلى) ئىنىم مېيشۇينى يامغۇر ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان تاغلىق ھۇجرىدا قوندۇرغان ئىدىم. داۋگۇاڭنىڭ 12 - يىلى (1831 - يىلى) غا كەلگەندە ھەر تەرەپكە كېتىپ قالدۇق. لېكىن، يۈرتىمىزدىكى شۇ چاغدا كۆرگەن باغلار، ئاسماندىكى تولۇن ئاي كۆز ئالدىمدىن كەتمىدى. سەككىز پارچە يەتتە خەتلىك نەزم پۈتتۈم. تازا قاملاشمىغان بولسىمۇ، ئېسىمىزدىن چىقمايلا تۇرسا بولغىنى.

1

كۆڭۈلدە مۇددىئا ئون يىل چىراغنىڭ ئالدىدىن كەتمەي،
مىلەندۇق يەنە ساق بەش يىل سىياھقا، بولمىدۇق ۋەيران.
ئەگەر بىزنى بۇ ئۆچ مىڭ يول يىراقتا قويمىسا ئەردى،
قالاتتى روھىمىزغا ئاي بىلەن پەسلى باھار ھەيران.

2

يېرىم مو هويلىمىز، ياغقاندىمۇ يامغۇر ئىدى راھەت،
كىرەتتى گۈل ھىدى بامبۇك نۇرىنى ئايلىنىپ ئۆيگە.
كىتاب ـ دەستۇر تۇمەن مىڭلاپ، چىراغ ئۇچ گەز ئېگىزلىكتە،
تولۇن ئاي مارىلاپ ھەمراھ بولاتتى ھەر كېچە بىزگە.

3

مىدىرلايتتى يېشىل پەردە تېشىدا ئازدۇرۇپ سايە،
كۆڭۈلنىڭ ۋەجىدىن دەرستە دۇدۇقلايتتۇق كېتىپ ئىمان.
قاتاردا بار ئىدى يالقاۋ، ھۇرۇن شاگىرتمۇ بىرقانچە،
يېرىم تۇن ئوي ـ خىيال، سۇبھى تۇرالماي قىينىلاتتى جان.

4

كىرەتتى ئۆي ئىچىگە غۇرقىراپ سالقىن شامال تىنماي،
سولۇپ جۇيخۇا، چۇشۇپ ياپراق تالاي كۇزلەر كېلىپ كەتكەن.
لېكىن بىز ھۇجرىدا يامغۇر ئاۋازىغا بولۇپ ھەمدەم،
نېمە كۆرسەك كۆرۈپ تەڭ سىز بىلەن ياشلىقنى شاد ئەتكەن.

ئىزاھ:
بۇ شېئىرلاردا ئاپتورنىڭ خۇنەندە بالا ئوقۇتقان چاغدىكى ئەسلىمىسى يېزىلغان. ھېسسىيات سەمىمي ۋە تەبىئي ئىپادىلەنگەن.

ساداۋىن

ساداۋىن، ئىسمى جاۋجۇي، لەقىمى يەنپو، سايۇخېڭنىڭ ئوغلى. ئۇيغۇر. چىڭ سۇلالىسى داۋگۇاڭنىڭ گېڭزى يىلى (1840 ـ يىلى) تەۋسىيەدار بولغان. ئومۇمىي ئىمتىهاندا شاللىنىپ قېلىپ، ئەمەل ـ مەنسەپتىن قول ئۈزگەن. ئائىلىسى نامرات بولغاچقا، شاگىرت تەربىيىلەپ تۇرمۇش قامدىغان. ئۇ قۇيدىغان بالىلار هەر يىلى يۈزدىن ئارتۇق بولغان. ئۆزى تۇزگەن «ئەنجۇرلۇك باغدىكى شېئىرلار» توپلىمىدا 146 پارچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. بۇ شېئىرلاردا ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلق ئاممىسىنىڭ ئازاب ـ ئوقۇبەتلىرىگە بولغان هېسداشلىق، هۆكۈمرانلارنىڭ سىرتقا قارىتا سۇلهى ـ سالا قىلىپ، ئىچىگە قارىتا دەهشەتلىك ئېزىشنى يولغا قويغانلىقىغا بولغان نارازىلىق ئىپادىلەنگەن. ساداۋىن هەققانىيەتنى قوللايدىغان ئوت يۈرەك شائىر.

كەيىپلىكتىكى ناخشا

ئاڭلىغانمەن چۇ بەگلىكى چۇيىۋەندىن هېكايەت،
ئۇ سۆزلىگەن هەممەيلەن مەست، بىر ئۆزۈملا سەگەك دەپ.
دەريا بويى نەزم توۋلاپ رەڭگىرويى سارغايغان،
بىر ياندا خان، بىر يان ئۆزى بىكار كەتكەن شىكايەت.
نەزەر سالساڭ ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈن كۈننىڭ پەرقى يوق،
قارىغاندا غەم ـ قايغۇدىن هەسرەت چېكىش بىهاجەت.
قەدەھ تۇتۇپ، شاراب ئىچىپ خۇشال ياشاش ياخشى ئىش،
زامانەدىن قاقشاپ يۈرۈش كۆپەيتكۈدەك جاراهەت.

بۇگۈن مانا ئىس - تۇتەكلەر ساماغىچە ئۆرلىگەن،
دېڭىز يۈزى كېمە - قولۇاق بىلەن تولغان ئالامەت.
قېرى - چۇرى، ئانا - بالا پاناھ ئىزدەپ ھەر ياندىن،
پۇقرالار ... بېشى دەريا، قېنى بۇلاق كارامەت.
مېنىڭ پەقەت مەست بولغۇم يوق، لېكىن ئالەم مەست بۇ دەم،
باتۇرلارنىڭ غەزىپىنى قوزغىماقتا مالامەت.
قولۇمدىكى مەينى ئىلىپ بىھوش بولسام بىر مىنۇت،
رەزىللەرنىڭ كاللىسىنى ئۈزۈۋەتسەم نە راھەت!
كۆتۈر جامنى، قۇيغىن شاراب، تۇگەپ كەتسۇن غەملىرىم،
لىياڭجۇغچە نەرە تارتىپ ئات ئوينىتاي داۋامەت.
تارتىشقۇدەك ھېچ يېرى يوق نام - ئاتاقنىڭ، بايلىقنىڭ،
ئويغانماسقا يېتىپ قالساق تۇگىمەمدۇ قاباھەت.
ۋادەرىخا! كۆرمىدىڭمۇ جاھانىنى،
فۇجيەن كەبى چەت جايدىمۇ قۇترىماقتا ھايۋانلار،
زۇلمەت ئارا ئەرۋاھلارنىڭ ئۇنىدىمۇ نادامەت.
شېھىتلەرنىڭ سۆڭىكىدىن ھەممە يەردە ئېڭىز دۆڭ،
تاپالمايدۇ نەزىر ئۇچۇن بىر تامچە مەي جامائەت.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر ئەپيۇن ئۇرۇشىدىن كېيىن يېزىلغان. ئۇنىڭدا جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا بولغان چەكسىز غەزەپ - نەپرەت ئىپادىلەنگەن. تاجاۋۇزچىلارنىڭ ۋەھشىيلىكى تۇپەيلى، دېڭىز ياقىسىدىكى پۇقرالار خانۇۋەيران بولۇپ، پاناھ جاي تېپىش ئۇچۇن تەرەپ - تەرەپكە كەتكەن. ئۇلارنىڭ قانلىرى دەريا بولۇپ ئاققان. شېئىردا گەرچە چەك خانداناللىقىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقى بىۋاستە پاش قىلىنمىغان بولسىمۇ، لېكىن ئاپتۇرنىڭ دېمەكچى بولغانلىرى مىسرالاردا ئەكس ئەتكەن. شېئىرنىڭ بېشىدا چىن بەگلىكىگە قارشى تۇرۇشنى تەشەببۇس قىلغان چۇيىۋەننىڭ سۇر-

گۈن قىلىنغانلىقى، بۈگۈنكى كۈندە جاھانگىرلارغا قاقشاتقۇچ زەربە بەرگەن لىن زېشۈينىڭ ئىلىغا پالانغانلىقى ئارقىلىق «نەزەر سالساڭ ئۆتمۈش بىلەن بۈگۈن كۈننىڭ پەرقى يوق» دېگەن قاراش تىلغا ئېلىنغان. شېئىرنىڭ ئاخىرىدا ئۆلۈپ كەتكەن ئەسكەرلەرگە قارىتا «تاپالمايدۇ نەزىر ئۈچۈن بىر تامچە مەي جامائەت» دېگەن سۆزلەرنى ئىشلىتىپ، ھۆكۈمرانلارنىڭ ئۇلارنى خاتىرىلەشكە يول قويمىغانلىقى، تارىخنىڭ سەھىپىسىگە ئۇلارنىڭ ئىسمىنى يېزىشقا ئۇنمايدىغانلىقى پاش قىلىنغان. ئاپتور مۇشۇنداق ئەھۋالدا «ۋەزىيەتنى دەپ ئازابلىنىشنىڭ نېمە ھاجىتى»، «مېنىڭ مەست بولغۇم يوق، لېكىن ئالەم مەست بولۇپ قالدى»، «بۇ ئىش باتۇرلارنىڭ غەزىپىنى قوزغىدى»، «مەستلىكتە بولسىمۇ رەزىلىلەرنىڭ كاللىسىنى ئۈزۈۋېتەيلى، بەك سەگەك بولۇپ كەتسەك بۇ دەردكە چىدىغىلى بولمايدىغان ئوخشايدۇ» دېگەن پىكىرنى ئوتتۇرىغا قويغان. بۇلاردىن ئاپتورنىڭ ۋەتەننى قىزغىن سۆيىدىغان ئالىيجاناب پەزىلىتىنى، خەلقنىڭ، دۆلەتنىڭ تەقدىرىگە كۆڭۈل بۆلىدىغان سەمىمىي ھېسسىياتىنى كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

خەنجەر كۆلچىكى

سۇدا خەنجەر ئەجدىھا بوپ كەتسە بىردىن نە ئامال،
قۇتۇلۇپ كۆلچەك غېرىبلىقتىن سۇيى ئاققاي راۋان.
بىلمىدىم ئاۋۇي ئۇنىڭدىن بەشنى سوققان نە سەۋەب،
قالدۇرۇپ شۇلۇۋ دېگەن جايدا پۇشايمان بىر زامان.
زەپىران ئەلنىڭ چىرايى، تۆت تەرەپتە ئىس - تۈتەك،
مەردۇ مەردانلار تۆگەپ ياپراق يۇزىدە غەم تۇمان.
ئارزۇيۇم: مەنمۇ يېرىم مو يەرگە بىر كۆلچەك ياساپ،
قايتىدىن خەنجەر سوقۇپ ياۋلارنى قىلسام بىئامان.

ئىزاھ:

بۇ ئاپتورنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك ھېسسىياتى تولۇق نامايان بولغان بىر پارچە شېئىر. ئۇ خەنجەر كۆلچىكىگە قاراپ، قەدىمكى دەۋردىكى خەنجەرلەرنىڭ ھازىر مەۋجۇت ئەمەسلىكىنى ئويلىغان. ۋەتەننىڭ تاغ - دەريالىرى تاجاۋۇزچىلارنىڭ تۆمۈر تاپىنى ئاستىدا ئىڭراۋاتقان بۇگۈنكى كۈندە، ئۆزىنىڭ يېرىم مولۇق كۆلچەك ياساپ، ئاۋېيگە ئوخشاش خەنجەر سوقۇپ، تاجاۋۇزچىلارنىڭ كالـ لىسىنى ئېلىش نىيىتى بارلىقىنى ئىپادىلىگەن.

دىدارلىشىش ئاخشىمى

مېۋىدىن مېھراب ياساپ تەلەي سىنايمىز تاڭغىچە،
ۋە لېكىن تەلەي جاپادىن - ئەجرىدىن كەلگەن پەقەت.
پادىچى كەچسە ئېتىزدىن ئۆسمىكى تەس مايسىنىڭ،
تاشلىسا چاقىنى قىزچاق شايى - دۇردۇنلار غەلەت.
ھەم توقۇپ، ھەم ئاش تېرىيدۇ يۇرتىمىزدا ھەر كىشى،
ئەر - ئاياللارغا جۇدالىق بولمىسۇن ئەلدە ئەبەت.
يىلدا بىر رەت جەم بولۇشقا ياخشى پۇرسەت بۇ كېچە،
كۈجە كۆيدۈرمەك بىلەن تەلەي تېپىش ئىنسانغا سەت.

ئىزاھ:

پادىچى يىگىت بىلەن توقۇمىچى قىزنىڭ ھېكايىسى ئېلىمىزـ دىكى ھەممە ئادەمگە تونۇش. رىۋايەتتە دېھقانچىلىق كالېندارى بويىچە 7 - ئاينىڭ 7 - كۈنى ئاخشىمى بۇ ئىككىيلەن سامان يولىدا بىر - بىرى بىلەن دىدارلىشىدۇ، دېيىلىدۇ. لېكىن، بەزى ئادەملەر شۇ ئاخشامدا مېھراب ياساپ، كۈجە كۆيدۈرۈپ، ئۆزىنىڭ تەلىيىنى سىنايدۇ. ئاپتور مۇنداق قىلىشنىڭ پايدىسى يوق، تەلەي دېگەن جاپالىق ئەمگەك ئارقىلىق كېلىدۇ، پادىچى يىگىت بىلەن توقۇمىچى قىزنىڭ دىدارلىشىشىمۇ ئۇلارنىڭ چەكـ

كەن رىيازەتلىرىگە باغلىق، دەپ قارايدۇ. شېئىردا يەنە ئەرلەر-نىڭ تېرىقچىلىق، ئايالالارنىڭ يىپ ئېگىرىپ رەخت توقۇش بىلەن مەشغۇل بولۇشى مەدھىيىلەنگەن. ئاپتورنىڭ بۇ قاراشلىرى ئىنتايىن توغرا. شېئىرنىڭ تىلى ناھايىتى ئاددىي، خۇددى ئاپتور دېھقانلار بىلەن مۇڭداشقاندەك يېزىلغان.

لىن زېشۇي ھەزرەتكە مەرسىيە

ھىممىتى تۇتقاندا شاھ قىلغاي تۆۋەنگە ئىلتىپات،
ھەيدىگەندە بىرسىنى ھىممەت كېتەر ئىستەك تاراپ.
تۆھپىدە لى گاڭ جەنۇب بەگلىكلىرىگە بىر مىسال،
پەم - پاراسەت ئىچرە مىڭ سۇلالىسىدا ۋاڭ جاناب.
بىر ئەزىز ئۇششاقۇ چوڭ ھەركىم ئۇچۇن نامى تونۇش،
توققۇز ئىقلىم قوينىدا كۇچ - قۇدرىتىدىن ياۋ خاراب.
پەزلىگە تۇغقان ماكان ياغ كۆيدۇرۇپ قىلغاي نەزىر،
چىقتى دەپ فۇجيەندىمۇ مەڭگۇ نەمۇنە كاتتا زات.

ئىزاھ:

بۇ مەرسىيە لىن زېشۇينىڭ تۆھپىسى ۋە ئىززەت - ھۆرمىتىگە بېغىشلانغان بولۇپ، ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ لىن زېشۇيگە بولغان تەلپۈنۈشى سەمىمىي ئىپادىلەنگەن. شېئىردا ئازابلىنىش كەيپىياتى يوق، ئادەتتىكىلەر يازىدىغان شېئىرغا ئوخشىمايدۇ.

سېغىنىش

ئوي - خىيالىمدا بۆلەكچە بىر پىراق،
بۇ ماڭا لوياڭدا تەگكەن ئىشتىياق.
ئەگىشىپ بارغۇم كېلۇر، ئەمما بارار يول بەك يىراق.
پەسلى كۈز، تىكسەم كۆزۈم يوقتۇر جاھاننىڭ چەت - چېتى،

كېتىدۇ تۇرنا ئۇرۇپ پەرۋاز جەنۇب ياققا قاراپ.
سىز كېتىپ قالغان چېغى ياپراق، گىياھلار ياپيېشىل،
ئەسلىسەم كۆرگەن دەرەخلەر سارغىيىپ بوپتۇ خاراپ.
ۋە لېكىن ياپراق گۈزەللىكنى تاپۇر بىر كۈن كېلىپ،
زەپىران بولغان چىرايىم ئەسلىگە كەلمەس بىراق.
يانسىڭىز بولماسمىدى يۈرتقا بۇرۇنراق يول ئېلىپ،
ئوي - خىيالىمدا بۆلەكچە بىر پىراق،
ئىچ - ئىچىمدە مېنى ئەزگەي ئىزتىراپ.

ئىزاھ:

بۇ نەغمە - ناۋا مەھكىمىسىدىكى نەزم شەكلىدە يېزىلغان شېئىر. ئۇنىڭدا يىگىت بىلەن قىزنىڭ بىر - بىرىدىن يىراق جايلاردا تۇرۇۋاتقانلىقى، قىزنىڭ يىگىتكە بولغان سېغىنىشى، ئۇنى كۈتۈپ كۆزلىرى تۆت بولغانلىقى يېزىلغان. شېئىرنىڭ ئۇسلۇبى ئاممىباب، جۈشقۇن، ھېسسىيات ھەم تاتلىق، ھەم گۈزەل، مىسرالار خەلق قوشاقلىرىغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

خۇڭشەن كۆۋرۈكىدە

مەن نەزەر سالسام يىراق كۆۋرۈك بىلەن ئاسمان تۇتاش،
ئاتتايى يەلكەندە كەلگەن - كەتكىنى تۇغقان - قاياش.
خوشلىشىپ ماڭغاندا دەرد، قايتقاندا شادلىق كەلكۈنى،
بىر ئېقىندا ئىككى سۆيگۈ، ئىككىسىدە بىرلا ياش.

ئىزاھ:

شائىر خۇڭشەن كۆۋرۈكىدىن ئۆتۈپ تۇرغان ئادەملەردىكى ئوخشىمىغان ھېسسىيات ئارقىلىق، شارقىراپ ئېقىۋاتقان سۇدىمۇ ئىككى خىل تۇيغۇنىڭ بولىدىغانلىقىنى يازىدۇ. شېئىر ئىنتايىن راۋان ۋە يېڭىل.

قەلئەدىكى جەنۇبىي راۋاقتا

ئالدىراپ چىقتىم راۋاققا بىر ئۆزۈم،
پەسلى كۈز، ئايدىڭ، دالالار بىپايان.
قوش مۇنار كىرگەن بۇلۇتنىڭ قوينىغا،
ئولتۇرۇپتۇ كەچكى كۈن مىنجياڭ تامان.
يول خەتەر، ياۋنى لېكىن توسماق قىيىن،
ئەركىلەرنىڭ دەردىدىن ئەل بىئارام.
بىلمىدىم تەقدىر بۇگۈن كىم ئىلكىدە،
قەسىمىنى ئاقلىماي بولدى يامان.

ئىزاھ:

ئاپتور قەلئەدىكى راۋاققا چىقىپ يىراقلارغا نەزەر سالىدۇ. جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىنىڭ تېخىچە داۋاملىشىۋاتقانلىقىنى، تاغ - داۋانلار خەتەرلىك بولسىمۇ، لېكىن دۈشمەنلەرنى توسقىلى بولمايۋاتقانلىقىنى، يەنىلا ھوقۇق ئىگىلەپ تۇرغانلارنىڭ دۆلەتكە بولغان ساداقىتىگە تايىنىش لازىملىقىنى ئويلايدۇ. شېئىردا ئاپتورنىڭ ۋەتەنگە بولغان سەمىمىي مۇھەببىتى ئىپادىلەنگەن.

ئوغلۇمغا ساۋاق

تۇرمۇشتا كەمبەغەل بولسىمۇ، لېكىن
ئەجدادىڭ ئەزەلدىن ھالال ياشىغان.
بوۋاڭ گەنسۇدا ئەمەل تۇتسىمۇ،
جەنۇب ياققا كېلىپ زاغرا غاجىغان.
دادالىڭ يۇرت موللىسى بولغان بىر مەھەل،
بىراق، شۇكۇر قىلغان نامراتلىققا.

مال ـ بايلىق توپلاشنى ئويلاپ قويمىغان،
بەتنام بولمىسۇن دەپ ئەجدادلىرىغا.
سەن بۇ يىل ساقمۇساق ئون بەشكە كىردىڭ،
بولۇپ ئۆتۈۋەرمە ئويۇنغا خۇشتار.
ئوقۇپ كېتەلەيسەن «دارىلئولۇم» نى،
ياخشى يېرىڭ: غەيرەت، شىجائىتىڭ بار.
تىرىشىش، تەر تۆكۈش هەممىدىن ئەلا،
ئەقىلسىز چاغلىما ئۆزۈڭنى پەقەت.
ئەگەر چوققىلارغا ئۆرلەيمەن دېسەڭ،
جاپانىڭ كەينىدە هەممە هالاۋەت.
رەت قىلساڭ تەييارغا هەييار بولۇشنى،
نامىڭ ئەل ئىچىدە قالىدۇ ئەبەت.

بۇگۈن بېشىمىزغا يامان كۈن كەلدى،
هېچكىم مۇنداق ئىشنى ئويلىغان ئەمەس.
بولماي تۇرۇپ سەندە ئىقتىدار ـ تالانت،
ئۆز ئىناۋىتىڭنى تاپالىشىڭ تەس.
تىل ـ هاقارەتلەرگە قالىسەن چوقۇم،
جاپالىق ئوقۇشقا باغلىغىن هەۋەس.

ئىزدەنسەڭ نامراتلىق توسالماس سېنى،
مەرتىۋەڭ ئۆسىدۇ كۆككە يەتكۈدەك.
ۋۇجۇدۇڭدا بولسا ئەگەر ئىنتىلىش،
ئۆزۈڭنى ئالدىماي ئۆتۈشۈڭ كېرەك.
هۇرۇنلار ئەهلىدىن ئېشىشنى ئويلا،
قورقۇپ يۇرمە زىنهار كونا ئادەتتىن.
ساڭا دېگەنلىرىم يالغان گەپ ئەمەس،
ئويلىنىپ بېقىشنى كۈتىمەن سەندىن.

ئىزاھ:

شېئىردا ئاپتورنىڭ ئوغلىغا قىلغان تەربىيىسى ئارقىلىق، جاپا - مۇشەققەتتىن قورقماسلىق، باتۇرلۇق بىلەن ئالغا ئىلگىرىلەش، تىرىشىپ ئىلىم تەھسىل قىلىش، راھەت - پاراغەتكە بېرىلمەسلىك، ئەخمىقانە ئارزۇ - ھەۋەسلەردە بولماسلىق، ئالىيجاناب پەزىلەت يېتىلدۈرۈش قاتارلىق توغرا ئىدىيە تەرغىب قىلىنغان. بىز بۇلاردىن ئاپتورنىڭ ھايات پەلسەپىسىنى ۋە ئۇلارنىڭ جەمئىتىدىكى ئەخلاقىي قائىدىلەرنى كۆرۈپ يېتەلەيمىز، شۇنداقلا سەيدۇللانىڭ ئەۋلادلىرىنىڭ ئىدىيىۋى ئەھۋالىنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنەلەيمىز.

چاڭپىڭ مەلىكە قەبرىسىدە

1

بىر گۈزەل چاڭپىڭ مەلىكە كۆز يېشى ئاقتى تارام،
ئۇردى خەنجەر پادىشاھ، قانغا بويالدى ئوردا تام.
تەڭ ئۇلۇشنى خالىدى تۇغقان، قېرىنداش، بىر جەمەت،
مەقسىتى قايتا تىرىلمەسكە قىلىش روھنى تامام.

2

تاشلىدى شاھانە تونىنى، يۈيدى ئەڭلىكىنى تۇگەل،
بولمىغاچ ئىمكان تۆلەش مېھرى - مۇھەببەتكە بەدەل.
تاللىدى راھىب يولىنى توۋا ئىستىغپار ئۈچۈن،
باغلىغاچ شاھلار ئۆيگە قايتا كەلمەسلىككە بەل.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا مىڭ سۇلالىسى ھالاك بولغان چاغدا پادىشاھ

چۈڭچىنىڭ ئۆز قولى بىلەن قىزىنى ئۆلتۈرگەنلىكى بايان قىلىنغان. مەلىكە چاڭپىڭ بەش كۈندىن كېيىن هوشىغا كېلىپ، راهىب بولۇشنى تەلەپ قىلغاندا چىڭ خانىدانلىقى تەرەپ ئۇنىمىغان. شېئىردا فېئودالىق دەۋردىكى ۋاپادارلىق ئەنئەنىلىرى بويىچە مېهىر - مۇھەببەتكە جاۋاب قايتۇرۇش توغرىسىدىكى مىسرالار يېزىلغان بولسىمۇ، لېكىن ئاپتور «ئۇ دۇنيادا قايتا تۇغۇلغاندىمۇ شاهلارنىڭ ئۆيىگە تۇغۇلماسلىق» دېگەن جۈملە بىلەن، پادىشاه - خانلارنىڭ تۇرمۇشىنى ئۇزۇل - كېسىل ئىنكار قىلغان. شېئىر بەكمۇ ئېچىنىش بىلەن تولغان.

ئۆرلەپ كەتكەن گۈرۈچ باهاسى

ئۆتكەن يىلى بىر كۈرە گۈرۈچ
تۆت يۈز ياماق، بۇ ئاز سان ئەمەس.
بۇ يىل ئەمدى بىر كۈرە گۈرۈچ،
سەككىز يۈزدە، ئەلنى باستى نەس.
ئايدالانى قاپلىدى نىدا،
سوراشقا هېچكىم قىلمىدى هەۋەس.

پۇقرانىڭ مال - مۈلكى بايلار قولىدا،
ئىتقا گۆش، ئاتقا يەم، ئادەمگە نان يوق.
هايات ياشاشتىن ئۇزۇلدى ئۈمىد،
شىكايەتنى قىلارغا جاي يوق.
ئاچ قالسا ئىمان سۈسلايدۇ دەيدۇ،
ئۇنىڭدىن يامىنى بەدەنده جان يوق.

كۆزۈڭلارنى ئېچىپ قاراپ قويۇڭلار،
دەريانىڭ شەرقىده قاراقچى بارمىش،
قوزغالغان ئۇلارمۇ باشقا ئامال يوق.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرقى يىللىرىدىكى جا-
ھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقى، چىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئۇلارغا زې-
مىن كېسىپ بېرىپ، ئۇرۇش چىقىمى تۆلىشى، زومىگەر بايلار-
نىڭ پۇقرالارغا بولغان دەھشەتلىك ئېكسپىلاتاتسىيىسى، ئاۋام -
پۇقرانىڭ بېشىغا چۈشكەن ئېغىرچىلىق ئەكس ئەتتۈرۈلگەن.
ئاپتور گەرچە قوزغىلاڭ كۆتۈرگەنلەرنى قوللىمىسىمۇ، مىسرا-
لاردا ئۆزىنىڭ ئائىلاجلىقىنى، خەلقنىڭ ھەقىقەتەنمۇ تۈرمۈش
كەچۈرەلمەيدىغان دەرىجىگە بېرىپ قالغانلىقىنى ئوچۇق يازغان.
ھەتتا ئۇلارنى «قاراقچى» دېگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇلارنى باستۇ-
رۇش تەرەپدارى بولمىغان، مۇئەييەن ھالدا ئۇلارغا ھېسداشلىقە-
نى ئىپادىلىگەن.

مىس ياماقلار

مىس تاغلىرىمىزنى كىم ئېلىپ كەتتى،
شۇندىن سۇڭ دۆلەتنىڭ ھالى بەك خاراب.
پۇقرا قەغەزنى پۇل قىلىپ خەجلىدى،
باشقا كۇن چۈشكەندە تۈرىمىز قاراپ.
ئۆتكەن يىلى تەسىس بولدى بىر يامۇل،
پۇقرانىڭ مۇلكىنى كۆپەيتىمىز دەپ.
لېكىن، مۇلۇك - بايلىق بولدى يامۇلنىڭ،
بۇزۇپ - چاچتى ئۇلار خۇددى غازاڭدەك.
بۇرۇن بىز پۇل بېرىپ قەغەز ئالاتتۇق،
ئەمدى قەغەز بەرسەك تېگىشمەيدۇ پۇل.
ۋاھ‌رىخ! بىر چارەك سۆكىنى تاپماق تەس،
قۇرۇق سېۋەت بىلەن يانمىز ئۇدۇل.
بىر گەز ماتا ئۈچۈن قىينالسىمۇ جان،

دۆكان قۇرۇپ مۇكا ئاتاتتۇق لېكىن.
قان ـ تەر بەدىلىگە تېپىشقا ئىمكان،
قەغەز قىممىتىدە ياشايتتۇق تەمكىن.
ئۆرلەۋەرسە مالىنىڭ باھاسى مۇنداق،
پۇقرانى ئەنسىزلىك باسار ھەر يەردە.
ئارزۇيۇم: قاقشاتمىسا ھۆكۈمەت خەلقنى،
خەلق نامراتلاشسا ھۆكۈمەت نەدە.

ئىزاھ:

بۇ شېئىر يۇقىرىدىكى شېئىر بىلەن بىر ۋاقىتتا يېزىلغان بولۇشى مۇمكىن. بۇ شېئىردا ھۆكۈمەت يامۇللىرىنىڭ خەلقنى دەھشەتلىك يوسۇندا ئېكسپىلاتاتسىيە قىلغانلىقى بىۋاستە پاش قىلىنغان. شېئىرنىڭ بېشىدىلا بىزنىڭ ئالتۇن ـ كۈمۈشلىرىمىزنى باشقىلارنىڭ بۇلاپ كەتكەنلىكى، دۆلەت ئاجىزلاپ قالغانلىقى ئۇچۇن، ھۆكۈمرانلارنىڭ ھەممە بالا ـ قازانى خەلقتە ئىتتېپ قويغانلىقى، ئۇلارنىڭ قەغەز پۇل بېرىپ خەلقنىڭ قولىدىكى بايلىقنى يىغىۋالغانلىقى، لېكىن خەلقنىڭ قەغەز پۇل بىلەن ئۆزىنىڭ مۇلكىدىن قۇرۇق قالغانلىقى، مال باھاسىنىڭ بارغانسېرى ئۆرلەۋاتقانلىقى، قەغەز پۇلنىڭ ئۆتمەس بولۇپ قېلىۋاتقانلىقى، بىر كۈرە ئاش، بىر گەز ماتانىڭمۇ ئوڭاي قولغا كەلمەيدىغانلىقى كۆرسىتىپ بېرىلگەن. ئاخىرىدا ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ خەلقنىڭ مەنپەئىتىگە خىرىس قىلماسلىقىنى، خەلقنىڭ مەنپەئىتىگە چاڭگال سالسا ئاقىۋىتىنىڭ ياخشى بولمايدىغانلىقىنى تىلغا ئالغان. بۇ يەردە ئاپتور پۇتۇنلەي خەلقنىڭ گېپىنى قىلغان. ئۆز مەقسىتىنى ئاشكارا بىلدۈرۈش ئۇچۇن، گەپ ـ سۆزلەرنى ياساپ ئولتۇرمىغان، خۇددى پۇقرالارنىڭ تىلىدەك چۇشىنىشلىك تىل ئىشلەتكەن.

مەلىكە ۋاڭ جاۋجۇن

گۈل چىرايى زەپىران، ھەسرەت بىلەن كەتكەن ياداپ،
ئۇستا رەسسام شۇ پېتى سىزغاچقا چەكتى كۆپ ئازاب.
بىر بۇلۇڭدا شۇمشىيىپ يۈرسە تونۇيدۇ ئۇنى كىم،
ياخشى ئىش كەتسە شىمالغا بۇندا بولغاندىن خاراب.

ئىزاھ:

ۋاڭ جاۋجۇن خەن سۇلالىسى يۈەندىنىڭ كېنىزەكلىرىنىڭ بىرى. يۈەندى ھەرەمدىكى كېنىزەكلەر كۆپ بولغاچقا، رەسسام ماۋ يەنشۇغا ئۇلارنىڭ رەسىمىنى سىزىپ كۆرسىتىشنى بۇيرۇغان. ماۋ يەنشۇ پارا ئېلىپ رەسىم سىزغان. ۋاڭ جاۋجۇن پارا بەرمىگەچكە، ماۋ يەنشۇ ئۇنى سەت سىزغان، نەتىجىدە خانغا نائىل بولالمىغان. يۈەندى ئۇنى ھون تەڭرىقۇتلىرىغا ياتلىق قىلغان. قەدىمكىلەر ۋاڭ جاۋجۇن توغرىسىدا كۆپ شېئىرلارنى يازغان بولسىمۇ، ھەممىسى ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتقان، ماۋ يەنشۇدىن ئاغرىنغان، يا بولمىسا يۈەندىنى مەسخىرە قىلغان. ساداۋىن بۇ ئىشقا باشقىچە قاراپ، ماۋ يەنشۇدىن ئاغرىنىشنىڭ ھاجىتى يوق. خەن ئوردىسىدا خانغا يارىماي جاپا چەككەندىن شىمالغا بېرىپ ياشىغىنى ياخشى دېگەن پىكىرنى ئىلگىرى سۈرگەن.

سادانیه‌ن

سادانیه‌ن، ئسمی جاۋچیه‌ن، له‌قمی له‌نته‌ي، ساداۋننىڭ بىر تۇغقان ئىنىسى. ئۇيغۇر. چىڭ سۇلالىسى داۋگۇاڭنىڭ بىكۆۋ يىلى (1846 ـ يىلى) تەۋسىيەدار بولغان. شيەنفېڭنىڭ كۇيجۇ يىلى (1853 ـ يىلى) تەشرىپدارلىققا كىرگەن. جيەنئەن مەھكىمىسىدە مۇدەررىس بولغان. ئوخشاشلا «ئەنجۇرلۇك باغدىكى شېئىرلار» ناملىق توپلام تۇزۇپ 106 پارچە شېئىرنى كىرگۈزگەن. شېئىرلىرىدا دۆلەتنىڭ تەقدىرى ۋە خەلقنىڭ ئاھۇ زارىغا كۆڭۈل بۆلگەن، جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا بولغان نەپرىتىنى ۋە چىڭ سۇلالىسى ھۆكۈمرانلىرىغا بولغان نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن. شېئىرلىرىدا تەيپىڭ تىنچلاڭىغا ھۇجۇم قىلىدىغان مىسرالارمۇ يوق ئەمەس. بەدئىي جەھەتتە ساداۋىنىڭ ۋە سادازىغا يەتمەيدۇ. «شۇڭقار راۋىقىدىكى شېئىرلارغا ئىزاھات» ناملىق كىتاب يازغان.

لىن شياڭشى ئۇچۇن «قۇزغۇن ئېتىش رەسىمى» گە بېغىشلىما

كەلدى مەغرىبتىن دېگىز ئاتلاپ ياۋا قۇزغۇن ئۇچۇپ،
ئوردەك كۆك كۆزلىرىدە بەتنىيەت، شۇملۇق، گۇمان.
تۇلكە، توشقاننى تۇتۇش بىرلە قارا رەڭلىكلىرى،
ئاقلىرى چاغلار ئۆزىنى بۇندا يەككە قەھرىمان.
ئۆتتى بىر ـ بىرلەپ مانا مېنىڭ قوۋۇقنىڭ ئالدىدىن،
يەنە ماڭسا يەتكۈدەك ۋۇشىدىكى تاغلار تامان.

قانىتىنى ئويىنىتىپ توقلار قورساقنى يەم بىلەن،
«ياخشىلىققا ياخشىلىق» بىلمەس بۇ سۆزنى ھېچقاچان.
بولدى بەس! بىزنىڭ يىگىتلەر قىلىدۇ چاقماقنى يا،
ئوق ئۇزۇپ جاڭگال - ئېدىرنى بويىغاي شەلپەرسىمان.
پەيلىرىدىن قان ئېقىپ ياۋلار ئۆلۈپ پۈتكەي تۈگەل،
پۈت - قولىنى تەۋرىتىشكە قالمىغاي جىسمىدە جان.
بۇ مۇقەددەس ئانا يۇرتىنى كەتمىكى ساق تەس بولۇر،
سايرىغاي قۇش، پۈركىنىپ تاڭنىڭ نۇرىغا ئەل ئامان.

ئىزاھ:

شېئىردا ئاپتورنىڭ جاھانگىرلارنىڭ تاجاۋۇزچىلىقىغا بولغان نەپرىتى ۋە ئۇلارنى مەنسىتمەيدىغان شىجائىتى، باتۇر يىگىتلەرنىڭ ئۇلارنى يوقىتىدىغانلىقىغا بولغان ئىشەنچى، خەلقنىڭ خاتىرجەم كۈنلەرگە ئېرىشىپ، قۇشلارنىڭ سايراپ، گۈللەرنىڭ ئېچىلىپ، تاغ - دەريالارنىڭ گۈللىنىدىغانلىقىغا بولغان ئۈمىدى ئىپادىلەنگەن.

ئوتياش بىلەن ئۆتكەن كۈنلەر

ياسداق ئۆيلەردە گۆش - ياغ بىھېساب،
كەپىلەردە يېگىلى ئوتياشمۇ يوق.
ئۆلىمالار جان باقادۇر چۆپ چىلاپ،
قەرزى بولسا قايتۇرالمايدۇ تولۇق.
خەجلىسەكمۇ كۈندە ياماقنى تۈمەن،
بىر تويۇشقا يۈرىمىز ئوت - خەس يۇلۇپ.
كۈدە يەپلا جان بېقىپتۇ شۇ جاناب،
ئاغزىنى تامشىپ بۆلەكچە خۇش بولۇپ.
ئاڭلىسام ۋەي جېكمۇ ئاچچىقسۇ بىلەن،
ئوردىدا يۈرگەنىكەن شادقا تولۇپ.

شى بېگىمدىن سۆز ئېچىش لازىم بۇ دەم،
بوپتىكەن رەسۋايى ئەزەم بەك تويۇپ.
«ئەۋلىيالار، بولمىغىن ئاچ كۆز» دېگەن،
ئول قەدىم تەنبىھتە بۇ گەپ بەك ئۇلۇغ.
ھەددىدىن ئاشسا كىشى ئۆمرى كۆتەن،
خەۋپ - خەتەر كەلگەن ئۇنىڭغا ئۇلىشىپ.
سەت ئەمەسمۇ ئوتنى يېمەيمىز دېسەك،
باشقا مۇدھىش دەرد - ئەلەم كەلگەن تۇرۇپ.
ۋاداريخ، پۇقراغا ئاغرىيدۇ ئىچىم،
كەتمىسە ئەردى ئۇلار چۆپتەك قۇرۇپ.

ئىزاھ:

ئاپتور قەدىمدىن ھازىرغىچە ياشىغان ئەدىب - ئۆلىمالارنىڭ نامرات بولسىمۇ ئۆزىنى خار قىلمايدىغان پەزىلىتى ئارقىلىق، ئەيش - ئىشرەتكە بېرىلگەن ئېسىلزادىلەرنىڭ ئاقىۋىتىنىڭ ياخشى بولمايدىغانلىقىنى يازغان. ئاخىرىدا جىياڭنەندىكى پۇقرالارنىڭ ئوتياشقا ئوخشاش سارغىيىپ كەتمەسلىكىنى ئۈمىد قىلغان. ئاپتور گەرچە تەشرىپدارلىققا كۆتۈرۈلگەن بولسىمۇ، ئائىلىسىنى ئانچە بايىاشات قىلالمىغان. شۇڭا، قەھەتچىلىك يۈز بەرگەن يىللاردا ئۆزىنىڭ تەقدىرىنى پۇقرالارنىڭ تەقدىرى بىلەن باغلىغان، ئۇلارغا ۋاكالىتەن سۆز قىلغان.

جىيەنياڭدىكى قونالغۇ

چايكىلارنى قوينىغا ئالدى بېسىپ كەلگەن مانان،
غەرب شامالى چۈشتىن ئويغاتتى سوقۇپ ساڭجۇ تامان.
پەسلى كۈز نەزم تەقەززاسى دىلىمغا خوپ ھۇزۇر،
قول تۈتۈپ ئاي بىرلە ساھىل قىلدى قولۇاقنى ماكان.
بۇ دەقىق قۇشلار دەرەخ ئىزدەپ قاياقتا كەتتىكىن،

يەنە كىملەر سۇ بويى گۈلگۈن راۋاقتا شادىمان.
بىرسى چاقىرىپ قويسا رەسسام جاۋنى ۋۇشكىدىن ماڭا،
خوپ ئەمەسمۇ رەڭ ئارا كۆرسەم زېمىننى بىر زامان.

ئىزاھ:

ئاپتور جىيەنياڭدا قونۇپ قالغاندا ئۆزىنىڭ نەزم يېزىش خىيالى بىلەن ئايدىڭدىكى ساھىلغا، گۈزەل كېچىلىك مەنزىرىگە مەپتۇن بولغان. ھەتتا، ئۇ قەدىم دەۋردىكى داڭلىق رەسسام جاۋ مېڭجاۋنى چاقىرىپ كېلىپ، بۇ غەنىيمەت چاغلارنى سىزدۇرۇۋالماقچى بولغان. شائىر سەپەرنىڭ جاپاسىنى، غېرىبلىقنى يازغان باشقا شېئىرلارغا ئوخشاشمىغان ھالدا، ئۆزىنىڭ خۇشال كەيپىياتىنى ئاھايىتى تەسىرلىك ئىپادىلىگەن.

تۆت ئاقساقالنىڭ قەبرىسى

ئاق بۇلۇت، رەڭدار ئېدىر چىن بەگلىكىدىن ياخشى يەر،
تۆت بوۋاي تۆكمەكچى ئەمدى قەبرىغاندا خەنگە تەر.
ئەل ئىشىغا تاغدىكى دەرۋىشنى ئىزدەش نە سەۋەب،
تۇرسا تاۋيۇەن ئۆڭكۇرىدە ئەۋلىيادەك ياخشى ئەر.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا تۆت ئاقساقالنىڭ ئوردا ئىشلىرىغا چات كىرگەنلىكىگە بولغان نارازىلىقى ئىپادىلەنگەن، شۇنداقلا ئۇلار تاۋخۇا-يۇەندىكى ئادەملەردەك ئۆز ئەقىدىسىدە تۇرىدىغانلاردىن ئەمەس دېگەن قاراش ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ئاپتوردىكى بۇ نارازىلىق ئۇلار تۇپەيلى سادىر بولغان ياماق ئاقىۋەت بىلەن مۇناسىۋەتلىك. لېكىن ئۇلىئەھدىنى بىكار قىلمىغانلىقى ھاكىمىيەتنىڭ خانىشىنىڭ قولىغا ئۆتۈپ كېتىشىگە سەۋەب بولغان. ئاپتور بۇ شېئىرنى يازغان چاغدا چىڭ ھاكىمىيىتى سىشى تەيخۇنىڭ قولىغا ئۆتۈپ

كەتكەن بولغاچقا، ئۇ تۆت ئاقساقالنىڭ ئىشلىرى ئارقىلىق چىڭ سۇلالىسى ھاكىمىيىتىدىن ئەنسىرەپ قالغانلىقىنى ئىپادىلىگەن.

تەسىراتىم

ئېسىمدە چىللىغان چاڭئەن قولىدىن ئىش كېلۇر زاتىنى،
نىيەت قىلدىم بوران - ئوقتەك ئۇچۇپ ۋاقتىدا بارماقنى.
پاتار كۈن مەزگىلى نەزم ئوقۇپ مەن ئىت بازارىدا،
كېلىپ شۇڭقار راۋاققا كۈز كۈنىدە سىنىدىم ئاتنى.
مانا ئۇچ يىل قوۋۇقنىڭ سىرتىدا سەرسان، قېرىپ كەتتىم
تۇمەن چاقىرىم ماڭان ئىچرە كۆرەلمەي زەررە ئاپتاپنى.
ئۆزۈمچە تەندۇرۇس، ئىقبال - نىيەتلەر ئۆز پېتى بۇدەم،
ۋە لېكىن ئاڭلىغۇم يوق كەچلىرى قەلئەدە پەريادنى.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ شىجائىتى، جاپالىق جەڭلەردە بولغانلىقى، تۆھپە يارىتقانلىقى، قوۋۇقنىڭ سىرتىدا تۇرسىمۇ غەيرەتىنىڭ سۇسلاپ قالمىغانلىقى، قەلئە بۇرجەكلىرىدە مۇڭلۇق نەغمىلەرنى ئاڭلىغاندا كۆڭلى بۇزۇلىدىغانلىقى يېزىلغان.

فۇجيەندىن كەلگەن خەۋەر

ئۇزاقى يىل يامغۇر ئاپىتى،
ئۆي قالمىدى كەلكۈن باسمىغان.
ئۆتكەن يىلى قۇرغاقچىلىقتىن،
يامغۇر تىلەپ يايدۇق داستىخان.
بۇ يىل ئاشنى يىغار - يىغمايلا،
ئۆرلەپ كەتتى ئۇنىڭ باھاسى.
سورىساڭلار نېمە سەۋەب دەپ،

ھەممە شۇملۇق — پۇلنىڭ بالاسى.
شەھەرلەردە ھەر كۈن يېڭىلىق،
تۆمۈر - تەسەك، ياغاچ - تاش بىلەن.
ياخشى - يامان قىلىنمىدى پەرق،
توپا قالدى بىز خەجلىمىگەن.
باي ئۆيلەرگە توپلاندى ئاشلىق،
نامراتلارغا قالدى قۇرۇق تام.
يوتقان سېتىپ تېگىشەيلى سۆڭ
دېسەك يوتقانىنى ھېچكىم ئالمىغان.
قايتىپ كەلسەك بېشىمىز چۈشۈپ،
بالىلارنىڭ چىرايى قانسىز.
پاك ئەمەلدار نەگە كەتتى دەپ،
كونىلارنى ئەسكە ئالىمىز.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ ئۆز يۇرتى فۇجيەندە يۈز بەرگەن تەبىئىي ئاپەت، پۇقرالارنىڭ قىيىنچىلىقى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن. ئاپتور گەرچە تىغ ئۇچىنى بىۋاستە ئوردىغا قاراتمىغان بولسىمۇ، لېكىن پۇل تارقىتىدىغان ئىشنى ئوردىدىن باشقا يەر قىلالمايدىغان بولغاچقا، «ھەممە شۇملۇق — پۇلنىڭ بالاسى» دېيىش ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ئوردىغا بولغان نارازىلىقىنى ئىپادىلىگەن.

قولۇاقتىكى قارا يامغۇر

ئولتۇرۇپ نەلەرگە كەتكەندۇ قۇياش،
كۆكنى ياردى ئىككىگە گۈلدۈرماما.
چوققىلارنىڭ ئاستىغا چۆككەن بۇلۇت،
قىپقىزىل چاقماق نۇرىدىن سۇ مانا.
ھەيۋىتى دولقۇنىنى تۇرغۇزدى ئۆرە،

بۇرغىنىڭ ئاۋازى كەلگەندەك يانا.
ئەرتە تاڭ ساھىل يوقالسا سۇ بىلەن،
ماڭغۇلۇق قولۇاقتا سەلكىنلەر ئارا.

ئىزاھ:

شېئىردا شامال، يامغۇر، گۈلدۇرماما، چاقماق، دولقۇن، سۇ، قولۇاق، ساھىل بىر - بىرىگە گىرەلەشكەن ھالدا ناھايىتى ئىخچام، ھەيۋەتلىك ئىپادىلەنگەن ۋە ئاپتورنىڭ خۇشال كەيپىياتىنى ئەكس ئەتتۈرگەن.

سەي ۋېنجىنىڭ خەن ئوردىسىغا قايتىشى

شىمالدىن قارىغان ھەيدەيدۇ شامال، چەكسىز دالا قوينى،
ئاقار چۆرنىڭ مۆڭگىغا ئەگىشىپ كۆز ياش بولۇپ مارجان.
لېكىن، بۇ ياخشى ئىش باربىت ئېلىپ ھەسرەتتە كەتكەندىن،
مانا لى لىن مازارى ئاي نۇرى قوينىدىلا قالغان.

ئىزاھ:

سەي ۋېنجى شەرقىي خەن سۇلالىسىدىكى سەي يىنىڭ قىزى. ئۇرۇش مالىمانچىلىقىدا ھونلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ قېلىپ، شۇ يەردە ياتلىق بولغان ۋە ئىككى پەرزەنت كۆرگەن. لى لىن خەن سۇلالىسىدىكى داڭلىق سانغۇن لى گۇاڭنىڭ نەۋرىسى. ئۇ بەش مىڭ لەشكەر بىلەن ھونلارنىڭ 50 مىڭ لەشكىرىگە قارشى جەڭ قىلىپ ئەسىرگە چۈشۈپ قالغاندا، ۋۇدى خان ئۇنىڭ بالا - چاقىلىرىنى ئۆلتۈرۈۋەتكەن. شېئىردا ساۋ ساۋنىڭ نۇرغۇن ئالىتۇن - كۈمۈش بەدىلىگە سەي ۋېنجىنى قۇتۇلدۇرۇپ كەلگەنلىكى باربىت قۇچاقلاپ ھونلارغا ئەرگە تەگكەن ۋاڭ جاۋجۇن بىلەن ئەسىرگە چۈشۈپ ئۆلۈپ كەتكەن لى لىنىڭ تەقدىرىدىن ياخشى بولغانلىقى يېزىلغان.

سادازی

سادازی، لەقمی شۇتاڭ، ساچالۇننىڭ ئوغلى. ئۇيغۇر. تەۋسىيە-دارلىققا كۆتۈرۈلمىگەن. ئۆمرىنى ئادەتتىكى موللىلاردىن بولۇپ ئاخىرلاشتۇرغان. 90 نەچچە شېئىرى ساقلىنىپ قالغان. سەيـدۇللانىڭ ئەۋلادلىرى ئىچىدە، ئۇنىڭ شېئىرلىرىدىكى ۋەتەنپەرـۋەرلىك، ئەل - يۇرتقا بولغان مۇھەببەت تېخىمۇ كۈچلۈك، ئىپادىلىنىشى تېخىمۇ ھەيۋەتلىك، پىكىرلىرى يېڭى ۋە يۇكسەك.

شاڭيۇنىڭ قەبرىسىدە

ئات ئۆلۈپ، مەھبۇب كېتىپ، چۇ نەزمىسىدە قايغۇ - غەم،
قەھرىمان ئەر گەپ قىلالماي ماڭدى كەلمەسكە بۇ دەم.
قولىدا تامغا زىيىڭ بولدى قۇرۇق ئايۇانغا خان،
چىقتى تۆرگە ناخشا توۋلاپ يۇرتتا بىر بەگ پەم بىلەن.
نەچچە مىڭ تىللاغا بەرمەس بېشىنى كەستى ئۆزى،
ئۆيمۇئۆيده يىغا - زارە، ياش ئىچىدە قالدى تەن.
ئىس - تۈتەكتەك بولدى غايىب كائىنىلىق ھەم نوچىلىق،
قەبرە تاش قالدى يېرىق ئوت - خەس ئارا يۇتۇپ ئەلەم.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا مەغلۇپ بولغان قەھرىمان، غەربىي چۇ بەگلىكـىنىڭ بېگى، لېۋ باڭنىڭ رەقىبى شاڭيۇ مەدھىيىلەنگەن. شېئىر ئېچىنىشلىق، كۆتۈرەڭگۈ، شۇنداقلا ناھايىتى تەسىرلىك يېزىلغان.

ئاي پاتقاندا

كۆز كېلىپ يەر - ئاسمان ئوخشاش بىر رەڭدە،
قۇرۇق دەريالاردا تۇرنا ئاۋازى.
يۇلتۇزلار ئەگەشكەن سامان يولىغا،
تاختا كۆۋرۈكلەردە قىرونىڭ ئىزى.
نەزمەنى قەيەردىن باشلىسام بولار،
مىڭ چاقىرىم نېرىدا سەھرانىڭ يۈزى.
ھەر يىلى جەڭ بىلەن ئۆتىدۇ كۈنلەر،
ئېسىمدە شۇ يارنىڭ تۇر دېگەن سۆزى.

ئىزاھ:

ئاپتور ئەتىگەندىلا يولغا چىقىپ، ئاينىڭ ئولتۇرغانلىقى، يۇلتۇزلارنىڭ يۆتكەلگەنلىكى، قىرو چۈشكەن كۆز پەسلىدە تۇرنىلارنىڭ سايراۋاتقانلىقىغا نەزەر سالىدۇ. نەچچە مىڭ چاقىرىم يىراق يەرلەردە جەڭ قىلىۋاتقان لەشكەرلەرنىڭ جاپالىق تۇرمۇشىنى ئويلايدۇ. شېئىردا ئۇلارغا بولغان ھېسداشلىقىنى ئىپادىلەيدۇ.

قېرى ئات

قىلىچ - نەيزە دەردىنى تارتتى يەتكۈدەك،
لېكىن ئامان چىقتى يۈزلەرچە جەڭدىن.
قالمىدى بىرمۇ يول تونۇمايدىغان،
ئوقۇردىمۇ غەيرەت كەتمىدى تەندىن.
شىمال بورانلىرى كۆزدە بەك ھەيۋەت،
چېگرىدا دەل - دەرەخ سولغۇن ئەلەمدىن.
بۇ ئات بولۇپ بىلەن كۆرۈشكەن بىر چاغ،

ئەمدى تاپالمايدۇ ئىزىنى يەردىن.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا قېرىپ قالغان ئاتنىڭ ياخشى ئاتنى بىلمەسلىكى بولۇپ بىلەن قايتا كۆرۈشەلمەيدىغانلىقى ئارقىلىق، ئىختىساسلىق ئادەمنى پەرق ئېتەلەيدىغانلارنىڭمۇ تۈگەپ كەتكەنلىكى تەسۋىرلەنگەن.

ۋېن تېيەنشياڭنىڭ چالغۇسى

ئۇچىدۇ ئاق تۇرنىلار، قۇشقاچ ئۇنىدە ئاھ ـ پىغان،
ئالتە قەبرە مۇڭ ئارا ئۆسكەن دەرەخلەر زەپىران.
كىم ياساپ قويغاندۇ توغراق ياغىچىدىن چالغۇنى،
ئاڭلىسا چېەنتاڭ گۈرۈلدەپ مەۋج ئۇرغاي شۇ زامان.
سۇ يۇزى سەكرەيدۇ، دولقۇنىڭ ئاۋازىدا ئەلەم،
ئارچىزار سوققاندا سەلكىندىن تەۋەللۇت سوغ مانان.
ئۆلىما زاتنىڭ يېشىدىن چوققىلارغا كەتتى دەز،
مەرسىيە قىلدى جەنۇب سۇلالىسىغا ئەرمىغان.
بولمىدى بۇ سەلتەنەت ئەمدى ئۆرە،
ئىچ ـ ئىچىدىن ئۆرتۈنۈپ قىينالدى جان.
روھ بىلەن قان بىللە ئاقتى ئۇشبۇ دەم،
باش ئېگەر سانغۇن ئەزەلدىن بولمىغان.

ئەستە بار قىلغان زىياپەتلەر، سايا‌ھەتلەر تېخى،
نەي ۋە تارلىق چالغۇلار ئوردا ـ سارايدا ياڭرىغان.
ئەيش ـ ئىشرەتتىن گۇناھكار بولدى گېنىڭ دۆڭلۇكى،
جياسداۋ شياڭياڭدىكى جەڭنى نەزەرگە ئالمىغان.
كەلگىنىدە كەتتى قولدىن شەھىرى ۋۇخۇ دەپ خەۋەر،
پۇل چېچىپ لەشكەر ئېلىپ قىلماس قىلىقلار قالمىغان.
تا قاچان نەغمە ـ ناۋا، ناخشا ـ ئۇسسۇلنىڭ راھىتى،

ئەمدى رەققاس ھەم مۇغەننىلەرنى لايدەك تاشلىغان.

ۋادەريخ!
يازغانتىڭىز بىر چاغدا «ۋىجدان ناخشىسى»،
ھەيۋىتىدىن تىترىگەن يەرۇ جاھان.
قالدۇرۇپ قويغان شۇ «يانچۇق دەپتىرى»
قۇدرىتىدىن يالماۋۇزلار قۇستى قان.
سىز مىراس ئەتكەن بۇ چالغۇ بولسا كۇن يا بولسا ئاي،
تا قەدىمدىن شۇڭغىچە جەننەتتە نۇردەك چاقنىغان.
كىم ئەگەر باتۇر ئۇنى جاڭ لياڭغا تەڭداش ئەتكۇلۇك،
كىم قەھرىلىك، ئۇ چوقۇم سى نۇڭغا ئوخشاش قەھرىمان.
بۇ دەقىق تارىخ يۇزىدە بىر ساداقەت بەرق ئۇرار،
غەربىي پەشتاق ئۆزرە پەيدا تامچىغان ياشتىن تۇمان.
غەربىي پەشتاق گەپلىرى پەسكويغا چۇشكەن بولسا گەر،
ئەل ئىچىدە ئول قەدىم چالغۇ ئاۋازى بار ھامان.
چالغۇنى چالغاندا ئۇنىڭ قارىندا بارماق ئىزى،
ئەتىۋارلىق بولسىمۇ تەقدىرى مەڭگۇ بىئامان.
ئەمما، فۇجيەن قىرغىقىدا قاشتېشىنىڭ بەلگىسى،
پارقىراپ تۇرغاچ بوران - چاپقۇنمۇ ئۇنى ئاسرىغان.
سەن نەزەر سالساڭ بۇ دەم ۋېنشەن ئېگىز، دەريا سۇزۇك،
سازلىساڭ سازىڭنى تىڭشاشقا ئادەملەر بارمۇ تاڭ؟
كونا چالغۇ دەستىسى كۆكنى تېشىپ ئۆتكەي تېخى،
ئويغىتار ياڭراق ساداسى ئەجدىھالارنى تامام.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا ۋېن تيەنشياڭدىن مىراس قالغان چالغۇ ئارقىلىق مىللىي قەھرىمان ۋېن تيەنشياڭنىڭ ئۇلۇغۋار پەزىلىتى ۋە يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھى مەدھىيىلەنگەن. شېئىر خۇددى بىر تىنىق بىلەن پۈتكەندەك شۇنچىلىك راۋان. ئۇنىڭدا ئاپتورنىڭ

ۋەتەنگە بولغان قىزغىن مۇھەببىتى نامايان بولغان.

ئۇيقۇسىزلىق

مۇگدەپ قالدىم، كۆزۈمدە ئۇيقۇ يوق،
پەسلى كۈز، شاۋقۇن - سۈرەن، ئاتمايدۇ تاڭ.
يېپىنىپ كۆڭلەكنى ئولتۇردۇم ئۆزۈم،
بىر قاراپ خەنجەرگە جىم بولدۇم ئاران.
قىپقىزىل شامنىڭ ئوتى سايە سوغۇق،
ھەممە ئەتراپتا سادا يوق، تىنچىغان.
ئىشكىنى ئاچسام قىڭغىيىپتۇ ئاي نۇرى،
ھويلىدا ياپراق بىلەن تولغان باراڭ.

ئىزاھ:

ئاپتورنىڭ كۆزىدە ئۇيقۇ يوق. كۆڭلەكنى يېپىنىپ قولىدىكى خەنجەرگە قاراپ، قەھرىمانىنىڭ ئۆزىنى كۆرسىتىشىگە ئىمكان يوقلۇقىدىن خورسىنىدۇ. كۈز پەسلى غۇرقىراپ شامال سوقۇپ تۇرىدۇ. شېئىردىكى گەپ - سۆزدە ھەيۋەتلىك ئىبارىلەر بولمىسىمۇ، لېكىن مىسرالارغا چوڭقۇر بىر ھېسسىيات يوشۇرۇنغان.

لى گاڭ ھەزرەتنىڭ قەبرىگاھىدا

سۇڭ سۇلالە، ئەل ئىشى چۈشتى بولۇپ يۇك ئۆشىنىگە،
بەك يىراقتىن تالدى كۆز باققاندا° لياڭجۇ ھۆسنىگە.
ئەسلىسەم، ئۆتمۈش زامان مەردلەر قورال ئالغان كۈنى،
رەزگىلەر قويغان ئىكەن قولنى سالادا كۆكسىگە.
بۇ ئەزىز تۇپراقتا پۇقرانىڭ قېنى ئاتەش گويا،
ئەمما، ئۇنىڭ يېرىمىنى ئالدى پاسىق مەيلىگە.

كۆلكىلىك ئىش: مەن ئېلىپ مەي بىرسىنى قىلسام تاۋاپ، بىرلىرى نەزم ئوقۇپ يۈگۈرۈپ يۈرەدۇر سەيلىگە.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا سۇئال خانىدانلىقىدىكى سىياسىئون، جورجىتلار-غا قارشى ئۇرۇشنىڭ داھىيسى لى گاڭ ھەزرەتلىرىنى يېزىش ئارقىلىق، ئاپتور ئۆزىنىڭ يۈكسەك ۋەتەنپەرۋەرلىك روھىنى نامايان قىلغان.

قىزلارنى خارلىماڭلار

ئەسكەر بولغان مۇلەن قىزچاق دادىسىنىڭ ئورنىغا،
ئوچۇق سۆزلەپ، ئەنگە چۈشۈپ شەرەپ بەرگەن ئوردىغا.
تىيىڭ نامە يېزىپ خانغا دادىسىنى قۇتقۇزغان،
خەن خاقانى ئېغىر جازا چۈشۈرمىگەن بوينىغا.
تا ئەزەلدىن قىزلاردىمۇ ئەرلەر كەبى شىجائەت،
قىز تۇغۇلسۇن ياكى ئوغۇل زىيىنى يوق ھويلىغا.

قىزنى پەس دەپ ئوغۇللارغا ئامراق بولۇش بەك يامان،
ئوغۇل بولسا يەر تېرىيدۇ، قىزلار چاقتا ھەر زامان.
بارماقلىرىڭ ئۇزۇن - قىسقا يۈرەك بىلەن بىر تۇتاش،
مەنستىمىسەڭ قىز بالىنى بىر كۈن يەيسەن پۇشايمان.
ئەمدىلەتىن ئۆمىلىسە ئىڭىلەپ،
بوپ كېتىسەن بىردەمدىلا بەتنىيەت.
ئالدىرايسەن يوقىتىشقا كۆزۈڭدىن،
يوقمۇ سەندە قىلچە مېھىر - مۇھەببەت.
قىز تۇغۇلسا ئەجدادلارغا ۋارىس بولماس دەيدىكەن،
ئادىراسمان يۇلۇپ، نەزم ئوقۇپ قىلۇر ئىبادەت.
قىز تۇغۇلسا ئۆز ئۆيىگە نەپ بەرمەيدۇ دەيدىكەن،

ئەجدىھا يا ئەنقا بولۇپ يۇز تاپىدۇ كارامەت.
دۇفۇ يازغان: قىز تۇغۇلسا پۈتكۈل جەمەت تەلەيلىك،
بەي جۇيىيمۇ قىزى بىلەن قېرىغىچە شاد ئۆتكەن.
ماتا كىيىپ ئاقىل بولغان دەي لياڭنىڭمۇ بەش قىزى،
يۈەن خاۋۇبىنىڭ ئوچ قىزىنى تارىخ گۆھەر دەپ پۈتكەن.
قىز تۇغۇلسا نە بولار دەپ قايغۇرۇشنىڭ ئورنى يوق،
يوسۇن ـ ئادەت قانداق بولسا قىلىش كېرەك ھەممىنى.
قەدىم چاغدا چىن فەن يازغان ئەۋلادلارغا ۋەسىيەت:
ئاياغ ئاستى قىلماڭلار دەپ گۇناھى يوق ئاممىنى.
ۋاقتى كەلسە قىز بالىنى ياتلىق قىلماق گەرچە تەس،
لېكىن، ئاددىي ـ سادىدا بولسا شۇنىڭ ئۆزى كۈپايە.
چۈشىمىزگە ئېيىق كىرسە ئوغۇل پەرزەنت كۆرەتتۇق —
دېسەك ئەگەر ئانىلارنىڭ ئورنى بولۇر قەيەردە؟
ۋادەرىخا!
بۆرە ـ يولۋاس بالىسىنى يېمەيدۇ،
بۇركۈتلەرمۇ چۈجىسىنى ئاسرايدۇ.
تاغدەك قامەت بىلەن يۈرگەن ئەرلەرنىڭ،
ئىزلىرىنى ھايۋانلارمۇ باسمايدۇ.
ئارتۇقچە گەپ چاغلىماڭلار سۆزلەپ يۈرسەم ئەزۋەيلەپ،
ئەسته تۇرسۇن ئاجىز قىزغا ئالتۇن ئۆي بار دېگەن گەپ.
چىن قەلبىمدىن بەخت تىلەيمەن سىلەرگە،
خارلىماڭلار قىز بالىنى، چوڭ قىلىڭلار قەدىرلەپ.

ئىزاھ:

ئاپتورنىڭ ئوغۇل ـ قىزلارغا ئوخشاش مۇئامىلە قىلىش ئىدىيىسى فېئوداللىق جەمئىيەتتىكى ئىنتايىن ئىلغار، قىممەتلىك قاراش. ئىلغار، دېموكراتىك ـ باراۋەرلىكنىڭ فېئوداللىق دەۋر زىيالىيلىرىدىكى بىخلىنىشى. ئۇ بۇگۈنكى كۈندىمۇ رېئال

ئەھمىيەتكە ئىگە. شېئىر ئىنتايىن راۋان، تەبىئىي يېزىلغان. ئوقۇغان ئادەمنى قايىل قىلماي قالمايدۇ.

ئاچامنىڭ ئېرى لىن يۈچياۋنى ئۇزىتىش

جاپا ئوخشاش، بوران - چاپقۇننى تەڭ كۆردۇق،
بۇرۇنلا ماڭدىڭىز بولماققا سەرگەردان.
مالامەتكە چىداپ كەلگەن جەمەتىنىن سىز،
قەلەمدىن تاپتىڭىز بەرىكەت، تۆكۈپ تەر - قان.
ھاياتتا قىلدىڭىز ھۆرمەت جامائەتكە،
قېرىنداشلار ياشانسا باقتىڭىز ئوبدان.
يىراقتا قالسىڭىز ئەسلەپ تۇرۇڭ بىزنى،
بىلىڭ ئالەم ئارا ھەممە ئۇرۇق - تۇغقان.

ئىزاھ:

لىن يۈچياۋ لىن زېشۈينىڭ ئوغلى، ئاپتورنىڭ ئاچىسىنىڭ ئېرى. شېئىردا يۈچياۋنىڭ نېمىشقا باشقا يۇرتلارغا كەتمەكچى بولغانلىقى ئېنىق تىلغا ئېلىنمىغان. لېكىن، ئۇنىڭ نامراتلىققا تەن بەرمەي باشقا يۇرتلارغا بېرىپ ئىشلەپ باقماقچى بولغانلىقى شېئىردا ئېنىق. شۇنداقلا، «ئالەمدىكى ھەممە ئادەم بىر - بىرى بىلەن ئۇرۇق - تۇغقان» دېگەن مىسرا ئارقىلىق ئۇنىڭ سەپىرى ۋە تۇرمۇشىغا تەسەللى بەرگەن.

ساداقەتمەن تۆرە لىن زېشۈي ھەزرەتلىرىگە مەرسىيە

قۇتۇپ يۇلتۇز جەنۇبىي تۇن كېچە ئولتۇردى بىر يۇلتۇز،
ئەلەم - ھەسرەت بۇلۇتتەك قاپلىدى شۇ دەم جىمى ئەلنى.
بولۇپ تەتۇر پەلەك ھەمراھ ياشاشقا بەرمىدى ئىمكان،

نىيەت - ئىقبال دۇرۇس شۇ ۋەج قۇچاقلاپ ياتىشىز يەرنى.
نىجىسلار جار سېلىپ چىقسا ئۇرار مەۋج روھىسىز دولقۇن،
تۇمەن ئەپسۇس غېرىبلارغا تۆكۈپ ئۇلگۈرمىگەچ تەرنى.
ساراي - ئوردا ئىشىدا چەكتىسىز جەبرۇ جاپا ھەردەم،
ئىدى باغلاش خىيال سىزدە يەنە نائەھلىگە بەلنى.

ئىزاھ:

بۇ شېئىردا لىن زېشۇيىنىڭ دۆلەت ئۇچۇن ئۆز مەسئۇلىيىتىنى ئادا قىلغانلىقى، شۇنداقلا ئۇنىڭ خۇڭ شيۇچۇەن قاتارلىق ئىنقىلابچىلارنى باستۇرۇشقا ماڭغانلىقىمۇ ئەسكەرتىلگەن. مەيلى لىن زېشۇي بولسۇن، مەيلى ئاپتور بولسۇن، ئوخشاشلا سىنىپىي چەكلىمىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولغاچقا، ئۇلار قوزغىلاڭچىلارنىڭ ھەممىسىنى دۇشمەن دەپ قارىغان.

جىيەنىم لىن خېشيۇنى ئىمتىھان قەغىزى تەكشۈرۈشكە يولغا سېلىش

دېمە سەھرا يۇزىدە تا ئەزەل كەم كاملى ئىنسان،
تالاي مەرد ئارغىماق سىڭرى ئوقۇر ئالدىغا باغلانغان.
تۇڑۇكنىڭ چوڭلۇقىدەك شام يورۇتسا ئەلنى بىر مەرتە،
خرۇستالدەك چېچىپ نۇر سۇبھىنى چىللايدۇ كەڭ ئاسمان.
بېلىقنىڭ كۆزىنى گۆھەر دېگەن ئىنسانغا يول قويما،
بۇڭاڭ - ئەجدادلىرىڭدا ئات تونۇشتەك ئىقتىدار بولغان.
تۇتۇق پىرقە بۇرادەر خەن پېشىنى چىڭ تۇتۇپ ماڭغىن،
يىراقلاردىن يېزىپتۇ خەت، ئۇمىدى سەندىلا قالغان.

ئىزاھ:

لىن خېشيۇ لىن زېشۇيىنىڭ نەۋرىسى. ئاپتور ئىمتىھان قەغىزىنى تەكشۈرۈشكە ماڭغان جىيەنىگە تالانتلىق شەخسلەرنى

باستۇرۇپ قويماسلىق، بېلىقنىڭ كۆزىنى گۆھەر بىلمەسلىك، بولۇپمۇ ئوخشاش ياخشى ئارغىماقلارنى تاللاش، «سەھرالىق كامىلى ئىنسان» لارنى ئۇمىدسىزلەندۈرمەسلىك توغرىسىدا تەربىيە بەرگەن. ئاپتور تەۋسىيەدارلىق ئۇنۇمىنى ئېرىشەلمىگەن بولغاچقا، جىيەننىڭ دۇرۇس ئادەم بولۇشقا ئۇندىگەن. شېئىردا ھېسسىيات ئىنتايىن سەمىمىي ئىپادىلەنگەن.

ئىمتىھاندا شاللىنىپ قالغاندىن كېيىنكى تەسىراتىم

سايىغا باققان سېرىق سەبدە گويا كۆزدەك ئۇرۇق،
ئاق چېچىم يۇلتۇز كەبى بارغانسېرى بولدى قويۇق.
كۆزى كور ئانقا مىنىپ مەنزىل ماكانىغا يەتمىدىم،
كاتتىلار بوغدى قاناتىم مەيلىچە قىلتاق قۇرۇپ.
غەيرىتىم باردۇر مېنىڭ يۇز گەز راۋاققا چىققۇدەك،
تا ئەزەلدىن تەلىيىم كاج بولدى، يوللارمۇ تۈيۇق.
شۇكرىللا، ھېچقاچان مەقسەت ـ نىيەتتىن يانمىدىم،
بىر كۈنى دۇڭچۈدىن ئاشسام يۈزلىرىم بولغاي يورۇق.

ئىزاھ:
بۇ شېئىردا ئاپتورنىڭ ئىمتىھاندىن ئۆتەلمەي چاچلىرى ئاقارغان ھالەتتىمۇ يەنىلا نىيىتىدىن يانمىغانلىقى، داۋاملىق تىرىشىشى ئىرادىسى بارلىقى يېزىلغان.

تەرجىمانىنىڭ سۆزى

«غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ تاللانما شېئىرلىرى» ناملىق بۇ كىتابنى ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىش ۋەزىپىسىنى خۇشاللىق بىلەن قوبۇل قىلدىم. مىللەتلەر نەشرىيا-تىنىڭ مېنى غەربىي يۇرتتىكى ھەر مىللەت شائىرلىرىنىڭ ئېلە-مىز ئەدەبىياتىغا قوشقان تۆھپىلىرىدىن خەۋەردار بولۇش پۇرسە-تىگە ئىگە قىلغانلىقىدىن سۆيۈندۇم. لېكىن، كىتابنى بىرىنچى قېتىم ئوقۇپ چىقىپلا يۇرۇكۇم «قارت» تىدە قىلىپ قالدى. رىۋايەتلەردىلا نامى تىلغا ئېلىنىدىغان قۇرىغارخان ئانا ياشىغان دەۋردىن تارتىپ تاكى چىڭ سۇلالىسىنىڭ ئاخىرىغىچە بولغان تارىخىي باسقۇچلاردا ياشىغان بۇ شائىرلارنىڭ خەنزۇچە يازغان شېئىرلىرىنى توغرا چۈشىنىش، ئۇنىڭ ئۆزىدىكى ئېچىكى مەزمۇ-نى، مىسرالارنىڭ ۋەزنىنى، ئۇنىڭدىكى روھىي شىجائەتنى باشقا بىر تىل بىلەن ئىپادىلەش ئۇنداق ئوڭاي ئىش ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭ ئۈستىگە بۇ شائىرلار بىرلا دەۋردە ياشىمىغان، بىرلا مىللەتنىڭ شائىرلىرى بولمىغان بولغاچقا، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ ئۆزى ياشىغان دەۋرلەردىكى تارىخىي ۋەقەلەرگە، ئىجتىمائىي تۇر-مۇشقا ۋە شۇ چاغدىكى ھاكىمىيەت ئىشلىرىغا بولغان قارىشى ئوخشاش بولمىغاچقا، ئۇلارنىڭ ئىجادىيەتتىكى خاسلىقىنى، ئۇس-لۇبىنى تەرجىمە ئارقىلىق ئىپادىلەشمۇ دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك ئىش ئىدى. تېخىمۇ مۇھىمى، ئۇلار ھەر خىل مەدەنىيەت ئورتاق مەۋجۇد بولۇپ تۇرغان، بىر - بىرىگە تەسىر كۆرسەتكەن، بىر - بىرى بىلەن گىرەلەشكەن دەۋرنىڭ ئادەملىرى ئىدى. شېئىرلار-نىڭ شەكلىدىمۇ خەنزۇ شېئىرىيىتىگە ئەنئەنە بولۇپ كەتكەن بەش خەتلىك، يەتتە خەتلىك شېئىرلار، ئۇزۇن - قىسقا مىسرالىق

ئەركىن شېئىرلار، سۇئال سۇلالىسى دەۋرىدىكى بەھرىلىك نەزمە-
لەر، يۇەن سۇلالىسىدىكى كۇيلەرگە سەپلىنىدىغان نەغمە تېكىست-
لىرى ۋە خەلق قوشاقلىرىغا ئوخشاپ كېتىدىغان شېئىر شەكىللە-
رى بار ئىدى. مۇشۇلارغا ئاساسەن، بۇ شېئىرلارنى تەرجىمە
قىلىشتا خەت ۋە قاپىيىنى قوغلىشىدىغان يۇزەكى تەرجىمىدىن،
كۆرۈنۈشتىكى مەنىسى بويىچە ئۆلۈك تەرجىمە قىلىشتىن، قالاي-
مىقان تەرجىمە قىلىشتىن ساقلىنىش، يەنفۇ ئەپەندى ئېيتقان
توغرا بولۇش، راۋان بولۇش ۋە گۈزەل بولۇشنى ئەملگە ئاشۇ-
رۇش لازىم ئىدى.

مېنىڭ تېخىمۇ ئەنسىرگىنىم، بۇ شېئىرلار خەنزۇ تىلىنىڭ
ئۆز زامانىسىدىكى ئەڭ پاساھەتلىك سۆزلىرى بىلەن يېزىلغان،
شائىرلارنىڭ ئېلىمىزنىڭ تاغ ـ دەريالىرىغا بولغان مۇھەببىتى،
ئۇلارنىڭ ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تەقدىرى ھەققىدىكى ئويغىنىش-
لىرى، ئۇلارنىڭ ۋەتەنپەرۋەرلىك، خەلقپەرۋەرلىك، ئىنسانپەر-
ۋەرلىك جەھەتتىكى ئىتتىپاقلىق، باراۋەرلىك، ئىناقلىق ھەققە-
دىكى قاراشلىرى، ئۇلارنىڭ ھېسسىياتى مىسرالاردا تەلتۆكۈس
نامايان بولغان ئىدى. شېئىرلاردىكى بۇ روھنى، ئۇنىڭدىكى ئىچ-
كى چوڭقۇرلۇق ۋە كەڭلىكنى، ھازىرقى زامان خەنزۇ تىلىدىمۇ
نەچچە ئون خەت بولۇپ كېتىدىغان ھەر بىر مىسرانى ئۇيغۇر تىلى
بىلەن ئەسلىدىكىگە ئوخشاش چىرايلىق، سۈزۈك، تەسىرلىك
قىلىپ ئىپادىلەش مېنىڭ قولۇمدىن كېلىدىغان ئىش ئەمەس
ئىدى. ناۋادا، غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەتلىرىنىڭ ئۆز
دەۋرىدە يۇقىرى باھاغا سازاۋەر بولغان بۇ شېئىرلىرى ئۇيغۇر
ئوقۇرمەنلىرىنىڭ قەلبىدە زىلزىلە پەيدا قىلالمىسا، بۇ مەن ئۇ-
چۇن مەغلۇبىيەت بولۇپلا قالماي، بەلكى تېخىمۇ يامىنى غەربىي
يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىغا بولغان ھۆرمەتسىزلىك ۋە
ھاقارەت بولۇپ قالاتتى.

ئېلىمىزدىكى ۋە چەت ئەللەردىكى نۇرغۇن ئالىملارنىڭ شە-

ئىرنى تەرجىمە قىلىشقا بولمايدۇ دېگەن سۆزلىرى مېنى بەكمۇ دەككە ـ دۈككىگە سالدى. لېكىن ئېلىمىزدىكى كۆپتىن ـ كۆپ خەنزۇ شائىرلارنىڭ، شۇنداقلا چەت ئەل شائىرلىرىنىڭ شېئىرلىرىنى ئۇيغۇر ئوقۇرمەنلىرىگە تونۇشتۇرغان ئەجداد ئۇستازلارنىڭ بۇ يولدىكى ئىزدىنىشلىرى، ئۇلارنىڭ شۇ شېئىرلارنى چۈشىنىش ئىقتىدارى ۋە تەرجىمىدىكى ماھارىتى ماڭا مەدەت بەردى. بولۇپمۇ ئىناق جەمئىيەت قۇرۇۋاتقان بۈگۈنكى كۈندە، غەربىي يۇرت ئاز سانلىق مىللەت شائىرلىرىنىڭ ئۆز شېئىرلىرىدىكى تارىخىي ئىزچىللىق، ئۇلارنىڭ جۈڭخۇا مىللەتلىرىنىڭ چوڭ ئائىلىسىنى بىرلىكتە گۈللەندۈرۈش يولىدىكى مەردانىلىقى، ئۇلارنىڭ بىرلىك، ئىناقلىق ھەققىدىكى ئارزۇ ـ ئارمانلىرى ماڭا ئىلھام بەخش ئەتتى. نەتىجىدە، مەن بۇ كىتابنى ياخشى تەرجىمە قىلىشقا تەۋەككۈل قىلدىم.

شېئىرنىڭ مەزمۇنى ئۇنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى چوڭقۇرلۇقتا ۋە كەڭلىكتە بولىدۇ. شېئىرنىڭ روھى ـ شىجائىتى مىسرالارنىڭ يۈزەكى كۆرۈنىشىدە ئەمەس، ئۇنىڭدىكى ئىدراكىي، ھېسسىي بوشلۇقتا بولىدۇ. مەن بۇ نۇقتىنى نەزەردىن ساقىت قىلمىغان بولساممۇ، لېكىن شۇ مەقسەتنى تولۇق ئەملگە ئاشۇرغان بولۇشۇم ناتايىن، تەرجىمانلارنىڭ، ئەدىبلەرنىڭ، ئوقۇرمەنلەرنىڭ تەنقىدىي پىكىر بېرىشىنى چىن كۆڭلۈمدىن ئۈمىد قىلىمەن.

بۇ كىتابنى تەرجىمە قىلىش جەريانىدا شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى، ماگىستىر ئاسپىرانت يېتەكچىسى غەيرەتجان ئوسمان مەسئۇللۇقىدا تۈزۈلگەن ئۇيغۇر قەدىمكى ئەدەبىياتى دەرسلىكىدىكى تەرجىمىدىن پايدىلاندىم. شىنجاڭ خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى جەمئىيىتىنىڭ سابىق رەئىسى، «تارىم» ژۇرنىلىنىڭ سابىق باش مۇھەررىرى ئابلىمىت سادىق تەرجىمىنى باشتىن ئاياغ كۆرۈپ چىقتى. مەن ئۇلارغا چىن قەلبىمدىن رەھمەت ئېيتىمەن.

[General Information]
书名=西域少数民族诗选　维吾尔文
SS号=40212749